

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 7 – Sayı 2, Güz 2019 | Volume 7 – Issue 2, Autumn 2019

Dizin Bilgileri / Indexation

Index Copernicus – ICI Journal Master List
(<https://journals.indexcopernicus.com>)

TR Dizin – Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı | TR Index – Social Sciences and Humanities Database
(<http://cabim.ulakbim.gov.tr/tr-dizin>)

Sosyal Bilimler Atıf Dizini | Social Sciences Citation Index
(<http://atif.sobiad.com>)

Google Akademik | Google Scholar
(<https://scholar.google.com.tr>)

İletişim Bilgileri | Contact Information

Genel Ağ | Web: <http://dergipark.gov.tr/gumusmaviatlas>

E-posta | E-mail: gu.maviatlas@gmail.com

Telefon Numarası | Phone Number: +90 456 233 1000 (6277)

Belgegeçer | Fax: +90 456 233 1119

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Gümüşhane-Türkiye

Yayın Tarihi | Publication Date

30 Ekim 2018 | 30 October 2019

e-ISSN

2148-5232

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 7 – Sayı 2, Güz 2019 | Volume 7 – Issue 2, Autumn 2019

GŞÜ Edebiyat Fakültesi Adına Sahibi ve Yayın Kurulu Başkanı | Owner on the behalf of Fac. of Letters at GŞÜ & Head of the Editorial Board

Prof. Dr. Bayram NAZIR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Baş Editör | Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Merve KARAÇAY TÜRKAL

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Editör | Managing Editor

Dr. Öğr. Üyesi İlter Kutlu HATİPOĞLU

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey
&

Dr. Öğr. Üyesi Zehra YAZBAHAR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Editör Yardımcıları | Editorial Assistants

Dr. Öğr. Üyesi M. Ahmet TÜZEN

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey
&

Arş. Gör. Alperen GENÇOSMANOĞLU

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

İngilizce Dil Editörü | English Language Editor

Arş. Gör. Oğuz Han KARAHAN

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 7 – Sayı 2, Güz 2019 | Volume 7 – Issue 2, Autumn 2019

Yayın Kurulu (Üyeler) | Editorial Board (Members)

Prof. Dr. Ahmet Cüneyt ISSI

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Istanbul Medeniyet University, Istanbul-Turkey
&

Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Turkey
&

Prof. Dr. Yunus ÖZGER

Bozok Üniversitesi, Yozgat-Türkiye | Bozok University, Yozgat-Turkey
&

Prof. Dr. Murat KÜÇÜKÜĞURLU

Erzurum Teknik Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Erzurum Technical University, Erzurum-Turkey
&

Prof. Dr. M. Hanifi MACİT

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Turkey
&

Prof. Dr. Şaban SAĞLIK

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkey
&

Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkey
&

Prof. Dr. Ali UTKU

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Turkey
&

Prof. Dr. Önder DUMAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkey
&

Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ

Marmara Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Marmara University, İstanbul-Turkey
&

Dr. Öğr. Üyesi Orhan BİNGÖL

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey
&

Dr. Öğr. Üyesi Celal YEŞİLÇAYIR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 7 – Sayı 2, Güz 2019 | Volume 7 – Issue 2, Autumn 2019

Hakem Kurulu | Board of Referees [1]

Prof. Dr. Susran Erkan EROĞLU

(Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Osmaniye-Türkiye | Osmaniye Korkut Ata University, Osmaniye-Turkey)

&

Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER

(Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye | Fırat University, Elazığ-Turkey)

&

Prof. Dr. Nezahat ÖZCAN

(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara-Türkiye | Ankara Hacı Bayram Veli University, Ankara-Turkey)

&

Prof. Dr. Selami ŞİMŞEK

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)

&

Prof. Dr. Kemal ÇELİK

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)

&

Prof. Dr. Derya ÖCAL

(Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Ataturk University, Erzurum-Turkey)

&

Prof. Dr. Ayşe Dudu KUŞÇU

(Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya-Türkiye | Konya Necmettin Erbakan University, Konya-Turkey)

&

Doç. Dr. Kemal BAKIR

(Erzurum Teknik Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Erzurum Teknik University, Erzurum-Turkey)

&

Doç. Dr. Hakkı YAPICI

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)

&

Doç. Dr. Özgür YILMAZ

(Samsun Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Samsun University, Samsun-Turkey)

&

Doç. Dr. Emre Ş. ASLAN

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)

&

Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL

(Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Teknik University, Trabzon-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Elif Şebnem DEMİRCİ

(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize-Türkiye | Recep Tayyip Erdogan University, Rize-Turkey)

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 7 – Sayı 1, Bahar 2019 | Volume 7 – Issue 1, Spring 2019

Hakem Kurulu | Board of Referees [2]

Dr. Öğr. Üyesi Kürşad KARA

(Bayburt Üniversitesi, Bayburt-Türkiye | Bayburt University, Bayburt-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Esat AKTAŞ

(Bayburt Üniversitesi, Bayburt-Türkiye | Bayburt University, Bayburt-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Caner SOLAK

(Erzurum Teknik Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Erzurum Teknik University, Erzurum-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi M. Akif GÖZİTOK

(Erzurum Teknik Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Erzurum Teknik University, Erzurum-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Sevda ERATALAY

(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van-Türkiye | Van Yuzuncu Yil University, Van-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Orhan TURAN

(Batman Üniversitesi, Batman-Türkiye | Batman University, Batman-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Zehra ODABAŞI

(Selçuk Üniversitesi, Konya-Türkiye | Selcuk University, Konya-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Şenay YANAR

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane -Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif GÜNAY

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Cem DOĞAN

(İğdir Üniversitesi, İğdir-Türkiye | Iğdir University, Iğdir-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Volkan AKSOY

(Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Teknik University, Trabzon-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER

(Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Teknik University, Trabzon-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Münevvere YILDIZ

(Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar-Türkiye | Afyon Kocatepe University, Afyonkarahisar-Turkey)

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 7 – Sayı 1, Bahar 2019 | Volume 7 – Issue 1, Spring 2019

Hakem Kurulu | Board of Referees [3]

Dr. Öğr. Üyesi Özlem ALTUNSU SÖNMEZ

(Selçuk Üniversitesi, Konya-Türkiye | Selcuk University, Konya-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi N. Serap VURUR

(Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar-Türkiye | Afyon Kocatepe University, Afyonkarahisar-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Serkan NAKTİYOK

(Kafkas Üniversitesi, Kars-Türkiye | Kafkas University, Kars-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Yunus ZENGİN

(Kafkas Üniversitesi, Kars-Türkiye | Kafkas University, Kars-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Ersin DİKER

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer BAŞKAYA

(Trabzon Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Trabzon University, Trabzon-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Fatih DÜZGÜN

(Akdeniz Üniversitesi, Antalya-Türkiye | Akdeniz University, Antalya-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Eda H. TAN METREŞ

(Akdeniz Üniversitesi, Antalya-Türkiye | Akdeniz University, Antalya-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Fikret USLUCAN

(Giresun Üniversitesi, Giresun-Türkiye | Giresun University, Giresun-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Zafer YILMAZ

(Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Metin EREN

(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van-Türkiye | Van Yuzuncu Yil University, Van-Turkey)

&

Dr. Salih UÇAK

(Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul-Türkiye | Ministry of Education, Istanbul-Turkey)

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Araştırma Makaleleri | Research Articles

- [1]. Ali Murat KIRIK – Kenan BÖLÜKBAŞ – Gönül CENGİZ. **Sosyal Medya Bağlamında Dijital Vatandaşlık: TRT İstanbul Radyosu Prodüktörleri Üzerinden Bir Değerlendirme | Digital Citizenship in the Context of Social Media: Assessment of Negotiations with Producers on TRT Istanbul Radio**, *Mavi Atlas* 7(2)/2019: 1-27.
- [2]. Zehra YAZBAHAR. **Murathan Mungan'ın *Şairin Romanı* İsimli Eserinin Yapısalci Metodoloji Çerçevesinde İncelenmesi | Examination of The Murathan Mungan's *Şairin Romanı* in the Frame of Structuralist Methodology**, *Mavi Atlas* 7(2)/2019: 28-53.
- [3]. Gülsüm ÇALIŞIR – İhsan TÜRKAL – Burak TÜRTEN – Elif KÜTÜKOĞLU – Caner ÖZARSLAN. **Çay İçme Kültürünün Kişilerarası İletişime Katkısı | Contribution of Tea Drinking Culture to Interpersonal Communication**, *Mavi Atlas* 7(2)/2019: 54-87.
- [4]. Fatma YILDIRMIŞ. **“Hazal” ve “Sultan Gelin” Filmleri Üzerinden Evliliğe İlişkin Geleneklerin Halk Bilimi Açısından Değerlendirilmesi | An Evaluation of Traditions related to Marriage in terms of Ethnology through “Hazal” and “Sultan Gelin” Movies**, *Mavi Atlas* 7(2)/2019: 88-107.
- [5]. Celal YEŞİLÇAYIR. **Kant'ın Ebedi Barış Teorisinin Özgünlüğü | The Originality of Kant's Theory of Eternal Peace**, *Mavi Atlas* 7(2)/2019: 108-120.
- [6]. Yıldırım YILDIRIM. **Kaymakam Mehmed Hüsnü Bey'in Raporuna Göre 19. Yüzyıl Sonunda Bayburt Kazasının Genel Durumu | General Situation of Bayburt City at the end of 19th Century According to Mehmed Hüsnü Bey's Report**, *Mavi Atlas* 7(2)/2019: 121-140.
- [7]. Ferdi GÜZEL. **Türkiye Türkçesi Ağzlarındaki Bazı Kelimelerin Kökeni Üzerine 2 | On the Origin of Some Words in Turkish Dialects 2**, *Mavi Atlas* 7(2)/2019: 141-149.
- [8]. Gamze AKSAN. **Küreselleşme ve Sivil Toplum veya “Küresel Sivil Toplum” | Globalization and Civil Society or “Global Civil Society”**, *Mavi Atlas* 7(2)/2019: 150-176.
- [9]. Gül Nihal KUL. **Keçecizâde İzzet Molla'nın *Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*'ında Sosyal Olaylar | Social Events in Keçecizâde İzzet Molla's *Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr***, *Mavi Atlas* 7(2)/2019: 177-200.
- [10]. Hanife SARAÇ. **Sovyet Rusya'da “Öteki”nin Yeniden İnşası Sürecinde Olumsuz Adlandırmalar | Negative Nomenclature in Soviet Russia in the Process of Reconstruction of “The Other”**, *Mavi Atlas* 7(2)/2019: 201-219.
- [11]. Mustafa Nuri URAL – Özlem TUNA. **Kurumsal Sürdürülebilirliğin Dünyanın En Çok Konuşulan Dillerinde Çevrimiçi Görsel Algısı | Online Visual Perception of “Corporate Sustainability” in the World's Most Spoken Languages**, *Mavi Atlas* 7(2)/2019: 220-242.
- [12]. Recep ÇELİK. **Hüseyin Rauf (Orbay) Bey'in Hindistan Seyahati ve Faaliyetleri | Hüseyin Rauf's (Orbay) India Travel and Activities**, *Mavi Atlas* 7(2)/2019: 243-264.

[13]. Mustafa ÖZYÜREK. Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Maliye Bakanı Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Ataç'ın Mali Alandaki Faaliyetleri | Economic Activities of Gümüşhane Congressman Hasan Fehmi Ataç, the First Finance Minister of Turkey Republic, *Mavi Atlas* 7(2)/2019: 265-274.

[14]. Canan KUŞ BÜYÜKTAŞ. İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin Kuruluş Aşamasında İngilizlerin Hindistan'a Yerleşme Çabaları | The Efforts of the British Settlement in India in Stage of the Establishment of the British East India Company, *Mavi Atlas* 7(2)/2019: 275-293.

[15]. Seda KAYAPALI YILDIRIM – Oğuzhan EKİNCİ. Siber Mobbing Ölçeği Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması | Validity and Reliability Study of Cyber-Mobbing Scale, *Mavi Atlas* 7(2)/2019: 294-320.

[16]. Muzaffer BAŞKAYA. Trabzon İlini Kalkındırma Cemiyeti'nin Kuruluşu Faaliyetleri ve Bu Kapsamda Ortaya Çıkan Bir Mahalle: Kalkınma Mahallesi | The Establishment Activities of the Development Society of Trabzon Province Its Activities and a Neighborhood: Kalkınma Neighborhood, *Mavi Atlas* 7(2)/2019: 321-337.

[17]. M. Yasin TAŞKESEN LİOĞLU. Akif Paşa'nın Sürgün Mektupları | Letters of Exile by Akif Pasha, *Mavi Atlas* 7(2)/2019: 338-346.

Mavi Atlas Hakkında | About *Mavi Atlas*, *Mavi Atlas* 7(2)/2019: 347-348.

Yayın İlkeleri | Publication Principles, *Mavi Atlas* 7(2)/2019: 349-352.

Yazar Rehberi | Author Guidelines, *Mavi Atlas* 7(2)/2019: 353-358.

Makale Geliş | Received: 12.06.2019
Makale Kabul | Accepted: 29.09.2019
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.576792

Ali Murat KIRIK

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr.
Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, İstanbul-TÜRKİYE
Marmara University, Faculty of Journalism, Department of Radio, TV and Cinema, Istanbul-TURKEY
ORCID: 0000-0002-5771-4843
murat.kirik@marmara.edu.tr

Kenan BÖLÜKBAŞ

Öğr. Gör. Dr. | Lecturer Dr.
TRT İstanbul Radyosu Müdürü, İstanbul-TÜRKİYE
Director of TRT Istanbul Radio, Istanbul-TURKEY
ORCID: 0000-0001-2345-6789
bolukbaskenan@gmail.com

Gönül CENGİZ

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.
Gaziantep Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Sinema ve Televizyon Bölümü, Gaziantep-TÜRKİYE
Gaziantep University, Faculty of Fine Arts Department of Cinema and Television, Gaziantep-TURKEY
ORCID: 0000-0001-6685-5376
gonulcengiz88@gmail.com

Sosyal Medya Bağlamında Dijital Vatandaşlık: TRT İstanbul Radyosu Prodüktörleri Üzerinden Bir Değerlendirme

Öz

İnternet ve teknolojinin toplumlar üzerinde yarattığı etki, geleneksel vatandaşlık olgusunu dijital ortama da taşımış ve bu durum, dijital vatandaşlık kavramını ortaya çıkarmıştır. Dijital vatandaşlık olgusu; düzenli, etkili internet erişimi ve bilişim okuryazarlığını zorunlu kılmaktadır.

Bu çalışma, günümüzün vazgeçilmez iletişim ve paylaşım araçlarından biri olan sosyal medyayı, dijital vatandaşlık bağlamında inceleyerek internet kullanıcılarının sorumluluklarına dikkat çekmiştir. Bu çalışmayla aynı zamanda, dijital vatandaşlığın doğru şekilde kullanılabilmesi amacıyla bireylere sağlanan eğitim olanakları da araştırılmıştır. Basit tesadüfi örnekleme olarak TRT İstanbul Radyosunda göreve yeni başlayan program yapımcıları yani prodüktörler (10 kişi) ile yapılan çalışmada, sosyal bilimlerde en sık kullanılan veri toplama yöntemlerinden biri olan görüşme tekniği kullanılmıştır. Prodüktörlere Ribble'in dijital vatandaşlık kavramını tanımlamakta kullandığı boyutlar çerçevesinde hazırlanmış on bir soru yöneltilmiştir.

Görüşmeler sonucunda katılımcılar dijital vatandaşlık konusunda yeteri kadar bilgiye sahip olmadıklarını ve bu alanda ülkemizde gerekli eğitimlerin verilmediğini vurgulamaktadır. Çalışmadan elde edilen bulgular, Ribble'in tanımladığı kavramın günlük yaşamın gerektirdiği vatandaşlık sorumlulukları ile dijital sorumluluklar arasında doğrudan bağlantısı olduğu sonucuna ulaşmakta ve sosyal medyanın tanımlanan bu sorumluluklar çerçevesinde kullanılmasının önemine dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Vatandaşlık, Sosyal Medya, Dijital Vatandaşlık Eğitimi, Dijital Vatandaşlık Boyutları.

Digital Citizenship in the Context of Social Media: Assessment of Negotiations with Producers on TRT İstanbul Radio

Abstract

The impact of the Internet and technology on societies has led to the digital presence of traditional citizenship and the concept of digital citizenship has emerged. The phenomenon of digital citizenship necessitates regular, effective internet access and information literacy.

This study has drawn attention to the responsibilities of internet user by examining social media, one of today's indispensable communication and sharing tools, in the context of digital citizenship. At the same time, educational opportunities provided to individuals in order to use digital citizenship correctly have been investigated with this study. As a simple random sampling, the interview technique, which is one of the most frequently used data collection methods in social sciences, has been used in the study conducted with the program producers (10 people) who has started to work at TRT İstanbul Radio. 11 questions have been prepared for the producers within the dimensions defined by Ribble's concept of digital citizenship.

As a result of the interviews, participants emphasizes that they do not have enough knowledge about digital citizenship and that the necessary training is not given in this country. The findings of the study show that the dimensions that Ribble defines in the concept of digital citizenship have reached the conclusion and the individual must use the technology to meet the needs of the world in which he or she is socially, economically and politically using social media in the context of digital responsibilities.

Keywords: Digital Citizenship, Social Media, Digital Citizenship Education, Digital Citizenship Dimensions.

Giriş

Tüm alanlarda dijital teknolojilerin hızla yayılması ve uygulanması, insanlara sosyal ve kültürel bağlamda hem araç hem de amaç olarak büyük kolaylıklar ve imkânlar sunmaktadır. Günlük yaşantımızda gerçekleştirdiğimiz her türlü eylem, dijital araç-gereçlerin kullanılmasıyla geleneksel boyutlarından ayrılarak dijitalleşmeye başlamıştır.

Reynolds ve Scott'a (2016) göre internetin icadı, dijital teknolojilerin gelişmesi, küresel iş gücünün teknolojik olarak yeniden yönlendirilmesi, sosyal medyanın etkin hale gelmesi ve yaygınlaşması; çalıştığımız, yaşadığımız, iletişim kurduğumuz ortamları kökten değiştirmiştir. Sosyal medya, hayatımızın her alanına dokunmaktadır. İnsan hayatının giderek daha önemli bölümleri, günümüzde kısmen veya tamamen online olarak yaşanmaktadır. İnternet kullanımının yaygınlaşması, her türlü bilgiye kolaylıkla ve denetimsiz bir şekilde ulaşılmasını sağlamıştır. İnternet, iletişimi sağlayan ve destekleyen bir araçken; örneğin siber zorbalık, internet bağımlılığı, cinsel ve kültürel eşitsizliklere yol açan bir risk faktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu risklerden toplumun en fazla etkilenen kesimi olan gençlerin, internet ve sosyal medyayı aktif şekilde kullanmalarına rağmen yeterli dijital okuryazarlığa sahip olmadıkları

anlaşmaktadır. Bu nedenle, dijital vatandaş olmanın gerektirdiği hak ve sorumluluklar, bireylerin dijital donanımlarının güçlü olmasını gerekli kılmaktadır.

Gençlerin internette geçirdiği zamanı dikkate alırsak, dijital vatandaşlık kavramının günümüzdeki önemi daha da artmaktadır. İnternetin bilinçsiz kullanımı, bireyler üzerinde olumsuz birtakım sosyal ve psikolojik etkilere sebep olmaktadır (Sakallı 2015: 56). Peker ve Eroğlu'na (2015) göre yeni iletişim teknolojileri bireylere kimliğini gizleyebilme fırsatı sunmaktadır. Bireylerin bu teknolojiler vasıtasıyla sanal ortamlarda sahte hesaplar açma, zararlı e-postalar gönderme, başkalarına hakaret etme gibi sakıncalı davranışlar sergiledikleri de görülmektedir. Dijital dünyadaki davranışlar dikkate alındığında, vatandaş, zararlı çevrim içi ortamlarda kişisel bilgi istismarının hedefi olabilmektedir.

Prensky'ye (2001) istinaden, dijital değişim süreci zarfında teknoloji kültürü ile yetişen yeni kuşağı “dijital yerliler” olarak tanımlamak gerekmektedir. Prensky, aynı zamanda dijital teknolojilere hâkim olanlar ile olmayanları “dijital yerliler (digital natives)” ve “dijital göçmenler (digital immigrants)” olarak ikiye ayırmıştır. Dijital yerliler, 1980 ve sonrasında doğan ve yeni teknolojilerle donanmış olan nesilden oluşmaktadır. Dijital göçmenler ise 1980 öncesi doğan, dijital teknolojilere yabancı olan, aynı zamanda uyum sağlamaya çalışan kuşağı oluşturmaktadır. Tanımsal farklılıkların bulunduğu ortak nokta ise teknolojinin bireyin hayatının içinde olma yoğunluğunun, bireyi dijital bir nesil üyesi yapmasıdır. Bu nedenlerdendir ki dijital göçmenlikten dijital nesle uzanan süreçte, teknolojinin hayatımızdaki yeri artmıştır (Sarsar 2017: 94).

Toplum ile teknolojinin çok hızlı etkileşimi, dijital ortamlarda sorumlulukların bilincine varılması, dijital vatandaşlık kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle sosyal medyanın dünya çapında yaygınlaşması, dünya vatandaşlarının eşit hak ve sorumluluklara sahip dijital vatandaşlar oldukları yönündeki tartışmalara neden olmuştur.

Bu araştırmanın amacı, “dijital vatandaşlık kavramı ve boyutlarını” sosyal medya bağlamında incelemek, bu inceleme kapsamında TRT İstanbul Radyosunda göreve yeni başlayan prodüktörlerin "dijital vatandaşlık kavramı ve boyutları" hakkındaki görüşlerini ortaya koymak, konuyla ilgili yeterli bilgi düzeyine sahip olup olmadıklarını araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki soruya cevap aranmıştır:

Dijital vatandaşlık kavramının alt boyutlarından olan;

- Dijital erişim,

- Dijital ticaret,
- Dijital iletişim,
- Dijital okuryazarlık,
- Dijital etik,
- Dijital kanun,
- Dijital haklar ve sorumluluklar,
- Dijital sağlık,
- Dijital güvenlik kavramlarını, göreve yeni başlayan prodüktörler sosyal medya çerçevesinde nasıl kullanmaktadır?

Araştırma yöntemi olarak, olasılığa dayalı örnekleme türlerinden olan basit tesadüfi örnekleme kullanılarak, TRT İstanbul Radyosunda göreve yeni başlayan program yapımcıları yani prodüktörler (10 kişi) ile görüşme yapılmıştır. Prodüktörlere Ribble’in dijital vatandaşlık kavramında tanımladığı boyutlar kapsamında hazırlanan 11 soru yöneltilmiştir.

Taylan (2015: 67), basit tesadüfi örneklemede birimlerin evreni yeterli düzeyde temsil etmesi için evrenin olabildiğince homojen olması gerektiğini vurgulamaktadır. Buna istinaden hem seçilen deneklerin meslekleri hem de deneklere yöneltilen sorular homojendir. Deneklerin benzeşik konumda olması ortalamayı etkilememektedir. Fakat seçilen deneklerin erkek ve kadın sayı oranı (6 erkek, 4 kadın) aynı değildir. Zaten Yıldırım ve Şimşek’in de vurguladıkları gibi, belirli özelliklerin tüm bireylerde eşit olarak dağıldığı benzeşik bir evreni bulmak zordur.

Veri toplama arac olarak görüşme yöntemi türlerinden biri olan standartlaştırılmış açık uçlu görüşme türünden faydalanılmıştır. Standartlaştırılmış açık uçlu görüşme, dikkatlice yazılmış ve belirli sraya konmuş bir dizi sorudan oluşur ve her görüşülen bireye bu sorular aynı tarzda ve sırada sorulur (Görmez 2017: 55). Görüşmelerden elde edilen veriler, içerik analizi yöntemi kullanılarak çözümlenmiştir. Prodüktörlerle yapılan görüşmede alt problemler dikkate alındığında verilerden toplam 10 temaya ulaşılmıştır.

Araştırmanın çalışma grubu 2017 yılında göreve yeni başlayan 10 prodüktörden oluşmaktadır.

Çalışma, TRT İstanbul Radyosu’nda göreve yeni başlayan (2017 yılı) 10 prodüktör ve 11 adet soru ile sınırlandırılmıştır.

Vatandaşlık Tanımı ve Dijital Vatandaşlık

Dijital vatandaşlık kavramına geçmeden önce vatandaşlık tanımının yapılması gerekmektedir. Farklı bağlamlarda uygulanan birçok vatandaşlık tanımı vardır. Sosyologlar ve siyaset bilimcileri vatandaşlığı üç boyutta ele almaktadır (Dominique 2006).

- Medeni, siyasi ve sosyal haklarla tanımlanan yasal statü olarak vatandaşlık
- Siyasal iletişim ajansı olarak vatandaşlık ve siyasal kurumlara aktif katılım
- Farklı kimlik kaynağı olan politik bir topluluğun üyesi olarak vatandaşlık

İngiliz sosyolog T.H.Marshall (1992: 8), “sosyal mirasın tamamını paylaşma ve toplumda hâkim olan standartlara göre medeni bir varlığın hayatını yaşama hakkı” da dâhil olmak üzere vatandaşlığı belli bir siyasi topluluğun üyelerine, belirli sivil, siyasal ve sosyal haklar üyeliği olarak tanımlamıştır.

Vatandaşlık kavramı, aynı zamanda milliyet düşüncesiyle de bağlantılıdır. Birçok politik teori, vatandaşların bir tür ortak kültürel temele sahip olduğunu varsaymaktadır (Iija 2011: 8). Honohan’a (2002: 274-275) göre paylaşılan kültürel temel, bazı siyasi etnik ortaklıklar ya da daha derin kültürel bağlar yerine paylaşılan halk kültürüne dayanmaktadır.

Teknolojinin çok hızlı geliştiği dünyada, sahip olduğumuz vatandaşlık pratikleri değişerek küresel vatandaşlığa doğru evrilmektedir. Zamanının büyük kısmını sürekli internette geçiren bireyler, artık toplumdaki vatandaşlık görevleri ile beraber dijital dünyadaki vatandaşlık görevlerini ve sorumluluklarını da yerine getirmek zorundadır.

Dijital vatandaşlık, vatandaşlık sorumluluklarının gelişen ve değişen yeni teknolojiler ışığında yerine getirilmesi olarak da yorumlanabilmektedir. Çubukçu ve Bayzan (2013), dijital vatandaşlığı teknolojiyi yerinde ve yeterince kullanabilen, kişisel özgürlüklere zarar vermeyen ve etik davranışların farkında olan, paylaşımcı ve iş birlikçi kişiler olarak tanımlamaktadır.

Gleason ve Gilleren’in belirttiği gibi dijital vatandaşlık, politik katılımın öncüsüdür; çevrim içi bilgi ve hizmetlere daha fazla erişimin olması, politik katılımı da hep artış olacağını göstermektedir. Topluma çevrim içi katılım, dijital medyanın yeterliliğini, özellikle de mevcut ve yeni teknolojileri kullanarak medyayı üretme, iş birliği yapma, paylaşma ve eleştirme yeteneği gerektirmektedir (2018: 205). Ağa bağlı

teknolojilerin ve değişen sosyal, politik, kültürel ve ekonomik yapıların ve uygulamaların sonucu olarak, gençler yeni vatandaşlık biçimleri geliştirmişlerdir.

Ribble (2011) dijital vatandaşlık kavramını açıklarken bu kavramı dokuz boyutta ele almaktadır.

1. Dijital Erişim: Toplumun Tamamının Elektronik Katılımı

Kullanıcılar, teknoloji konusunda herkesin aynı fırsatlara sahip olmadığını farkında olmalıdır. Eşit dijital hakları sağlamak ve elektronik erişimi desteklemek dijital vatandaşlığın çıkış noktasıdır. Dijital haklarımızı kısaca özetlemek gerekirse, bireylerin çevrim içi ortamda bilgiye erişme, içerik oluşturma ve bu içeriği yayma haklarını ifade etmektedir. Bu durumda dijital dışlama, teknolojik araçları giderek çok fazla kullanan bir toplumda, teknolojiden uzak bireylerin barınmasını zorlaştırmaktadır. Teknolojiye erişim sağlamaya ve onu yaygınlaştırmaya yardımcı olmak, tüm dijital vatandaşların hedefi olmalıdır.

Ribble'in dijital erişim kavramına ek olarak, Yayla da (2017: 1) bilgiye erişimin çok daha kolay ve ucuz hale gelmesiyle bilgi dolaşımının hızlandığını ve dijital erişim yöntemlerinin çeşitlenmesiyle bilgide sınırlılık ve bilgiyi saklama imkânının ortadan kalktığını vurgulamaktadır.

2. Dijital Ticaret: Elektronik Eşya Alım Satımı

Teknoloji kullanıcıları, pazar ekonomisinin büyük bir kısmını elektronik ortamda yapmaktadır. Dijital ortamlarda gerçekleşen yasal alışverişlerde alıcı veya satıcı oluşabilecek sorunların farkında olmalıdır. Özellikle oyuncak, giyim, araba, yemek vesaireler internet satın alımlarının bireyler için genel kullanılabilirliğini de yaygınlaştırmıştır. Aynı zamanda bazı ülkelerin yasaları veya ahlakı ile çelişen mallar ve hizmetler (yasadışı indirme, pornografi ve kumar oyunları) ortaya çıkmaktadır. Bunların sonucu olarak da internet kullanıcılarının dijital ekonomide nasıl etkili tüketiciler olabileceklerini öğrenmeleri gerekmektedir.

Zaman ve mekân kavramı olmaksızın dijital vatandaş istediği yerden internete bağlanarak her yerden alışveriş yapabilme olanağına sahiptir ([http://www.selcuk.edu.tr/dosyalar/files/074/elektronik_ticaret\(1\).pdf](http://www.selcuk.edu.tr/dosyalar/files/074/elektronik_ticaret(1).pdf): 19).

3. Dijital İletişim: Elektronik Bilgi Alışverişi

Dijital devrimdeki önemli değişikliklerden biri, insanların birbiriyle iletişim kurma yeteneğidir. 19. ve 20. yüzyıldaki sınırlı iletişim biçimleri, 21. yüzyılda iletişim

seçeneklerinin (ör: e-posta, cep telefonları, anlık mesajlaşma) çok hızlı çoğalmasıyla haberleşme alanında önemli bir yer edinmiştir. Artık herkes, her yerden ve her zaman istediği kişiyle iletişime geçme fırsatına sahiptir.

Öztürk (2013), dijital iletişim olanaklarının gelişimi, bilgiyi tükettiğimiz kadar üretmemize de olanak sağladığının altını çizmektedir. Özellikle sosyal medya kullanımı konusunda yaşanan gelişmeler, iletişim konusunda bir önceki döneme göre büyük miktarlarda bilginin üretilmesine ve tüketilmesine, kullanıcılar arasında etkileşim kurulmasına imkân sunmaktadır.

Tüm bu geniş seçeneklere rağmen ne yazık ki pek çok kullanıcı, farklı dijital iletişim biçimleriyle karşı karşıya kaldığında, uygun kararların nasıl verileceği konusunda eğitilmemiştir. O yüzden dijital vatandaşlık eğitimi sadece yetişkinlere değil, aynı zamanda gençlere ve çocuklara da verilmelidir.

4. Dijital Okuryazarlık: Teknoloji ve Kullanımı Hakkında Öğretim ve Öğrenme Süreci

Yeni teknolojilerin öğretilmesinin yanı sıra onların nasıl kullanılması gerektiğine de odaklanılmalıdır. Örneğin, askerî personel ve tıp mensuplar, dijital teknolojileri hem doğru hem de verimli kullanmada oldukça başarılı bulunan çalışanlardır. Bu da onların toplumda bilinçli dijital vatandaşlar olarak nitelendirilmesini sağlamaktadır. Dijital vatandaşlık, insanları yeni bir şekilde eğitmeyi amaçlamakta ve bu vatandaşların yüksek düzeyde dijital medya okuryazarlığı becerilerinin oluşmasına ihtiyaç duymaktadır.

Gürcan’a (2013) göre dijital okuryazarlık “Anlama, bilgisayarlar yoluyla sunulan geniş ölçekteki çoklu-formattaki enformasyonu kullanabilme yetisidir.” Öğrencilerin dijital araçların belirli özelliklerini anlamalarının önemine dikkat çekmektedir, aynı zaman da öğrencilerin okul müfredatının bir parçası olarak oluşturulmuş bu araçları uygun bir biçimde nasıl kullanılacağını keşfetmek için uygun fırsat olduğuna dikkat çekmektedir.

5. Dijital Etik Kuralları: Elektronik Davranış Kuralları veya Yönetimi

Teknoloji kullanıcıları, bu faktörü dijital vatandaşlık konusunda çok sık karşılaşılan sorunlardan biri olarak görmektedir. Başka bir deyişle, dijital görgü kurallarının internette fazla zaman geçiren ve sosyal medyayı aktif kullanan kişilere öğretilmesinde yarar vardır. Fakat bazen bu kurallar düzenleyici olmak yerine yasaklayıcı özelliğe sahip olarak, dijital vatandaşların görgü kurallarının dışına çıkmasına da

sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla dijital etik kuralları düzenlerken birçok dengeyi gözetmek gerekmektedir.

Fiziksel dünyadaki etik anlayışının dijital etik anlayışından farklı olan bir tarafı da, fiziksel ortamda eğitimciler etik ve davranışlar konusunda öğrenciyi yönlendirme fırsatı bulmaktadırlar. Dijital ortamdaki etkileşimin çoğu kişiye özeldir ve mobil cihazlarla verilir (Görmez 2017: 7).

6. Dijital Hukuk: Eylemler ve Resmi İşler İçin Elektronik Sorumluluk

Dijital hukuk, toplumdaki teknolojik etik konusunu ele almaktadır. Etik olmayan kullanım, hırsızlık veya suç şeklinde kendini göstermektedir. Dijital kullanıcıların diğer insanların çalışmalarını, kimliklerini veya mülklerini, çevrim içi ortamda çalmanın ya da bunlara zarar vermenin bir suç olduğunun farkında olması gerekmektedir. Kullanıcıların, etik değerlere önem veren bir toplumda, farkında olmaları gereken bazı sosyal kurallar vardır. Bu kurallar, internette işlerini yürüten veya sadece çevrim içi oyun oynayan herkes için geçerlidir. Örneğin, başkalarına bilgi sızdırma, yasa dışı müzik indirme, intihal, spam gönderme veya insanların kimliğini veya mülkünü çalmak vb. dijital etik açısından uygun değildir. Bu konu, dijital vatandaş sorumlulukları olarak dikkat edilmesi gereken önemli bir unsurdur. Özellikle internette akademik olarak yapılan intihaller veya sahte kimlikle açılmış sosyal medya hesapları oldukça fazladır. Hatta bilinçli dijital vatandaşların bir kısmı da kendi çıkarları için bu yasal olmayan durumdan faydalanabilmektedir.

7. Dijital Haklar ve Sorumluluklar: Dijital Dünyadaki Herkes İçin Var Olan Geniş Özgürlükler

Birçok dünya ülkesinin anayasasında olduğu gibi, her dijital vatandaşa yönelik temel haklar dizisi vardır. Dijital vatandaşların mahremiyet, özgür konuşma vb. hakları mevcuttur. Temel dijital haklar dijital dünyada ele alınmalı, tartışılmalı ve anlaşılmalıdır. Doğal olarak bu haklar beraberinde sorumluluklar da getirmektedir. Keser, Semerci ve Çetinkaya (2018: 275), gerçek dünyada olduğu gibi dijital dünyada da hak ve özgürlüklerin sınırsız olmadığını vurgulamaktadır. Diğer yandan dijital dünya sınırlarının olmamasının, dijital vatandaşlar için ulusal düzenlemelerin yanında uluslararası bazı düzenlemeleri, uyulması gereken etik kuralları beraberinde getirdiğinin de altı çizilmektedir.

Hem internet hem de sosyal medya kullanıcıları, teknolojinin uygun bir şekilde kullanımını tanımlamaya çalışmalıdır. Çünkü modern toplumlarda hak ve sorumlulukları yerine getiren dijital vatandaşlara ihtiyaç duyulmaktadır.

8. Dijital Sağlık: Dijital Dünyada Fiziksel ve Psikolojik Durum

Göz güvenliği, tekrarlayan stres sendromu ve sağlam ergonomik uygulamalar, yeni teknolojik dünyada ele alınması gereken önemli konulardır. Fakat fiziksel sağlığın ötesinde, internet bağımlılığı gibi yaygın hâle gelen psikolojik sıkıntılar, dikkate alınması gereken sorunların başında gelmektedir.

Doğanyığıt (2015: 101), dijital sağlık uygulamalarının, hızlı erişim teknolojisi sayesinde, her an her yerde kullanılabilirliğinin de önemini belirtmektedir.

Dijital vatandaşlara, teknolojinin faydalarının yanı sıra tehlikelerinin de öğretilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda dijital vatandaşlık, teknoloji kullanıcılarının eğitim ve öğretim yoluyla kendilerini nasıl koruyacaklarının öğretildiği bir kültürü de içermektedir.

9. Dijital Güvenlik (Kendini Koruma): Güvenliği Garanti Altına Almak İçin Elektronik Önlemler

Her toplumda yeni yetişen kuşaklara örnek olacak rol modeller bulunmayabilir. Çünkü bireylerin kendi güvenliği için toplumdaki diğer üyelere güvenmesi tek başına yeterli değildir. Örneğin, kendi evimizde güvenliğimiz için kapılarımızı kilitlemekte ya da evlerimize yangın alarmları koymaktayız. Dijital güvenlik için de benzer önlemlerin geçerli olması gerekmektedir. Virüs koruma programlarına, verilerin yedeklenmesine ve teknolojik aygıtların sık sık kontrol edilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Çok az kullanılan elektronik postalar, unutulmuş şifreler, açık bırakılmış sosyal medya ve e-posta hesapları, dijital dünya içinde yer alan kötü niyetli kullanıcılar tarafından takip edilmektedir. Bu kişiler, açık yakaladıkları an eyleme geçerek her türlü dijital hukuksuzluğu yapma potansiyeline sahiptir. Sorumluluk sahibi dijital vatandaşlar, bilgilerin çalınmasına ve kişilerin zarar görmesine neden olabilecek kötü niyetli kullanıcılardan korunmayı bir görev olarak görmelidir.

Günümüzde teknolojik gelişmeler artık hayatın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Kullanımı her geçen gün artan internet teknolojisinin en önemli yönlerinden biri de güvenlik ve gizlilik boyutudur. Ribble, bu öneminden dolayı dijital güvenliğin, dijital vatandaşlığın dokuz boyutundan biri olduğunu öne sürmektedir.

Sosyal medya mecralarında kullanıcılar; bilgilerini, beğenilerini, görsellerini, videolarını, yorumlarını, takip ettiği sayfaları ve kişileri çoğu zaman takipçileri ile paylaşmaktadır. Tüm bu parametreler, bir anlamda kişinin fotoğrafını ve düşüncelerini çizmektedir. Bugün, bir kişinin sosyal medya mecralarında beğendiği bir sayfadan, bir

görsel ya da videodan nasıl bir düşünce yapısında olduğu artık anlaşılabilen ya da en azından o kişinin dünya görüşü hakkında bir fikir yürütülebilmektedir. Yani sosyal mecralar, kişileri bir kimliğe büründürmekte ve “uygulamaları” ile de bu kimliği gözler önüne sermektedir.

Bilindiği gibi sosyal medyanın öncülerinden ve en aktif kullanılan mecralarından biri Facebook’tur. Facebook; bünyesinde yorum, beğeni, paylaşılanı paylaşma gibi farklı alt uygulamalar bulundurmaktadır. Örneğin “beğen” butonunun, kullanıcıların toplum içinde yer edinme, sevilme gibi duygularını tatmin ettiği ve “yaşanılan değil hayal edilen” algısını oluşturduğu iddia edilmektedir.

Günümüzde, sosyal medyanın kişide oluşturduğu dönüşümün yanında, yukarıda değinilen alt uygulamaları, kendilerine çıkar sağlamak amaçlı kullanan şirketlerin var olduğundan da söz edilmektedir. Yakın zamanda ortaya çıkan ve kamuoyunda da tartışmalara neden olan, İngiliz analiz şirketi Cambridge Analytica’nın Facebook için geliştirdiği bir uygulama üzerinden milyonlarca Facebook kullanıcısının verilerini izinsiz bir şekilde elde ettiğinin ortaya çıktığı Facebook’taki veri skandalı, bu bilgiyi doğrulamaktadır. Şirketin, 2016 ABD Başkanlık Seçimleri’nde Donald Trump’ın kampanyası için çalıştığı ve bu yolla elde ettiği bilgileri seçmenlerin siyasi tercihlerini manipüle etmekte kullandığı anlaşılmıştır(<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43469094>, 2018).

Bireylerin sosyal medyadaki davranışlarını çözümlenmek amacıyla yola çıkan şirket, 2014 yılında teorilerini test etmek için “My Personality” isminde bir Facebook uygulaması oluşturmuştur. Facebook ise “daha fazla kullanıcıya ulaşmak, daha fazla para kazanmak amacıyla” mevcut kullanıcılarını bir nevi satışa çıkarmıştır. Bu yolla, uygulamayı kullanan kullanıcılar ve o kullanıcıların arkadaşları olmak üzere zincirleme bir veri deposu oluşturulmuştur. Uygulamayı kullanan ve böyle bir uygulamanın varlığından bile haberdar olmayan Facebook kullanıcıları, özellikle “beğen” butonu ile farkında olmadan kendilerini ele vermektedir. Kullanıcı profillerinden oluşturulan kişilik testlerinin sonuçları; projelerde, devletlerin seçim kampanyalarında kullanılmak üzere saklanmakta ve bu bilgileri talep eden kuruluşlara satılmaktadır (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43469094> 2018). Kişiyi kendisinden bile daha iyi tanıdığı düşünülen bu yöntem sayesinde, birçok ülkedeki siyasetçinin seçimlerde başarı sağlamaya çalıştığı düşünülmektedir.

Bu noktada sorulması gereken şey, Facebook’un ve sosyal medya mecralarının güvenlik ve gizlilik politikalarıdır. Artık yaşamlarında teknolojiyi vazgeçilmez hale

getiren dijital vatandaşların, bireysel olarak sağladığı “güvenlik ve gizlilik” önlemlerinin esasında çok da etkili olmadığı, ortaya çıkan bu olaylar zinciri ile ispatlanmıştır.

Her toplumun kendine özgü kültürü, yaşam biçimi, hayatı algılayış şekli vardır. Toplumların sosyolojik ve kültürel göstergelerinin yanı sıra bu durum, bireyler arasında da farklılık göstermektedir. Mahremiyet, gizlilik, ahlaki değerler vb. bazı parametreler, toplumsal ya da bireysel bağlamda değişmez. Bu kavramlar, tüm toplumlarda ve bireylerde genel geçer olgular arasında bulunmaktadır. Facebook veri skandalı, bazı sosyal medya şirketlerinin, sadece kendi kazançları için etik olmayan yollar izleyebildiğini, kullanıcılarını “ürün” gibi görebildiğini ve etrafımızı saran dijital dünyanın esasında çok da güvenilir olmadığını göstermiştir. Aynı şekilde bireylerin mahremiyetinin ve özel yaşantılarının gizliliğinin korunmadığında da nelere yol açtığı bu “olay” la ortaya çıkmıştır.

Dijital dünyada bu uygulamaları kullanmamak ya da sosyal mecralardan uzak durmak çözüm değildir. Teknolojinin bu denli hayatın içinde olduğu ve toplumların gelişmişlik seviyesini yansıtan öge olması bu durumu özellikle de dijital vatandaşlar için artık imkânsız kılmaktadır. Bu olay, dijital güvenliğin günümüz dijital vatandaşları için çok önemli olduğu gerçeğini açıkça göstermektedir. Bu açıdan sosyal medya mecralarında kişisel verilerin gizliliğini sağlamak, özel verilerin kötüye kullanılmasını önlemek, hem sosyal medya şirketlerinin hem devletin hem de dijital vatandaşlar olarak tanımlanan bireylerin görevidir. Örneğin, gizlilik ve güvenliği sağlamak adına, herhangi bir online platformun kullanıcıları, talep edilse dahi bütün kimlik bilgilerini gözler önüne sermemelidir. Facebook benzeri platformlar, veri koruma standartlarında düzeltmeler yapmalı ve kullanıcıların arkadaşlarının hesaplarına ulaşmayı zorlaştıran bazı kurallar koymalıdır.

Bu olay, günümüzde dijital vatandaşların kişisel bilgilerinin korunması ve özel hayatlarına saygı konusunda ciddi endişeye neden olmuş ve Facebook gibi sosyal medya platformlarının yalan haber ve seçimlerin yönlendirilmesi gibi konularda kişisel bilgilerin siyasi ve ticari hedeflerle yasa dışı kullanımına karşı ciddi önlemler alınmasının önemini göstermiştir. Bir başka önemli nokta da, özel olarak birkaç kişinin verileri ile anlamlı bir sonuca ulaşılamasa da milyonlarca veriye ulaşıp belli bir amaca göre değerlendirilirse, kitlesel bir enformasyon silahına dönüştürülebileceğini göstermektedir.

Benzer nedenlerle ülkemizde, 2016 yılında “6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu” yürürlüğe girmiştir. Kanunun amacı; kişisel verilerin işlenmesinde, başta özel hayatın gizliliği olmak üzere, kişilerin temel hak ve özgürlüklerini korumak ve

kişisel verileri işleyen gerçek ve tüzel kişilerin yükümlülükleri ile uyacakları usul ve esasları düzenlemektir.

Özetlemek gerekirse; dijital vatandaş, dijital dünyada iletişim kurma becerisine sahip, internet üzerinden alışveriş yapabilen, içerik üretebilen ve en önemlisi dijital dünyadaki hak ve sorumluluklarının farkında olan ve buna uygun davranışlar geliştirebilen kişi olarak tanımlanabilir. Ülkemiz açısından bakarsak, e-devlet uygulamalarını kullanabilen her birey, bir dijital vatandaş olarak görülebilir.

Dijital Vatandaşlık Eğitimi

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızlı gelişmesiyle çevrim içi ve çevrim dışı arasındaki sınırların bulanıklaştığı dijital çağda, vatandaşlığın kavramsal kapsamı artık geleneksel olanla sınırlı kalmamalıdır. Minjeong ve Dongyeon’un vurguladığı gibi, dijital vatandaşlığın ortaya çıkması ile uyumlu olarak, okul-sınıf ortamındaki değişiklikler; dijital cihazların kullanımı, internet ve dijital ders kitapları, akıllı eğitimin ve çevrim içi derslerin aktifleştirilmesi küresel bir trend haline gelmiştir (2018: 160). Bu anlamda Jones ve Mitchell’in (2015) vurguladığı gibi, gençlere yönelik dijital vatandaşlık eğitimi, basit düzeyde dijital okuryazarlık eğitiminden ve siber zorbalıkları önleme yönteminden farklı olmalıdır. Gençlerin, dijital dünyadaki vatandaşlıklarını geliştirmeleri için öğretmenlerin teknolojik eğitim derecesini de belirlemede net kriterlerin oluşturulması gerekmektedir. Fakat dijital vatandaşlık eğitimi, sadece dijital araçların kullanımını öğretmekle kısıtlı kalmamalı, bunun yanı sıra öğrenciyi çeşitli yönlerden dünyaya hazırlamak da bu eğitimin bir parçası olmalıdır. Eğitim, demokrasiyi ve ekonomik büyümeyi desteklediği gibi, internet de toplumun bir bütün olarak her şeyden yararlanma potansiyeline sahiptir ve bireylerin topluma katılımını kolaylaştırmaktadır.

Teknolojinin toplumsal yaşamı kolaylaştırmadaki rolüyle birlikte, eğitim-öğretim ortamlarında iletişimi kolaylaştırıcı ve ilerletici özelliğiyle önemli bir konuma sahip olduğu belirtilmektedir. Eğitim-öğretim sürecinde, derslerde dokümanların web ortamlarında paylaşılması, öğrencilerin araştırmalarını internet üzerinden yapması, uzaktan eğitim veren fakültelerin sınavlarını dahi dijital ortamlarda yürütmesi, teknolojinin süreçte sağladığı kolaylıklara olumlu örnekler teşkil etmektedir (Kocadağ 2012: 5).

Dijital vatandaş olarak tanımlanan bireylerin, temel bilgi teknolojilerinin kullanımına ilişkin yeterliliklere sahip olmalarıyla birlikte, teknolojinin kullanımına ilişkin bazı davranış normlarını benimsemeli ve bu konuda diğerlerine de rol-model

olmaları beklenmektedir. Bu davranış kuralları, bireylere planlı süreçlerle, eğitim yoluyla kazandırılmalıdır.

Reynolds ve Scott’a (2016) göre dijital vatandaşlık eğitimi, çevrim içi güvenliği öğretmekle beraber, toplum üyelerine yetenekli dijital vatandaşlar olmaları için gereken becerileri ve eğilimleri sağlamaktadır. Bu kavram, çevrim içi ortamlarda daha aktif ve bilgilendirilmiş vatandaşları geliştirmeyi amaçlamaktadır. Örneğin, çevrim içi olarak olumsuz durumlara olumlu müdahale etme, çevrim içi bilgileri eleştirel olarak kullanma, çevrim içi sosyal ve politik tartışmaları olumlu bir şekilde karşılama gibi bir sürü çevrim içi durumları kapsamaktadır.

Bugün gençliğin sosyal boyutu, önceki nesillerinkinden önemli ölçüde farklıdır. Çünkü dijital medya teknolojisi, gençlerin cep telefonlarıyla sosyal ağ sitelerinde, anlık mesajlaşma platformlarında, kişisel bloglarında, sanal dünyalarda ve video paylaşım sitelerinde kimliklerini ifade etmeleri ve keşfetmeleri için yeni bir ortam yaratmaktadır. Minjeong ve Dongyeon’un (2018: 161) belirttiği gibi, bugünün gençleri, internet çağında dünyaya geldikleri için elektronik aygıtların eksikliğini hayal bile edememekteler. Dahası dijital ortamda büyüdüklerinden, hayatlarını dijital bir yerli olarak yönetmekteler. Dijital vatandaşlık eğitiminin en önemli parçası, bilgisayar ve internet tabanlı teknik becerilerden oluşan dijital okuryazarlığın öğretilmesidir.

Dijital vatandaşlıkları sosyal medya anlayışlarına dayanan gençler, dijital ortamlarda kamu hedefleri için sosyal konularda görüşler sunmakta ve başkalarının statülerine göre hareket etmektedir. Dijital vatandaşlık eğitiminin hedefleri, gençlere sosyal medyanın nasıl çalıştığını anlamak için ihtiyaç duydukları bilgileri vermektense öteye geçmelidir. Dijital vatandaşlık duygusu geliştirilirken, gençlere, sosyal medyanın sadece kullanışlı bir araç olmadığını, aynı zamanda yaşadıkları dijital bir alan olduğunun vurgulanması gerekmektedir.

Her ne kadar dijital vatandaşlık kavramı internetin gelişimi ile paralel şekillense de, dijital vatandaşlık eğitimi, geleneksel vatandaşlık kavramlarının bir devamı niteliğinde anlaşılmalıdır. Çünkü dijital vatandaşlık kavramı, sosyal etik, okuryazarlık yeteneği ve rasyonel yargı yoluyla katılım gibi geleneksel vatandaşlık kavramlarının çeşitli özelliklerini içermektedir (Reynolds ve Scott 2016).

Dijital cihazların ve dijital bilginin en aktif kullanıcısı olan gençlerin eğitimine sadece okullar bazında değil, aynı zamanda tüm toplumsal alanlarda da önem verilmelidir. Toplumun geleceği; gençliğin, dijitalleşmenin olumlu etkilerini en üst

düzeğe çıkararak ve olumsuz etkileri en aza indirerek, değişen sosyal gerçeklikle ne kadar etkili bir şekilde baş edebilmesine bağlı olacaktır.

Sosyal Medya - Dijital Vatandaşlık İlişkisi

Teknolojinin baş döndürücü bir hızla geliştiği ve bugün yeni olanın yarın kolaylıkla eski konumuna gelebildiği günümüz konjonktüründe, (Polat 2016: 416) gelişen her teknolojik bulgu bir öncekinin yerini almaktadır. Ve bu değişim sürecinde “eski” ya da “klasik” olarak nitelendirilen bulgulardan beslenilmektedir. Bu döngü, medya alanında da kendisini göstermiş ve “geleneksel medya” kavramı yerini “dijital medya” ya da “yeni medya” olarak isimlendireceğimiz bir alana bırakmıştır.

Geleneksel medyanın tek yönlü iletme ve dolayısıyla pasif alıcı kitlesine sahip oluşu, monolog yapısı, dikey (hierarchy) bir yapılanmada oluşu, dijital çağa doğan yeni nesil için bağlayıcı olamamıştır. Ve bu durumda geleneksel medya, özellikle dijital göçmen kuşakta bağımlılık, alışkanlık ve eskiye olan güven duygusu şeklinde karşılığını bulmuş ve öteye geçememiştir. Buna karşılık dijital medyanın çok yönlü iletme, aktif bir alıcı kitlesine ve yatay yapılanmaya sahip olması, çoğulcu ve daha demokratik bir katılıma dönük yapısı, özellikle dijital yerliler için bulunmaz bir nimet olmuştur.

Günümüzde çok sık karşımıza çıkan terimlerden biri de dijital medyanın uygulama alanı olan “sosyal medya”dır. Bu nedenle sosyal medya - dijital vatandaşlık ilişkisini değerlendirmeden önce sosyal medyanın bir tanımını yapmak yerinde olacaktır.

Kirtiş ve Karahan’a göre sosyal medya; en basit ifadeyle internet kullanıcılarının birbirleriyle çevrim içi iletişim kurmalarına olanak veren, içerik paylaşımı ve kişisel yorumlar gibi aktivitelere dayalı sosyal ağ siteleri olarak tanımlanabilir (2011). Sosyal medya, internet tabanlı olarak bireyleri farklı bireylerle sanal uzamda buluşturan web tabanlı hizmetler şeklinde değerlendirilebilir (Toprak vd. 2009: 28-29).

Bir diğer tanıma göre ise sosyal medya; kullanıcılara enformasyon, düşünce, ilgi ve bilgi paylaşım imkânı tanıyarak karşılıklı etkileşim yaratan çevrim içi araçlar ve web siteleri için ortak kullanılan bir terimdir (Sayımer 2009).

Sosyal medyanın gelişen iletişim sistemleri (küresel-yerel) ile birlikte yeniden tanımlandığını ve iletişim kurallarının tamamen yeniden değerlendirilmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Özellikle sosyal medya ortamında yaptığımız her eylemin bir iz bıraktığı ve dolayısıyla kaydedildiği ve atacağımız her adımda dikkatli olunması gerektiği ve bu yeni zeminin şartlarına uygun bir şekilde olması gerektiği açıktır. Bu nedenle, sosyal medyada dijital bir içerik üretirken, paylaşırken bu ortamın yeni kurallarını,

kullanıcılarını ve taraflarını iyi değerlendirmek gerekir. Çünkü her bir sosyal medya kullanıcısı, sadece yaşadığı ülkenin vatandaşı değil, aynı zamanda coğrafi sınırların anlamsızlaştığı hatta ortadan kalktığı dijital dünyanın bir vatandaşı olarak görülmektedir.

Dijital medyanın, kullanıcıların iletişim çeşitliliğini ve iletişiminin üzerindeki hâkimiyetlerini önemli ölçüde artırmasının yanı sıra, dijital medya araçları vatandaşın denetleme vasıtalarından biri haline dönüşmüştür. Elektronik posta ile başlayan süreç özellikle Twitter gibi ortamlarla geleneksel, siyasal ve ekonomik algılarda önemli kırılmaların yaşanmasını sağlamıştır. Öyle ki artık “tabandaki küçük klavye darbeleri, tavandaki büyük isimleri tedirgin etmeye yetmektedir.” (Engin 2011: 35). Oluşan bu çok sesli yapı ve hızlı yayılım karşısında devletlerin de birtakım önlemler alma ve olası kötü niyetli yapılanmalar karşısında yaptırıma gitme durumunu açığa çıkarmıştır. Fakat sosyal medya platformları üzerindeki hükümet baskıları, internet içerikleri konusunda etkili olsa da bunu sansüre tabi tutmak hiç de kolay değildir. Çünkü sansürün hem teknolojik olarak uygulanması zor hem de etkisi asgari düzeydedir. Twitter, Facebook ve Google gibi şirketler, çevrim içi içeriği düzenlemeye yönelik faaliyetlerini hükümetlerle iş birliği içerisinde yapıyor gözükseler de bu iş birlikleri, her ülke hükümetiyle aynı oranda gerçekleşmemektedir. Bununla beraber benzer diğer bazı şirketler, bu iş birliğinden tamamen ya da kısmen kaçınmaktadır. Dolayısıyla sosyal medyanın toplumda politik, sosyal ve kültürel alanlarda oynadığı önemli rol düşünüldüğünde, dijital vatandaşlığın öneminin daha da arttığı söylenmektedir.

Sosyal medya, aynı zamanda kimliğin oluşumu, keşfi ve ifadesinde önemli bir rol oynayabilmektedir. Çünkü kimlik gelişimi ve dijital vatandaşlığın gelişimi arasında kuvvetli bir bağ vardır. Örneğin, gençler toplumu organize etmek için mikroblog ve sosyal paylaşım sitesi olan Twitter'ı kullandıkça, takip eden bir sosyal protesto etrafında takipçileri seferber edebilmekte ve sosyal protesto hareketlerini gerçek zamanlı gerçekleştirebilmekte ve böylece Twitter okuryazarlığını geliştirebilmekteler (Greenhow ve Gleason 2012). Bu okuryazarlık, Twitter'a nasıl ve ne zaman katılacağına dair bilinçli kararlar verme yeteneği olarak kavramsallaştırılmış ve dijital medya ile gençlerin katılımlı oyunuyla geliştirilmiştir.

Sosyal medyada kimlik oluşumunun bir başka boyutu da sosyolojik bağlamda karşımıza çıkmaktadır. “Elektronik enformasyon ortamında, azınlık topluluklarının hesaba katılmaması, göz ardı edilmesi mümkün değil. Şimdi herkes, herkes hakkında gereğinden çok şey bilmektedir. Yeni hayatımız, bu yeni yaşam ortamımız kenarda

kalmayıp olan bitene katılmamızı, etrafla ilgilenmemizi zorunlu kılıyor. Şimdi herkes karşılıklı olarak birbiriyle ilintili, birbirinden sorumludur.” (Göksal 1994: 53).

Örneğin; bireyler internet üzerinde kendilerini diledikleri şekilde sunabilmektedir. Özcan’a (2012: 27) göre, özellikle sanal dünyalarda ve sosyal ağlarda; kullanıcılar kendilerini en iyi şekilde ifade eder, diledikleri kimlikleri seçebilirler. Bu durum, bireylerin kendilerini yanlış görmelerine, kendilerini toplumsalın inşa ettiğine değil, eşsiz bireyler olarak yanlış tanımlarına neden olmaktadır (Göksal 1994: 54).

Oluşan çok yönlü ve çok sesli dijital mecrada, ideoloji ve kimlik yansımaları incelendiğinde, bireylerin kendilerini ifade etme ve davranış biçimlerinde farklılıkların açığa çıktığı görülmektedir. Göksal’ın (1994: 54) da ifade ettiği gibi, yeni iletişim teknolojilerinin kullanılmasıyla birlikte, öznenin kendini ifade etme biçimleri de değişim göstermiştir.

Aynı zamanda sosyal medyanın bir bütün olarak kültürümüz üzerinde muazzam bir etkisi vardır. Sosyal medya bizi belirli bilgi kaynaklarına yönlendirerek okuduğumuz, duyduğumuz veya izlediklerimizi tanımlamaktadır. Sosyal ağlar ortak ilgi alanı ve özelliklere dayalı olarak gelişimlerini sağlamakta, diğer taraftan da bizleri dış dünyadaki insanlarla daha az sosyalleşmeye itmektir. Aynı zamanda radikalleşmeyi harekete geçiren bazı sosyal medya fenomenleri, politik kültürümüzde daha geniş kutuplaşmaya da katkıda bulunmaktadır. Özetle, sosyal medya bizi daha verimli tüketiciler ve daha az etkili vatandaşlar yapmaktadır.

Son zamanlarda siber zorbalık, seks ve diğer psikolojik veya fiziksel tehditler dâhil olmak üzere, çevrim içi yaşamın algılanan tehlikeleri dijital vatandaşlık konusunu yeniden gündeme getirmiştir. Gençlerin sosyal medyadaki aktifliği, dijital vatandaşlığın gelişimini desteklemekle beraber sorumluluklarını da arttırmaktadır.

Dijital medya eş zamanlıdır, insanlar istediği zaman ve istediği yerden birçok bilgiye erişim sağlayabilmektedir. Dijital medya hipodermik iğne görünümünden, kullanıcılara bilgi üzerindeki kontrolde devir teslim imkânı sunmaktadır. Her dijital kullanıcı, hipodermik iğnelere sahip olabilmektedir. Bu bağlamda dijital vatandaşlar içeriği keşfedebilmekte, karşılaştırabilmekte, tartışabilmekte veya oluşturabilmekte, aynı zamanda seçimlerini / kararlarını şekillendirebilmektedirler. Gençlerin canlı olarak tweetlemeli politik protestodan toplum hizmet projelerine katılmaya kadar çeşitli aktiviteleri çevrim içi gerçekleştirmesi sosyal medyada dijital vatandaşlık bilincinin ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Bu çevrim içi aktiviteler aracılığıyla, gençler, topluluklarına yarar sağlayan birleştirici eylemlere (örneğin okul, kasaba, devlet ve hayal

edilmiş) katılma konusuna da çok heveslidirler. Bu durum da dijital vatandaşlık için bütünleşik bir sosyal medya yaklaşımına ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Erden’in (2017: 4) de belirttiği gibi, günümüzün değişen yaşam koşulları ile birlikte gelen modernleşme süreci, bireylerin toplum yaşantılarını etkileyecek ölçüde iletişim sürecine farklı anlamlar ve tanımlar katmıştır.

Babacan’a (2011: 72) göre, söz konusu yeni medya döneminde eskiye kıyasla bilginin özgürce dolaşımı ve paylaşımı daha kolay sağlanırken, kullanıcılar aktif biçimde sahip oldukları her şeyi paylaşabilmektedirler. Tek taraflı enforme edilmeden, kendileri bizzat özne olarak gerek haberin kaynağı, gerekse haberin yorumcusu olabilmektedir.

Görüldüğü üzere dijital medya, pratikte sunduğu kullanım kolaylığı nedeniyle dijital dünyaya oldukça hitap eden ve geçmişin ‘kitle iletişim araçları’ olarak nitelendirilen ‘klasik’ dünyasını başka bir boyuta taşıyan uygulama alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yaşar’a (2009: 743-744) göre sosyal medyanın etkin kullanımı sonucunda; hayatımıza bazı yeni kavramlar eklenirken, var olan bazı kavramlar da dönüşüme uğramıştır. Örneğin; kütüphaneler artık sadece “tuğla ve harç” tan oluşan işletme olmaktan çıkmıştır. İnternet ve web, zaman ve mekân kavramlarını ortadan kaldırarak 7 gün 24 saat bilgi hizmetlerine erişimi mümkün hale getirmiştir. Kütüphane dermeleri ve hizmetleri teknolojik gelişmeler aracılığıyla duvarların dışına taşınmıştır.

Dijital vatandaşlığın sunduğu bu pratik kullanımlarla, bireyler, yani aktif dijital vatandaşlar (zaman ve mekân gözetmeksizin) bilgiye kolaylıkla ulaşabilirler. Böylece dijital vatandaşlar, dijital mecrada etkin bir katılımı söz söyleme yetisine de sahip olurlar.

Tüm bunlara ek olarak sosyal medya alanında; kullanım tercihlerine, kullanım sıklığına, paylaşım içeriklerine ve nedenlerine bağlı olarak bir takım doyum kategorileri oluşturulmuştur.

Buna göre sosyal medya alanı; sosyal etkileşim, bilgi arama bilgiye ulaşma bilgi paylaşma, zaman geçirme, eğlence, rahatlama, düşüncelerin ifadesi ve iletişim, kullanım rahatlığı ve kolaylığı, gözetleme ve gözetim, beğenilme, takdir edilme unsurlarını içermektedir (Üçer 2016: 20).

Dijital vatandaşlık - sosyal medya arasındaki bütünleşik yapının temelinde dijital okuryazarlık bulunmaktadır. Ve bahsi geçen bu boyutların bilinçli kullanımı, hem dijital

vatandaşlığın hem de medya alanındaki kazanımların sağlanmasında olumlu bir iz bırakacaktır.

Kısaca özetlemek gerekirse; açılan pencereler, tıklanan sayfalar, yazılı ve görüntülü ortamlarda paylaşılan enformasyonlar, videolar, resimler, kişiler arasında kurulan ittifaklar, çatışmalar, dedikodular, eleştiriler, kurulan yeni arkadaşlıklar, öfke ve sevinç patlamaları, özgürlük ve hak talepleri, müşteri şikâyetleri ve meydan okumalarla sosyal medyalar *gündelik dilin* her haliyle kullanıldığı sosyal alanlardır ve bu mecradaki her şey sosyal paylaşım ya da sosyal mübadeleye açıktır.

TRT İstanbul Radyosu Prodüktörleri Üzerinden Dijital Vatandaşlık Kavramının Değerlendirilmesi

TRT İstanbul Radyosunda, 2017 yılında göreve yeni başlayan prodüktörler (10 prodüktör) ile yapılan çalışmada, sosyal bilimlerde en sık başvurulan veri toplama yöntemlerinden biri olan görüşme tekniği kullanılarak basit tesadüfi örnekleme yapılmıştır. Görüşme yöntemi türlerinden biri olan standartlaştırılmış açık uçlu görüşme türünden faydalanılarak, prodüktörlere konuyla ilgili dikkatlice yazılmış ve belirli sraya konulmuş 11 soru yöneltmiş ve her görüşülen bireye bu sorular aynı tarzda ve sırada sorulmuştur. Araştırma kapsamında toplam 10 prodüktör ile araştırmacı tarafından hazırlanan standartlaştırılmış açık uçlu görüşme formu (EK-1) kullanılarak görüşme gerçekleştirilmiştir. Araştırma soruları, konu ile ilgili literatür taraması sonucunda elde edilen bilgiler doğrultusunda hazırlanmıştır.

Görüşme formunda yer alan sorular “en sık kullanılan sosyal mecra”, Ribble’nin (2011) dijital vatandaşlık kavramını açıklarken kullandığı dokuz boyutu içerecek şekilde “dijital erişim”, “dijital ticaret”, “dijital iletişim”, “dijital okuryazarlık”, “dijital etik”, “dijital hukuk”, “dijital haklar”, “dijital sağlık”, “dijital güvenlik” şeklinde alt temalara ayrılmıştır. Aşağıda temalar bağlamında katılımcıların görüşleri analiz edilmiştir.

TEMA 1: En Sık kullanılan Sosyal Mecra

Katılımcılarımızdan 6’sı Instagram, 2’si Twitter, 1’i Facebook sosyal mecrasını daha aktif kullanmaktadır. H.D isimli katılımcı sosyal medya kullanmamaktadır.

TEMA 2: Dijital Erişim

Prodüktörlere “Önemli toplumsal olay ya da gündelik yaşamda yapıp ettiklerimiz karşısında sosyal medyaya ‘dijital erişim’ sağlanmasının onlar için ne ifade ettiği ve toplumsal kırımlarda yönlendirici etkisi olup olmadığı” sorusu sorulmuştur. Katılımcıların hepsi, toplumsal olaylarda dijital erişimin yüksek oranda yönlendirici

etkisi olduğunu düşünmektedir. H.S. isimli katılımcı, soruya “Yakın zamanda ülkemizde yaşamış olduğumuz ‘Gezi olayları’ ve ‘15 Temmuz Hain Darbe Girişimi’ eylemlerinde de gördüğümüz üzere sosyal medyanın yönlendirmelerini bu konuda gerçek anlamda hissettik.” şeklinde cevap vererek dijital erişimin bu noktada ne denli önemli olduğunu vurgulamıştır. Diğer taraftan, katılımcıların bazıları dijital erişimin, tehlikeli bir manipülasyon ve provokasyon aracına da dönüşebileceğinin ve etkili olduğu kadar da kontrol edilmesi ve halkı tahrik noktasına sürüklememesi gerektiğinin altını çizmektedir. E.B isimli katılımcı, sosyal medyaya dijital erişimin olumlu etkileri olduğu gibi olumsuz etkileri de olduğunu “Sosyal medya, birçok örgütün bir araya geldiği ve topluluk oluşturduğu bir hal almıştır. Özellikle Arap Baharı, Gezi Parkı olayları gibi durumlar bunun acı etkisini gözler önüne sermektedir.” şeklinde ifade etmiştir. Katılımcılar, dijital erişimin günlük yaşamın her alanına kolayca ulaşılan, takipçilerin gündelik yaşamlarını ciddi bir biçimde etkileyen ve değiştiren bir boyutu olduğunu da belirtmektedir.

TEMA 3: Dijital Ticaret

“Dijital ticareti hangi alanlarda kullanıyorsunuz?” sorusuna katılımcılar; kitap, elektronik cihazlar, giyim, oyuncak, ev gereçleri şeklinde yanıt vermişlerdir. İnternette alışverişin hem zaman hem de fiyat açısından oldukça avantajlı olduğunu vurgulayan katılımcılar, dijital ticaretle sadece alıcı değil aynı zamanda satıcı konumuna da sahip olabildiklerini belirtmektedirler. “Letgo gibi ikinci el sitelerinden kullanılmayan ürünleri satabileceğimiz satıcı konumuna da geçebiliyoruz.” (E.B.). Katılımcılara, sosyal medya fenomenlerinin dijital ticareti etkileyip etkilemediğini sorduk ve sosyal medya fenomenlerinin dijital ticareti önemli ölçüde etkilediğini vurgulayan katılımcılar, bunun yanı sıra fenomenlerin onlar üzerinde olumsuz etki bıraktığını da söylemektedir. “Sosyal medya fenomenlerinin reklamlarının farkındayım ama bu bana biraz ters etki yapıyor. O tarz bir reklam görmek bende zorlama bir tanıtım faaliyeti algısı yaratıyor. Ancak ürünlerin bilinirliğinin artmasında fenomenlerin büyük etkisi yadsınamaz.” (N.Y).

TEMA 4: Dijital İletişim

“Sosyal medya hesaplarındaki mesajlaşma formlarını aktif olarak kullanıyor musunuz?” sorusuna, bilgiye ulaşmak veya elimizdeki bilgiyi doğrulamak açısından oldukça faydalı olmakla beraber, sosyal medya hesaplarını mesajlaşma anlamında aktif olarak kullandıklarını belirten 6 katılımcı ve kullanmayan 1 katılımcı, dijital iletişimi amacına uygun kullanmanın önemini de vurgulamıştır. Dijital iletişimi “Küresel bir köyde ihtiyacınız olan bir bilgiye anında ulaşmak, bu çağın en ayırt edici vasfını nitelendirdiği için büyük avantaj” olarak gören M.E.T.’nin aksine O.Y. isimli katılımcı

“Maalesef yeni nesil gençleri bu platformları daha çok flört için tercih ettikleri için etik sınırların aşıldığı kanaatindeyim.” şeklinde fikir bildirerek dijital mesajlaşmanın amacından saptığını vurgulamıştır.

TEMA 5: Dijital Okuryazarlık

Görüşmeye katılan katılımcıların çoğu, dijital okuryazarlık konusunda herhangi bir eğitim almadıklarını belirtmekte, aynı zamanda dijital okuryazarlık konusuna kavramsal olarak da hâkim olmadıklarını ifade etmektedir. İyi bir dijital okuryazar olma konusunda dijital çağa doğan kuşak, her yönüyle dijital göçmenlerin önündedir. Dijital göçmenlere bakıldığında, sosyal medyayı kullanım şekillerinde dahi yanlışlıklar olduğu anlaşılmaktadır. Yeni gelen kuşağı, “dijital beyinler” olarak tanımlayan U.D, bu kuşağın “büyük avantajlarının yanında, duygu ve ruh eksikliği gibi dezavantajlarının da olabileceğini” ifade etmektedir.

TEMA 6: Dijital Etik

“Sosyal medya kullanımında “dijital etik” anlamında nelere dikkat ediyorsunuz?” sorusuna katılımcılar, dijital etik konusuna genel olarak günlük yaşamdaki etik kurallarda olduğu gibi riayet ettiklerini ifade etmişlerdir. “Dijital mecrada etik olmayan bir durumla karşılaştıklarında ne gibi önlemler aldıkları” ile ilgili soruya görüş bildiren katılımcılar, gerektiğinde engelleme ya da şikâyet yöntemine başvurduklarını belirtmişlerdir. Fakat buna rağmen engellemelerin dijital etik konusunda şikâyetlere çözüm getirmediğinin üzerinde durmaktadırlar. T.B.: “Yasaklamaların etkili bir şekilde davranış değişikliği oluşturduğunu düşünmüyorum. Ben engellesem de bir başkası görmeye devam ediyor. Bir hesabı kapatılsa bir yenisini açıp ne yapıyorsa aynen devam edebiliyorlar.” Hatta katılımcılardan H.D., sosyal medyadan uzak durmasının asıl nedeninin bu tür olumsuzluklardan kaynaklandığını belirtmektedir.

TEMA 7: Dijital Hukuk

Sosyal medyanın mutlaka denetlenmesi gerektiğini vurgulayan tüm katılımcılar, dijital hukukun bu mecralardaki hakaretleri, iftiralara ciddi anlamda düzene sokacağına inanmaktadır. E.B: “İnsanların, yazdıkları şeylerin farkında olması gerektiğini düşünüyorum. Nasıl Anayasa’da kişinin hak ve hürriyetleri kanun ile korunuyorsa yine aynı yaptırımların dijital hukuk ile de korunması gerektiğini düşünmekteyim.” Dijital hukuk yaptırımlarının daha güçlü olması gerektiğini belirten T.B., aynı zamanda devletin her yerde olması gerektiği gibi dijital ortamlarda da hak kayıplarının önlenmesini

engelleyecek, düşünce özgürlüğünün önüne geçmeyecek bir yerde kendini konumlandırmasının önemini vurgulamaktadır.

TEMA 8: Dijital Haklar

Katılımcılara dijital haklarını bilip bilmedikleri ve bu kapsamda “dijital sorumluluk” olgusunu sorduk. Görüşleri sorulan tüm katılımcılar, dijital haklar konusunda detaylı bilgiye sahip olmadıklarını ama dijital sorumluluklarının farkında olduklarını ifade etmiştir.

TEMA 9: Dijital Sağlık

Prodüktörlere “dijital sağlık” problemi ile karşılaşmışlar hakkında görüş soruldu. Katılımcılardan sadece U.D. “Kesinlikle yaşadım ve yaşıyorum. Telefon kullanımı sebebiyle uzanırken veya dinlenme pozisyonu alırken bel ağrıları yaşıyorum” şeklinde görüş bildirirken, diğer 8 katılımcı bu konuda herhangi bir sorun yaşamadığını belirtmiştir.

TEMA 10: Dijital Güvenlik

Katılımcılara “Dijital güvenliğinize dikkat ediyor musunuz?” sorusunu yönelttik ve katılımcıların “gizlilik” konusu hakkında görüşlerini aldık. Dijital güvenlik konusunda hassas davranan katılımcı prodüktörler, bu konuya özellikle dikkat ettiklerini belirterek tanımadıkları kişilerle bu mecralar üzerinden mümkün olduğunca etkileşime geçemediklerini fakat diğer taraftan bu aldıkları güvenlik önlemlerinin yeteri kadar korunaklı olmadığını da vurgulamaktadır. E.B: “Güvenliğime çok dikkat ettiğim için muhtemelen takipçi sayımda çevremdekilerin haricinde çok kimse olmadığını düşünüyorum. Lakin ben hala bilgilerimin üçüncü kişilerle paylaşılma konusunda korunduğumu düşünmüyorum. Gizlilik; sadece uygulama yapımcısının, kullanıcının daha çok paylaşmasını sağlamak için kullanıma sunduğu bir seçenektir.” şeklinde konu ile ilgili görüşünü ifade etmiştir.

Sonuç

Dijital kimlikler, gerçek dünyadaki kimliklerin siber yansımalarıdır. Gelecekte, bu siber yansımalar belki de gerçek dünyadaki varlıklardan daha önemli hâle gelecektir. Dijital kimlik yansımaları, fiziksel kimlik ve karakterlerin yönetildiği gibi yönetilebilir.

Dijital kimlikler, gerçek hayatların dijital dünyadaki yansımasıdır ancak dijital mecraların kullanımının yoğunlaşması, gerçek kimliğini gizleyen, yok eden ya da asimile eden her türlü tehdit ve sosyolojik baskıdan da uzak tutulmalıdır.

İletişim, toplum için ne kadar önemli ise onun günümüz şartlarında kendine bulduğu ifade şekli de o denli önemlidir. Dolayısıyla dijital medyanın aktif kullanıcıları olan dijital vatandaşlar, sosyal medya bağlamında bahsedilen ifade şeklini bulmakta ve oluşan durumlara yön verebilmektedirler. Bunu, “artık uzak kavramının görece bir hal aldığı hatta olmadığı” bir ortamda yapmaktadır.

Ribble'nin, dijital vatandaşlık kavramını açıklarken bu kavramı dokuz boyutta ele aldığından yukarıda bahsedilmektedir. Bu boyutların her birinin, gerçek yaşamda karşılığı olan kavramların yeniden gözden geçirilmesine neden olacağı, bu yüzden de geleneksel vatandaşlık anlayışının bu yeni dijital vatandaşlık anlayışına evrilmesinin çok önemli olduğu ifade edilmektedir. Nitekim bu başlıklar farklı çalışmalar eşliğinde sayısal olarak arttırılabilmektedir.

Ribble'in ele aldığı boyutlar, sosyal medya bağlamında basit tesadüfi örneklemeye başvurularak TRT İstanbul Radyosunda 2017 yılında göreve yeni başlayan prodüktörler ile yapılan görüşmelerle değerlendirilmiştir. Bu kapsamda 10 tema belirlenmiş ve katılımcılara 11 adet soru sorulmuştur. Yapılan görüşmelerden elde edilen sonuçlara göre, prodüktörlerin dijital vatandaşlık ve boyutları ile ilgili yeteri kadar bilgiye sahip olmadıkları, diğer taraftan sosyal medyadaki vatandaşlık görevlerini sorumlu bir şekilde yerine getirmeye çalıştıkları görülmektedir. Konuyu sosyal medya kapsamında ele aldığımızdan, katılımcıların bu noktada daha aktif ve bilinçli olduğu görülse de dijital vatandaşlık kavramları ile ilgili herhangi bir eğitim almadıkları da dikkat çekmektedir.

Katılımcıların dijital medya konusunda yeteri kadar bilgiye sahip olması oldukça önem arz etmektedir. Dijital dönüşümün yaşandığı çağımızda, teknolojiyi yakından takip etmek, herkes için olduğu gibi prodüktörler açısından da elzemdir. Çünkü yayın içerikleri noktasında prodüktörlerin çok büyük bir etkisi bulunmaktadır. Yaptıkları programlar ile toplumun her kesiminden yüz binlerce dinleyiciye ulaşan prodüktörler, seçmiş oldukları konu ve konuklarla radyoda içerik üretimi konusunda oldukça etkin durumdadırlar. Bu nedenle TRT personeline dönem dönem verilecek olan dijital vatandaşlık eğitimleri, açıkların kapanması noktasında son derece önemli olduğu düşünülmektedir. Sonuç olarak; dijital vatandaşlık kavramı, toplumsal hayatımıza yeni giren kavramlardan biri olduğu için önümüzdeki yıllarda da araştırılmaya ve yukarıda yer verdiğimizden daha farklı yeni boyutlar da kazanmaya devam edecektir.

Kaynakça

BABACAN, M.E. HİRA, İ., & HAŞLAK, İ. (2011). “Sosyal Medya ve Arap Baharı”, *Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (2): 63-92.

ÇUBUKCU, A. & Ş. BAYZAN (2013). “Türkiye’de dijital vatandaşlık algısı ve bu algıyı internetin bilinçli, güvenli ve etkin kullanımı ile artırma yöntemleri”, *Middle Eastern & African Journal of Educational Research*, 5:148-174.

DOMİNİQUE, Leydet (2006). *Citizenship*, Stanford Encyclopedia of Philosophy, Stanford University.

ENGİN, Barış (2011). *Yeni Medya ve Sosyal Hareketler*, Cesur Yeni Medya, e-kitap, der. Mutlu Binark, Işık B. Fidaner, Ankara, Alternatif Bilişim Derneği Yayınları.

Erden, Kübra (2017) “Sosyal Medyanın Sessizleştirme Sistemi Bağlamında Değerlendirilmesi: Üniversite Gençliği Üzerine Alan Çalışması.” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

GLEASON, B., & S. GİLLERN, S (2018). “Digital Citizenship with Social Media Participatory Practices of Teaching and Learning in Secondary Education”, *Journal of Educational Technology & Society* (21) : 200-212.

GÖKSAL, Eda Coşar (1994). “Yeni İletişim Teknolojilerinde Kimlik, Söylem ve İdeoloji”, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi.

GÖRMEZ, Erhan (2017). “Öğretmenlerin "Dijital Vatandaşlık Ve Alt Boyutları" Hakkındaki Düzeyleri (Van İli Örneği)”, *Akademik Bakış Dergisi* 60 Mart – Nisan: 52-74.

GREENHOW, C., & B. GLEASON (2012). “Twitteracy: Tweeting as a New Literacy Practice” *The Educational Forum*, 76(4) : 464- 478.

GÜRGEN, Haluk (2017). *İletişim Üzerine, Herkes İçin İletişim*, ed. Bayrakdar Deniz ve Özlem Avcı Aksoy UNESCO, Ankara.

HONOHAN, Iseult (2002). *Civic Republicanism*. Routledge Publication.

HUSSAİN, G., & E. SALTMAN (2014). *Jihad Trending: A comprehensive analysis of online extremism and how to counter it*, (<https://www.quilliamfoundation.org/wp/wp-content/uploads/publications/free/jihad-trending-quilliam-report.pdf>)

İİJA, Vera Ilona (2011). *An Analysis of the Concept of Citizenship: Legal, Political and Social Dimensions*, Master’s Thesis, University of Helsinki.

JONES, L., & K. MITCHELL (2015). “Defining and Measuring Youth Digital Citizenship”. *New Media&Society* 9 (18) : 2063-2079.

KESER, H., SEMERCİ, A., & L. ÇETİNKAYA (2018). “Dijital Vatandaşlıkta Güvenlik, Haklar Ve Sorumluluklar”, Eğitim Teknolojileri Okumaları, *The Turkish Online Journal of Educational Technology* : 270-281.

KİRTİŞ, K. A., & F. KARAHAN (2011). “To Be Or Not To Be In Social Media Arena As The Most Cost-Efficient Marketing Strategy After The Global Recession”, *Procedia Social and Behavioral Sciences* (24): 260-268.

KOCADAĞ, Tuğba (2012). *Öğretmen Adaylarının Dijital Vatandaşlık Düzeylerinin Belirlenmesi*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.

MARSHALL, T.H., & T.B. BOTTOMORE (1992). *Citizenship and Social Class*, Pluto Press.

MİNJEONG, K., & C. DONGYEON (2018). “Development of Youth Digital Citizenship Scale and Implication for Educational Setting”, *Journal of Educational Technology & Society* (1) 21: 155-171.

ÖZCAN Fethi Feyyaz (2012). *Yeni Medya ve Dijital Aktivizm*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Kadir Has Üniversitesi.

ÖZTÜRK, Mesude Canan (2013). *Dijital İletişim Ve Yeni Medya*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayını.

PEKER, A., & Y. EROĞLU (2015). “Ergenlerde Algılanan Sosyal Destek ve Siber Zorbalığa Eğilim Arasındaki İlişkiler: Arkadaştan ve Öğretmenden Algılanan Sosyal Desteğin Aracı Rolü”, *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 10 (3): 759-778.

POLAT, İsmail Hakkı (2016). “Dijital – Siber – Sosyal; Yeni Bir Medyadan Yeni Bir Yaşam Alanına Dönüşüm”, *TRT Akademi Dijital Medya Sayısı* 1 (2): 410- 424.

REYNOLDS, L. & R. SCOTT (2016). *Digital Citizens: Countering Extremism Online*, Magdalen House, London.

SAKALLI, Hilal (2015). *Sınıf Öğretmeni Adaylarının Dijital Vatandaşlık Düzeyleri İle Siber Zorbalık Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.

SARSAR, Fırat (2017). *Dijital Vatandaşlık, Değişen Değerler Ve Yeni Eğitim Paradigması*, Ed. Salih Zeki Genç, Ankara.

SAYIMER, İdil (2009). *Sanal Ortamda Stratejik Halkla İlişkiler Yönetimi*, İstanbul: Beta Yayınları.

TAYLAN, A. (2015). *Nitel ve Nicel Araştırmalarda Evren ve Örneklem Seçimi ve Sorunlar*, İletişim Araştırmalarında Yöntemler (Ed. Besim Yıldırım), : 47-85.

TONTA, Yaşar (2009). “Dijital Yerliler, Sosyal Ağlar ve Kütüphanelerin Geleceği” ,*Türk Kütüphaneciliği* 23 (4) :742-768.

TOPRAK, Ali, BİNARK, Mutlu, YILDIRIM Ayşenur vd. (2009). *Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook: “Görülüyorum Öyleyse Varım*, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

ÜÇER, Neda (2016). “Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Bağlamında Gençlerin Sosyal Media Kullanımına Yönelik Niteliksel Bir Araştırma”, *Global Media Journal TR Edition*, 6 (12): 1-26.

YAYLA, Oğuz Turan (2017). *Analogtan Dijitale İletişim Teknolojilerinin Gelişimi: Sosyal Medya Ve Sosyal Değişim*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,) İstanbul Ticaret Üniversitesi.

İnternet Kaynakları

Gürcan, H.İ. (2013). İnternette Medya Okuryazarlığı Yaklaşımı, (<http://inettr.org.tr/inetconf16/sunum/inettr11-5.doc>; Erişim Tarihi. 10.09.2019.

RİBBLE, M. (2011). “*Digital citizenship in schools*ISTE & Eurospan (London)”, Erişim Tarihi: 05.03.2018, (<http://www.iste.org/store/product.aspx?ID=2111>)

“*Nine elements of digital citizenship*”, Erişim Tarihi: 10.03.2018, (<http://www.waccglobal.org/articles/nine-elements-of-digital-citizenship>).

([http://www.selcuk.edu.tr/dosyalar/files/074/elektronik_ticaret\(1\).pdf](http://www.selcuk.edu.tr/dosyalar/files/074/elektronik_ticaret(1).pdf): 19). Erişim tarihi: 26.08.19.

(<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43469094> 2018, Erişim Tarihi 20.09.2019.

EK:

Açık Uçlu Görüşme Formu

Değerli katılımcı, bu çalışmanın amacı göreve yeni başlayan prodüktörlerin "dijital vatandaşlık ve alt boyutları" hakkındaki düşüncelerini ortaya koyarak, konuyla alakalı yeterlilik düzeylerini tespit etmek ve konuyu sosyal medya bağlamında değerlendirmektir. Bu çalışmada, isim ve soy isimlerinizin sadece baş harfleri kullanılacaktır.

Sorular

1. Hangi sosyal medya hesaplarını kullanıyorsunuz?
2. En çok kullandığınız, en aktif olduğunuz sosyal medya mecrası hangisi?
3. Dijital vatandaşlığı ve boyutlarını sosyal medya bağlamında incelemeye çalışıyoruz. Biliyorsunuz artık sosyal medyanın gücü yadsınamaz bir gerçek. Dolayısıyla eşit olarak katılımın sağlanabilmesi bu noktada çok önemli. Örneğin, önemli bir toplumsal olay ya da gündelik yaşamda yapıp ettiklerimiz karşısında sosyal medyaya “dijital erişim” sağlanması sizin için ne ifade ediyor? Dijital erişimin özellikle toplumsal kırılmaların yaşandığı zamanlarda yönlendirici bir etkisi var mı sizce?
4. Artık insanlar, satma – satın alma işlemleri için elektronik ortamları kullanmaya başladı. En basiti bir kitap almak, bir dokümana ulaşmak bile artık sanal olarak yapılıyor. Peki, siz “dijital ticaret”i hangi alanlarda kullanıyorsunuz? Bunun yanı sıra örneğin, sosyal medya mecrasında fenomen olarak nitelendirilen isimler reklam aracı olarak da karşımıza çıkabiliyor. Toplumun kanaat önderleri olarak da benimsenen bu fenomenlerin dijital ticareti etkilediğini düşünüyor musunuz?
5. İletişim teknolojik gelişmelerle boyut değiştirdi. Ve birçok alanda olduğu bilgi sanal mecraya taşındı. Anlık mesajlaşmalar, e-posta, cep telefonları derken sosyal medya hesaplarında da, paylaşımlara yapılan yorumlarla ve özel mesajlaşma formları ile “dijital iletişim” mümkün hâle geldi. Sosyal medya hesaplarınızda bu mesajlaşma formlarını aktif olarak kullanıyor musunuz? Tanımadığınız insanlara ulaşma noktasında ya da tanımadığınız insanların size ulaşması noktasında “dijital iletişimi” bir dezavantaj ya da avantaj olarak görüyor musunuz?
6. Dijital çağa doğan bir kuşak var artık. Sizce bu kuşak “dijital okuryazarlık” bağlamında ne kadar bilinçli? Ve bu kuşağı “dijital okuryazarlık” noktasında, teknolojiye

daha yabancı olan dijital göçmenlerle karşılaştırmamız gerekse bu konuda neler söylersiniz? Kendinizi bu noktada nerede görüyorsunuz?

7. Sosyal medyayı doğru ve etik kullanım noktasında “dijital okuryazarlık” ne kadar etkilidir?

8. Biliyorsunuz sosyal medya izole bir yapıya sahip. Ve insanlar bir kişinin yüzüne söyleyemeyeceği şeyleri bu izole yapı sayesinde rahatlıkla sanal ortama taşıyabiliyorlar. “Dijital etik” kavramının bu anlamda dijital okuryazarlıkla da ilintili olduğunu söyleyebilir miyiz?

9. Dijital mecrada etik olmayan bir durumla karşılaştığımızda ne gibi önlemler alıyorsunuz? Engelleme veya teknolojik anlamda yasaklar koyma gibi çözümlerin sosyal medyada dijital etiği sağlamada nitelikli bir çözüm olduğunu düşünüyor musunuz?

10. Peki, aktif bir sosyal medya kullanıcısı olarak paylaştığımız içeriklerin, görsellerin bir sorumluluğu olduğunu, kanuni bir yaptırım altına alındığını biliyorsunuz. Bu anlamda “dijital hukuk” kavramının özgürlükleri sınırlandırdığını düşünür müsünüz? Ya da sosyal medyada devlet elinin olmasını olumlu mu karşılıyorsunuz?

11. Vatandaşlar dijital mecrada fikir beyan etmek, tartışmalara katılmak, gruplar kurmak hakkına sahiptir fakat her hak gibi dijital hakların da bir sorumluluğu bulunmaktadır. Bu noktada dijital bir vatandaş olarak “dijital haklarınızı” yeterince kullandığınızı düşünüyor musunuz? Ve dijital haklarınızı “dijital sorumluluk” olgusunu göz önüne alarak mı kullanıyorsunuz?

12. İnsanlar artık vakitlerinin büyük bölümünü sosyal medyada, bilgisayar karşısında ya da mobil olarak cep telefonlarıyla geçirmekte. Fakat birçok durumda olduğu gibi sosyal medyanın da gereğinden fazla kullanımı bir takım sağlık sorunlarına neden olmaktadır. A-sosyal yaşam, içe kapanıklık, fiziksel bozukluklar, göz kuruluğu gibi. Bu anlamda siz, herhangi bir “dijital sağlık” problemi ile karşılaştınız mı?

13. Dijital güvenliğinize dikkat ediyor musunuz? Sosyal medya hesaplarınızda güvenliğinizi sağlamak için “gizlilik” konusunda neler yapıyorsunuz, ne gibi önlemler alıyorsunuz?

Makale Geliş | Received: 17.07.2019
Makale Kabul | Accepted: 08.08.2019
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.592866

Zehra YAZBAHAR

Dr. Öğr. Üyesi| Assist. Prof. Dr.
Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, Gumushane-TURKEY
ORCID: 0000-0003-0419-1660
zehra-yazbahar@hotmail.com

Murathan Mungan'ın *Şairin Romanı* İsimli Eserinin Yapısalcı Metodoloji Çerçevesinde İncelenmesi

Öz

Edebî eseri anlamak ya da anlamlandırmak için ortaya atılan pek çok yöntem ve kuram vardır. Esere anlam kazandırmaya çalışan bu yöntemlerden biri de yapısalcılıktır. Batı dünyasında “structuralism” olarak bilinen, temelinde Rus biçimciliğinin olduğu ve 20. yüzyılda ortaya çıkan yapısalcı yöntemde incelenen herhangi bir nesnenin kendi içinde anlaşılabilir olmasını sağlamak esastır. Genel hatlarıyla nesneyi “yapı” kavramından hareketle açıklamaya çalışan bu kuramın özünü oluşturan ana öge, yapıdır. Edebî eser bazında düşündüğümüzde ise her eser, bütünlük arz eden çeşitli yapı unsurlarından oluşur. Eserde anlam bütünlüğünü sağlayan yapıyı “anlatıcı”, “olay örgüsü”, “kişiler”, “zaman”, “mekân”, “dil ve üslup” gibi unsurların meydana getirdiği söylenebilir. Yapısalcılık kuramı doğrultusunda Murathan Mungan'ın 2011 yılında yayımlanan *Şairin Romanı* isimli eserinin ele alındığı bu çalışmada söz konusu eser, “anlatıcı ve anlatma yöntemi”, “içerik”, “olay örgüsü ve vaka takdimi”, “dil ve üslup” unsurları yönünden incelenmiştir. Diğer bir ifadeyle yapı unsurları arasındaki ilişki verilerek romanın kurgusal özellikleri tespit edilmeye çalışılmış ve romanın yapısal çözümü yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Murathan Mungan, *Şairin Romanı*, Yapısalcılık, Yapısalcı Çözümleme, Roman Tekniği.

Examination of The Murathan Mungan's *Şairin Romanı* in the Frame of Structuralist Methodology

Abstract

There are many methods and theories to understand or make sense of the literary work. One of these methods that try to give meaning to it is structuralism. There is Russian formality on the basis of what is known as “structuralism” in the Western world and it is essential to make any phenomenon which is examined by structuralist method that emerged in the 20th century understandable in itself. The main item that constitutes the essence of this theory is the structure and the theory attempts to explain the phenomena in general with the motive of “structure”. On the other hand, every work is composed of various structural elements which are integral when considering the context of literary work. We can say that items such as “narrator”, “event”, “people”, “time”, “space”, “language and wording” create the structure that ensures content integrity in the work. In our work which addressed the work named *Şairin Romanı* published by Murathan Mungan in 2001 in line with structuralism approach, it was analysed in terms of the elements “narrator and narrating method”, “content”, “storyline and abstract”, “language and wording”. In other words, the fictional features of the novel are tried to determine and structural analysis of it was done thereby revealing the relationship between the items of the structure of the novel.

Keywords: Murathan Mungan, *Şairin Romanı*, Structuralism, Structuralist Analysis, Novel Technique.

Giriş

Günümüz Türk edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Murathan Mungan; roman, hikâye, şiir, tiyatro, senaryo, sinema eleştirisi, deneme, seçki, eleştiri gibi birçok alanda eser veren bir sanatkârdır. Yazıya tiyatro ve şiirle başlayan Mungan; hikâyeleriyle yazma sanatını geliştirir, romanları ve denemeleriyle de edebî hayatını devam ettirir. “Her yerde hep iğreti, hep yabancı, hep sürgün gibi duran benim, yıllardır içimde yaralı bir hayvan gibi saklanan yalnızlığımı büyütmüştü bu ‘üvey’ kimliğiyle hayatımı damgalayan yeni gerçek. Sonrasında kabaca söylersek: Hayattan kaçtım, sanata sığındım. Yazı’yı evlat edindim, okurları akraba...” (Mungan 2005: 75) sözleriyle edebî kişiliğinin geçmişi hayatında yaşadıklarıyla şekillendiğini belirten Mungan’ın annesinin öz annesi olmadığını öğrenmesi, hayatındaki önemli dönüm noktalarından biridir. Öyle ki bu durum, Mungan’a “eğreti olma” hissini yaşatır. Bunun neticesinde de hayatı boyunca üzerindeki üvey olma kimliğini atamaz ve ruh dünyasındaki yabancılığı ya da eğretiliği, edebiyata sığınarak yazıyla yenmeye çalışır.

Edebiyatçının hem yalnızlığa hem de kapanmaya ihtiyacı olduğunu düşünen ve yazarın roman yazarken aslında ne okumak istediğini de yazdığını ifade eden Mungan, iyi bir roman yazarının okuru söylediği her şeye inandırarak etkilemesi gerektiğini söyler. Günlük hayattan aldığı hikâyelerle yazan Mungan’ın “hayattan beslenen bir yazar olarak gözü her yerde, kulağı insanların diyaloglarındadır.” (Şabaş 2014: 10). Diğer bir ifadeyle günlük yaşamın ona sunduğu malzemeyi kullanır ve çoğu zaman etkilendiği veya onda iz bırakan kişileri, eserlerinde yaşatır. Edebiyatı “eski zaman sanatı”, kendini de “eski zaman sanatını iş edinmiş biri” olarak görür ve gündelik yaşamdan beslenmesinin yanında farklı tekniklere yer vererek okurun karşısına zengin bir anlatımla çıkar. Hemen hemen her eserinde metinlerarasılıktan yararlanır. Bununla birlikte metinlerarası yolculuk olarak değerlendirdiği eserlerinde yolculuğun olası gizlerini, saklı işaretlerini ya da dönüşümlü simgelerini, gerekli konaklama yerlerine ve yol ayrımlarına bırakıp okurun bunları bulmasını ister (Mungan 2010: 8). Özellikle Doğu kültürü, masal, halk hikâyesi, şiir, mitoloji gibi kaynaklardan beslenerek eserlerini oluşturan Mungan, tarihî ve mitolojik motifleri kişisel duygularla ilişkilendirerek yazar. İnsanın yalnızlığı, iş sıkıntıları, kimlik bunalımları, umutları vb. konuların dışında toplumsal sorunları da ele alan sanatkâr, hayal gücü ile gerçeği birleştirerek kendine özgü dil ve anlatım teknikleriyle edebiyat dünyasında önemli bir yer edinir.

Romanın Yapısal Çözümlemesi

“Bir yazar için, bir ilişkiden geriye yalnızca yazdıkları kalıyor. Belki de bu kadar sevmesem, bu kadar yazamazdım.”
Murathan Mungan
(Alak 2009: 8)

Üzerinde on beş yıl çalıştığı *Şairin Romanı* isimli eserinin türü için “fantezi roman” diyen Murathan Mungan, eserinde roman formunu kullanarak şiire dair görüşlerini açıklar. Yani kurmaca metnin merkezine şiir sanatını yerleştirerek bir bakıma kendi poetikasını oluşturur. Mungan’ın “şiirin, romanın, edebiyatın öldüğü, giderek yazılı kültürün bile tükenmekte olduğu her şeyin görselliğe indirildiği bir çağda, dilin kadim sanatı şiire, roman aracılığıyla bir saygı duruşu” (Erciyes 2011) olarak tanımladığı *Şairin Romanı*, “anlatımıyla, hikâyesiyle, meselesiyle yalnızca yazarın başyapıtı değil, türün de en iyi örneklerinden biridir.” (Erciyes 2015). Romanın yapısal çözümlemesine geçmeden önce yapısalcılık hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır:

1960’lı yıllarda Fransa’da Tzvetan Todorov, Algirdas Julien Greimas, Gérard Genette, Henri Brémond, Roland Barthes temsilciliğinde ortaya çıkan ve temelinde Rus Biçimciliği’nin -dolayısıyla Ferdinand de Saussure’ün- olduğu yapısalcılık, özellikle Saussure’ün dilbilim çalışmalarından etkilenen çözümleme yöntemlerindedir. Bu çözümlemeyi daha net anlayabilmemiz için Saussure’ün “dil ile söz ayrımı”ndan bahsetmemiz gerekir. Saussure’e göre dil bir sistemdir ve Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca dediğimizde dili kastetmiş oluruz. Söz ise dilin somut kullanımınıdır. Nasıl Saussure’ün dilbiliminde somut ve bireysel sözün arkasında onu belirleyen soyut ve toplumsal bir dil varsa edebiyatta da sözün arkasında edebiyat sistemi vardır. Saussure’ün dili incelemek için dış gerçekliğe başvurmaması gibi yapısalcı çözümleme de edebî eseri incelemek için tarih, köken, gelişim, sosyoloji, felsefe gibi art zamansal sorunlarla yani metin dışı unsurlarla ilgilenmez. Zira metin, tarih içindeki gelişimi ele alınarak değil de eş zamanlılık içinde incelenmelidir. Diğer bir ifadeyle bu yöntem bir metni incelerken onun oluşumuna ya da tarihçesine değil, metnin yapısal özelliklerine bakar. Bununla birlikte yapısalcı metodoloji çerçevesinde metin incelenirken belirgin bir yol takip edilir. Metin; “anlam bilimi”, “söz dizimi”, “söyleniş biçimi” gibi birim parçalara bölünerek incelenir ve bu inceleme sonucunda metnin kendine has yöntemleri bulunup metin yorumlanır. Yapısalcı incelemede iki amaç vardır: 1. Metnin iskeletini ortaya çıkararak metni betimlemek. 2. Metnin iskeletini ortaya çıkararak metnin özelliğini ve yapısını

bulmaya çalışmak. Yani yapısalcılığa göre birimlerden oluşan bir bütün olan metin, sadece kendisi için incelenmelidir.¹

Şiirin müziğinin romanın her satırında duyulduğunu düşünen Ayşe Arman, Mungan’la yaptığı röportajda uzun bir yazım süreci olan romanı “Yüzeyselliğin, tek düzeliğin tavan yaptığı bir dünyada bambaşka bir çiçek açıyor hayatınızda. Ve üstelik okunduktan sonra hemen bir kütüphane rafına kaldırılacak bir kitap değil, her aklınıza düştüğünde, ‘kelimelerin efendisi’nin kelimelerine dokunmak isteyeceksiniz.” (Arman 2011) sözleriyle tanıtır. Öyle ki Mungan’ın yazdığı bu romanla imgeden bizzat gerçekliğe geçtiğini; romanında şiirselliğin, yoğunluğun ya da dil bilincinin en üst seviyede olduğunu belirten Necip Tosun’a göre de romanın dilinde, kurgusunda ve bakış açısında Mungan’ın şair duruşu hissedilir.

Mungan, “(H)iş şüphesiz şiirinin ‘roman’ını yazar ve toplumsal yaşama, insan ilişkilerine, hayatın kendisine daha somut bir şekilde yaklaşır. Artık tek bir manzaraya değil, bütün bir kente, dünyaya bakmaktadır.” (Tosun 2012). *Şairin Romanı*’nın² Türk edebiyatındaki yerini yapısalcı kuram çerçevesinde daha iyi kavrayabilmek için romanı yapısalcı çözümlenmeye uygun olarak “anlatıcı ve anlatma yöntemi”, “içerik”, “olay örgüsü ve vaka takdimi”, “şiir hakkındaki düşünceler ile dil ve üslup” olmak üzere toplam dört alt başlık altında inceledik:

1. Anlatıcı ve Anlatma Yöntemi

• Anlatıcı ve Bakış Açısı

Olayları aktarırken ya da roman kişileri hakkında bilgiler verirken tanrısal konumlu gözlemci anlatıcıyı kullanan Murathan Mungan’ın okuyucunun karşısına her şeye vakıf kişiliğiyle çıkarttığı anlatıcı hem dışarıdan bir gözlemci olarak yaşanan her şeyi izleyip duyarak konuşmaları takip eder hem de roman kişilerinin iç dünyalarında neler olup bittiğini, zihinlerinden neler geçtiğini en ince ayrıntısına kadar bilir. Diğer bir ifadeyle anlatıcının bilgisi sınırsızdır ve anlatıcı, romanda yer alan olay ya da kişiler hakkında geniş ve çok yönlü her türlü bilgiye sahiptir: “Ümma ve Lelalu, Anakara’nın en meşhur iki kadın şairiydi. Birbirinden uzak sayılabilecek iki ayrı şehirde, biri Ajnera’da, diğeri Micla’da yaşıyor; birbirlerini daha çok şiirlerinden tanıyorlardı.” (s. 15). Alıntıda roman kişilerinden Ümma ve Lelalu, romanın dışında kalan bir gözlemci figür tarafından

¹ Yapısalcı çözümlenme ile ilgili yararlanılan kaynaklar için bakınız: Moran 2007: 185-198, Bayraktar 2008, Say 2013, Berk ve Yıldırım 2015.

² Makalemizde, romanın Metis Yayınları tarafından 2011 yılında yayımlanan baskısı esas alınmıştır. Romandan yaptığımız alıntıların sayfa numarası, bu baskıya aittir.

anlatılır. Anlatıcı, romanda bahsi geçen bu iki kadın şairde olduğu gibi diğer roman kişilerinin de yaşamlarını sergileyerek olay örgüsünü verir ve olan biteni izleyerek roman kişilerinin zihninden geçenleri ya da iç dünyalarını bilip bunu okuyucuya sunar. Sadece anlatı zamanında cereyan etmekte olan hadiseler hakkında değil, roman kişilerinin geçmişteki yaşantıları hakkında da bilgi sahibidir ve gerekli gördüğü yerlerde geriye dönerek roman kurgusunu anlaşılır kılacak bilgileri okuyucuya aktarır. Anlatıma doğrudan müdahale edip adeta bir bilinç olarak roman dünyasında dolaşır ve okuyucunun karşısına romanın bütününe, olay örgüsüne, kişilerin fiziksel görünüşleri ile iç dünyalarına, soyut ve somut mekâna, zamanın öncesi, şimdisi ve sonrasına hâkim kişiliğiyle çıkar.

Her şeyin farkında olan ve her şeyi bilen anlatıcının kullanıldığı romanda anlatıcı, olay veya kişileri yansıtırken bazen kendi omuzunda kullandığı kamerayı bazen de roman kahramanlarının omuzuna yükler:

Yüz yüzediler şimdi. İkisi de aynı nedenle ürkmüştü. Kendilerini biraz farklı gösteren bir aynaya bakıyor gibiydiler. Gamenn’in bir anda bütün kanı çekilmişti. Yazgının kötücül bir şakasının kurbanı olmanın sersemletici inanmazlığıyla bakıyordu karşısında duran adama. Nihayet rüyasından uyanmış, ama kendisini başka bir rüyanın içinde bulmuştu. Bu, oydu. Hem oydu, hem başkası. Yüzünde onları ayıran yaradan daha fazla bir şey vardı; tüm yaşadıkları yüzüne onu başkalaştıran sert bir kabuk kazandırmış gibiydi. (s. 558).

Gamenn’in öldü sandığı ikiz kardeşi Tagan’la karşılaştığında hissettiklerine yer verilen alıntıdan anlaşılacağı üzere gözlemci anlatıcı, romanda yer alan Gamenn’in duygu ve düşüncelerini yine Gamenn’in bakış açısıyla verir. Yer yer olayları ve kişileri roman kişilerinin kamerasından sergileyen anlatıcı tarafından seçilen bu kişiler, yazarın yansıtıcı bilinçleridir.

Bir roman kişinin bakış açısıyla eksik verilen bir olay ya da kişi, başka kişilerin anlatımıyla da verilerek romanın hikâyesinde bütünlük sağlanır. Murathan Mungan, bu sayede hem kişilere konuşması için fırsat tanımış olur hem de okuyucunun roman kişilerinin penceresinden bakmasını ve onları daha iyi tanımasını sağlar. Öyle ki verdiğimiz alıntıda yansıtıcı bilinç olarak seçilen Gamenn’in gözüyle öldü sandığı ikiz kardeşi Tagan’la karşılaştığında yaşadıkları sunularak roman kişinin onun ağzından ve onun cümleleriyle tanınmasına olanak tanınır. Bu yapılırken de okuyucunun olaylara ve kişilere değişik bakış açılarıyla bakılmasına yardımcı olunur. Mungan, tanrısal gözlemci anlatıcı tipini kullandığı romanında kendini belli etse bile romandaki çok seslilik ve çeşitlilikle romana yorum zenginliği katar.

• Aktarma Yöntemleri

Modern teknikleri kullanarak dikkatleri olay örgüsü ve roman kişileri üzerine çeken yazar, geçmişe dayalı anlatma tekniğiyle şimdiye dayalı gösterme tekniğini bir arada vererek geçmiş ile şimdinin bir araya getirilmesinde geçişleri kolaylaştırır. Diğer bir ifadeyle romanını aktarırken anlatıcıyı kullandığı anlatma yöntemini ve olay ya da kişileri temsil yoluyla sergileyip verdiği gösterme yöntemini tercih eder.

Anlatma Yöntemi (Diegesis)

Olayları yorumlayarak roman kişileri ya da meydana gelen hadiseler hakkında değerlendirmeler yapan anlatıcı, yer yer roman kişileri ve olaylar karşısında tarafsız kalmayı başaramaz: “Düşmanlarının, yabancıların ruhunu okumasına izin vermeyen kilitli bir bedeni vardı Serhenas’ın. Bu yüzden iyi bir savaşçıydı. Bir savaşı göz ucuyla kazanacak kadar ustalaşmış, Settu’nun ordusuna kabul edilene kadar altmış kadar kayıtlı döğüşten galip çıkmıştı.” (s. 250). Alıntıda, anlatıcının açıklamalarıyla gerçekleştirilen klasik bir karakterizasyon uygulaması vardır. Karakter çiziminde Serhenas ile alakalı bilgiler, bizzat anlatıcı tarafından açıklama ya da anlatma yöntemiyle verilir. Diğer bir ifadeyle roman kişilerinden Serhenas’ı tanıtırken yorumu okuyucuya bırakmayan anlatıcı, onun hakkındaki düşüncelerini bizzat kendisi söyler. Anlatıcının “iyi, usta” gibi artısı olan, olumlu kelimeleri kullanmasıyla birlikte Serhenas’ı anlatıcının ağzından dinleyen okurun aklında olumsuz bir imaj belirmez. Yani okur, roman kişisini bizzat anlatıcının anlatımıyla tanır. Aynı şekilde,

Sıra sıra dizilmiş kagemushaları arasında babasını tanıma sınavlarına çekildiği çocukluk günlerinden beri hiç terlemeyen, bunca yıldır zehrini içinden atamayan Agabu’nun terbezlerinin kilidi sonunda açılmış, yıllardır terleyemediklerinin hepsini birden terlemiş; tenini, yatağını, odasını, evini su basmıştı! Şimdi kendinde olmayan bedeninde sahipsiz kalmış korkuları, yıllardır içinden atamadığı koyulaşmış bir zehrin içinde başıboş yüzüyordu. (s. 285)

sözleriyle Agabu’nun korkusundan bahseden yazar, roman kişinin endişesini kendi cümleleriyle aktarır.

Olay örgüsünün ya da kişilerin anlatıcı aracılığıyla verildiği ve aktarıldığı anlatma yönteminde okurun dikkati daha çok anlatıcı üzerinde yoğunlaşır. Dolayısıyla bu yöntemin kullanıldığı kısımlarda okuyucu, yol göstericinin aktardığı ve yorumladığı olay ve kişileri dinler.

Gösterme Yöntemi (Mimesis)

Murathan Mungan anlatma tekniğiyle birlikte zaman zaman gösterme tekniğine de başvurur ve böylelikle okuyucunun roman kişileriyle aracısız olarak yüzleşmesinin yolunu açar. Gösterme yönteminin kullanıldığı kısımlarda olay örgüsüne ya da kişilere müdahale en alt seviyededir. Anlatıcının açık tavrının dışında anlatılanın ön planda olduğu bu yöntemde, okuyucunun dikkati metin üzerindedir: “ ‘Ne tuhaf,’ diye iç çekti Zeey. ‘Nedir tuhaf olan?’ dedi Tagan. ‘Ben de tıpkı senin gibi o günden sonra bir daha uykumda hiç konuşmamışım. Yakalanmamla birlikte benzersizliğim de ortadan kalkmıştı.’ ” (s. 63). Zeey ve Tagan’ın karşılıklı konuşmalarına yer verilen alıntıda Mungan; bahsi geçen kişilerin aracı olmadan, kendi ağızlarından tanınmalarının yolunu açar. Yani gösterme veya dramatik yöntemin kullanıldığı alıntıda Zeey ve Tagan, düşünce ve duygularıyla kendi kendilerini ortaya koyarlar. Okuyucu; Zeey ve Tagan’ın hayatından kesitlerin verildiği kısmı, onlardan dinler. Olayları yavaşlatan ve olay ya da kişileri anlatmaktan çok seyrettiren gösterme tekniği, verdiğimiz alıntıda olduğu gibi özellikle diyalogların kullanıldığı kısımlarda ön plandadır. Araya girip sözü keserek müdahalede bulunmayan anlatıcı, devre dışıdır. Kişilerin psikolojik ve sosyolojik durumlarının kendi ağızlarından okuyucuya verildiği bu bölümlerde roman kişileri, kendi kendileriyle baş başadır. Yani kişilerin konuşmaları olduğu gibi sergilenir. Anlatıcı, roman kişilerini ya kendi hâl ve hareketleriyle tanıtır ya da başkalarının onlar hakkındaki düşüncelerini belirterek roman kişileri hakkında ipucu verir.

2. İçerik

• Konu

Farklı kişilerin Anakara’da çıktıkları yolculukların paralel bir kurguyla anlatıldığı romanı için “(B)ir dağ gibi, yavaş yavaş çıkıyorsun ve birden bire iniyorsun. Yavaşlık, hız, doğu felsefeleri, yolculuk, kimlik değiştirme, bir esrarın peşine düşme. İçinde bugüne kadar geçtiğim bütün yerlerden, yurtlardan esintiler, izler taşıyan bir roman.” (Arman 2011) diyen Murathan Mungan, romanında şairlerin hayatı şiirle anlamlandırma ve bu yolculuklarında kendi benliklerine ulaşmalarına değinir. Şairleri hedef alarak öldüren bir katilin yolculuğuna da yer veren sanatkar, bununla hem fantastik edebiyat ile polisiye romanı birleştirir hem de şiirin öldüğü ya da ölmekte olduğu yaklaşımına gönderme yapar. Öyle ki Cem Erciyes’le yaptığı röportajda şiirin sadece insanların zayıf anlarında, âşık olduklarında ya da marazi zamanlarında sığındıkları bir sanat değil, düpedüz varoluşun parçası olduğunu hatırlatarak romanını şiirin ölmekte olduğu söylentisini ironik bir dille eleştirmek amacıyla da yazdığını ifade eder (Erciyes 2011).

Şairin Romanı’nı yolculuk üzerine kuran ve romanında Cervantes’in *Don Quijote*’sinden başlayarak roman sanatının çeşitli evrenlerinden izler ile fantastik edebiyat ya da polisiye gibi modern türlerin izdüşümlerinin olduğunu söyleyen Mungan (Börekçi 2013),

Bu kitap sadece bir edebi tür olan şiirden söz etmiyor elbet, öncelikle hayatın şiirinden, tabiatın şiirinden, varoluşun şiirinden söz ediyor. Aslında her hayat bir sanat eseri olmalıdır. İnsanın kendine düşman bir yanı vardır. Öncelikle yenmemiz gereken içimizdeki o gölgedir. Şiire açılan kapısını kendi yüzüne kapatanlar, kendilerinin değil gölgelerinin hayatını yaşayanlardır, yani düşmanlarının. (Aktuğ 2011)

sözleriyle insanların öncelikle içinde var ettikleri düşman yanı yenmeleri gerektiğini ve içlerindeki gölgelerin hayatlarını yaşamaktan uzaklaşarak hayatlarını şiirleştirmeleri gerektiğini anlatır.

• Zaman

Paralel giden ve iç içe geçmiş zamanları kullanarak roman kurgusunu oluşturan Mungan’ın romanında zaman; nesnel, vaka ve anlatma zamanı olmak üzere üç şekilde ilerler. Diğer bir ifadeyle romanda zamanın kesin bir biçimde belirtilmediği dış zaman dilimi yani nesnel zamandan; bu nesnel zamanın bazı saatlerinde, günlerinde, aylarında ya da yıllarında geçen olayların anlatıldığı zaman yani vaka zamanından ve romanın yazıldığı zaman yani anlatma zamanından bahsedilebilir.

Nesnel Zaman

Takvime bağlı ya da somut zaman da denilen nesnel zaman, romanın dışında var olan kişilerin de paylaştığı ortak zaman dilimidir. Usta şair Bendag’ın şiiri bıraktıktan elli yıl sonra Anakara’ya dönmesinin anlatılmasıyla başlayan romanın nesnel zamanını -tam belirtilmese de- yaklaşık yüz yıl olarak verebiliriz. Kesin olarak hangi yıllarda geçtiği bilinmeyen romanda okuyucu, olayların hangi zaman aralığında geçtiği ya da roman kişilerinin hangi zaman aralığında yaşadığını öğrenemez. Diyebiliriz ki romanında ütopyik bir dünya yaratarak hayalindeki mekânı oluşturan Mungan, olayları da yine kendi var ettiği bir zaman diliminde verir.

Vaka Zamanı

Romanda sözünü ettiğimiz yüz yıllık nesnel zamanın bütünü kullanılmaz. Olayların geçtiği zaman olan vaka zamanı, nesnel zaman içinde seçilen zaman dilimleridir. Böylelikle Mungan; romanında yer alan hadiseleri ya da kişileri bütün

ayrıntılılarıyla değil, ana hatlarıyla sergiler. Gereksiz ayrıntılar verilmeyerek atlanır ve nesnel zamanın tamamından ziyade sadece olayların geçtiği zaman dilimlerinden bahsedilir. Roman kişileri, akıp giden nesnel zamanın belirli anlarında karşımıza çıkar.

Nesnel zamanda geçen olayların vaka zamanında özetlenerek ve daraltılarak sunulması, okuyucunun ana konuya odaklanmasına yardımcı olur. Öyle ki şimdiki zamana ışık tutmak amacıyla roman kişilerinin geçmişlerini ve içinde bulunulan hâli, özetleme tekniğini kullanarak okura sunan Mungan; olayları ya da kişileri genel özellikleriyle tanıtır. Bu sayede okuyucu, bir bütün olarak roman kurgusunun içinde yer alır. Bununla birlikte geriye dönüşlerle nesnel zamandan geriye gidilerek önceki zamanlarda meydana gelen bazı olaylar verilir. Romanda geçmiş ve şimdinin içine alındığı tek bir zaman kurgulanır. Şimdiden bahsederken geçmişin bazı anlarına giderek romandaki olay halkalarını birbirine bağlayan sanatkar, olay örgüsünü oluşturur.

Anlatma Zamanı

Romanda geçen hadiselerin okuyucuya sunulduğu, diğer bir ifadeyle romanın yazıldığı zaman olan anlatma zamanı; anında aktarma ve sonradan aktarma yöntemleriyle gerçekleşir. Yani romanda bahsi geçen olay ya da kişiler, sıcağı sıcağına aktarıldığı gibi olup bittikten sonra da aktarılır. Bilge şair Bendag’ın elli yıl sonra hayatının son günlerini geçirmek için doğup büyüdüğü toprak olan Anakara’ya geri dönmesi ve geri dönmesiyle birlikte yaşanan hadiselerle yer verilen kısımlarda anında aktarma tekniği kullanılır. Ancak romanda içinde bulunulan zamanla paralel olarak elli yıl önce, Bendag’ın Anakara’yı terk etmesiyle denk zamanda meydana gelen bir olaydan da bahsedilir: Usta şair Moottah ile çırakları Zeey ve Tagan’ın hikâyesi. Moottah, Zeey ve Tagan’ın hikâyesinin anlatıldığı bölümlerde ise sonradan aktarma söz konusudur. Elli yıl önce yaşanan bu olay, anında aktarılan zamanda yaşananlarla paralel verilerek zengin bir anlatıma imza atılır.

• Mekân

Murathan Mungan’ın anlatımıyla kâinattan, dolayısıyla tabiattan kopan insana bu kopuşun ya da yabancılaşmanın bedelini ve hıza, gürültüye, yağmaya, yıkıma, sürekli bir yarışa emanet edilmiş hayatın içindeki gerçek kaybını hatırlatan *Şairin Romanı*, okuyucuya şiiirden beslenen bir dünyanın -Anakara’nın- kapılarını açar. Romanda anlatılan ülke olan Anakara ile gerçekte yaşanan dünya arasında oldukça büyük bir fark vardır. Romanında bilinen, görülen, içinde yaşanan bu dünyaya ait somut mekâna yer vermek yerine soyut planda kalan, hayalî, ütöpik bir mekâna yer veren Mungan, mekân olarak ideal mutluluk diyarı olarak sunduğu Anakara’yı yaratır:

Açık denizde dev dalgalarla boğuştukları aylarca süren fırtınalı deniz yolculuğunun sonunda o sabah, Anakara’nın güneybatı körfezine özgü yumuşak rüzgârın o tanıdık kokusuyla uyandı. Kendine özgü bu sakız kokusuyla birlikte Bendag’ın kendisinden önce gömülü anılarını uyandırdı körfez rüzgârı; belleğinin kuytu derinliklerini uyandırdı. Güneybatı körfezinin sezdirmeden insanın içine işleyen meltemiydi bu. Bunca yıl başka hiçbir denizde, hiçbir körfezde karşılaşmadığı ve ne zamandır unutmuş olduğu belli belirsiz denebilecek bu incecik kokuyu, döndüğünde onu karşılayacak şeyler arasında saymak aklına bile gelmemişti. (...) Güneş ufuk çizgisinde uçuk kızılılığıyla kendini göstermeye başlamıştı. Denize vuran incecik altın teller kopkoyu bir lacivertliğin üzerinde kılcal çakımlarla titreşip duruyordu. Yelkenlerini dolduran cömert ve hafif rüzgârla körfezin durgun denizini yarararak ilerliyordu kadırgaları; açık denizdeki nice fırtınaya bu sert mizacıyla dayanan kadırgaları... (s. 9).

Mungan’ın hayalinde özel olarak üretilmiş olan Anakara, insan ruhunun özlemlerini karşılayan ideal bir ülkedir ve olaylar, ütöpik bir kara parçası olan bu yerde geçer. Anakara, çoğunluğunu şairlerin oluşturduğu roman kişilerinin iç dünyalarını aydınlatmada ve kişiliklerini belirlemede önem kazanarak olay örgüsüyle kişilere yardımcı, adeta canlı ve hareketli bir unsur olarak sunulur.

Okuyucuya ütöpik ve fantastik özellikleriyle aktarılan, kahvehanelerinde şiir toplantıları yapılan, şehirlerinde şiir festivalleri düzenlenen, şehir kalelerinin burçlarına şiir bayrakları asılan, şehirleri şiir aracılığıyla tanıtılan ve içinde uyku hanlarını, rüya havuzlarını, büyü ormanlarını, şiir okuyan kuyuları, on üç dolunaylı gökyüzünü barındıran Anakara; mitsel dönemi andıran bir ülke olarak kurgulanmıştır. Şiirin bütün güzellikleriyle donatıldığı Anakara’da bununla birlikte cinayet ve kıskançlık gibi duygular da yer alır. Yani yazar, iyinin yanında kötülöklere de yer vererek fantastik bir metin ortaya koyar. Aynı zamanda okuyucuyu; Kızıldereli, Selçuklu, Alevi, İslâm ve Hristiyanlık kültürlerinin bir senteziyle selamlayan sanatkâr, “Künt kapıları anlatırken Moottah, bilenler aslında onun bir Selçuklu mimari geleneği olduğunu anlarlar, ya da ağaç kesme törenlerini Tahtacıları ve Alevi geleneklerini bilenler anlarlar.³ Kagemusha’da sinemasal anlamda esinlenmeler vardır, ne bileyim Italo Calvino’nun

³ Tahtacılar; geçimlerini ağaç kesip dilmek, kiriş ve tahta biçmekle sağlayan, Anadolu’da genellikle ormanlık alanlarda, orman işçiliğinin yapılabildiği bölgelerde yaşamlarını sürdürmüş Alevi-Türkmen zümrelerinden birisidir. Tahtacılar ağaç kesimine başlamak büyük önem arz etmektedir. Ormanda ağaç kesimine başlanmadan önce herkes temizlenir ve yeni elbiseler giyilir. Ağaç kesiminin yapılacağı ormanda, işe başlamadan kurban kesilmesinin zorunlu olduğuna inanılır. Bunun için oradaki aileler ortak bir hayvan olarak “pay kurbanı” denilen hayvanı kurban ederler. Kurbandan yapılan yemekler, topluca yenilir. Ağaç kesimine ancak yapılan törenden sonra başlanabilir. Ağaç kesimini çeşitli dinî/inançsal ritüeller eşliğinde gerçekleştiren Tahtacılar, geçimlerinin önemli bir bölümü için muhtaç oldukları ağaçları kesmeden önce tören yapıp kurban keserek ağacın rızasını aldıklarına inanırlar.

Bakınız: Kocadayı 2013: 58-68, Tamay 2009: 3-6.

‘Görünmez Kentler’i de beni kıskırtmıştır. Yani çeşitli metin içi göndermeler var burada.” (Erciyes, 2011) diyerek romanda birçok kültürün izlerini görmenin mümkün olduğunu ifade eder.

Batının fantastik roman geleneğindeki benzer anlayışla bir gezegen kurup başka bir âlemi anlatan Murathan Mungan; bahsini ettiği romanlarda yer alan kralların, kraliçelerin, prenslerin ya da cengâverlerin yerine kendi romanının sol hülyaları ve sol değerleri olan bir yazarın ütopyası olduğunu belirtir. Zira romanında kurum ve kavramları önemseyen, kutsayan bir toplum tasarlamaz. Aksine kurduğu dünyada Firdevsi’nin *Şehnamesi*’ni, Sadi’nin *Bostan*’ını, Mevlana’yı, Konfüçyüs’ü okumuş biri olarak karşımıza çıkar. Tabiata değer verilen ütöpik bir mekân olan Anakara’yı yaratarak insanların günümüzde tabiattan ne kadar uzaklaştığını ve nasıl bir hayat sürdürdüklerini idrak etmelerini ister (Börekçi 2013). İnsana, doğaya, emeğe saygının olduğu, kadına değer verildiği ve teknolojik gelişmelerden uzak bir yer olan Anakara, şiirle doğanın/tabiatın buluşmasının ürünüdür.⁴

• Şahıs Kadrosu

Olay örgüsü Anakara’da geçen romanda, kişilerin çoğu şairdir ya da şiirle ilgilenen kişilerdir. Romanda elli yıl önce terk ettiği Anakara’ya dönen bilge şair Bendag; Bendag’ın Anakara’dan gittiği vakit öldürülen şiir filozofu Moottah ile çırakları Zeey ve Tagan; atlı polis Gamenn; yarı mecnun, yarı kâhin, yarı şair Ümma; rüya terbiyecileri; şiir okuyucular; sözlükçüler ve yolu şiirle kesişen daha birçok kişiyle hayal şöleni yaratılır. Aynı zamanda bu kişilerin çoğu yüzü geçkin yaşlarıyla dikkat çeker. Roman kişilerinin bu kadar yaşlı kişiler olmasının özel bir sebebi olmadığını belirten Mungan,

(...) hayat, bize bir gençlik projesi olarak öğretiliyor. Hep bir gençlik tapınmacılığı var. Genç kadın olmak, güzel kadın olmak, yakışıklı adam olmak... Hepimiz bunun tuzağına düşüyoruz. ‘Yaşına göre giyinmeyen kadın’ denir ya da ‘O yaşta adam bunu yapar mı?’ Böyle bir kültürün içinden geliyoruz. Oysa yaşlılıkta, edindiğimiz zenginliklerin esamesi okunmaz. (Arman 2011)

⁴ İlk defa Thomas More’un *Bir Ulusun En İyi Devleti ve Yeni Utopia Adası Üzerine* isimli eserinde ortaya çıkan ütopya kavramı, “olmayan ya da bulunmayan yer” anlamına gelir. Temel özellikleri “hayali olma” ve “ideallik” olan ütopyayı ideallik özelliği dışarıda bırakılarak “şu anda var olmayan, hayali toplum, devlet, yer ya da dönem” olarak düşünmek mümkünse de ideallik, ütopyanın genellikle kabul edilen bir özelliğidir. Dolayısıyla *Şairin Romanı*’nda cinayetin veya diğer kötülüklerin olması bu eserin ütöpik olmasına engel olmasa da ütopyanın ideallik özelliğine uymaz. Ütopya ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Omay 2009.

diyerek romanda yaşlılığa övgü yapıldığını, Eski Yunan’da, Anadolu’daki bazı İslâm tarikatlarında ve doğu bilgeliğinde yaşlılığın erdemleri olduğunu ifade eder.

Romanda bahsi geçen kişiler ve kişilerin özellikleri şu şekilde verilebilir:

Bilge Şair Bendag: Elli yıl önce doğup büyüdüğü topraklara -Anakara’ya- veda ederek ortadan kaybolan ve Anakara’da yaşayan insanlar tarafından öldüğü sanılan, ünü okyanuslar ötesine ulaşmış bir şairdir. Elli yıl boyunca Yerküre’yi dolaşan Bendag, elli yaşında terk ettiği Anakara’ya yüz yaşında geri döner ve ömrünün son zamanlarını burada geçirmek ister.

Şiir Filozofu Moottah: Evinden çıkmayarak kitaplara gömülmüş bir vaziyette yaşayan Moottah; yaşamı boyunca bilginin ve erdemin peşine düşmüş, güzelliğe değer veren, ondan tat almayı bilen biri olarak yüksek duvarlar arasında saf bir yaşantı yaratmak isteyen şiir filozofudur. Cadebra’daki evinde geçirdiği yirmi yıllık okuma ve düşünme inzivasından sonra yanına aldığı çırakları Zeey ve Tagan’la birlikte Anakara’yı baştanbaşa dolaşıp gittiği yerlerde şiir ile hayat üzerine dersler vermek ister. Ancak arkadaşı Serhenas’ı öldürerek onun şiirlerini çalan Agabu’yla yollarının kesişmesiyle hayatı değişir. Agabu’nun karısı Zeheyra’nın bu gerçeği öğrenip Moottah’a anlatması ve gerçeği Odragend’deki On Üç Dolunaylı Yıl Şenlikleri’nde açıklamasını istemesiyle şiir filozofu, arkadaşı Serhenas’ın uğradığı haksız durumu bozarak arkadaşına ait haklı ünü vermek isterken çırakları Zeey ve Tagan ile birlikte gerçeğin ortaya çıkmamasını isteyen Agabu tarafından öldürülür.

Gamenn: Anakara’nın zeki ve tanınmış atlı polisidir. Tagan’ın ikiz kardeşidir. Sık sık Ümma ile dertleşen, ona fal açtıran ve gördüğü rüyaları yorumlatan Gamenn, Anakara’nın bir süredir meşgul olduğu şair katilini yakalamak için çalışır. Rüyalarında katili ve işlediği cinayetleri gören atlı polis, gördüğü bu rüyaları Ümma’ya anlatarak rahatlamaya çalışır. Yalnızlığı severek her zaman yalnızlığını her şeyin üstünde tutar ve yalnızlığın öğrettiklerinin insanların öğrettiklerinden fazla olduğuna inanır. Hayatta hiçbir konuda fazla yük almak istemez ve çocukluğundan bu yana ilgi alanı “bilinmezler” olur. Anakara’nın en meşhur ve en gözde atlı polisi, öldürüldüğünü düşündüğü ikiz kardeşi Tagan’la birlikte bütün çocukluğundan ve babalık hakkından vazgeçer.

Zeey ve Tagan: Günden güne tek bir bedenmiş gibi davranmaya başlayan bu ikiz kardeşlerin ikizlikleri kendileri için tehlikeli, başkaları için korkutucu bir hâl almaya başlayınca aileleri kaygılanarak onları birbirinden ayırmaya karar verir. Böylelikle Moottah ile yolları kesişen bu ikizler, Moottah tarafından çırak olarak alınırlar fakat şiir filozofuyla birlikte öldürülürler. Öldü bilinen Tagan, elli yıl sonra hafızasını kaybetmiş

şair katili olarak karşımıza çıkar ve ikiz kardeşi Gamenn tarafından yakalanır. Ustası Moottah’ın ölmeden önce ona emanet ettiği, bütün gerçeklerin saklı olduğu çantayı yıllarca koruyan ve hafızasını kaybettiği için meczup bir şekilde yaşamını sürdüren Tagan, Gamenn’le karşılaştığında çantayı teslim etmenin huzuruyla kendini boşluğa bırakarak ölür.

Serhenas: Moottah’ın tutkulu ve ateşli olarak tarif ettiği şair arkadaşıdır. Şair olup olmayacağını bir an önce öğrenmek isteyen Serhenas, zamanı aşmış ve bir şeylere bir an önce karar vermesi gerekiyormuş gibi yaşar. Şiirlerini çok beğenen ve onlara sahip olmak isteyen Agabu tarafından öldürülür.

Agabu: Serhenas’ı öldürerek onun şiir defterine ve şiirlerine el koyar. Böylelikle Anakara’da ünlü bir şair olur. Serhenas’ın arkadaşı Moottah’a ithaf ettiği “Gölgelerin Dili” isimli şiiri, evlendiği gün Zeheyra’ya hediye ederek karısının ona hayran kalmasını sağlar. Ancak Zeheyra, zaman geçtikçe ve Agabu’nun elindeki Serhenas’a ait şiirler tükendikçe kocasının şairliğine yönelik bilinmeyen bir giz olduğunu anlar. Kocasının kendisini Avona isimli genç bir kadınla aldattığını öğrenince intikam duygusuyla kocasının şiirleri kimden aldığını bulmaya çalışır. Sonunda Serhenas’ın şiir defterine ulaşan ve bu şiirlerin Serhenas tarafından yazıldığını öğrenen Zeheyra, Agabu’nun yıllarca sakladığı bu gerçeği ortaya çıkarmak isterken Agabu tarafından öldürülür.

Zeheyra: Oldukça güzel, gösterişli, çekici bir kadın olan Zeheyra, Agabu’nun eşidir ve varlıklı bir ailenin kızıdır. İnsanlar üzerinde olumlu bir etki bırakır. Şiir yazamayacağını anladığından kendisini şiir okuyucusu olarak yetiştirir ve toplantılarda aranan bir şiir okuyucusu olur. Yirmi bin şiiri ezberinde tutar.

Avona: Agabu’nun ikinci eşidir. Fiziksel olarak şaşırtıcı bir şekilde Zeheyra’ya benzemesine rağmen Zeheyra’nın coşkusu ve çekiciliğinden yoksundur. Büyüyle uğraşan ve her daim genç görünen kadın; mesafeli, soğuk ve gizemlidir. Bu yüzden Agabu, hiçbir zaman Avona’nın hislerini ve düşüncelerini anlayamaz.

Ümma ve Lelalu: Anakara’nın en meşhur kadın şairleridir. Yarı mecnun, yarı kâhin, yarı şair olarak tarif edilen Ümma’nın kehanetlerinin ve gördüğü rüyaların çoğu doğru çıkar. Hisleri kuvvetli olduğundan insanlar onun kehanetlerine inanarak ona saygı duyarlar. Ancak kehanetlerinin doğruluğu hayatta ve kaderde süreklilik göstermez. Diğer kâhinler ve büyücüler bu durumu Ümma’nın aynı zamanda şair olmasına bağlarlar ve şairliğinin gücünü, kudretini böldüğünü, hükmettiği âlemleri birbirine karıştırdığını, birinin kapısından diğerine geçerken bazı güçlerin ardında kaldığını düşünürler. Öyle ki onlara göre şairlik, erkek işidir ve Ümma, erkeklerin işini yapmaktadır.

Okuma yazma bilmeyen Ümma, şiirlerini içe doğuş hâlinde söyler ve diğer kadınlar şiirleri yüksek sesle tekrar ederek ezberlerine alırlar. Bir zaman sonra bazı şiirlerini beğenmeyerek şiirlerini ezberleyen kadınlardan onları unutmalarını ister ve onun unutulmuş demesiyle kadınlar kendiliğinden Ümma’nın beğenmediği şiirlerini unuturlar. Kalmasını ve yaşayıp söylenmesini istediği şiirleri ise yaşar, söylenir ve daha sonra bazı kadın yazıcılar tarafından kaleme alınarak saklanır. Gözleri pek iyi görmeyen, herhangi bir insan yüzüyle karşılaştırıldığında iki gözü arasındaki mesafe fazla olan, gözlerini belli bir noktada odaklamakta güçlük çeken Ümma, on bin şiiri ezbere bilir.

Anakara’nın Micla şehrinde yaşayan Lelalu da Ümma gibi takdir edilen bir şairdir. Birbirlerini şiirlerinden tanıyan bu iki kadın, birbirlerine takdir ifadesi olarak hediyeler yollarlar. Becerikli, kibar ve güzel olan Lelalu’nun yaşı ilerlemesine rağmen güzelliğinde bir değişim olmaz. Babasının posta güvercini yetiştirme merakından dolayı Anakara’nın farklı şehirlerinde güvercin çiftliklerinde büyüyen Lelalu, evinin bahçesinde güvercin besler. Şairliğinin ilk yıllarında yazdığı şiirleri posta güvercinleriyle Anakara’nın dört bir yanına yollayarak şiirlerinin ve kendinin tanınmasını sağlar. Ayrıca Lelalu, eşcinsel olmasıyla dikkat çeker.

Dohanaralı Sözlükçü Tarkusyu: Büyük bir aşkla bağlanıp evlendiği karısının erken yaşta gelen ölümünden sonra ne yapacağını bilemeden dolandığı çaresiz günlerinde acısını dindirmek ve ruhunu sakinleştirmek amacıyla sözcük aramaya başlayan ünlü sözlükçüdür. Yeni sözcükler bulmanın da bir tür şairlik olduğuna inanan Tarkusyu; bu uğurda bütün Anakara’yı köy köy, kasaba kasaba, şehir şehir gezerek dillenmemiş yeni sözcükler bulmak için çabalar. Oğluyla birlikte yaşar ve oğlunun da kendi gibi sözlükçü olmasını ister.

Vylea: Çekici, güzel, sevgileri güçlü, hazırcevap bir kadın olan Vylea, Lelalu’nun eski sevgilisidir. Kırmızı Kent’te yaşar ve çocuk yaşam evinde çalışır. Lelalu’ya karşı hayranlık besleyen Gamenn tarafından kıskanılır.

Ulsangeyma: Bendag’ın Anakara’ya döndüğünde tanıştığı ilk kişidir. Keçe işçiliğinde çalışmasına rağmen şiire karşı meraklı olan kadın, iyi bir şiir okuyucusudur. Her ne kadar kimliğini saklamaya çalışsa da Bendag’ı tanıyan Ulsangeyma, zeki ve görgülüdür. Hem Bendag’ın kimliğini saklamasına hem de polis kontrolünde tanıklık ederek Bendag’a yardım eder.

Dehamar: Yeni şiirlerini insanlara tanıtmak amacıyla Anakara’da yapılacak olan On Üç Dolunaylı Yıl Şenlikleri’ne doğru yol alan şairlerden biridir. Şairleri öldüren katil

tarafından Makrakamash’ta ağır bir saldırıya uğrar ve katilin saldırılarından kurtulabilen tek şair olarak anılır.

Terzi Liuv: Anakara’nın Udbera şehrinde yaşar. Moottah’ın yolculuğu sırasında onu ve çıraklarını evinde ağırlar. Yıllarca Anakara’nın çeşitli bölgelerinde yaşayıp birbirinden farklı işlerde çalıştıktan sonra Udbera’ya yerleşmeye karar veren Liuv, kendisini şair olarak yetiştirmek için yıllarca uğraşıp onca emek verdikten sonra her şeyi bırakarak terzi olur.

Haritacı Kaa, Horad ve Bilgin Qkhanyus: Kaa, Anakara’yı avucunun içi kadar iyi bilen haritacıdır. Haritalarda kimsenin göremediği yerleri keşfeder. Dilsiz olduğundan yüzünün hareketli çizgilerini fazlaca kullanan Horad, yerküreyi katman katman okuyan gözlere sahiptir. Qkhanyus, Gamenn’in hınzır zekâlı olarak tarif ettiği ünlü sayıbilim bilginidir. Bahsi geçen her üç kişi de özel yeteneklerle donatılmış, seçilmiş insanlardır ve yetenekleriyle kazandıkları başarılar sayesinde ünleri Anakara’nın dört bir yanına dağılır.

Pepqemok: Gamenn’in kabullenmekte zorlandığı yardımcısıdır. Kohragandt Güvenlik Merkezi’nin yanına yardımcı olarak verdiği atlı polis, Gamenn tarafından daha çok güz sonu şenliklerindeki soytarılar ya da Dimoned hasat oyunlarındaki güldürücü tiplere benzetilir. Dolayısıyla tanıştıkları ilk gün ondan hoşlanmaz ve kendini sevdirmeye stratejisi olarak benimsediği göze girme gayretlerini yapmacık bularak yardımcısını benimseyemez.

3. Olay Örgüsü ve Vaka Takdimi

“Şairin Dönüşü”, “Şairin Toprağı”, “Şairin Levhaları”, “Şairin Gölgesi”, “Şairin Hayvanı”, “Şairin Kanı” ve “Şairin Oyunu” olmak üzere toplam yedi ana bölümden oluşan romanın her bölümünün kendi alt başlıkları vardır. Mungan, şairle alakalı olan bu bölüm isimlerini “Şairin Romanı” başlığında toplayarak kendi emek sürecine de gönderme yapar. Romanını on dört yılda oluşturduğu ve 1992’de yayımladığı tiyatro oyunu *Geyikler Lanetler*’e benzeten sanatkar, romanının hem kurgusal anlamda farklı bir fantezi hem de farklı bir metin olduğunu da sözlerine ekler. Bununla birlikte kitabını roman kişilerinden Ümma gibi rüyalarıyla, çağrılılarıyla, görüleriyle yani şaman tarafıyla ve Türk edebiyatıyla Dünya edebiyatını yakından izleyen biri olarak kuramsal donanımını, entelektüel birikimini kullanarak yazdığını belirterek şaman yanıyla teknisyen yanının birleşmesiyle bu kitabın ortaya çıktığını söyler:

Aslında doğusunun batısının kalmadığı bir dünyada yazı yazıyoruz. Ama kendi topraklarımızın malzemesini kendi hayal hanemize taşıyarak... ‘Şairin Romanı’ bütün o hayal gücüyle beraber okumalar, yılların içinde biriktirmeler,

araştırmalarla ortaya çıktı. Çok ciddi bir araştırma, salların ilmeklerinden doğanın ayrıntılarına, çekirdekten fidelere kadar pek çok şey hakkında çok ciddi bir okuma süreci var bu romanın arkasında. (Erciyes, 2011).

Hiçbir coğrafyaya ve zamana ait olmayan fantezi bir dünya kuran Mungan, *Binbir Gece Masalları*’ndan süzülüp gelen anlatı geleneği⁵ ile dünya edebiyatının vazgeçilmezi fantezi romanlarını harmanlayarak kendi gezegenini yaratır. Özellikle üç ana karakterin - Bendag, Moottah, Gamenn- yolculuklarının ele alındığı roman, paralel kurguyla ilerleyerek bir noktada birleşen hikâyelerden oluşur. Bilge şair Bendag, gönüllü sürgününden elli yıl sonra memleketi Anakara’ya dönerek son yolculuğuna çıkar. Şiir filozofu Moottah, yirmi yıllık inzivasına son vererek çırakları Tagan ve Zeey ile birlikte ülkeyi gezer. Atlı polis Gamenn ise ülkenin kâbusu olan şair cinayetlerini çözmek amacıyla harekete geçerek kendi yolculuğunu başlatmış olur. Bahsini ettiğimiz bu üç karakterin de hedefi, Anakara’nın Odragend şehrindeki On Üç Dolunaylı Yıl Şenlikleri’ne katılmaktır.

“(H)em Doğu hem de Batı anlatı geleneğinden beslenen, ütöpic, fantastik ve polisiye türü olarak adlandırılabilir kısıyası çoğulcu yapısıyla dikkat çeken bir roman olarak yerini belirginleştiren” (İlhan 2013: 565) *Şairin Romanı*, yüz yaşını aşan Bendag’ın ömrünün son günlerini geçirmek amacıyla doğup büyüdüğü Anakara’ya elli yıl sonra dönüşünün anlatılmasıyla başlar. Şairlerin hayranlıkla ve büyük bir saygıyla bahsettiği Bendag, insanlar tarafından öldü kabul edilir. Ancak Bendag’ın Anakara’ya adım attığı ilk günün gecesinde Anakara’nın diğer ucunda, Ajnera’da yaşayan yarı mecnun, yarı kâhin, yarı şair Ümma, Bendag’ın Anakara’ya döndüğü rüyasını görüp bunu çevresindeki insanlara duyurur. Memleketine döndüğünün kimse tarafından bilinmesini istemeyen Bendag, gerçek kimliğini gizleyerek Anakara’daki ilk gecesini Uyku Hanı adı verilen bir handa geçirir. Bu handa odasını, sürekli “Roasanayma” diye sayıklayan hasta bir adamla paylaşır. Yarı baygın yatan adama yardım etmeye çalışsa da adam, Bendag’ın orada kaldığı zaman boyunca uyanamaz. Bendag, yarı baygın adamın yatağının altında duran çantasına bakarken birbirinden farklı birçok kimlikle karşılaşır. Anakara’dayken kimliğini belli etmek istemeyen bilge şair, hayatı boyunca hiç yapmadığı bir şeyi yapır

⁵ Hikâye, masal, destan, menkıbe ve fıkraları bir araya toplayan *Binbir Gece Masalları*, çerçeve hikâyeler tekniğiyle yazılmış Arapça bir külliyyattır. Bu eserin çerçeve anlatısını kadınlara güveni kalmayan ve bu yüzden her gün genç bir kızla evlenip ertesi gün o genç kızın boynunu vurduran Semerkant hükümdarı Şahzamân’ın Şehrazâd ile evlenmesi ve 1001 gece sonunda Şehrazâd’ın zekâsı, becerikliliği karşısında duyduğu hayranlığın etkisiyle Şehrazâd’ı öldürmekten vazgeçmesi oluştururken eserin alt anlatılarını ise Şehrazâd’ın ölümden kurtulmak için Şahzamân’a her gece masal anlatması oluşturmaktadır. *Binbir Gece Masalları*’nda olduğu gibi *Şairin Romanı*’nda da “olay örgüsü”nde bahsettiğimiz birbiri içine geçen metin halkaları vardır.

oda arkadaşının çantasından üzerinde “Remzganan” yazılı kimliği alır ve On Üç Dolunaylı Yıl Şenlikleri’ne katılmak üzere yola koyulur. Bendag’ın odasını paylaştığı meczubun, şair katili -asında atlı polis Gamenn’in öldüğü sanılan ikiz kardeşi Tagan- olduğu romanın sonunda anlaşılacaktır.

Vatanında ölmek ve şiir yolculuğunu tamamlamak üzere Anakara’yı son bir kez dolaşmak isteyen Bendag, Anakara’dan ayrı kaldığı bu elli yıl boyunca hiç şiir yazmaz. Ancak ülkesine döndüğünde şiir yazmaya kaldığı yerden devam eder ve şiirlerini, “Son Yolculuk” adını verdiği defterinde toplar. Romanın ilerleyen bölümlerinde Bendag’ın yolculuğuna ünlü şiir filozofu Moottah’ın yolculuğu da eklenir. Anakara’nın büyük şairlerinden biri olan Moottah, yirmi yıldır evinden çıkmaz ve devamlı kitap okur. Fakat yirmi yıl sonra bu hapis hayatına son vererek çırak olarak aldığı Zeey ve Tagan’la birlikte büyük bir yolculuğa çıkmaya karar verir. Bu yolculukta hem Zeey ve Tagan’ın ruhlarını bulmasına yardımcı olmaya çalışır hem de gittiği yerlerde insanlara şiirle alakalı bilgiler verir. Moottah’ın eğittiği Zeey ve Tagan, şiir filozofundan hayata ve şiire dair birçok şey öğrenirler. Moottah, Zeey ve Tagan’ın hayatı, Agabu’nun karısı Zeheyra’dan öğrendikleri gerçeğe değişir. Öyle ki Moottah, yolculuğu esnasında arkadaşı Serhenas’ın şiirlerini çalıp onu öldüren ve arkadaşının şiirleri sayesinde büyük bir üne kavuşan Agabu’nun bu gaddarlığını Zeheyra’dan öğrenir. Zeheyra’nın kendisine verdiği arkadaşının şiir defterinin ve gerçeklerin yazılı olduğu mektubun bulunduğu çantayla gerçekleri açıklamak üzere On Üç Dolunaylı Yıl Şenlikleri’ne katılmak üzere yola koyulur. Durumu öğrenen Agabu, adamlarını şiir filozofunun peşinden gönderir. Moottah ve Zeey, Agabu’nun adamları tarafından acımasız bir şekilde öldürülürken Tagan da çantayla birlikte kendini uçurumdan aşağı atarak adamlardan kurtulmaya çalışır. Parçalanan cesetlerden üçünün de ölmüş olduğu sonucuna varılsa da Tagan, kör bir adam tarafından bulunarak kurtarılır. Yaşadıklarından dolayı hafızasını kaybeden Tagan, uğradığı saldırı sonucu akli dengesini yitirerek kendisine saldıran adamlar gibi acımasız olur ve şairleri öldüren bir katile dönüşür. Agabu ise Serhenas’tan çaldığı şiirleri, insanlara kendi şiirleri gibi sunar.

Atlı polis Gamenn’in şair katilini bulmak amacıyla çıktığı yolculuk, romanın üçüncü yolculuğu olarak karşımıza çıkar. Ülkedeki şairlerin öldürülmesiyle ilgili cinayetlerin izini süren Gamenn, yaptığı araştırmalar sonucu katile yaklaşır. Ancak katili yakaladığında onun yıllar önce öldü sandığı ikiz kardeşi Tagan olduğunu görür. Hafızasını yitiren ve bir katile dönüşen Tagan, ustası Moottah’ın kendisine emanet ettiği çantayı Gamenn’e vererek yıllar önce katillerden kaçmak için atladığı uçurumdan elli yıl sonra tekrar atlar. Kardeşini bulduğu an kaybeden Gamenn, kardeşinin bıraktığı çantanın

gizemini çözmeye çalışır. Çantadan çıkan defterle mektuptan Agabu’nun Serhenas’ın defterini çalıp onu öldürdüğü anlaşılır.

Murathan Mungan’ın şimdiki zamanla paralel olarak verdiği Moottah’ın şiir yolculuğu, aslında elli yıl önce, Bendag’ın Anakara’yı terk ettiği zamanda başlar. Mungan, geçmişi ve şimdikiyi birleştirerek bu üç yolculuğu aynı anda vuku bulan olaylar olarak verir ve okuyucu; bu düğümü, romanın sonlarına doğru çözer. Elli yıl önce Agabu tarafından acımasız bir şekilde öldürülen Moottah, Zeey ve Tagan’ın öldürülme nedenleri ile Agabu’nun yıllardır sahip olduğu haksız ün, Anakara’ya dönen Bendag tarafından elli yıl sonra Agabu’nun yaşam boyu onur ödülü alacağı o yılki On Üç Dolunaylı Yıl Şenlikleri’nde ortaya çıkarılır. Böylelikle Mungan; Moottah, Zeey, Tagan, Gamenn ve Bendag’ın hikâyelerini bir noktada birleştirerek elli yıl önce yaşanan acımasız bir cinayetin elli yıl sonra, ülkesine dönen Bendag ve Gamenn tarafından aydınlatılmasını sağlar.

Sonuçta Odragend’deki On Üç Dolunaylı Yıl Şenlikleri’nde, şiirsel bir atmosferde kesişen kahramanların hikâyesi yine ‘şiirin adaleti’ bağlamında çözümlenir. Bilge Şair Bendag onurlandırılır, Moottah ve çıraklarının heykelleri dikilerek hem şairin çektiği acılar hem de şiirin felsefesi ölümsüzleştirilir. Bu arada Agabu’nun taklitçiliği ifşa edilir ve Agabu öldürülerek bir bakıma onun şahsında taklitçilik cezalandırılır. Böylece şiirsel bir atmosferde cereyan eden anlatı, bu atmosfere uygun bir biçimde sonlanır. (Demir 2013).

4. Şiir Hakkındaki Düşünceler ile Dil ve Üslup

Adalet ve vicdanın iyilikle ilişkisi üzerine inşa edilen *Şairin Romanı*’nda, Doğu’nun felsefî gücünü Batı’nın tekniğiyle harmanlayarak veren Murathan Mungan; mistisizm, Antik Yunan metinleri ve tragedyalardan yararlanır. Şiirin insan hayatındaki önemini dile getirerek sanata yakın olduğunu gösteren bir tavır takınıp çoğunluğunu şairlerin oluşturduğu roman kişileri üzerinden şiir ile ilgili görüşlerini yansıtır. Bunu yaparken de roman kişilerine kendilerini şiir aracılığıyla anlatmaları için şans verir. Mungan,

Hayatınızdan şiiri söküp attıysanız, ondan vaçgeçtiyseniz, sadece arızalı zamanlarınızda yardım almak için başvurduğunuz bir yalancı ilâç hâline gelir şiir. Aşıksınızdır, ana baba hasreti çekiyorsunuzdur, gurbette kaybolmuşsunuzdur... Acınızı kışkırtmak yahut yatıştırmak için şiire başvurabilirsiniz o zaman, diğer zamanlarda unutmak üzere... Böyle olunca da, gündelik hayatta şiire duyduğunuz ihtiyacı görmezden gelirsiniz. Şairin Romanı, sadece edebi bir tür olan şiiri değil, yaşamın, varoluşun şiirini de hatırlatmak istiyor okura. (Börekçi 2013)

sözleriyle şiirin insan hayatındaki önemli yerine değinir.

Türk edebiyatında poetik fikirlerini roman üzerinden vermenin şairlerin pek ilgi göstermedikleri bir yöntem olduğunu ifade eden Fethi Demir, Murathan Mungan’ın *Şairin Romanı* isimli eserinde Türk edebiyatında ilk kez bir şairin poetikasını yazdığı bir roman üzerinden açıkladığını belirtir (Demir 2013). Öyle ki romanda, isminden de anlaşılacağı üzere, birçok şiiri olan Mungan’ın şiirle ya da şairlikle alakalı düşünceleri de yer alır. Diğer bir ifadeyle şiir üzerine inşa edilen roman, aynı zamanda Mungan’ın poetikasını da ifşa eder.

Romanın hemen hemen her sayfasında şair roman kişilerince şiir hakkındaki düşüncelere yer verilir. Sık sık ilk ustasını ve onun şiir ya da şairlikle alakalı sözlerini hatırlayan bilge şair Bendag; iyi bir şiirin doğa gibi olduğunu, en çok kullanılan kelimelerle bile şaşırtmayı başardığını düşünür. Yerküredeki her şey, yazılmak için vardır. Tabiatla şiirin birbirini tamamladığını düşünen Bendag için şiir tabiatın, tabiat da şiirden doğar. Ayrıca ona göre şairlerin ortalığa hâkim olacakları saatler, herkesin uykuda olduğu saatlerdir. Çünkü şairler; zaman hırsızdırlar, başkalarının zamanlarını çalarlar. Yeryüzünün saklı ve uykulu zamanlarını kullanırlar. Şiiri arada bir nöbeti tutan uykudaki hummaya benzeten ve tabiatın öğrencisi olmayanın iyi bir şair olamayacağına inanan Bendag için şiir; kuşanmayı, saklanmayı, sakınmayı, korunmayı, geri çekilmeyi bilen bir iç kale sanatıdır. Kadın şiir okuyucularından Ulsangeyma için ise şiir; onu ilk önce hayata, sonra yalnızlığına ve kayıplarına katlanmaya alıştıran ona yaşlılığını sevdirebilir.

Şiirlerinde ham renkleri kullanmaktan korkmayan ve usta bir ressam gibi renkleri ışığın ellerine teslim etmeyi bilen Bendag’ın şairliği hakkında bilgi veren anlatıcı; onun şiirlerinde ışığın geçişlerini görmenin mümkün olduğunu, bütün şiirlerinde anın ertelenerek zamanın sonsuzlaştırıldığını dile getirir. Şiir, ışıktan doğar. Şair, bir ressamın dikkatiyle ışığı kollayandır ve şiiri içinde duymak, yazmak, ışıkla harfleri buluşturmak için günün çeşitli vakitlerini beklemelidir. Şairlerle resamlara devlerin dikkati gerekir. Çünkü onlar, görünüşlerinin aksine tabiatın en zayıf canlılarıdır. Bu yüzden daha dikkatli olmalıdırlar ve bir tavşan uykusuyla uyumalıdırlar. Zira hayat, onları her an gafil avlayabilir ve şiirin gökyüzünde tesadüf kuşları uçar. İyi sanat ve iyi şiir, insanı sahip olmadığı zamanlara taşıyarak yalnız geçmişini değil geleceği de haber verir.

Bendag, “Son Yolculuk” ismini verdiği şiirleri yazarken yıllardır bıraktığını sandığı şiirin, içinin tükenmemiş yerlerini harekete geçirdiğini fark eder. Boş sayfaya düşen iki sözcük dahi onu bir anda çocukluğuna götürür. Ona göre şiir ile çocukluk arasında kopması mümkün olmayan bir bağ vardır ve bu ilişki, insanı şair yapar. Şiir

yazmak için gereksinim duyduğu şey, günışığına yeni çıkmış gibi parıldayan sözcüklere hayat verecek ve yeniden görülmesini sağlayacak olan ışıktır. Çünkü Bendag için karanlığın şiiri bile ışıkla yazılır. Şairleri yabani hayvan terbiyecilerine benzeten usta şair, hayvan terbiyecilerinin de hayvanların hem yabani doğalarını koruyup hem de onlara sözlerini geçirdiklerini, kendi şiirleri için hayvanları ehlileştirdiklerini düşünür. İyi şairlerin kanında bilgelikle dizginlemeye çalıştıkları bir hayvan vardır. Çoğu kez şahlandırmakta ya da yatıştırmakta zorluk çektikleri bu hayvan, şairlerin yol göstericileridir.

Çırakları Zeey ve Tagan’la birlikte hayatı anlamlandırma adına bir yolculuğa çıkan şiir filozofu Moottah da Zeey ve Tagan’ı eğitirken şiirle ve şairlikle ilgili düşüncelerini ifade eder. Moottah; şiir ve çömleği birbirine benzeterek her ikisinin de topraktan yapıldığını, sonradan havayla, ateşle, suyla beslendiğini ve sınındığını söyler. Çöken uygarlıklardan geriye sadece yerkürenin en eski tanıkları olan şiir ve çömlek kalır. Şiir de çömlek gibi anayurdun toprağından yapılır, tıpkı onun gibi anakaranın ve yerkürenin her yanında kullanılabilir olmalıdır. Yani ayakları doğduğu topraklara sağlam basarken şair, sözlerini bütün yerküreye söyleyebilmelidir. Bununla birlikte yalnızca kendi toprağında okunulabilir olması iyi şiir için yeterli değildir. İyi şiir, doğduğu toprakların iklimini başka iklimlere dönüştürebilme gücüne ve yeteneğine sahiptir. Kendi güneşini, kendi rüzgârını ve kendi yağmurunu her yere taşıyarak gittiği yerin güneşi, yağmuru, rüzgârı olmalıdır. Moottah’ın şiir ile çömlek benzetmesi, onun düşüncelerine katılan sözlükçü Tarkusyu’ya şiir levhalarını hatırlatır. Zamanında kendi şiirlerini adeta gizli dillere rakip görmeye başlayan Nehanunulu şairler, şiirlerini kil levhalara yazdırdıktan sonra onları toprağına gömerler. Böylece topraktan yani doğadan aldıklarını yine toprağına verdiklerini düşünürler. Moottah’a göre inanışlar, şiirin doğasına hizmet eden kutlu oyunlar olarak kaldıklarında anlam taşırlar. Kıskaç şairler, yazdıklarının yabancı gözler tarafından okunmasını istemeyenler ya da onları bir süre herkesten gizlemek isteyenler görünmez mürekkeple; kuzey denizlerinde yaşayanlar gri mürekkeple; güney denizlerindeki mavi mürekkeple; kızıl ve yeşil mürekkebin büyüüne inananlar bu mürekkeplerle yazarlar. Fakat şiirin kanı, mürekkep değildir. Çünkü iyi bir şiir, her çeşit mürekkeple yazılabilir. Mürekkep yalnızca elimizin altındaki doğrulardır. Tabiatın koruyucusu olan şairler, evrensel bellekte yaşayan kişilerdir ve kendi zamanlarına kilitli olanların şairliği yalnızca bir çalışkanlıktan ibarettir. Bu şairlerin verimleri, kısa ömürlüdür. Ne kadar iyi şair olunursa olunsun şiir; herkesin ruhuna, kalbine, aklına dokunmayabilir. Kendilerine ait hayali olmayanlar, şairlerin yazdığı şiirleri göremeyebilirler. Dolayısıyla şiirleri herkes tarafından beğenilmeyen bir şair,

bütün suçu kendinde bulmamalıdır. Mayası şair olarak doğmuş birinin kelimeleri uzun süre karanlıkta kalmaz. Hiçbir güç, doğuştan gelen bu yeteneği bağlayamaz. Her şiirde sözcüklerin dolduramadığı boşluklar vardır. En kusursuz şiirde dahi var olan bu boşluğu, sadece şairin kendisi bilir ve boşluktan defalarca yeni bir şiir oluşturur. Çünkü boşluğu dolduracak şeyin, başka şiir olduğunu düşünür. Oysa şairler yalnızca birbirlerinin boşluklarını doldururlar.

Üzerlerinde farklı ahşap parçaların geometrik bir düzen içinde yer aldığı bu kabartma kapılara ‘Künd Kapılar’ denir çocuklar. (...) Artık kullanılmayan ölü bir dilde ‘bir işin ustalığı, kurnazlığı’ anlamına gelirmiş ‘künd’ sözü. Sonraları ‘kavramak’ anlamında da kullanılır olmuş. Ama bugün biz ‘künd’ denince, şu kapılarda, kepenklerde gördüğümüz son derece ustalık, titizlik ve hesap gerektiren bu ahşap bezeme sanatını anlıyoruz. (s. 241)

diyerek künd kapılarını anlatan Moottah, bu kapılarla şiirin benzer olduğunu ifade eder. Şair, kapıları oluşturan parçalar gibi şiiri var eden parçaların da yeniden sökülüp takılarak oluşturulduğuna inanır. Bir yapıyı meydana getiren parça ile bütün ilişkisi, şiirin kendi hakikati içinde tartışılmalıdır. Hakiki şairler ile geçmiş mirasın tahtalarından devşirdikleri parçalarla sadece taklit ürünler veren şairleri birbirinden ayırt etmek gerekir. Sanat yapıtlarıyla kapılar arasında böyle künd bir ilişki olduğu unutulmamalıdır. Şairin özgün olmasının gerektiğine değinen Moottah’ı Mungan, simgesel bir mekân olarak yarattığı “Şairin Kuyusu” ile destekler. Şairler, kendilerine ve yazdıkları şiirlere inandıkları zaman kuyuya giderek şiirlerini yüksek sesle okurlar. Eğer kuyu, şiirde şairin kendi sesini bulmuşsa şairin sesiyle yankılanır. Fakat şairin sesinde başka şairlerin sesi duyuluyorsa kuyu, o duyulan şairin sesiyle cevap verir. Görüldüğü gibi özgünlüğe önem veren Mungan, bu düşüncesini roman kişilerini kullanarak dile getirir. Bazı şiirlerin güzelliklerini kusurlarından aldığını da söyleyen Moottah, şiirin söylenenden çok söyleme biçimiyle alakalı olduğunu savunur. Doğaçlanmış sözcüklerin hızı, zamanla şaire bir teknik kazandırır. İyi şairler, ışığı gözetlemesini bilmelidirler. Nasıl nesnelere derinliğini veren ışığın eğilip bükülmesi ise iyi şair de ışığı tartabilmesini bilendir. Şiir; kendini zorla benimsetmez, kendini açığa vurur. Ayrıca kelimelerin kullanılışında değil, kelimelerle kurulan ilişkide başlayan şiir, hakikat sanatıdır ve şiir için gerçeklerin ortaya çıkmasından daha büyük bir amaç yoktur.

Matematik ve şiiri birbirine benzeten haritacı Kaa ise, şiir sanatındaki ilk büyük yenilikleri getiren şiirleri casusların yazdığını belirtir. Gizlice bilgi ulaştırmak ve haber iletmek için kullanılan ilkel bir dil düzeneği, sonradan şiir sanatının gelişmesini sağlar. Büyük imparatorluklar zamanında casusların haberleşme aracı olarak kullandıkları bu

şairler, daha sonra “içrek şiir” diye nitelendirilen kapalı anlamlı şiirlere dönüşürler. Matematik bir gerçekliktir ve şair de tıpkı matematikçi gibi betimsel gerçekliğe bağlı değildir. Şiir, matematiğin evrendeki görünmezliğine ne denli yaklaşabilirse o kadar iyi bir şiir olur.

Şiirden beslenen bir dünyayı anlatmasına rağmen romanda hiç şiire yer vermeyen Mungan, bu durumu “Ancak acemi bir yazar böyle bir romanda, şiirleri örnekleme kalkardı. Orası okurun hayalhanesinin hakkıdır. Ne yazsanız, ne koysanız olmaz. Bu aynı zamanda romanın dramaturjisinin de gereğidir. Ama her satırının adeta şiir olduğunun söylenmesi hoşuma gidiyor.” (Aktuğ 2011) cümleleriyle açıklar. Şiirle ya da şairlikle ilgili temel görüşlerini belirtmekle yetinen Mungan, görüşlerini destekleyecek şiir örneklerine yer vermeyerek romanın her satırının bir şiir örneği olduğunu kanıtlar.

Roman; ütopyik bir şiirsel gezegen ve burada yaşayan, her biri farklı değerlerle donatılan ütopyik kişiler üzerine kuruludur. Nail Bezel’e göre, yazarın kurduğu özlem dünyasını çağının anlatım geleneklerine göre dile getirmesi olarak tanımladığı ve pürüzsüz işleyen mutlu düzen şeklinde yaklaştığı ütopyik romanda gerekli çatışma, gerilim ve çözümlenmeler bulunmaz (Bezel 1989: 2-3). Ancak kişi, mekân ya da zaman seçiminde ütopyik ve fantastik unsurlardan yararlanan Mungan, aynı zamanda polisiye romanının getirdiği çatışma, gerilim ve çözümlenmeleri de kullanarak romana sürükleyici bir dil ve üslup kazandırır. Yani yazar, gerçekçi edebiyatın geleneklerinden ve sınırlandırmalarından özgür olarak ortaya çıkardığı romanında; ütopyanın zamansızlık ve mekânsızlığını, Tzvetan Todorov’un karmaşayla birlikte gelen kararsızlık olarak ifade ettiği fantastik edebiyatın (Todorov 2004: 31) gerçekle yanılısma ya da düş arasındaki durumunu, polisiye romanın da çözüme odaklı yanını birleştirerek düşsel ve gerçekdışı olay ya da kişilere anlam kazandırır. Tek bir türden yararlanmayarak polisiye, ütopyik ve fantastik romanı eserinde buluşturan Mungan, böylelikle tematik bakımdan zengin bir metin oluşturur.

Bahsettiğimiz kavramlardan beslenerek kendi gezegenini yarattığını ancak kendi gezegenini yaratırken de romanını hayal gücü gösterisine dönüştürmediğini ifade eden Mungan’ın romanında dikkat çeken bir diğer husus, sıkça karşılaştığımız “rüya, düş, sanrı” gibi kavramlardır. Mungan; yarattığı Gamenn, Ümma ve rüyaları kaydeden rüya terbiyecileri karakterleriyle fantastik romanın ve fantezilerin gerçeği yadsımaya olanak tanıdığını savunan Sigmund Freud’un temelini attığı psikanalitik yaklaşımın bir getirisi olan rüyaya yer verir. Mungan; romanında kâhin ve şair olarak tanıtılan Ümma, atlı polis Gamenn ve insanların rüyalarını kaydeden rüya terbiyecileri yaratır. Gerçek dünyadan

kaçarak gerçeküstü dünyaya bir kapı açıp romanını hayaller ve rüyalarla süsleyerek anlatır. “Yazar, rüyayla insanın bilinçaltını çıkarmak ve rüyanın insan yaşamını nasıl etkilediğini göstermek ister. Bu noktada Erich Fromm, insan ruhunun en yalın olduğu ve olağanüstü güçlerle de irtibata geçme anının rüyalarla gerçekleştiğini dikkate sunarak, rüyaların aslında bir mesaj dili olduğunu ifade eder.” (İlhan 2013: 569) Murathan Mungan’ın insanın ham doğasının dili olarak tanımladığı rüya, roman karakterlerinin hayatlarında önemli bir yere sahiptir. Öyle ki rüya; gördüğü çoğu rüya gerçek çıkan Ümma ve rüyalarında devamlı katili, onun işlediği cinayetleri gören Gamenn için gelecekte gelen bir habercidir. Mungan’ın düş ya da rüya dünyasında kurguladığı fantastik unsurlar içeren romanındaki kehanetler, rüyalar aracılığıyla aktarılır. Bu noktada rüya, Mungan tarafından hem roman kişilerinin belleklerini ve fantezi güçlerini yansıtan hem de merak unsurunu canlı tutarak romana akıcılık kazandıran bir motif olarak kullanılıp başarıyla işlenir.

Sonuç

Yaratıcılığını sınırlandırmayan ve Türk edebiyatında kendine özgü bir yer edinen Murathan Mungan, eserlerini sezgilerinin ışığında kaleme alır. Bunu yaparken Doğu ile Batı’nın malzemesini kullanır ve edebiyatı, bir tür varoluş mücadelesi olarak görür. Şiirle alakalı genel görüşlerin yer aldığı ve yapısalcı metodoloji ışığında incelediğimiz *Şairin Romanı* gerek olay örgüsü gerekse kişi kadrosu, zaman ve mekân bağlamında dikkat çeken romanlar arasındadır.

Şiir sanatını merkezine alarak şiirin çeşitli meselelerine değinen bu poetik roman, ayrıca ütöpik ve polisiye roman havası da taşır. Öyle ki roman; genelini şairlerin ya da şiir tutkunlarının oluşturduğu bir dünya yaratmasıyla ütöpik, şiire ait temel görüşlere yer vermesiyle poetik, roman kişilerinin ve yaşanan olayların olağanüstü özellikler göstermesiyle fantastik, kurbanlarını şairlerden seçen bir katilin yakalanma macerasını anlatmasıyla polisiye özellikler gösteren metinlerarası geçişi sağlayan bir romandır. Diğer bir ifadeyle suçun ve katilin yakalanma serüveninin anlatımında polisiyeden, şiirsiz var olamayacak dünyanın anlatımında da fantastik ve ütöpik türden istifade eden Mungan, romanında insan yaşamındaki zıtlıkları ya da çatışmaları yansıtır. Bununla birlikte romandan hikâyeye, şiirden tiyatroya, senaryodan sinema yazısına, denemeden eleştiriye kadar edebiyatın çeşitli alanlarında eserler meydana getirmesi sanatkârın disiplinlerarası geçişler yapmasına olanak sağlar.

Romanın başlığına baktığımızda başlığın olay örgüsünün bütününe kapsayan anlamlar içerdiğini görürüz. Yani romanın ismi ile içeriği arasında derin ve anlamlı bir

bağ vardır. Başlığında dahi içerik hakkında okuyucunun zihninde önemli çağrışımlar yapan Mungan, *Şairin Romanı* ile gerçekte olamayacak durum, olay, mekân ve kişilere yer vererek üzerinde yaşadığımız zamanın gerçekliğini çiğner ve okuyucuya farklı bir dünyanın kapılarını açar. İşte Mungan’ın kapılarını açtığı bu dünya, şiirle dolu bir dünyadır. Yüzlü yaşlarında şairleriyle hayalî bir dünya yaratarak varoluşun şiirini anlattığını belirten Mungan için tabiattan kopuş, var oluşun şiirinden kopuşu da ifade eder. Kendi gezegeninden kopan insana tabiatı hatırlatarak kendine has şiirsel üslubuyla dikkat çeker. Sıradanlığın ürkütücü olduğunu düşünen sanatkar, şiirsel bir anlatımla kaleme aldığı romanında hayatı şiir olarak algılayarak roman dünyasını da şiir üzerine kurgular.

Kaynakça

Yazılı Kaynaklar

ALAK, Mustafa (2009). *Murathan Mungan’ın Eserlerinde Benlik Arayışı ve Kendini Gerçekleştirme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

BAYRAKDAR, Sema (2008). *Yapısalcılığa Saussure ile Dilsel İletişim Açısından Eleştirel Bir Yaklaşım*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

BERK, Yusuf ve YILDIRIM, Kasım (2015). “Yapısalcılık ile Post-Yapısalcılık Bağlamında Dil ve Metinden Anlam Kurma”, *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları*, 3 (2): 39-45.

BEZEL, Nail (Mayıs 1989). “Ütopya ve Karşı Ütopyalarda Yaşam, Düşünce ve Sınırları”, *Milliyet Sanat*, (216): 2-11.

İLHAN, Nilüfer (Temmuz 2013). “Murathan Mungan’ın Fantastik Bir Polisiye Romanı: *Şairin Romanı*”, *International Journal of Social Science*, 6 (7): 563-579.

KOCADAYI, Ali (2013). *Kaşdışlen Tahtacılarının Dini ve Sosyo-Kültürel Yapısı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

MORAN, Berna (2007). *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

MUNGAN, Murathan (Ağustos 2005). “Hâlâ Sokağa Çıkmak İçin Yazı Yazan Bir Çocuğum”, *Milliyet Sanat*, 96-99.

MUNGAN, Murathan (2010). *Metinler Kitabı*, İstanbul: Metis Yayınları.

MUNGAN, Murathan (2011). *Şairin Romanı*, İstanbul: Metis Yayınları.

OMAY, Murad (2009/1). “Ütopya Üzerine Genel Bir İnceleme”, *Sosyoloji Dergisi*, (18): 1-14.

SAY, Ömer (2013). “Yapısalcılıktan Post-Yapısalcılığa Çoğulculuğun İnşası”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8 (2): 331-346.

ŞABAŞ, Esra Polat (2014). *Murathan Mungan’ın Öykü ve Romanlarında Kadın*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adıyaman.

TAMAY, Sedat (2009). *Tahtacı Semahları ve Mengi (İnceleme ve Metinler)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

TODOROV, Tzvetan (2004). *Fantastik: Edebi Türe Yapısal Bir Yaklaşım*, çev. Nedret Öztokat, İstanbul: Metis Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

ARMAN, Ayşe (2011). “Hayat Yalan Olduğunda Güzel”. *Hürriyet*, Erişim Tarihi: 03.04.2019, (<http://www.hurriyet.com.tr/hayat-yalan-oldugunda-guzel-17507309>).

AKTUĞ, Elif (2011). “Kafam ömrümün yetmeyeceği kadar çok tasarıyla dolu”, Erişim Tarihi: 10.05.2019, (<https://www.aksam.com.tr/pazar/kafam-omrumun-yetmeyecegi-kadar-cok-tasariyla-dolu--35590h/haber-35590>).

BÖREKÇİ, Gülenay (2013). “Murathan Mungan: Sol hülyaları olan bir yazarın ütopyasını yazdım”, *Habertürk*, Erişim Tarihi: 15.05.2019, (<http://egoistokur.com/murathan-mungan-sol-hulyalari-olan-bir-yazarin-utopyasini-yazdim/>).

DEMİR, Fethi (2013). “Murathan Mungan’dan Avangart Bir Poetik-Roman: Şairin Romanı”, Erişim Tarihi: 05.04.2019, (<https://core.ac.uk/download/pdf/153448845.pdf>).

ERCIYES, Cem (Nisan 2011). “Arenayla opera arasında bir hayat benimkisi”, *Radikal*, Erişim Tarihi: 21.05.2019, (<http://www.radikal.com.tr/kitap/arenayla-opera-arasinda-bir-hayat-benimkisi-1045625/>).

_____ (Temmuz 2015). “Ne aşk ne ejderha kurtarır bu romanı”, *Radikal*, Erişim Tarihi: 21.05.2016, (<http://www.radikal.com.tr/yazarlar/cem-erciyes/ne-ask-ne-ejderha-kurtarir-bu-romani-1396166/>).

TOSUN, Necip (2012). “*Şair Roman Yazarsa*”, *Hece*. Erişim Tarihi: 16.04.2019, (<http://tosunnecip.blogcu.com/sair-roman-yazarsa/10158761>).

Makale Geliş | Received: 09.07.2019.
Makale Kabul | Accepted: 01.08.2019
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.586232

Gülsüm ÇALIŞIR

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr.
Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Communication, Department of Public Relations and Publicity, Gumushane-TURKEY
ORCID: 0000-0003-3631-6819
gulsumcalisir@yahoo.com

İhsan TÜRKAL

Öğr. Gör. | Lecturer
Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Communication, Department of Public Relations and Publicity, Gumushane-TURKEY
ORCID: 000-0002-6302-5622
ihstr@yahoo.com

Burak TÜRTEN

Dr. Öğr. Üyesi | Dr. Teaching Member
Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon Sinema Bölümü, Gümüşhane, TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Communication, Department of Radio Television Cinema, Gumushane-TURKEY
ORCID: 0000-0002-1962-7781
burakturten@gmail.com

Elif KÜTÜKOĞLU

Dr. Arş. Gör. | Dr. Research Assistant
Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, Gümüşhane, TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Communication, Department of Journalism, Gumushane-TURKEY
ORCID: 0000-0001-6203-5303
elifkutukoglu@gmail.com

Caner ÖZARSLAN

Doktora Öğrencisi | PhD Student
Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Erzurum, TÜRKİYE
Ataturk University, Faculty of Communication, Department of Public Relations and Publicity, Erzurum, TURKEY
ORCID: 0000-0003-4345-470X
ozarslancaner@gmail.com

Çay İçme Kültürünün Kişilerarası İletişime Katkısı¹

Öz

Çay, dünyada olduğu kadar ülkemizde de en çok tüketilen içeceklerden birisi haline gelmiştir. Çayın vazgeçilmez olması, onun aynı zamanda sohbetlerin de ortağı olmasına bağlıdır. İki kişi bir araya geldiğinde bir çay söyleyip, iki lafın belini kırma derdine girer. Kültürümüzde yaygın olan çay içme geleneği, özellikle çay ocaklarının, kahvehanelerin ve kafeteryaların artmasıyla birlikte kişilerin birbirleriyle kurdukları iletişimin de en değerli tanığı haline dönüşmüştür.

Çay, iletişim ve kişilerarası iletişime katkı sağlaması bakımından kültürümüzün önemli içeceklerinden birisidir. Söz konusu bu içeceğin misafirlerimize ikram aşamasında ilk tercih edilen içecek olması önemlidir. Yine çayın en çok tüketildiği mekânlardan olan çay ocakları, kahvehaneler ve kafeteryalarda sohbetin başrol oyuncusu olması ve kişilerarası iletişimdeki rolü tartışma götürmez bir gerçektir.

Bu düşüncelerden hareketle çalışmada en fazla tüketildiği mekânlar başta olmak üzere, içildiği her ortamda sohbetlerin başkahramanı olan çayın, kişilerarası iletişime ne denli katkı sağladığı araştırılmıştır. Bu nedenle katılımcılara anket uygulaması yapılmış ve çay içme kültürünün kişilerarası iletişime katkısı incelenmiştir. Çalışmanın örneklemini Gümüşhane ve Erzurum illeri oluşturmuştur. Böylelikle bu çalışmada adı geçen illerde gerçekleştirilen anket sonucunda kültürümüzün bir uzantısı olan çayın, iletişim ve kişilerarası iletişimde oynadığı role ait bilgiler elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çay, Çay İçme, Çay Ocağı, Kahvehane, Kafeterya, Sohbet, İletişim, Kişilerarası İletişim, Sözlü Kültür.

Contribution of Tea Drinking Culture to Interpersonal Communication

Abstract

Tea has been one of the most consumed beverages in our country as well as in the world. The indispensability of tea depends on being part of talks as well. When two people come together, they are occupied with ordering tea and shooting the breeze. Custom of drinking tea which is common in our culture has become the most valuable witness for the communication of the people each other as a result of the increase of cafes and cafeterias, especially teahouses.

Tea is one of the significant beverages of our culture in the sense that it makes a contribution to communication and interpersonal communication. It is important that it is the first preferred beverage when we welcome our guests. It is an unquestionably fact that teahouses, cafes and cafeterias in which tea is consumed the most play a significant role in interpersonal communication and chats.

From this point of view, it is researched that the extent of contribution of tea which is leading actor in all consumed places particularly in the places drunk the most to interpersonal communication. Therefore, it was conducted a survey with the participants the contribution of tea drinking culture to interpersonal communication is examined. The sample of the study is composed of the provinces Gumushane and Erzurum. On this purpose, the datas about the role of the tea which plays in communication and interpersonal communication were collected through the survey carried out in the mentioned provinces.

Keywords: Tea, Drinking Tea, Teahouse, Cafe, Cafeteria, Chat, Communication, İnterpersonal Communication, Verbal Culture.

¹ Bu çalışma Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma Proje Birimi için hazırlanan 17.F3410.02.01 proje kodlu çalışmanın sonuç raporundan üretilmiştir.

“Çay, henüz her şey bitmedi demektir. Cezmi ERSÖZ

Sonra belki çay içeriz. Şansımız varsa yağmur da yağar. Damlalara huzur yüklemeye oynarız. Benim damlam, seninkini alnından öper. Güzel şeyler olur belki, sen gel bence”. Lale MÜLDÜR

1. Giriş

Literatürde çay ile ilgili daha önceden yapılan çalışmaların varlığı dikkat çekmektedir. Özellikle yüksek lisans ve doktora tezi olarak araştırılan çay ile ilgili çalışmalarda, çoğunlukla çay sektörü (Korkmaz 2012), çay üretimi (Genç 2012), çay yetiştiriciliği (Çimen 2014) ve çayın marka değerine (Ersöz 2017) ilişkin bilgilere ulaşıldığı görülmektedir. Öte yandan çayın folklorik yönünü (Güneş 2012) ortaya koyan çalışmalarda da daha ziyade kültürel yönünün ön plana çıkartıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bugüne kadar çay ve iletişim özelinde kişilerarası iletişimi konu alan bir çalışmaya rastlanmamış olması, böylesi bir çalışma yapılması fikrini ortaya çıkartmıştır.

Ağır ağır yudumlanan çay içme ritüeli, bir dostla yapılan sohbet ile taçlandırılır. Bu yönüyle bakıldığında çay içme kültürü ve çay içilen mekânlar, kişilerarası iletişime zemin hazırlaması açısından değerlidir. Sıcacık bir çay içerken hem ısınılır hem hararet atılır hem gündeme ilişkin konulardan konuşulur hem de toplumda ne olup bittiği yönünde bilgilendirilmiş olunur. Böylelikle çayın çokça tüketildiği mekânlar olan çay ocakları, kahvehaneler ve kafeteryalar; tanışma, buluşma, kaynaşma, iletişime girme ve bu iletişimi sürdürme mekânları olarak görülebilir.

Kişilerarası iletişimin oluşabilmesi için en az iki kişinin bir araya gelmesi ve karşılıklı olarak belli bir konuda sohbet etmesi durumu söz konusudur. Bu bağlamda çay ocakları, kahvehaneler ve kafeteryalar, kişilerin buluşma noktaları olmanın yanı sıra kişiler arasında iletişim ortamının yaratılmasına da katkı sağlarlar. Bu düşünceden hareketle bu çalışmada çay ocaklarında, kahvehanelerde ve kafeteryalarda gerçekleştirilen sohbetlerin kişilerarası iletişime ne şekilde katkı sağladığını araştırmak amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşabilmek için söz konusu mekânlarda zaman geçiren kişilerle yüz yüze görüşmeler eşliğinde anket yapılarak, çayın kişilerarası iletişime katkılarının neler olabileceği yönünde sorular sorulmuş ve cevaplar alınmıştır. Bu bağlamda bu çalışmada nicel araştırma yöntemi içinde değerlendirilen yüz yüze görüşme yöntemi kullanılarak 800 kişi ile gerçekleştirilen anket uygulanmıştır. Anket 20 maddeden oluşan beşli likert ölçeği ile geliştirilmiştir. Çalışmanın evrenini Gümüşhane ili merkezde ve Erzurum ili merkez ilçelerde yaşayan 18 yaş üstü bireyler oluşturmaktadır. Örneklemi ise

Erzurum ili için % 5 anlamlılık düzeyinde (% 95 hata payı ile) 384 kişi olarak belirlenmiş, Gümüşhane ili için ise yine % 5 anlamlılık düzeyinde 380 kişi olarak tespit edilmiştir. Bu kapsamda çay ocakları, kahvehaneler ve kafeteryalar vb. mekânlarda basit tesadüfi örnekleme yöntemi izlenmiştir.

Çay içme kültürünü ve kişilerarası iletişimi bir arada ele alan bir çalışmanın daha önce yapılmamış olmaması, bu çalışmadan elde edilen bilgilerin literatüre yeni katkılar sağlaması ve diğer araştırmacılara fikir vermesi bakımından önemlidir.

Çalışmada öncelikle çay ve çay içme kültürü üzerine literatürde yer alan genel bilgiler paylaşılmıştır. Sonrasında da çay içme edimi ile kişilerarası iletişim arasındaki bağlantıyı kolaylaştırabilmek için kişilerarası iletişimin ne anlama geldiği açıklanmıştır. Yöntem bölümünde, çalışmada anket uygulaması hakkında bilgiler aktarılmıştır. Çalışmanın bulgular ve tartışma bölümünde ise anket uygulaması sırasında elde edilen bilgiler paylaşılmış ve bunların yorumlanması yapılmıştır. Sonuç bölümünde ise çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılarak, bundan sonra yapılacak çalışmalar için kısaca öneriler sunulmuştur.

2. Literatür Özeti

2.1. Çay ve Çay İçme Kültürü Üzerine

Çay; birçok efsaneye konu olmuş, pek çok diyarda içilmesinden keyif alınan bir sıvı hâline dönüşmüş, farklı kültürlerde farklı şekillerde içselleştirilerek, uğradığı her yerde bir iz bırakarak günümüze kadar gelmiş ve kendine has bir kültürü oluşturmuş içecektir. Günün her saatinde içimi olan çay ile onu içenler arasında sohbet imkânı oluşurken, aynı zamanda kişilerarası iletişimin gelişimine de katkı sağlanmaktadır.

Çay ve çaya ait kültür, Çin’de ortaya çıkmış ve oradan tüm dünyaya yayılmıştır. Çay kelimesinin doğuşu da aynı şekilde olmuş, öncelikle Çincede yer almış ve sonrasında diğer dillerde kullanılmıştır. Efsaneye göre ilk kullanımının MÖ 3000 yılına kadar dayandığı belirtilen çayın ne anlama geldiği Batılı kaynaklarda şu şekilde anlatılmıştır: “Çaygiller familyasından küçük bir ağaç ve bu bitkinin dal uçlarındaki yapraklarından hazırlanarak, sıcak ya da soğuk tüketilen içecek” (Ana Biritannica 1986-87’den aktaran: Kuzucu 2012: 3).

Reimertz (2003: 7), *Çayın Kültür Tarihi* adlı kitabında çayın kökenine ilişkin bilgiler verirken, “İlk çay içildiğinde ufukta ne Musa ne de öteki peygamberler vardı” ifadesini kullanmaktadır. Bu ifadeden yola çıkarak çayın tarihinin MÖ 3000 yılına kadar gittiğini öngörmek mümkündür. Zira çay ile ilgili anlatılan ya da verilen bilgilerden en

eskisi MÖ 2737 yılına dayanmaktadır. Çin’de meydana gelen efsaneye göre adı geçen tarihte İmparator Shen Nung, sarayın bahçesinde sıcak su içerken, rüzgârın da etkisiyle iki yeşil yaprak fincanının içine düşmüştür. Böylece etrafa güzel bir koku yayılmış ve suyun tadı da buruklaşmıştır. Bunun sonucunda imparator, yaprakların yetiştiği bitkinin ne olduğunun bulunması ve her yere ekilmesi talimatını vermiştir. Böylelikle hem çay bitkisi ekimi hem de tüketimi başlamıştır. Çayı ilk bulan kişinin bir imparator olması nedeniyle Çinliler çaya soyluluk atfetmişlerdir (Kuzucu 2012: 6-7).

Çayın kökenine bakıldığında ilk içilen çayın keyif alma duygusunun yanı sıra tıbbi nedenlerle içildiği anlaşılmaktadır. Çünkü çay bin bir derde deva olma özelliğinin yanında zihni uyanık tutma gibi bir duruma da yol açmaktadır. Çay ilk önce Çinliler, sonra da Japonlar tarafından belli ritüeller gözetilerek içilmeye başlanmıştır. Japonlar çayın tarihini belgelendirme konusunda Çin’den daha iyi olmuştur. Böylelikle Japonlar çay içme ritüelini törensel anlamda derinleştirmiş ve çayı törensel yemek kültürlerine uygun biçimde dönüştürerek, kendilerine has bir çay içme töreni haline getirmişlerdir. 17. yüzyılda Avrupa’da keyif maddesi olarak kullanılan çay, 19. yüzyılda Kuzey Denizi civarlarında halk içeceği olarak tüketilmiştir. İngilizler, 17. yüzyılda sömürgesi olan Hindistan aracılığıyla çayla tanışmış ve çayı yaşamlarının vazgeçilmez bir içeceği hâline getirmişlerdir. Rusya’da her öğün çay içilmesi geleneği varken, Fransız entelektüellerinin özel bir çay sevgisi bulunmaktadır. Moğollar ise biraz yağ, bir tutam tuz, biraz un veya darı, hatta açık havada kurutulmuş kuzu etini çaya ekleyerek içerler. Çayın yeryüzüne geliş serüveni, 5000 yıllık bir geçmişe sahiptir (Reimertz 2003).

Dünyada 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başı itibarıyla Çin, Japonya, Hindistan, Assam, Rusya, Anadolu, Cava, Seylan, Brezilya ve ABD’de çay yetiştirilmektedir. Çayın dünya ölçeğinde tüketiminin yoğun ilgi görmesiyle birlikte çay yetiştiriciliğinden elde edilen gelirin artmasına ve hatta Avrupa ülkelerinin bu yönde bir sektöre adım atmalarına neden olmuştur. Ancak her bölgenin ikliminin çay yetiştiriciliğine uygun olmaması nedeniyle özellikle Avrupa ülkelerinde çay kültürü, yetiştiricilikten ziyade çoğunlukla tüketimle sınırlı kalmıştır (Kuzucu 2012: 30).

Çayın dünyada geçirdiği serüveni Kacar (2010: 8), şu şekilde özetlemiştir:

- MÖ 2737 Shen Nong döneminde çay keşfedilmiştir,
- MS 479 Moğolistan’da çay ticareti başlamıştır,
- MS 400-600 Çin’de çay, sağlık içkisi olarak kabul edilmiştir,
- MS 593 Budizm ve çay, Çin’den Japonya’ya taşınmıştır,

- MS 780 Çinli bilgin Lu Yu Ch'a “*Ching*” adlı ilk çay el kitabını yazmıştır,
- MS 805 Japonya'da çay tarımına başlanmıştır,
- MS 1211 Japon budist Abbot Eisai, “*Kitcha Yojoki*” adında Japonca ilk çay kitabını yazmıştır,
- MS 1559 Venedikliler çayla tanışmıştır,
- MS 1598 İngiliz halkı çay hakkında ilk bilgilere ulaşmıştır,
- MS 1600 çayla ilgili bilgiler Portekiz'e ulaşmıştır,
- MS 1610 Hollandalılar çayı Avrupa'ya getirmiştir,
- MS 1658 çaya ait ilk ilan Londra'da gazetede yayınlanmıştır,
- MS 1684 Java'da çay bitkisinin yetiştirilmesine başlanmıştır,
- MS 1847 çay tarımı SSCB başlamıştır,
- MS 1870 çay tarımı Sri Lanka'da başlamıştır,
- MS 1900 Uganda ve Kenya'da çay tarımına başlanmıştır,
- MS 1924 Türkiye'de çayla ilgili kanun çıkarılmış ve Batum'dan tohum getirilmiştir,
- MS 1937 Zihni Derin ile Gürcistan'dan 20 ton tohum satın alınmıştır,
- MS 1939 Gürcistan'dan 30 ton tohum satın alınmıştır,
- MS 1947 Rize'de ilk çay fabrikası işletmeye açılmıştır.

Çaya dair kültür, dünyada böylesi bir tarihsel süreçten geçmiştir. Çayın Türk kültüründeki yerini gösteren arkeolojik kalıntılara bakıldığında ise çayı ilk kullanan Türk kavminin Hunlar olduğu görülmektedir. Coğrafi konumlarının Çin'e yakın olması bakımından onların yeme-içme kültürlerinden etkilendiklerini anlaşılmaktadır. Özellikle MÖ 1. yüzyılın hemen başında ele geçirilen bulgular, bronzdan yapılmış kapların içinde çay kalıntılarının olmasına dayandırılmaktadır. Söz konusu kalıntılar, Türklerin çay içme kültürüne dair en eski bulgular olarak değerlendirilmektedir. Çin'in Tang hanedanının ilk yıllarında (618-907) saray çevresinde tüketimine başlanılan çay, gündelik hayatın bir parçası olmuştur. Bununla birlikte kuzey-güney sınırlarında göçebe olarak yaşayan Moğol, Tatar ve Türk kabileleri arasında sıklıkla tüketilmeye başlanmıştır (Kuzucu 2012: 40).

Çinlilerden öğrendikleri çay kültürünü gittikleri her bölgeye taşıyan Uygurlar, Cengiz Han tarafından egemenliklerinin sonlandırıldığı 1209 yılına kadar çay tüketimine devam etmişlerdir. Zaman zaman başka siyasi oluşumlar içerisinde yer alan Uygur Türklerinin, çay ile ilgili kültürlerini sürdürdükleri yönünde varsayımlar bulunmaktadır (Baykara 2001: 107).

Türklerin Anadolu'ya gelmeden önce de çayı bildikleri, hatta çay ile ilgili oluşturulan kültürün İranlılar ve Ruslardan daha eski olduğu yönünde bilgiler mevcuttur. Ama çayın Türkiye'ye gelerek, Anadolu'da tüketilmeye başlaması 19. yüzyıla rastlamaktadır. Türklerde çayın 12. yüzyılda yaygınlaşmasına ilişkin bir hikâye, Mehmet Fuad Köprülü'nün (2003) *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eserinde şu şekilde anlatılmaktadır:

Hoca Ahmet Yesevi bir gün Hitay sınırında Türkistan karyelerinden birine misafir olur. O gün hava çok sıcak olduğu için çok yorulmuştur. Evine misafir olduğu Türkmenin komşusunun zevcesi doğum yapmak üzeredir. Türkmen Hoca Ahmet Yesevi'den dua ister, Ahmet Yesevi de dua eder. Allah'ın izniyle Türkmenin isteği hemen olur. Türkmen bu duruma çok memnun olur. O yörenin önemli bir ikramı olan çay kaynatıp getirir. Hoca Ahmet Yesevi çayı sıcak sıcak içince terler ve yorgunluğu gider. Sonra 'Bu şifalı bir şey imiş, hastalarınıza bundan içirin ki şifa bulsunlar. Allah kıyamete kadar buna revaç versin' diye dua etmiştir. İşte çay bundan sonra bütün Türkler arasında kullanılmaya başlamış ve şifa verici bir içecek olmuştur.

12. yüzyılda Türklerde doğu ile batı arasındaki çay ticareti İpek Yolu üzerinden gerçekleştirilmekteydi. Adı geçen yüzyılda kervanların geçtiği yollara çay tuğlaları denilen tabletler kullanılmıştır. Bunlar, o güzergâhta gerçekleştirilen ticarete çayın değeri hakkında bilgi vermektedir. Mücevher, ipek vb. değerli ticari malları taşıyan kervanların, dinlenmek için verdikleri molalarda çay pişirdikleri ve diğerlerine de ikram ettikleri yönünde bilgiler mevcuttur. Çayı daha önceden bilenlerin yanında ilk kez tadına bakanların da zevkle içtikleri mola yerleri arasında Buhara, Pekin ve Semerkand'da kurulan çayhaneler ilk örnekler olması bakımından önemlidir (Gürsoy 2005: 29-30).

Çayın Anadolu'ya gelişinin 12. ve 13. yüzyılda Haçlı ordularının Anadolu'ya ve Orta Doğu'ya düzenledikleri seferlerle eş zamanlı olduğunu söylemek mümkündür (Oğuz, 1976). 15. yüzyılda çay, Osmanlı'nın çağdaşı olan başka Türk Devletleri arasında başta Moğollar olmak üzere Tatarlar, Kalmuklar ve Buryatlar tarafından da tüketilen başlıca içecek olarak bilinmektedir. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde, Asya'nın orta ve batı bölgelerinde yaşayan Türklerin çay içme alışkanlıklarından söz edilmektedir. Ayrıca Türklerin bu kültürü Tatarlardan öğrenmiş olabilecekleri anlatılmaktadır. Aynı

kültürü Rusların da Tatarlardan edindikleri söylenmektedir. Zira 18. yüzyılda İstanbul’a göç eden Kırım ve Buharalıların da Osmanlıda çay kültürünün yaygınlaşmasına katkı sağladığı ve hatta İstanbul’daki ilk çay ticaretinin söz konusu topluluklarca yapıldığı bilinmektedir (Kuzucu 2012: 46-47).

Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam adlı eserinde Faroqhi (1997: 234), Osmanlı Devleti’ne çayın giriş yolunu açıklarken, Çin’den Rusya kanalıyla ya da Güneydoğu Asya ile Hicaz güzergâhının kullanıldığını anlatmaktadır. Böylesi bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde Van ve Hakkari’de çayın çok demlenmiş olarak ve koyu renkli tüketilmesi, İran’daki içim tarzı ile paralellik göstermektedir. Osmanlı Devleti’nin doğu bölgelerinde çay tüketiminin yoğunluk kazanması, İran ve Rusya gibi çay tüketiminin çok olduğu iki toplumla sınır komşusu olması şeklinde açıklanmaktadır. Örneğin 19. yüzyılda Erzurum eyaletinin sancağı olan Kars, Rusya ve İran ile ticari ilişkilerini çok geliştirmiştir. Bunun sonucu olarak da günümüzde bile Kars ve Erzurum illerinin çay içme alışkanlığının en yaygın yerler olduğu bilinmektedir. Ayrıca Kuzeydoğu Anadolu’da açık ve limonlu çay içilmesi, çayın kıtılama içimi yapılması ve semaver kullanılması gibi alışkanlıkların Rusya’dan Anadolu’ya geçen bir kültür olduğu söylenmektedir (Kuzucu 2012: 50).

1917 yılında Halkalı Yüksek Ziraat Mektebi Müdür Vekili Ali Rıza Erten ve ekibi, çayın Anadolu topraklarında yetiştirilmesi için çay tarımının geliştiği Batum’a teknik bir gezi düzenlemiştir. Bu gezinin amacı, Rize yöresinin toprak ve iklim özelliklerinin Batum’a benzerlik göstermesinden kaynaklı olarak burada da çay yetiştirilebileceğini araştırmak olmuştur. Bu konuda İktisat Vekâleti’ne “Şimali Şarki Anadolu ve Kafkasya’da Tetkikatı Zirai” adlı bir rapor sunulmuştur. Adı geçen rapor ilerleyen süreçte 1. Dünya Savaşı yaşanması gerekçe gösterilerek, 1924 yılına kadar dikkate alınmamıştır. Söz konusu tarihte ise çay, mandalina, portakal yetiştirilmesini teşvik etmek amacıyla 407 sayılı Kanun çıkarılmıştır. Dönemin Ziraat Umum Müdürü Zihni Derin’in çay üretimine ilişkin katkıları olmuş ve ilk ürün 1938 yılında alınmıştır. 1940 yılında çay tarımı ve üretimini desteklemek için “Çay Kanunu” çıkarılmış, 1942 yılında 4223 sayılı Kanun’la çay üretimi, işlenmesi ve pazarlanması devlet tekeline alınmış ve ilk çay fabrikası 1947 yılında Rize’de kurulmuştur. 1984 tarih 3092 sayılı Çay Kanunu ile çay üzerindeki devlet tekeli kaldırılmış ve çay üretimi, işlenmesi ve pazarlanmasının özel sektöre de açılmasıyla çay sektöründe köklü değişiklikler yaşanmıştır (Kalça-Toksoy 2006, Taşkın 2007 ve Duman 2008’ten aktaran: Güneş 2012: 236).

Türklerin tarihinde çay ve çaya dair kültür, dünyanın çeşitli ülkelerine göre daha geç oluşmuştur. Ancak söz konusu kültürün izleri kalıcı olmuştur. Çünkü Türklerin yaşamına geç girmesine karşın çay, bugün oluşturduğu kültürü ile birlikte sosyal yaşamda yeri doldurulamayacak bir değer hâline gelmiştir. Böylece birçok kültür tarafından el üstünde tutulan bu içecek, Türk kültürüne hızlı uyum sağlamıştır. Bu kaynaşmanın sonucunda çayın üretilmesinden tüketilmesine kadar olan süreçte Türkler tarafından birçok düşünsel yenilik sunulmuştur. Gün boyu çay içme geleneğinin yaygınlaşmasıyla birlikte, Türklerin çay içme kültürünün oluşmasına da ciddi katkıları olduğu ileri sürülmektedir. Buna göre çay demleme usulü, çay içilen bardakların inceliği vb. konularında adı geçen kültüre, Türkler tarafından zenginlik kazandırılmıştır (<http://www.kerimusta.com>, 2018).

Halk kültürü ve etnografyasında çay önemli bir yer tutmaktadır. Çay, bugün sosyal hayatımızda yerini dolduramayacak derecede sağlamlaştırmış onun etrafında oluşan kültürüyle birlikte yaşamaktadır. Sabah kahvaltısından gecenin geç saatlerine kadar hayatımızın içinde bulunan çay, değişik kültürel değerlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yetiştirilmesinden hazırlanıp tüketilmesine varana kadar olan çay kültürü, bir çay etnografyasını da ortaya çıkarmıştır. Çay kesilmesine yarayan makaslar, sepetler, kutular, demlikler, semaverler, çay kazanları, bardaklar, fincanlar, kaşıklar, tepsiler vb. hepsi çay kültürünün etrafında oluşan etnografik maddelerdir (Güneş 2012: 235).

Türkler, dünden bugüne gün boyunca içilen çaya kendi yaşam şartlarının uzantısı olarak yeni kültürel değerler kazandırmıştır. Bunlardan en çok dikkat çeken demli çay, çayı ince belli bardakta içme ve kıtlama çay içme geleneğidir. Bu unsurlar Türkler tarafından çay kültürüne eklenen öğeler olmuştur. Bunun yanı sıra çay ve çay içme kültürü denildiğinde ülkemizde Erzurum ve Rize illeri dikkat çekmektedir. Çünkü çay Rize’de yetiştirilir; ama en çok da Erzurum’da içilir, durumu söz konusudur. Tezcan (1987: 280) Erzurum’daki çay içme geleneği ve çay kültürüne dair düşüncelerini şu şekilde anlatmaktadır:

Erzurum kültürünün karakteristik özelliklerinden birisi de çay içme geleneğidir. Çay, bir kültür karmaşığı oluşturmuştur. Çünkü çay içmeye ilişkin gelenekler, davranışlar mevcuttur. Ülkemizde en çok çay içilen ve çayı seven illerimizden birisidir. Karadeniz’de yetiştirilen çay, Doğu Anadolu’da içilir. Erzurum, bunların başında gelmektedir. Erzurum’da çay şekeri de farklıdır. Erzurum fabrikasında yapılan ve çuvalarla satılan kelle şeker, özel bir çekiçle ‘taka tuka’ denilen özel bir kabın içinde kırılır. Bu şekerin bir parçası çaya batırılıp, dilin altına konur ve çay, yudum yudum içilir. Dil altındaki şeker de bardaktaki çay bitince erir. Çay koymak anlamında ‘çay dökmek’ veya ‘çay tazelemek’

deyimleri kullanılır. Çay ikramı kabul etmemek, ayıp sayılır. Çay içmek, bir alışkanlık haline gelir. Bir Erzurumlu ‘Bir çay içim de kendime gelim’ sözünü sıklıkla kullanır.

Çay içme geleneği ve kültürü, Türklerin gündelik yaşantısında çok yer kaplamaktadır. Hatta öyle ki, folklorik değerlerine bile konu olmuştur. Tezcan’ın (1987: 282) İhsan Coşkun Atılcan’dan aktardığı “Çayname” adlı şiiri, çay kültürüne dair bilgiler vermektedir:

Akar gider Akpınar’ın suları,
Yazıcısı daha birçok pınarı,
Tabakhane, Cennet, çeşme suları,
İçmezler de ile de olsun “taze çay”.
Dilde destan kışları ve barları,
Yaylasında kısrakları tayları,
Sularından nefis olur çayları,
Dadaşların tutkusudur burada çay.

Çay üretiminde Türkiye, dünyada büyük bir pazara sahiptir. Çay üretiminde olduğu kadar tüketiminde de Türkiye dikkat çeken bir noktadadır. Bu anlamda Türkiye’de siyah çay içimi Türk yaşam tarzı ve kültürünün ayrılmaz bir parçası olmuştur. Çayın, kahveye oranla daha ucuz ve hazırlık evresinin daha kolay olması, kısa sürede yaygınlaşmasına ve halkın en sevdiği içecek olmasına neden olmuştur (Duman, 2008). Çay aynı zamanda dostluk ve misafirperverliğin de bir göstergesi olarak kullanılmaktadır. *Washington Times* gazetesi yazarlarından Gerald Robins, çayın Türk hayatındaki önemine dair şunları dile getirmiştir: “Türkiye’de her iş kültürel alışkanlıkların çevresinde sonuçlandırılır. Ankara’da bürokrasi ile tanışanlar bunu çok iyi bilirler. Örneğin başkent Ankara’da Türk tipi bardaklarda sunulan çay ikramından önce hiçbir şey başlamaz. Çayın yanında sigara sunulması, ardında dostça ve filozofça uzun uzun laf edilmesi, yerleşik iş kültürünün uzantısı olmuştur.” (Aktaran: Güneş 2012: 238).

Türkiye’de çay kültürünün yaygınlığı, hemen her ortamda çay ikram edilmesi ile anlaşılmaktadır. Hatta öyle ki sadece çay hazırlamak ve ikram etmek için çay ocakları, çayhaneler ve bu işi meslek edinmiş çaycılar bulunmaktadır. Günümüzde adı kahvehane olan yerlerde bile artık çoğunlukla çay tüketilmektedir. Tüketim geleneğinin kahveden çaya evrilmesinin birkaç nedeni vardır. Bunlar arasında 2. Dünya Savaşı sonrasında

kahvenin ithalatında yaşanan sıkıntılar, ülkemizde özellikle de Doğu Karadeniz’de çay üretiminin yaygın olması ve sıvı ihtiyacının çoğunun çayla karşılanması gibi özellikler bulunmaktadır (Gürsoy 2005: 14).

Akdeniz kültürünün bir uzantısını yaşayan Türk insanı, sıcakkanlı olması nedeniyle sohbet etmeyi de çok sevmektedir. Türkiye’de insanların bir araya gelerek sohbet ettiği, zaman geçirdiği, dinlendiği, eğlendiği, günün sıkıntısını atmaya çalıştığı mekânların başında çay ocakları gelmektedir. Hal hatır sorma ile başlayan, sonrasında dünya ve Türkiye gündemine ilişkin pek çok politik konuyu da içeren sohbetlere eşlik eden çay içme geleneğinden söz etmek mümkündür. Çay ayrıca Türk ev kültürünün de bir uzantısıdır. Çünkü sabah kahvaltısı ile başlayan çay içme kültürü, günün ilerleyen saatlerinde de devam etmektedir. Türkler, çayı sırf içmek için içmezler ve ona bir anlam yüklerler. Çay, Türkler için koyu sohbetlerin ortağı konumundadır. Bu yönüyle bakıldığında çay, iletişim ortamının doğmasına ve gelişmesine katkı sağlayan araçlardan biri haline gelmiştir.

Çay ve ona ait kültürün kişilerarası iletişime katkılarına ilişkin olarak anlatılan güzel bir hikâyesi vardır. Çeşitli ortamlarda anlatılan bu hikâyede özneler, aile bireyleridir. Hikâye şu şekildedir:

Üst demlik; *gelindir*, alt demlik kaynadıkça onun harareti artar; ama aynı zamanda olgunlaşır ve çay demlenir. Bardak; *gelinin kocasıdır*. Her iki çaydanlıktan da yeterince nasibini alır. Biraz kaynana doldurur, biraz da gelin. Bu nedenle denge unsuru çok önemlidir. Açık ya da demli çayın hoş gitmemesi bundandır. Çayın şekeri; ise *çocuklardır*. Çaya tat verir; fakat çok şeker çayın lezzetini bozar. Şekersiz çaya alışanlar için ise bir tanesi bile fazla gelebilir. Çay kaşığı; *görümcedir*. Arada bir gelir karıştırır ve gider. Kayıpedere gelince; o da *çay tabağıdır*. Çayın demine suyuna hiç karışmaz, bir köşede sessiz sedasız bir şekilde oturur. Sadece dökülenleri toplar ve çevreye zarar vermesini engeller. Ancak ara sıra boşaltmak gerekir; yoksa taşıp her şeyi berbat edebilir. Çay süzgeci; *ailenin sahip olduğu değerlerdir*. Aileyi dış müdahalelerden korur. Delikleri büyük olursa çayın tadı kaçabilir. Suyu ısıtan ateş ise *hoşgörüdür*, o olmadan hoşgörü de olmaz. Kısacası bir bardak çay, ailedir ve ağız tadıyla içilen bir bardak çayın üstüne yoktur... (<http://medyamutfagi.blogcu.com>, 2018)

Bu yönüyle de bakıldığında çay, birileriyle birlikte içilmesinden ve sohbetlerin baş taşı olmasından kaynaklı olarak, kişilerarası iletişime de katkı sağlayan bir araç olarak düşünülebilmektedir. İnsanlar arasındaki samimi ortamın yaratılması, bu samimiyetin sürdürülebilmesi yeri geldiğinde bir bardak çayla mümkün olabilmektedir. Böylelikle çay ile kişilerarası iletişim arasında bir bağlantıdan söz etmek mümkün olmaktadır. Bu

bağlamda konunun kişilerarası iletişim boyutunun da ele alınması, iki kavram arasındaki bağlantıyı gösterebilmek adına gerekli görülmüş ve ilgili kavram aşağıda açıklanmıştır.

2.2. Kişilerarası İletişim

Kişilerarası iletişim, insanoğlunun yaşamı boyunca vazgeçemeyeceği bir olgudur. İnsan, doğası gereği sosyal bir varlıktır. Bu özelliği nedeniyle birçok ihtiyacı bulunmaktadır. Söz konusu ihtiyaçlar arasında açlık, susuzluk, cinsellik gibi temel ihtiyaçlar başı çekmektedir. Ancak insanın sevmek, sevilmek, paylaşmak, başka bireylerle ilişki kurmak gibi sosyal ihtiyaçları da vardır. Bunun için diğer insanlarla kurulan ilişki ve iletişimin niteliği, kişinin yaşamı üzerinde önemli etkilere sahiptir. İnsan, yaşamı boyunca pek çok sorunla karşı karşıyadır ve bunların çoğunun da diğer insanlarla kurulan iletişimle bağlantılı olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu durumun kişinin lehine sonuçlandırılmasında, insanın çevresindekilerle sağlıklı bir iletişim gerçekleştirmesi önemli bir rol oynamaktadır. Görüldüğü gibi sağlıklı bir iletişimin kurulması ve sürdürülebilir olmasında kişilerarası ortamda sergilenen tavrın önemi büyüktür. Bu nedenle kişilerarası iletişim önemlidir.

Kişilerarası iletişim, kaynağını ve hedefini insanların oluşturduğu ve en az iki kişi arasında bilgi ve sembol üreterek, bunları aktarmak ve yorumlamak için yüz yüze gerçekleşen iletişime denilmektedir (Dökmen 2001: 23; Hartley 2010: 41). Bir iletişimin kişilerarası iletişimin sayılabilmesi için; kişilerarası iletişime katılanlar belli bir yakınlık içinde yüz yüze olmalıdır; katılımcılar arasında tek yönlü değil karşılıklı bir mesaj alışverişi olmalıdır, söz konusu mesajlar sözlü ve sözsüz nitelikte olmalıdır (Tubbs ve Moss, 1991’den aktaran: Dökmen 2001: 24).

Kişilerarası iletişim, iki ya da daha fazla kişi arasında gerçekleşen, kimsenin aracılık etmediği, kişilerarası ilişkilerin bir sonucu olarak karşılıklı ilgi, samimiyet ve açıklığın vurguladığı bir iletişim şeklidir. Bu yönüyle kişilerarası iletişim, insanlar arasında gerçekleşen ve insana dair bir iletişim olarak ifade edilmektedir (Ruffner ve Burgoon 1981: 9). Usluata’nın (1994: 51), Katz (1964)’tan yaptığı aktarıma göre kişilerarası iletişim, “etkileşim” demektir. Buna göre iki ya da daha çok kişinin birbirlerinin sözlü ya da sözsüz etkinliklerini göz önünde bulundurdıklarında, ilişkinin biçimlenmesi ve gelişmesi sonucunda ortaya çıkan ilişkinin türüne kişilerarası iletişim denilmektedir.

Gürüz ve Temel Eğinli (2012: 54), kişilerarası iletişimi iki kişi arasında gerçekleşen etkileşim sonucunda anlam yaratılması ve anlamın paylaşılması süreci olarak tanımlayarak, adı geçen süreçle ilgili olarak şu şekilde bir açıklamaya gitmişlerdir:

Bu tanımın içerisinde süreç, mesaj etkileşimi, anlam paylaşılması olmak üzere üç bileşen bulunmaktadır. Kişilerarası iletişim bir süreçtir; yani sürekliliği olan, sonu bulunmayan, coşkulu bir aktivite olup sürekli değişmektedir. İki kişi arasında geri çevrilemez bir süreçtir. Diğer bir nokta mesajların değişimi, iki kişi arasında karşılıklı olarak sözlü ve sözsüz mesajların gönderilmesi ve alınması söz konusudur. Hem sözlü hem de sözsüz mesajlar, bir daire olarak etkileşimde bulunmakta, iletişimde bulunanları etkilemektedir. Ancak mesajların kişilerarasında aktarılması yeterli değildir, mesajların anlam yaratması gerekmektedir. İlişkisel süreç içinde iki kişi arasında anlam yaratılması ve anlam paylaşılması söz konusu olmaktadır. Bununla birlikte, kişilerarasında iyi ya da kötü ilişkisel deneyimlerin var olması, mesajların anlamlandırılmasını etkilemektedir.

Kişilerarası iletişim en az iki kişi arasında mesajların formüle edilerek alıcı ve kaynak arasında algılama ve anlamlandırma yoluyla gerçekleşmektedir. Kişilerarası iletişimde kişinin kim olduğu, ne bildiği, ne inandığı, ne söylediği, ne istediği, nasıl söylediği, neler duyduğu, mesajları nasıl aldığı ve cevapladığı önemlidir. Çünkü verilen tepkiler bu ölçülere göre değişmektedir. Bu durum kişilerarası iletişim sürecinin nasıl işlediği ve öğelerinin neler olduğu konusunda bize bilgiler vermektedir (Devito 1995: 10-19). Ayrıca bir iletişimin kişilerarası iletişim sayılabilmesi için; iletişimi gerçekleştirenlerin yüz yüze ve bir etkileşimde olmaları; tek yönlü değil, çift yönlü ileti alışverişinde bulunmaları; iletilerini sözlü ya da sözsüz olacak şekilde zaman ve mekân bağlamında iletmeleri gerekmektedir (Özgüven 2001'den aktaran: Siyez 2015: 62).

Gürüz ve Temel Eğinli (2012: 70), kişilerarası iletişim araştırmacıları olan Paul Watzlawick, Janet Helmick Beavin, Don D. Jackson tarafından ifade edilen kişilerarası iletişim sürecinde, sürecin nasıl işlediğine ve temel özelliklerin neler olduğuna dair varsayımları şu şekilde özetlemiştir:

- Kişilerarası iletişim, karşılıklı bir etkileşim sürecidir.
 - Kişilerarası iletişim, bir süreçtir.
 - Kişilerarası iletişim unsurları, birbirine bağlıdır.
- Kişilerarası iletişim, kaçınılmazdır.
- Kişilerarası iletişim, tersine çevrilemez ve tekrarlanamaz.
- Kişilerarası iletişim, kültür temellidir.
- Kişilerarası iletişim, bir düzenleme sürecidir.
- Kişilerarası ilişkiler, simetrik ve tamamlayıcıdır.
- Kişilerarası iletişimlerde içerik ve ilişki boyutları bulunmaktadır.

Görüldüğü gibi sosyal bir varlık olan insanın çevresiyle ilişki kurma isteği, onu kişilerarası iletişimin öznesi konumuna getirmiştir. Çünkü adı geçen iletişim türünde en az iki insanın varlığı söz konusudur. Bir araya gelen iki insanın aralarında gerçekleşen iletişim bu anlamda bir süreçten meydana gelirken, kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkmakta ve içinde var olduğu kültürün uzantılarını taşımaktadır.

3. Gereç ve Yöntem

Bu çalışmadaki amaç, çay içme kültürünün kişilerarası iletişime katkısının ne olduğunu araştırmaktır. Bir başka deyişle, araştırmada bireylerin çay içme kültürlerinin onların diğer insanlarla olan iletişimleri üzerinde bir katkısı olup olmadığı karşılaştırmalı olarak saptanmak istenmiştir. Aynı zamanda seçili demografik değişkenler ile çay içme kültürü arasında bir ilişki olup olmadığı ölçülmeye çalışılmıştır. Araştırma kapsamında, gerekli bilgiler yüz yüze görüşme yapılarak anket yöntemi ile toplanmıştır. Bu doğrultuda 20 maddeden oluşan beşli likert ölçeği (1=kesinlikle katılmıyorum, 5=kesinlikle katılıyorum) kullanılmıştır. Araştırmacılar tarafından geliştirilen ölçek formu ilk olarak 100 kişiye uygulanmış, geçerlik ve güvenirlik testlerine tabi tutulmuştur. Güvenlik ve geçerlik testleri sonucunda ölçeğin araştırma için uygun olduğuna karar verilerek, araştırma anketinin uygulanmasına geçilmiştir.

Araştırmanın evrenini Gümüşhane ili merkezde (39.150) ve Erzurum ili merkez ilçelerde (265.200) yaşayan 18 yaş üstü bireyler oluşturmaktadır. Örnekleme ise Erzurum ili için % 5 anlamlılık düzeyinde (% 95 hata payı ile) 384 kişi olarak belirlenmiş, Gümüşhane ili için ise yine % 5 anlamlılık düzeyinde 380 kişi olarak tespit edilmiştir. Bu kapsamda çay ocakları, kahvehaneler ve kafeteryalar vb. mekânlarda basit tesadüfi örnekleme yöntemi izlenmiştir. Bir kısım anketlerin geçersiz olabileceği de göz önünde bulundurularak, söz konusu mekânlarda 800 kişi üzerinde anket uygulanmıştır.

Araştırma kapsamında oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

- H1:** Katılımcıların cinsiyetlerine göre çay içme kültürleri farklılaşmaktadır.
- H2:** Katılımcıların medeni durumlarına göre çay içme kültürleri farklılaşmaktadır.
- H3:** Katılımcıların eğitim durumlarına göre çay içme kültürleri farklılaşmaktadır.
- H4:** Katılımcıların gelirlerine göre çay içme kültürleri farklılaşmaktadır.
- H5:** Katılımcıların yaşlarına göre çay içme kültürleri farklılaşmaktadır.
- H6:** Katılımcıların bulunduğu mekâna göre çay içme kültürleri farklılaşmaktadır.
- H7:** Katılımcıların çay içme saatlerine göre çay içme kültürleri farklılaşmaktadır.

4. Bulgular ve Tartışma

Araştırma kapsamında kullanılan anket ölçeğine katılımcıların verdiği yanıtlara ilişkin betimsel istatistikler Tablo 1’de verildiği şekliyledir. Tabloda ölçeğe ilişkin bazı maddelerin verilmediği görülmektedir. Bunun temel nedeni ise tablo oluşturulurken faktör analizi sonuçlarının göz önünde bulundurulmasıdır.

Tablo 1. Ölçek maddelerine ilişkin betimsel istatistikler

		Gümüşhane				Erzurum	
	N	Min.	Max.	Ort.	S. S.	Ort.	S. S.
Çay içmek beni rahatlatır.	399	1	5	3.95	1.169	4.08	1.137
Çay içmek insanı rahatlatır.	399	1	5	3.90	1.069	3.95	1.082
Stresli ve gergin olduğumda çay içmek iyi gelir	399	1	5	3.71	1.205	3.70	1.236
Sorunları çözerken çay içmek, insanı sakinleştirir.	399	1	5	3.60	1.154	3.59	1.191
Başkaları ile birlikte çay içmek, insanı mutlu eder.	399	1	5	4.09	1.059	4.16	1.069
Arkadaşlarımla çay içmek keyiflidir.	399	1	5	4.21	.937	4.30	.989
Aile bireyleri ile çay içmek keyiflidir.	399	1	5	4.28	.922	4.33	1.019
Çay içmek, kişiler arasındaki iletişimin devam etmesine yardımcı olur.	399	1	5			3.87	1.144
Çay içmek, kişiler arasındaki samimiyetin gelişmesine yol açar.	399	1	5			3.90	1.087
Çay içmek, sohbetlerin derinlik kazanmasına yol açar.	399	1	5	3.87	1.090	3.95	1.086
Çay içmek, kişiler arası iletişim aracı olarak kullanılabilir.	399	1	5	3.73	1.124	3.78	1.112
Çay içmek, sırların paylaşılmasına yardımcı olur.	399	1	5	3.31	1.268	3.20	1.298
Çay içmek, dertlerin paylaşılmasına yardımcı olur.	399	1	5	3.55	1.208	3.60	1.217
Çay içmek, dostluk ilişkilerini güçlendirir.	399	1	5	3.78	1.099	3.79	1.183

Çay içmek, insan ilişkilerine olumlu katkı sağlar.	399	1	5	3.85	1.027	3.86	1.147
Çay içmenin insanları bir araya getirme/toplama özelliği vardır.	399	1	5	4.13	.997		
Çay içmek, başkaları ile olan ilişkileri pekiştirir.	399	1	5	3.77	1.122	3.85	1.126

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların anket sorularına vermiş oldukları yanıtların ortalamasının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Buradan hareketle katılımcıların anket sorularını anlayarak cevaplandıkları sonucunu çıkarmak mümkündür. İstatistiksel bulgulara göre her iki örneklem grubundaki katılımcıların aileleri, arkadaşları ve diğer insanlar ile çay içmeyi çok önemsedikleri (her iki örneklem grubunda ilgili maddelere verilen yanıtların ortalaması 4’ün üzerindedir) görülmüştür. Bu durum, çayın kalabalık gruplarla birlikte içilmesinin tercih edilen bir durum olduğunu göstermesi bakımından önemli bir bulgu olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde ilgili bulgu, araştırmanın çıkış noktasıyla da bağlantı kurması bakımından değerli bir sonuç olarak yorumlanabilir. Zira çay içme edimi gerçekleştirilirken genellikle yanımızda tanıdıklarımızın olmasını tercih etmek istememiz, iletişim ortamının yaratılması hususunda da önemli gelişme olarak değerlendirilebilir.

Araştırmaya katılan katılımcıların frekans istatistiklerine yönelik bilgiler ise aşağıda gösterilen Tablo 2’de verildiği gibidir.

Tablo 2. Katılımcıların demografik bilgilerine ilişkin frekans istatistikleri

Değişken	Gümüşhane		Erzurum	
	Sayı (N)	Yüzde (%)	Sayı (N)	Yüzde (%)
Yaş				
18-25 arası	105	26.3	179	35.2
26-30 arası	68	17.0	68	13.4
31-45 arası	142	35.6	112	22.0
46-55 arası	40	10.0	27	5.3
56 ve üstü	43	10.8	12	2.4
Gelir				

Gülsüm ÇALIŞIR, İhsan TÜRKAL, Burak TÜRTEN, Elif KÜTÜKOĞLU, Caner ÖZARSLAN,
“Çay İçme Kültürünün Kişilerarası İletişime Katkısı”
Mavi Atlas, 7(2)/2019: 54-87

750-1750 arası	63	15.8	57	11.2
1755-3500 arası	182	45.6	124	24.4
3550-4500 arası	78	19.5	66	13.0
4550-5500 arası	32	8.0	45	8.8
5550 ve üstü	44	11.0	98	19.3
Cinsiyet				
Erkek	183	45.6	226	44.4
Kadın	216	54.1	171	33.6
Medeni Durum				
Evli	229	57.4	156	30.6
Bekâr	170	42.6	243	47.7
Eğitim Durumu				
İlköğretim	65	16.3	32	6.3
Lise	104	26.1	84	16.5
Ön lisans	77	19.3	54	10.6
Lisans	110	27.6	164	32.2
Lisans Üstü	43	10.8	65	12.8
Çayın en fazla içildiği mekân				
Çay ocağı	67	16.8	56	11.0
Kahvehane	33	8.3	69	13.6
Kafe	35	8.8	49	9.6
Okul-kantin	23	5.8	40	7.9
Ev	146	36.6	137	26.9

İşyeri	95	23.8	48	9.4
Çayın en fazla içildiği saatler				
05.00-09.00	19	4.8	26	5.1
09.01-13.00	106	26.6	85	16.7
13.01-17.00	114	28.6	102	20.0
17.01-21.00	128	32.1	134	26.3
21.01-01.00	27	6.8	45	8.8
01.01-04.59	5	1.3	7	1.4

Tablo 2 incelendiğinde Gümüşhane ilinden araştırmaya katılanların büyük çoğunluğunu 31-45 yaş aralığındaki orta yaş grubunun oluşturduğu görülmüştür (N=142, %35.6). Buna karşın Erzurum ilinden katılanların büyük çoğunluğunu ise 18-25 aralığında bulunan gençler oluşturmuştur (N=179, %35,2). Erzurum ilinden araştırmaya katılan kişilerin büyük çoğunluğunun genç olmasının temel nedeni olarak il merkezinde, araştırmanın uygulandığı mekânlarda gençlerin oranının çok fazla olması gösterilebilir. Gümüşhane il merkezinde ise araştırmaya katılanların büyük çoğunluğunun orta yaş grubuna mensup kişilerden oluşmasının temel nedeni olarak da il merkezindeki çay ocaklarının büyük oranda orta yaş grubundaki kişiler tarafından tercih edildiği gösterilebilir. Aslına bakılırsa her iki bulgu da şunu göstermektedir ki; sosyal mekânlarda çay içmek çok tercih edilmekte ve çay, iletişim kurulması için gerekli ortama zemin hazırlayan bir içecek olarak görülmektedir.

Tablo 2’den elde edilen bir bulgu da her iki örneklem grubunda da araştırmaya katılanların büyük çoğunluğunu 1755-3500 arası gelir sahip orta gelir grubuna (Gümüşhane için N=182 (% 45,6), Erzurum için N=124 (%24,4)) sahip olan kişilerin oluşturmasıdır. Buna göre sohbetlerin vazgeçilmezi olan çayı en fazla tüketen grubun orta gelir grubuna sahip kişiler olduğu görülmektedir. Bu bakımdan çayın ekonomik bir içecek olduğu da söylenebilir.

Adı geçen tablodan ulaşılan bir diğer bulgu da çayın Gümüşhane il merkezinde daha ziyade evli insanlar tarafından tüketilirken (N=229, % 57,4), Erzurum il merkezinde ise bekâr kişiler tarafından (N=243, %47,7) tüketilmesi yönündedir. Bunun temel nedeni olarak yine Erzurum il merkezinde araştırmanın uygulandığı mekânlarda gençlerin

ağırlıkta olması ve buna karşın Gümüşhane il merkezinde araştırmanın uygulandığı mekânlarda ise orta yaş grubunun fazla olması gösterilebilir.

Araştırmaya katılan kişilerin cinsiyetleri incelendiğinde de Gümüşhane ilindeki deneklerin büyük çoğunluğunu kadınların (N=216, % 54,1), Erzurum ilindeki deneklerin büyük çoğunluğunu ise erkeklerin oluşturduğu (N=226, % 44,4) görülmektedir.

Tablo 2’ye bakıldığında araştırmaya katılanların eğitim durumları incelendiğinde ise her iki örneklem grubu içinde deneklerin büyük çoğunluğunu lisans mezunlarının (Gümüşhane için N=110 (% 27,6), Erzurum için N=164 (%32,2)) oluşturduğu izlenmektedir.

Tablo 2’den elde edilen bilgilere göre katılımcıların çayı en fazla tükettiği mekânın her iki örneklem grubu için de ev ortamı olduğu anlaşılmaktadır (Gümüşhane için N=146 (% 36,6), Erzurum için N=137 (% 26,9)). Ev ortamında kişilerin zamanları daha fazla olduğu için çayın en fazla tüketildiği mekân olarak ev ortamı sonucunun çıkması, beklenen bir bulgudur. Buna karşın ev ortamından sonra kişilerin en fazla çay tükettikleri mekânın Gümüşhane için iş yerleri (N=95, % 23,8), Erzurum için ise kahvehaneler olduğu (N=69, % 13,6) görülmektedir. Bu bulguyu, Gümüşhane ilindeki katılımcı kişilerin büyük çoğunluğunu orta yaş gelir grubuna sahip insanların oluşturması ve bu insanların büyük bölümünün iş sahibi olması nedeniyle çayı evlerinden sonra en çok vakit geçirdikleri iş yerlerinde tükettiklerini şeklinde yorumlamak mümkündür. Bunun yanı sıra Erzurum ilinden katılan kişilerin büyük çoğunluğunu 18-25 yaş arası genç grubu oluşturduğu ve bunların arasında iş sahibi olanların daha az olduğu varsayılırsa, bu insanların evlerinden sonra en çok zaman geçirdikleri mekânlar olan kahvehanelerde çay tüketme oranlarının daha yüksek olduğu ileri sürülebilir. Aynı zamanda Erzurum il merkezindeki insanlar arasında kahvehane kültürünün çok yaygın olması, bu mekânlarda çayın çok tüketilmesinin sebebi olarak da gösterilebilir.

Tablo 2’de verilen bir diğer bilgi de çayın tüketim saatine yöneliktir. Buna göre her iki örneklem grubunda da çayın en fazla tüketildiği saat 17:01-21:00 aralığında kalan zaman dilimidir (Gümüşhane ili için N=128 (% 32,1), Erzurum ili için N=134 (% 26,3)). Başka bir ifadeyle araştırmaya katılan kişiler, çayı daha çok akşam saatlerinde tüketmektedirler. Bu bağlamda bir yorum yapmak gerekirse, katılımcıların çayı daha çok akşamları ev ortamlarında günün yorgunluğunu atarken aile bireyleri ile sohbet aracı olarak tükettikleri söylenilebilir. Katılımcılar çayı daha çok aile bireyleri birlikte tüketmeyi tercih etmektedirler. Analiz bulgularına göre kişiler çayı en fazla ev ortamında ve akşam vakti (17:01-21:00) aile bireyleri ile birlikte tüketmeyi tercih etmektedirler. Bir

başka deyişle kişiler çayı, daha çok aile bireyleri ile gerçekleştirdikleri iletişimlerinde bir araç olarak kullanmaktadırlar. Buna göre “Çay içmek, kişilerin aile bağlarını güçlendirmede olumlu bir rol oynamakta ve sohbetlerin ortağı olmaktadır.” şeklinde bir yoruma gitmek pek de yanıltıcı olmayacaktır. Bu yönüyle değerlendirildiğinde de aslında araştırmanın çıkış amacını doğrulayan bir bulguya ulaşıldığını ifade etmek mümkündür.

Araştırma kapsamında kullanılan 20 maddelik ankette ölçek yoluyla katılımcılardan elde edilen verilerin hangi faktörler altında toplandığını tespit edebilmek amacıyla “Keşfedici Faktör Analizi” uygulanmıştır. Bu doğrultuda Gümüşhane ölçeği için varimax dönüştürmesi kullanılarak, öz değeri 1’in üstünde olan 3 faktör ortaya konmuştur. Ölçekte bulunan 5 soru, birden fazla faktöre yüklendiği için ölçekten çıkarılmıştır. Bu üç faktör, toplam varyansın % 69’unu açıklamaktadır. Söz konusu faktörler incelendiğinde birinci faktöre, içerdiği 4 sorunun niteliğinden dolayı “*kişisel boyut*” adı verilmiştir. 3 ve 8 sorudan oluşan İkinci ve üçüncü faktörlere ise sırasıyla; “*birliktelik boyutu*” ve “*iletişim boyutu*” isimleri verilmiştir. Örneklemen yeterliliğini ve kullanılan değişkenlerin faktör analizine uygunluğunu gösteren “Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)” ile “Barlett Testi” kabul edilebilir sınırlar içerisinde bulunmuştur. Aynı zamanda kullanılan ölçeğin güvenilirliğini gösteren Croanbach’s Alpha değerleri “*kişisel boyut*” için, .891, “*birliktelik boyutu*” için .813 ve “*iletişim boyutu*” için .917 bulunmuştur. Gümüşhane ili için Keşfedici Faktör Analizine ilişkin bilgiler Tablo 3’te sunulduğu gibidir.

Tablo 3. Gümüşhane için keşfedici faktör analizi bulguları

		Faktör Yüğü		
		F1	F2	F3
Kişisel Boyut	Çay içmek beni rahatlatır.	.787		
	Çay içmek insanı rahatlatır.	.792		
	Stresli ve gergin olduğumda çay içmek iyi gelir	.837		
	Sorunları çözerken çay içmek, insanı sakinleştirir.	.739		
Birliktelik	Başkaları ile birlikte çay içmek, insanı mutlu eder.		.669	

	Arkadaşlarımla çay içmek keyiflidir.		.851	
	Aile bireyleri ile çay içmek keyiflidir.		.721	
İletişim Boyutu	Çay içmek, sohbetlerin derinlik kazanmasına yol açar.			.626
	Çay içmek, kişiler arası iletişim aracı olarak kullanılabilir.			.662
	Çay içmek, sırların paylaşılmasına yardımcı olur.			.822
	Çay içmek, dertlerin paylaşılmasına yardımcı olur.			.812
	Çay içmek, dostluk ilişkilerini güçlendirir.			.726
	Çay içmek, insan ilişkilerine olumlu katkı sağlar.			.711
	Çay içmenin insanları bir araya getirme/toplama özelliği vardır.			.641
	Çay içmek, başkaları ile olan ilişkileri pekiştirir.			.711
Barlett's test of Sphericity: 3994,367 (p<.000)				
KMO Değeri: .925				
Varyansın Açıklanma Oranı (%)		10.279	7.022	52.681
Croanbach's Alpha		.891	.813	.917

Erzurum ölçeği için varimax dönüştürmesi kullanılarak, öz değeri 1'in üstünde 2 faktör ortaya konmuştur. Ölçekte bulunan 4 soru birden fazla faktöre yüklendiği için ölçekten çıkarılmıştır. Bu iki faktör toplam varyansın % 66'sını açıklamaktadır. Söz konusu faktörler incelendiğinde birinci faktöre içerdiği 7 sorunun niteliğinden dolayı “*kişisel ve birliktelik boyutu*” adı verilmiştir. 9 sorudan oluşan ikinci faktöre ise “*iletişim boyutu*” adı verilmiştir. Örneklemin yeterliliğini ve kullanılan değişkenlerin faktör analizine uygunluğunu gösteren “Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)” ile “Barlett Testi” kabul edilebilir sınırlar içerisinde bulunmuştur. Aynı zamanda kullanılan ölçeğin güvenilirliğini gösteren Croanbach's Alpha değerleri birinci faktör için, .910, ikinci boyut için .936

bulunmuştur. Erzurum ili için Keşfedici Faktör Analizi ile bilgilerin detaylı dökümü Tablo 4’te gösterildiği şekliyle aşağıda verilmiştir.

Tablo 4. Erzurum için keşfedici faktör analizi bulguları

		Maddeler	Faktör Yüğü	
			F1	F2
Kişisel ve Birliklilik		Çay içmek beni rahatlatır.	.824	
		Çay içmek insanı rahatlatır.	.807	
		Stresli ve gergin olduğumda çay içmek iyi gelir	.782	
		Sorunları çözerken çay içmek, insanı sakinleştirir.	.699	
		Başkaları ile birlikte çay içmek, insanı mutlu eder	.687	
		Arkadaşlarımla çay içmek keyiflidir.	.767	
		Aile bireyleri ile çay içmek keyiflidir.	.727	
İletişim Boyutu		Çay içmek, kişiler arasındaki iletişimin devam etmesine yardımcı olur.		.683
		Çay içmek, kişiler arasındaki samimiyetin gelişmesine yol açar.		.761
		Çay içmek, sohbetlerin derinlik kazanmasına yol açar.		.734
		Çay içmek, kişiler arası iletişim aracı olarak kullanılabilir.		.743
		Çay içmek, sırların paylaşılmasına yardımcı olur.		.793
		Çay içmek, dertlerin paylaşılmasına yardımcı olur.		.820
		Çay içmek, dostluk ilişkilerini güçlendirir.		.806
		Çay içmek, insan ilişkilerine olumlu katkı sağlar.		.742
		Çay içmek, başkaları ile olan ilişkileri pekiştirir.		.728
		Barlett’s test of Sphericity: 4974,499 (p<.000)		

KMO Değeri: .930			
	Varyansın Açıklanma Oranı (%)	11.399	55.104
	Croanbach's Alpha	.910	.936

Araştırma kapsamında katılımcıların çay içme kültürlerinin cinsiyet ve medeni durum değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği Bağımsız Tek Örneklem T Testi ile test edilmiştir. Gümüşhane ili için katılımcıların cinsiyetlerine göre çay içme kültürleri arasında anlamlı bir farklılaşma bulunmamıştır. Buna göre Gümüşhane il merkezindeki insanlar için çay içmek her iki cins açısından da ortak bir değer ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle Gümüşhane’de cinsiyet farklılığının, çay içme kültürü üzerinde hiçbir etkisi olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır. Buna karşın katılımcıların medeni durumlarına göre çay içme kültürleri arasında anlamlı bir farklılaşma bulunmuştur. Söz konusu bulgular Tablo 5’te verilmiştir. İlgili tablo incelendiğinde, katılımcıların çay içme kültürleri ile medeni durumları arasında “kişisel boyut” ve “iletişim boyutu” açısından anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir. Buna göre Gümüşhane ilinde kişilerin medeni durumları, çay içme kültürleri üzerinde etkili olan bir faktör olarak dikkat çekmektedir.

Tablo 5. Gümüşhane için katılımcıların medeni durumuna ilişkin bağımsız tek örneklem T testi B

		N	Ort.	S.S.	F-İstatistik	t-İstatistik	SD.	Prob.
Kişisel Boyut	Evli	229	3.8865	.93582	8.921	2.235	336.104	.026**
	Bekâr	170	3.6574	1.06616				
Birliktelik B.	Evli	229	4.2504	.79374	.827	1.626	397	.105
	Bekâr	170	4.1137	.87639				
İletişim B.	Evli	229	3.8401	.81977	6.462	2.328	328.527	.021**
	Bekâr	170	3.6265	.96557				

** p<=0.05

Erzurum ilinden katılımcıların cinsiyet ve medeni durumlarına göre çay içme kültürleri arasında ise anlamlı herhangi bir farklılaşma bulunmamıştır. Buna göre Gümüşhane ili için H1 reddedilip H2 hipotezi kabul edilirken, Erzurum ili için her iki hipotez de reddedilmiştir.

Araştırma kapsamında katılımcıların gelir, yaş, eğitim durumu ve çayı en çok içtikleri mekân ve saat dilimleri değişkenlerine göre çay içme kültürleri arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığı Tek Yönlü Anova Testi ile saptanmaya çalışılmıştır. Erzurum için bütün değişkenler ile çay içme kültürü arasında herhangi bir anlamlı ilişkiye rastlanılmamıştır. Erzurum il merkezi için bağımsız tek örneklem T testi ve tek yönlü Anova test bulguları bir arada değerlendirildiğinde, bu şehirdeki insanlar için çay içmenin eğitim seviyesi ve yaş grubu ne olursa olsun, ister evli ister bekâr olsun ya da ister kadın ister erkek olsun toplumun tüm gelir gruplarına sahip olan insanlar tarafından ortak bir değere sahip olduğu tespit edilmiştir. Literatür özeti bölümünde de verilen bilgiler bize çayın en fazla Erzurum’da tüketildiğini söylemektedir. Bu bilgiden de yola çıkarak Erzurum ilinde çayın toplumun her kesimine hitap eden bir içecek olduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda araştırma bulgularından hareketle çayın Erzurum ilinde toplumun tamamını kuşatan, kişiler arasındaki iletişimi başlatan ve bu iletişimin devamını sağlayan bir içecek olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu bulgu ayrıca, Erzurum ili ile ilişkili olarak yapılan çay araştırmalarında literatürdeki bulguları desteklemesi bakımında da değerli ve önemli olarak görülmektedir. Sonuç olarak Erzurum ili için H3, H4, H5, H6 ve H7 hipotezleri reddedilmiştir.

Gümüşhane ili örneklemini için çay içme saati değişkenine göre çay içme kültürlerinin “*kişisel boyut*” açısından anlamlı farklılaştığı tespit edilmiştir. Söz konusu bulgular Tablo 6’da verilmiştir. Bulgular incelendiğinde söz konusu boyuta göre kişilerin öğleden önce ve öğleden sonra çay içme edimleri farklıdır. Bunun temel sebebi olarak sabah saatlerinde içilen çayın kahvaltı amaçlı olduğu, öğleden sonra içilen çayın ise daha çok sohbetlere ortak edilme amaçlı olduğu gösterilebilir. Sonuç olarak Gümüşhane ili örneklemini için H7 hipotezi kısmen doğrulanmıştır.

Tablo 6. Gümüşhane ili için çay içme saatine ilişkin tek yönlü anova test B

	Kişisel Boyut	KT.	SD.	KO.	F	Prob.
05:00-09:00	Gruplar Arasında	12.385	5	2.477	2.532	.028**
09:01-13:00	Grup İçinde	384.513	393	.978		

13:01-17:00	Birliktelik Boyutu					
17:01-21:00	Gruplar Arasında	2.015	5	.403	.580	.716
21:01-01:00	Grup İçinde	273.254	393	.695		
01:01-04:59	İletişim Boyutu					
	Gruplar Arasında	1.940	5	.388	.487	.786
	Grup İçinde	313.294	393	.797		
Post Hoc Test Bulguları						
Bağımlı Değişken	Test Adı	(i)	(j)	OF (i-j)	S. Hata	Prob.
Kişisel Boyut	Tukey HSD	09:01-13:00	13:01-17:00	-.45300	.13346	.010***
	Scheffe	09:01-13:00	13:01-17:00	-.45300	.13346	.044**

*** $p <= 0.01$, ** $p <= 0.05$, * $p <= 0.10$

Gümüşhane ili için katılımcıların yaşlarına göre çay içme kültürleri arasında tüm faktör boyutları açısından anlamlı bir farklılaşma olduğu tespit edilmiştir. Test bulguları Tablo 7’de verilmiştir. Bulgular incelendiğinde 18-25 arası yaş grubu gençlerin çay içme kültürleri, 26-30 ve 31-45 arası yaş grubu kişilerin çay içme kültürlerine göre farklılaşmaktadır. Aynı zamanda 26-30 arası yaş grubun çay içme kültürleri, 31-45 arası yaş grubuna göre anlamlı farklılaşma göstermektedir. Gümüşhane ili örneklemini için H5 hipotezi doğrulanmıştır.

Tablo 7. Gümüşhane ili için yaş değişkenine ilişkin tek yönlü anova test B

	Kişisel Boyut	KT.	SD.	KO.	F	Prob.
18-25 arası	Gruplar Arasında	15.799	4	3.950	4.073	.003**
26-30 arası	Grup İçinde	381.098	393	.970		

31-45 arası	Birliktelik Boyutu					
46-55 arası	Gruplar Arasında	6.695	4	1.674	2.451	.046**
56 ve üstü	Grup İçinde	268.348	393	.683		
	İletişim Boyutu					
	Gruplar Arasında	8.385	4	2.096	2.699	.030**
	Grup İçinde	305.280	393	.777		
Post Hoc Test Bulguları						
Bağımlı Değişken	Test Adı	(i)	(j)	OF (i-j)	S. Hata	Prob.
Kişisel Boyut	Games-Howell	18-25 arası	26-30 arası	-.45070	.15510	.033**
			31-45 arası	-.47783	.13702	.005***
Birliktelik Boyutu	Tukey HSD	26-30 arası	31-45 arası	-.31248	.12186	.079*
İletişim Boyutu	Tukey HSD	18-25 arası	31-45 arası	-.36916	.11344	.011**
			31-45 arası	-.36916	.1134	.033**

*** $p \leq 0.01$, ** $p \leq 0.05$, * $p \leq 0.10$

Gümüşhane ili için katılımcıların eğitim durumlarına göre çay içme kültürleri arasında “birliktelik Boyutu” açısından % 10 anlamlılık düzeyinde bir farklılaşma bulunmuştur. Test bulguları Tablo 8’de verilmiştir. Bulgular incelendiğinde ön lisans grubuna mensup kişilerin çay içme kültürleri, lisansüstü grubuna mensup kişilerin çay içme kültürlerine kıyasla farklılaşmaktadır. Gümüşhane ili örneklemini için H3 hipotezi doğrulanmıştır.

Tablo 8. Gümüşhane ili için eğitim değişkenine ilişkin tek yönlü anova test B

Kişisel Boyut	KT.	SD.	KO.	F	Prob.
---------------	-----	-----	-----	---	-------

İlköğretim	Gruplar Arasında	3.113	4	.778	.779	.540
Lise	Grup İçinde	393.785	394	.999		
Ön lisans	Birliktelik Boyutu					
Lisans	Gruplar Arasında	5.621	4	1.405	2.053	.086*
Lisans Üstü	Grup İçinde	269.647	394	.684		
	İletişim Boyutu					
	Gruplar Arasında	6.214	4	1.554	1.981	.097 ^a
	Grup İçinde	309.020	394	.784		
Post Hoc Test Bulguları						
Bağımlı Değişken	Test Adı	(i)	(j)	OF (i-j)	S. Hata	Prob.
Birliktelik Boyutu	Games Howell	Ön lisans	Lisans Üstü	-.39625	.14398	.052**

** p<=0.05, *p<=0.10

a; İletişim boyutuna ilişkin Prob değeri 0.97 olmasına karşın %10 anlamlılık düzeyinde bir farklılaşma gözlenmemiştir.

Gümüşhane ili örneklemini için çay içilen mekân ve gelir değişkenlerine göre katılımcıların çay içme kültürleri arasında anlamlı farklılaşma bulunmamıştır. Başka bir ifadeyle Gümüşhane ili için H4 ve H6 hipotezleri reddedilmiştir.

Sonuç

Binlerce yıl önce Uzak Doğu’da başlayan serüveni ile dikkati çeken ve yolculuğunun önemli duraklarından biri olan Anadolu topraklarına geldiğinde ise büyük beğeni toplayan ve neredeyse en çok tüketilen içecek olan çay, dünden bugüne gelinen süreçte vazgeçilmez içeceklerden birisi olmuştur. Soğuk kış günlerinde içimizi ısıtırken, kavurucu sıcaklarda da hararetimizi alması için tükettiğimiz çay, öylesine geçirilecek bir içecek olmadığını zaman içerisinde bize göstermiştir. Literatürde verilen bilgiler göstermiştir ki, çayın uzun yıllar önce başlayan yolculuğu pek çok durakta kendine yer bulmuştur. Söz konusu duraklar içerisinde de en çok kaldığı ve benimsendiği topraklar

Anadolu olmuştur. Anadolu kültürüne kahveden sonra girse de girdiği andan itibaren halkın çoğunluğunu kendine bağlayan bir içecek olmuştur çay.

Türkiye’de çayın yetiştirilmesi 1940’lı yıllara dayanmaktadır. Geçtiğimiz yıllar boyunca bu lezzet kendine önemli yer edinmiş ve sosyal yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Kısacası çay ve ona ait olan kültür, bizden birisi olmuştur ve bizi kısa sürede sarıp sarmalayan bir içecek olmuştur. Anadolu’da hemen her çatının altında günde en az bir kez çay demlendiği ve tüketildiğini söylemek pek de abartı olmasa gerek. Çay artık bizim kültürümüzün bir parçası olurken, kendine ait de bir kültür oluşturarak Türk kültürünün en başat aktörlerinden birisi haline dönüşmüştür.

Türk kültüründe var olan bir söz şöyle der: “Çaysız sohbet, aysız gökyüzü gibidir.” Bir diğer söz de “Neyse ki çayın demi var, yaşamın gamına inat.” Haşmet Babaoğlu ise “Çayın kalabalıkla arası iyidir, kahve yalnızlık ister” diyerek, aslında bu çalışmanın amacını doğrulamaktadır. Burada verilen bu sözler de göstermektedir ki çay, toplumun geneline hitap eden bir içecek olmanın yanı sıra, toplumu kucaklamakla kalmayıp, toplumun bireylerini birbirine yaklaştıran, kaynaştıran, bu yönüyle de iletişimin devamına olanak tanıyan bir özelliğe sahip olmaktadır.

Çay söz konusu olduğunda literatürde yetiştirilmesinden, tüketimine, sektördeki durumundan, kültür içinde nasıl yer aldığına dair pek çok sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir. Ancak çay ve iletişim bağlamında bir çalışmanın yapılmamış olması, araştırmacıların dikkatini bu yöne çekmiştir. Bir de araştırmacıların çayın en çok üretildiği ve tüketildiği bölgelere yakın bir yerde yaşıyor olması, böylesi bir çalışma yapma fikrini ortaya çıkartmıştır. Bu düşüncelerden hareketle çayın kişilerarası iletişime ne yönde katkı sağladığı merak edilmiş ve bu merakın giderilebilmesi için bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada, öncelikle çay içme kültürünün kişilerarası iletişime katkısının olup olmadığı yönünde bilgilere ulaşılmak istenmiştir. Araştırmacıların Gümüşhane’de yaşıyor olması ve çayın en çok tüketildiği Erzurum iline yakın olması nedeniyle çalışmada örneklem olarak, adı geçen iki il seçilmiştir. Söz konusu illerde kişilerin çay içme kültürüne dair sahip olduğu değerler ile çay ve iletişim arasında nasıl bir ilişki kurduklarını anlamaya yönelik olarak bir ölçek geliştirilmiştir. Akabinde de her iki ilde toplamda 800 katılımcı ile yüz yüze görüşmeler yapılmış ve kendilerine anket uygulanmıştır.

Anket uygulaması sırasında katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmelerde elde edilen sözel bilgilere göre her iki ilde de çay fazlasıyla tüketilmektedir. Anket soruları

içerisinde çayın en çok hangi ilde tüketildiğini belirlemeye yönelik bir soru olmamasına rağmen, katılımcıların söylemlerinden edilen bilgi, bu sonucu da görünür kılmaktadır. Yazılı olarak görülmesi de sözel olarak bizzat anketi uygulayan araştırmacıların kayıt altına aldığı bu bilgiye göre çay çok tüketilmekte ve çok sevilen içecekler listesinde ilk sıralarda yer almaktadır. Hatta öyle ki çay, toplumun hemen her kesimi (genç-yaşlı, gelir seviyesi düşük-yüksek, kadın-erkek, eğitim seviyesi düşük-yüksek, çalışan-çalışmayan vb.) tarafından içimi tercih edilen bir içecek durumundadır. Türkiye’de çay tüketimi davranışı incelendiğinde, söz konusu davranışın bölgelere göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Örneğin Güneş’in (2012) belirttiği gibi Erzurum’da kişiler açık demli çayı tüketmeyi tercih ederlerken, Gümüşhane ilinde kişiler orta demli çay içmeyi tercih etmektedir.

Bu araştırmada anket sorularına verilen cevaplardan elde edilen bilgiler bize sadece katılımcıların demografik bilgilerini vermekle kalmıyor. Çalışmada çayın kimler tarafından tüketildiğini gösteren bilgilerin dışında, sorulan daha detaylı sorularla katılımcılardan çay ve kişilerarası iletişim başlıkları ile ilgili neler düşündüklerini ortaya koyan bilgiler de alınmaya çalışılmıştır. Buna göre katılımcıların çay içme edimlerini genellikle yanlarında aile bireyleri, arkadaşları vb. kişiler olduğunda gerçekleştirmekten hoşnut oldukları yönünde bilgilere ulaşılmıştır. Bu durum bizi çalışmanın çıkış noktasını doğrulayan bilgilere götürmektedir. Zira katılımcılar verdikleri cevaplar ile çay içme kültürünün kişilerarası iletişime zemin hazırlayan ve bu eylemin gerçekleşmesine olanak tanıyan bir durum olduğunu dile getirmişlerdir. Bu bilgiden hareketle çayın birlikte içilmekten keyif alınan ve kişileri bir araya toplama ve iletişimi sürekli hale dönüştürme özelliğine sahip bir içecek olduğundan söz etmek mümkündür.

Araştırmada ilk olarak katılımcıların anket sorularına verdikleri cevapların ortalaması incelenmiştir. Buna göre her iki ilde katılımcıların anket ölçeklerine verdikleri yanıtların ortalamasının çok yüksek olduğu görülmüştür. Dolayısıyla katılımcıların anket sorularını anlayarak cevapladıkları söylenebilir. Hem Gümüşhane ili için hem de Erzurum ili için ölçeğe verilen yanıtların ortalaması incelendiğinde kişilerin aile bireyleri, arkadaşları ve başkalarıyla çay içmeyi çok önemsedikleri ve dolayısıyla da çayı iletişim kurmada önemli bir araç olarak gördükleri sonucuna varılmıştır. Bu önemli bir bulgudur. Zira toplumların kültürel tarihleri incelendiğinde belirli değerler, adet, gelenek-görenek ve yerel lezzetler gibi unsurların toplumun kendisiyle özdeşleştiği ve her bir bireyin ortak paydası haline geldiği anlaşılmıştır. Bu bakımdan çay her ne kadar küresel bir lezzet olarak kabul edilse de Türk toplumu tarafından milli bir lezzet (içecek) olarak içselleştirilmiştir. Buna göre kişiler günlük yaşamlarında iletişim kurmada çayı önemli

bir araç olarak görmenin yanında, bu içeceği vazgeçilmez bir lezzet olarak benimsemişlerdir.

Araştırmada elde edilen bulgular kişilerarası iletişim bağlamında değerlendirildiğinde, çay içme kültürü ve kişilerarası iletişim ile aralarında bir bağ kurulduğu belirlenmiştir. Zira çay tüketimi Türk toplumunda çift yönlü iletişime zemin hazırlamaktadır. Bu durum aynı zamanda kişilerarası iletişimin varlığına işaret etmektedir. Nitekim söz konusu iletişim türü, en az iki kişi arasında gerçekleşmektedir ve iletiler karşılıklı olarak iletilmektedir (Gürüz ve Temel Eğinli, 2012). Bu yönüyle bakıldığında çayın özellikle başkalarıyla birlikte tüketilmesi, kişilerarası iletişime olanak sağlamasının yanında sosyalleşmeyi de beraberinde getirmektedir. Ayrıca elde edilen bulgular, çay tüketim şeklinin bu iki il içinde farklı olmasına rağmen her iki ilde yaşayan kişiler için çayın birleştirici rolünü ön plana çıkarttığını göstermiştir. Araştırmadan elde edilen bu bulgu, Türk toplumunun birlikte yaşama ve paylaşma arzusunun gücünü ve de misafirperverliğe ne kadar önem verdiğini göstermesi bakımından da önemlidir. Çayın birliktelik özelinde Türk toplumunda önemli bir yere sahip olduğunu ortaya koyması literatürdeki Yağbasan ve Ustakara (2008), Güneş (2012) ile Ustakara ve Burhan (2017)’in çalışmalarını desteklemektedir. Zira Güneş (2012) çayın Türk toplumu içerisinde ne denli önemli olduğunu tarihsel olarak ortaya koyarken, Ustakara ve Burhan (2017) ile Yağbasan ve Ustakara (2008) kahvehanelerin, ki Türk toplumunda bu mekanlarda neredeyse sadece çay tüketilmektedir, iletişim kurmada önemli bir araç olduğunu göstermişlerdir.

Araştırma kapsamında aynı zamanda her iki ilde çay içme kültürünün iletişime katkısının demografik faktörler tarafından belirlenip belirlenmediği saptanmaya çalışılmıştır. Buna göre Erzurum ilinde çay tüketimi cinsiyete ve medeni duruma göre farklılaşma göstermemektedir. Başka bir ifadeyle bu ilde yaşayan kişilerin çay içme kültürleri üzerinde cinsiyet ve medeni durumun bir etkisi söz konusu değildir. Gümüşhane ili içinse çay tüketimi cinsiyete göre farklılaşma göstermezken, medeni duruma göre anlamlı bir farklılaşma söz konusudur. Buna göre bu ilde çay içme kültürü üzerinde kişilerin medeni durumunun önemli bir etkisi vardır. Çay içme kültürü üzerinde Erzurum ili için gelir, yaş, eğitim durumu, mekân ve zaman faktörlerinin anlamlı herhangi bir etkisi tespit edilmemiştir. Bu bağlamda Erzurum’da çay tüketiminin toplumun bütün kesimleri tarafından benimsendiği ve ortak bir değer olarak görüldüğü söylenebilir. Başka bir ifadeyle çay içme kültürünün bu ildeki kişiler tarafından cinsiyet, eğitim düzeyi, gelir durumu ve zaman ile mekân algısı gibi unsurlardan etkilenmeyecek kadar içselleştirdiği bir lezzet olduğunu göstermektedir.

Gümüşhane ilinde ise çay içme kültürü kişilerin yaŐları, eğitim düzeyleri ve tüketim zamanına göre anlamlı bir Şekilde farklılaşmaktadır. Buna göre bu ilde yaşayan kişilerin çay tüketimi davranışları üzerinde söz konusu faktörlerin önemli bir etkisi bulunmaktadır. Gümüşhane ili özelinde elde edilen bulgulardan en dikkat ekenlerini Şu Şekilde özetlemek mümkündür: İlk bulgu, çay içme saati değişkenine göre çay içme kültürü ile ilişkili olarak katılımcıların öğleden önce ve öğleden sonra çay içme edimlerinin birbirinden farklı olduğu yönündedir. Elde edilen bilgiler, çayın öğleden sonra daha fazla tüketildiğini göstermektedir. Bunun temel gerekçesini, sabah tüketilen çayın kahvaltı amaçlı olarak, öğleden sonra tüketilen çayın ise daha çok iletişim ortamlarını zenginleŐtirmesi amacıyla olabileceği Şeklinde açıklamak mümkündür. Bu bulgu da çalışmanın baŐlıĐını doğrulayan ve çalışmanın gerçekleştirme amacı ile uygunluk göstermesi bakımından değerlidir. Zira katılımcılar, ankette soruları cevaplarırken ayı hem öğleden sonra hem de tanıdıkları ile daha fazla tükettikleri yönünde bilgiler vermiştir. İkinci bulgu da Gümüşhane’de bulunan katılımcıların yaşlarına göre çay içme kültürleri arasında tüm faktör boyutları açısından anlamlı bir farklılaşma olduğu ile ilgilidir. Araştırma bulgularına göre Gümüşhane ilinde yaş gurubu ile çay içme edimleri arasındaki farka bakıldığında, orta yaş grubunda bulunan katılımcıların daha yoğunlukta olduğu görülmektedir. 31-45 yaş aralığında yer alan katılımcıların, diğer yaş aralığında bulunan katılımcılara göre fazla olmasını, Gümüşhane’de genç nüfus oranının Erzurum iline göre daha az olması Şeklinde açıklamak yerinde olacaktır. Keza, Erzurum, hem büyük Şehir olması hem de merkez il sınırları içerisinde iki niversite bulundurması bakımıyla genç nüfusun daha yoğun olarak yaşadığı bir il konumundadır. Oysa Gümüşhane, hem Erzurum’a göre küçük bir ildir hem de il merkezinde niversite Ğrenci sayısı Erzurum kadar çok değildir. Nitekim Erzurum Atatürk niversitesi 1957 yılında (<https://atauni.edu.tr/kurulus-oykusu>, 2018) kurulan köklü bir niversite iken; Gümüşhane niversitesi 2008 yılında (<http://www.gumushane.edu.tr/tarihce>, 2018) kurulmuş, nispeten daha yeni bir üniversitedir. Üniversite Ğrencilerinin yaş ortalamalarının da 18-25 aralığında olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Gümüşhane’de bu yaş aralığında bulunan katılımcı sayısının göreli olarak daha az olduğunu söylemek yanlış bir bilgi olmayacaktır. Gümüşhane’de çay içme kültürü mekân ve gelir dağılımına göre anlamlı bir farklılaşma göstermemektedir.

Araştırma genel olarak değerlendirildiğinde, çay içme kültürünün kişilerarası iletişime katkısını somut bir Şekilde ortaya koyması bakımından önemlidir ve aynı zamanda özgün bir yapıya sahiptir. Çalışmadan elde edilen bulgular, bundan sonra bu konuyla ilgili yapılacak konulara veri oluşturması bakımından değerlidir. Bunun yanında

farklı iki toplum arasında çay tüketimi davranışı üzerinde cinsiyet, gelir dağılımı, yaş, eğitim düzeyi ve mekân ile zaman dilimi gibi faktörlerin anlamlı bir farklılaşmasının olup olmadığını göstermesi bakımından diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Ancak bundan sonra bu konunun farklı boyutları da ele alınıp incelenebilir. Örneğin bu çalışma sadece Gümüşhane ve Erzurum özelinde gerçekleştirilmiştir. Bundan sonra bu konuda yapılacak olan çalışmalar, araştırmacılar tarafından Türkiye'nin yedi bölgesini de kapsayacak şekilde irdelenebilir. Bunun yanı sıra bu çalışmada nicel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Daha sonra bu konuda araştırma yapmak isteyen araştırmacılar, konunun bu yönüne nitel araştırma yöntemlerinden olan derinlemesine görüşme ve yarı yapılandırılmış görüşme yöntemlerini de kullanarak, çalışmalarında daha derinlemesine bilgilere de ulaşabilirler. Konu ele alınıp incelenmesi geniş kapsamlı bir konu olması bakımından, bundan sonra da çay içme kültürünün farklı bilim alanları ile bağlantısı kurulabilir. Bu anlamda zengin bir literatür bilgisi ve geniş bir araştırma alanı olması bakımından çay içme kültürü, bundan sonra da pek çok çalışmaya konu ve malzeme olabilir. Özetle; bundan sonra bu konu ile ilgili gerçekleştirilecek araştırmaların gerek Türk toplumunda çay tüketiminin yerini daha net bir şekilde ortaya koyması ve gerekse de literatürün ilgili alanına katkı sağlaması düşünülmektedir.

Kaynakça

Periyodik Yayın:

GÜNEŞ, Serkan (2012). “Türk Çay Kültürü ve Ürünleri”, *Milli Folklor Dergisi*, Yıl: 24, Sayı: 93: 234-251.

USTAKARA, Fuat ve E. BURHAN (2017). “Toplumsal İletişim Kurumu Olarak Kahvehanelere Dair Bir Araştırma: Gaziantep Örneği”, *Erciyes İletişim Dergisi academia 2017*, Cilt: 5, Sayı: 2: 210-226.

YAĞBASAN, M. ve Fuat USTAKARA (2008). “Türk Toplumunda Kahvehane ve Kafelerde İletişimsel Ortamı Belirlemeye Yönelik Bir Alan Araştırması (Gaziantep İli Örneği)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 1: 233-260.

Kitaplar:

BAYKARA, Tuncer (2001). *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

DEVITO, Joseph A. (1995). *The Interpersonal Communication Book*, (Seventh Edition), New York: Harper Collins Collage Publishers.

DÖKMEN, Üstün (2001). *İletişim Çatışmaları ve Empati*, İstanbul: Sistem Yayıncılık.

DUMAN, Mustafa (2008). *Çay Kitabı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

GÜRSOY, Deniz (2005). *Demlikten Süzülen Kültür: Çay*, İstanbul: Oğlak Yayınevi.

GÜRÜZ, Demet ve Ayşe TEMEL EĞİNLİ (2012). *Kişilerarası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*, (3. Basım), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

HARTLEY, Peter (2010). *Kişilerarası İletişim*, (Çevirenler: Ülkü Doğanay, Melike Aktaş Yamanoglu, Burcu Şimşek, Pınar Özdemir, Halise Karaaslan Şanlı, İnan Özdemir Taştan), (1. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi.

KAÇAR, Burhan (2010). *Çay Bitkisi, Biyokimyası, Gübrelenmesi, İşleme Teknolojisi*, Ankara: Nobel Yayınları.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuad (2003). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Akçağ Yayınları.

KUZUCU, Kemalettin (2012). *Bin Yılın Çayı, Osmanlı'da Çay ve Çayhane Kültürü*, İstanbul: Kapı Yayınları.

OĞUZ, Burhan (1976). *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri*, Cilt 1, İstanbul: İstanbul Matbaası.

REIMERTZ, Stephan (2003). *Çayın Kültür Tarihi*, (Çeviren: Mustafa Tüzel), (2. Baskı), Ankara: Dost Kitabevi.

RUFFNER, Michael and BURGOON Michael (1981). *Interpersonal Communication*, Harcourt School Publication.

SİYEZ, Diğdem (2015). *Kişilerarası İlişkilerin Başlangıcı ve Gelişimi, Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim*, (7. Baskı), Editör: Kaya, A., Ankara: Pegem Akademi.

USLUATA, Ayseli (1994). *İletişim, Cep Üniversitesi*, (1. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.

Tezler:

ÇİMEN, Kemal (2014). Türkiye’de Çay Yetiştiriciliği ve Çay Sanayii, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

GENÇ, Fatma (2010). Türkiye’de Çay Üretimi ve Değişen Sosyal İlişkiler, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

KORKMAZ, Furkan (2012). Türkiye Çay Sektörünün Mevcut Durumu ve Bir Çay Fabrikasında Enerji Verimliliği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Enerji Enstitüsü, İstanbul.

TATOĞLU, Mehmet (2017). Küresel Marka Oluşturmada Yürütülen İletişim Stratejileri: Çaykur ve Lipton Örneği, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

İnternette Yer Alan Metinler:

“Atatürk Üniversitesi”, Erişim Tarihi: 25 Nisan 2018, (<https://atauni.edu.tr/kurulus-oykusu>).

“Bir Bardak Çayın Hikayesi”, Erişim Tarihi: 21 Ocak 2018, (<http://medyamutfagi.blogcu.com/bir-bardak-cayin-hikayesi/12106400>)

“Gümüşhane Üniversitesi”, Erişim Tarihi: 25 Nisan 2018, (<http://www.gumushane.edu.tr/tarihce>).

“Kültüre Göre Çay”, Erişim Tarihi: 20 Ocak 2018, (<http://www.kerimusta.com/kulturlere-gore-cay/?print=pdf>).

TEZCAN, Mahmut (1987). “Erzurum Kültürü ve Kişiliği”, 11-14 Mart tarihleri arasında Erzurum’da gerçekleştirilen ‘Tarihi Akış İçinde Erzurum’ konulu sempozyumda sunulan tebliğ, Erişim Tarihi: 23 Ocak 2018. (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/518/6487.pdf>).

Makale Geliş | Received: 04.07.2019.
Makale Kabul | Accepted: 01.08.2019
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.587134

Fatma YILDIRMİŞ

Dr. Öğretim Üyesi | Assist. Prof. Dr
Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, Gumushane-TURKEY
orcid.org/0000-0003-2913-5489
fatma.yildirmis@gumushane.edu.tr

“Hazal” ve “Sultan Gelin” Filmleri Üzerinden Evliliğe İlişkin Geleneklerin Halk Bilimi Açısından Değerlendirilmesi

Öz

Görsel bir sanat olan sinema aracılığıyla Türk toplumunun toplumsal yapısı ve gelenekleri birçok filme konu olmuştur. Sinema izleyicisi kendi kültürünün aynası olan filmleri zevkle benimsemiştir. Buradan yola çıkarak bu çalışmada, “Hazal” (1979) ve “Sultan Gelin” (1973) adlı iki filmin halk bilimi perspektifinden incelenmesi yapılmıştır. Her iki film aynı başrol oyuncusuyla kırsal bölgelerde çekilmiştir. Filmlerde baştan sona evlenme geçiş dönemi ile ilgili geleneklerin işlendiği dikkat çekmektedir. Filmlerde yapılan evliliklerde “levirat” evlilik biçimi ile “başlık parası” geleneğinin katı bir şekilde uygulandığı görülmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada Türk sinemasında işlenmiş halk kültürünü yansıtan evlilik geçiş dönemine ait bazı gelenekler değerlendirilmek ve uygulamalı halk bilimi açısından sinemanın kültürel aktarımdaki rolü vurgulanmak istenmiştir. Başlık parası geleneğinin etkisiyle levirat yoluyla evlilik etrafında gelişen evlenme âdetleri folklorik açıdan değerlendirilmiştir. Her iki filmde levirat ve kaçma yoluyla evlilik çeşidinin yanında evlilik isteğinin belirtilmesi, başlık, düğün, nikâh gözlemlenen ortak geleneklerdir. Yüzgörümlüğü sadece “Sultan Gelin” filminde, duvak geleneği ise sadece “Hazal” filminde karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sinema, Levirat, Hazal, Sultan Gelin, Gelenekler.

An Evaluation of Traditions related to Marriage in terms of Ethnology through “Hazal” and “Sultan Gelin” Movies

Abstract

The Social structure and the traditions of Turkish society are discussed as a topic in many movies through cinema that is a visual art. Turkish audience has adopted movies that represent their culture. Thus, in this study, Hazal (1979) and Sultan Gelin (1973) have been examined from ethnology perspective. Both movies have been made in the countryside with the same actor. Traditions about marriage get attention from the beginning of movies. It is seen that “levirate” and “bride wealth” traditions are practised rigorously. In this context, in this study, it is aimed to evaluate some traditions related to marriage period discussed in Turkish movies and emphasize the role of cinema in cultural transmission in terms of applied ethnology. With the effect of the tradition of “bride wealth”, marriage traditions especially levirate has been evaluated in folkloric terms. Beside levirate and elopement in both movies, marriage wish, bride wealth and wedding processes are common traditions. Price for seeing the bride’s face appears only in Sultan Gelin and the bride’s veil appears in Hazal movie.

Keywords: Cinema, Levirate, Hazal, Sultan Gelin, Traditions.

Giriş

Toplumları ayakta tutan temel öğelerin başında gelen ve evlilik bağıyla oluşan aile, akrabalık ilişkisi ile bir arada bulunan fertlerin oluşturduğu en küçük sosyal topluluktur. Evlilik, insan hayatının önemli dönüm noktalarından ve geçiş dönemlerinden biridir. Evlenme çağı, eş seçimi, kız isteme, söz ve nişan merasimi, düğün etkinliği, düğün sonrası gibi birçok ritüel insan hayatı için çok önemlidir. Bu nedenle evlilik geçiş dönemi, geri kalmış toplumlardan uygar toplumlara kadar birbirine benzeyen veya birbirinden ayrılan uygulamalarıyla evrensel olma özelliği taşımaktadır.

Ailenin yerine getirdiği temel işlevlerden birkaçı ise şöyle sıralanabilir:

- a) Kadın ve erkeğe ihtiyaç duydukları farklı rolleri vermek
- b) Çocukların bakım ve yetiştirilmesini sağlamak
- c) Kültürün nesiller arasında geçişini sağlamak
- d) Karıkoca arasındaki cinsel bağı topluma göre kabul edilir kılmak (Tezcan 1983: 70).

Toplumları meydana getiren ailelerin tesisinde ise belirleyici olan birtakım gelenekler karşımıza çıkmaktadır. Gelenek ise ortak bir coğrafyada, din, dil birliği olan çevresindeki olayları yorumlayan insan topluluklarına ait tutum ve davranışlardır.

Kuşaklar boyunca toplumlar arasında aktarılan davranış biçimleri ve ölçütlerin toplamı olan geleneğin bir bütün olarak benzerlerinden farkı, içinden çıktığı toplumun dil, tarih ve coğrafya değişikliği içinde kendini yeniden üretmesidir (Sözen 2009: 142). Geleneğin durağan olmadığı düşünüldüğünde zamanla çeşitliliğinin arttığı ve çağa uyum sağladığı göz ardı edilemez. Bu açıdan bakıldığında toplumun bildiği efsanelerin, mitlerin, hikâyelerin ve masalların çeşitli şekillerde tekrar karşısına çıkması gerçekte gereksinim duydukları ortak kültürel belleğin beslenme biçiminin zenginliğidir. Mitolojiden tiyatroya, efsanelerden çizgi romana, halk hikâyelerinden sinemaya kadar dönüştürülen bütün bu anlatımlar uygulamalı halk biliminin ilgi alanını oluşturmaktadır (Tepeköylü 2016: 1005). Öcal Oğuz'un da dediği gibi “XIX. asırda yaşatmak için saklamak amacıyla derlenen halk bilimi ürünleri, artık yaşatmak için yaymak düşüncesiyle uygulanmaktadır.” (Oğuz vd., 2002: 8). Teknoloji çağında, çağdaş ve evrensel dili kullanan sinema, ürettiği filmler aracılığıyla toplumların aynası olmaktadır. 1941-81 yılları arasında Türk sineması, ülke politikası, ekonomisi ve sosyokültürel yapısıyla toplumsal gelişim ile aynılık göstermektedir. Türklerin toplumsal yapısı, gelenekler ve görenekleri filmlerin konusunu oluşturarak çoğunlukla romantik yaklaşımla ortaya koyulmuştur (Candemir 2006: 11). Bu makalenin amacı, Türk

sinemasına işlenmiş halk kültürünü yansıtan evlilik geçiş dönemine ait bazı unsurları değerlendirmek ve uygulamalı halk bilimi açısından sinemanın kültürel aktarımdaki rolünü vurgulamaktır. Bu bağlamda “Hazal” (1979) ve “Sultan Gelin” (1973) adlı iki filmin incelemesi yapılmıştır. Başlık parası geleneğinin etkisiyle levirat yoluyla evlilik etrafında gelişen evlenme âdetleri folklorik açıdan değerlendirilmiştir.

1. Filmlerin Özetleri

1.1. Hazal

“Hazal” filminin yönetmenliğini Ali Özgentürk, yapımcılığını Abdurrahman Keskiner yapmış ve senaryosunu Onar Kutlar ile Ali Özgentürk yazmıştır. Filmin türü dramdır, Batman’da Gönüllü Köyü’nde çekilmiştir. Filmin başrol oyuncularını ise Türkan Şoray (Hazal) ve Talat Bulut (Emin)’tur.

Türkan Şoray, Hazal adıyla başlık parası karşılığında muhtarın oğlu Beşir’le evlendirilir. Fakat Hazal’ın gönlü, duvarcı ustası Emin’dedir. Beşir, köyü terk edince Hazal, Beşir’in küçük erkek kardeşiyle evlendirilir. Filmdeki olaylara ilişkin açıklamalar filmin başlangıç kısmında gözleri görmeyen ve hasır işleyen birkaç kişinin ağzından anlatılır.

Bu düğün hazırlığına ben başladım; muhtarın büyük oğlu Beşir ile adı gibi ceylan gözlü fukara Hazal için. Beşir bu köyden gitmiştir bir daha da dönmemiştir. Beşir bu köyden ilk çıkandır. Beşir ölünce bu düğün hasırı da ceylan gözlü Hazal da Beşir’in kardeşi Ömer’e kalmıştır. Ağlarız Hazal’a ağlarız. Yanmıştır Hazal, fukara ailesinin başlık parasını kurtarmak için yanmıştır. Duvarcı Emin usta da yanmıştır. O da istemişti Hazal’ı, parası yetmemiştir. Başlık parası ödenen gelin, ölenin kardaşına helaldir. Bu hasır Hazal ile Ömer’in evliliklerinin örtüsü. Düşünme ferman buyruk ağamızındır. Uyandık, kaderi bu hasıra işledik. Kimsenin gücü yetmez değiştirmeye...

“Hazal” filminin başlangıç filmin trajik yönlerinin de habercisidir. Farklı bir dilde seslendirilen ağıt niteliğinde bir türkü, içli içli ağlayan bir anne, hüznü insanları, sessiz, tepkisiz, konuşmayan, gülmeyen, gelinliği giydirilen gelin sahneleri dikkat çeker.

Film, çeyizi taşınan Hazal’ın gelinlik giymesıyla başlar. Filmde sanki dinî bir unsurmuş gibi başlık parasının bir hoca huzurunda ve topluluk karşısında verilip alınması işlenmekle birlikte Hazal’ın evden çıkışı bir düğün coşkusu şeklinde değil de annesinin ağlamaları ile bir matem havasında verilmeye çalışılmıştır. Hocanın duası nezaretinde nikâh yapıldığı anlaşılan bir durumdan sonra başlık ödemesi yapılır ve mutsuz, eğlencesiz, çalgısız, oyunsuz bir düğün gerçekleşir. Fon müziğinde hüznü bir türkü söylenir ve filmin baştan sona bir trajedi olduğu gözler önüne serilir. Zira Ömer daha bir çocuktur, Hazal ise güzeller güzeli bir genç kızdır. Beşir düğün olmadan gittiği için Hazal,

Ömer’le evlendirilir. Her ikisi de kurbandır bu evlilikte; Hazal kadınlığını, Ömer çocukluğunu yaşayamaz. Bütün duygular, tıpkı kendileri gibi tutsaktır. Ömer ailenin soyunu çoğaltacak koca adam olmuştur, arkadaşlarıyla oynaması yadırganır. Oldukça ilkel bir kadın olan Ömer’in annesi, istediği gibi davranılmadığında saldırganlaşarak hem Ömer’i hem Hazal’ı yıpratır. Yaşadıklarına dayanamayan Hazal baba ocağına dönse de orada da kabul görmez. Bu durum, “gelinin gelinlikle girdiği evden kefenle çıkacağı” anlayışıyla örtüşmektedir. Filmde köylü; toplu çocuk ölümleri, intihar, yangın gibi afetlerle sınanmaktadır. Köylü bunu köyden geçecek olan yol projesine dayandırırken bize göre bu, Hazal’ın kara bahtının yansımasıdır. Etrafındaki tüm baskıya rağmen Hazal, bir kadın olarak duygularını yaşamaktan geri durmaz. Eskiden beri onu tutkuyla seven duvarcı Emin’e kayıtsız kalmaz, gizlice buluştukları bir gece onunla birlikte olur. Gizli âşıklar, yasak aşklarını yaşamaktan kaçınmaz. Ancak bu, töreleri yıkmak, dâhil oldukları düzen içinde affolunmaz günahı işlemek demektir. Kaçmaktan başka çare yoktur, onlar da öyle yapar. Âşıklar, başkaldırdıkları düzenden kaçmak ister; ancak bu hiç kolay değildir. Ortada “temizlenmesi gereken bir namus meselesi” vardır. Filmin sonunda sevdiğiyle kaçan Hazal, köylü tarafından ölüm cezasına çaptırılır. Emin ile Hazal’ın cesetleri at üzerinde köye getirilince filmin ilk başında gözleri görmeyen hikâye anlatıcıları, onların yanına gelir ve sebebi anlaşılmayan bir kargaşa olur. O gözleri görmeyen kişiler döne döne bu iki sevdalıya ağlarlar. Film baştan sona Hazal’ın olmaması gereken evliliğinin bir trajedisidir. Üstelik dindar bir yaşam sürmeye çalıştığını zanneden köylü, böyle bir kıyıma göz yummakla birçok sıkıntıya maruz kalmıştır.

1.2. Sultan Gelin

“Sultan Gelin” filminin yönetmenliğini ve senaristliğini Halit Refiğ, yapımcılığını Hulki Saner yapmıştır. Dram türünde olan filmin senaryosu Cahit Atay’ın aynı isimdeki tiyatro eserinden uyarlanmıştır. Film, Hatay’ın Reyhanlı ilçesinin Harran Mahallesi’nde çekilmiştir. Halit Refiğ’in olayların tamamının köyde geçtiği tek filmi 1973 yılında çekilen “Sultan Gelin”dir. Bu bağlamda film üzerinden Türk kültüründe kırsal kesimdeki kadının konumu ve sıkıntıları gözler önüne serilmiştir. Filmde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da kadınların yaşamak zorunda kaldığı sıkıntılar, töre ve geleneklerin baskısı sahnelenir (Emin 2003: 46).

Filmde Türkan Şoray, Sultan ismiyle karşımıza çıkmaktadır. Film, başlık parasının pazarlığı ile başlar. Burada yapılan bu pazarlık, günümüz şartlarına göre bir mal, bir eşya satılması gibi değerlendirilebilir. Kıran kırana yapılan bir pazarlıktan sonra Sultan, ağanın kalp hastası oğlu Osman’a verilir. “Sultan Gelin” de “Hazal” filminden farksız bir şekilde filmin ana temasının habercisi bir mesajla başlar. Filmin başında bütün

film boyunca iki kez daha tekrarlanan başlık parasının pazarlığı yapılır. Bu pazarlık boyunca kızın annesi ve babası bu durumdan gayet memnun, damadın babası maharetli, yetenekli, çabuk ve çevik bir gelin almaktan mutlu bir tablo çizmektedir.

Sultan ve Osman’ın düğünü en kısa zamanda yapılır. Yengesi geline yüzgörümlüğü gibi bazı talimatlarda bulunur. Damattan önce odaya damadın küçük kardeşi girer. Burada verilmek istenen mesaj, asıl güvey adayının onun olacağı bilgisidir. Damat yüzgörümlüğünü taktıktan sonra rahatsızlanır, bütün geceyi dinlenerek geçirir. Sultan bütün ahalinin kendinden beklediği işaret için bileğini keser ve haberini verir. Osman babasının sevinç için attığı silahın sesine dayanamaz ve hayatını kaybeder. Osman’ın babası, hem başlık parası zayi olmasın hem de bütün köy işlerini yapacak adam eksilmesin diye Osman’ın küçük kardeşi Veli’yle Sultan’ın evlenmesine karar verir. Sultan’ın ailesi bu işe “parmak kadar çocuk” diye şaşırırsa da ağa, “Barnak kadar olduğuna ne bakan, bi de bakan ki gocaman delikanlı olmuş, hem bu işi memlekette ilk ben yapmıyom ya.” diyerek aileyi ikna eder. Ağa, Veli’yi Sultan’ın kucağına vererek “Al sana acar bir oğlan, gönlünce büyüt, çıkart meydana.” der. Bundan sonra Sultan ile Veli, abla kardeş olup yaşar giderler. Ta ki Veli kocaman delikanlı olana kadar. Sultan’ın yengesi ona süslenip Veli’ye sevdiğini belli etmesi için nasihatlerde bulunur; fakat Veli, Sultan’ı ablası olarak görmektedir. Üstelik Veli, başka bir kıza gönlünü kaptırmıştır ve onunla evlenmek istemektedir. Veli, Sultan’ın sevgisini belli etmek için verdiği elmayı önemsememiş, sevdiği kızın verdiği elmayı iştahla yemiştir. Onları birlikte gören Sultan hiddetlenir ve bu duruma çok üzülür. Ağa da Sultan ile Veli’nin düğününü karısının doğumundan sonra yapmaya karar verir. Canla başla işlere sarılan Sultan, Veli’yle evleneceği günü beklerken, Veli bu evliliği istememektedir. Düğün gecesi Sultan da Veli’nin sevdiğinden ayrılmasına dayanamayarak onların sevgisine kıyamaz ve kaçmalarına yardımcı olur. Ağa Veli’yi öldürmeye niyetlenir ama Sultan her zamanki gibi kendini öne atar ve Veli’yi kurtarır. Ağanın Sultan’a söylediği sözler manidardır: “E gelin sen ne olacaksın böyle, eşsiz, çocuksuz, dölsüz.”

Sultan Gelin, en sonunda ağanın yeni doğan iki aylık oğluya evlendirilir. Üçüncü kez başlık parasında anlaşıldıktan sonra ağa, bebeği alıp büyüyüp yetiştirmesi için Sultan’a verir. Sultan üçüncü güveye bakar kalır. Hâlbuki burada ağa; Sultan’ı değil, Sultan’ın bütün işleri çekip çevirmesinden dolayı kendi menfaatini düşünmektedir. Zira Sultan, yavaş yavaş yaşlanmaktadır. İki aylık bebek evlenecek çağa geldiğinde Sultan yaşlanmış olup anne olma çağını geçirecektir. Bu duruma ses çıkartılamayacağını bildiğinden kaderini sessizce kabullenir. Filmin son kısmında Sultan gelinin boş bir beşiği sallaması, Anadolu kadınının kaderine boyun eğmek zorunda olduğunu göstermektedir.

2. Halk Bilimi Açısından Bu İki Filmde Aktarılan Evliliğe İlişkin Gelenekler

2.1. Levirat Evlenme Çeşidi

Toplumların tarihi, ekonomik ve toplumsal yapıları, yerleşim düzenleri, geçim kaynakları, gelenek ve görenekleri evlenme çeşitlerini de belirlemektedir. Ülkemizde ekonominin, dışa açılımın, kültürel değişimin çok olduğu yerlerde evlenecek olan bireylerin birbirleriyle tanışıp evlenmeleri yaygınlaşırken geleneklere, örf ve âdetlere sıkı sıkıya tutunmuş yerlerde diğer evlenme çeşitlerinin daha yaygın olduğu görülmektedir.

İster çağdaş olsun ister geleneksel, dünyanın çeşitli bölgelerinde insanlar, istedikleri zaman istedikleri biçimde istedikleri insanla evlenme özgürlüğüne sahip değildir. Evlilik kurumunun sadece iki kişi arasındaki duygusal birlikteliğin ötesinde sosyal, kültürel, ekonomik hatta siyasal işlevselliği, kurumun hem çeşitlenmesini hem de kendine ait kurallarla örülmesini sağlamıştır. Levirat evlilikler bu çeşitlemenin en iyi örneklerindedir (Cengiz 2009: 146).

Levirat (kayın biraderle evlilik) kocası ölen kadının kocasının erkek kardeşi ile evlendirilmesidir. Zira bir koca öldükten sonra ardından korunmaya muhtaç eşi ve çocukları kalmışsa, onlara bakacak ve aile bütünlüğünü de bozmayacak bir evlilik yaptırılmasına yönelik olarak gerçekleştirilen bu evlilikler, aile büyüklerinin kararı ile gerçekleşmektedir (Bağlı ve Sever 2005: 10).

Levirat evliliği Amerika, Avustralya ve Afrika kıtalarında yaşayan bazı topluluklarda, Cahiliye Devri Arapları ve Hindular, Yahudiler ve Orta Asya göçebe kavimleri arasında yaygındır (Yüksel 2010: 2029-2030).

Türklerde görülen levirat evlilik çeşidine bakıldığında uygulamanın bahsi geçen toplumlarda uygulanandan daha farklı olduğunu söylenebilir. Eski Türk toplumlarında levirat erkeğin ölen ağabeyinin dul kalan eşiyle ya da dul kalan üvey annesiyle evlenmesi şeklinde gerçekleşir. Leviratın Türkler ile diğer toplumlar arasındaki en büyük farkı, erkek çocuğunun babası öldükten sonra üvey anneleri ile de evlenebilmeleridir (Yüksel 2010: 2031-2032). Türk toplumunda bu geleneğinin izleri ilk Türk devleti olan Hunlara, MÖ III. yüzyıla kadar takip edilebilmektedir (Yüksel 2010: 2032).

Bu geleneğin neredeyse bütün Türk toplulukları arasında yaygın bir şekilde görülmesinde, aile kurumu parçalanmamalı anlayışının da etkili olduğu bir gerçektir; fakat bu bölünmezlikteki sebep sadece mal paylaşımı ile ilgili değil aynı zamanda sahip çıkma, koruma içgüdüğü ile de bağlantılıdır. Zira kocası ölmüş kadınların ve çocuklarının kimsesiz kalmalarına ve fakirlik çekmelerine örflere göre müsaade edilmeyeceğinden bu

şekilde bir evlilik bağı ile bu akrabalar korunarak gelecekleri güvence altına alınmış ve aile böylece bölünmemiş olur.

Kocasını ölen kadın eğer istemezse levirat evliliğinin gerçekleşmeyeceğini savunan Ögel, levirat evliliğinin nedenini aile malının bölünmemesi amacıyla yapıldığı şeklindeki açıklamaları çok materyalist olarak görüp malın bölünmemesi düşüncesinin levirat geleneğinin sebeplerinden yalnızca bir tanesi olabileceğini savunmaktadır. Ögel, bunları bütüncül düşünmek gerektiğini söyleyerek bütün Türk topluluklarında kız evlendikten sonra kendi ailesiyle hukuki bağının kesildiğini, gelinin artık koca evinin bir parçası olduğunu ve koca evinin gelin üzerindeki hakkını ve hukukunu devam ettirdiğini ifade eder (Ögel 2001: 256-257).

Levirat türündeki evlenme biçimine Anadolu’da bilhassa Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde rastlanmaktadır. Levirat evliliğinin nedenleri ise şu şekilde sıralanabilir:

1. Levirat evliliğinin sosyokültürel nedenlerine baktığımızda, amca konumundaki kişinin, ölen ağabeyinin çocuklarını üvey baba eline bırakmaması gerekliliği anlayışı vardır. Ayrıca kayınbirader ile yengenin birbirlerini tanımaları da bu kararı almalarını kolaylaştıran sebeplerden birisidir.

2. Levirat evliliğini ortaya çıkaran nedenlerden biri de ölen ağabeyinin çocukları için yapılan fedakârlık olarak açıklanabilir. Fakat bu evlilikte kayınbirader-yenge ilişkisinden, karı-koca ilişkisine geçiş yaşanmakta; elbette ki bu durum her iki taraf için evliliğin başlangıcında karı-koca ilişkisi bakımından sorun yaşamalarına sebep olmaktadır. Evliliğin başlangıcında sıkıntı olan bu durum, çiftlerin söylediklerine göre zaman ilerledikçe aşılmaktadır.

3. Levirat türü evliliği her iki tarafın kendisi ve ailesi yönünden uygulanabilir kılan bir başka sebep ise, aile sırlarının dışarıdan başkalarının öğrenmesini önlemektir.

4. Levirat tipi evliliğin sosyokültürel nedenlerinden bir diğeri, bölgede hâkim olan törelere dayalı kurallardır. Toplumsal yaşamda insanların düşüncelerini, duygularını ve davranışlarını belirleyen, yönlendiren, kısıtlayan birtakım kuralların varlığı da bir gerçektir.

5. Çiftin yapmış olduğu beyanlarla töre adı verilen katı kurallar bağlamında değerlendirildiğinde, levirat evliliğinin sebeplerinden bir diğeri de sosyal çevrenin dul kalan kadına yaptığı baskının etkili olduğunu göstermektedir.

6. Levirat türü evlilik sayesinde toprak ve malın bölünmemesi, işgücü kaybının yaşanmaması, aileyi bekâr oğulları için başlık parası vermekten kurtarması ve

böylece geline verilmiş başlık da boşa gitmemesi sağlanır (Poyraz Tacoğlu 2011: 126-130).

Çalışmaya konu olan “Hazal” filminde kocası ölen; bu nedenle de kocasının kardeşi Ömer’le evlenmek zorunda kalan Hazal’ın hikâyesi anlatılır. Filmde halk bilimsel olarak dikkat çeken taraf ise sırf başlık parası ödendi diye beş yaşında bir çocuk olan Ömer ile güzeller güzeli Hazal’ın levirat evliliğidir.

Levirat geleneğinin çağdaş Türk edebiyatında konu olarak işlendiği görülmektedir. Defalarca tiyatrodan oynanmış ve sinemada film olarak çekilmiş Cahit Atay’a ait “Sultan Gelin” adlı hikâye, buna örnek gösterilebilir ki mezkûr konu, bu çalışmada işlenen iki filmde birisinin de temelini oluşturmaktadır. “Sultan Gelin” filminin kurulduğu ana tema, “kayınbiraderle evlendirme” olayıdır. Filmde ağanın hastalıklı oğluna başlık parası karşılığında eşya gibi verilen Sultan, düğün gecesi kocasının misafirlerin havaya sıktığı kurşunlardan korkarak kalp krizi geçirerek ölmesi üzerine gerdeğe girmeden dul kalır. Kayınpederi de Sultan için verdiği başlık parası boşa gitmesin diye Sultan gelini, beş yaşındaki tek oğlu Veli’yle evlendirir. Osman’ın babası hem başlık parası zayi olmasın hem de bütün köy işlerini yapacak adam eksilmesin diye Osman’ın küçük kardeşi Veli’yle Sultan’ın evlenmesine karar verir. Sultan’ın ailesi bu işe “parmak kadar çocuk” diye şaşırır da ağa, “Barnak kadar olduğuna ne bakan, bi de bakan ki gocaman delikanlı olmuş, hem bu işi memlekette ilk ben yapmıyom ya.” diyerek aileyi ikna eder. Ağa, Veli’yi Sultan’ın kucağına verir “Al sana acar bir oğlan, gönlünce büyüt, çıkart meydana.” der. Osman ve Veli’nin babasının sözlerinden bu geleneğin var olduğu, aktif bir şekilde de uygulandığı anlaşılmaktadır. Zira kızın babası bu evliliğe gönlü razı olmasa da sessiz kalmış, geleneğin bilgisi ve törenin yaptırım gücü onu bu durumu kabullenmeye zorlamıştır. Aynı şekilde Veli, Hayriye ile kaçtıktan sonra düğün gecesi tekrar dul kalan Sultan, bu kez de Veli’nin küçük kardeşi olan iki aylık bebekle evlendirilmeye karar verilir. Tekrar başlık parası verilip üçüncü kez anlaşmaya varılır.

Kaderci bir anlayışla hareket eden kadın yaşadıklarına razı olur. Ailesi kızını kime uygun görürse onunla evlendirir. “Sultan Gelin” filminde Sultan, hayatını boş bir beşik sallayarak devam ettirmeye hazırlanmaktadır (Emin 2003: 49). Filmin acı bir sonla bitmesi, izleyenlere kırsal kesimdeki kadının çaresiz, ezilmiş olduğunu gösterir. Kadının söz sahibi olmadığı, geleceği hakkında karar veremediği, evleneceği kişiyi kendisi seçemediği ortadadır. Aslında bu durum, Türklerin eski örf ve âdetleriyle uyumlu bir şekilde ailelerin kararlarının gençlerinkinin önünde olduğunun göstergesidir.

Kocası ölmüş kadınlar, geleneklerin ve ekonomik koşulların baskısıyla, kayınbiraderleriyle evlenmeye mecbur edilirler (Abisel 2005: 89). Kırsal kesim kadınlarının, kim olursa olsun beklentileri güzel bir yuva kurup, çoluk çocuğa karışıp evinin hanımı olmaktır. “Sultan Gelin” filminde, kayınbiraderi Veli’yi bekleyen Sultan’ın da Veli’ye evlenmek isteyen Hayriye’nin de hayalleri aynıdır. Sultan, Veli’yi Hayriye ile görünce hayal kırıklığını şu şekilde ifade eder: “10 yıl ne diye bekledim ben, ömrümü böyle mi tüketeceğim. Hayal ettiğim beşiğin bebelerini Hayriye kız mı ırgalayacak.” Hayriye de Sultan ve Veli’nin düğün törenine geldiği zaman tek isteğinin Veli’ye kavuşmak olduğunu, eğer olmazsa ölümü bile göze aldığını şu şekilde dile getirir: “Sen evlenince ben yaşayamam.”

2.2. Kaçma/Kaçırma Yoluyla Evlilik

“Hazal” filminde leviratla evlenmenin haricinde kaçma yoluyla da gerçekleşen evlilik görülmektedir. Hazal, kaderine karşı gelerek duvarcı ustası Emin ile kaçır; fakat birlikte olmalarına rağmen bir evlilik gerçekleşmeden ölümle cezalandırılırlar.

“Sultan Gelin” filminde de aynı şekilde kaçma-kaçırma yoluyla gerçekleşen evlilik çeşidi ile karşılaşmaktadır. Sultan ile Veli’nin düğün gecesi Veli, âşık olduğu ağa kızı Hayriye ile kaçır. Öyle ki bu kaçma olayını fark eden Sultan, gönlü razı olmasa da gençlerin sevdasının önünde durmayarak sürecin gerçekleşmesi için onlara yardım eder. Aslında gençlerin sevdalarına, isteklerine sahip çıkması Sultan’ın da kendini ve düzeni sorgulamaya başlamasını sağlar. Bu nedenle de kayınpederine karşı onları savunarak ölümden kurtarır. Zira Hayriye’nin sevdiğiyle kaçması, kırsal kesimdeki gençlerin belli bir değişime ihtiyaç duyduğunu, kadınların kendileri hakkında verilecek kararları tek başına ailenin inisiyatifine bırakmak istemediklerini, bunun için mücadeleye hazır olduklarını, evleneceği insanı seçme özgürlüğünün kendilerine ait olduğunu anlatmaktadır.

2.3. Evlilik İsteğinin Belirtilmesi

Anadolu’da, kırsal kesimde genç kız ve erkeklerin evlenme istekleri farklı biçimlerde fakat geleneksel olarak ifade edilir. Bu istekler cinsiyete göre değişiklikler gösterir. Toplumda saygı gereği bir bireyin evlenme isteğini aile büyüklerine açık açık söylemesi, tasvip edilmeyen bir uygulamadır. Bu nedendir ki gençler dolaylı, imalı yollara başvururlar (Tezcan 1983: 133). Kızın da erkeğin de bu dönemde davranışları değişir. Gençlere karşı ailenin davranışlarında da değişim olmaktadır. Kızların içine kapanıklığı, erkeklerin asiliği dikkati çekmekte olan davranışlardandır. Erkeklerin sık sık traş olmaları, ayna karşısından ayrılmamaları, huzursuzluk yaratmaları; kızların

bulaşıkları sert hareketlerle yıkamaları gibi hareketler, evlenme isteklerinin sembolik hareketleri, sözsüz iletişimlerinin ifadesidir. Buluş çağına eren kız, oyundan elini eteğini çekip, ev işlerine yoğunlaşmaktadır (Altun 2004: 236).

Buna paralel olarak “Hazal” filminde evlilik isteğinin belirtilmesi ise Hazal’ın görünüşü olan Feşo’da görülmektedir. Feşo evlenmek istemektedir, bir belirteç olarak beyaz başörtüsünün üzerine kırmızı örtü bağlamaktadır. Evlenme isteğini belirtmek üzere kırmızı başörtü takma âdeti farklı yörelerde de görülür. Üstelik Feşo bir gün annesiyle başlık parası yüzünden evlenemediğini, sadece oğlunu düşündüğünü, kendisinin gönlü olup olmadığını düşünmediğini söyleyerek tartışır ve evlenmek istediğini açık açık dile getirir. Zira annesinin sesine kulak vermediği Feşo, yasak bir ilişki yaşamış, sonrasında muradına erememiş olmanın nişanı olarak kırmızı başörtüsünü ağacın dalına bağlamış ve canına kıymıştır. Aynı zamanda duvarcı Emin, fırsat buldukça Hazal’ın karşısına çıkar. Onun Hazal’ın karşısına sürekli çıkması, onu düşünüp beklediğini söylemesi onu sevdiğinin, evlenmek istediğinin işareti olarak sayılabilir.

“Sultan Gelin” filminde Sultan, kocasının ölümünden sonra büyüyünce kayınbiraderi Veli ile evlenecektir. Veli büyümüştür ve Sultan artık evlenmek istediğini belirtmek için ayna karşısında süslenir. Veli, Sultan’ın süslendiğini fark etmeyince yengesi Sultan’a sevdiğini belli etmesi için ona elma vermesini öğütler. Sultan, Veli’nin eve geldiği sırada ona ağaçtan koparıp manalı bakışlarla cennet hurması uzatır ama Veli kabul etmez. Sultan Veli’yi takip eder ve onun başka bir kızla buluştuğuna şahit olur. Kız Veli’ye kırmızı bir elma uzatır ki Veli o elmayı iştahla yer. Sultan bu duruma çok üzülür zira onun evlenmek istediği kişi başkasıyla evlenmek istemekte onun verdiği meyveyi yemektir.

Evlenme isteğinin belirtilmesi geleneğine halkbilimsel olarak baktığımızda evlenecek kızın süslenmesi, sevdiğine meyve vermesi, kırmızı başörtü takması gibi uygulamalar dikkat çekmektedir. Bu gelenekler herkes tarafından bilinmekte, sessiz sedasız yapılmaktadır.

2.4. Başlık Geleneği

Başlık, erkeğin ailesinin kızın ailesine verdiği genellikle nakit para ve eşyadır. Başlığa “bedel”, “kalın”, “ağırılık” adı da verilmektedir (Örnek 2000: 201). Geçmiş 1500 yıl önceye kadar dayandırılan “başlık veya kalın âdeti” Türkistan’dan Anadolu’ya, tarih boyunca yaşamlarını sürdüren bütün Türk boy ve oymaklarında uygulanmıştır. Söz konusu sözcüğün Türk Topuluklarında kullanılış biçimi için şu örnekleri verebiliriz:

Göktürklerde kalın, kaling: Başlık, mal, servet, kalın, çeyiz.

Oğuzlarda kaling: Öncül mihir olarak kadına erilen çeyiz.

Dede Korkut Oğuzlarında kalınlık: Evlenen kızın kalınlığı, çeyizlik, başlık.

Kazaklarda kalın mal: Başlık parası, kız tarafına verilecek başlık.

Kürtlerde kalen, kelen: Kızın babasına başlık olarak verilen para, başlık.

Altay Türklerinde kalım: Damadın kızın babasına verdiği para veya hayvan.

Azerbaycan Kürtlerinde kalın: Nikâh esnasında kızın babasına ödenen bedel.

Osmanlılarda kalın – başlık: Başlık.

Zazalarda kalın: Başlık (Turan 1991: 39).

Tarım ve hayvancılıkla uğraşan topluluklarda “başlık” konusu evlenme sürecinde ortaya çıkar. Kırsal kesimde insanlar ve hayvanlar “baş” sözcüğüyle sayılır. Örnek olarak “biz beş baş horantayız” diyen köylü, aile üye sayısının beş kişi olduğunu anlatmak ister ve kimlik cüzdanının adını da “kafa ‘baş’ kâğıdı” der (Balaman 1983: 30).

Başlık verme veya ödeme geleneği bir kültür kalıbıdır, diğer bir ifade ile kendi kültürümüzün şartladığı bir davranış biçimidir. Bu konuda yapılmış olan kayıtların hemen bütünü gözden geçirildiğinde genellikle başlık denen ödemeye bazı yerlerde aynı zamanda ağırlık veya kalın; bazı yerlerde süt hakkı veya ana yolluğu da denmektedir. Bir kız için istenen başlık miktarı, büyük ölçüde bir evlilikten diğerine, köyden köye ve bölgeden bölgeye değişmektedir. Başlığın ödenmediği bazı bölgelerde (genellikle şehirler ve bir kısım kasabalarda ve özellikle Batı ve Kuzey Batı Anadolu bölgesinde) bunun yerine kız tarafı erkek tarafından çeyiz olarak ev eşyası ve ziynet eşyası ister (düğün sandığı, düğün aynası, bir iki elbise, bir yatak, bir miktar altın bilezik ve küpe gibi). Yine Türkiye köy toplumlarında bazı yerde başlığın yanı sıra, akrabalık vazifesi olarak kız amcasına, dayısına, kızın erkek kardeşlerine hediye (halit veya halat) (tabanca, tüfek, at, elbise ve son yıllarda saat gibi değerli hediyeler) veya “para” da verilir. Başlık temel olarak gelin kız için ailesine ödenirse de bazı yerlerde dullara da gelin kıza oranla daha düşük bir fiyat olarak bazı yerlerde ise genç kızlara verilenden yüksek ödenebilir (Erdentuğ 1977:120-125).

Kalın, aile kurumunun kuruluşunu ve geleceğini düzenleyen bir depozittir. Kalın, harcanamaz veya uzun zaman saklanırdı. Erkek ailesinin “ailenin müşterek malı” olarak görülürdü. Bunun için ailenin her kişinin, kız evine verilen bu malda, hakkı ve payı vardı (Ögel 1982: 395). Bütün Türk boylarında bilinen ve uygulanan “Kalın” veya

“Başlık”ın günümüzde şekil değiştirerek devam ettiğini söyleyebiliriz. Önceleri oğlan veya ailesi tarafından kızın ailesine yapılan bir nevi evlilik ödemesi olan ve aileler arasında ekonomik bir bağ kurarak evliliğin daha istikrarlı olmasını sağlamak amacıyla yapılan bu uygulama daha sonra yozlaşarak, kızın mal gibi satılması şeklinde yanlış bir görünüm kazanmıştır. Günümüzde artık başlık adı altında bir para istenmemekle birlikte, kız tarafının istediği bilezik ve altına ödenen para çoğu zaman bunu geçmektedir (Çelik 1999: 417).

Yüzyıllardır halkın geleneğinde varlığını sürdüren başlık geleneği halk biliminin ilgilendiği konulardan biri olmuştur. Kırsal yaşamdaki gelenekleri içeren her iki filmde de başlık geleneğinin uygulandığı görülmektedir. “Hazal” filminde başlık, herhangi bir miktar belirtilmeksizin bir pazarlık olmadan kutsal bir işlemiş gibi dualarla ritüel şeklinde takdim edilir. Filmde çatı olarak başlık geleneğinin katı bir şekilde uygulandığı bu nedenle de levirat yapıldığı görülmektedir.

“Sultan Gelin” daha önce de belirtildiği üzere bir başlık parasının pazarlığı ile başlar. Burada yapılan bu pazarlık, günümüz şartlarına göre bir mal, bir eşya satılması gibi değerlendirilebilir. Samanlı köyünün ağası olan damadın babası ve bir aracı, gelinin ailesiyle gündüz vakti ayaküstü pazarlık yapmaya başlar ki güzeller güzeli Sultan için talip çoktur. Köylü bir kadın yanlarına yaklaşır üç binde başlayan pazarlığı dört bine çıkartır. Kadın ile ağa arasındaki pazarlık, yedi bine kadar çıkınca kızın annesi onları daha da kızıştırmak adına iş yapan Sultan’a yaklaşır onun ne kadar becerikli ve hızlı olduğunu göstermek için yapıp yapmadığı işleri sorunca Sultan, her işi yaptığını söyler. Ağa, bunları duyunca peşin para yedi bin beş yüz vererek Sultan’ı babasından alır. İki aile yakın zamanda düğün yapmak için anlaşır. Kızın annesi ve babası bu durumdan memnun olmuş, alacakları tarla için hayvan satacak iken Sultan’ın başlığıyla iki tarla alabilecek duruma gelmişlerdir. Aralarındaki konuşmada babasının Sultan’ın iyi para ettiğini söylemesi kız çocuğunun mal gibi alıp satıldığının, bu dönemde yedi bin beş yüz liranın ne kadar değerli olduğunun göstergesidir.

2.5. Çeyiz Geleneği

Çeyiz; evlenecek kız için kızın baba evinden götürdüğü önceden hazırlanmış eşyadır. Geleneksel kültürde, kız çocukları doğduktan sonra çeyiz hazırlıklarına başlanır. Çeyizin çokluğu kızların övünç kaynağı olduğuna inanılır. İçinde çeyiz yatak çarşafı, yastık kılıfı, yorgan yüzü, mendil, örtü vb. eşyalar vardır. Hazırlanan bez eşyaların tümü işlemelidir. Bunların kenarlarına dikilmek üzere oyalar, danteller, yazmalar, el örgüsü çoraplar çeyizin tamamlayıcı öğeleridir. Bunlara ailenin maddi durumuna göre birkaç

yatak ve yorgan, iç çamaşırları, giysiler ile kilim, halı, bakır kap-kacak kıza verilen çeyiz eşyaları da eklenir (Karakaş 2005: 52) .

Çeyiz; kızın yeteneğini, başarısını, ailesinin de statüsünü ortaya koyar. Düğün öncesi çeyizin sergilenmesi de tamamen bu amaca yöneliktir. Aile, kızlarına verdikleri önemi bu şekilde gözler önüne sererken, kız da kendi başarısını sergilemiş olur. Bütün bu özellikleriyle çeyiz Türk toplumunda çok önemli bir yere sahiptir. “Çeyiz yazma”, “çeyiz götürme”, “çeyiz yerleştirme” vs. gibi her biri ayrı bir öneme sahip uygulamalar düğünlerin önemli süreçlerindedir (Çelik 1999: 360). Bazı yerlerde, çeyiz, kız evinde bazı yerlerde ise oğlan evine götürüldükten ve yerleştirildikten sonra gösterilir. Çeyizin oğlan evine götürülmesi, kimi yerlerde düğünden birkaç gün önce olurken, kimi yerlerde gelinle birlikte olur (Karakaş 2005: 52). Genellikle çeyiz, oğlan evine davul zurna eşliğinde bayrakla beraber götürülür (Artun 1998: 96).

Anadolu'nun bazı bölgelerinde kızı olan aile, zamanı geldiğinde çeyiz masraflarının karşılanması için bir kavak ağacı diker. Eskiden çeyiz eşyaları bez, dokuma tarzı iken günümüzde özellikle kentlerde evin temel ihtiyaçlarını karşılığı olmuştur. Kız tarafından çeyiz olarak; mutfak eşyası, yatak odası takımı, çamaşır makinesi gibi ev eşyası alması umulurken, oğlan tarafının; salon ve yemek odası takımları, buzdolabı, fırın gibi temel ihtiyaçları alması beklenmektedir (Karakaş 2005: 52).

Filmlerde geçen çeyiz hazırlama, taşıma, serme işlemlerine halk bilimsel olarak baktığımızda geleneğe uygun olarak düğün öncesi veya sırasında uygulandığı görülmektedir. Her iki filmde de çeyiz geleneğinin yaşatılıp işlenmesi çeyizin düğün öncesinde taşınıp yerleştirilmesiyle olur. Genellikle kadınların yaptığı bu işlem çeyizin elden ele kız evinden erkek evine taşınıp yerleştirilmesi şeklindedir. Kısa bir sahne de olsa bunun gösterilmesi geleneklerin aktarımında sinemanın nasıl bir görev üstlendiğini ortaya koymaktadır.

2.6. Düğün Geleneği

Halk tefekküründe er yani evin reisi, erkeği koruyan kollayandır. Eri olmak, sahip olanı, koruyanı, kurtaranı olmaktır. Erli olmak, kocaya varmak, evlenmektir. Ersiz kalmak, eri ölmek, sahipsiz kalmaktır. Evlenmek, ev edinmek başını sokacak yuva edinmek, o yuvayı koruyucu edinmektir. Er, eşinin bayraktardır (Kalafat 2006:160). Anadolu kültüründe kadının erkeğine sahip çıkması, onu namusu bilmesi ve her şeye rağmen sesini çıkartmadan onun hizmetini görmesi halen yaygın olarak görülmektedir ki bu iki filmde de bu konu etkili bir şekilde işlenmiştir.

“Hazal” filminde at üstünde kırmızı gelinliği ile kız evinden alınan Hazal’ın düğünü mutsuz, eğlencesiz, davul zurna çalmadan, oynanmadan yapılır, yenir içilir ve herkes dağılır. Ata bindirilen gelin rüzgârlı, puslu bir havada hüzünlü bir şekilde kadınlar eşliğinde erkek evine götürülür. “Sultan Gelin” filminde ise Sultan ile Osman’ın düğünü davul zurna eşliğinde halayların çekildiği, herkesin yiyip içip eğlendiği bir düğündür. Herkesin yüzü güler, bu evlilikten herkes mutludur. Halk bilimsel olarak her iki filmde evlilik için düğün geleneğinin uygulandığı, bu uygulamalarda bazı farklılıklar olsa da davul zurna eşliğinde eğlenilip, yenilip içildiği görülmektedir.

2.7. Nikâh Geleneği

Nikâh asli manada kız ile damadın evlendiklerinin delili, ilanıdır. Resmi ve dini olmak üzere iki çeşidi vardır. Özellikle kırsal kesimde son zamanlara kadar resmi nikâha önem verilmezken şimdilerde her ikisi de yapılmaya dikkat ediliyor. Türkiye’de an’anevi topluluklarda, evlenmenin hem kanuni ve hem de dini merasimi yapılır (Erdentuğ 1977: 76). Cumhuriyetten önce yegâne nikâh şekli şer’î nikâhtır. Cumhuriyet devrinde ise bu nikâh hukuken geçersiz sayılmış, bunun yerini, 1926’da kabul edilen Medenî Kanun’un öngördüğü resmî nikâh almıştır. Önceleri pek rağbet görmemesine rağmen, sağladığı avantajlar anlaşıldıkça, özellikle artık kadınlar resmi nikâh olmadan evlenmek istememekte, ama bunun yanında dini nikâh da varlığını sürdürmektedir (Çelik 1999: 365).

“Hazal” filminde doğrudan bir nikâh sahnesi görülme de izleyicide başlık parası verilmesi sırasında nikâhın gerçekleştiği fikri uyandırılır. Yine Hazal ile Emin arasında beraber kaçtıktan sonra geçen konuşmada resmi nikâh yapacakları, Hazal’ın imam nikâhının geçerli olmadığı belirtilir. “Sultan Gelin” filminde düğün merasimi gerçekleşirken Sultan ve yengesinin arasındaki konuşmadan imam nikâhının gıyaben yapıldığı ve de gelin ve damadın düğünden önce birbirini görmedikleri anlaşılmaktadır.

2.8. Yüzgörümlüğü Geleneği

Düğünden sonra gelin ve damadın kalacağı yere “gerdek evi”, “gerdek damı”, “gerdek odası” gibi isimler verilmektedir. Sağdııcı ve yakın arkadaşları tarafından eğlenceyle ve yumruklanarak damat, gerdek odasına sokulur. Bazı kesimlerde gelin ile damat birbirlerine sözlerini geçirmek amacıyla birbirlerinin ayaklarına basmaya çalışırlar. Bazı bölgelerde gelinin sandığında veya arkasından gelin ardı denilen yiyecek gönderilir. Bunlar pişirilmiş tavuk, baklava, çerez türünden yiyeceklerdir. Genellikle gelinin yanında bir yenge vardır. Yenge damat gelene kadar geline eşlik eder, gelini damada teslim ettikten sonra dışarı çıkar. Bu esnada gelin hiç konuşmaz, damat gelini konuşturmak için çeşitli yöntemlere başvurur. Aslında gelini konuşturmanın tek yöntemi

“yüz görümlüğü” adı verilen hediyein geline verilmesidir. (Santur 2009). Gelin, konuşursa tılsım bozulur; ne yapıp edip “ağırlık” almadan -yüz görümlüğü- yüzünü açmayacak ve konuşmayacaktır. Damat ucuz kurtulmak ya da açığöz davranmak için kızı konuşturmayı dener. Sonunda da işi uzatmadan kızın ağırlığını verir ve yüzünü açar. Bu sırada oğlan yengesi elinde tepsile içeri girer; iki fincan kahveyi damada ve geline sunar; onlara mutluluklar diler ve dışarı çıkar (Balaman 1983: 146).

“Hazal” filminde herhangi bir yüzgörümlüğü âdeti görülmezken küçük damat olan Ömer odaya girer, Hazal’ın duvağını kaldırır, gelin damadın elini öper. Küçük damat Ömer gerdek öncesi kılınan iki rekât namazı kılar ve yatağa girer. “Sultan Gelin” filminde yenge statüsündeki kişi Sultan’a akıl verir, yol yordam gösterir. Yengenin Sultan’a ödenen başlığın miktarının diğerlerine göre daha fazla olduğu bu nedenle de yüzgörümlüğü noktasında kendisini ağırdan satması için Sultan’a verdiği öğütler dikkati çekmektedir. Sultan evlendiği kişiyi görmemiş, adını bile ilk kez orada öğrenmiştir. Yenge, Sultan’a damat konuşmadan ve altın takmadan gelinin konuşmaması gerekir şeklinde son talimatını verip çıkar. Damat ise arkadaşlarının kollarında sırtından yumruklanarak gerdek odasından içeriye atılır. Kalbi zayıf olan Osman yumrukların etkisinden kurtulup kendisine gelince geline beşi birlik takar ve gelinin duvağını açar. Filmin devamında yorgun düşüp bayılan Osman bütün gece uyur. Kendisinden nişan beklenen Sultan bileğini keser ve kan akıtır, nişanı gönderir. Bunun üzerine damat tarafı havaya silahlar atarak bu olayı kutlarlar. Zaten filmde de Osman bu silahların sesine uyanır ve babasının kendisinden haber beklediğini ama onun uyuyakaldığı için onu mahcup ettiğini düşünerek korkar. Zayıf kalbi dayanamayan Osman oracıkça ölür.

2.9. Duvak Geleneği

Duvak, genellikle yeni evli çiftlerin eksik olan eşyalarını tamamlamak, onlara ihtiyacı olan maddi yardımı yapabilmek için düzenlenen merasime katılan misafirler bizzat yerinde görerek fikir edinirler. Duvak aynı zamanda damat tarafının gelini yakından görmeleri, onunla tanışmaları için yapılır. Gelinin kocasının evinde yeni hayatı için ona tanınır bir çevre hazırlamaları anlamını taşır. Duvak, düğünün en son safhası olup gelinin iffetini ifade eden bir törendir.

“Hazal” filminde duvak geleneğinin eğlencesiz bir şekilde geçtiği görülmektedir. Hazal, kayınvalidesi ve görümcesi ile kapı eşiğine oturur. Gelen kadın misafirler, kayınvalideye hayırlar dileyerek gelinin güzelliğini överler ve giderler. “Sultan Gelin” filminde böyle bir geleneğin izi görülmemektedir. Zaten ilk düğün gecesinde damat ölür, ikinci düğün gecesinde damat başka biriyle kaçar, dolayısıyla düğün sonrası uygulanan

âdetlere sıra gelmemiştir. Duvak geleneğine halk bilimsel olarak bakıldığında ve konu geçmiş günümüz mukayesesiyle değerlendirildiğinde görülecektir ki bu gelenek yavaş yavaş terkedilmeye ve unutulmaya başlamıştır.

Sonuç

Türkan Şoray’ın başrolünü oynadığı iki filmde de Anadolu kadınının vefakâr, cefakâr, anaç, savunmasız ama bir o kadar güçlü halleri sergilenmiştir. Geleneksel kesimlerde gerçekleştirilen evlilik çeşitleri, sosyal ilişkileri düzenleme ve anlaşmazlıkları çözme işlevini üstlenmektedir. Böylece geleneksel toplumlar için bazı durumlarda töre, örf, âdet, gelenek ve göreneklerden oluşan sosyal normlar, bazı durumlarda yazılı hukuk kurallarından çok daha etkili olabilmektedir. Her iki filmde de bu geleneklerin katı bir şekilde uygulandığı görülmektedir. Bunun yanında her iki filmde başlık parasının ehemmiyeti ve gelinlikle giren gelinin kefenle çıkacağı inancı vurgulanmış olur.

“Hazal” ve “Sultan Gelin” filmlerinde levirat ve kaçma yoluyla evlilik çeşidinin yanında evlilik isteğinin belirtilmesi, başlık, düğün, nikâh uygulanan ortak geleneklerdir. Yüzgörümlüğü sadece “Sultan Gelin” filminde, duvak geleneği ise sadece “Hazal” filminde işlenmiştir.

Her iki filmin son kısımları trajiktir. “Hazal” filmi zaten başladığı dakikadan itibaren izleyenlere bu kanıyı vermekle beraber Hazal’ın her şeye, herkese rağmen kaderine karşı çıkmaya çalışması, mutlu olmak istemesi ve bunun için sevdiğine kaçması, bu uğurda savaş vermesi izleyici de bunca zaman böyle gelmiş devranın değişeceği fikrini uyandırsa da yine can sıkıcı bir sonuç gerçekleşmiştir. Köy tasviri bile oldukça iç karartıcı bir atmosfer taşır, görünen taşra, pastoralden ziyade ürkütücüdür. Konunun işleniş trajedinin unsurlarını barındırır. Umut yoktur, ele alınan gerçeklik yakıcıdır, insafsızlığı saklanmaz. “Sultan Gelin” filminde ise mutluluğun, hayallerin, bilmediği bir ortama gireceğinin tatlı telaşını yaşayan Sultan için de sonuç çok iç açıcı değildir. Kaderinin kurbanı olan Sultan başında bir koca, kucağında bebekleri olsun istemiş fakat bir türlü emellerine ulaşamamıştır. Hatta Veli’nin mutluluğuna izin vermiş, kaderinin böyle olmasını kabullenmiştir.

Geleneklere bir başkaldırışı anlatan “Hazal” filminde tiyatro senaryosuna daha münasip olan zaman zaman ara sahnelerde görülen kilim dokuyan körler, tıpkı bir koro sesli bir vicdan gibi köylünün iç sesi gibi konuşurlar: “Kan ne renktir, kırmızı ne renktir?” Zira bir değişim olacağı bellidir. Hazal çok güzel bir kadındır fakat kayınvalidesi kendinde olmayan güzelliğinin hırçınlığıyla güzel bir gelinden olacak çocukla soyunun devamını dilemektedir. Aynı zamanda da sert ve keskin davranışlarla ailesini yönetmeye

çalışır. Fakat değişim başlamış kocası duruma en azından sessiz kalmış, kızı daha fazla dayanamayıp canına kıymış, oğlu ise başlardaki sert tavrını bırakıp Hazal’da anne şefkatini aramıştır. Hazal, her ne kadar hazin bir son olsa da değişimin başlangıcıdır. “Sultan Gelin” filminde değişim Veli’nin sevdiği ve birlikte kaçtığı kızla görülmektedir. Artık kaderine karşı koymak, sevdiğine sahip çıkmak, aile büyüklerinin verdiği kararın her zaman doğru olmadığını görmek bu filmin sonundaki değişime yönelik işaretlerdir.

Sinema görsel bir sanattır ve içeriği sağlam bir film izleyicisinden tam not alacaktır. Türk filmi seyircisi de kendi kültürünü yansıtan, kendini bulduğu filmleri daha çok benimsemiş, sevmiş, belleğinde taşımış ve bu filmleri zevkle izlemiştir. İşte burada her yönüyle konu olarak halka ait bütün değerlerin işlendiği bu iki film örneğinden anlaşılacağı üzere halk bilimin unsurları uygulamalı olarak sinema sahnesinde ele alınmıştır. Halk bilimi ürünlerinde olması gereken artık yaşatmak için yaymak düşüncesiyle uygulanmak olmalıdır. Hal böyleyken sinema, tiyatro gibi görsel sanatlar, uygulamalı bir şekilde halk kültürünü yaşatmak için yaymak ilkesine dayalı bir şekilde folklorik öğelerin geniş halk kitlesine ulaşması yönüyle önemli görevler üstlenmektedir. Bu bağlamda Türk halk bilimcilerin kültürel miras belleği ile iletişim alanında çalışanların disiplinler arası araştırmalar yapması sürecin devamında gerekli hale gelmiştir.

Kaynakça

ABİSEL Nilgün (2005). *Türk Sineması Üzerine Notlar*, Ankara: Phoenix Yayınevi.

ALTUN, Işık (2004). *Kandıra Türkmenlerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm*, İzmit: Yayıncı Yayınları.

ARTUN, Erman (1998). “Tekirdağ Halk Klütüründe Geçiş Dönemleri Doğum-Evlenme-Ölüm”, *Bir, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, (9-10): 85-107.

BAĞLI, Mazhar ve SEVER, Aysan (2005). “Tabulaştırılan/Tabulaşan Kurumun (Ailenin) Kurbanlıklar Edinme Pratiği: Levirat ve Sororat”, *Aile ve Toplum*, 2(8): 9-21.

BALAMAN, Ali Rıza (1983). *Gelenekler Töre ve Törenler*, 1. Basım, İzmir: Betim Yayınları.

CANDEMİR, Tülin (2006). “Türk Sinema Afişlerinde Geleneksel Kültürel Göstergeleri” *International Symposium of Traditional Art, Dokuz Eylül University Faculty of Fine Arts Traditional Arts Department*, 2: 581-590.

CENGİZ Tülin B. (2009). “Levirat Evliliklere Hitit Hukukundan Bir Referans”, *Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 2: 143-151.

ÇELİK, Ali (1999). *Trabzon Şarbazarı Çepni Kültürü*, Trabzon: Ofset Mat.

EMİN, Bilge (2003). Halit Refiğ Sinemasında Kadın (1960/61 – 2000), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo-Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı. Ankara.

ERDENTUĞ, Nermin (1977). *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

KALAFAT, Yaşar (2006). *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 5. Basım, Ankara: Babil Yayıncılık.

KARAKAŞ, Ayhan (2005). Feke Halk Kültürü Araştırması, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

OĞUZ, Öcal (2002). *Küreselleşme ve Uygulamalı Halkbilimi*, Ankara: Akçağ Yayıncılık.

ÖGEL, Bahaeddin (2001). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

ÖGEL, Bahaeddin (1982). “Türklerde Kalın ve Başlık”, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, IV. Cilt, ss. 393-396, Ankara: G.Ü. Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi.

ÖRNEK, Sedat Veyis (2000). *Türk Halk Bilimi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

POYRAZ TACOĞLU, Tuğça (2011). “Türkiye’de Gerçekleştirilen Geleneksel Evlilik Çeşitlerinin Nedenleri ve Evlilikler Üzerine Törenin Etkisi”, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 2 (4): 114-143.

SANTUR, Meltem Emine (2009). “Evlenme Adetleri”, Erişim Tarihi: 18.10.2009, (<http://tukoloji.cu.edu.tr/halkbilim/27.php>).

SÖZEN, Mustafa (2009). “Doğu Anlatı Gelenekleri ve Türk Sinemasının Aidiyeti”, *Bilig*, 50: 131-152.

TEPEKÖYLÜ, İlke (2016). “Halk Edebiyatı Anlatı Türlerinin Uygulamalı Halk Bilimi Bağlamında Türk Sinemasındaki İzdüşümleri”, *Turkish Studies*, 11(4): 1001-1014.

TEZCAN, Mahmut (1983). “Köy Gençlerinin Evlenme İsteklerine İlişkin Davranış Kalıpları”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16 (2): 133-136.

TURAN, Ahmet (1991). “Törellerimizde Kalın (Başlık) Âdeti”, *Milli Folklor*, (12): 39-43.

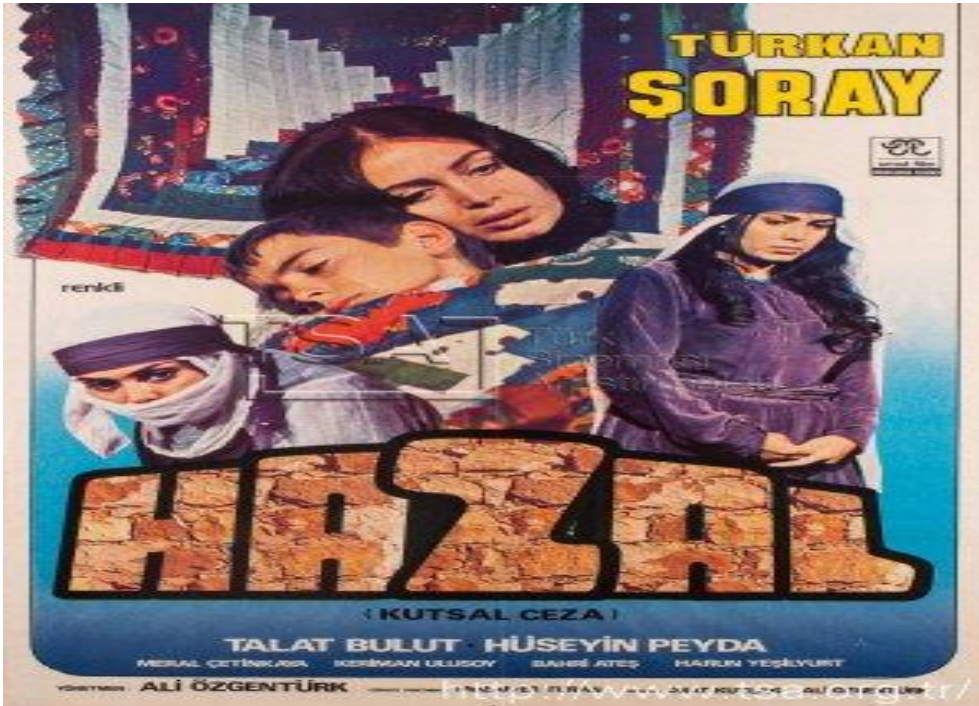
YÜKSEL, Musa Şamil (2010). “Türk Kültüründe ‘Levirat’ ve Timurlularda Uygulanışı”, *Turkish Studies* 5(3): 2027-2058.

Ekler

Şekil 1: “Sultan Gelin” Film Afişi

Şekil 2: “Hazel” Film Afişi

Makale Geliş | Received: 01.08.2019
Makale Kabul | Accepted: 18.09.2019
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.599785

Celal YEŞİLÇAYIR

Dr. Öğr. Üyesi
Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bil. Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Theology Philosophy and Religious Studies, Gumushane-TURKEY
ORCID: 0000-0002-3132-920X
celalyesilcayir@gmail.com

Kant'ın Ebedi Barış Teorisinin Özgünlüğü*

Öz

Felsefe tarihinde kaleme aldığı eserlerle önemli çığırar açmış olan Kant'ın kalıcı barışın sağlanması ile ilgili önemli fikirler ileri sürdüğü bilinmektedir. Onun kalıcı barışın sağlanması bağlamında ele aldığı fikirlerde kritik, analitik ve sentezci bir anlayış benimsediği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda onun temel felsefe karakterinin önemli ölçüde barışla ilgili düşüncelerine yansıdığı dikkat çekmektedir. Bununla birlikte onun barış teorisi, kendinden önce ortaya çıkmış barış anlayışları ile kıyaslandığında, bazı özgünlükleri de içinde barındırmaktadır. Sürekli barışın tesis edilmesinin amaçlanması, negatif barış yerine pozitif barışın inşa edilmeye çalışılması, barışın temellendirilmesinde din yerine hukuk argümanına başvurulması ve ulusal/kıtasal barış anlayışından evrensel barışa geçilmesi onun teorisinin özgünlüğü olarak karşımıza çıkan hususlardır. Diğer taraftan Kant'ın barış teorisi bağlamında ileri sürdüğü fikirlerin sonraki dönemlerde popüler olmaya başladığı görülmektedir. XX. yüzyılda kurulmaya çalışılan uluslararası barış organizasyonları bunun en bariz örneğidir. Onun barış teorisinin sonradan önemsenmeye başlanması, ele aldığı fikirlerin özgün olması ile de yakından ilgilidir.

Anahtar Kelimeler: Kant, Ebedi Barış, Özgünlük, Evrensellik.

The Originality of Kant's Theory of Eternal Peace

Abstract

It is known that Kant, who made important breakthroughs with the works he wrote in the history of philosophy, has put forward important ideas about the establishment of lasting peace. It is understood that he has adopted a critical, analytical and synthesis understanding in his ideas in the context of achieving lasting peace. At the same time, it is noteworthy that his basic philosophy characteristic is largely reflected in his thoughts on peace. However, his theory of peace contains some originalities in comparison to the conceptions of peace that emerged before him. The aim of establishing continuous peace, trying to build positive peace instead of negative peace, referring to the argument of law instead of religion in the foundation of peace, and moving from national / continental peace to universal peace are the originality of his theory. On the other hand, Kant's ideas in the context of the theory of peace seem to be popular in later periods. The most important example of this is the international peace organizations that were tried to be established in the 20th century. The subsequent importance of his theory of peace is closely related to the originality of his ideas.

Keywords: Kant, Eternal Peace, Originality, Universality.

* Bu makale *Celal Yeşilçayır*'ın 2015 yılında Atatürk Üniversitesi'nde tamamladığı *Kant'ın Barış Felsefesinin Özgünlüğü ve Günümüze Yansımaları* adlı doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

Giriş

Tarihin eski dönemlerinden beri ortaya çıkan savaş ve çatışmalar nedeniyle barış, insanlığın kadim arayışlarından biri olagelmıştır. Bununla birlikte geçen yüzyılın iki dünya savaşına sahne olduğu ve bu savaşların yol açtığı büyük felaketler nedeniyle uluslararası barış girişimlerinin artmaya başladığı bilinmektedir. Tarihte yaşanan çatışma ve savaşların günümüz dünyasında sona erdiğini iddia etmek oldukça zor görünmektedir ve kadim barış arayışının devam ettiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan özellikle teknolojik yeniliklerin savaş araçlarında kullanılmasıyla birlikte savaşların neden olduğu tahribatların önemli ölçüde arttığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Dolayısıyla savaşın insanlık tarihinden niçin hiç eksik olmadığı ve ortaya çıkan barış girişimlerinin ekseriya niçin vahametle sonuçlandırıldığı irdelenmesi insanlığın geleceği adına önem arz etmektedir. Savaş ve barış sorunsalının analitik bir bakış açısıyla incelenmesi hususunda ise felsefenin atölyesi ile filozofların düşüncelerinin görmezden gelinmemesi gerekmektedir.

Felsefi bağlamda ele alındığında barışın *negatif barış* ve *pozitif barış* olmak üzere, iki türünden söz etmek mümkündür. Negatif barış olarak ifade edilen anlayış, savaşın yaşanmadığı bir döneme ve duruma işaret etmektedir. Başka bir ifadeyle negatif barış, barış olgusunu ateşkes dönemlerine benzeyen bir çatışmasızlık durumu olarak tanımlanmaktadır. Buna göre her an savaş çıkma olasılığının bir taraftan devam etmesi, negatif bir durum olarak düşünülmektedir. Tarihsel süreç içinde uzun bir zaman diliminde barış, söz konusu sınırlı ve negatif çerçevede tanımlanmıştır. Ayrıca negatif barış anlayışında, insanların savaşın yaşanmaması durumundan memnun olmaları gerektiğine dair zımni bir anlam da bulunmaktadır. Diğer taraftan hukuk ve siyaset felsefesindeki gelişmelerle birlikte barışın, pozitif bir bağlamda tanımlanmaya başladığı anlaşılmaktadır. Söz konusu modern anlayışta barışı ateşkes dönemlerine benzer, kırılğan bir mahiyette tanımlamanın oldukça yetersiz olduğu düşünülmektedir. Bunun yerine barışın, hukuki bir güvencesi ve geleceğe dönük sürdürülebilirliği önemsenmektedir (Yeşilçayır 2015: 1). Barışı savaşın olmama durumu olarak tanımlayan sınırlı negatif barış anlayışından ziyade, hukuksal bir teminat ve geleceğe yönelik sürdürülebilirliği bağlamında ele alan pozitif görüş günümüzde kabul görmektedir.

Diğer taraftan düşünce tarihi boyunca insanlar ve toplumlar arasında, barışın sağlanması hususunda birçok düşüncenin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bunlardan Yeniçağ Dönemi’nde Immanuel Kant’ın ileri sürdüğü barış teorisi, birçok yeni anlayışı içinde barındırmaktadır. O, Antik Çağ’dan kendi dönemine kadar kaleme alınmış barış

teorilerini sentezleyerek, yeni bir anlayış ileri sürmeye çalışmıştır. Elinizdeki çalışmada Kant’ın bir barış düşünürü olarak ileri sürdüğü özgün fikirlerin serimlenmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede felsefi analiz yöntemine başvurulmuş, onun barış teorisi ile kendinden önceki teoriler mukayese edilmektedir. Aynı zamanda onun barış teorisinin özgünlüğü çerçevesinde kendinden önceki teorilerde yer almayan yeni fikirler tespit edilmeye çalışılmaktadır. Söz konusu mukayese ve analizlerin icra edilebilmesi adına öncelikle Kant öncesi barış teorilerine bir yolculuk yapmak yerinde bir tutum olacaktır. Bu çerçevede barış adına ortaya çıkmış bütün düşünürler ve teoriler ele alınmayıp, sadece Kant’ın düşünceleri bağlamında önem arz eden fikirler üzerinde durulmaktadır. Sonraki aşamada ise onun barış düşüncesinin temel özellikleri ile özgünlüğü analiz edilmeye çalışılmaktadır.

1. Kant Öncesi Barış Düşünceleri

Önceki sayfalarda insanlığın barış arayışının insanlık tarihi kadar eski olduğuna ve bu bağlamda düşünürlerin barışın sağlanması hususunda çeşitli fikirler ortaya attıklarına değindik. Düşünürlerin ileri sürdüğü fikirlerin oluşumunda ise, içinde bulunulan dönemin şartlarının etkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Söz gelimi Hellenistik Dönem’de yaşayan *Stoacılar*, bütün insanların evrensel akıl olarak nitelendirdikleri *logos*dan eşit miktarda pay alarak dünyaya geldiklerine inanıyorlardı. Buna göre dünyada huzur ve barışın sağlanması *logos* ile uyumlu bir hayat sürmekten geçmektedir. Aynı zamanda dünyayı insanlığın ortak evi olarak gören Stoacılar, insanların birbirlerine karşı saygılı olmaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Çünkü insanlar doğaları gereği eşit olduklarından Helen-barbar, hür-köle, asil-avam vb. gibi ayrımların yapılması oldukça anlamsızdır (Cevizci 2015: 150-155). Bununla birlikte onlar, dönemin siyasi tartışmalarından uzak durarak, insani anlamdaki bilgelik ve ruh olgunluğunu önemsemişlerdir. Buna göre Stoacıların barışın sağlanması bağlamında ileri sürdükleri fikirlerin, etik bağlamda değerlendirilmesi yerinde bir tutum olacaktır.

Ortaçağ’ın önde gelen filozoflarından olan Augustinus’a (354-430) göre yeryüzünde kalıcı/ebedi barışın sağlanması için insanların kendisini yaratmış olan Tanrı’ya mutlak olarak itaat etmesi gerekmektedir (Augustinus 1978: 552). Aynı zamanda o, haklı bir savaşa ancak haksızlık karşısında girilebileceğini ve fetih amaçlı yapılan savaşların meşru olmadığını ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle onun ancak savunma amacıyla yapılan savaşları tasvip ettiği anlaşılmaktadır (Augustinus 1978: 553). Bu düşünceleriyle onun bir bakıma Ortaçağ Hristiyanlığının savaş öğretisini geliştirdiğine inanılmaktadır ve başta Aquinalı Thomas olmak üzere birçok düşünürü

etkilemiştir. Ancak sonraki dönemlerde yaşanan gelişmelere bakıldığında, Avrupa Hristiyanlarının Augustinus’un düşüncelerine pek riayet etmedikleri anlaşılmaktadır. Özellikle Skolastik Dönem’de başlayan din ve mezhep savaşları, bunun en bariz göstergelerinden biridir. Bununla birlikte, Rönesans döneminin önemli düşünürlerinden Erasmus, Avrupa devletleri arasında baş gösteren savaşların sona ermesi için Hristiyanların, dinlerinin özüne geri dönmeleri gerektiğini ileri sürmüştür (Erasmus 1968: 29-32). Yeniçağ Dönemi ile birlikte barış anlayışlarında farklı argümanlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Thomas Hobbes, ele aldığı monarşiye dayalı devlet anlayışında, bütün yurttaşların yasa koyucuya mutlak surette bağlanmaları halinde barışın sağlanabileceğini ileri sürmüştür. Bu çerçevede o, *Leviathan* adını verdiği mutlak yetkilerle donatılmış bir imparatorun ülkeyi yönetmesini önermektedir. Mutlak yetkilere haiz olan Leviathan’ın uygulayacağı politik güç, yurttaşlar arasında barışın sağlanması bakımından önem arz etmektedir. Hobbes’un barış anlayışı, din yerine politik gücü ön plana çıkarmakla birlikte, sadece ulusal devlet bağlamında düşünüldüğünden devletlerarası barış fikrini içermemektedir (Yeşilçayır 2015: 23, 24).

William Penn (1644-1718) ise *Essay towards the Present and Future Peace of Europe (Avrupa’nın Bugünkü ve Yârinki Barışı Üzerine Deneme, 1693)* adlı eserinde Avrupa’da barışın sağlanmasının ancak “Avrupalılık” bilinci ile mümkün olabileceğini iddia etmiştir. Bu çerçevede o, devletlerin temsilcilerinin katılacağı bir Avrupa parlamentosu kurulmasını önermiştir. Hukuksal bir temelde oluşturulacak olan söz konusu Avrupa parlamentosunda, barışın sağlanmasına yönelik çalışmalarda yapılacaktır (Penn 1953: 324-336). Benzer bir biçimde Abbé de Saint-Pierre (1658–1743) Avrupa’da kalıcı barışın sağlanması için *Projet pour rendre la Paix Perpétuelle en Europe (Avrupa’da Kalıcı Barışı Sağlama Projesi, 1713)* adlı eseri kaleme almıştır. Penn’in ileri sürdüğü fikirleri daha sistematik bir biçimde ele alan Saint-Pierre, aynı zamanda dinin birleştirici gücünün Avrupa’da barışın sağlanması adına önemi bir rol oynayacağını ifade etmektedir (Saint-Pierre 1922: 5-9). İnsanlar ve toplumlar arasında barışın sağlanması bağlamında ileri sürülen fikirler şüphesiz burada ele almaya çalıştıklarımızdan çok daha fazladır. Buraya kadar yer vermeye çalıştığımız barış anlayışlarına yönelik Kant’ın tutumunu ve onun barışın sağlanması çerçevesinde kaleme aldığı düşünceleri analiz etmemiz yerinde bir tutum olacaktır.

2. Kant’ın Barış Düşüncesinin Temel Özellikleri

Yeniçağ ve Aydınlanma dönemlerinde felsefi bağlamda yeni fikirlerin ortaya çıktığı dikkat çekmektedir. Ortaçağ Dönemi’nde din, bilim ve felsefeyi yönlendiren temel

referans kaynağı iken, Yeniçağ’la birlikte akıl ve bilimin temel referans kaynağı hâline geldiği bilinmektedir. Bu dönemin felsefesinde önemli çıkışlar açan düşünürlerin başında ise Kant gelmektedir. Söz gelimi o, epistemolojik bağlamda dönemsel olarak revaçta olan rasyonalizm ve ampirizm arasında eklektik bir fikir inşa etmeye çalışarak, *kritik felsefe* adı verilen yeni bir çıkış açmıştır (Kant 1968/1: 48). Aynı zamanda o, ahlak felsefesi alanında ileri sürdüğü *kategorik imperatif* (koşulsuz buyruk) anlayışı ile deontolojik etiğe önemli bir katkı yapmıştır (Cevizci 2014: 121-130). Böylelikle *kritik*, *sentez* ve *kategorik imperatif* gibi unsurlar onun felsefesinin temel karakteristiği haline gelmiştir. Kant, barışla ilgili düşüncelerini ise yetmiş yaşından sonra, 1795’de yayımladığı *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Bir Taslak* (*Zum ewigen Frieden, Ein philosophischer Entwurf*) adlı eserinde kaleme almıştır. Şu halde o, felsefe tarihinde önemli bir yer etmiş olan üç ana eseri *Saf Aklın Kritiği*, *Pratik Aklın Kritiği* ve *Yargı Gücünün Kritiğini* yayımladıktan sonra barışla ilgili düşüncelerini ele almıştır. Bununla birlikte onun barış teorisini, Yeniçağ Dönemi’nde Hobbes, Locke ve Rousseau’nun da başvurduğu sözleşmecî kuram yöntemiyle tasarladığı anlaşılmaktadır.

Kant’ın barış teorisinde, felsefesinde temel bir unsur hâline getirdiği özelliklerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki onun, eleştirel/sentezci felsefe karakterinin bir yansıması olarak ebedi barış teorisinde eleştirel ve sentezleyici bir metodoloji benimsendiği dikkat çekmektedir. Aynı zamanda onun felsefesinde temel bir ilke hâline getirdiği *kategorik imperatif* anlayışının bir yansıması olarak, barış teorisinde “genel geçerlik” ve “evrensellik” önemli özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır (Yeşilçayır 2015: VIII). Bununla birlikte o, barış teorisini kurgularken Yeniçağ Dönemi’nde yükselişe geçen değerler olan federasyon, ticaret ruhu ve cumhuriyet gibi anlayışları temel unsurlar haline getirmeye çalışmaktadır. Diğer taraftan onun, siyaset ile ilgili konulara oldukça mesafeli durarak, savaş ve barış sorunsalını felsefi bir bağlamda analiz ettiği anlaşılmaktadır. Buna göre Kant’ın barış teorisinin politik bir program olmayıp, bilakis; eserin ikinci başlığında ifade edildiği gibi, *Felsefi Bir Taslak* (*Ein philosophischer Entwurf*) olduğu ortaya çıkmaktadır. Buradaki Taslak (*Entwurf*) ifadesi ile de eserin siyasete uygulanıp uygulanmamasından bağımsız olarak kaleme alındığına işaret edilmektedir (Yeşilçayır 2015: 53).

Kant’ın ebedi barış teorisinin önemli özelliklerinden birinin de barışın hukuksal bir zeminde inşa edilmek istenmesidir. Başka bir ifadeyle onun öncelikle ahlak felsefesi bağlamında ileri sürdüğü temel kavramların hukuk felsefesine aktarıldığı, oradan da barış teorisinin zeminini oluşturduğu ortaya çıkmaktadır. Buna göre o, ebedi barışı üç aşamalı bir hukuklaşma süreci çerçevesinde ele almaktadır. Birinci aşamada barış, ulusal bir

devletin kendi iç dinamikleri bağlamında düşünülmektedir ve bu noktada Kant, ısrarla cumhuriyetçi devlet yapısının altını çizmeye çalışmaktadır. Çünkü cumhuriyetçi anlayış, halkın iradesinin yönetime yansımaları önemseydiğinden, barışın sağlanmasında önemli bir adım olacaktır. Aynı zamanda Kant, cumhuriyetçi anlayış çerçevesinde bir *devlet hukukunun* tesis edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu aşamanın gerçekleşmesinin ardından ikinci aşamada barışın, uluslararası bir platforma taşınması gerekmektedir.

Barışın sağlanması bağlamında Kant, ikinci aşamada bütün devletlerin kendi kimliklerini ve otonom yapılarını kaybetmeden katılabilecekleri bir *milletler birliği* (Völkerbund) kurulması önermektedir. Söz konusu federatif birliğin faaliyetlerini sürdürebilmesi için *milletler hukukunun* (Völkerrecht) hayata geçirilmesi gerekmektedir. Barış durumunun uluslararası aşamada sağlanmasının ardından üçüncü ve nihai aşamaya geçilmesinin yolu açılmış olacaktır. Hukuk zemininde kurgulanan barışın üçüncü aşamasında ise *dünya yurttaşlığı hukuku* (Weltbürgerrecht) karşımıza çıkmaktadır. Bu aşamada tek tek bireylerin başka ülkelerdeki hukuksal durumunu ele almak isteyen Kant, aynı zamanda birtakım genel konukseverlik kuralları ileri sürmektedir. Onun bu kuralları ileri sürmesinin temel nedeni ise, o sıralar Avrupa ülkelerinin dünyanın başka yerlerini sömürgeleştirmeye çalışmalarıdır (Kant 1968/2: 349-359). Dolayısıyla Kant’ın teorisinde barışın küresel anlamda sağlanması üç aşamalı bir hukuklaşmaya bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda o, barışı sağlamanın, öncelikle hukuk sistemlerini düzenlemeye ve hayata geçirmeye bağlı olduğunu ısrarla vurgulamaktadır. Diğer taraftan selefleri ile kıyaslandığında Kant’ın barış teorisinde daha önce dile getirilmemiş birçok yeni ve özgün unsurun yer aldığı dikkat çekmektedir. Çalışmamızın temel amacına uygun olarak söz konusu özgünlükleri ele alarak, analiz etmemiz yerinde bir tutum olacaktır.

3. Kant’ın Ebedi Barış Teorisinin Özgünlüğü

Kant’ın barış teorisini ulustan, uluslararası arenaya doğru aşamalı olarak gelişen bir *hukuklaşma* çerçevesinde ele aldığı anlaşılmaktadır. Almanya’da Kant profesörü olarak bilinen Otfried Höffe, felsefe tarihinde ilk defa Kant ile birlikte barış konusunun felsefi bir sorunsal haline geldiğini iddia etmektedir (Höffe 2001: 164). Bununla birlikte onun ebedi barış teorisinde özgün olarak nitelendirebileceğimiz başlıca hususları şu şekilde sıralamamız mümkündür: 1) Sürekli/daimi barışın inşasının amaçlanması. 2) Negatif barış yerine pozitif barışın tesis edilmeye çalışılması. 3) Barışın din yerine hukukla temellendirilmesi. 4) Ulusal ve kıtasal barış anlayışından evrensel barışa geçilmesi. Belirlenen hususları sırasıyla analiz etmeye çalışalım.

3.1. Sürekli Barışın İnşasının Amaçlanması

Ortaçağ’da Augustinus, Hristiyanların Tanrı’nın emir ve yasaklarına itaat ederek öteki dünyada ebedi barışı elde edebileceklerini iddia ediyordu. Yeniçağ’da ise Saint-Pierre, Avrupa’da kalıcı barışın sağlanmasını amaçlarken Avrupalılık ve Hristiyanlık gibi unsurların gücünden yararlanmak gerektiğini vurguluyordu. Kant ise kendinden önceki söz konusu teorileri eleştirel bir anlayışla ele alarak, kalıcı barışın sağlanmasını dinsel ve bölgesel sınırların dışına çıkararak, evrensel anlamda ele almaya çalışmıştır. Onun söz konusu sürekli barış durumunun sağlanması bağlamında ileri sürdüğü altı ön koşul şunlardır: 1. Bütün gizli sözleşmelerin yasaklanması. 2) Ülkelerin paylaşımının yasaklanması. 3) Silahlanma rekabetinin yasaklanması. 4) Borçlanma ile silahlanmanın yasaklanması. 5) Ülke işgallerinin yasaklanması. 6) Etik dışı savaş uygulamalarının yasaklanması (Kant 1968/2: 343-347). Ön koşulların sağlanması ile birlikte ülkeler arasındaki savaş nedenleri bertaraf edilmiş olacaktır.

Sonraki aşamada ise Kant’ın hedefi, önceki sayfalarda ele almaya çalıştığımız üç aşamalı hukuklaşma süreci ile birlikte barışın ebedi ve evrensel arenada sağlanmasıdır. Bu bağlamda onun başvurduğu temel referans kaynağının dinsel argümanların ötesinde, salt insan aklı olduğu anlaşılmaktadır. O, söz konusu üç aşamalı hukuklaşma sürecini aynı zamanda nihai barış maddeleri olarak da adlandırmaktadır. Söz konusu şartların sağlanması ile birlikte savaşların insanlık tarihinden tamamen kalkması amaçlanmaktadır. Dolayısıyla *kategorik imperatif* anlayışına uygun olarak Kant’ın barışın inşası bağlamında genel geçerlik, mutlaklık ve sürekliliği arayan bir tutum içinde olduğunu görmekteyiz (Yeşilçayır 2015: 102). Bununla birlikte onun ebedi barış düşüncesinin teorik bir anlayış olmasının yanında, pratiğe yönelik bir boyutunun da olduğunu ifade etmemiz yerinde bir tutum olacaktır. Çünkü o, ebedi barış anlayışının hayal mahsulü, içi boş ya da ütöpik bir fikir olmadığını, bilakis insanlığı savaş durumundan kurtaracak bir proje olduğunun altını çizmektedir (Kant 1968/2: 386). Aynı zamanda onun ebedi barış teorisinin başka bir boyutunun ise bir gelecek zaman projesi olduğu anlaşılmaktadır. Şu halde Kant, barışı felsefi bir temelde ele aldıktan sonra, bu kuramın gerçekleşmesini bir ödev olarak insanlığa bıraktığını ifade etmektedir. Dolayısıyla onun, barışın sağlanması bağlamında ileri sürdüğü düşünceleri, insanlığın önüne bir imkân olarak sunmaya çalıştığını iddia etmemiz mümkündür.

3.2. Pozitif Barışın Tesisi

Giriş bölümünde negatif barış ile pozitif barış arasındaki farkları açıklamaya çalıştık. Söz konusu açıklamaya istinaden Kant’ın ebedi barış teorisinin temel

karacterinin barışı pozitif bir bağlamda inşa etmek olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle onun barış teorisini hukuk zemininde inşa etmek istemesi, barışın pozitif bir anlayışla ele aldığı bir göstergesidir. Dolayısıyla o barışı, ateşkes dönemlerine benzeyen, sınırlı bir zaman dilimi olarak ele almayıp, geleceği de düşünerek tasarlamaya çalışmaktadır. Bununla birlikte o, barışın pozitif bir biçimde sağlanması bakımından, iki aşamalı bir süreçten söz etmektedir. O, birinci aşamada mevcut savaş durumunun sona ermesine yönelik bazı ön koşullar ortaya koymaktadır. Buna göre öncelikle bütün işgallerin, gizli anlaşmaların ve silahlanma yarışının sona ermesi gerekmektedir. Birinci aşamada barışın geleceğe yönelik nasıl tesis edileceği henüz ele alınmadığından, ileri sürülen ön şartları, barışın negatif şartları olarak da nitelendirmek mümkündür. Aynı zamanda barışın pozitif anlamıyla tesis edilmesi ise ikinci aşamada, nihai maddelerin hayata geçmesi ile birlikte gerçekleşebilecektir. Nihai maddelerin hayata geçmesi bakımından ülkelerin hukuk sistemlerinin milletler hukuku ve dünya yurttaşlığı hukuku ile uyumlu olması gerekmektedir (Kant 1968/2: 349-359). Diğer taraftan onun barış anlayışının pozitif boyutu bununla da sınırlı değildir.

Hobbes, barışın sağlanması bağlamında, insanların temel korkularından hareket ediyordu. Buna karşın Kant, barışı insanların temel korkuları üzerine kurgulamayı tercih etmemektedir. O, insanların can ve mal korkusundan dolayı egemen bir güce itaat etmeleri gerektiğini savunan anlayışın ötesine geçmeye çalışmaktadır. Buna göre insanların korkularından dolayı tabi olduğu monarşi rejimi yerine, bütün yurttaşların iradesini temsil edecek olan cumhuriyetçi bir anlayışa geçilmesini önermektedir. Böylesi bir anlayışta yöneticilerin halkın iradesini dikkate almaları gerektiğinden, savaşların asgariye indirilmesi ve zamanla tamamen ortadan kalkması mümkün olacaktır (Yeşilçayır 2015: 102, 103). Dolayısıyla Hobbes gibi filozofların tercih ettiği negatif barış anlayışına karşın Kant’ın barışı teminat altına alıcı pozitif bir temellendirmeye başvurduğu anlaşılmaktadır. Buna göre onun ebedi barış düşüncesi, bir gelecek zaman kuramı olmasının yanında hukuksal ve cumhuriyetçi bir temele dayanmaktadır. Bununla birlikte barışın pozitif bağlamda inşa edilmesi anlayışının, onun ebedi barış düşüncesi ile birlikte yeni bir boyut kazandığını iddia etmemiz mümkündür.

3.3. Barışın Din Yerine Hukukla Temellendirilmesi

Augustinus’un barış anlayışında Tanrı’ya mutlak surette itaat etmenin vazgeçilmez bir önemi söz konusudur. Erasmus ise Avrupa’da barışın sağlanmasının yolunun Hristiyanlığın özüne geri dönülmesinden geçtiğini ileri sürmektedir. Saint-Pierre’de Avrupa’da barışın sağlanması hususunda dinin birleştirici gücünden yararlanılabileceğini ifade ediyordu. Kant’a kadar süregelen gelenek içinde dinin, barışın

sağlanması hususunda başvurulan önemli bir argüman olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Kant’ın söz konusu dini anlayışlardan ayrılarak, daha genel geçer ve sistematik bir kuram inşa etmek istediği anlaşılmaktadır. Onun ahlak ve hukuk felsefesini dini anlayışın dışında, tamamen akıl temelli ele alması, barış teorisinde de karşımıza çıkmaktadır. Barışın, evrensel ve ebedi olarak inşasını insanların tamamını birleştirecek bir hukuk anlayışında gören Kant, herhangi bir dini argümana başvurmamıştır. Bu bağlamda o, farklı dinsel inançlar nedeniyle insanlar arasında yaşanan sorunlara ve savaşlara dikkat çekmeye çalışmaktadır. O, dünyada farklı dinlere inanan insanların yaşadığını yadsımamakla birlikte, bütün insanlığı kucaklayıcı ortak ilkelerin tesis edilebileceğine inanmaktadır (Kant 1968/2: 367).

Kant, *Ebedi Barış Üzerine* adlı eserinde ileri sürdüğü bazı fikirlere, iki yıl sonra kaleme aldığı *Törelere Metafizik*’inde (Die Metaphysik der Sitten, 1797) de yer vermektedir. Bu eserin *Hukuk Öğretisi (Rechtslehre)* adlı bölümünde o, dünya devletlerinin ebedi barışı sağlamalarının ancak hukuk ilkelerini hayata geçirmekle mümkün olabileceğini ifade etmektedir (Kant 1968/3: 352). Diğer taraftan Kant’ın dine karşı olumsuz bir tavrının olmadığını altını çizmemiz gerekmektedir, hatta onun dindar (pietist) bir ailede yetiştiği bilinmektedir. Ancak, barışın inşası bakımından her hangi bir dini argümanın kullanılması, başka dine mensup olanları dışarıda bırakacağından, bütün insanları kapsayıcı bir argümanın belirlenmesi gerekmektedir (Yeşilçayır 2015: 103, 104). Dolayısıyla Kant’ın barışın evrensel anlamda tesis edilmesi bakımından dinsel argümanlar yerine, bütün insanları kapsayıcı hukuk ilkelerine başvurmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte onun barış düşüncesinin evrensel karakteri, üzerinde durulması gereken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.4. Barışın Evrensel Anlamda Tasarlanması

Kant öncesi ortaya çıkan barış düşüncelerinin ulusal ya da kıtasal bir bağlamda ele alındığı anlaşılmaktadır. Öyle ki Hobbes, monarşiye dayalı ulusal bir devlet içinde barışın sağlanacağına inanıyordu. Erasmus, Penn ve Saint Pierre’in barış teorilerinin ise Avrupa ülkeleri çerçevesinde ele alındığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar Kant, seleflerinin birçok düşüncesinden etkilenmiş olsa da, barış teorisinde yeni bir anlayış ileri sürmek isteyecektir (Yeşilçayır 2015: 104). Onun ortaya koymak istediği yeni fikir, ebedi barışın nihai şartlarının ikinci ve üçüncü aşamasında belirginleşmektedir. Bu çerçevede onun, milletler hukuku ve dünya yurttaşlığı hukukundan söz ederken, barışın evrenselleşmesini hedeflediği görülmektedir. Dolayısıyla Kant’ın barışı evrensel bir bağlamda tasarlaması, onun özgün bir barış düşünürü olmasında önemli bir rol oynayacaktır. Onun söz konusu

tutumunun genel felsefe karakterinin bir yansıması olduğunu iddia etmemiz mümkündür. Çünkü o, genel ve mutlak olanı hedefleyerek dünyadaki bütün insanları ilgilendiren bir felsefe icra etmeyi hedefleyen bir filozof olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda onun, o dönemlerde bilimde hedeflenen evrensel kanunları felsefede gerçekleştirmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Bu tutumuna uygun bir biçimde o, dünyada yaşayan bütün insanların barış içinde yaşayabileceği bir teori inşa etmeye çalışmaktadır. Çünkü o, kendinden önce ortaya çıkmış barış düşüncelerindeki en önemli eksikliğin evrensellik hususu olduğunu farkındadır. Onun söz konusu tutumunun paradigmatik bir özgünlük taşıdığını iddia etmemiz mümkündür (Yeşilçayır 2015: 105).

Kant’ın *Ebedi Barış Üzerinden* önce kaleme aldığı birçok eserinde “evrensel” vurgusuna rastlanmaktadır. Söz gelimi o, 1785’de yayımlanan *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* (Grundlegung der Metaphysik der Sitten) adlı eserinde akıl sahibi varlıklar olarak insanların evrensel bir yasaya uyabileceklerinden söz etmektedir (Kant 1968/4: 433). Bu bağlamda o, insanların birbirlerini araç haline getirmeden, mutlak bir amaç olarak görmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü akıl sahibi bir varlık olarak insan, kendisi için/kendinde olan, otonom bir varlıktır ve başka birinin onun üzerinde tahakküm kurmaya hakkı yoktur. Onun bu düşünceleri, insan onurunun ve insan haklarının aydınlatılması bakımından önem arz etmektedir (Kant 1968/4: 429, Yeşilçayır 2015: 106). Dolayısıyla Kant’ın insanların eşitliği, insan onuru ve insan hakları ilgili görüşlerini söz konusu evrensellik bağlamında değerlendirmek yerinde bir tutum olacaktır. Onun ebedi barış düşüncesinin dayandığı ana zeminin de mezkûr evrensel insanlık anlayışı ile ilgili düşünceler olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan Kant’ın ahlak felsefesi bağlamında ileri sürdüğü “iyiyi isteme” anlayışını, barış teorisi anlamında evrensel bir kazanıma dönüştürmek için hukuki bir zemin arayışında olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Aynı zamanda onun yaşadığı şehirde dünyanın farklı bölgelerinden insanların yaşadığı bilinmektedir ve o, farklılıklara/yabancılara düşmanca davranılmaması gerektiğini ifade etmektedir (Kant 1968/2: 358). Onun bu anlayışının günümüzde yaşanan yabancı düşmanlığı bağlamında ele alınması gereken bir fikir olduğunu iddia etmemiz mümkündür. Başka bir ifadeyle onun farklılıkların bir arada yaşayabileceği bir barış kuramı tasarlamaya çalıştığını iddia etmemiz mümkündür. Bununla birlikte onun ebedi barış düşüncesinin, aynı zamanda onun genel felsefe karakteri ile uyumlu olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Dolayısıyla selefleri ile kıyaslandığında Kant’ın evrensel barış düşüncesinin önemli bir yenilik olduğunu ifade etmemiz yerinde bir tutum olacaktır. Buna göre o, devlet yurttaşlığı anlayışından, dünya yurttaşlığına geçişin felsefesini de yapmış olmaktadır.

Aynı zamanda onun söz konusu düşünceleri sonraki dönemlerde ortaya çıkacak olan küreselleşme akımlarına öncülük yapmak bakımından önem arz etmektedir.

Sonuç Yerine

Kant’ın ebedi barış düşüncesi analiz edildiğinde onun felsefesinin karakteristik özelliklerinin önemli ölçüde bu düşünceye yansıdığı anlaşılmaktadır. Buna göre onun eleştirel, sentezci ve genel geçerliliği arayan felsefe karakteri, barış teorisi bağlamında önemli bir yer tutmaktadır. Selefleri ile kıyaslandığında onun barış teorisini özgün kılan bazı hususlar olduğu anlaşılmaktadır. Şu halde onun barışı sürekli, pozitif, hukuksal ve evrensel bir anlayış çerçevesinde tasarlaması, özgün olarak nitelendirilebilecek hususlar olarak belirlemektedir. Diğer taraftan ana metin içinde yer vermediğimiz, Kant’ın söz konusu özgünlüğünün sonraki dönemlerdeki yansımalarına son tahlilde değinmemiz yerinde bir tutum olacaktır.

Öncelikle Kant sonrası dönemde onun barış düşüncesinin felsefe, siyaset, hukuk gibi alanlarda oldukça ilgi gördüğünü ifade etmemiz gerekmektedir. Aynı zamanda onun düşüncelerinin entelektüel anlamda ele alınıp, tartışılan konuların başında geldiği anlaşılmaktadır. Onun kendisinden sonra ortaya çıkan söz konusu ilginin temel nedeni ise onun barış düşüncesinin özgünlüğü ve ileri sürdüğü düşüncelerin kendisinden sonra önem kazanmaya başlamasıdır. Bununla birlikte onun kaleme aldığı teorinin geçen yüzyılın siyaset arenasında hayata geçirilmeye çalışıldığını iddia etmemiz mümkündür. I. Dünya Savaşı’ndan sonra kurulan *Milletler Cemiyeti* ve II. Dünya Savaşından sonra kurulan *Birleşmiş Milletler*, söz konusu girişimlere verilebilecek örneklerdir. İki dünya savaşından sonra hayata geçirilen uluslararası organizasyonların insanlığı savaştan korumak ve barışı uluslararası arenada gerçekleştirmek olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte onun sözünü ettiği “milletler hukuku” ve “dünya yurttaşlığı hukuku” gibi anlayışlar, sonraki dönemlerde “uluslararası hukuk”/“uluslar üstü hukuk” gibi kavramlar olarak literatürde yer almaya başlamıştır.

Buna göre Kant’ın felsefi bir taslak olarak kaleme aldığı ebedi barış düşüncesinin, birçok kez hayata geçirilmeye çalışıldığı dikkat çekmektedir. Söz konusu teşebbüslere istinaden, onun ebedi barış düşüncesinin insanlığa bir “ödev” olarak kaldığı, savının önemsenmesi gerektiğini ifade edebiliriz. Dolayısıyla Kant’ın ebedi barış teorisinde temel bir özgünlük olarak nitelendirdiğimiz barışın evrensel anlamda tasarlanmasının, sonraki dönemlerde önem kazandığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte onun barış anlayışının, teorik boyutunun yanında pratik bir tarafının olduğu da yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun felsefi bir bağlamda ele aldığı evrensel barış düşüncesinin

sonraki dönemlerde revaçta bir fikir haline gelmesi altı çizilecek bir husustur. Buna göre onun ebedi barış düşüncesinin oldukça ileri görüşlü fikirleri içinde barındırdığını iddia etmemiz yerinde bir tutum olacaktır. Öyle ki Kant’ın barışın tesisi bağlamında ileri sürdüğü fikirlerle, sonraki dönemlerde ortaya çıkacak olan uluslararası barış organizasyonlarını öncelediği ortaya çıkmaktadır.

Diğer taraftan söz konusu organizasyonlarının onun barış kuramını birebir yerine getirdiğini iddia etmemiz oldukça zor görünmektedir. Zira onun tasarladığı barış durumuna ulaşılabilmesi için, ileri sürülen ön ve nihai şartların eksiksiz olarak yerine getirilmesi önem arz etmektedir. Günümüz dünyasının içinde bulunduğu kaotik ve barışsız durumu, Kant’ın ebedi barış düşüncesi merceğinden irdelendiğinde bazı tespitlere ulaşmak mümkündür: Buna göre barış sözleşmesini imzalamış ülkelerin barışı mutlak bir değer olarak görmedikleri anlaşılmaktadır. Günümüzde birçok ülkenin gizli anlaşmalardan ve silahlanma yarışından vazgeçmemesi bunun en bariz göstergesidir. Dolayısıyla söz konusu ülkelerin barışın sağlanması için gereken şartları yerine getirmeyerek, barışın sağlanmasının önünde önemli bir engel teşkil ettikleri ortaya çıkmaktadır. Dünyada Kant’ın ileri sürdüğü anlamda bir barış durumunun sağlanabilmesi için öncelikle mezkûr şartların yerine getirilmesi gerekmektedir.

Netice itibarıyla günümüz dünyasının barışçı olduğunu iddia etmek pek mümkün değildir. Yaşadığımız dünyada ve toplumda şiddet, çatışma, dışlama vb. gibi birçok sorunla karşılaşmaktadır. Söz konusu sorunların önünde geçebilmek adına ortak yaşama kültürünün inşa edilmesi önemli bir adım olacaktır. Ortak yaşama kültürünün inşa edilmesi için de, insan hakları ve barış hususunda bilinçlenmek gerekmektedir ve bunun yolu da eğitimden geçmektedir. Bu çerçevede barışın, mutlak bir değer olduğunun farkına varılması ve bireylerin bu hususta bilinçlendirilmesi önem arz etmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla Kant’ın ele aldığı barış öğretisi, söz konusu bilinçlenmenin sağlanması adına önemli unsurlar içermektedir. Bununla birlikte onun barış anlayışından, farklılıkların dışlanmadan birlikte yaşaması adına önemli kazanımların elde edilmesi mümkündür.

Kaynakça

AUGUSTİNUS, Aurelius 1978). *De civitate Dei (Vom Gottesstaat)*, (Almancaya Çev.: Wilhelm Thimme), München: DTV Verlag.

CEVİZCİ, Ahmet (2014). *Etik Ahlak Felsefesi*, İstanbul: Say Yayınları.

CEVİZCİ, Ahmet (2015). *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları.

DE SAINT-PIERRE, Charles Irénée Castel (1922), *Projet pour rendre la paix perpétuelle en Europe: 1713*, (Der Traktat vom ewigen Frieden, Almancaya Çev.: Friedrich v. Oppeln- Bronikowski), Berlin: Verlag von Reimar Hobbing.

ERASMUS, Desiderius (1968). *Institutio Principis Christiani* (1515), (*Fürstenerziehung*, Almancaya Çev.: Anton J. Gail.), Paderborn: Schöningh Verlag.

HÖFFE, Otfried (2001). *Königliche Völker. Zu Kants kosmopolitischer Rechts- und Friedenstheorie*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

KANT, Immanuel (1968/1). *Kritik der reinen Vernunft* (1781), Kants Werke, Akademie Textausgabe IV, Berlin: Walter de Gruyter, s. 1-238.

KANT, Immanuel (1968/2). *Zum ewigen Frieden, Ein philosophischer Entwurf* (1795), Kants Werke, Akademie Textausgabe VIII, Berlin: Walter de Gruyter, s. 341-386.

KANT, Immanuel (1968/3). *Metaphysik der Sitten* (1797), Kants Werke, Akademie Textausgabe VI, Berlin: Walter de Gruyter, s. 203-493.

KANT, Immanuel (1968/4). *Grundlegung der Metaphysik der Sitten* (1785), Akademie Textausgabe IV, Berlin: Walter de Gruyter, s. 385-446.

PENN, William (1953). *Essay zum gegenwärtigen und zukünftigen Frieden von Europa durch Schaffung eines europäischen Reichstages, Parlaments oder Staatenhauses*, (Almancaya Çev.: Margarethe Rothbart), *Ewiger Friede, Friedensrufe und Friedenspläne seit der Renaissance*, (Yay. Haz. Kurt von Raumer), Freiburg im Breisgau: Verlag Karl Alber, s. 321-341.

YEŞİLÇAYIR, Celal (2015). *Kant’ın Barış Felsefesinin Özgünlüğü ve Günümüze Yansımaları*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Makale Geliş | Received: 02.08.2019
Makale Kabul | Accepted: 29.09.2019
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.600417

Yıldray YILDIRIM

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.
Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Bayburt-TÜRKİYE
Bayburt University, Faculty of Humanities and Public, Department of History, Bayburt-TURKEY
ORCID: 0000-0002-7175-3700
yildirayyildirimad@hotmail.com

Kaymakam Mehmed Hüsnü Bey'in Raporuna Göre 19. Yüzyıl Sonunda Bayburt Kazasının Genel Durumu

Öz

Osmanlı Devleti'nde 1864 Vilayet Nizamnamesi, idari yapılanmayı yeniden düzenlemişti. Bu düzenleme ile kazalara yönetici olarak kaymakamlar atanmaya başlandı. Kaymakamlar atandıkları yerlerin kalkınması ve merkezde oluşturulan yeni kurumların buralarda da tesisi için çaba sarf etmekteydi. Bu kişilerden biri de Bayburt Kaymakamı Mehmed Hüsnü Bey'di. Ocak 1897 tarihinde Bayburt'a atanan Mehmed Hüsnü Bey, Rumi 1315 yılında Anadolu Vilayetleri Umum Müfettişliğine Bayburt kazasının 1314 (1898-1899) yılına dair genel durumunu ortaya koyan bir istatistik hazırladı. İstatistik; mülkiye, maliye, nafia, maarif, adliye, muhabere ve belediyeye ait bilgiler içermekteydi. Mehmed Hüsnü Bey'in hazırlamış olduğu istatistik temelinde oluşturulan bu çalışmada, XIX. yüzyılın sonunda kazanın idari yapılanması ve kurumları, kaza nüfusu ile bunun niteliği, maliyeye ait gelir-gider durumu, tarım ve hayvancılık ile mülk satışları, başta Ziraat Bankası olmak üzere nafianın mali durumu, kazada mevcut modern eğitim kurumları ve belediyenin durumu değerlendirilmeye çalışıldı. İstatistikteki bilgileri desteklemek ve bazı konuları detaylandırmak amacıyla, döneme ait salnamelerden de önemli ölçüde faydalanıldı. Böylelikle bu çalışma, Bayburt kazasının XIX yüzyıl sonlarındaki genel durumunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bayburt Kazası, Mehmed Hüsnü Bey, Bayburt Kazası İstatistiği.

General Situation of Bayburt City at the end of 19th Century According to Mehmed Hüsnü Bey's Report

Abstract

In the Ottoman Empire, the 1864 provincial regulations reorganized the administrative structure. With this arrangement, district governors began to be appointed as administrators to city. The district governors made efforts to develop the places they were appointed and to establish new institutions in there. One of them was the Governor of Bayburt Mehmed Hüsnü Bey. Mehmed Hüsnü Bey, who was appointed to Bayburt at January 1897, prepared a statistic report about the general situation of Bayburt city for 1314 (1898-1899) in 1315 Rumi. This report included some information about administrative, finance, public works, education, judiciary, communications and municipality. In this study, which was established within the framework of this statistics, administrative structure and institutions of the city at the end of the 19th century, city population and its quality, income-expenditure status of the finance, agriculture-livestock and property sales, the financial status of public works (particularly Ziraat Bank), modern educational institutions in the city and the situation of the municipality were evaluated. In addition, annuals of the period were also used significantly in order to support the information in the statistics and to detail some issues. The aim of this study was to reveal the general situation of the Bayburt city at the end of the 19th century.

Keywords: Bayburt City, Mehmed Hüsnü Bey, Bayburt City Statistic.

Giriş

Osmanlı Devleti’nde, 19. yüzyılda her alanda köklü değişim ve dönüşümler gerçekleşti. Özellikle yüzyılın ikinci yarısında hızlanan değişimler doğal olarak Bayburt kazasını da etkilemekteydi. Devlet bu değişimlere mümkün olduğu kadarıyla önem vermekte ve kazalara atanan yöneticiler de ellerinden geldiğince yeni kurumların tesisi için çaba sarf etmekteydi. Devletin yeni kurumlara verdiği önem özellikle eğitim kurumlarında kendini açık bir şekilde göstermekteydi. Örneğin aşağıda yer alan o dönemdeki modern eğitim kurumlarının yanında geleneksel tarzda eğitim veren kurumlar da mevcut ise bunlar kendi hâllerine bırakılmıştı ve eğitim kurumlarından bahseden kayıtlarda genellikle sadece modern eğitim kurumlarından bahsedilmekteydi. Bölgelere atanan yöneticiler de bu kurumların tesisi için mesai harcamakta ve görev bölgelerinin kalkınmasına çabalamaktaydı. Bu görevlilerden biri de 1 Kasım 1898 tarihinde maarif gelirlerinin artırılması konusunda gösterdiği gayretlerden dolayı liyakat madalyası verilen ve Ocak 1897-Temmuz 1899 tarihleri arasında yaklaşık iki buçuk yıl boyunca Bayburt Kaymakamlığını yapan Mehmed Hüsnü Bey’di (MF.MKT. 421/15; A.MKT.MHM. 680/29; BEO 1346/100917).

Mehmed Hüsnü Bey, Rumi 29 Mart 1315 (M. 10 Nisan 1899) tarihinde Anadolu Vilayetleri Umum Müfettişliğine¹ Bayburt’un Rumi 1314 (13 Mart 1898-12 Mart 1899)² senesine ait idarî işlemlerine dair bir istatistik hazırlamıştı. Tek varak şeklinde hazırlanmasına rağmen oldukça uzun bir metin olan bu istatistiğin en üst kısmında tablo halinde mülkiyeye, maliyeye, adliyeye, nafiaya, maarife, belediyeye ve haberleşmeye dair rakamsal verilere yer verilmiş ve ardından metin kısmında bu konulardaki her başlık için detaylara değinilmiştir. Fakat istatistikte daha ziyade mülki ve mali konular hakkında ayrıntı mevcut iken özellikle adli konularda rakamsal veriler dışında hiçbir bilgi mevcut değildir. Bu durum idarecilerin idari ve mali işlere diğer alanlara nazaran daha büyük önem verdiklerinden kaynaklandığı kanaatini oluşturmaktadır. Bu nedenle istatistikteki

¹ Umum Müfettişlikleri 93 Harbi sonrasında II. Abdülhamid zamanında ortaya çıkmıştı. Berlin Kongresinde Doğu Anadolu’daki altı vilayette ıslahat yapılması hususunda yapılan dış baskılar neticesinde bölgeye bir teftiş heyeti gönderilmiş ve bu heyetle birlikte Ahmet Şakir Paşa Umumi Müfettiş olarak görevlendirilmişti. Oluşturulan Umumi Müfettişlikler ile Osmanlı Devleti, sorunlu bölgelerde neler olup bittiğini anlamaya ve iktidarını buralarda güçlendirmeye çalışmıştır. Bu konuda detaylı bilgi için bakınız: Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010; Selçuk Akşin Somel, “Osman Nuri Paşa’nın 17 Temmuz 1885 Tarihli Hicaz Raporu” *A.Ü., D.T.C.F., Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18(29), 1995, 43-65; Ayfer Genç Yılmaz, “Devlet Kapasitesi ve Umumi Müfettişlikler Altyapısal İktidarın Yerelde İnşası”, *Siyasal Bilimler Dergisi*, 1(1), 2013, 43-65; Engin Çağdaş Bulut, “Devletin Taşradaki Eli: Umumi Müfettişlikler”, *CTAD*, 11(21), 2015, 83-110.

² Rumi 1314 yılı, miladi 1898-1899 yılını kapsadığından çalışmada sürekli iki tarih vermek yerine istatistik için verilen tarihlere mahsus olmak üzere Rumi tarihin verilmesi uygun görülmüştür.

konular, mümkün mertebe kazaya ait salnamelerden desteklenmeye çalışılmıştır. Ancak istatistik 1314 yılına ait olmakla birlikte 1313-1314 değil 1315 yılına ait olan salnamedeki veriler kullanılmıştır. Çünkü istatistik ile örtüşen bilgilerin bu yıla ait sayıda bulunmaktadır. Örneğin 1313-1314 yılına ait salnamede Kaymakam Vekili Cemil Bey iken, tashih ve ilave kısmında Mehmed Hüsnü Bey’in olduğu bilgisi mevcuttu. 1315 yılına ait salnamede ise Mehmed Hüsnü Bey Temmuz ayında Osmaniye’ye mutasarrıf olarak atandığı hâlde (Rumi takvime göre yılın sadece ilk üç ayı görevde kalmıştı.) kaymakam olarak o kaydedilmiştir.

1. Mülkiye

Bayburt kazası, 1314 senesinde idarî olarak Merkez, Pulur, Hart (Aydıntepe) ve Everek nahiyeleri olmak üzere dört kısımdan oluşmaktaydı.³ Bayburt kazası, kaza idare meclisi tarafından idare olunmaktaydı. Bu meclis; idari, mali ve adli işlerde yöneticilere yardımcı olmak ve gerekli kararları alıp onları uygulamaya sokmakla görevli bir kurumdur. Kazanın en üst idarecisi olan kaymakam aynı zamanda idare meclisinin de başıydı. Kaymakamın başkanlığında naip, müftü, mal müdürü ve tahrirat kâtibi meclisin tabi üyelerini oluşturmaktaydı. Bunların yanında halkın seçtiği ikişer Müslüman ve Gayrimüslim üyeler, meclisi oluşturmaktaydı (Ortaylı 2011: 82-83). Bu esaslara göre Kaymakam Mehmed Hüsnü Bey’in başkanlığında Bayburt Kazası İdare Meclisi, tabi üyeler Naip: Halil Fahri Efendi, Müftü: Ali Rıza Efendi, Mâl Müdürü İsmail Hakkı Efendi ve Tahrirat Kâtibi Mehmed Vamık Efendi ile seçilmiş üyeler: Maşuk Efendi, İbrahim Efendi, Siyon Efendi ve Bani Ağa’dan oluşmaktaydı (SVE R.1315: 185).

İstatistiğin ait olduğu 1314 senesinde İdare Meclisi tarafından 1.052 evrak görüşülüp tartışılmış, 1.480 arz, mektup ve tezkere yazılmış, 532 telgraf çekilmişti. Meclise 1.058 emir, mektup, tezkere vesaire havale edilmişti. Meclise gelen emir, mektup ve telgrafın sayısı da toplam 2.313’ten oluşmaktaydı. Ayrıca İdare Meclisi o yıl, Kop Dağı’nda bulunan jandarma karakolunun kısmen yıkılmış olması nedeniyle burayı tamir ettirmeye çalışmaktaydı. Ancak inşaat mevsiminin geçmesinden ötürü tamirat bitirilememişti (Y.EE., 133/1).

Osmanlı idari teşkilatlanmasını köklü bir şekilde düzenleyen 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesinde nahiyelerden bahsedilmekle birlikte bunların kuruluşu, organları ve yönetiminin nasıl olacağı konusunda herhangi bir bilgi yer almamaktaydı. Nahiyeler hakkındaki asıl düzenleme onu taşra yönetiminin bir kademesi haline getiren 1871 İdare-

³ Mehmed Hüsnü Bey’in istatistiği 29 Zilkade 1316 tarihlidir. Ancak arşivde belge tarihi yanlışlıkla 1310 olarak kaydedilmiştir. Y.EE. 133/1.

i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi ile gerçekleşti (Ortaylı 2011: 99). 1871 Nizamnamesinin 54. Maddesine göre her nahiyeye bir nahiyeye müdürü atanacak ve burada nahiyeye meclisi (hey’et-i müşâvere) bulunacaktı (Seyitdanlıoğlu 2010: 83). Fakat meclislerin istenildiği gibi görev yapamaması yabancı müdahalesine neden oldu ve 6 Nisan 1876’da yeni bir nizamname hazırlandı. Bu çerçevede vali tarafından atanan nahiyeye müdürünün başkanlığında toplanacak olan nahiyeye meclislerinin üye seçimlerinde, dinî ve etnik grupların belirli oranda temsil edilmesi kararlaştırıldı (Çadırcı 1997: 253).

Bayburt’un üç nahiyesinde de nüfus çoğunluğunun Müslüman olması dolayısıyla nahiyelerin durumunu düzenleyen hükümler çerçevesinde nahiyeye müdürü ile meclis azaları Müslümanlardan, müdür muavinlikleri ise gayr-i Müslimlerden seçilmişti. Ayrıca buralara bir de nahiyeye kâtipleri atanmıştı (Y.EE., 133/1).

Bayburt’a bağlı nahiyelerin, nizamname doğrultusunda ancak istatistiğin hazırlandığı Rumi 1314 senesinde teşkilatlandığı anlaşılmaktadır. Rumi 1313 yılına ait salnamede Bayburt’ta 14 nahiyeye mevcut iken (SVE R. 1313: 196) bir sonraki salnamede raporda olduğu gibi 3 nahiyeye mevcuttu. Buradaki bilgilere göre nahiyelerin yönetici kadroları şöyleydi.

Pulur Nahiyesi: Müdür: İskender Beğ, Muavin: Yorgi Ağa Nahiyeye Kâtibi: Emin Efendi, azalar: Abdullah Efendi, Diğer Abdullah Efendi, Münhal (boş).

Hart Nahiyesi: Müdür: Abdülhamid Ağa, Muavin: Ohannes Ağa, Nahiyeye Kâtibi: Münhal, azalar: İsmail Efendi, Arslan Beğ, Münhal.

Everek Nahiyesi: Müdür: Hasan Efendi, Muavin: Miran? Efendi, Nahiyeye Kâtibi: Mevlüd Efendi, azalar: Esad Ağa, Diğer Esad Ağa, Ahmed Efendi (SVE R.1315: 187-188).

Nahiyeler, bu tarihte teşkilatlanmasına rağmen kadroların tam olarak teşekkül etmediği, Pulur’da bir aza, Hart’ta ise bir aza ile nahiyeye kâtibinin eksikliğinden anlaşılmaktaydı. Nahiyelerin teşekkülüyle buralarda Mekâtib-i İbtidâiye-i İslâmiye açılmış ve bu okullara öğretmenler tayin edilmişti. Bu okullardan aşağıda maarif kısmında bahsedilecektir.

Nahiyelerde hükümet işlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesini sağlamak amacıyla birer adet süvari tahsildarı ile asayişini sağlamak için jandarma istihdam edilmişti. Fakat nahiyeye polisleri için gerekli paranın tahsis edilememesinden dolayı bu kurum oluşturulamamıştı. Nahiyelerdeki hükümet konaklarının inşasının da onaylanan planlar çerçevesinde inşaat mevsiminin başında yapılması kararlaştırılmıştı. Bu iş için tespit

edilen masraflar da yardım yoluyla varlıklı ve vatansever kişilerden tahsil edilmekteydi (Y.EE., 133/1).

Kazada bir adet Posta ve Telgraf Merkezi bulunmaktaydı. Burada, Merkez Müdürü: Hüseyin Efendi, Muhabere Memuru Rüşdi Efendi, Mûsil-i Muharrerât Ahmed Ağa ile çavuşân olarak da Rüşdi Ağa, Mehmed Ağa, İsmail Ağa, diğer Mehmed Ağa, Mustafa Ağa ve Abdullah Ağa görev yapmaktaydı (SVE R.1315: 146; Y.EE., 133/1). Yıl içerisinde bu kurum tarafından yapılan işlemlerde kazaya toplam 1.775 mektup ile 538 telgraf gelirken, kazadan toplam 1.480 mektup ile 532 telgraf gönderilmişti. Dolayısıyla bir yıl içinde bu kurumda toplam 4.325 işlem yapılmıştı (Y.EE., 133/1).

Nüfusla ilgili işlemlerin yapıldığı nüfus dairesi, nüfus memuru olarak 250 kuruş maaşlı Mehmed Torak Efendi ve 125 kuruş maaşlı bir de kâtip tarafından idare edilmekteydi. Dairenin 1314 yılı zarfındaki hasılatı 15.641 kuruştan ibaret olup, önceki seneye nispetle 4.023 kuruş artış gerçekleşmişti (SVE R.1315: 186; Y.EE., 133/1).

Raporun başında “Mülkiye” başlığı altında Bayburt’un nüfusu hakkında temel bilgiler verilmiş, daha sonra metin kısmında detaylara girilmişti.

Tablo 1. Bayburt’un Rumi 1314 yılı nüfusu

Nüfus-ı Mevcûde	Teba‘a-i Devlet-i ‘Aliyye	Müslim	Zükûr	25.096
			Înâs	21.422
		Gayr-i Müslim	Zükûr	5.648
			Înâs	5129
TOPLAM				57.295
Tevellüdât	Müslim		Zükûr	730
			Înâs	432
	Gayr-i Müslim		Zükûr	624
			Înâs	137
Münâkehât	Müslime ‘Â‘id		‘Aded	397
	Gayr-i Müslime ‘Â‘id		‘Aded	15
Vefeyât	Müslim		Zükûr	292
			Înâs	263
	Gayr-i Müslim		Zükûr	529
			Înâs	90

Kazanın 1314 senesi başındaki toplam nüfusu 56.545 kişiyken, yıl içerisinde 1.880 kişi doğmuş, 1.474 kişi ise vefat etmiş ve 43 kişi de dışarıdan gelip kazaya yerleşmişti. Böylece 1315 yılının başında kaza nüfusu 57.295 kişiye ulaşmıştı. Nüfusun dini gruplara göre dağılımına bakıldığında Müslümanların sayısı 46.518, gayr-i Müslimlerin ise 10.777 kişiden oluşmaktaydı. Gayr-i Müslimlerden 740’ı Rum geriye kalanı ise Ermeni’ydi. Bayburt kaza merkezi 1.667’si Müslümanlara, 319’u Ermenilere

ve 17’si Rumlara ait olmak üzere 2.003 hane ve 16 mahalleden oluşmaktaydı (Y.EE., 133/1). Bu mahallelerden 12’sinde sadece Müslümanlar, 3’ünde sadece gayr-i Müslimler ve 1’inde de gruplar birlikte yaşamaktaydı.⁴ Tüm bu mahallelerde 6.859’u Müslüman 973’ü Ermeni ve 100’ü Rum olmak üzere 8.932 nüfus mevcuttu. Kazanın sahip olduğu 171 adet köyden 1’i 200, 11’i ise 100 haneden fazla olup, 9’u 75-100, 29’u 50-75, 61’i 25-50, 60’ı ise 5-25 arasında haneye sahipti. Bu köylerde 39.659’u Müslüman, 9.704’ü gayr-i Müslim olmak üzere 49.363 kişi yani toplam nüfusun %86,2’si yaşamaktaydı (Y.EE., 133/1). Raporda köylerdeki toplam hane sayısı verilmemekle birlikte 1315 yılına ait salnamede merkezle birlikte 171 köyde 9.151 hane olduğu bilgisi mevcuttu. Böylece köylerdeki hane sayısının 7.148 olduğu anlaşılmaktadır (SVE R.1315: 191).

Grupların oranlarına bakıldığında toplam nüfusun %81,2’sini Müslümanlar oluşturmaktayken, gayr-i Müslimlerin oranı %18,8’di. Bu veriler kazada Müslümanların gayr-i Müslimlerden 4 kat fazla nüfusa sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Cinsiyete göre grupların nüfus ve toplam nüfusa oranları ise şöyleydi: Müslüman erkekler 25.096 %43,8, kadınlar 21.422 %37,4; gayr-i Müslim erkekler 5.648 %9,9, kadınlar 5.129 %8,9’du. Cinsiyet oranlarına bakıldığında Müslümanlarda daha fazla olmakla birlikte her iki grupta da erkek nüfusun çoğunlukta olduğu anlaşılmaktadır.

Kazada 1314 yılı içerisinde, Müslümanlar tarafından 397, gayr-i Müslimler tarafından da 15 evlilik gerçekleşmişti. Müslümanlardan 292 erkek, 263 kadın, gayr-i Müslimlerden 529 erkek 90 kadın olmak üzere 1.174 kişi hayatını kaybetmişti. Bu da toplam nüfusa oranla %2’ydi. Aynı yıl gerçekleşen doğumlarda ise Müslümanların 730 erkek, 432 kız (1.162); gayr-i Müslimlerin 624 erkek, 137 kız (761) olmak üzere toplam 1.923 çocuk dünyaya gelmişti (Y.EE., 133/1). Toplam nüfusta olduğu gibi burada da erkeklerin oranı kızlara nispetle bir hayli fazlaydı. Ayrıca doğum oranlarında dikkati çeken bir husus da iki grup arasındaki doğum oranıdır. Doğumların grupların toplam nüfusuna oranı Müslümanlarda %2,5 iken gayri-Müslimlerde %7,1’di. Bu veriler 1314 yılında kazada oransal olarak gayr-i Müslimlerin de fazla çocuk sahibi olduğunu göstermektedir. Dışarıdan yerleşenler hariç ölüm ve doğumlar karşılaştırıldığında kaza nüfusu 749 artmış ve nüfus artış oranı %1,3 olarak gerçekleşmişti.

Osmanlı ailesi üzerine yapılan çalışmalarda sanılanın aksine çok çocuklu ailelerin fazla olmadığı ve genellikle anne babayla birlikte hane başına düşen fert sayısının 5’i dahi

⁴ 19. yüzyılda gerek mahalleler gerekse köylerde yaşayan gruplar hakkında detaylı bilgi için bakınız: Yunus Özger, *XIX. Yüzyıl Bayburt (Sosyo-Ekonomik, İdari ve Demografik Yapı)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008, s.179-193, 214-285

bulmadığı ortaya konmuştur (Tabakoğlu 2003: 152; Demirel, Gürbüz ve Tuş 1992: 101-118). Bayburt kazasındaki durumu da hane sayılarıyla nüfusun karşılaştırması ortaya koymaktadır. Bu karşılaştırma neticesinde anlaşılmaktadır ki Bayburt merkezde hane başına düşen fert sayısı ortalaması Müslümanlarda 4,1, Ermenilerde 3,1 ve Rumlarda da 5,9 olmak üzere genel ortalama 4,5, köylerde ise 6,9’dur. Tüm kazanın ortalaması ise 6,3’tür. Bu veriler, yaşam koşullarının doğal sonucu olarak kaza merkezinde çekirdek, köylerde ise geniş aile tipinin daha yaygın olduğuna işaret etmektedir.

Raporda nüfusun niteliği hakkında da ayrıntılı bilgilere yer verilmektedir. Bu bilgilere göre, toplam nüfus içerisinde Müslüman erkek nüfusunu oluşturan 24.658 kişiden 1.409’u askerlik çağındaydı. Bunlardan 714’ü muayenesiz olmaları nedeniyle ortada (taburda) bırakılmıştı ki bunlar içerisinde askerlikten kaçan ve yakalanarak zorla askere alınan 13 kişi de bulunmaktaydı. Geriye kalan 695 kişiden ise 312’si 1. tertip, 82’si 2. tertip olarak ayrılmıştı. İçlerinden askerliğini tamamlayan 200 kişi de redif sınıfına nakledilmişti. Geriye kalanlardan 9’u maluliyetinden dolayı askerlikten muaf tutulmuş, 51’inin senelik izinleri sona ermiş, 3’ünün muamelesi yenilenmiş, 27’si vefat etmiş, 5’inin askerlik yaşının altında olduğu tespit edilmiş ve yakalananlar dışında askerlikten kaçan 6 kişi de bulunamamıştı.

Müslim ve gayr-i Müslim olmak üzere toplam 30.211 kişiden ibaret erkek nüfustan 15.142’si 20-60 yaş aralığında bulunmaktaydı. Bu kişiler içinde kamu görevlisi olanlardan 163’ü sakat veya hasta, 171’i mektep hocası, mahalle imamı ve medrese öğrencisi, 15’i rahip, 1.954’ü asker ve jandarmaydı. Bu kişiler çıkarıldığında kazada askerlikle mükellef olanların sayısı 12.843’tür. Bunların da 1.923’ü bedel karşılığında geriye kalanı ise şahsen askerlikle yükümlü olduğu kayıt altına alınmıştı (Y.EE., 133/1).

2. Maliye

İstatistikte kazada 1314 yılında mali işlemlerden sorumlu olan idareciler ile aldıkları maaşlar detaylı olarak verilmiştir. Buna göre tapu işlemlerinden sorumlu Tapu Kâatibi Tefvik Efendi’nin bahsedilen yıl zarfındaki toplam maaşı 1.729 kuruş 30 parden (aylık 145 kuruş) ibaretti. Maliye işlemlerini idare eden Mâl Müdürü İsmail Hakkı Efendi’nin maaşı 720, Tahrir Vergi Memuru (muavin) Şükrü Efendi’nin 500, refiki Mazhar Efendi’nin, 300, Sandık Emni Hurşid Efendi’nin 360 kuruştur. Bunların dışında 120 kuruş maaşlı dört süvari, 170 kuruş maaşlı iki piyade tahsildarı ile dörder ağnam memuru ve bir geçici kâtip ile dokuz bekçi, mali işlemlerle ilgili kurumlarda görev yapmaktaydı. Bunlara 1314 yılında aylık maktu olarak 5.132,5 kuruş ücret ödenmişti. Bu dönemde ağnam baş memuru istihdam olunmadığı gibi aşar ihale işlemleri kaymakam

tarafından yerine getirilmiş ve bu işlemlerden kendisi ayrıca ücret almamıştı. Orman idaresinde görevli memur Ahmed Bey 400 kuruş ve 200'er kuruş maaşlı iki piyade kolcusu bulunmaktaydı. Bahsedilen yıl zarfında Orman idaresinin gelirleri 7.963 kuruş, masrafları ise 5.800 kuruştur. Gelir-giderler karşılaştırıldığında yıllık gelirin giderden 2,163 kuruş fazla olduğu anlaşılmaktadır (SVE R.1315: 186; Y.EE., 133/1).

İstatistiğin başında mülkiyede olduğu gibi maliyeye ait gelir-giderler hakkında da temel bilgiler verilmiş ve metin kısmında bunların ayrıntısına yer değinilmiştir. Bu bilgiler şöyledir:

Tablo 2. Maliyeye dair Rumi 1314 yılı verileri.

Gelir-Gider Türü	Miktar (Kuruş)
Emlâk ve 'Akâr Virgüsü	401.035
Temettü' Virgüsü	44.470
Bedel-i 'öşri	206.678
Â'sâr	1.314.805
Âğnâm	324.972
Rüsûm-ı Mütenevvi'a ve Hâsılât-ı Müteferrika	194.609
Yekûn Vâridât	2.486.668
Mesârif-i Dâ'ir	1.200.000
Sînin-i Sâbika Bakâyâsından Tahsîlât	692.637
1314 Senesi Emvâl-i 'umûmiyesinden Tahsîlât	2.204.196
1314 Senesi Bakâyâsı	282.472

Bir önceki seneye kıyasla emlak ve akar vergisinde 60, temettü vergisinde 12.815 kuruş olmak üzere toplam 12.877 kuruş azalma gerçekleşmişti. Bedel-i öşride 3.202, aşarda 220.164, ağnam vergisinde 10.684, çeşitli belediye ile müşterek vergilerde 7.375, mahkeme ve nüfus hasılatında 8.152 kuruş olmak üzere bu kısımlarda ise toplamda 245.575 kuruş gelir fazlası oluşmuştu (Y.EE., 133/1).

Genel gelirlere zamanında tahsil edilemeyen (bakâya kalan) 282.472 kuruştan, askerlik bedeline dâhil olan 184.038 kuruşun tahsili daha sonraya bırakılmıştı. 57.800 kuruş aşardan sahiplerinin ibraz ettiği depozito akçesinden tahsil edileceği ve 28.530 kuruş mâl sandığında hak sahiplerinin aşardan zimmeti olduğundan bunlar hesaba aktarılmış ve zamanında tahsil edilemeyen gerçek miktar 12.104 kuruş olarak gerçekleşmişti. Bu tutar kamuya ait mallara kıyasla %0,5 nispetinde bile değildi. Buna karşılık 692.637 kuruş önceki seneye ait bakayadan ve 150.000 kuruş da askeri kurumlar için yardım tahsil edilmişti (Y.EE., 133/1).

Yukarıda bahsedilen 12.104 kuruş bakayanın 11.474 kuruşu, 1895 yılında bölgede meydana gelen Ermeni ayaklanmalarına karışmayan Ermenilerin⁵ askerlik bedeli olup yoksulluklarından dolayı kendilerine mühlet verilmesini talep etmeleri sonucunda 1315 senesine bırakılmıştı. Ancak emlak, akar ve temettü vergileriyle ağnam vesaire vergi kısımlarından olan para bakaya devredilmeyip kanuni süresi zarfında tahsil edilmişti. 1313 ve 1314 senelerine ait toplam gelirlerden ertelenen askerlik bedelleri hariç 1315 senesine devredilen bakaya, depozito akçesi, kontratçı zimmeti gibi kısaca tüm kısımlar 110.000 kuruş civarındaydı. Ayrıca 1312 senesi sonuna kadar kime ait olduğu bilinmeyen mallardan bu iki sene zarfında 1.249.149 kuruş tahsilat gerçekleşmiş ve 500.000 kuruş askeri kurumlara yardım toplanmıştı (Y.EE., 133/1).

Tarım ve Hayvancılık: Bayburt kazasının kuzey sınırını deniz seviyesinden 1.650 (1.875) metre yüksekliğinde olan Vauk (Vavuk) Dağı, Güney sınırını ise 2.200 (2.409) metre yükseklikte olan Kop Dağı oluşturmaktaydı.⁶ Kazadan geçen Trabzon-Erzurum anayolu güzergâhı Trabzon tarafına Vauk Dağı, Erzurum tarafına ise Kop Dağı ile bağlanmaktaydı. Bu iki dağın arası 15 saat (80 km) olup uzantıları kazayı adeta kuşatmaktaydı.

Bayburt, Sünür ve Hart adlarında 1300-1400 metre yüksekliğinde verimli ovaları ile benzeri düzlüklerden oluşan bir havzaydı. Bu ovalar ve düzlükler küçük yollarla birbirlerinden ayırmakta ve buralarda ziraat ve çiftçilik yapılmaktaydı. Arazinin önemli bir kısmını sulayan birçok akarsu mevcuttu. Ovanın ve uzantılarının öbür tarafında olan Sürmene, Of, Rize, Gümüşhane ve buralara bağlı arazilerin dağlık ve taşlık olmasından dolayı buraların ziraata kabiliyeti yoktu. Bu nedenle Bayburt kazasının geniş arazisi ve Kop Dağı ile başlayan Erzurum ve Tercan ve benzeri ovaları uzun süreden beri Bayburt Kasabasının hububat alış-verişinde çok önemli bir değişim merkezi olmasına olanak vermiş ve bu nedenle Bayburd’un Bay Yurd’dan⁷ ortaya çıkmış olduğu fikri doğmuştu.

⁵ Bu konuda detaylı bilgi için bakınız: Yunus Özger, *1895 Bayburt Ermeni Ayaklanmaları*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.

⁶ Raporda rakımlar 1.650 ve 2.200 olarak verilmişse de günümüzdeki ölçümler sonucunda bu iki geçidin tabelalarında 1.875 ve 2.409 metre yazmaktadır.

⁷ Bu tahminin çıkış noktası Evliya Çelebi’nin eseri olmalıdır. Evliya Çeleb’in eserinde Bayburt isminin menşei şöyle anlatılmaktadır: “Evsâf-ı kal’a-i kadim-i Bayburd - Âl-i ‘Osmân’ın ecdâd-ı i’zâmıyla beraber Mâhân diyârından gelen Ak Koyûnlular bu şehirde tavattun itmişlerdir. Yaylağa çıkûb gezinirken Gümüşhâne ovalarından kenz-i ‘azîm demek olan ma’adenleri bulûb bay olduklarıçün bu şehre de (Bay Yurt) dimişler, sonra tahrîf idilerek (Bayburd) denmişdir.” Ayrıca raporda yer alan bu bilgiler aşağı yukarı aynı şekilde salnamelerde de geçmektedir. Aslında Bayburt şehrinin adı ve buranın ne zaman kurulduğu hakkında kesin bilgi olmamakla birlikte, henüz daha Türklerin buraya gelmesinden önce Ortaçağ Ermeni kaynaklarında şehir için “Payberd” denildiği bilinmektedir. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul: İkdâm Matbaası, H.1314 [M. 1896-97], s.344; Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum, Defa 14, s.294;

Bayburt, 1314 yılında sekiz on kazanın hububat ambarı konumundaydı. Mevsimlerin şiddetli tesirine ve ulaşımda meydana gelen aksaklıklara rağmen 10-15 sene öncesine kadar Trabzon’a sürekli hububat ihracatı yapılmakta iken son senelerde ancak üç dört senede bir defa birkaç yüz bin kile hububat sevk edilebilmekte ve bazen buradaki iskeleyle dışarıya ihraç olunabilmekteydi. Hububatın ihracata dâhil olan kısmından elde edilen öşür gelirleri birkaç bin liraya yaklaşmaktaydı. Fakat son yıllardaki bu azalma mahallî şartları iyiden iyiye zarara uğratmaktaydı.

Raporda kazada üretilen tarım ürünleri hakkında detaylı bilgi verilmekle birlikte ölçü birimi olarak şinik kullanıldığından bu konuya kısaca değinmekte fayda vardır. Osmanlı Devletinde hububat ölçüğü olarak kullanılan kile, 1841 yılına kadar bölgeden bölgeye değişirken, bu tarihten itibaren 1 kile her yerde yaklaşık 37 litre olarak tespit edilmişti. Bu da 20 okkalık eski buğday ağırlığına eşitti ki bir okka 1,282 kg. olduğundan 1 kile 25,64 kilograma karşılık gelmekteydi (Hinz 1990: 51; Pakalın 2004: 281,723). İlk başta 1 kile=4 şinik=8 kutu=16 zarf=37 litre şeklinde ayarlanmışken, 24 Eylül 1881 tarihli kararname ile 1 yeni kile=10 yeni şinik=100 ölçek=1000 yeni kutu=10000 zarf şeklinde kabul edilmişti. Böylece Osmanlı Devletinin son döneminde 10 şinik 1 kileye yani 37 litre=25,64 kilograma karşılık gelmekteydi (Kallek 24.01.2019). Aşağıdaki tabloda Bayburt’ta üretilen ürünlerin kilogramı bu hesaba göre verilmiştir.

Tablo 3. 1314 senesinde Bayburt’ta yoğun olarak yetiştirilen ürünler

Ürün Cinsi	Miktar	Miktar (Kg.)
Buğday	1.448.676 (Şinik)	3.714.405
Sarıbaş Buğday	701.734 (Şinik)	1.799.245
Çavdar	180.857 (Şinik)	463.717
Arpa	1.801.515 (Şinik)	4.619.084
Patates	540.000 (Kıyye/Okka)	692.280
Sogan	1.500.000 (Kıyye/Okka)	1.923.000
Çeşitli ot	21.987.784 (Kıyye/Okka)	28.188.339

Tablodan anlaşılacağı üzere kazada insanlar için en temel besin ürünlerinden buğday ve sarıbaş buğdaydan 5.513.650, patates ve soğandan 2.615.280 ve hayvan yemi olarak da arpa ve ottan ise 32.807.423 kilogram ürün elde edilmişti. Bu veriler yukarıdaki ürünlerin kazada ciddi miktarda üretildiğini ve tarımın temelini oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Raporda miktar verilmeden Hububat dışında fiğ, keten tohumu, mercimek, karaburçak, mısır(darı), kavun, karpuz yetişmekte olduğu bilgisi mevcut ise de bunların üretiminin oldukça az olmasından miktar verilmemiştir (Y.EE., 133/1). Ayrıca bu

İsmet Miroğlu, "Bayburt", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bayburt> (23.01.2019)

tarihlerde yukarıdaki ürünler dışında zeyrek, fasulye, elma, armut, erik, şalgam, lahana, pancar, havuç, çiriş, lazut, yer elması ve benzeri ürünler de yetiştirilmekteydi (SVE R.1315: 192).

Kazada tarımla birlikte şüphesiz hayvancılık en önemli ekonomik faaliyetti. Bu tarihte kazada irili ufaklı bakar (sığır, öküz, inek, manda) cinsinden 45.573, ganem (koyun-keçi) cinsinden 123.211 ve feres (at, beygir) cinsinden 2.120 adet beslenmekteydi. Raporda feres cinsinin nesli tükenecek derecede, ganem ve bakar cinslerinin ise ufak ve az faydalı olduğu ifade edilmektedir (Y.EE., 133/1). O tarihte Bayburt’un 9.151 hane olduğu düşünülürse hane başına yaklaşık 5 büyükbaş, 13,5 küçükbaş düşmekteydi. Bu miktar aslında günümüz şartlarında oldukça iyi bir rakam gibi görülse de toplumun 5’te 4’ünün tarım ve hayvancılıkla uğraştığı bir dönemde yetersiz görüldüğü istatistikte vurgulanmaktadır.

Mehmed Hüsnü Bey, istatistikte tarımın daha iyi yapılabilmesi için alınması gereken tedbirlere de yer vermektedir. Ona göre tarımsal kalkınma için yatılı ve uygulamalı bir ziraat mekteb-i ibtidâiye açılmalıydı. Bununla beraber nakliye vasıtalarında at, deve ve kağrı arabasına olan bağılıktan kurtulmalı ve bunların yerine tekerlekli arabalara geçilmeliydi. Ziraatta kullanılan alet ve edevatın yeni tarzda olması ve ıslahhanenin tesisi gerekmekteydi. Bu konuda zamanla tedbirler almak üzere şimdilik her takımı dörder saban, ikişer tapan, birer zirai tohum, çayır ve orak makinelerini içermek şartıyla bu bölgenin arazisine elverişli beş takım modern alet ve edevat gönderilmeliydi. Bu takımlar, ilk başta sermayesi 2 milyon kuruşu aşan Bayburt Ziraat Bank Şubesinde ödenerek büyük arazi sahibi çiftçilere ortalama bir ücret karşılığında dağıtılmalıydı. Yeni aletlerin gösterdiği fayda, son derece ilkel olan mevcut edevatın terkine hizmet edecekti. Bu konuda gerçekleşecek ilerlemenin Bayburt ile ticarî ilişkisi olan diğer kazaları da etkileyeceği aşikârdı. Bu gerekçelerle Mehmed Hüsnü Bey, yatılı ve uygulamalı ziraat mekteb-i ibtidâiye ile ıslahhanenin açılması için müsaade buyurulmasını istemekteydi (Y.EE., 133/1). Mehmed Hüsnü Bey’in ifadelerinden anlaşılacağı üzere bu tarihlerde kazada tarım ve hayvancılık konusunda geri kalınmaktaydı. Özger, bu alanlardaki gerilemenin en önemli nedeni olarak 1893 ve 1894’de bölgede meydana gelen kuraklık ile 1895 yılında Bayburt merkez ve köylerinde çıkan Ermeni olaylarının üretim faaliyetleri üzerindeki olumsuz etkisini göstermektedir (Özger 2008: 469).

Mülk Satışları: Bayburt’ta 1314 yılında 173 Müslüman tarafından 212.478 kuruş kıymetinde 707 dönüm tarla ve 110 dönüm çayır arazi ile 133.475 kuruş kıymetinde 2

hân, 21 hane, 1 değirmen, 5 dükkân ve 8 adet farklı türde emlak satın alınmıştı. Gayr-i Müslim 10 kişi tarafından ise 6.700 kuruş kıymetinde 10 dönüm tarla arazisi ile 1.000 kuruş kıymetinde 1 hane satın alınmıştı. Müslüman 36 kişiye 82.700 kuruş kıymetinde 403 dönüm tarla ile 61 dönüm çayır arazide hak kararı ve 24.500 kuruş kıymetinde 2 hân 1 hane emlakta hak tasarrufu; gayr-i Müslim 3 kişiye de 3.000 kuruş kıymetinde 2,23 dönüm tarla arazisinde hak kararı ve 125 kuruş kıymetinde 1 bina arsasında hak tasarrufunun kesinlik kazanmasıyla bu kişilere tapu senedi verilmişti. İstatistikten kazada yoğun bir mülk alış-verişi olduğu anlaşılınca birlikte, gerek satılan gerekse hak kararı verilen mülklerin toplu halde verilmesinden dolayı mülklerin ortalama değerleri konusunda bir değerlendirme yapmak mümkün olamamaktadır. İstatistikte ayrıca kaza dâhilinde 949.276 dönümü ekili ve 521.274 dönümü ekili olmayan olmak üzere toplam 1.470.550 dönüm arazi olduğunun tapu kayıtlarından anlaşıldığı fakat bunun tam olarak gerçeği yansıtmadığı ifade edilmektedir (Y.EE., 133/1).

3. Nafia (Bayındırlık)

Kazalarda bayındırlık işi kazanın tamamını ilgilendirdiğinden komisyon kaymakamın reisliğinde neredeyse kazadaki tüm kurumlardan gelen temsilcilerden oluşmaktaydı. Kazalardaki bayındırlık işlerine Nafia Komisyonu bakmaktaydı. Komisyon kazanın tüm bayındırlık işleriyle ilgilenmekle birlikte sorumlu oldukları işlerin başında yol yapımı gelmekteydi. Belediyelerin teşekkülüyle kaza dâhilindeki yol yapım ve tamir çalışmaları buraya bırakılmıştı (Yolalıcı 2002: 741-742). Ancak şehirlerarasındaki yollar yine nafia tarafından gerçekleştirilmekteydi. Bu kurum tarafından 1314 yılında yeni yol yapılmazken, 8.700 metre şose tamiri gerçekleştirildi.

Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyılda küçük tarım üreticisi, çeşitli nedenlerden dolayı karşılaştığı ekonomik sıkıntıları aşmak için bazen borçlanmak zorunda kalmaktaydı. Ancak ilk başlarda resmi kredi sistemi olmadığından çiftçiler ya tefecilere başvurmak zorunda kalıyor ya da selem usulüyle ürünü tarlada iken düşük fiyata satarak nakit ihtiyacını karşılamaya çalışıyordu. Çiftçi kredisini zamanında ödeyemediği zaman ise topraklarını kaybedebiliyordu. Mithat Paşa tarafından çiftçilerin bu sıkıntılarını gidermek amacıyla 1863 yılında Memleket Sandıkları adıyla kredi kurumları oluşturulmuştu. Memleket Sandıkları önce Menâfi Sandıklarına, daha sonra da Ziraat Sandıklarına dönüştürüldü. Bu sandık 25 yıllık faaliyetin ardından 1888’de bugünkü Ziraat Bankası adını aldı (Tabakoğlu 2002: 232).

Bayburt Ziraat Bank Şubesi’nin 1314 senesi başında mevcut sermayesi 2.097.354 kuruştur. Banka tarafından 1313 senesi sonuna kadar 965.268 ve 1314 senesi zarfında 95

kişiye 116.225 kuruş borç verilmişti. Bahsedilen yılda verilen borçtan yapılan toplam tahsilat ise 42.705 kuruş olarak gerçekleşmişti. Böylece bankanın toplam 1.038.788 kuruş alacağı kalmıştı.⁸ Banka, Reis Abdurrahman Efendi, Muhasebe Kâtip Vekili Kadri Efendi, refik Abdülhadi Efendi ile azalar Şükrü Efendi, Hüseyin Efendi ve İpek Ağa tarafından idare olunmaktaydı (SVE R.1315: 186).

Nafiaya ait sermayenin diğer hesapları ise şöyleydi: Yeni verilen borçlar 913.213, eskiden verilmiş borçlar 111.674, önceki senelere ait vergiler (hisse-i menâfi) 676.450, bu seneki vergiler 82.206, maliye hazinesine (hazîne-i celîle) verilen borç 263.584 ve taşınmaz mallar, demirbaş eşyalar ile mahkeme masrafı 146.646 kuruştur. Böylece sermaye toplam 2.193.773 kuruşa ulaşmaktaydı. Ayrıca aşardan alınan 62.968 kuruşluk eğitim vergisi (hisse-i ma‘ârif) ve diğer sandıklardan verilen 125.687 kuruş bu hesabın dışındaydı (Y.EE., 133/1).

4. Maarif (Eğitim)

Kazanın eğitim işleri Maarif Komisyonu tarafından yürütülmekteydi. Komisyona reis olarak Kaymakam başkanlık ederken, azalar Belediye Reisi İsmail Hakkı Efendi, Rüştiye Muallim-i Evveli Osman Zeki Efendi, Maşuk Bey ve Edhem Efendi’den oluşmaktaydı (SVE R.1315: 186).

Kaza merkezinde 1314 senesi zarfında mevcut mekâtib-i ibtidâiyeye ilaveten biri erkek (zükûr) diğeri kadınlara (inâs) ait olmak üzere iki adet yeni mekteb-i ibtidâiye açılmıştı. Böylece kazada erkekler için mekâtib-i ibtidâiye sayısı 14’e ulaşırken kadınlara ait ilk mekâtib-i ibtidâiye tesis edilmiş oldu. Yeni açılan bu okulların Öğretmen ve hademe maaşlarıyla masrafları maarif komisyon şubesinde taahhüt edilmişti. Erkekler için mekteb-i ibtidâiye binası hükûmetin gözetimi altında yerel halka inşa ettirildi. Ayrıca mekâtib-i ibtidâiye dışında usûl-ı cedîdeye⁹ uygun eğitim yapmak üzere köylerde de iki adet mektep kuruldu. Kızlara ait mekteb-i ibtidâiye için de sonraki yıl yeni bir binanın

⁸ Raporun üst kısmında bankanın toplam alacağı 1.038.900 kuruş olarak verilmişse de yapılan hesaplamada 1.038.788 olduğu anlaşılmıştır. *BOA*, Y.EE., 133/1

⁹ İlköğretimde meydana gelen en önemli gelişmeden biri 18 Haziran 1869 tarihinde çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile gerçekleşmişti. Bu tarihten itibaren ders araç ve gereçleri konusundaki yenileşme, özellikle öğretmenlerin geleneksel öğretim yöntemlerini bırakıp yeni ve etkili öğretim yöntemlerini uygulamasına usûl-i cedîd hareketi denildi. Yeni tarzda eğitim veren okullara usûl-i cedîd mektebi veya mekteb-i iptidai denilirken yeniliklerin uygulanmadığı okullara da Sıbyan Mektebi denilmekteydi. Ayrıca mekteb-i iptidai okulları Maârif Nezâreti’ne bağlanmışken, sıbyan mektepleri Evkaf Nezâreti’ne bağlı olarak eski durumlarını sürdürmüşlerdi. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Pegem Akademi, 2013, s.209; Yücel Gelişli, “Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)”, *Türkler*, c.15, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.40-42

inşası gerçekleşti (Y.EE., 133/1). Bu tarihteki okullar hakkında gerek vilayet salnamesinde gerekse maarif salnamesinde 2’i merkezde 3’ü köylerde olmak üzere 5 mekâtib-i ibtidâiye hakkında bilgi verilmektedir. Bu bilgilere göre öğrenci sayısı 161 olan Merkez Mekteb-i İbtidâiyenin Muallim-i Evveli: Hafız Hüseyin Ramizi Efendi, Muallim-i Sâni: Ali Efendi ve Muallim-i Sâlis: Hüseyin Efendi olmak üzere üç hocası bulunmaktaydı. Zâhid mahallesinde bulunan ve öğrenci sayısı 49 olan mekteb-i ibtidâiyede ise muallimlik görevini Mehmed Efendi yürütmekteydi. Açılmasına karar verilen İnas Mekteb-i İbtidâiyenin bir sonraki yıl öğrenci sayısı 31 iken muallimeliğini Münire Hanım yürütmekte ve bevvaplığını da Şerif Ağa yapmaktaydı.¹⁰

Nahiye merkezlerinde 1313 senesinde açılan mekâtib-i ibtidâiye binalarının inşası için yapılan düzenleme, vilayet makamına tasdik ettirilmiş ve yapılan plan çerçevesinde yalnız Pulur Nahiyesi merkezindeki inşasına başlanmıştı. İnşaatın bitirilmesine yaklaşılmışken kış mevsiminin gelmesinden dolayı kalan eksiklikler 1314 yılında tamamlanabildi. Diğer iki nahiye merkezinde ise yardım yoluyla mevsiminde inşaata başlanmak üzere tespit edilen masraflar için tahsilat yapılmaktaydı (Y.EE., 133/1). Bu okullar salnamelerde Hamidiye Mekteb-i İbtidâiye adıyla yer almaktadır. Okulların üçünde de çocukları getirip götürmekle sorumlu olan bevvap (hademe) kadrosu boştu. Muallim ve öğrenci sayılarına bakıldığında Pulur Nahiyesinde muallim Salih Efendi, öğrenci sayısı 57, Hart Nahiyesinde muallim Hafız Receb Efendi, öğrenci sayısı 60 ve Everek Nahiyesinde muallim Ahmet Efendi, öğrenci sayısı ise 41’di (SVE R.1315: 187-188).

Bayburd Mekteb-i Rüşdiyyesinde 1313 senesinde 76 öğrenci mevcuttu. Yeni açılan mekteb-i ibtidâiye ve mevcut okulların ıslahı neticesinde 1314 eğitim-öğretim yılının başında öğrenci mevcudu 130’a ulaşmıştı. Öğrenci sayısındaki artış neticesinde bir muallime daha ihtiyaç duyulduğu vilayet kaymakamına arz olunmuştu. Bu atama yapıncaya kadar ise ihtiyaç duyulan muallimin maaşı maarif komisyon şubesinde taahhüt edilerek eğitime devam edilmekteydi (Y.EE., 133/1). İstatistikte öğrenci sayısı 130 olarak verilmekle birlikte salnamelerde 138 öğrencisi bulunan bu okulda dört öğretmen görev yapmaktaydı. Bunlar: Muallim-i Evvelî: Osman Zeki Efendi, Muallim-i Sâni: Abdullah Ramiz Efendi, Muallim-i Sâlis: Hafız Şükrü Efendi ve Hat Muallimi ise

¹⁰ Maarif salnamesinde öğrenci sayısı Merkez Mekteb-i İbtidâiyyesi için 143, Zâhid Mekteb-i İbtidâiyyesi için ise 50 olarak verilmektedir. Bakınız: Özger, XIX. Yüzyıl Bayburt, s.404-406; *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Defa 14, s.187; *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Defa 15, Rumi 1316 (14 Mart 1900/13 Mart 1901), s.291

meşhur şair Bayburdlu Zihni'nin oğlu Ahmed Revâni Efendi'ydi (SVE R.1315: 186; Özger 2008: 408).

5. Belediye Dairesi

Belediye dairesinde 1314 yılında Reis İsmail Hakkı Efendi tarafından idare olunmakta ve aza olarak da Abdurrahman Efendi, Mahmud Ağa, İpek Ağa ve Arakil Efendi görev yapmaktaydı. Bu kişiler dışında belediyede Tabip Vekili: Yüzbaşı Asaf Efendi, Belediye Kâtibi: Alişan Bey, Sandık Emini: Umur Efendi, İcracı: Panko Efendi ve iki çavuş istihdam edilmekteydi (SVE R.1315: 187).

Belediye Dairesi tarafından 1314 senesi zarfında 700 arşınlık (530,6 metre)¹¹ yeni şose inşası ve 300 arşınlık (227,4 metre) lağım tamiri gerçekleştirilmiş ve 23 bina inşası için de ruhsat verilmişti.

Belediyenin o yılki gelirleri 58.302 kuruş olarak gerçekleşirken, 41.605 kuruş masraf yapılmıştı. Dolayısıyla belediye gelir-gider dengesinde 16.697 kuruş fazla verilmişti. Belediyenin 1315 senesine devreden sermayesi, mevcut sandık ile gelirler ve alacaklardan kalan 294.379 kuruştan ibaretti.

Mehmed Hüsnü Bey, istatistikteki bütün bu tutar ve gelirlere karşılık gösterilerek lüzumu hissedilen bir ıslahhane inşasını vilayet makamına arz etmiş ve bunun için müsaade istenmişse de aradan geçen bir buçuk seneye rağmen bu konuda henüz bir cevap alınamamıştı. Kira ile tedarik edilmiş olan hükümet dairesinin mevcut durumu hükümetin şanına uygun görülmemekteydi. Bundan ötürü toplum idaresi için mevcut yardımlar yeterli ve gerekli şartları taşıyan diğer binalar da olmadığından yeni bir hükümet dairesinin inşa olunması gereği de vilayet makamına arz edilmişti. Mehmed Hüsnü Bey'in bu talebi Erzurum vilayeti tarafından kabul edilerek inşaat mevsiminin başında 1315 senesi gelirlerinden yeni bir hükümet binasının inşası için bütçeye yeterli miktar tahsis edilmiş ve inşaatına başlanmıştı (Y.EE., 133/1; Özger 2008: 65).

İstatistikte adli konular ile ilgili sadece 1314 yılı içinde kazada 31 cinayet ile 155 suç olayının yaşandığı ifade edilmiştir. Bir yıl içerisinde gerçekleşen bu kadar cinayet ve suç vakası, aslında yaklaşık 57 bin nüfuslu bir bölge için ciddi bir rakamdı ve bölgede asayiş konusunda ciddi sorunların olduğuna işaret etmekteydi. Belgede bu konuda ayrıntı verilmemekle birlikte istatistiğin yazılmasından kısa bir süre önce 1895 yılında Bayburt

¹¹ Metrenin resmen kabulüne kadar Osmanlı'da iki türlü arşın kullanılmaktaydı. Bunlardan biri çarşı arşını diğeri ise mimar arşını idi. Mimar arşını metrenin binde 758'ine karşılık gelmekte olup 1 m=75,8 cm'ydi. Bakınız: Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü-I*, İstanbul: MEB Yayınları, 2004, s.88

ve çevresinde Ermeni olayları patlak vermişti.¹² Dolayısıyla yukarıdaki cinayet ve suç olaylarının bu hadiseler ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir.

Belgenin sonunda Mehmed Hüsni Bey, verilen istatistikten bazı dairelerin esaslı bir şekilde ıslaha muhtaç olduğunu ve yapılması istenen dairelerin onaylanması durumunda imkânlar çerçevesinde gerekli tedbirlerin alınmakta olduğunu, istatistikte bazı eksiklerin bulunduğu ve bu dönemde halkın refahının arttığı vurgulanmakla birlikte artan devlet gelirleri ile gerekli tadilatların yapılmasının umulduğunu ifade etmektedir.

Sonuç

Kaymakam Mehmed Hüsni Bey’in hazırlamış olduğu istatistik göstermektedir ki bölgedeki yöneticiler ve halk Bayburt Kazasının kalkınması için imkânları çerçevesinde yoğun emek harcamışlardır. Özellikle idari ve eğitim alanında ihtiyaç duyulan yeni kurumlar için gerekli bina ve elemanların tesis ve temini konusunda yardımsever vatandaşlardan toplanan yardımlar ile bu eksiklikler bir nebze giderilmeye çalışılmıştır. Fakat modern eğitim kurumlarının oluşturulması amacıyla 1869 yılında yayınlanan Maarif Nizamnamesinden yaklaşık 30 yıl geçmesine rağmen hala bina ve öğretmen sıkıntısının yaşanması bu gayretlerin yetersizliğini ortaya koymaktadır. İstatistikte, kazanın son yıllardaki vergi gelirlerinin arttığı anlaşılrsa da bölgenin en önemli ekonomik faaliyeti olan tarım ve hayvancılık alanında, son dönemlerde bölgede meydana gelen olumsuzlukların da etkisiyle, gerileme yaşandığı ve bu konuda modern tarıma geçilmesi için çabalar sarf edildiği açık bir şekilde dile getirilmiştir. Aslında kazanın ihtiyaçlarının giderilmesi, o dönemin şartlarında pekte kolay değildi. Çünkü o dönemde Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durum ve bölge üzerinde özellikle Ermeni halkı üzerinden yapılan dış baskıların mevcudiyeti, bu alanlara yeterince el atılmasını imkânsız kılmaktaydı. Bu durumun doğal sonucu olarak da kazadaki kalkınma, idareci ve halkın ileri gelenlerinin çabalarıyla sınırlı kalmıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

A.MKT.MHM. (Sadaret, Mühimme Kalemi Evrakı Fonu), 680/29, H. 20 Şaban 1314 [24 Ocak 1897].

BEO (Bab-ı Ali Evrak Odası Fonu), 1346/100917, H. 19 Rebiyülevvel 1317 [28 Temmuz 1899].

¹² Bu konuda detaylı bilgi için bakınız: Yunus Özger, *1895 Bayburt Ermeni Ayaklanmaları*.

MF.MKT. (Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi Fonu), 421/15, 16 Cemaziyülahır 1316 [1 Kasım 1898].

Y.EE. (Yıldız Esas Evrak Fonu), 133/1, , H. 29 Zilkade 1316 [10 Nisan 1899].

Salnameler

Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum (SVE) (Rumi 1313). Defa 13, Erzurum: Erzurum Vilayet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum (SVE) (Rumi 1315). Defa 14, Erzurum: Erzurum Vilayet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum (SVE) (Rumi 1316). Defa 15, Erzurum: Erzurum Vilayet Matbaası.

Araştırma Eserler

AKYÜZ, Yahya (2013). *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Pegem Akademi.

ÇADIRCI, Musa (1997). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: TTK.

BULUT, Çağdaş Engin (2015). “Devletin Taşradaki Eli: Umumi Müfettişlikler”, *CTAD*, 11(21): 83-110.

DEMİREL, Ömer GÜRBÜZ, Adnan ve TUŞ, Muhittin (1992). “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt 1, ss. 97-161, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.

Evliya Çelebi (H.1314). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul: İkdam Matbaası.

GELİŞLİ, Yücel (2002). “Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)”, *Türkler*, Cilt 15, ss. 35-43, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

GENÇ YILMAZ, Ayfer (2013). “Devlet Kapasitesi ve Umumi Müfettişlikler Altyapısal İktidarın Yerelde İnşası”, *Siyasal Bilimler Dergisi*, 1(1): 43-65.

HINZ, Walther (1990). *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, (Çev. Acar Sevim), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

KALLEK, Cengiz (24.01.2019). "Kile", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kile>.

KOÇAK, Cemil (2010), *Umumi Müfettişlikler*, İstanbul: İletişim Yayınları.

MİROĞLU, İsmet. (23.01.2019). "Bayburt", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bayburt>.

ORTAYLI, İlber (2011). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalle İdareleri (1840-1880)*, Ankara: TTK.

ÖZGER, Yunus (2007). *1895 Bayburt Ermeni Ayaklanmaları*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

ÖZGER, Yunus (2008). *XIX. Yüzyıl Bayburt (Sosyo-Ekonomik, İdari ve Demografik Yapı)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

PAKALIN, Mehmed Zeki (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü-I*, İstanbul: MEB Yayınları.

PAKALIN, Mehmed Zeki (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü-II*, İstanbul: MEB Yayınları.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet (2010). *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

SOMEL, Selçuk Akşin (1995). “Osman Nuri Paşa’nın 17 Temmuz 1885 Tarihli Hicaz Raporu” *A.Ü., D.T.C.F., Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18(29): 43-65.

TABAKOĞLU, Ahmet (2003). *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

TABAKOĞLU, Ahmet (2002). “Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi”. *Türkler*, Cilt 14, ss. 207-240, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

YOLALICI, Mehmet Emin (2002). Osmanlılarda Çağdaş Belediyecilik. *Türkler*, Cilt 13, ss. 739-749, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Yıldıray YILDIRIM, "Kaymakam Mehmed Hüsnü Bey'in Raporuna Göre 19. Yüzyıl Sonunda Bayburt Kazasının Genel Durumu", *Mavi Atlas*, 7(2)/2019: 121-140

Ekler:

Ek 1. Bayburd kazâsının üç yüz on dört senesine 'â'id mu'âmelât-ı idârîye istâtistikîdir.

عالم		ناقص		معاصر		جزی		خراسان	
عالم	ناقص	معاصر	جزی	خراسان	عالم	ناقص	معاصر	جزی	
عالم	ناقص	معاصر	جزی	خراسان	عالم	ناقص	معاصر	جزی	
عالم	ناقص	معاصر	جزی	خراسان	عالم	ناقص	معاصر	جزی	
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	
۲۰۰	۲۰۰	۲۰۰	۲۰۰	۲۰۰	۲۰۰	۲۰۰	۲۰۰	۲۰۰	
۳۰۰	۳۰۰	۳۰۰	۳۰۰	۳۰۰	۳۰۰	۳۰۰	۳۰۰	۳۰۰	
۴۰۰	۴۰۰	۴۰۰	۴۰۰	۴۰۰	۴۰۰	۴۰۰	۴۰۰	۴۰۰	
۵۰۰	۵۰۰	۵۰۰	۵۰۰	۵۰۰	۵۰۰	۵۰۰	۵۰۰	۵۰۰	
۶۰۰	۶۰۰	۶۰۰	۶۰۰	۶۰۰	۶۰۰	۶۰۰	۶۰۰	۶۰۰	
۷۰۰	۷۰۰	۷۰۰	۷۰۰	۷۰۰	۷۰۰	۷۰۰	۷۰۰	۷۰۰	
۸۰۰	۸۰۰	۸۰۰	۸۰۰	۸۰۰	۸۰۰	۸۰۰	۸۰۰	۸۰۰	
۹۰۰	۹۰۰	۹۰۰	۹۰۰	۹۰۰	۹۰۰	۹۰۰	۹۰۰	۹۰۰	
۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰	

با اوستونی که از جهت کثرت و ملت ایالتی است... (The text below the table is handwritten in Persian script, providing a detailed report on the conditions of the region, likely related to military or administrative matters, as indicated by the title. It discusses the state of affairs, military readiness, and administrative challenges in the region during the late 19th century.)

Y.EE.133/1

۹۰ ذی قعدة ۱۳۰۱ هـ ق حاکم

Y.EE.00133

Makale Geliş | Received: 02.08.2019
Makale Kabul | Accepted: 08.10.2019
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.600590

Ferdi GÜZEL

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.
Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bayburt-TÜRKİYE
Bayburt University, Faculty of Human and Social Sciences, Dep. of Turkish Language and Literature, Bayburt-TURKEY
ORCID: 0000-0002-5601-5661
guzelferdi@hotmail.com

Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Bazı Kelimelerin Kökeni Üzerine 2

Öz

Türkiye Türkçesi ağızlarında yer alan kelimelerin kökeni ile ilgili çalışmaların yeterli düzeyde olduğu söylenemez. Etimolojik çalışmalarda genellikle yazı dilinde yer alan kelimeler ele alınmakta, ağızlardaki kelimelere pek değinilmemektedir. Bu çalışmada Türkiye Türkçesi ağızlarında bulunan 15 kelimenin yapısı üzerinde durulmuştur. Birçoğu arkaik özellik taşıyan ve Türkiye Türkçesi yazı dilinde unutulmuş olan bu kelimeler şunlardır: *bernek, biniç, çıkla, düzen, enjir, haflek, hayinseme-, hemicik/ hemicük, maymak, soyha/ soyka, yığaç, yordu-, yoşa-, yörpek, yüle-*. Bu makalede, daha önce bazı etimolojik çalışmalarda ele alınmış olan bu kelimelerden bazılarının yapısı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüş, bazı kelimelerin kökeni ve yapısı hakkındaki görüşlere katkı sağlayacak örnek kelimeler gösterilmiştir. Zengin bir söz varlığına sahip olan Türkiye Türkçesi ağızları, Türk dili araştırmaları için büyük bir önem taşımaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarındaki kelimelerin etimolojisi üzerine yapılacak çalışmalar, Türk dili tarihindeki pek çok problemin çözümlenmesine, pek çok kelimenin yapısının aydınlatılmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arkaik Kelimeler, Etimoloji, Türkiye Türkçesi Ağızları.

On the Origin of Some Words in Turkish Dialects 2

Abstract

It cannot be said that there is adequate level of studies concerning the origin of the word in Turkey Turkish dialect. In etymological studies, the words in the written language are generally handled and the words in the dialects are not mentioned. This study focuses on the structure of fifteen words found in Turkish dialects. Some of the words examined are archaic words that have been forgotten in Turkish written language: *bernek, biniç, çıkla, düzen, enjir, haflek, hayinseme-, hemicik/ hemicük, maymak, soyha/ soyka, yığaç, yordu-, yoşa-, yörpek, yüle-*. Some of these words have already been addressed in various studies. Different opinions have been put forward about the structure of some of these words, and have been contributed to the views about the origin and structure of some words. Turkey Turkish dialect which has a rich vocabulary are of great importance for Turkish language studies. The work to be done on the etymology of words in Turkey Turkish dialects will contribute to be resolved in the history of Turkish language, it will contribute to the elucidation of the structure of many words.

Keywords: Archaic Words, Etymology, Turkish Dialects.

Giriş

Bu çalışma, daha önce yayımlanmış olan aynı konudaki makalenin (Güzel 2017) devamı niteliğindedir. Çalışmada Türkiye Türkçesi (TT) ağızlarındaki 15 kelimenin yapısı üzerinde durulmuştur. Bu kelimelerden bazılarının yapısı hakkında farklı düşünceler öne sürülmüş, bazılarının yapısı hakkında daha önce dile getirilmiş görüşleri doğrulayan örnekler gösterilmiştir.

Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Bazı Kelimelerin Kökeni

1. bernek: *Sürüye katılan, başkasına ait olan hayvan* (DS: 636). Brendemoen, kelimeyi *ver-* (< *ber-*) fiiline bağlamış, kelimedeki yer alan ekin *dernek* örneğinde de görüldüğünü ve son derece tartışmalı olduğunu ifade etmiştir (2011: 16). TT ağızlarında *pernek I* “toplantı”, *pernek II* “1. Sürüden ayrı otlatılan, iki üç kişinin birkaç davarı. 2. Sürüden ayrılmış davar: *Şu pernek koçu görüyor musun?* 3. Sürüye katılan yabancı koyun, keçi” (DS: 3431), *pernek* “Birçok kimsenin otlatılmak için bir araya toplanmış hayvanları” (DS: 4644) şeklinde de görülen kelimenin *ver-* fiili ile ilgisi açık değildir. TT ağızlarındaki diğer verilere göre farklı bir kök düşünme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır:

bernekleş- “Hayvan sürüden ayrılmak” (DS: 636), *pernekleş-* “Birkaç koyun, keçi sürüden ayrılmak, ayrı düşmek” (DS: 3431), *pereğenti/ pereenti/ perenti* “Yolunu şaşırıp sürüsünden ayrılan ve başka sürüye katılan hayvan” (DS: 3428), *periktir-* “1. Ürkütmek: *Tavukları periktirdim kümesine girmiyorlar.* 2. Kaçtırmak (uyku için) : *Uykumu periktirdi.*” (DS: 3430), *perikle-* “Kaçtırmak (uyku için)” (DS: 3430), *perk* “Korku, çekinme: *Benim senden hiç perkim yok.*” (DS: 3431, DS: 4643), *perik-* “1. Yadırgamak. 2. Ürmek, ürkerek kaçışmak (kümes hayvanları ve davarlar), 3. Uykusu kaçmak” (DS: 3430, DS: 4643) kelimelerinin aynı kökten türediği anlaşılmaktadır. Eldeki verilere göre **per-* / **peri-* “korkmak, ürmek” şeklinde bir kök tasarlanabilir.

2. biniç: *Cübbe* (DS: 697). Kelime, Tarama Sözlüğü’nde *biniş* biçiminde yer almaktadır (YTS: 34). Tietze 19. yy. öncesi lügatlerde yer almamasını gerekçe göstererek kelimenin İtalyanca *pelliccia* “kürk manto” kelimesinden bozma olabileceğini ifade etmiştir (2002: 437). Gülensoy, kelimeyi *bin-* fiilinden getirmiş, “omuza alınarak giyildiği için” açıklamasını yapmıştır (2007: 148). Kubbealtı Sözlüğü’nde ise genellikle ata binildiğinde giyildiği için bu adı almış olabileceği belirtilmiştir (Ayverdi 2006: 374). TT ağızlarındaki *bindirgeç* “kadınların örtüdüğü örtü, çarşaf” (DS: 695) verisi kelimenin *bin-* fiilinden türediği görüşünü doğrulamaktadır.

3. çıkla: *Sadece, yalnız; tamamen; tıpkı, aynı* (DS: 1168-1169). Tietze, kelimedenden sonra soru işareti koymuş, kelimenin yapısı hakkında bir açıklama yapmamıştır (2002: 348). Kelime *çak / çık* kökünden +IA pekiştirme eki ile türemiştir. *çak/ çık*, tarihî lehçelerde şu şekilde görülmektedir: ET *çak* “doğru olarak, tamamıyla, tam” (Clauson 1972: 404), OT *çak* “bir şeyin özünü, aynını gösteren kelime; tam, işte, aynı” (Atalay 1986: 131), TTT *çak/ çık* “tam, tamam; sırf, salt, sade, yalnız, safi, halis” (YTS: 49). Özellikle zarflara eklenerek pekiştirilmiş zarflar türeten +IA eki tarihî ve çağdaş lehçelerde bazı kelimelerde görülmektedir: *tünle, körkle, üzele, yeñile...* (Erdal 1991, Üstüner 2003, Nalbant 2004, Duman 2008, Ercilasun 2008).

4. düzen: *Toprak damlı ev* (Tietze 2002: 682). Tietze, M. Hacıhasanoğlu'nun bir eserinden aldığı “*Memlekette usta diye geçinenler, değil konak yapmak, düzen yapmaktan aciz kimselerdi.*” cümlesindeki *düzen* kelimesinin *düz-* fiilinden türediğini iddia etmiştir (2002: 682). Bize göre kelime *düz-* fiili ile ilgili değildir, ‘*düz*’ isminden +Añ (Erdal 1991: 160, Banguoğlu 2004: 181, Gabain 1988: 47) eki ile türemiştir. Pekiştirme, genişletme işlevleri ile tarihî ve çağdaş lehçelerde birçok kelimedede yer alan ve benzer işleve sahip +An eki ile birbirine karışmış olan +Añ (bk. Güzel 2019: 68-74) TT ağzlarında işlek bir ektir: *beleş* “tepe, yüksek yer, üzeri yassı tepe, ufak tepe” (DS: 611), *bozan* “sürülmemiş boz tarla” (DS: 751), *gölen* “küçük su birikintisi, gölcük” (DS: 2141), *külen* “sulanmayan verimli ve çakılsız toprak; gübreli, kül rengi toprak” (DS: 3028), *ölen* “çiçekli çayır” (DS: 3330)...

5. eñir: *Pek erken, şafak sökerken* (DS: 1758). Tietze’ye göre kelime, *en* “üstünlük zarfı” ve *ir* “er, erken” kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur (2002: 726). Yazarın “pek erken” anlamından yola çıkarak böyle bir çözümleme yaptığı anlaşılmaktadır. Kelimenin ET *iñir* “alaca karanlık” (Clauson 1972: 162, 188) biçiminden i- > e- değişimi ile oluştuğu açıktır.

Kelime, tarihi ve çağdaş lehçelerin birçoğunda yer almaktadır: PTürk. **iñir* dusk (дымка, сумерки): OTürk. *iñir* (~ *iñir*) (OUygh.); Karakh. *iñir* (MK), *imir* (MK Oghuz); Tur. *inirik*, *iñirik* (dial.), *ümez* ‘fog’; Turkm. *ümür*, *iñirik*; Khal. *añgür*; Uzb. *ümür*, *imir*; Krm. *iñir*, *iñyir*; Tat. *ıñgır*; Bashk. *ıñır*; Kirgh. *iñir*, *iñirt*, *iñirt*; Kaz. *ıñır*, *imirt*, *imirt*; KBalk. *iñir*; KKalp. *iñir*, *imirt*; SUygh. *iñer*, *jıñir*; Khak. *ır*; Shr. *ır*, *ınar*; Oyr. *iñir*, *ır*, *inir*; Tv. *imir*; Chuv. *əñərək*; *əner* ‘yesterday’ (Starostin vd. 2003: 586-587)

Türkiye Türkçesi yazı dilinde unutulmuş olan bu kelimenin TT ağzlarında birçok varyantı tespit edilmiştir. Kelime, Balıkesir’de aynı anlam ile *eñir* *siñir* biçiminde ikileme oluşturmuştur (DS: 1758). Kelimenin +Xk ve +CXk ekleri ile genişlemiş şekilleri

ağızlarda daha yaygındır: *ıǵrık/ ıǵırcık/ ihırcık/ inrık/ ıkırcık/ unıcuk...* (DS: 2458, DS: 2462, DS: 2478, DS: 2479). Kelime, TT ağızlarında hem akşam hem de sabah karanlığını ifade etmek için kullanılmıştır.

Kelime, TT ağızlarında “sahur yemeği” anlamına da gelmektedir. Kelimenin *irlik/ iǵirik/ illik/ inirik* (DS: 2553) varyantları bu anlamı taşımaktadır. *irlik* (~ *illik*) kelimesi ilk bakışta *er* “erken” ile ilişkilendirilebilir fakat diğer varyantlar kelimenin *inir* ile ilgili olduğunu ortaya koymaktadır: < *irlik* < *iǵirlik* < *inirlik*.

6. haflek: *Korkak* (DS: 2251). Tietze, bu veriyi, *ebleh* kelimesinin bir varyantı olarak değerlendirmiştir (2009: 229). Bu kabul edilebilir bir açıklama değildir. Kelimenin +lAk eki ile türetildiği açıktır. *haflek*, ya Arapça *havf* “korku” kelimesinden ya da *haf* yansıma kökünden türetilmiştir. İkincisi daha güçlü bir ihtimaldir. Yansıma köklerden de bazı kelimeler türetmiş olan +lAk eki, çeşitli insan tiplerini belirten aşağılayıcı manada sıfatlar oluşturur: *dişlek, ödlek, cavlak, dazlak, torlak...* (Banguoğlu 2004: 186, Korkmaz 2003: 50).

7. hayinseme-: *Önem vermemek* (DS: 2317). Tietze, kelimenin Slavca olduğunu öne sürmüştür (1999: 59). Yazarın daha sonra bu fikrinden vazgeçtiği anlaşılmaktadır. Daha önce *haylama-* ile birlikte Slavca kabul ettiği bu veriyi etimolojik sözlüğüne almamış, *haylama-* kelimesini ise etimolojik sözlüğünde *‘hay+la-ma-’* şeklinde göstermiştir (2009: 280). *hayinseme-*, Tietze’nin *haylama-* kelimesinde tespit ettiği gibi *hay* kökünden “öyle saymak, öyle kabul etmek” anlamında fiiller türeten +(X)nsA- (< - (X)msA-) eki ile türetilmiştir. TTT’deki *hayla-* “ehemmiyet vermek” (YTS: 106) verisi ve TT ağızlarındaki aynı ek ile kurulu benzer yapıdaki kelimeler bunu doğrulamaktadır: *vayınsa-* “söylenen sözü yineleyerek alay etmek, eğlenmek” (DS: 4093), *heçinsen-* “kıymet vermemek” (Bozyiğit 1988: 137), *azınsa-* “az görmek” (DS: 439).

8. hemicik/ hemicük: *Güçsüz, bitkin; çok genç, çocuk* (DS: 2337). Tietze’nin, *hemi* “bütün” ve *+cik* “küçültme eki” biçimindeki açıklamasına (2009: 293) hak vermek mümkün değildir. *Hemicik*, Dankoff’a göre Ermeniceden bir geri alıntıdır. Türkçe *kumacık* “oyuncak bebek, bez bebek” kelimesi Ermenice’ye *hamaçik* şeklinde geçmiş, daha sonra Ermeniceden geri alınmıştır. Kelimenin TT ağızlarında *hamecik, hamacük, hemencük, hametçik, humarcık* vb. varyantları da vardır (DS: 2266, DS: 2442, Dankoff 1995: 219). Kelimenin *hamencük/ hemencük, hamitcik/ hametçik* biçimindeki /n/, /t/ türeme sesleri için bk. Eckmann 1955.

9. maymak: *Eli ayağı çarpık, ağzı eğri kimse* (DS: 4588). Tietze, kelimenin yapısı hakkında bir yorum yapmamış, kelimeyi Azeri Türkçesindeki *maymağ* ve Gürcücedeki

maymahi ile karşılaştırmakla yetinmiştir (2018: 166). Kelime, *bay-* “*eğil-, *yamul-, *çarpıl-” kökünden -mAk eki ile türetilmiştir. Bu kök, TT ağızlarında korunmuştur: *bay-* “oğlaklar yan yan basmak” (DS: 4450).

bay- kelimesinin TT ağızlarında birçok türevi vardır: *baymak* “ayakları eğri olarak doğan keçi yavrusu” (DS: 583), *baymal* “yürürken ayak uçlarını içeriye doğru basarak yürüyen” (DS: 583), *bayuk* “eğri, yıkılacak derecede eğrilmiş” (DS: 585), *maymala-* “topallayarak yürümek; yürürken iki yana sallanmak” (DS: 3142). Bu verilerden bir kısmının ilk bakışta Farsça *pā* “ayak” ile ilgili olabileceği düşünülebilir. Nitekim Çağbayır, *baymal* kelimesinin Farsça *pāy-māl?* “ayak altında” biçiminden geldiğini belirtmiştir (2007: 512). Fakat tarihî ve çağdaş lehçelerde *bay-* ~ *may-* kökünden türeyen kelimeler bu görüşü çürütmektedir: PTurk. *bañ- 1 to wave 2 to sway 3 club-footed 4 curved 5 to bend 6 to be bent, curved (1 махать 2 качаться 3 косопалый, кривоногий 4 кривой 5 гнуть 6 гнуться, быть согнутым): Karakh. *maj-yuq* 3 (MK); Turkm. *majir-* 5, *majriq* ‘overstrained’, *maj-tiq* 3, *majmiq* 4; MTurk. *majruq* 3, 4 (Abush., Pav.C); Uzb. *majriq* 3, dial. *bajmaq* 3 (Radl.); Uygh. *majmaq* 3; Krm. *majış-* 6; Kirgh. *majriq-*, *majış-* 6, *maj-tar-* 5, *majriq* 3, *majmaq* 3; Kaz. *majis-* 6, *majir-* 5, *majriq* 3, *majmaq* 3; KKalp. *majis-* 6, *majmaq* 3; Kum. *majir-* ‘to wrench’, *majşaj-* ‘to mis-step’, *majmaq* 3; Nogh. *majis-* 6, *majir-* 5; Shr. *majriq* 3, *majril-* 6; Oyr. *majriq* 4, 3; Tv. *majış-qaq* 4, *majiriq*, *maj-ta-q* 3; Yak. *bajātīq-* 2, *bajāttañnā-* 1 (Пек. - without nasalization), dial. *majyax* ‘convolution’ (Starostin vd. 2003: 907).

10. soyha/ soyka: *Ölünün üstünden çıkan giysi; miras, kalıt* (DS: 3669). Kelime TT ağızlarında “şey, nesne; giyiniş biçimi, kılık” (DS: 3659) anlamı ile de yer almaktadır. TTT’de de “soyuntu, sırttan çıkan elbise; elbise” anlamına gelmektedir (YTS: 191). Bazı dilciler kelimenin Slavca olduğunu iddia etmiş olsa da *soy-* fiilinden türediği genel kabul gören bir görüştür (Gülensoy 2007: 802, Sarı 2004: 99-106). Mustafa Sarı, kelimeyi etraflıca incelemiş, kelimenin yapısı hakkındaki görüşleri değerlendirmiştir (2004: 99-106). Kelimenin *soy-* fiilinden türemiş olduğunu TT ağızlarındaki *soymaç* “kirlî giysi” (DS: 3670) verisi de desteklemektedir.

11. yığaç: *Tombul* (DS: 4262). Gülensoy, kelimenin ağaç ile ilgili olduğu görüşündedir: < *yığaç* “ağaç, ağaç parçası” (2007: 1134). Kelime, *yığ-* “toplamak” fiilinden türemiştir. TT ağızlarındaki aynı kökten farklı eklerle türemiş, aynı anlamdaki kelimeler bunu göstermektedir: *yığma/ yığman* “kısa boylu, etine dolgun” (DS: 4263), *yığmaç* “çok şişman, hantal” (DS: 4263).

12. yordu-: *Evlenmekten caydırmak* (DS: 4297). Gülensoy, kelimeyi Karahanlı Türkçesindeki *yorıdaçı* “hısımlar, dünürler arasında gidip gelen adam” kelimesi ile ilgili görmüştür (2007: 1162).

Bizce DS’deki bu kelime, yazıya yanlış geçirilmiş kelimelerden biridir. Kelimenin *yoz-* fiilinden -DXr- çatı eki ile türediği anlaşılmaktadır. Sondaki /r/ sesinin düştüğü kabul edilecek olursa kelimenin DS’de *yozdu-* biçiminde yer alması gerekirdi. bk. *yoz-* “isteğinden caymak, bir şeyden soğumak; tavuk, kuluçkaya yatmaktan caymak, yumurtlamaz olmak” (DS: 4303-4304), *yozdur-* “kuluçka bir tavuğu kuluçkalıktan caydırmak” (DS: 4303).

13. yoşa-: *Eskimek, yıpranmak* (DS: 4300). TT ağızlarında *yoşu-* /*yoşul-* /*yoşun-* /*yuğşu-* /*yuğşun-* /*yoğşu-* /*yokşa-* /*yoşañı-* /*yoşan-* /*yoşanla-* biçimleri de bulunan kelime aynı zamanda “yorulmak, güçsüz kalmak” anlamına da gelmektedir (DS: 4288, DS: 4299, DS: 4300). Gülensoy, kelimeyi *yuğşu-* maddesine göndererek açıklamayı orada yapmış, < *yuw-* “*uslanmak, akıtmak, erişmek, olgunlaşmak*” -*şu-*, biçiminde çözümlenmiştir (2007: 1171).

Kelime, *yoş* “yorgun, yıpranmış, fersiz, zayıf, beceriksiz, kamaşık, bulanık; yorgunluk, fersizlik, zayıflık” (YTS: 250, DS: 4299) kelimesinden +A- eki ile türetilmiştir. TTT’de aynı kökten +X- eki ile türetilmiş *yoşu-* kelimesi, *yoşa-* ile aynı anlamı taşımaktadır (YTS: 250).

14. yörpek: *Bebek yatağı* (DS: 4309). Gülensoy, *körpe* kelimesinden türediği görüşündedir: < *körpe* “*yeni*” +*k* (2007: 1169). TT ağızlarında *yörek* “çocuğun, beşikten düşmemesi için, yorganın üstünden beşiğe bağlanan bez bağ” (DS: 4309), *yöreme* ise “örtü” (DS: 4309) anlamına gelmektedir. TT ağızlarındaki bu kelimeler ET *yörge-* “sarmak” (Clauson 1972: 312) fiilinden türemiştir. *yörgek*, Dîvânu Lugâti’t-Türk’te de “örtü” anlamını taşımaktadır (Atalay 1986: 805). Gülden Sağol Yüksekaya, *yörgek* ve varyantlarını etraflıca ele almış, kelimenin etimolojisi hakkında detaylı bilgi vermiştir (2011: 48-56).

TT ağızlarındaki *yörpek* verisinde tespit veya yazıya geçirme aşamasında bir hata olabilir, kelimenin DS’de *yörgek* yerine sehven *yörpek* biçiminde yer almış olması güçlü bir ihtimaldir. Kazakça *cörgek* “beşiğe yatırılan çocuğun altına konan yatak” (Oraltay 1984: 105) verisi kelimenin *yörge-* fiilinden türediğini desteklemektedir. Eğer bir hata söz konusu değilse kelime *yör-pe-* “*pekiştirme eki*” -*k* biçiminde türemiş olmalıdır.

15. yüle-: *Balta, keser, çapa gibi gereçlerin ağzını düzeltmek, inceltmek, bilemek* (DS: 4329). Gülensoy, kelimeyi OT *yüli-* “tıraş etmek” kelimesine bağlamıştır (2007: 1192). Bize göre kelime, *yiv+le-* biçiminden ses değişimi ile ortaya çıkmıştır: < yüle- < yüğle- < yüvle- < yivle-. bk. *yivle-* “bileyerek keskinleştirmek, inceltmek, sivriltmek” (DS: 4283).

Sonuç

Eski Türkçedeki pek çok kelimeyi koruması, zengin bir söz varlığına, gramer çeşitliliğine ve türetim gücüne sahip olması gibi özellikleriyle TT ağzları, Türk dili araştırmaları için büyük bir önem taşımaktadır.

Tarihî lehçelerde tanıklanmamış *bay-*, **per-* / **peri-* gibi bazı kökler TT ağzlarında oldukça işlektir. Bu gibi kelimelerin yapılarını doğru çözümleyebilmek için kelimelerin diğer türev ve varyantlarını dikkate almak gerekmektedir. TT ağzlarındaki *çıkla*, *yörpek* vb. kelimeler ise etimolojik çözümlenmelerde tarihî ve çağdaş lehçelere müracaat etmenin zorunlu olduğunu ortaya koymaktadır.

TT ağzları, *biniç*, *soyka* gibi yapıları tartışmalı birtakım kelimelerin çözümüne ışık tutacak verileri bünyesinde taşımaktadır. TT ağzlarındaki kelimelerin etimolojisi üzerine yapılacak çalışmalar, Türk dili tarihindeki ses, şekil ve anlam ile ilgili pek çok problemin çözümlenmesine, pek çok kelimenin yapısının aydınlatılmasına katkı sağlayacaktır.

Kısaltmalar ve Kaynakça

ATALAY, Besim (1986). *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini “Endeks”*. Ankara: TDK Yayınları.

AYVERDİ, İlhan (2006). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

BANGUOĞLU, Tahsin (2004). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.

BOZYİĞİT, A. Esat (1998). *Ankara İli Ağzı Sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

BRENDEMOEN, Bernt (2011). “Doğu Karadeniz Ağzlarının Söz Varlığı”. *Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu Bildirileri*. Hazırlayan: Nurettin Demir ve Emine Yılmaz. Ankara: Hacettepe Yayıncılık. 9-16.

CLAUSON, Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.

ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük 1-5*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

DANKOFF, Robert (1995). *Armenian Loanwords in Turkish*. Wiesbaden: Turkologia.

DS: TDK (1963-1982). *Derleme Sözlüğü I-XII*. Ankara: TDK Yayınları.

DUMAN, Musa (2008). “Eski Türkiye Türkçesinde +IA Ekli Zarfların Kullanımı Üzerine.” *Turkish Studies*, 3/3, 345-355.

ECKMANN, Janos (1955). “Türkçede D, T ve N Seslerinin Türemesi”. *TDAY-B* 1955, s. 11-22.

ERCİLASUN, A. Bican (2008). “La Enklitiği ve Türkçede Bir ‘Pekiştirme Enklitiği’ Teorisi”. *Dil Araştırmaları*, 2, 35-56.

ERDAL, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

EREN, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Yayınları.

ET: Eski Türkçe

GÜLENSOY, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I (A-N) - II (O-Z)*. Ankara: TDK Yayınları.

GÜZEL, Ferdi (2017). Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Bazı Kelimelerin Kökeni Üzerine. *Sobider*, 16, 182-189.

GÜZEL, Ferdi (2019). *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Yapım Ekleri*. Ankara: TDK Yayınları.

KORKMAZ, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.

NALBANT, M. Vefa (2004). “Türkçe Enklitik Edatı Lağızların”. *V. UTDK*. Ankara: TDK Yayınları. s. 2157-2173.

ORALTAY, Hasan (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü*. Çev. Nuri Yüce, Saadet Pınar. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Yayını.

OT: Orta Türkçe

SARI, Mustafa (2006). “Soyka Sözü Hakkında”, *TDAY-B* 2004-I, 99-106.

STAROSTİN, S.; DYBO, A. ve MUDRAK, O. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*. Leiden-Boston: Brill.

TİETZE, Andreas (1999). *Anadolu Türkçesinde Yunanca, Slavca, Arapça ve Farsça Ödünçlemeler*. Hazırlayan: Mehmet Ölmez. İstanbul: Simurg Yayınları.

TİETZE, Andreas (2002). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı I (A-E)*. İstanbul-Wien: Simurg Yayınları.

TİETZE, Andreas (2009). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı II (F-J)*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.

TİETZE, Andreas (2018). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı V (M-N)*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

TTT: Tarihî Türkiye Türkçesi

ÜSTÜNER, Ahat (2003). *Türkçede Pekiştirme*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Basımevi.

YTS: TDK (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Haz. Cem Dilçin. Ankara: TDK Yayınları.

Makale Geliş | Received: 19.09.2019
Makale Kabul | Accepted: 03.10.2019
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.614185

Gamze AKSAN

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.
Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Konya-TÜRKİYE
Selçuk University, Faculty of Letters, Department of Sociology, Konya-TURKEY
ORCID: 0000-0001-5051-4630
gaksan@selcuk.edu.tr

Globalization and Civil Society or “Global Civil Society”

Abstract

The idea of civil society has brought along various meanings and concepts in the historical process. Civil society, which gained more importance with the modern era, has gained a complex structure with globalization, which is a much more visible process in the 21st century. In particular, cultural diversity, the existence and demands of different social groups in social life, social movements, transportation and communication facilities; differentiated globalization and civil society. This, in a way, has led to a broader reading of political life. In this study, the ties and relationship between globalization, a historical process and reality, and the concept of civil society emerged in the 21st century has been tried to be revealed. For this purpose, the historical development of civil society has been included in the study. In the following sections, the issue of globalization, democratization and civil society has been discussed and finally, inferences regarding the perception of global civil society which constitute the body of the study have been made.

Keywords: Civil Society, Globalization and Democratization, Global Civil Society.

Küreselleşme ve Sivil Toplum veya “Küresel Sivil Toplum”

Öz

Sivil toplum düşüncesi tarihsel süreç içerisinde çeşitli anlam ve kavramlarla ilişkilendirilerek kullanılmaktadır. Modern dönemle birlikte daha da önem kazanan sivil toplum, 21. yüzyılda çok daha görünür bir süreç olan küreselleşme ile birlikte kompleks bir yapıya kavuşmuştur. Bilhassa kültürel çeşitlilik, farklı toplumsal grupların sosyal yaşamdaki varlığı ve talepleri, toplumsal hareketler, ulaşım ve iletişim olanaklarında meydana gelen kolaylıklar; farklılaşan bir küreselleşme ve sivil toplum algısını ve pratiğini doğurmuştur. Bu durum, bir açıdan da politik yaşantının daha geniş bir ölçekte okunmasına vesile olmuştur. Peki, gerçekte küresel bir sivil toplumdan bahsedilmek mümkün müdür? Bu çalışmada, tarihsel bir süreç ve gerçeklik olarak küreselleşmenin 21. yüzyılda ortaya çıkan sivil toplum kavramıyla bağı ve ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla çalışmada başta sivil toplumun tarihsel gelişimine yer verilmiş, ilerleyen bölümlerde küreselleşme, demokratikleşme ve sivil toplum ilişkisine değinilmiş ve son olarak çalışmanın merkezî problemi olan küresel sivil toplum konusu ele alınarak bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum, Küreselleşme ve Demokratikleşme, Küresel Sivil Toplum.

1. Introduction

As it is known, the most popular side of the 19th century, where many radical developments had been experienced, is highly and directly connected with the industrial revolution. With the industrial revolution, the economic circle of the development had gained momentum. At the same time, technological development had brought a set of novelties that had never been experienced in the human history; especially in the 1800s which had given way to developments that started in Western Europe and expanded to entire World. The process that had started with the textile industry had provided other developments on bigger changes in terms of industrial operation and machine manufacturing and also the area of chemistry in a very short term. In addition, one of the important developments is about transportation, observed as the embodiment of globalization due to exploitation movements, which gave shape to the history of humanity as an intensive dependency.

It is clear that all of these developments mentioned above cause structural and functional differences in social relationship. In large cities where their characteristics are mainly determined by the notion of industry, the necessity of different heterogeneous groups, which never know each other, cannot solve/burden the problems/necessities via informal relationships that are very different in terms of socio-economic and socio-cultural situation, and the areas where they can feel common sense have increased; also, within this context, new collective movements have emerged. The process of spreading of aforementioned technological and industrial changes through transportation and communication causes the awareness of the problems that were spoken culturally or politically. This also widened the common discourse areas in a transnational way. This mentioned process in fact is directly connected with the today’s civil society. Even though the initial practices regarding civil society, which has been evaluated from the 18th century to today, had developed within the circle of “political society”, in the process of today, it is possible to claim that collective right movements are more visible in West and they are determinant about the route of the movements after the 1950’s and there is a civil society area that has been getting stronger and spreading after the 1990’s, which specific concerns are generalized in a global scale. In fact, one of the most important dynamics that determines the process in which the concept of civil society actually begins to develop as an academic interest in social sciences is globalization. In time, beside economic notions that were directly affected by industrialization and market conditions, the basis of nation-state had been started to be questioned through the widening discussion areas regarding human rights and freedom. As such, new citizenship approaches such as

multicultural citizenship and global citizenship were brought on the agenda by the growing debate on individual rights and freedoms and they also influenced the perception of citizenship. All of these developments directly shaped the sphere of civil society, and within the context of "social movements", the process we are discussing today has brought a new platform to a more concrete theoretical and practical expression.

By the development of information technologies, the process has gained momentum and it has been supported by the creation of different areas where common civic reflexes can be developed. Therefore, this study proposes to shed light on the points where civil society and globalization are coinciding within historical process.

This study thus aimed at revealing the points that civil society in history has intersected with globalization. In this essay, firstly, conceptual and theoretical frameworks related to civil society will be given. After examining the civil society context that emerged in the approach of state and society, which is an important discussion axis in the political literature, the dimensions of civil society impact of globalization will be examined and the frame and possibilities of "global civil society" will be evaluated.

2. Main Thoughts on the Concept of Civil Society within the Circle of Discussions on State and Society

In general, civil society, which is a concept of western origin, is characterized by analytical concepts, where qualitative and quantitative descriptions of the state, the individual and the society are determined in many theories. Hence, the concept emerges as a concept that presents different semantic integrations in different historical periods and found in discussions about political theory where the theorists mostly fill the content of their main focus. For example, the word "civil" keeps a meaning such as city custom and civilization, especially reflecting the nature of the 18th century; it is used by some Western thinkers to express freedoms through individual freedoms (Bolay 1997: 7). The classic use of the concept, which extends from Cicero among the ancient Greek philosophers and other Roman thinkers in terms of its roots, remains in the state until the end of the 18th century (Rowley 1997: 401). In its contemporary context, the modern civil society idea, i.e. the context of fundamental rights and freedoms that an individual obtains in the face of the state, has become evident in the Scottish and Continental Enlightenment in the late 18th century. This normative ideal, which came to the fore with the collapse of the social order crisis and the regulatory paradigms in the western societies in the late 17th and 18th centuries (Seligman, 2002: 14), was discussed by many political theorists from Thomas Paine to Georg Hegel in a context where the citizens could

participate in the direction of their own interests and desires and developed it as a field parallel to the state but separate from it. This new idea was the reflection of the private property, the market competition and the changing economic situation with the rise of the bourgeoisie. This situation became a fallacy in the cabin by merging of the demands of liberty that emerged with the American and French revolutions (Carothers 2000: 18). Especially during the seventeenth century, land, labor, the commercialization of the capital, the expansion of the market economy, the developments around new discoveries and revolutions resulted by the questioning of existing political order and authority. At the end of the century, concepts such as God, king, state, individual, woman, and man existed in the traditional political culture of the West were refilled according to requirements of the modern world and the basic elements of political system were attempted to be re-defined (Çaha 2003: 23-24). Thus, by the seventeenth century, social theorists who lived in the eighteenth and nineteenth centuries focused on the state-society relationship by discussing the qualities of the political structure that will be formed under the influence of liberalism, Marxism or conservative thought systems, especially the new social order determined by the industrialization. The next process was shaped by the differing demands of the changing social structure, and the concept of civil society was mainly dealt with in relation to democracy for being influenced by the popularization of civil rights demands in the 1960s and the developments experienced in the 1980s.

Historically, theoretical discussions of the state and individual / community focus have historically been seen as the forefront of the two fundamental approaches set out by the French and Anglo-Saxon political reflexes, as well as the Marxist perspective articulated in the nineteenth century in civil society debates. These considerations represent two central trends in the discussion, suggesting two analytical frameworks, both transcendental and instrumental. The state-oriented political thought has turned into a structure which extends to the origin of Plato and leads to a structure that promotes and politicizes the same sensitivity on a national basis by rejecting the legitimacy of the religion-based understanding in the modern world, leaving a transcendentalism built in the minds of Machiavelli and Bodin (Çaha 2003). The subject that comes to forefront in this perspective is that the state becomes a "purpose" with the transcendental and surrounding aspects; on the other hand, the field of civil society is very narrow in terms of individual freedoms and open to state intervention. It is a subject of state-society relationship in which the autonomy of the state authority is important and as well as the obedience of individual's to this authority.

The views that provide the most important perspectives to the "purpose"-based configuration of the state belong to Hobbes. According to Hobbes (1977), in the case of nature, man is a wolf to man, which means anarchy and chaos. The state, on the other hand, came up with this justification in order to ensure the individual safety of the people. This security will not be provided by natural law, so we will need a power that will force us to comply with some rules, and this power will only be possible with a continuous, decisive mechanism, rather than a combination of several people or families. The only way to build such a general power that will enable individuals to live in peace is through the transfer of everyone's will and judgment to a single will. The willpower mentioned here is the social contract which symbolizes the will of everybody. Thus, Hobbes states that the source of the state's absolutism is the existence of a social contract besides a sacred power, and the idea of the state is at a different level. However, Hobbes' views set the state in a very comprehensive way, and grant virtually unlimited power to this structure, which has legitimacy for everyone to represent his will (Keane 1994: 63). All civil society elements, including religious institutions, should be gathered under the roof of the state. Since the state is the maker of all kinds of laws, religious law will not be needed, and obedience to the state will mean the worship of God at the same time. Therefore, the civil society in Hobbes was actually a demonstration of civil status as a counterpart to natural rights (Akali 1991: 118-119) and a peaceful order that the security state had forcibly provided (Keane 1994: 63).

Rousseau, another thinker who can be appreciated in this tradition, differs from Hobbes in the sense that people in nature are "naturally good". According to Rousseau, liberating the individual is directly involved in making the law. In this context, Rousseau, as a necessary element for political freedom, reintroduces re-existence in a certain way to the virtues of the citizens of ancient Greece and Rome. According to him, subordination of individuals to the immovable authority of a common organ prevents them from being personally dependent. As an individual, each person has a "special will" that serves "special interest". However, as "citizen", each one participates in general will by serving the common interest of the citizen (Anhart 2004:196). Thus, in order to live in peace and to preserve their own property, the individuals will transfer the "special" and "different" wills to the general will that surrounds and encompasses the contracts they have executed with their own survival. After the formation of the general will, individuals lose their difference and become bearer of this interest. As special initiative and extension situations lead individuals to rational egoism, differences in the public arena must be transformed into an absolute harmony. With this view, Rousseau gives signs of an authoritarian state

position in terms of civil society in the modern world. At first, Rousseau attains a level of civil society level differences that reaches an inclusive state and public sphere, although the individual's interests and involvement seem important (Çaha 2003: 29). In this way, it is possible to evaluate this perspective within the statist tendency.

Hegel is one of the thinkers who clarify the distinction between state and society, as well. According to Hegel, civil society is a level of distinction that requires the state to be able to achieve itself, but mediates between the state and the family, even if the development is precisely following the state (Hegel 2010: 210). Civil society is not a state of natural liberty; it is a patriarchal, ethical living space between the family and the state produced in the historical process. This area covers institutions responsible for the execution of economic, social classes, professional associations and prosperity and civilized law. In this sense, civil society is a mosaic composed of private individuals, classes, groups and institutions whose activities are governed by civilized legal rules and whose qualities are not directly linked to the political state itself (Keane 1994: 76). In Hegel's thought, the civil society does not only separate state and the family, but also directly contributes to the individual's direct participation in various social institutions (Ritzer 2010: 131). The creation of civil society as a product of a long and historically complex process is in fact the success of the modern world (Hegel 2010: 308). The bourgeois society he describes is one of the specific social forms that have emerged historically. It is a vital condition, even though it is not completely dispatched to its civil society economic institutions.

Even though his thought of civil society does not completely refer to economic institutions, these are vital conditions in his position. For Hegel, the possibility of preserving both individual freedom and the universal state is based on all the innovations of the new class and social life that emerged, and a different and autonomous economy, instead of subordination of one to another as it was done in previous societies. This new social life meets private and public, individual and universal with the interplay of special interests; neither merely the family nor the state, but both are intermediaries (Wood 1990: 62). However, the field of civil society is a battlefield where Hegel's approach is exposed to fragile and serious conflicts as opposed to the family that represents the area of harmonization, and where conflicts of special interests conflict with private interests. Because of this persistent nature, it requires political regulation because it cannot resolve its conflicts by itself. Only then a high public authority can overcome the injustices of civil society and synthesize the interests of a particular within a universal political community (Keane 1994:77: 48). Although Hegelian approach with the idea of an upper

and a dominant authority for civil society to realize itself shares the same emphasis with the statist tradition in its outcome, it is important to select civil society as the starting point and to centralize the historiography.

Individual and community-based tradition is usually handled within the framework of Ferguson, Locke, Mill, Berlin and Hayek. When these considerations are evaluated, Ferguson, for example, emphasizes the necessity of establishing and strengthening citizen units for the revival of the public soul in order to prevent the despotic political society from narrowing the field of civil society and restricting individual rights and freedoms. But in the last stage, he feels that the separation of the political and civil sphere is dangerous for management and consequently opposes to this idea (Aslan 2010: 196). John Locke is one of the first thinkers to come to mind in an individual-centered thought. John Locke's views on the state-centered thinking of how the state, equipped with as much power and authority as possible to put an end to the chaotic climate, can suppress its own excesses later on, have important implications for the formation of an individual-centered thinking in the state and society debate. According to Locke, in the case of nature, man is in the form of freedom, peace and mutual aid (exactly the opposite of Hobbes' thoughts). Conflict or war is one of the obvious threats to the human being in nature. In this framework, the political authority was established with the aim of protecting the state against the risk of war (Pollock 1904: 242-243). Locke is convinced that the state's admissible side is to respect the equal rights of individuals and serve their common interests (Rawls 2003:29). In Locke's mind, Civil society expressing life in "peace, trust and peace" consists of a stable interaction between male, "free, equal and independent" individuals; the properties possessed by these individuals are assured in the broadest sense by means of subordination to the state politically, that is, the process of formulating, executing and enforcing the laws in a single state (Locke 1823: 146; Keane 1994: 67). In the face of sovereignty of the unrestricted state, Locke opens civil society space in terms of state proposal, which is legally guaranteed arbitrator allowing individual rights and freedoms through this approach. Here, in particular, the arguments concerning the state of natural social solidarity are based on the view that the state is supposed to complement the aspects that are lacking in nature and to be present in a compromising manner by contrasting the viewpoint that the state is designed as an absolute sovereign power covering all social and individual spheres due to the chaotic nature of the state of nature.

Mill, Berlin, and Hayek were the other important figures who stood in opposition to the statist political tradition and contributed to the development of modern civil society

thinking, with individual approaches such as freedom, diversity, pluralism and participation. While they do not suggest a direct theoretical framework for the concept of civil society, their approach to the core contexts of the concept is of great importance. For example, J. Stuart Mill argues that the civil and political dimension of social life must be built on a diversity that is based on tolerance. Mill, reflecting the difference in human nature in social life, establishing a society project open to diversity and differences and pointing to the necessity of an independent state, thinks that the state should accept individual freedoms in their own diversity. In addition, Mill points out differences that are one of the important elements for the development of civil society and claims the freedom of individuals based on ethnic or gender based group ties by moving beyond the basic discourse about the subject (Çaha 2003: 49-50). Isaiah Berlin draws attention to the individual freedoms and the areas restricted by the negative and positive freedom approach. Freedom, however, does not reveal humanity as the sole purpose. To treat others as if they did not want them to treat themselves, to pay the debt to those who were capable of freedom, prosperity and enlightenment alone; that is, the simplest and most universal meaning, justice, equality of freedom. According to Berlin, this framework is the basis of liberal morality (Berlin 1969: 124-126). There is more than one way to live a good and beautiful life. Berlin, who claims that one of these ways is the best one, will take a monstrous structure, regardless of who comes from it, foresees a pluralistic political model in which it can be realized by fervently advocating moral values at the point of pluralism (Çaha 2003: 51). The emphasis on Hayek's approach can be read through criticism of state intervention and totalitarianism. For example, Hayek (1995: 150; 1999: 131), who thinks that even a small intervention into economic life in the name of social justice will lead society to slavery, and that state intervention in the market will cause individuals to fulfill their destinies and subject the state to the hierarchy of aims, the civilian area gives signs of places to be confined, while increasingly worried that it will grow into a repressive and totalitarian structure.

In the theoretical background of the concept of civil society, a different axis, beyond the emphasis of statist or socialist, was formed within the framework of Marxist views. These approaches, which we can also refer to as a Marxist state conception, are approaches that distinguish civil society from the state and tend to see the state as the determinant of the entire public interest in capitalist societies. When we consider Marx's views on civil society as a source, some differences between statist or individualist or socialist political tendencies attract the attention. First of all, Marx does not regard civil society as a natural state, but in fact it emphasizes the historicity of the concept parallel

to its own point of view. Civil societies under modern state guarantees are defined as the product of its historicity in terms of its production relations and forces. In civil society, which reflects the economic form that the bourgeoisie has imitated by its image, the bourgeois competition and selfishness leads to the dissolution of previous natural bonds. The means to be used only in the face of individuals for their own specific purposes and the various social bonds in the form of an external necessity emerged only in the 18th century (Keane 1994: 92, 93). Marx is disturbed by the fact that the idea of a public interest, which is pursuing individual interests, has begun to be formed by focusing on relations in bourgeois society. Civil society will create power in itself and ultimately disrupt or change the existing structure of the proletariat (Cox 1999: 6). In addition, Marx points out that the view of civil society and the state as two separate units hindered the recognition of the dimension of subordination to economic activities and organizers of the state (Aktay 2015: 298). Thus, by criticizing the universality of the state, the characteristics of the civil society it emphasizes, and class relations, Marx transforms Hegel’s distinction between state and civil society. This has also led Marx to the discovery of a civil society anatomy within his criticism of political economy at the same time in his life. The divergence of opinion on the distinction between state and civil society was a precondition for Marx's analysis of capitalism. But this analysis lacks Hegel's justification for diversification (Wood 1990: 62).

Marx accepted the state as an institution of sovereign power, not as an inclusive institution that possesses universal rules and meets the needs of the nation. In this sense, the state is a reflection of civil society, not an upper institutional synthesis that reconciles conflicts in civil society. Civil society is not lost in the body of the state; it is reproduced. Because the class which is strong in civil society, that is to say the class which has the means of production, determines both the state and its quality, it actually turns the rules of civil society in its behalf (Çaha 2003: 38). Thus, civil society is a historical phenomenon that owes its capitalization to capitalism as the area of production and class struggle.

A detailed discussion on civil society in Marxist literature was made by Antonio Gramsci. Gramsci identifies two basic superstructure levels. One of them is civil society and the other is political society, that is, the state. These two levels correspond to the hegemony function that the ruling class imposes on the society and the function of command applied through the state or legal power. Gramsci, like Marx, sees civil society as a fundamental factor in recognizing capitalist development, but for Gramsci, the effective and positive effect of historical development is not due to the production

relations, the institution of infrastructure. On the contrary, the superstructure represents this situation. The integrity of ideological and cultural relations, spiritual and intellectual life, and the political expression of these relations are at the center of Gramsci's analysis. Civil society, on the other hand, is not directly related to the subordinate structure, which is directly related to the production relations of the ruling class, as Marx has in his mind. Gramsci emphasizes hegemonic associations at this point. Hegemony is the ideological superiority of ruling classes over dependent classes in civil society (Carnoy 2001: 255, 256). The elements that constitute the field of civil society are of great importance for the hegemony to be broken. In order to be able to challenge the hegemony of the state, controlled by the market and dominated by the family itself, the opposition must acquire positions in civil society (such as universities and the media). The opposition can only produce its own ideas in this form against the hegemonic ideas that arise from the capitalist economic system (Ritzer 2010: 131).

The tradition that emphasizes the state in civil society debates includes approaches that reveal the distinction between civil society and the state, but the approaches that enable the realization of the practical contribution to the benefit of the individual and society are within the individualist or socialist political tradition that reveals the instrumental aspects of the state. While the phenomena that characterize the civilian field such as variety, diversity and individual freedoms took place in this tendency, the practical side of civil society became more visible through the increasing influence of different characters and globalization in the 1900's and this concept became more and more debatable through different and concrete levels in the process. Although globalization refers to changes and interactions in many areas of economic, political, cultural, political areas, especially the context of civil society, which is evident for a few decades, is related to democracy. In this framework, civil society, which is an analytical concept in the state and society debates, and showing the boundaries of both sides, has begun to be evaluated in terms of more concrete and functional aspects. Now let's take a quick look at these issues.

3. Globalization, Democratization, and Civil Society

Classical approaches regarding civil society have made some propositions on the individual and community boundaries of the state in modern society. However, the concept signalizes too much concrete levels through the discussions on public sphere and democratic rights and demands for today's societies.

At the centre of references to democracy, Tocqueville's views are more prevalent. Unlike the thinkers we talked about before, Tocqueville is concerned with the aspects of civil society that provide social organization by drawing a concrete framework based on democracy, and stresses the power to reveal the potentials of relationships among individuals. One of the examples given by Tocqueville at this point is about the comparison among French and American revolutions. Surprisingly, the revolution of the French society had two opposing influences: liberty and despotism. While the revolution emphasized liberty and equality on one side, the intermediary institutions between the people and society were destroyed because on the other side it was quite destructive and bloody. This double character of the Revolution was skillfully ruled by those in possession of absolute power. But in the case of America (perhaps because of the lack of an aristocratic class with the reason of its own historical specificity), the people could cope with their own problems without being touched by the state and could solve the problems they faced with solidarity and cooperation by establishing foundations and associations. (Tocqueville 2002: 114, 115, 168, 248). In this context, a wide variety of organizations, such as religious or moral, with no political character and orientation could have been formed. Such organizations allowed people to build mutual relationships with each other, allowing them to develop new and long-lasting emotions, thoughts, passions and understanding, allowing people to hold onto each other and act in the same time. If it were not for such organizations, the actions of people and their willingness to act would be scarce in an age that would not be appropriate (Ritzer 2010: 131). Thus, civil society could only fulfil its vital role in social relations by being present in an environment where the state is not despotic and more democratic elements have developed.

Another contribution of Tocqueville, which emphasized the more practical aspects of the positive functional features of the civil society in the modern society, was the mission of civil society he formed in the functioning of democracy. Touching on the danger of the rise of a new "type of state despotism" chosen by the people, Tocqueville is convinced that the formation and development of civilian units, which are outside the control of the political institutions, as well as the control of the state institutions, are necessary to prevent this new electoral state of despotism. In this sense, civil unions, unlike the forms of political interest that focus on the broader and general interests of the community, are formed by the union of citizens engaged in "small affairs" and at the same time provide the opportunity to discuss more comprehensive issues that concern the whole political community. But more importantly, these units reinforce local and national freedoms, which are essential for maintaining democratic equality and preventing tyranny

over the minority of the majority (Keane 1994: 80, 81). While Tocqueville's approaches, which reveal important aspects of civil society elements for today's modern nation states, draw a more practical framework, civil society is of vital importance as an element that actually inspires and develops democracy. Interpretations in this centre help to clarify the issues that democracies should respond to democracies as modern forms of governance, how to differentiate in every aspect of society and the increasing demands for rights, and the attitude that the state should attach to society and the state in relation to the state, from the centre of civil society.

In the on-going global debate, it is emphasized that the concept of civil society is central to democracy and democratization. At the same time, in connection with more up-to-date discussion areas such as social capital and communication networks, an efficient reservoir of social capital has become a widespread belief that a wealthy civil society has come to fruition. Indeed, this is closely related to the process by which civilization, which is increasingly influenced by globalization as one of the practical consequences of civil society, is evolving into the civilian formations in which the development of communication networks and the acceleration of the flow of information can be influenced and transformed into potential benefits. This widespread opinion makes this concept to be perceived as a vital precondition for liberal democracies (Vinod and Meena 2013: 284). When we evaluate more current definitions of civil society's place and function in the modern state, we see that the concept and the social reality pointed out are directly related to democracy. For example, Giddens (2016: 1098; 2003: 77, 78) emphasizes the realization of democratic attitudes, including tolerance, in defining civil society, family, schools, community organizations and institutions outside the economy, together with "the area of activity between the state and the market. The area where the stamp of democratic citizenship strikes must be raised from the bottom up with a vibrant culture of citizenship, which should be cultivated by the government as well as culturally based. Even if the free market environment and economic stability are provided alone, this is not enough. Economy, government and civil society need to work in balance. One's dominance over the other could cause that civil society will lose its presence, as seen in the example of the former Soviet Union, where the state intervened in most areas of life and was overly dominant. Ernest Gellner (1994) has established an almost ontological link between democracy and civil society, and sees civil society as a condition for the existence of democracy. Civil society is an independent and powerful balance mechanism for the state beyond reflecting non-governmental institutionalities or cohesion (Malesevic and Malalesevic 2009: 4). As an ideal and action area, Kaldor (2007: 154) sees civil

society as a process in which individuals debate, fight and understand both with each other and with political and economic centers of power. In this framework, individuals act in the context of voluntary organizations, social movements, parties and trade unions and all these are realized in the public arena.

The political theorist John Keane (1994: 308, 309), who discusses the issue of democracy and civil society in-depth, emphasizes the danger of monopolizing political power in democratic settings, emphasizing that political power is often manipulated and diverged from extremes to become central and inclusive by frequent change of power; thus, despotism will come down the most. This must be realized by political controls over state power, which should be reinforced by civilian units that are outside the direct provision of institutions. Civil unions undoubtedly allow citizens to negotiate wider and more comprehensive initiatives involving the entire social and political system. But beyond that, it nurtures and deepens local and secular freedoms that are essential to resist ideology development, to express singular interests effectively, and to secure the complex equality and freedom of individuals and groups. It is an implicit condition that the concept of democracy and the social evaluation of its principles - and not abandonment and adherence to them - can be discussed. However, in practice this assessment requires a pluralistic civil society protected by an open and responsible state.

Then, is it possible to provide a framework that provides the guarantee of civil society, which is necessary for civil society to form and to exist in contemporary societies? For example, Çaha (2003: 58-59) draws attention to some of the necessary preconditions that the state and society must carry at this point. To be a state of law requires ensuring that every citizen is accepted in equal status that fundamental rights are not restricted in any way, and that managers should avoid arbitrary attitudes. At the same time, it is possible that the recurrent state, which will take place among civil society organizations in cultural, political and economic fields in social life, is not a party but a state of law. Since the main tasks of the state are limited to justice, defense and security activities, it will create a vibrant atmosphere by attracting civil society elements to the remaining service areas. The more the state has economic, political and cultural presence, the narrower the field of activity of civil society.

The preconditions that social life must have for civil society to be able to show up and develop are expressed as social differentiation, social organization, voluntary unity, autonomy at the social level and formation of the pressure mechanism. This requires a social base where there is an ethnic, cultural, religious, ideological, political and

economic or gender-based difference in the social life that is necessary for the development of civil society and for democracy to exist and none of these should become a tool of social repression.

This is a sociological rule and at the same time diversification, interdependence and solidarity progress in the right proportion. This differentiation must also have the qualities of social organization that can organize itself because civil society means to have an organization that will produce policy in differentiated areas. The essence of democracy is also based on the social age at which legitimate social organizations can be found and competed in legitimate ways in some rights claims. At the same time, these organized structures allow the development of civil society and the creation of a democratic environment by fulfilling functions such as socialization, politicization, political conscious raising in the society, dissemination of political culture and control mechanism over the state. However, these organizational structures need to be based on the voluntary nature. This puts individual rationality at the center as another precondition that society must bear. Moreover, these social groups need autonomous structures so that they can make their own decisions without being directed by the state. Another feature of being a pressure group is that it has activities that can both legitimate and democratically prevent the individual from being crushed under these structures by suppressing the state and free market (Çaha 2003: 62-64). These preconditions, which the state and the society must bear, give a concrete framework about the probability that these two phenomena, which are connected to each other by pointing directly to democracy, can be realized at an ideal level. As mentioned earlier, the sociological process of the concept of civil society is directly linked to globalization. If we are dealing with increasing globalization of interconnectedness and interdependence, and therefore centralizing social interaction, it is of course possible that the historical background of this phenomenon can be traced back to old times. This process, which was started by a group called "adventurers" on the road to globalization, continued until the end of the day, with the effect of the underlying motivations and interaction each of the merchants, warriors and preachers watched. Differences in the globalization process from the earliest times to the present are the speed at which products and ideas are transmitted, the increased volume of consumers and products, and their diversity, resulting in increased visibility as a result. Chanda (2009: 267-69) draws attention to the 1960s, when Sputnik and Amnesty International were founded, by mentioning the significant technological developments at this point of the effects of peaceful and process-accelerating in our perceptions. In 1957, with the first artificial suit being thrown, Sputnik travels around the world in 96 minutes and emits a

radio signal that can be heard from anywhere in the world. Thus, global communication begins and the world shrinks surprisingly. Over the years, the Apollo 11 spacecraft has been able to view the world's extended views by all television viewers, and these images become iconic images of the home planet. A different development is also experienced in the field of civil society. The year that globalization entered the dictionary in 1961, the World Wildlife Fund, the first non-governmental organization in the postwar world to protect planet, is created. In the same year, Amnesty International, the world's first human rights organization, is formed. Later, this situation continues to increase: in the fields of environmentalism, women's rights and human rights, the number of civil organizations representing social problems with their commonalities in society and similar groups starts to be founded.

Undoubtedly, the process of institutionalizing the modern social form of life and, accordingly, of a series of modern aspects of the political tradition, is certainly not independent of some of the influences of globalization. In most of today's society, recognizing it beyond as a political system, that the meaning the democracy as social life style and moral order becomes widespread is a result of globalization and it is simplest expression of this subject. In fact, the classical theoretical approaches we have considered within the statist and socialist / individualistic political tradition today are not independent of a number of global influences, but rather are directly linked to these effects. Martin Luther King, who launched the civil rights movement in the 1960s, says "I have a dream today"¹, in cities as heterogeneous as possible with migrations; has led to the movement of significant influences and consequences for many societies, opposing the ideological and limited nature of the present political discourse that can not respond to the rights claims of individuals with different lifestyles and cultural, ethnic or religious differences.

Along with the beginning of the civil rights movement, civil society has begun to come to the fore more in practice. The basic motivation of this move was precisely civil

¹ The expressions of King reflect this situation quite strikingly. The following are some examples of problems that may be related to the potential of political representation, such as equality, civil rights, recognition, chances of survival: "So I say to you, my friends, that even though we must face the difficulties of today and tomorrow, I still have a dream. It is a dream deeply rooted in the American dream that one day this nation will rise up and live out the true meaning of its creed— we hold these truths to be self-evident that all men are created equal.... I have a dream my four little children will one day live in a nation where they will not be judged by the color of their skin but by content of their character. I have a dream today!... I have a dream...that one day, right there in Alabama, little black boys and black girls will be able to join hands with little white boys and white girls as sisters and brothers. I have a dream today!" (As cited in Gerd Baumann, *Multicultural Riddle, Rethinking National, Ethnic and Religious Identities*, Routledge, NY, 1999).

rights, that is, equal rights based on equal and individual citizenship. According to Baumann (1999: 2), the American-centered tendency to turn from individual rights to collective rights movement was initially shaped from equal citizenship demands to ethnic rights and then to religious rights claims.

Societies that exist today need more of a democratic consciousness under the influence of globalization and a democratic consciousness settled at the moral level. Today, the mission of solving the problem of coexistence of differences has been put into modern democracy and democratic institutions. However, the relationship of globalization with democracy points to a different problem area that also concerns the field of civil society. With the globalization, the classical liberal democratic governments, which are the management style of the modern nation states, are not functioning in certain fields, and some problems are on the way as they can not adapt to the nature and speed of the changing structure and relations in the course of the process. As it has been practiced so far, democratic politics has assumed a self-governing national community, a sovereign nation. But the influence of globalization narrows the sovereignty of the nation (Giddens 2003: 78). The development of communication technologies and the intensified flow of international capital has deeply affected the understanding of space and space and the international political environment determined by modernity. While the nation-state perspective as a state-centered institution, nationalism as an ideology, and national identity as an individual overlap, a distinctly monist understanding of diversity and pluralism is seen as the focus of opposition that does not affect the structure of the system of differences. But the question that arises with the process is clear: how will the restrictive borders and free competition overlap? In particular, the neo-liberal movement that developed in the 1980s led to globalization and led to state policies that reduced or completely abolished state intervention in this axis of individualism and market empowerment. But before that, this process of integrating with the civilian movements that have increased in the 60s, and thus with the new social and political movements, which was mentioned before, has brought the issue of how to create politics for looser organizations and problems, to strengthen the horizontal relationship network and to withdraw the state (Kahraman et al. 1999: 15). Efforts were made to establish autonomous, self-organizing grounds outside the state in order to oppose the military dictatorship and the army in Latin America and Eastern Europe in the seventies and eighties. In addition, civil society has also gained a global reach as communications networks and travel possibilities developed, connecting as many different civil society groups as possible in different parts of the world. In the process up to the 90's, these civil

groups, in response to a number of international organizations, created global spaces at the same time; Activists who came together to discuss issues such as human rights, landmines, climate change, dams, etc. in these places, strived for international agreements. This made the nineties meaningful for the emergence of transnational networks (Kaldor 2007: 153-55). The greatest contribution of the procession is to discuss, question and revise the classical approaches to democracy, the existing perception of democracy that has expanded, and the transnational inclusiveness of democracy that has increased.

All these developments bring a transition from the world of nation states to the global world, from the industrial society to the information society, from the modernist approach to the postmodernist approach to science, morality and aesthetic debates (Tekeli 1999). When we evaluate this process of transformation in terms of civil society, we see the questioning of the particularist and essentialist characteristics of modernization and the increased acceptance of postmodern thought with its emphasis on pluralist and multi-centered world, hence the discussion of present democratic attitudes within this context. While the discussion of classical liberal democracies in the face of inadequate developments and the debates about democratic conventions is about how democracy can be better operated –by including some of the newly-developed discussions such as include dialogic democracy, participatory democracy, negotiating democracy, cosmopolitan democracy, democratization of democracy (see at. Benhabib 1994; Kahraman et al. 1999; Giddens 2003; Habermas 1991; 1996, McGrew 2014)-, this reveals the basic qualities of civil society, which is expected to be present with the "new human" model, which is actually on the way. This human being is now a human of a globalized world who is aware of his capacity, questioned and develops himself beyond being a largely homogenized citizen of the nation state (Tekeli 1999: 8). A moral and cultural need arises in public spaces that do not want to be determined by the system anymore, that see themselves as active subjects with collective motivations, and in which there are individuals in the right claims, who do not desire despotism and speak in pluralism, so democracy has been tried to be redesigned to meet this need. The global nature of risks, threats, claims and violations has also shaped the nature of civil rights claims in the public sphere and civil society has embodied a new form with global characteristics, depending on the change in the social age it is in. Now let's take a closer look at the theoretical and practical implications of the concept of global civil society.

4. "Global Civil Society"

From the classical concept of civil society to today's approaches, there are important differences in the practical reflection of the basic features that constitute the theoretical framework of the concept. At this point, Kaldor (2014: 662-64; 2007: 153) suggests that, under the influence of specific historical conjuncture, deriving the concepts of contemporary civil society and global civil society from classical definitions can prevent us from seeing the new realities of the concept and suggest that we should be cautious. In fact, while the old definitions of nation-state centralization accepted the existence of the state as an important data, the contemporary concept can be defined as a shift away from geographically-oriented state-centered approaches, necessitating the restructuring of both the social relations (for example empowering of individual and emphasis on personal autonomy) as well as intensifying interconnection as on the basis of the earth, such as social consciousness. When we try to understand the process in this framework, the two main areas are directly linked to the emergence of the global civil society term: The spread of democratization demands and the intensifying global interconnection process. This process, which is visible with the eighties (Eastern Europe), which has become more intense during the nineties (the collapse of closed societies, the spread of neoliberal ideas, the dramatic improvements in communication technologies), together with the expanding power of multinational corporations, has shaped international governmental organizations and transnational social movements. Thus, the increasing importance of globalization and international decision-making, as well as the state's limited ability to respond to democratic demands, is limiting the global community, and the opening of new possibilities for strengthening independent groups of citizens and independent political groups in authoritarian and closed societies is crucial in the sense of the historical and social position of global civil society.

On the other hand, it is also clear that global civil society needs the State for specific affairs. Global civil society actors need legal means to realize and systematize their own demands. Although international organizations criticize the state in practice, they need the state with the expectation of establishing legal and political frameworks that facilitate, for example, the establishment of the rule of law for the protection of human rights, the environment or civil and political rights (Chandhoke 2002: 51). If a global civilization process is possible, it is not right to base it on "the establishment of a world state." According to Kaldor (2014: 663-64), this will mean a concentration of power that can not be imagined, which will also affect the civil society sphere. Instead, the supremacy of international law, guaranteed by linked institutions, including citizens'

networks, not only governments, but also inspectors, debates, and public opinion, should become widespread. In this sense, what we will define as global civil society should be the interactions of these groups, nets and movements that create a bridge between individuals and international institutions that provide voice to individuals in the global arena. On the other hand, Kenae (2003: 8) expresses the ideal meaning of global civil society in the world we live in:

a dynamic on-governmental system of interconnected socio-economic institutions that straddle the whole earth, and that have complex effects that are felt in its four corners. Global civil society is neither a static object nor a fait accompli. It is an unfinished project that consists of sometimes thick, sometimes thinly stretched networks, pyramids and hub-and-spoke clusters of socio-economic institutions and actors who organise themselves across borders, with the deliberate aim of drawing the world together in new ways. These non-governmental tend to pluralise power and to problematize violence; consequently, their peaceful or 'civil' effects are felt everywhere, here and there, far and wide, to and from local areas, through wider regions, to the planetary level itself.

This definition emphasizes five attributes of global civil society that are firmly connected: non-governmental, a society of mutually connected social processes, civility-oriented (non-violence), plural (which also has a strong potential to reduce conflict), and is global. In addition, Keane defends the notion that "civil society does not exist if there is no market", unlike the views that judge civil society from the market or the nation state literally. According to this view, markets and civil society areas are buried in each other, and civil society can not survive without market, money and money economy. In this connection, employees on the market benefit from the socialization rules of civil society such as "regularity, trust, honesty, credibility, non-violence and group obligation". On the other hand, markets are the preconditions that have been intertwined in functional terms as structural empirical features of social relations existing in global civil society. Capitalist market forces can not exist without other civil society institutions covering social norms such as parents, charities, community associations, friendship, trust, cooperation (Ritzer 2010: 133). In fact, this situation also reveals the history of the concept of global civil society. If we assume that the field of civil society is an area with all the dynamics of publicity between the state and society, it is obvious that in today's capitalist societies, as in other fields, this domain is also determined by capitalist market relations. Moreover, the activities of multinational corporations and organizations that emerged in the direction of capitalism also cause known opportunities and risks or threats on all sides of the world, while civil society elements also exist in supportive or opposed

actions by developing a common language in this context. The most beautiful example of this is the environmental movements resulting from the global warming, factory wastes and wastewater problems with the reflex of "protecting of the world". Today, many different individuals from different societies against, for example, the nuclear power plant to be established by a global company anywhere in the world can influence the decisions of governments and multinational corporations with their activities under some global non-governmental organizations.

Jeffrey Alexander (2006: 523) provides an insight into the influence of the media in the formation of the process, and let us to see the different aspects that motivate the formation of global civil society. The global civilian space we can think of as young and immature does not yet make possible the existence of a fully functioning democracy that allows the creation of a public opinion that can create civilian power to regulate the state with the independence of institutions such as judiciary, election or political competition. But this fully immature civilian space has access to the institutions of a more communicative form. Despite the different economic levels, languages and forms of organization, national news usually builds such "over-national" events that bring about a high degree of intertextuality by producing common perceptions and interpretations that are global in nature. These 'factual' understandings are sustained by the intense circulation around the globe of 'fictional' mass media, which are far from being merely entertaining in their cultural effects. These fictional media are movies, television dramas, novels, music, and the international brands whose consumption is creating a more common material culture worldwide. Thus, the institutional and symbolic construction of the global public is emerging on the world scene, producing a supra-national perception. This exciting and dynamic global consciousness represents the global face of civil society by creating different forms of governance through international institutions and non-governmental organizations.

Although the approaches to global civil society are diversified, it is stated that they do not offer a specific theoretical framework and they are placed in a haphazard manner without being firmly grounded (see at. Waterman 1996; Taylor 2002; Amoores and Langley 2004). Indeed, the transformation of the concept in the historical process and the parameters that determine it, as well as the reasons for the emergence of global civil society, reveal many facts about reality. But it is also known that many of today's approaches have been vague in certain aspects, since the postmodern structure of thought has been avoided by the increasing influence of the structure of thought, as in modern times, in the sharp, central and overarching theoretical approach. In addition, the

intertwined structure of highly complex social phenomena that constitute the social reality with the same periodical character makes it difficult to constitute a definite definition in this area. Therefore, the theoretical approaches to the concept of global civil society seem to be based on a number of dynamics of the historical process, with very clear boundaries. The works of Mary Kaldor, one of the first names in the literature on global civil society, reflects important data, including descriptions of helping to clarify the concept. For example, Kaldor (2003: 7-10), who explains the answer to the question of what global civil society implies in the "global" context through five basic versions, presently provides an analytical framework for global civil society debate. While the first two of the five basic versions mentioned include the old primitive contexts of the concept in the historical process, the rest of the approaches point to the fact that today's conditions revealed from the echoes of the reality. But the first two levels are not independent of the conditions of globalization. According to this view, the first version of the term "societas civilis" is the domain of civilization in which the political society under the rule of law is openly or implicitly dominated by a peaceful order based on the interests of the individual. This version, which has similar content to Kant's universal civil society, defines a field based on a cosmopolitan legal supremacy guaranteed by international agreements and institutions. The second version is bourgeois society as the area in which ethical life is represented between Hegel and Marx's ideas, including the views of Ferguson and Smith. As a phenomenon that has emerged in the history of capitalist relations as we have already mentioned, the market refers to a civil society area consisting of social classes, civil law and social assistance institutions. The activist version reflects the democracy's radicalization, participation and autonomy, as it historically tells us the closest European, sometimes utopian, or Post Marxist version, the European-centered opposition in the '70s and '80s. Aforementioned period is an important period in which global institutions such as Amnesty International emerged, and the practical aspects of global civil society, where protests in cities like Seattle, Prague and Genoa, are made visible. The conditions that coincided with the developments in 1989 represent the neo-liberal version. It expresses a period where market-oriented policies are dominant and civil society represents an organizational life. It is a period in which voluntary units that are not aimed at profit are not only restricted to the state but also increase their sustainable functions in the public interest. Finally, the postmodern version separates the universality of the activist and neo-liberal versions and requires tolerance as a universal rule. In this version, cosmopolitanism, as shared by activists, is more meaningful as civil society preoccupies multiple identities as well as national and religious identities.

The history of the global forms of non-governmental organizations, the institutional elements of civil society, is not too old. It is stated that these institutions dating back to the 19th century first started with anti-slavery movements (British and Foreign Anti-Slavery Society) in 1839. While the number of registered organizations in the last quarter of the 1800s was 32, in 1914 this number increased to 1083. After the Second World War, the numbers increased rapidly. However, the actual concentration occurred after the 1990s. Civil society relations have started to become much more visible in the 1990s, especially after the global movement has been established since then, almost a quarter of the international non-governmental organizations that exist in the World (Anheier et al. 2001:4). This data reminds us of the impact of the shift to information society and the increase of communication technologies in motivating civic organizations. Since the 1990s, a variety of movements and organizations representing the vital unions of global civil society have come together. Some of these organizations include transnational activists involved in activities that address issues such as global warming, AIDS, landmines. With the alternative globalization movement, especially anti-war movements revived after the invasion of Iraq have an important place in this field. Organizations that are mainly engaged in areas such as the environment, human rights and economic development are becoming increasingly important in this field. The most notable ones are CARE, WWF, Greenpeace, Amnesty International, World Friends Organization, Doctors Without Borders (MSF) and Oxfam. In particular, the groups representing the poor in economically underdeveloped countries and their efforts to improve the position of the poor in the global economy represent perhaps the most important status in terms of civil society. In this framework, global civil society has become increasingly similar to social customs, and has become a form in which common claims on the basis of humanity are reflected, while at the same time it has become a form of oppression by reaching a strong level. For example, the sighting of World Bank funding strategies and the formal representation of the World Economic Forum in Davos, Switzerland, are significant achievements of global civil society elements. At the same time, some intergovernmental organizations, such as UNESCO, the United Nations, have been able to cooperate with international non-governmental organizations to gain financial support or to be quickly supported by their activities (Ritzer 2010: 163-164). Ritzer (2010: 166) points out that this can lead to negative consequences such as the loss of the flexibility of global civil society elements, the loss of identity and autonomy. Therefore, states' attitudes are still crucial for civilian organizations to be "civilians" even

though they have overtaken their democratic attitudes in the process of global civilian consciousness and revised their deficient areas.

5. Conclusion

Civil society has gained a central position in the discussions of more ethical pluralism of differences in heterogeneous public spaces, now under the influence of globalization, while it is a key concept showing the boundaries and relation of the state and the society, which became evident in the debate about democracy and liberalism first with the state context. The concept, along with the historical and social reality it represents, has an area of analytic debate, both at the level of social institutions and in the process of individual interaction, that determines the main character of ideas that concern a range of boundaries and areas of responsibility. The changing social tendencies along with the globalization process and the conclusion of this situation at the same time with some social events have influenced the formation of a global civilian initiative field by clarifying the processes and objections of the modernist criticism of the monarchist structure. While civil society is important in this context in many aspects of political science and sociology, the characteristics of organized organizations that can bring the differences together and turn them into potential benefits are gaining importance in the context of social networks and social capital debates. In the process, an important area of debate about civil society is also the relationship of this concept to the state and the market. The radical ideas developed in this framework bring about the problem of distancing the concept from reality. Indeed, global civil society can lead to a totally independent view of the market and the money economy by making some differences, which, as seen in some pioneering perspectives, may remain the only utopian ideal, without being placed in a historical context. But seeing global civil society as being completely dependent on market conditions can also negatively affect the view of this phenomenon in terms of its internal morality and its autonomous structure that produces value codes. It can be demoralizing by losing the idealist side if the individual reduces the active aspects that excite and dynamite them to a simple dependency relation. Therefore, making ideal interpretations without distancing the concept from reality and its possibilities in this matter will give more realistic results. As a result, when considering the relationship between globalization and civil society as evaluating existing data, the relationship with the state, democratic debates and social movements and institutional organizations become visible. While increasing demands for democracy and the attitude of states in this area are the main determinant of the civilian field, it is necessary to develop common understanding and reactions against the situations that take place on the

world through the influence of the concentration in the communication networks reinforced through some virtual environments through the communication technologies. When the political history of the world is assessed, it seems undoubtedly promising in the name of humanity. However, war risks or security threats can directly affect democratic environments, and states can intervene in the civilian space for some reason, limiting democratic rights. For example, the debate over global citizenship and removing the borders (popularized by US President Obama's voice in 2013) was on the agenda several years ago, the problem of the refugees that broke out in the war in Syria today, and a series of social problems stemming from it, and also the terrorist movements in the global dimension have been leading many states to take territorial nation-based security measures. For this reason, the rights of victims of people with religious and ethnic differences in different societies are coming back to the present day. This rapid transformation of the borders of reality to complex processes, although causing a pessimistic picture in the context of civil rights, allows people with completely different lifestyles to go beyond the limits of their ability and encourage them to develop initiatives on the main issues of humanity. Therefore, the phrase "global civil society" is very functional in order to achieve awareness in the society at macro, meso and micro levels and reach a more ideal civilian and public sphere in the name of future human rights, differences and boundaries of coexistence.

References

- AKAL, Cemal B. (1991). *Sivil Toplumun Tanrısı*, İstanbul: Afa Yayıncılık.
- AKTAY, Yasin (2015). *Postmodern Kavşakta Din ve Sivil Toplum*, İstanbul: Tezkire Yayıncılık.
- ALEXANDER, Jeffrey (2006). “Global Civil Society”, *Theory, Culture & Society*, SAGE, 23 (2-3): 521-524.
- AMOORE, L. & Langley, P. (2004), “Ambiguities of Global Civil Society”, *Review of International Studies*, 30: 89–110.
- ANHEIER, H., Glasius, M. Kaldor, M. (2001), “Introduction Global Civil Society”, *Global Civil Society*, eds. H. Anheier, M. Glasius and M. Kaldor, pp. 3-22, Oxford: Oxford University Press,.
- ASLAN, Seyfettin (2010). “Civil Society: Conceptual Alteration and Transformation”, *Electronic Journal of Social Sciences*, 9(33): 188-212.

BAUMANN, Gerd(1999). *Multicultural Riddle, Rethinking National, Ethnic and Religious Identities*, NY: Routledge.

BENHABIB, Seyla (1994). Deliberative Rationality and Models of Democratic Legitimacy, *Constellations*, 1(1): 26-50.

BERLIN, Isaiah (1969). “Two Concepts of Liberty”, in “*Four Essays on Liberty*” pp. 118-134, Oxford: Oxford University Press.

BOLAY, S. Hayri (1997). “Sivil Toplum ve Manası”, *Yeni Türkiye Sivil Toplum Özel Sayısı*, 18: 7-9.

CARNOY, Martin (2001). “Gramsci ve Devlet”, *Praksis* (3) 2001: 252-278.

CAROTHERS, Thomas (2000). “Civil Society”, *Foreign Policy*, 117 (Winter): 18-29.

CHANDA, Nayan (2009). *Küreselleşmenin Sıra Dışı Öyküsü: Tacirler, Vaizler Maceraperestler ve Savaşçılar Globalizmi Nasıl Şekillendirdiler*, Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

CHANDHOKE, N. (2002). “The Limits of Global Civil Society”, *Global Civil Society*, Eds. M. Glasius, H. Anheier, & M. Kaldor, pp. 35–53, NY: Oxford University Press.

CHUI, W. H. & LEUNG, E. W. Y. (2014). “Youth in a Global World: Attitudes Towards Globalization and Global Citizenship Among University Students in Hong Kong”. *Asia Pacific Journal of Education* 34(1): 107-124.

COX, Robert W. (1999). “Civil Society at the Turn of the Millennium: Prospects for an Alternative World Order”, *Review of International Studies*, 25: 3–28.

ÇAHA, Ömer (2003). *Aşkın Devletten Sivil Topluma*, İstanbul: Gendaş Kültür Yayınları.

WOOD, Ellen M. (1990). “The Uses and Abuses of 'Civil Society'”, *The Socialist Register*, 26: 60-84.

HEGEL, G. W. F. (2010). *Elements of the Philosophy of Rights*, ed. Allen W. Wood, Cambridge: Cambridge University Press.

GIDDENS, Anthony (2003). *Runaway World: How Globalisation is Reshaping our Lives*, NY: Routledge.

GIDDENS, Anthony (2016). *Sosyoloji*, 7. Edisyon, İstanbul: Kırmızı Yayınları.

HABERMAS, Jurgен (1991). *The Structural Transformation of the Public Sphere*, Translated By: Thomas Burger, Cambridge: Massachusetts MIT Press.

HABERMAS, Jurgен (1996). “Three Normative Models on Democracy”, *Democracy and Difference Contesting the Boundaries of the Political*, ed. Seyla Benhabib, pp. 21-31, New Jersey: Princeton University Press.

HAYEK, F. A. (1999). *Kölelik Yolu*, çev. Turhan Feyzioğlu, Ankara: Liberte.

HAYEK, F.A. (1995). *Kanun, Yasama ve Özgürlük: Sosyal Adalet Serabı*, çev. Mustafa Erdoğan, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

HOBBS, Thomas (1977), *Leviathan; or the Matter, Forme, and Power of a Common-Wealth, Ecclesiasticall and Civil*, 13th. Printing, New York: Collier Books (Macmillan Publishing Co.,Ine.).

KAHRAMAN, H.B, Keyman, F., & Sarıbay A.Y. (1999). *Katılımcı Demokrasi, Kamusal Alan ve Yerel Yönetim*, İstanbul: Dünya Yerel Yönetim, Demokrasi Akademisi Yayını (WALD).

KALDOR, M. (2003). *Global Civil Society: An Answer to War*, Polity Press: Cambridge.

KALDOR, Mary (2007). “Civil Society”, *Encyclopedia of Globalization*, Ed. Jan Aart Scholte, Roland Robertson, NY: MTM Publishing.

KALDOR, Mary (2014). “Küresel Sivil Toplum”, *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışması*, 2. Baskı, ed. David Held & Anthony McGrew, Çev. M. Celil Çelebi, pp. 662-667, Ankara: Phoenix Yayınları.

KEANE, John (1988). *Democracy and Civil Society: On the Predicaments of European Socialism, the Prospects for Democracy, and the Problem of Controlling Social and Political Power*, NY: Verso Books.

LOCKE, John (1823). *Two Treatises of Government, From The Works of John Locke*, A New Edition, (Corrected in Ten Volumes), Vol. V, Dublin: McMaster University Archive.

MALESEVIC, Sinista & MALESEVIC, Vesna (2009). “Civil Society Theory: Gellner”, *International Encyclopaedia of Civil Society*, eds. H.K. Anheier and S. Toepler, NY: Springer.

McGREW, Anthony (2014). “Ulus-Ötesi Demokrasi Modelleri”, *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışması*, 2. Baskı, eds. David Held, Anthony McGrew, Çev. Ezgi Sarıtaş, ss. 591-609, Ankara: Phoenix Yayınları.

O’BYRNE, D. J. & HENSBY, A. (2011). *Theorizing Global Studies*. New York: Palgrave Macmillan.

POLLOCK, Frederick (1904). “Locke's Theory of the State” *Proceedings of the British Academy*, 2: 237-49.

RAWLS, John (2003), *A Theory of Justice*, 8th. Printing, USA: Harvard University Press.

RITZER, George (2010). *Globalization: A basic Text*, UK: Wiley-Blackwell Publishing.

ROWLEY Charles K. (1997). “On the Nature of Civil Society”, *The Independent Review*, II(3): 401–420, Winter.

SELIGMAN, Adam B. (2002). “Civil Society as a Idea and Ideal”, *Alternative Conceptions of Civil Society*, Eds. Simone Chambers and Will Kymlicka, pp. 13-34, USA: Pinceton University Press.

TAYLOR, Rupert (2002). “Interpreting Global Civil Society”, *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 13(4) : 339-347.

TEKELI, İlhan (1999). “Önsöz”, *Katılımcı Demokrasi, Kamusal Alan ve Yerel Yönetim*, eds. H.B Kahraman, F. Keyman ve A.Y. Sarıbay, İstanbul: Dünya Yerel Yönetim, Demokrasi Akademisi Yayını (WALD).

VINOD, M.J. & DESHPANDE, M. (2013). *Contemporary Political Theory*, Delhi: PHI Learning Private Limited.

WATERMAN, P. (1996). “Beyond Globalism and Developmentalism: Other Voices in World Politics”, *Dev. Change* 27(1):165–180.

YILMAZ, Aytekin (1997). “Sivil Toplum, Demokrasi ve Türkiye”, *Yeni Türkiye Sivil Toplum Özel Sayısı*, Sayı 18: 86-98.

Makale Geliş | Received: 19.09.2019
Makale Kabul | Accepted: 07.10.2019
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.618173

Gül Nihal KUL

Arş. Gör. Dr / Res. Asisst. Dr.
Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, Gumushane-TURKEY
ORCID: 0000-0001-5671-0237
gulnihalinal@gumushane.edu.tr

Keçecizâde İzzet Molla'nın *Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*'ında Sosyal Olaylar

Öz

Keçecizâde İzzet Molla; XIX. yüzyılın başlarında yaşamış, döneme eserleriyle katkı sunmuş önemli bir şair ve devlet adamıdır. Osmanlı Devleti'nin hem edebî hem siyasi arenada en buhranlı döneminde yaşayan Keçecizâde İzzet Molla; dönemin sosyal yaşantısına kayıtsız kalamamış, özellikle en hacimli eseri olan *Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*'da II. Mahmud'un saltanat yıllarına tekabül eden süre içerisinde başta İstanbul olmak üzere İmparatorluk sınırları içinde ve dışında dönemin siyasi, askerî ve kültürel faaliyetlerine, mimarî, mali ve idari yapısına ait tüm detayları beyit beyit eserlerinde işleyerek tarih bilimine katkıda bulunmuştur. Çalışmada şairin kaleme aldığı manzumelerden hareketle binlerce kişinin can verdiği Halep ve Antep depreminden Mısır Çarşısı yangınına, av ve gümüş yasağından Vesta takımyıldızının görülmesine, kıyafet reformundan kitlesel ölümlere sebep olan hastalıklara kadar toplumun çeşitli katmanlarını etkileyen başlıca toplumsal olaylar ve doğal afetler ele alınmış, dönemin toplum hayatına ilişkin unsurlar incelenmiştir. Bu bakımdan şairin eseri hem olayların ve mimari eserlerin tarihinden, içeriğinden bahsetmesi hem de günlük hayatın akışında var olan veya meydana gelen olay ve uygulamaları yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca bu çalışmada elde edilen veriler ile dönemin sosyal panoraması üzerinde durulmuştur ve 19.yüzyılın güncel meselelerine değinilerek disiplinler arası içerik değerlendirmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Keçecizâde İzzet Molla, 19th yüzyıl Osmanlı Devleti, Sosyal Hayat, Toplumsal Felaketler.

Social Events in Keçecizâde İzzet Molla's *Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*

Abstract

Keçecizâde İzzet Molla was an important poet and statesman who lived in the early 19th century and contributed to the period with his works. Keçecizâde İzzet Molla, who lived in the most depressed period of the Ottoman Empire in both the literary and political arena, could not remain indifferent to the social life of the period. Especially in his most voluminous work *Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*, II. During the period corresponding to the reigns of Mahmud, he contributed to the science of history by processing all the details of the political, military and cultural activities, architectural, financial and administrative structure of the period within and outside the borders of the Empire, especially in Istanbul.

In the study, the main social events and natural disasters affecting the various layers of society from the Aleppo and Antep earthquakes, the Egyptian Bazaar fire, the hunting and silver prohibition, the Vesta constellation, the costume reform and the mass deaths caused by the poet's poems. The elements of social life of the period were examined. In addition, social panorama of the period was made with the data obtained in this study. Interdisciplinary content assessment was made by addressing current issues of the 19th century. In this respect, the poet's work is very important in terms of both mentioning the history and content of events and architectural works and reflecting the events and practices that exist or occur in the flow of daily life.

Keywords: Keçecizâde İzzet Molla, Ottoman Empire during the 19th Century, Social Events, Social Disaster.

Giriş

Türk kültür ve medeniyetinin önemli bir taşıyıcısı olan klasik Türk şiirinde hem Türk dilinin inceliklerini, sanatkârane söyleyişlerini hem de Türk kültürünü, gündelik hayatın pek çok detayını bulmak mümkündür. Bazı araştırmacılar tarafından klasik şiirin halktan kopuk, yüksek zümreye ait elit bir dünyası olduğu dile getirilmiş olsa da yapılan araştırmalar bu düşüncenin gerçeği yansıtmadığını göstermektedir. Klasik şiir; din, tasavvuf, tarih, sosyal hayat, ilim, felsefe ve astronomi gibi birbiri içine geçmiş çok çeşitli kaynaklardan beslenmektedir. Klasik Türk şairleri de bu kaynaklardan aldıkları ilhamı geleneğe bağlı kalarak ince, zarif, veciz ancak kapalı bir şekilde estetize ederek şiir kalıbına dökmüşlerdir.

Keçecizâde İzzet Molla, XIX. yüzyıl başlarında tam bir durgunluk ve inhina içine giren (Korkmaz 2000: 110) klasik Türk şiirinin son büyük temsilcisidir. İzzet Molla hem divanındaki manzumelerde hem de mesnevilerinde mahallî renkleri ve yerli unsurları sıkça ve başarıyla kullanmış, nazirecilik ve Mevlevîlik kültüründen etkilenmiştir. Mesnevîde Şeyh Gâlib’den, kasidede Nefî’den etkilenmiş ancak onlar kadar başarılı olamamıştır. Klasik Türk şiirinin dış formuna bağlılığını sürdürmüş ancak şiire kendine özgü farklılıklar ve yenilikler kazandırabilmiştir.

İzzet Molla, kırk üç yıllık kısa ömrüne yedi eser sığdırmıştır. Şairin hemen hemen tüm eserlerinde XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin geçirmiş olduğu değişim/gelişim/batılılaşma süreçlerini, dönemin tüm karmaşasını bulmak mümkündür. Şairin en hacimli eseri olan *Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*’da sosyal hayatı ihtiva eden unsurlar tüm yönleriyle tarafımızca incelenmiş, ayrıntılı bir doktora tez çalışması hazırlanmıştır. Bu çalışmada dönemin genel özellikleri, mimari yapısı, özellikle Sultan II. Mahmud’un saltanat yılları, eğlence hayatı, sağlık ve eğitim alanındaki gelişmeler beyitler eşliğinde işlenmiş, dönemin kimliği ortaya konmuştur. Bu çalışmada tezimizde ön plana çıkan, dönem boyunca etkili olan ve toplumun genelini etkileyen siyasi tabanlı sosyal hareketlilikler, toplum hafızasında derin etkiler bırakarak kitlesel ölümlere sebep olan hastalıklar, belli ritüel ve döneme özgü yasaklar derlenmiş; dağılma sürecine girerek merkezî otoritesini, siyasi, askerî ve mali idaresini kaybetmiş bir devletin ayakta kalma mücadelesi gösterilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada Ömür Ceylan ve Ozan Yılmaz tarafından Latin alfabesine aktarılarak yayımlanan *Hazâna Sürgün Bahâr-Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr* (Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul 2005) adlı çalışma esas alınarak adreslendirme yapılmıştır.

Antep ve Halep Depremi

Deprem, toplumsal zeminde travmalara sebep olan doğal afetlerden biridir. Sebep olduğu etkiler, depremin yaşandığı zamana, şartlara, gelişmişlik düzeyine göre farklılık göstermekle birlikte toplumu derinden sarsması her zaman depremin değişmez gerçeğidir.

Yaşadığımız coğrafya, üç ana fay hattı üzerinde bulunmaktadır. Bu fay hatlarından Doğu Anadolu Fay Zonu’nda; Hatay, Kahramanmaraş, Adıyaman, Malatya ovalarından Bingöl’e uzanan hat boyunca milattan önce başlayan tektonik hareketlenmeler ile günümüze kadar uzanan süreçte pek çok farklı şiddette yer sarsıntısı meydana gelmiştir. 1821/1822 yıllarında bu fay hattının etki alanına giren Gaziantep, Antakya, İslahiye ve Halep arasındaki bölgede büyük ölçekli bir deprem meydana gelmiş, binaların birçoğu yerle bir olurken kalanların çoğu büyük hasar görmüş, dolayısıyla enkaz altında kalan binlerce insan ölmüştür. Geçmiş yıllar göz önüne alındığında bu bölgede son beş yüz yılın en büyük ve uzun süreli depremi meydana gelmiştir (Madran 2012: 25).

Özellikle Gaziantep yöresine ait Şer’i Mahkeme Sicillerinden 1822 depremine ait kayıtlar tespit edilmiştir. Bir tarihçi titizliğiyle olmasa da döneminde meydana gelen her önemli durumu ve olayı nazımla kayıt altına alan şair İzzet Molla da toplumsal travmalara sebep olan deprem için tarihe bir not düşmüştür. Şair, depremin Antep ve Halep’te büyük hasara sebep olduğunu, kısa bir süre önce İstanbul halkının da büyük bir yangın felaketi yaşadığını bildirmektedir:

Oldu İstanbul ahâlîsi harîka râzı
Yere geçdikde bu yıl şehr-i ‘Ayntâb u Haleb

Tutuşup her birinin dâmen-i sabrı dediler
Bize yangın yetişir zelzele verme yâ Rab

(Manzume, 54/1-2)

Şair, örnek beyitte Gaziantep şehrini yerle bir eden şiddetli depremden geriye bir tek Gaziantep’e mal olmuş XIX. yüzyılın meşhur dîvân şairlerinden Ayntablî ‘Aynî’nin namının kaldığını söyleyerek depremin yıkıcı etkisini gözler önüne sermiştir. Ayntablî ‘Aynî’nin II. Mahmud tarafından mümeyyizü’ş-şu‘arâ tayin edilmesi ve Mevlevîliğe yakın duruşu şairin dikkatini çekmiş olmalıdır ki ‘Aynî’yi Antep’in incisi olarak methetmektedir:

İncüsü telef olmadı gitdiyse sadef
‘Aynîyle tesellî bulurum bu kedere

Ol şâ’ir-i meşhûr ile kaldı nâmı
Geçdiyse ne gam şehri ‘Ayntâb yere

(Kıt’a, 68)

Bazı hadislere dayanarak dünyanın, öküzün ve balığın üzerinde olduğu, bunların başını hareket ettirmesiyle de depremler meydana geldiği söylenir. Öküz ve balıktan kastın, iki önemli geçim kaynağına vurgu yapmak mı, yoksa burçlara atıf yapmak mı olduğunu tam olarak bilemiyoruz, ancak dünyanın öküzün boynuzlarında olduğu inancının bir uzantısı olarak şair, üst üste yaşanan depremlerden kastın âlemi yıkmak, yok etmek olduğunu düşünmektedir:

Durma ey gâv-ı zemin n’olsun tekâsülden murâd
‘Âlemi yıkmak ise gâhî tezelzûlden garaz

(Gazel, 242/3)

Mısır Çarşısı Yangını

İstanbul hem Bizans ve Osmanlı Dönemlerinde hem de Cumhuriyet Dönemi’nde coğrafi konumu itibariyle stratejik bir öneme sahiptir. İstanbul, bir yandan Balkanlar ve Avrupa’ya diğer yandan Kuzey Akdeniz ve Arabistan Yarımadası’na uzanan bir transit ticaret yolu üzerinde bulunduğundan en canlı ticaret merkezlerinden biri olmuştur. Deniz ticaretinde transferin daha kolay yapılabilmesi için özellikle limana yakın yerlere ticaret merkezleri kurulmuştur. Eminönü de bu merkezlerden biridir.

Tarihî Mısır Çarşısı, Eminönü’nün sahil kısmında yer alan önemli ticaret merkezlerinden biri olarak günümüze kadar ulaşan pazar alanlarından biridir. Genellikle Mısır’dan gelen ürünlerin satıldığı çarşı, XVIII. yüzyıldan itibaren Mısır Çarşısı olarak anılmıştır. Mısır Çarşısı genellikle ahşap yapılardan oluştuğu için tarih boyunca pek çok kez yangınlara maruz kalarak büyük ekonomik kayıplara sebep olmuştur. Şair, sosyal hayat düzeni içerisinde dinî ve ticari faaliyetlerin bir arada yürütüldüğü bir merkez olan Mısır Çarşısı’nda büyük bir yangın çıktığını belirtmiş, ancak bu yangının tarihi hakkında bilgi vermemiştir. Şairin nazmından edindiğimiz bilgiye göre çarşının birçok kapısı vardır, yangın bu kapılardan aktarlara tahsis edilen Ketenciler Kapısı’nda başlamış, Tahmîs Kapısına kadar ulaşmış her yeri yakıp kül etmiştir:

Bir şu’le Ketancılarbaşında
Oldu öreke misâli ser-keş

Bârân değil felek su sepdi
Tahmîs önünü kavurdu âteş

(Kıt’a, 52)

Av Yasağı

Av, ilk çağlardan bugüne insanların hem geçim kaynağı olmuş hem de hayatı idame ettirebilmek için yemek ihtiyacının karşılanmasını sağlamıştır. Zaman içerisinde yerleşik hayata geçen ve tarım ile geçimini sağlayan toplum için avcılık, boş zamanları değerlendirme ve askerî amaçlı hem halkın hem de devlet ricalinin ilgisini çekmiştir. İlk Türk toplumlarından Osmanlıya, Osmanlıdan günümüze kadar süregelen av etkinliği için zaman içerisinde ihtiyaçlar doğrultusunda yasal ve ekolojik tedbirler alınmıştır.

XIX. yüzyılda saltanatı hüküm süren Sultan II. Mahmud da diğer Osmanlı sultanları gibi av merasimleri düzenlemiş ve avcılık ile ilgili kanunlar çıkarmıştır. 1818’de korulukların korunamaz hale gelmesi, ehil olmayan kişilerce aşırı avlanma yapıldığına dair şikâyetlerin artması üzerine Sultan II. Mahmud Rumeli valilerine ve kadılarına bir ferman yazarak bu duruma engel olunmasını istemiştir (Kahraman 1995: 207).

Sultan II. Mahmud, aşırı avlanma ve korulukların tahribine yönelik tedbir almasının yanı sıra bir de kıyafet reformuyla bazı özel hayvanların kürkleri için avlanmalarının da önüne geçmiştir. I. Abdülhamid döneminde giyim kuşama ilgili alınmış kararlar XIX. yüzyılda da uygulanmaya devam etmiştir. Uşakların, hizmetçilerin, esnaf ve sanatkârların devletin ileri gelen memurlarına özgü pahalı kürklerinden giydikleri görülmüş ve bu giyim tarzını devam ettirebilmek adına uygunsuz işlere meylettikleri fark edilince bu zümrenin samur, vaşak, kâkûm, samurnâfe cinsinden kıyafetler giymeleri yasaklanmıştır. Bu yasaklarla statü farkını gösteren bir sembol olmaktan çıkan kürk çeşitlerinin kullanımı gittikçe azalmış, Sultan II. Mahmud’un 11 Nisan 1829 tarihli kıyafet nizamnamesi ile de devlet erkânının kürk kullanımının önüne geçilmiştir. (Rasim 1994: 141-142). Şair İzzet Molla, sevgilinin parlak ve beyaz sinesini kâkûma; simsiyah rengi ile de saçlarını samura benzetmekte ve sevgilinin bu ihtişamını, güzelliğini rakiplerden sakınmakta, kürk yasağını hatırlatmaktadır:

İşitmedin mi yasâğ-ı semûr u kâkûmu
Nedir o sîne a zâlim nedir o gîsûlar

(Gazel, 148/2)

Hemen her dönemde av hayvanlarının neslini korumak amacıyla yasaklar getirilmiştir. Av yasağı başladığı dönemlerde yasağa uymayan avcılara ağır cezalar verilmiştir. Örnek beyitte avlanmaya çıkan avcının, av yasağı çıktığından haberi olmasa dahi gerekli cezayı alacağı vurgulanmıştır. Bu ceza, avcının kendi elinden çıkan okun yine avcıya isabet etmesi şeklinde kurgulanmıştır:

Nehy-i sayd eylese de vermemiş olsa haberin
Dest-i sayyâdı urur ‘avdet edip atdığı tîr

(Kaside, 33/37)

Gümüş Yasağı

Osmanlı Devleti, XVII. yüzyıla kadar güçlü bir ekonomiye sahipti. Güçlü bir para politikasına sahip Osmanlı ekonomisinde, darphaneyi besleyen yegâne kaynak piyasaydı. Osmanlı Devleti, çok miktarda yabancı sikkeyi tedavül ettiği için canlı bir piyasaya sahipti. Maden ocaklarından temin edilen altın ve gümüş ile para basmak, piyasadaki temin edilen sikkelerle para basmaktan daha çok kazanç sağlıyordu (Bölükbaşı 2016: 97). Ekonominin bekası için, herhangi bir aksama olmadan mümkün olan en yüksek miktarda, en düşük maliyetle maden teminin devamlılığına yönelik tedbirler alınıyordu. Maden ocaklarından temin edilen kıymetli madenin tamamına yakını darphaneye getiriliyor, esnafa altın ve gümüşün hammaddeleri darphane tarafından veriliyordu (Bölükbaşı 2013: 113-115).

XVII. yüzyıldan sonra hemen her alanda başlayan gerileme ekonomi üzerinde de hissedilmeye başlanmıştı. XIX. yüzyıla gelindiğinde Sultan II. Mahmud’un üst üste yaptığı tağşiş uygulaması ile bütçe bir miktar toparlanmaya başladıysa da H. 1237/M. 1822’de hazine acilen nakit paraya ihtiyaç duyuyordu. Rum isyanı sonrası artan masraflara acilen bir çözüm bulmak amacıyla Padişah sık sık devlet ricaliyle toplantılar düzenliyordu. Şeyhülislam ve ulemanın da katıldığı uzun müzakerelerin ardından yeni bir sikke basılması, bu sikkenin yüksek ayarlı, düşük vezinli olması ve kıymetli maden kullanımına sınırlama getirilmesi kararları alınmıştı. Ayrıca kıymetli madenler belirli bir fiyat üzerinden toplanarak düşük fiyata toplanan altın ve gümüşlerden basılacak yüksek değerli sikkeler ile yüksek oranda bir gelir sağlanmış olacaktı (Bölükbaşı 2016: 105-106).

Alınan tedbirlere zemin hazırlamak için de Şeyhülislam’a başvurularak askerî masraflar bu kadar yüksekken ve düşman tehlikesi varken bazı istisnaî durumlar hariç altın ve gümüş eşya kullanmanın haram olduğu, bunların Darbhâne-i Âmire’ye teslim edilmesini âmir bir ferman çıkarsa buna uymanın farz olduğu yönünde fetva alınmıştır. Ardından H. 21 Zilhicce 1237/M. 8 Eylül 1822 tarihinde çıkarılan ferman ile kadın ziyneti başta olmak üzere bazı istisnaî alanlar dışında kıymetli maden kullanımı yasaklanmıştır. Herkesin elindeki altın ve gümüşü darphaneye teslimi emredilmiştir. Taşraya da fermanlar yazılmış, ahalinin altın ve gümüşten yapılmış eşyayı buldukları yerdeki valiye, vali yoksa mütesellim veya voyvodalara belirlenen fiyat üzerinden teslim etmesi

talimatı verilmiştir (Bölükbaşı 2016: 106). Şair tarafından bu durum, Padişah’ın mücevherler bağışlayan atının tırnağının Darphane Meydanı’nda görülmesi ile birlikte madenlerin dört bir tarafa saçılması şeklinde tahayyül edilerek aynı zamanda Padişah’ın yaptırım gücü vurgulanmıştır:

Açıldı sû-be-sû Darbhâne Meydânında ma’denler
Süm-i rahş-ı güher-bahşı yarınca sahn-ı pehnâyı

(K. 9/15)

Şair; gümüş, ay ve sevgilinin yüzü arasındaki benzerlikten yola çıkarak kendi dönemini kapsayan bu yasağı mısralarına taşımıştır:

Gümüş yasağını gûş etmemiş mi meh-rûlar
Nedir o sâ’id-i sîmîn nedir o bâzûlar

(G. 148/1)

İçki Yasağı

İslamiyet’te, İslam öncesi Arap toplumlarında biraz da içtimaî ve iktisadî şartların, zevk ve eğlenceye düşkünlüğün bir uzantısı olarak yaygın bir içki tüketim ve ticaretinin olduğu, içkinin diğer birkaç unsurla birlikte Arap şiir ve edebiyatının ana temalarından birini teşkil ettiği, içki üretimi, içki türleri ve içki meclisleriyle ilgili zengin bir kültür ve geleneğin bulunduğu bilinmektedir (Demirci 2000: 458). İslamiyet’i kabul eden toplumlarda içki, haram kılınmış ve tedricen yasaklanmıştır. Bir İslam devleti olan Osmanlı Devleti’nde de Müslümanların içki içmesi, üretmesi ve ticaretini yapması yasaklanmıştır. Ancak etnik yapı içerisinde Müslümanlarla birlikte Yahudiler, Hristiyanlar ile diğer din ve mezheplere mensup kişiler de bulunmaktaydı. Gayrimüslimlere inançları gereği içki içmek yasak olmadığından yasak kapsamına girmemiş, ‘rızık makulesinden’ sayılmıştır. Bu açıdan ticareti, üretimi ve nakliyesi kanunlar dâhilinde olmak şartıyla gayrimüslimlere içki içmek ve bulundurmamak serbestti (Köse 2007: 116). Şair, meyhanelerin gayrimüslimlerin tekeline geçmesi ile rindlerin yaşadığı mağduriyeti beytine taşımış, rindlerin Rum meyhanecilerden çektiği sıkıntının iki kat arttığını, mey yasağı gelmiş olsa da pervanenin her gece aşk şarabına kanacağını ifade etmiştir:

Meyhâneler kapandı kalıp Rûma münhasır
Mestân iki kat uğradı Rûmun belâsına

(Gazel, 466/7)

Her şeb sülâf-ı âteşe elbette kanmalı
Pervâne ‘İzzetâ bakamaz mey yasağına

(Gazel, 477/11)

Yukarıdaki beyitte ifade edildiği üzere Osmanlı Devleti’nde Müslümanların içki içmesi yasak olmasına karşın gizli gizli içki tükettikleri biliniyordu. Hemen her dönemde Osmanlı siyasi iktidarlarına sorun olan içki tüketimi ve meyhaneler için tedbirler alınmış, yasaklara uymayanlara çeşitli cezalar uygulanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman, Müslümanların içki içmesini yasaklarken payitahta şarap taşıyan gemilerin yakılmasını emretmiş; I. Ahmet, meyhaneleri yıktırmış; IV. Murad, tütüne, afyona, içkiye savaş açıp yasağa uymayanları astırmıştır. XVIII. yüzyılın sonuna gelindiğinde saltanat koltuğunda oturan III. Selim, yasak kavramını genişletmiş, İstanbul’da Müslüman ve gayrimüslimlerin içki içmeleri ve ticaretini yapmaları yasaklanmıştı. Meyhaneler ve eğlence yerleri kapatılmaya ve yıkılmaya başlanmıştı (Kaynar 2014: 2).

Klasik Türk şiirinin şarap ve şarapla ilgili unsurlar üzerine kurulu bir dünyasının olduğu düşünülürse şairin şarap yasağı için pek çok beyit kaleme alması gayet normaldir. Galata, meyhaneleri ve mevlevihanesi ile meşhurdur. Şair, bu yüzden meyhaneler ve şarap ile ilgili beyitlerinde Galata’yı da anmaktadır:

Devrân-ı kec-‘atâ Galata mevleviyyetin
‘İzzet düşürdü hayf ki sahbâ yasağına

(Gazel, 467/10)

Meyde varken bu galâ olsa da diğer Galata
Yine yetmez sanırım ikisi bir mollâya

(Gazel, 469/10)

Orduların cephelerde savaştıkları sırada yenilgi haberleri İstanbul’a ulaşırken İstanbul’un neredeyse bir eğlence mekânına dönüşmüş olması, özellikle boğazlarda gayrimüslim reaya kayıklarının ve gemilerinin sabaha kadar cirit atmaları, sarhoş ve içkili insanların Topkapı Sarayı’nda padişahın duyacağı şekilde bağırıp çağırarak eğlendikleri ve gezindikleri yerler olması III. Selim’in bu katı politikayı uygulamasına sebep olmuştur (Köse 2007: 117). III. Selim, sadrazama bir hat göndererek son bir kez halkı uyarmıştır.

Padişah’ın gönderdiği hattın sonra Müslüman ve gayrimüslimlere alenen içki içmek yasaklanmış, meyhaneler ve kerhaneler mühürlenmiş, bazı hamamlarda bulunan uygunsuz kişiler gönderilmiştir. Bütün meyhanelerin aynı anda kapatılması devleti mali noktada sıkıntıya düşürecekti. Ağakapısı salmaları, bazı yasakçılar ve kollukların aylıkları meyhanelerden tahsil edilen aylıklarla karşılanıyordu. Bunların aylıklarının ödenmesi, geçimini meyhanelerden sağlayan halkın işsiz kalması hem halkı hem de devleti sıkıntıya düşürecekti. Bundan dolayı bu uygulamanın esasları padişah tarafından sadrazama ve şeyhülislam bırakıldı (Köse 2007: 118). Sadrazam’ın yaptığı görüşmeler neticesinde birkaç meyhanenin açık kalması teklifi şeyhülislam tarafından reddedilmişti.

Meyhanelerde ve kayıklarda mevcut olan içkilerin tuz katılıp sirkeye dönüştürülmesi halkın zararını karşılayamayacağı için on günlük bir zaman verilmiş ve bu sürede Müslüman halk dışındaki reayaya içkilerin satılması uygun görülmüştü. Görevlendirilen zabıtlar eşliğinde hem meyhaneler boşaltılacak hem de Müslüman halka içki satışı engellenecekti. Bu öneri padişah tarafından da kabul edildi. III. Selim’in “Eğer Müslümandan bir kimesne sarhoş görülürse sual kangı kâfirden aldı ise katlolunsun” emri gereği Müslümanlar uzak tutulmuştu (Köse 2007: 118-119):

Şarâb-ı günâha nemekdir şefâ‘at
Olur rîze-i milhle bâde sirke

(Manzume, 29/2)

İçki ve meyhane yasağının takibi, İstanbul’da görevli olan memurlar tarafından yapılıyordu. Bu durum da bazı suistimallerin yaşanmasına sebep oluyordu. Gelen ihbarlardan bazı voyvodaların içki yasağını deldikleri ve rüşvet karşılığı reayanın içki temin etmelerine göz yumdukları anlaşılmaktaydı. Örnek beyitte şair, inzibat memurlarının görevini kötüye kullanarak meyhanecilerle anlaştığından, içki yasağının delindiğinden bahseder:

Gizlice olup bâde-fürûş ile şerîk
Men‘inden eder mi ‘acabâ şahne ferâğ

(Manzume, 63/1)

Osmanlı Devleti’nde de sık sık gündeme gelen yasaklar ile içki fiyatlarının artışı, yakut ile kıyaslanmasına sebep olmuştur:

Çıkdı yine yâkût bahâsına şarâb
‘Âlemde yasağa birisi etse yasağ

(Manzume, 63/2)

III. Selim’den sonra tahta çıkan Sultan II. Mahmud döneminde içki yasağı esnetilmiş, yeniden meyhaneler açılmıştır. Fakat şair, hâlâ o eski zamanlara özlem duymaktadır:

Meyhâneler dahi arıyor eski demleri
Evvelki hây u hûy o çeng ü çegâne yok

(Gazel, 277/4)

Vesta Takımyıldızının Görülmesi

Vesta takımyıldızı, ilk olarak 29 Mart 1807’de Alman gökbilimci tarafından gökyüzünde iğne deliği kadar ışık yayarken görülmüştür. Vesta bir kuyruklu yıldız veya

gezegen olmamasına karşın ilk zamanlar muhtemelen ışık yaydığı için bir kuyruklu yıldız olduğu düşünülmüştür. Keçecizâde İzzet Molla da buna binaen “Târîh-i Tulû’-ı Kevkeb-i Dünbâledâr” başlıklı bir tarih manzumesi kaleme almış, H. 1222/M. 1807’de Batı ülkelerinde gökyüzünde ateşler saçan bir kuyruklu yıldızın görüldüğünü haber vermiştir:

Hayra tahvîl eylesin Bârî Te‘âlâ hükmünü
Doğdu semt-i garbdan bir kevkeb-i âteş-feşân

Burc-ı târîhimde kevkeb noktaldır ‘İzzetâ
Âsumândan ahter-i dünbâledâr oldu ‘ıyân (1222)

(Tarih, 210)

Şair Farsça yazılmış bir gazelinde yine Kuyruklu Yıldız’ı gördüğünü beyan etmiştir:

Nümûd ez-zîr-i zülfeş âşinâ-yı hâl-i yâr imşeb
Sa‘âdet şüd be-men ân ahter-i dünbâledâr imşeb

(Gazel, 35/1)

İstanbul Boğazı’nın Donması

İstanbul şehri, coğrafi konumundan ötürü ani hava değişimlerine maruz kalmaktadır. Bu ani ve sert hava değişimlerine bağlı olarak İstanbul Boğazı’nın 3 kez donduğu bilinmektedir. İlki 401 yılında Bizans İmparatoru Arkadius zamanında, ikincisi 1621 yılında Osmanlı Padişahı Genç Osman zamanında, üçüncüsü ise 1953 yılında Cumhuriyet Dönemi’nde gerçekleşmiştir. Kimi zaman denizin tamamen donması ile Asya ve Avrupa kıtaları birbirine bağlanarak tek bir kara hâlini alırken kimi zaman da suyun tamamen donmasından ziyade iri buz kitlelerinin İstanbul Boğazı ile Haliç’e yığılması şeklinde görülmüştür (Eyice 1997: 264).

İstanbul Boğazı’nın tarih boyunca sadece 3 kez donması; bu tabiat olayına şahit olan insanlara Anadolu yakasından Avrupa yakasına yürüyerek geçme, onu resmetme veya fotoğraflama imkânı sunarken Boğaz’ı donduracak derecede sert bir havanın hüküm sürmesi deniz seferlerinin iptal edilmesine, sosyal hayatın akışında kopukluklar yaşanmasına ve temel gıdalarda fiyat artışlarına sebep olmuştur. Keçecizâde İzzet Molla, kendi döneminde veya kendinden önceki zamanlarda -özellikle yaşadığı coğrafya olan İstanbul’da- toplumda derin yankı uyandıran olaylara karşı her zaman duyarlı davranmış, sanatıyla bu anları tarihe not düşmüştür. Şair, İstanbul halkının birkaç kez şahit olduğu bu doğa olayının sebebinin sevgiliden ayrı kalmak olduğunu söylemiştir:

Tennûr-ı sîneden çıkamaz âh-ı şu‘lesûz
Râh-ı gelûda serdî-i hicrinle dondu buz

(Mukatta‘ât, 91)

Milliyetçilik Fikirlerinin Sebep Olduğu İsyanlar

Osmanlı İmparatorluğu bilindiği üzere kuruluşundan itibaren çeşitli ırk, din, dil ve kültüre sahip toplumlardan teşekkül etmekteydi. Bundan ötürü XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren gelişen ulusçuluk ve bağımsızlık akımı İmparatorluk sınırları içinde de hızla yayılarak XIX. yüzyılın başlarından itibaren birçok isyanın ve yeni sorunların çıkmasına, devletlerarası büyük olayların meydana gelmesine sebep olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu üzerinde emelleri olan devletlerin, özellikle Hristiyan topluluklara aşılacağı bu fikirler yüzünden Osmanlı iç meselelerle meşgul olmuş ve dolayısıyla dış politikada pasif bir konuma düşmüştür. Milliyetçilik fikri ilk olarak Sırp, daha sonra da Yunanların üzerinde akis bulmuş ve dış destekli isyanlar başlamıştır. (Uçarol 1995: 129).

Osmanlı tabiiyetindeki milliyetçi fikirlere sahip Rumlar 1821 yılında Eflak ve Boğdan’da ayaklanmalar çıkmasına sebep olmuşlardır. Boğdan’da isyan bayrağı açan Rumlar, stratejik bir istihkâm merkezi olan Kalas’ta binlerce Müslümanı katletmiş, Müslüman tacirlere ait gemilere el koymuştu. İzzet Molla da Kalas şehrinde çıkan arbedenin sorumlusu olarak Rumlara işaret etmekte, bu kötü günlerin geçip neşe zamanının geldiği, meyhanelerin açıldığı, Rumların gam meclisinden kurtuldukları günleri görmeyi ümit etmektedir:

Bir dem-i neş’e gelip meykedeler açılsa
Rûmdan bezm-i gamı eylese ‘İzzet de halâs

Tuna-i eşkime gark eylesin Allâh anı
Bu kadar ‘arbedenin bâ’isidir şeh-i Kalâs

(Gazel, 238/5-6)

Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan Hristiyan toplumlardan biri olan Rumlar, genel olarak imparatorluğun hemen her bölgesine yayılmakla beraber özellikle Mora, Teselya ve Ege adalarında bulunuyorlardı. Ulus olma fikrine öteden beri uzak olan Rumların aralarındaki tek bağ, dilleri ve Ortodoks Kilisesi’ne olan bağlılıklarıydı (Uçarol 1995: 135).

Fatih Sultan Mehmet’in saltanat dönemlerinden itibaren Rumlara diğer Hristiyan topluluklara verilmeyen haklar tanınmıştı. Çeşitli kademelerde pek çok devlet görevinde bulunan Rumların refah ve güven içinde yaşamaları için gerekli tüm imkânlar

sağlanmıştı. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru liman ticaretiyle uğraşan Rum tüccarlar, Rus himayesini de alarak ticaret ağlarını Güney Rusya’dan Batı Avrupa’ya kadar genişletmiştir. XIX. yüzyıla doğru Osmanlı Devleti’nin içte ve dışta yaşadığı problemleri fırsat bilen Rumlar, yüzyıllardır huzur ve refah içinde yaşadıkları Osmanlı’ya yabancı devletlerin de kışkırtması ve desteği ile ihanet ederek isyanı başlatmışlardır. Amaçları, Avrupa’da yayılan ulusçuluk ve bağımsızlık fikirleri doğrultusunda ilk olarak Mora’da bir Yunan Devleti kurmak ve daha sonra Orta Yunanistan, Batı Trakya, Selanik, On İki Ada, Ege Adaları, Batı Anadolu, Kıbrıs ve Girit’i Yunanistan’a katarak Kuzey Anadolu’da bir Pontus Rum Devleti kurmak, İstanbul’u ele geçirmek ve Bizans İmparatorluğunu yeniden diriltmektir (Uçarol 1995: 136-138).

Ege Denizi ve Mora isyanlarını başlatan Rum denizciler, yabancı bayraklar çekili gemileriyle Osmanlı hâkimiyetindeki Sakız Adası’na saldırmış, diğer adalara geçmek için hazırlıklara başlamışlardı. Sakız, İpsara ve Midilli Adalarında pek çok taraftarı bulunan Rum isyancılar, önlerine çıkan Müslüman, Türk yahut diğer gayrimüslim milletleri ayırım yapmadan katletmiştir. 25 Şubat 1922’de Sultan II. Mahmud bir heyet toplayarak alınacak önlemleri belirlese de Osmanlı Devleti böylesine geniş çaplı isyan hareketinin bastırılması için gerekli hazırlığa sahip değildi. Üst üste alınan başarısızlıklar sebebiyle kısa bir sürede iyi bir donanma ve ordu kuran Mısır valisi Mehmet Ali Paşa’dan Mora ve Girit valilikleri teklif edilerek yardım istendi. 9 Temmuz 1824’te Mehmet Ali Paşa’nın oğlu İbrahim Paşa komutasındaki ordu ve donanma Rodos ve Girit’e uğradıktan sonra Osmanlı donanması ile birleşerek asilerin eline geçen diğer yerleri de almaya başladı. İpsara Adası da bunlardan biridir (Toprak 2015: 2855-2859).

Osmanlı hükümetiyle İbrahim Paşa komutasındaki 60 gemi ve 16.000 askerden meydana gelen ordu ve donanma Cezâyir-i Bahr-i Sefîd’de/ Akdeniz adalarında eşi benzeri görülmemiş bir başarıya imza atmıştır:

Bârekallâh yine dâver-i Hüsrev-çâker
Bir gazâ eyledi kim misli değildir meşhûd

...
Feth edip Bahr-i Sefîdi kapudan pâşâsı
Eyledi düşmene ebvâb-ı firârı mesdûd

(Tarih, 2/1-3)

İpsara adasındaki Rum birliklerinin nasıl bozguna uğradıkları, Osmanlı donanmasının kahramanca mücadelesi ve başarısı şairin canlı anlatımıyla gözler önüne serilmektedir:

Saldırıp İpsaraya hamle-i merdâne ile
Gemide iplere sarıldı ‘adû-yı merdûd

...

Küştenîler ile yüzden mütecâviz keşti
Dâhil-i dest-i zafer oldu bi-lutfi Ma‘bûd

(Tarih, 2/4-6)

1822 yılında Sakız Adası’nda şiddetli isyanlar yaşanırken Osmanlı Devleti asilere karşı bir dizi önlem almıştı. Hatta bazı eli silah tutmayan Rumlar dahi öldürülmeye başlamıştı. Bu mücadelede gönüllü bulunan bazı askerlerin gözünü ganimet bürümüş, talana başlamışlardı (Toprak 2015: 2855). Ancak şair bu olumsuz durumu gazilerin ceplerinin ve keselerinin çeşitli ganimetlerle doldurulması şeklinde ifade etmeyi tercih etmiştir:

Kıldı emvâl-i ganîmete guzâtın Mevlâ
Kîse vü ceybini gencîne-i envâ‘ı nukûd

(Tarih, 2/7)

Mora’da istenilen zafer elde edilemese de diğer adalardaki Rum isyanı Sultan II. Mahmud emrindeki donanma tarafından bertaraf edilmiş ve şair İzzet Molla tarafından İpsara adasının fethine tarih düşürülmüştür:

İş midir İpsara fethi ana kim etmişdir
Târ-ı tedbîrini Hak celle kaderle meşdûd

...

İptidâ İpsarayı aldı kapudan paşa
Ola mansûr ebü’l-feth-i zamân Hân Mahmûd (1239)

(Tarih, 2/19-28)

Enflasyon Değerlerinin Yükselmesi

Osmanlı iktisat sistemi, diğer çağdaş ekonomilerde olduğu gibi klasik dönemde madeni para rejimini kullanmıştır (Tabakoğlu 2000: 266). Osmanlı ekonomisinde hesap parası son dönemlere kadar akçeydi. XVIII. yüzyıl ortalarında bütçe vs. hesaplarında pâre, XIX. yüzyılda ise kuruş ağırlık kazanmış, aynı yüzyılın sonlarında da lira esas kabul edilmiştir (Tabakoğlu 2000: 274).

Osmanlı İmparatorluğu oldukça geniş bir alana yayılmış ve bu alan içerisinde zamanla yerli ve yabancı pek çok gümüş ve altın sikkeler kullanmıştır. Para darbına ve tedavülüne özel önem veren Osmanlı, parayı bir finansman aracı olarak farklı şekillerde kullanmıştır. Bunlardan Sultan II. Mahmud dönemini ve bizim çalışmamızı ilgilendiren kısmı; zaman zaman sikkelerin ayarını değiştirme yoluyla devlet, tashih-i sikke siyaseti

denilen usulle, paranın itibari değeriyle maden değeri arasındaki farktan kendi lehine yararlanmasıdır (Kaleli 2002: 190).

Osmanlı tarihinde, ekonomik sıkıntılar yaşandığı zaman paranın ayarının ve ağırlığının değiştirildiği tağşiş uygulaması, en sık ve bariz bir şekilde Sultan II. Mahmud’ un saltanatı döneminde görülmektedir. Bunun nedeni, çoğu yenilgiyle sonuçlanan savaşlar, iç isyanların sebep olduğu büyük harcamalar, batılılaşma ve modernleşme hareketi doğrultusunda yapılan ıslahatlar için harcanan paralar ve son olarak sürekli olarak açık veren bütçedir (Cezar 1989: 19). Diğer dünya devletlerinde de tağşiş uygulaması yapılıyordu, fakat bunun sebebi ekonomik krizler değil, maden azlığı idi. Örnek beyitte şair, tağşiş uygulamasının sadece ekonomik zeminde gerekli ve geçerli olduğunu, aşk diyarında ayarı değiştirilmiş paranın geçerli olmadığını ifade eder. Maden değeri düşük, itibarî değeri yüksek parayı gönülde zuhur eden birkaç küçük yaraya teşbih eden şair, bunun övünç kaynağı olamayacağını ifade eder. Çünkü para, maddi hayata ait bir unsurdur, aşk yolunda çekilen içsel/manevi sıkıntılara çözüm bulamaz. Âşıkların gönül derdine daha fazla dert, keder dermandır, âşıklar dertlerin çokluğuyla, perişanlıklarıyla iftihar ederler:

Bir iki dâğla gönül etme mükâbere
Geçmez diyâr-ı ‘aşkda ol nakd-i nâsere

(Gazel, 474/1)

Osmanlı kuruluşunun tağşişinin iç piyasada tedavül eden yabancı sikkeler karşısındaki kur değeri de paralel olarak düşmüş, genel fiyat seviyesi ise sürekli olarak artmıştır. Sayısal veriler üzerinden ise Osmanlı sikkесinin dönemin yabancı paraları karşısında yaklaşık olarak %90 değer kaybına uğradığını, 1780-1850 yılları arasında da gıda fiyatlarının 10 kat arttığını, paranın âdeta pul olduğunu söyleyebiliriz (Pamuk 2000a: 210). Paranın pul olduğu, değer kaybettiği dönemlerde şairin durumu daha da vahimdir, gözyaşı parası bir pul dahi etmemektedir:

Bir pul yerine geçmedi hayfâ nukûd-ı eşk
Yâ Râb düşürme göz göre sen i’tibârdan

(Gazel, 403/4)

Paranın değer kaybına bir de ekonomik kriz eklenince ticari hayatta belirgin bir durgunluk yaşanır. Çarşı ve pazarlar önemli ticaret merkezleridir. Aynı zamanda âşıkların da uğrak mekânlarından biridir. Kimi zaman gözyaşlarını kimi zaman canlarını satıp karşılığında dert ve keder satın alırlar. Kötü giden ekonomik koşulların etkisiyle de şair, buse verip canlar alınan muhabbet pazarında eski alım satımın kalmadığını bildirmektedir:

Kanı ol bûse vermek cânlar almak ‘âdeti cânâ
Tehî sük-ı muhabbet kalmamış eski alım satım

(Gazel, 368/3)

Sultan II. Mahmud döneminde artan fiyatlar ve yükselen enflasyonun Dîvân şairlerini ilgilendiren kısmı ise artan şarap fiyatlarıdır. Dîvân şairlerince sevgilinin dudakları, rengi ve tadı itibariyle şaraba teşbih edilir. Âşığın hem derdi hem de dermanı sevgilinin dudakları yahut bir damla şaraptır. Âşıklar için pahada yakutu geçen şaraba ulaşmak sevgiliye ve sevgilinin dudaklarına ulaşmak kadar zordur:

Yok katre bâde la‘l-i bütânveş ‘ilâc için
Yâkûtu geçdi nedret ile kıymet-i şarâb

(Gazel, 19/2)

Kıyafet Reformu/Fes Kullanımı

Fes; eskiden Osmanlılarda, bugün ise bazı İslam ülkelerinde kullanılan koyu kırmızı renkli, tepesinde kenara veya arkaya sarkan püskülleri olan, silindir şeklinde bir çeşit baş kıyafetidir. İlk kez II. Mahmud Dönemi’nde kullanılmaya başlanan fesin kullanımı ile ilgili uygulama, tüm sınıflara ait olmayıp daha ziyade devlet memurlarına yönelikti. Osmanlı Devleti’nde çeşitli din, ırk, tarikat ve meslek gruplarının kendilerine özgü kullandıkları serpuşları (başlık) vardı. Devlet adamlarının ise meslek ve rütbelerine göre farklı kavukları vardı. Cemiyet hayatındaki bu çeşitlilik hoş bir görüntü sergilemiyordu. Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra kavuk takma zorunluluğu kalkınca herkesin canının istediği şeyi takması, devlet memurlarının komik ve tuhaf bir şekilde görünmesine sebep olmuştur. Bu duruma çekidüzen vermek isteyen Padişah asker ve memurlara fes kullanmayı zorunlu kılarken halka herhangi bir yaptırımında bulunmamış, onları serpuş konusunda serbest bırakmıştır. Böylece fes, halk ile asker ve devlet memurlarını ayıran bir simge olmuştur (Karal 1998: 157-158).

1828 yılında kullanımı kabul edilen fes, Tunus ve Cezayir’de kullanılan Kuzey Afrika kökenli bir başlıktı. İstanbul’da bir kısım Balkanlı Hristiyan tarafından kullanıldığı için halkın bu başlığı kabullenmesi oldukça zor bir işti. Sultan II. Mahmud’un öncülüğünü yaptığı fesin, halk arasındaki kullanımını artırmak için ulemeden bazı mümtaz müderrislerin fes takması istenmiştir. 1829’da kıyafet reformu sivilleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Fesin ne derece İslami olduğu kaygısı yaşanırken yaklaşık bir yüzyıl sonra fes halk arasında öylesine benimsenmiştir ki Osmanlı ve İslam gelenekçiliği ile yerleşik değerlerin timsali olarak hedef tahtasına konulmuştur (Lewis 2014:141-142).

1845 yılında fes ile ilgili birtakım değişiklikler yapılır. Bu değişiklikler saray vakanüvisi Lütfi tarafından kaydedilmiştir:

Şu ana kadar, düzenli birliklerin ve devletin genel olarak tüm hizmetkârları ve tebaasının feslerine taktıkları püskül bükülmemiş ipekten yapılmaktaydı. Rüzgâr, yağmur ve benzeri nahoş etkilerin yol açtığı zarar nedeniyle püsküllerin her gün taranması kaçınılmaz bir mecburiyet hâline gelmişti. Püskülleri taramak için çoğunlukla Yahudi oğlanlar bugünün ayakkabı boyacıları gibi sokakta, çarşıda “Püskülünüzü tarayalım!” diye bağırarak dolaşırlar ve bu yolla para kazanırlardı. Kadınlar da taranmış püskülleri tepesi kalıpla düzleştirilmiş feslere takıyorlardı; başlarının üstünde daha kolay dursun diye fese bir tel yerleştiriyorlar ve fesin üstüne de kâğıt yerine gümüş bir tabaka koyuyorlardı. Bu ipekli püsküllere çok isabetli bir biçimde insanlar tarafından püsküllü bela adı takılmıştı. Bundan dolayı hem siviller hem de askerler için epeyce sıkıntıya yol açtığından, komutanların subayların ve ordu mensuplarının feslerinin tepesine tespit ve tayin edilen ağırlıkta örme püskül taktırmalarına, askerî törenlerde ferahi adı verilen yuvarlak metal tabaka biçiminde rütbe işaretlerinin takılmasına ve diğer sınıflardan olanların da ipek püskül yerine örme püskül kullanmasına karar verildi. (Lewis 2008: 142-43)

Devletin modernleşmesi için batılılaşmanın elzem görüldüğü ve pek çok alanda ıslahat yapıldığı bir döneme şahitlik eden şair İzzet Molla da fesin püskülünün ortaya çıkardığı toplumsal soruna değinmiştir. Şair, her ikisi de başta bulunan ve şekil olarak benzerlik gösteren sevgilinin zülüfleri ve fesin püskülleri arasında ilişki kurarak bunlardan birinin başa diğerinin ise gönle bela olduğunu söyler:

Başına ol demde gelir perçem-i cânân gibi püsküllü belâ hayf
(Kıt’a, 81)

Şair bir başka beyitte iletişim teknolojisinin henüz gelişmediği dönemlerde özel mesajların fesin püsküllerinin arasına koyulmasından yola çıkarak bir kurgu oluşturmuştur. Gelenek içerisinde sevgilinin zülüflerinin fitnelere sebep olması fesin püsküllerinin karmaşıklığı ile tahayyül edilmiştir. Şair, sevgilinin fesinin içinde, saçlarının arasında fitne mektubunun bulunduğunu bildirmektedir:

Bulduk fesinde nüsha-i sihr ü füsûnu biz
Mektûb-ı fitneyi arayın perçemindedir
(Gazel, 119/2)

Verem (Tüberküloz) Hastalığı

Binlerce yıldır var olan verem hastalığı, başta akciğerler olmak üzere vücudun iç organlarından kemiklerine kadar herhangi bir bölümünde hasara sebep olan bir virüsün yayılmasıdır. İnsanlık tarihi kadar eski olan bu hastalık, Osmanlı coğrafyasında özellikle

XIX. yüzyılda Sultan II. Mahmud Dönemi’nde görülmeye başlamıştır. II. Mahmud, Mısır meselesi yüzünden oldukça yıpranmış, sağlığı bozulmuştur. Alkol aldığı da bilinen II. Mahmud’un akciğerlerindeki rahatsızlık kısa sürede tüberküloza çevirmiş, bir süre sonra da vefat etmiştir (Şahin 1999: 173). İçki ve eğlenceye düşkün olan II. Mahmud’un oğlu I. Abdülmecid’in ve haremde bulunan kadınların çoğunun, Nakşidil Sultan’ının, Sadrazam Ali Paşa’nın ve daha nicesinin yine veremden öldüğü bilinmektedir. II. Abdülhamid zamanında, XIX. yüzyılın sonlarına doğru bu hastalıkla mücadele etmek için girişimlerde bulunulmuş, ancak XX. yüzyılın başlarında başarılı sonuçlar alınmaya başlanmıştır.

Keçecizâde İzzet Molla, yüzyıllar boyunca kitlesel ölümlere sebep olan verem hastalığının vahametini örnek beyitte gözler önüne sermiştir. Vebanın İstanbul’u etkisi altına aldığı yıllarda vebadan kurtulduğunu, ancak vebanın bulaşma korkusunun vereme yakalanmaya sebep olacağını ifade ederek bu iki ölümcül bulaşıcı hastalığın toplumun sağlığını ve psikolojisini ne derece tehdit ettiğini göstermektedir. Ayrıca gama düşmenin, düşünmenin verem hastalığına yakalanmaya sebep olduğunu ve bu bulaşıcı hastalıklar yüzünden şehre karantina uygulandığını ifade etmektedir:

Korunmadan feleğin sehm-i ta’n-ı cevrenden
Korontina gamı bir kat da etdi tab’ı melûl

Vebâdan ölmedik ammâ vücûdumuz giderek
Gam-ı sirâyet-i tâ’ûndan olur meslûl

(Kaside, 35/26-27)

Kuduz Hastalığı

Dâü’l kelb yani kuduz hastalığı hem insanlarda hem de hayvanlarda görülebilen bulaşıcı bir hastalıktır. Kuduz; kuduza yakalanmış köpek, kurt, tilki, kedi gibi hayvanların insanları ısırması veya ısırığa bağlı yaralanmayla bulaşır. Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında uğraştığı bir illet olan kuduz hastalığının aşısı ve tedavisi için II. Abdülhamid döneminde ciddi önlemler alınmıştır. Ancak halk sağlığı ve toplum güvenliği için aşı kullanılmadan önce kuduz hastalığına yakalanan canlının itlaf edilmesi söz konusuydu. Hem Osmanlı hem de İslam kültüründe hayvanlara merhamet edilmesi yönünde telkinler bulunması, keyfi hayvan itlaflarının yapılması zaman içerisinde meseleyi siyasi bir sorun hâline getirmiştir (Özgün 2017: 491- 513). 1830 yılında Sultan II. Mahmud, sokak köpeklerini ortadan kaldırmaya yönelik bir girişimde bulunmuştur. İstanbul’daki mevcut köpekleri Marmara Adasına naklettirmiş, ancak nas ve müteassib

ulema bu kararın aleyhinde protestoda bulunmuş, hoşnut olmayanları teskin etmek için Sultan II. Mahmud iradesini geri almaya ve köpekleri İstanbul’a geri getirtmeye mecbur kalmıştır (Cevdet 1910: 50). Buna benzer birkaç vakanın yaşanması, kuduzu siyasi bir mesele hâline getirmiş, bundan dolayı ciddi adımlar atılmıştır.

Zaruret ve merhamet duygularının sorgulandığı bu vakada, İslam da kuduzun bulaştığı, tehlike arz eden durumlarda itlafi önermiştir. Şair, örnek beyitte Osmanlı toplumunun uğraştığı bu illetli hastalıktan ve bu hastalığın sebep olduğu ölümlerden bahseder. Toplumun başına kuduz lanetinin geldiğini beyan ederek bu lanetin bulaştığı henüz üç yaşındaki küçücük çocukların tabancayla vurularak öldürüldüklerini ifade eder. Bu vahşetin yaşanmasını arzulayan düşmanların da günahları kendi boyunlarına olsun diyerek üzüntüsünü, sitemini dile getirir:

Günâhı boynuna olsun ‘adû-yı bed-hâhın
Bu tavk-ı la’neti kıldı kabûl o kelb-i ‘akûr

Takıp miyânına şerbet yerine kan içiyor
Üçer yaşında çocuklar tabânçe-i billûr

(Kaside, 36/38-39)

Çiçek Hastalığı

Özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda hem Avrupa’nın hem de Osmanlı İmparatorluğu’nun karşılaştığı en önemli sağlık problemlerinden biri, çiçek hastalığıdır. Çiçek hastalığı, hem yetişkinlerde hem de çocuklarda görülebilen, irinli kabarcıklar dökerek yüz üzerinde kabarcıklar bırakan ateşli bir bulaşıcı hastalıktır. Çiçek hastalığının tedavisi için geçmişten günümüze çok farklı teknikler uygulanmış olsa da en etkili tekniği Avrupa, Osmanlılar vasıtasıyla öğrenme imkânına sahip olmuştur (Ünver 1948: 5-6). Çiçek hastalığının tedavisinde kullanılmak üzere geliştirilen aşı, Osmanlı tabipleri tarafından geliştirilmiş ve ilk kez bir çiçek aşısı kullanılmıştır (Eroğlu 2014: 196).

Çiçek hastalığı, İmparatorluk sınırları içerisinde hemen her vilayette görülmekle birlikte özellikle toplu hâlde yaşanan mekânlarda, taşrada hızlı bir şekilde yayılmıştır. Bu hastalık için ilk başlarda Osmanlıdan Avrupa’ya aşilar gönderilirken yayılan hastalığa mevcut aşiların yetersiz kalması sebebiyle Avrupa’dan ithal edilen aşı tüpleri kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle Osmanlının içinde bulunduğu koşullar dikkate alınacak olursa çiçek hastalığının bulaşıcı olması ve tedavi yahut önlem amaçlı aşiların her yıl tekrarlanması söz konusu olması, aşiların Avrupa’dan gelmesi Osmanlının kendini büyük bir külfetin içinde bulmasına sebep olmuştur (Eroğlu 2014: 199).

Çiçek hastalığının başlangıçta etkili bir tedavisinin olmaması, virüsün çok hızlı bir şekilde tüm dünyada yayılması, tedavisi için aşının geliştirilmesine kadarki süreçte verilen uğraşlar, aşı geliştirildikten sonra da ithalatının uzun ve masraflı bir süreçten geçmesi, İstanbul’a ulaşan aşuların farklı vilayetlere ulaştırılması sürecinde yine aşuların bozulması sebebiyle etkili bir tedavinin sağlanamaması, ülkenin içinde bulunduğu koşullarla birlikte değerlendirildiğinde yaşanan kayıplar, acılar, çaresizlik toplumda derin etkiler bırakan travmatik sonuçların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yaklaşık üç yüzyıl boyunca etkili olan bu hastalığın o dönemin sanat eserlerine yansımaları da kaçınılmaz bir sonudur. Şair İzzet Molla, çiçek hastalığı yüzünden yaşadığı dönemde şahit olduğu kayıpları, özellikle de Sultan II. Mahmud’un çiçek hastalığına kurban ettiği evlatlarını ve yaşanan derin üzüntüyü yer yer bizlere aktarmaktadır.

Sultan II. Mahmud’un kızlarından Fatıma Sultan, Münire Sultan ve oğullarından Şehzade Hamid genç yaşta çiçek hastalığından vefat etmiştir:

Dâğdâr-ı hüzn olup ‘İzzet dedi târîhini
Fâtıma Sultân çiçekden ‘adne kıldı intikâl (1240)

(Tarih, 88/4)

‘İzzet gören târîhimi bülbül gibi eyler figân
Gül-nahl idi Sultân Hamîd soldu çiçekden geçti âh (1240)

(Tarih, 87/5)

Şair İzzet Molla, H.1241/M. 1825-26 yılına işaret eden ayrıca bir tarih kaleme almıştır. Şair, bu tarih ile hem Münire Sultan’ın vefatını haber vermiş hem de Sultan II. Mahmud’un 1825 yılında aynı ay içerisinde 3 evladını çiçek hastalığından kaybettiğini yinelemiştir:

Bir şâhzâde iki sultân gidip çiçekden
Bir ayda üç musîbet gördü bu çeşm-i giryân

Mahmûd Hâna Mevlâ ecr-i ‘azîm versin
Şâyestedir o şâha eltâf-ı Rabb-i Mennân

İştekte oldu hâmem ‘İzzet yazınca târîh
Sad hayf kim çiçekden gitdi Münîre Sultân (1241)

(Tarih, 100)

Tâ’ûn/Veba Hastalığı

Kitlelesel ölümlere sebep olan tâ’ûn, bir veba hastalığıdır. Hz. Peygamber, yüzyıllar boyunca ölümlere sebep olan veba hastalığının, geçmişte bir gruba ve İsrailoğulları’na

ceza olarak gönderilen bir hastalık olduğunu belirtmiş ve bir yerde veba salgını olduğunu duyanların da buraya gitmemeleri hususunda ikaz etmiştir.

İslam tarihinde pek çok tâ’ûn olayı kaydedilmiştir. Özellikle Mekke, Şam gibi coğrafyalarda etkili olmuştur. II. Abbasi Halifesi Mansûr-ı Devânîkî’nin meclisinde geçtiği tahayyül edilen bir konuşma şair tarafından tahkiye edilmiştir: O dönemde halk Şam bölgesinde validen şikâyetçidir ve bunu halifeye bildirirler. Halife ise bölgede tâ’ûn olmadığına şükretmelerini söyler. Halk nezdinde valinin zulmünün de en az tâ’ûn kadar şiddetli olduğu söylenerek zulmün şiddeti anlatılmak istenmiştir. Neredeyse insanlık tarihi kadar köklü bir hastalık olan tâ’ûn, toplumda derin yaralar açmış ve insanlığın bilinçaltına kodlanmıştır. Bundan ötürüdür ki bugün olmasa dahi geriye dönük zamansal kurgularda tâ’ûn ve benzeri etkiye sahip travmatik olaylar ve olgular metinler aracılığıyla gün yüzüne çıkmaktadır:

Mansûra gelip ahâlî-i Şâm
Vâlîleri zulmün etmiş i’lâm

Mansûr demiş ki lutf-ı Bârî
Tâ’ûn yok beldenizde bârî

Etmiş birisi hitaba âgâz
Olmuş ol cevâbla sühan-sâz

Bitmekse murâdınız ahâlî
Tâ’ûn yerine yeter bu vâlî

Tâ’ûn ola hem de zulm-i cân-sûz
Bir koltuğa sığmaz iki karpuz

(Manzum Hikayeler, 2)

İstanbul’da 1811 yılının sonlarında ortaya çıkan ve 1812 yılı boyunca devam eden veba salgını, 1813 yılının başlarında bitmiştir (Beyhan 2008: 1030). Salgının en şiddetli yaşandığı 1812 yılında, İstanbul’da pek çok sıkıntı bir arada yaşanmıştır. Şehir ahalisi, zahire kıtlığından dolayı geçim sıkıntısı yaşamış, fırın önlerinde uzun kuyruklar oluşmuş, meyve ve et sıkıntısı baş göstermiştir. Şehirde pahalılık o kadar artmıştır ki İstanbul artık zenginlerin yaşam mahalline dönüşmeye başlamıştır (Turna 2011: 1). Şair, bizi İstanbul’da veba salgının yoğun bir şekilde görüldüğü, pek çok kişinin vebadan öldüğü yıllara götürür:

Hayli erbâb-ı şekâ kırdı bu yıl gerçi vebâ
Zâhir oldu mesel-i mürde belâ zinde belâ

(Mukatta’ât, 99)

1812 veba salgını, yüzbinlerce insanın ölmesine sebep olmuştur (Panzac 2011: 183). Bu salgının Mısır’dan İzmir’e, oradan da Galata’ya gelen bir gemi ile yayıldığı bilinmektedir. Hastalık, karaya çıkan tayfaların gittiği Beyoğlu, Galata ve Tatavla’da ortaya çıkmış, burada oturan Rum ve Ermenilerin Fener ve Kumkapı’daki akrabalarının yanına kaçmalarıyla tüm kente yayılmıştır (Yıldırım 2010: 56-57). Osmanlı toplumuna ve yönetimine göre vebanın sebebi, toplumda ahlaksızlığın artması, bekâr odalarının sayısının artmasına bağlı olarak da zinanın yaygınlaşmasıdır. Bu yüzden Sultan II. Mahmud, bu salgını fırsat bilerek bekâr odalarının çoğunu yıktırmıştır. Bu açıklamalara paralel olarak şair de veba hastalığı için “kâfir derd” ifadesini kullanır. Şair ayrıca vebaya yakalanmasının sebebi olarak uğursuz rakibi görmektedir:

Mürde oldu cân u dil ta’n-ı rakîb-i şûmdan
Bak şu kâfir derde kim tâ’ûn bir mevtâ iki

(Gazel, 533/5)

Şair, 1812 yılında baş gösteren veba salgını için ayrıca bir tarih manzumesi kaleme almış, manzumede 1812’yi veba yılı olarak adlandırmış, geçen bir yılda pek çok insanın bu hastalık yüzünden vefat ettiğini ifade etmiştir. “Eğer şâirin arzusu yerine getirilebilse, İstanbul’da üzerine 1812 tarihli bu manzume yazılmış 200-300 bin mezarın olacağı tahmin edilmektedir” (Ceylan 2005: 22):

Havâyı eyledi tesmîm bir ufûnet ile
Bekâya bir nice mihmân savdı çarh-ı le’îm

Bu yıl ki sâl-i vebâdır gidip bi-emri’llâh
Bu ismle nice âdem olur cinânda mukim

Yazılsa her birine elverir şu târîhim
Na’îm-i cenneti kıldı makâm-ı İbrâhîm (1227)

(Tarih, 250)

Sonuç

Klasik Türk şiiri, Türk dilinin inceliklerinin ve sanatkârane söyleyişlerinin sergilendiği, Türk kültür ve medeniyetine ait unsurlar tarafından şekillenen beş yüz yıllık bir gelenektir. Klasik şiirin geleneksel bir kurgusu bulunmakla birlikte bir de gelenekselliğin içinde farklı dönem ve coğrafyalara ait siyasî, askerî, malî ve idarî hayatına dair unsurları ihtiva etmektedir. XIX. yüzyıl klasik Türk şiirinin son temsilcilerinden biri olan Keçecizâde İzzet Molla, *Dîvânı*’nda yaşadığı çağın sosyal yaşantısından fazlasıyla istifade etmiş, en sade söyleyişlerle hem Türk dilinin bir sanat ve şiir dili olduğunu bir kez daha göstermiş hem de deyim, atasözü, halk söyleyişlerini, yerel

motifleri ve günlük hayata dair pek çok detayı kullanarak Osmanlı-Türk kültürüne ait unsurların yaşatılmasında ve gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli bir vazife üstlenmiştir.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde devlet ve cemiyet bünyesinde bir dizi reform yapılmıştır. Milliyetçilik fikirlerinin hızla yayıldığı kozmopolit Osmanlı toplumunda bir yandan iç ve dış isyanlar bastırılmaya çalışılırken diğer taraftan tüm müesseseler modernleştirilmeye çalışılmıştır. Batının referans alındığı bu dönem, halk desteğini alamayan Osmanlı’nın birçok felaketi bir arada yaşadığı bir dönem olmuştur. Antep ve Halep depremi, İstanbul yangınları ve çeşitli salgın hastalıklar binlerce kişinin ölümüne sebep olmuş, özellikle 1812-1813 veba yılı olarak adlandırılmıştır. Her ne kadar bazı kaynaklarda XIX. yüzyıl, Osmanlı yaşam standartlarının yükselişe geçtiği bir dönem olarak geçse de beyitler sayesinde yaptığımız araştırmalar ve edindiğimiz bulgular bu yüzyılın Osmanlı’nın en zor dönemi olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Keçecizâde İzzet Molla, sadece menfi durumlardan ve olaylardan bahsetmemiş, aynı zamanda kuyruklu yıldızın görülmesi, boğazın donması, faal eğlence mekanları, mesire alanları ile çeşitli âdet ve inanışlara ait unsurlardan da bahsetmiştir. Bu bakımdan şairin eseri hem olayların ve mimari eserlerin tarihinden, içeriğinden bahsetmesi hem de günlük hayatın akışında var olan veya meydana gelen olay ve uygulamaları yansıtması bakımından oldukça önemlidir. Sonuç olarak diyebiliriz ki, Keçecizâde İzzet Molla’nın *Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr* adlı eseri sadece sanatsal kaygılar güdülerek kaleme alınmış edebi bir eser değil, aynı zamanda beyit beyit işlenmiş bir tarihî kaynak, XIX. yüzyıl Osmanlı sosyal hayatına açılan bir pencere, halk kültürünü anlatan folklorik bir eser, yaşamın şiirle bütünleştiği eşsiz bir eserdir.

Kaynakça

BÖLÜKBAŞI, Ömerül Faruk (2013). *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

BÖLÜKBAŞI, Ömerül Faruk (2016). “1788-1825 (Hicrî 1203-1240) Dönemine Ait Bir İcmâl Defterine Göre Darphanenin Maden Temin ve Sikke Darp Faaliyeti”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1: 92-119, Kırşehir.

CEVDET, Ahmet (1910). “Köpekler”, *Tenkid Dergisi*, 4: 50-55, İstanbul.

CEYLAN, Ömür (2005). “Ölümün Unutulan Adı Veba”, *Dergâh Dergisi*, Nisan C:16, 182: 22-28, İstanbul.

CEYLAN, Ömür; YILMAZ, Ozan (2005). *Hazâna Sürgün Bahâr, Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*, İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.

CEZAR, Yavuz (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul: Alan Yayıncılık.

EROĞLU, Haldun; DİNÇ, Güven; ŞİMŞEK, Fatma (2014). “Osmanlı İmparatorluğunda Telkîh-i Cüderî (Çiçek Aşısı)”, *Milli Folklor Dergisi*, 26: 193-208.

KAHRAMAN, Atıf (1995). *Osmanlı Devletinde Spor*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

KALELİ, Hüseyin (2002). “Osmanlı Madeni Para Rejiminde Enflasyona Yol Açması Bakımından Tağşişler ve Sebepleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7: 189-206, Isparta.

KARAL, Enver Ziya (1998). *Osmanlı Tarihi*, Cilt,5. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KAYNAR, Hakan (2014). “Muhabbet Baki Mahbubân Kayıp, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Meyhaneler”, *İstanbul Araştırmaları Yıllığı*, 3: 1-22, İstanbul

KORKMAZ, Ramazan (2000). “Keçecizade İzzet Molla (Hayatı-Sanatı-Edebî Kişiliği)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1:93-117, Elazığ.

KÖSE, Osman (2007). “XVIII. Yüzyıl Sonları Rus ve Avusturya Savaşları Esnasında Osmanlı Devletinde Bir Uygulama: İstanbul’da İçki ve Fuhuş Yasağı”, *Turkish Studies Dergisi*, 2: 104-123.

LEWIS, Bernard (2014). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Boğaç Babür Turna, 7. Baskı, Ankara: Arkadaş Yayınevi.

MADRAN, Emre (2012). “Tarihte Antakya-Adana-Mersin Depremleri Bir Kaynakça Denemesi”, *Güney Mimarlık Dergisi*, 7: 24-26, Adana.

ÖZGÜN, Cihan (2017). “Osmanlı Devleti’nin Son Zamanlarında Bir İletle Yüzleşmek: Devletin Resmi Tutumu Bağlamında Dâü’l-Kelb (Kuduz Hastalığı)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII: 491-529.

PAMUK, Şevket (2000). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

PANZAC, Daniel (2011). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

RASİM, Ahmet (1994). *Osmanlı Tarihi (Seçmeler)*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

ŞAHİN, Bekir (1999). *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul: İz Yayıncılık.

TABAKOĞLU, Ahmet (2000). *Türk İktisat Tarihi*, 5. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları.

TOPRAK, Serap (2015). “19. Yüzyıl Milliyetçilik Çıkmazında Rumlar”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 68: 2840-2884.

TURNA, Nalan (2011). “İstanbul’un Veba ile İmtihanı: 1811-1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum ve Ekonomi”, *Studies Of The Ottoman Domain*, 1: 1-36.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (1997). “Haliç”. Cilt 15, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (2000). “İçki” Cilt 21, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

UÇAROL, Rıfat (1995). *Siyasi Tarih*, 4. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.

ÜNVER, A. İsmail (1948). *Türkiye’de Çiçek Aşısı ve Tarihi*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.

YILDIRIM, Nuran (2010). *İstanbul’un Sağlık Tarihi*, İstanbul: İstanbul Avrupa Kültür Başkenti Ajansı.

Makale Geliş | Received: 16.09.2019
Makale Kabul | Accepted: 29.09.2019
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.620682

Hanife SARAÇ

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon-TÜRKİYE
Karadeniz Technical University, Faculty of Letters, Department of Russian Language and Literature, Trabzon-TURKEY
ORCID: 0000-0001-8280-4624
hanifecaylak@ktu.edu.tr

Sovyet Rusya'da "Öteki"nin Yeniden İnşası Sürecinde Olumsuz Adlandırmalar

Öz

Sovyet iktidarı sosyalist düzenin tam manasıyla işlemeye başladığı İç Savaş sonrası dönemde kolektif kimliğin şekillenmesi için çaba göstermiştir. Bu bağlamda yeni sosyal gerçeklikle birlikte şekillenen "biz" ve "öteki" kimliklerinin oluşumuna katkı sunan unsurlardan biri de olumsuz adlandırmalar olur. Parti'nin güçlenme döneminde sosyalist ideolojinin cephe aldığı kapitalistler ve burjuva sınıfı "öteki" ilan edilirken, İç Savaş sonrası dönemde ise kendilerine muhalefet eden tüm birimler Sovyet halkının karşısında konumlandırılarak "öteki"leştirilir. "Biz"den olan vatansızlar, ülke için çalışan, düzenin koruyucusu iken diğer tarafta "öteki" sosyal düzeni bozan, ülkesine zarar veren ve halk düşmanıdır. Sosyalist düzen oturtulmadan önce daha çok Bolşevik lider kadrosunun söylemleri üzerinden işleyen bir dışlama mekanizması etkinken, ilerleyen dönemde yaftalama ve etiketleme şeklinde yürütülen bir "ötekileştirme" süreci dikkat çeker. Bu çalışmada Sovyetlerce geliştirilen "istenmeyen" in "öteki"leştirilmesi yaklaşımı üzerinde durulmakta, bu süreçte istifade edilen ve olumsuz adlandırmalara örnek teşkil eden kelimeler incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Öteki, Olumsuz Adlandırma, Sovyet Rusya.

Negative Nomenclature in Soviet Russia in the Process of Reconstruction of "The Other"

Abstract

In the post-Civil War period when the socialist order began to function in full sense, the Soviet power strived to shape the collective identity. In this context, one of the factors contributing to the formation of "us" and "the other" identities formed with the new social reality is negative nomenclature. In the period of empowerment of the Party, the capitalists and the bourgeois class, which were sided against by socialist ideology, were declared "other", while all opposing units were positioned against the Soviet people and as "other" in the post-Civil War period. The patriot, who is one of "us" and works for the country, is the protector of the order, but on the other side "the other" disrupts social order, harms his/her country and is an enemy of the people. In the following period, a process of "otherization" by labelling draws attention. This study focuses on the approach of "otherization" of "unwanted" developed by the Soviet Union and the words that are used as examples of negative nomenclatures in this period are examined.

Keywords: The Other, Negative Nomenclature, Soviet Russia.

Giriş

Rusya İmparatorluğu’nun XIX. yüzyıldaki siyasi çalkantılarla gerektiği gibi başa çıkamaması Çarlık’ın tarihe gömülmesi sonucunu doğurmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nın getirdiği ağır koşullar ve öncesinde Japonya ile girilen savaş, tarihte kurulacak ilk sosyalist devletin mayasını hazırlayan koşullar olmuştur. Rejimin topyekûn değişmesi anlamına gelen Ekim Devrimi’nin gerçekleşmesiyle toplumsal yapı unsurlarının yeniden şekillendirilmesi zorunlu hâle gelir. Hâkim sınıfın önünde yeni sosyalist düzenin tesis edilmesi gibi büyük bir görev durmaktadır. Monarşinin geride bırakıldığı yeni sosyalist düzen içerisinde siyasal, sosyal ve ekonomik anlamda bir kabuk değişimi söz konusudur. Sosyalist rejimin gerçeklerine göre düzenlenmesi gereken toplumsal yaşam planı güçlü bir propaganda sisteminin planlanmasını zorunlu kılar. Birinci Dünya Savaşı’nda kullanılan propagandanın tesir gücünü gören Bolşevik liderler propagandaya büyük önem atfeder (Can Emir 2019: 41-44). Her şeyden önce psikoloji ve sosyolojinin bilimsel analizlerine dayanan propaganda hiyerarşik bir düzen içerisinde tesis edilerek zamanla ülkenin bütün damarları hâlini alır ve Bolşeviklerin en güçlü silahı olarak adlandırılır (Ellul 1973: 4). Sovyet propagandasının başarısının temelinde halkın psikolojisinin çok iyi analiz edilmiş olmasının yattığı görülmektedir (Krisiko 1999: 347). Propagandanın birincil iletkeni olan yeni dilin inşasında bütün sosyolojik ve psikolojik değişkenler gözetilir. İktidar, dil üzerinden sürdürülen ve temellendirilen yeni totaliter düzende halkın bütünlüğünü garantilemek ister. Bu birlikteliğin önemini siyaset bilimci Halis Çetin şu sözlerle ifade eder: “Çünkü birlik, bütünlük ve uyum siyasal iktidara bütüncül bir iktidar alanı yaratarak total bir evrenin düzenlenmesi imkânı verir. Siyasal iktidar ile toplumsal itaatin birlik ve bütünlüğü bu imkânı güçlendirir. Bu durum, siyasal iktidarın meşruiyet yasasına mutlaklık ve kutsallık katar.” (Çetin 2002: 23).

Dil üzerinde yapılan değişikliklerle topluma tek tip bakış açısı kazandırılmaya çalışılır. Söz konusu değişiklikler çerçevesinde yeni sözlüklerin hazırlanması yoluyla kavramlar anlam erozyonuna uğratarak, yeni sözcükler üzerinden algı ve çağrışımlar manipüle edilir. Bu uygulamalar dilin söz varlığında değişiklikler meydana getirir. İktidarın yeni organlarının, toplumsal kurumların, ekonomi ve kültürdeki değişikliklerin adlandırılması da yeni sözcüklerin ortaya çıkmasını beraberinde getirir. Sovyet Dönemi’ne has olayları, kişileri, nesnelere vs. tanımlayan isimler olan *sovyetizmler* (советизмы) ortaya çıkar. Gazete ve evrak dilinde halkın büyük bir kısmının anlamadığı yabancı dilden alıntı sözcükler yaygınlaşır. Sembol ve metaforlar iktidar lehine suistimal edilir. Sıkça muğlak ifadeler kullanılır. Gazete diline ve resmî konuşma diline hapishane jargonundan sözcükler geçer. Kısa bir süre önce anlamlı ve önemli olan sözcükler

zamanın gerçekliğinde kendine yer bulamayarak anlamını yitirmeye başlar. Bu değişiklikler temelinde şekillenen yeni evrende rejimin meşrulaştırılması esastır. Çünkü Platon’un da ifade ettiği gibi, “İyi olan, yararlı olan, yapılması gereken tek şey devlet için en iyi, en yararlı olandır. Çünkü toplumsal birlik ve bütünlüğün teminatı olan devlet için yararlı olan herkes için yararlıdır.” (Platon 1995: 80). İktidar, kurmuş olduğu Propaganda Bakanlığı ve alt birimleri sayesinde hedeflerini büyük ölçüde gerçekleştirir. Öyle ki Sovyet Rusya’dan “Propaganda Devleti” şeklinde bahsedilmeye başlanır. Son tahlilde birlik, bütünlük ve uyumun koruyucusu siyasal iktidar ile toplumun ortak düşmanları olan bireysellik, çoğulculuk, parçalanmışlık, uyumsuzluk ve bölücülük bu düzenin dışına atılır. “Biz” ve “onlar” arasındaki çatışma “biz”i “onlar”a karşı ortak bir savaş hedefinde ve ideolojik bir çerçevede en çok kaynaştıran temel temaya dönüşür. Bu çatışma ideolojisi ile totaliter iktidar halkın sadece politik desteğini değil kayıtsız şartsız sadakatini de sağlamış olur. Bu yüzden harici ve dâhili düşmanlar totalitarizmin en vazgeçilmez temalarını oluşturur (Hayek 1999: 188).

Bu çalışmada “biz” ve “öteki”yi yeniden inşa etmek üzere Sovyet yönetiminin istifade ettiği olumsuz adlandırmalar incelenmektedir. İlk olarak, “öteki” kavramının devrim öncesinde ve sonrasında ifade ettikleri analiz edilmekte, sonrasında bu kavramın hayat bulmasında önemli rolü olan olumsuz adlandırmalar örnekler üzerinden açıklanmaktadır.

Ekim Devrimi Öncesinde ve Sonrasında “Öteki” İmgesi

Önceden hafızalara yerleşmiş belli imgeler, klişeler ve ön yargıları ifade eden öteki kültürü, Ekim Devrimi’yle birlikte yeniden inşa edilir. Rus sosyolog Andrey Zdravomıslor bütün sosyal dünyayı “biz” ve “ötekiler”e ayıran belirli kriterlerin bulunduğunu, düşman imgesinin yaratılışının, çatışmanın ideolojik boyutunun yaratılışıyla ilişkili olduğunu dile getirir. Barışçıl bir yol izleme eğiliminde olan tarafsız güçler de karşı cenaha dâhil edilir (Zdravomıslor 1996: 97-98). Sosyal psikoloji uzmanı Nuri Bilgin (2007)’e göre ötekileştirmenin dört temel fonksiyonu vardır:

- **Kimlikleştirme:** Bireyler, bir düşmanı veya ötekini referans olarak kolektif kimliklerini inşa etmektedirler.
- **Kimlik Yüceltme:** Dış grupların ötekileştirilerek negatif özelliklerin bu gruplara atfedilmesi, grup içinde kalan bireylerde arınma, rahatlama ve kendini beğenme duygularına yol açmakta ve dolayısıyla gruptaki bireylere pozitif bir kimlik kazandırmaktadır.

- **Meşrulaştırma:** Sosyal özdeşleşme ve sosyal kıyaslama neticesinde grup içinin değerlerinin olumlanması ve tüm olumsuzlukların grup dışına yansıtılması, grup içinin değer yargılarını ve grup üyelerinin diğerlerine yönelik olumsuz tutum ve davranışlarının haklı gösterilmesine ve meşrulaştırılmasına sebep olmaktadır.

- **Sosyal Düzeni Koruma:** Olumsuzluklar dış gruplara yüklendiğinden, sosyal düzeni bozanların ötekiler olduğu inancı genele yayılmakta ve dolayısıyla ötekilerin kontrol altına alınması durumunda sosyal düzenin sorunsuz işleyeceğine inanılmaktadır.

Bir takım düşmanların varlığı grup üyelerinin etkili bir şekilde bir araya gelmesinin olmazsa olmaz unsurudur. Yaşamsal menfaatlerden biri olarak bu birliğin oluşturulması gerekir, hatta kimi gruplar için bu birlik bilgelik emaresi bile sayılabilmektedir (Simmel 1956: 98). Özellikle kimlik farklılıklarına dayalı politika yapma sürecinde ötekileştirme, çoğulcu toplum yapısında sorunsallaştırılması gereken bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. “Biz” açısından “öteki”yi tanımlayan en önemli özellik düzen bozma potansiyelidir. “Biz” ne kadar istikrarsızlık getirmeyecek olan, düzenin yeniden üretimini sağlayan ve bu nedenle toplumun var oluş amacına uyansa “öteki” de o kadar düzen bozma, istikrarsızlık getirme, düzenin işleyişini sağlayan gelenek, yasa, normların içini boşaltma potansiyeline sahip olandır, yani tehlikeli olandır (Kundakçı 2013: 69).

Öteki, siyasi ve sosyal değişikliklere paralel olarak yeniden anlamlandırılır. Çünkü yaşanan sosyolojik değişiklikler kimlikleri de etkilemekte ve kimliklerin şekillenmesinde rol oynamaktadır. Nitekim Sovyet Rusya’da Bolşeviklerin devrim öncesi ve devrim sonrasındaki “öteki” algısı da değişiklik gösterir. “Biz” ve “öteki” kavramları toplumun düşman sınıflara bölündüğü Bolşevik teorinin temelini teşkil eder. Bolşeviklerin, devrim öncesi ve sonrası dönemde Sovyet totaliter politik söylemlerindeki “biz” ve “öteki” kavramlarının taşıdığı anlamı aralayan anahtar sözcükler vardır. Bu anahtar sözcüklerden biri olan *Sınıf Teorisi* (классовая теория), toplumu devrim henüz gerçekleşmeden bölmüştür. Rus sosyal demokrasi propagandasındaki dünya modeline göre proletarya ve kapitalistlerin karşı karşıya geldiği bir toplum söz konusudur (Korobkova 2011: 99). Dimitri Uşakov’un sözlüğünde *sınıf* maddesi, “Üretim araçlarına aynı pencereden bakan, ekonomik çıkar çatışmaları bağlamında diğer sosyal grupların karşısında yer alan, ortak çıkarların birleştirdiği sosyal grup, toplumun bir bölümü” sözleriyle karşılık bulur (Uşakov 2006: 348). İosif Stalin’in devrim öncesi öteki algısına ışık tutacak şu sözleri sınıf ayrımı noktasında oldukça keskindir (Stalin 1946: 331-332):

Günümüzdeki yapı kapitalizm adını taşıyor. Bu, bir avuç kapitalist ve çoğunluğu teşkil eden proletarya olmak üzere dünyanın iki rakip kampa ayrıldığına işaret ediyor. İşçiler gece gündüz çalışıyor, buna karşılık fakir kalmaya devam ediyor. Bu durum, işçilerin zekâdan yoksun olmasından ya da kapitalistlerin dâhi olmasından ileri gelmiyor, kapitalistlerin işçilerin emeklerinin üzerinden geçinmesi ve işçi sınıfını sömürmesinden ileri geliyor.

Yine D. Uşakov’un sözlüğünde *proletarya* (Kapitalist ülkelerdeki) “Silah ve üretim faktörleri mülkiyetinden mahrum kiralık işçi” ve “*kapital*, işçi gücünün sömürülmesi suretiyle sahibine yani kapitaliste haksız kazanç sağlayan değer” şeklinde tanımlanır (Uşakov 2006: 71-375). D. Uşakov’un insanın sosyal statüsüne vurgu yapan tanımlamalarında kapitalistler ve proletarya aşağıdaki sözcükler üzerinden karşı karşıya getirilmektedir (Korobkova 2011: 99):

Proletarya	< >	Kapitalistler
Çoğunluk	< >	Azınlık
Çalışıyorlar	< >	Çalışmıyorlar
Fakirler	< >	Zenginler

Bunların yanı sıra İç Savaş yıllarından itibaren “biz” köylüler, “ötekiler” ise toprak sahibi zenginlerdir (Korobkova 2011: 99). Bolşeviklerin ideolojisi eski dünyanın tamamen yok edilmesini ve yerine zengin ve fakir ayrımının ortadan kaldırılarak, genel bir eşitliğin sağlanmasını öngörmüştür. Buradan hareketle “bizimkiler” kavramı yeni dünyayla, “öteki” ise eski dünyayla ilişkilendirilir (Korobkova 2011: 100). Yeni dünyanın propagandasında proletarya diktatörlüğü yer almaktadır. Bu durumda “yeni”, toplumun sosyal olarak en savunmasız hatta hakları olmayan kesiminin iktidarındır. Nitekim işçi ve köylüler Çarlık Rusya’da hiçbir siyasi hakka sahip değildir (Kratkiy Kurs. İstoriya vserossiyskoy kommunističeskoy partii bol’şevikov 1950: 6). Çarlık monarşisi eski dünyayı temsil etmektedir ve eski iktidarla bir şekilde ilintili olanlar (ilk başta da dvoryanlar)¹ artık “öteki” tarafında konumlanır. En tehlikeli düşmanlardan biri olarak burjuvazi gösterilir. V. Lenin ve İ. Stalin’in burjuvaziye yaklaşımı şöyledir: “Burjuvazi bizim amansız düşmanımızdır. Burjuvazinin zenginliği, bizim yoksulluğumuz, mutluluğu acımız üzerinde yükselmektedir. Bizi, bile isteye ezmeye çalışacak olan burjuvazinin bilinçli temsilcilerinin bizim can düşmanlarımız olacağı aşikârdır” (Stalin 1946: 179-184). “Burjuvazi ikiyüzlü olmak ve pratikte emekçilerin üzerindeki burjuva diktatörlüğü,

¹ Feodal toplum düzeninde Rus asilleri, toplumun ayrıcalıklı kesimi.

sömürge diktatörlüğü olan varlığını demokrasi hatta tam bir demokrasi olarak tanımlamak zorunda” (Lenin 1915: 388-393). ”Liberal burjuvazinin her şeyden çok korktuğu işçi ve köylülerin üzerinde bir kırbaç olarak gördüğü Çarlık iktidarına ihtiyaç duyduğu aşikâr, bu devrimin zaferi liberal burjuvazinin bu yüzden işine gelmiyor” (Stalin 1946: 179-184). “Onlara göre Çarlık, burjuvazinin proletaryaya karşı kullandığı en güvenilir kalesi olarak devam ettirilmeli.” (Stalin 1946: 180).

Devrimin ilanıyla birlikte ilk olarak dvoryanlar ve toprak sahipleri “öteki” olarak kodlanmaya başlanır. Devrim öncesi siyasi söylemde entelijensiyanın “biz” ve “öteki” grubuna dâhil edilmediği görülür. Onlar, Proletarya ve köylülere has olan sınıf birliği içinde değerlendirilmezler (Korobkova 2011: 100). Ancak Vladimir Lenin bazı söylemlerinde entelijensiya ile ilgili negatif kodlamalar yapmaya başlar: “Kapitalist toplumların özel bir bölümünü oluşturan entelijensiyanın genel itibarıyla disiplin ve organizasyona yetisi olmadığını, bireyciliğini kimse inkâr etmeye kalkamaz. Partimizdeki işçilerin değil de kimi entelektüellerin disiplin ve organizasyon ruhu eksik” (Lenin 1967: 254). V. Lenin, Ekim Devrimi’ne zemin hazırlayan bazı siyasi figürlerin dışında entelijensiyaya şüpheli, tedbirli ve mesafeli yaklaşır. V. Lenin’in bu yaklaşımını entelijensiyanın 1905 Devrimi’ne karşı çıkması gibi psiko-sosyolojik bir nedene dayandırmak mümkündür. Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla açılan arşivler devrim yanlısı yazar ve şairlerin bile kimi zaman içten içe derin bir muhalefet içinde olduğunu göstermiştir. M. Gorki’nin “Entelijensiya halkın beyni ve rengidir” sözüne cevaben V. Lenin “Halkın beyni değil, dışkıdır” (Lenin 1978: 48,49) demiştir. V. Lenin’in entelijensiyaya bakışını gösteren en çarpıcı diyaloglardan birisi V. Lenin ve ressam Yu. P. Annenkov arasında yaşanır. V. Lenin, kendisinin portresini çizen Yu. Annenkov’a “Biliyor musunuz ben sanattan pek anlamam. Sanat benim için bir nevi kör bağırsak. Sanat, bizim olmazsa olmazımız olan propaganda işlevini bitirdiğinde onu böyle kıtır kıtır keseceğiz! Başka bir işlevi olmadığından mütevellit...” ifadelerini kullanır (Annenkov 1991: 247).

Sosyalist Devrimciler Partisi (Партия социалистов-революционеров) ve Bolşevikler arasında devrimin lokomotif gücünü hangi sınıfın taşıyacağı yönündeki fikir ayrılıkları da partiler arası ötekileştirmeye zemin hazırlar. Sosyalist Devrimciler için lokomotif gücü oluşturması gerekenler köylüler iken Bolşevikler için bu güç proletaryadır. Bolşevikler bu görüşlerini, köylülerin aralarında bölünmeler yaşandığını ve organize olamadıklarını ancak düzensiz küçük ayaklanmalara yetileri olduğuna dayandırır. Komünist Parti’nin ileri gelenleri arasında partiye üyelik koşulları hususunda

da itilaflar baş gösterir. Siyasette görülen bu tarz muhalif hareketler tarafların “biz” ve “öteki” şeklinde ayrıştırılmasına sebep olur.

İç Savaş’ın geride kalması ve sosyalist rejimin tam anlamıyla tesis edilmesi sonrasında “öteki” kavramı düşmana evrilir. Düşman sözcüğü Sovyet Rusya’da kendisine oldukça geniş bir kullanım alanı bulur. Düşman, Sergey Ojegov’un hazırlamış olduğu sözlükte “birisiyle düşmanlık halinde bulunan kimse, hasım” olarak tarif edilmektedir (Ojegov 1952: 85). Totaliter rejime göre ise düşman, halkın karşısında olan kimse anlamındadır ve burada halk ifadesiyle kastedilen tüm Sovyet nüfusedir. Halk, yönetimdeki partinin değişmez müttefiki olarak addedilir. İktidar ne pahasına olursa olsun düşmandan ayıklanmalıdır. Burada verilmek istenen mesaj, mevcut yönetime muhalefet edenlerin halkın düşmanı olduğu şeklindedir. Bu kullanımla birlikte *siyasi düşünce düşmanları* ile *halk düşmanları* arasındaki çizgi zamanla belirsiz hâle gelir (Korobkova 2011: 101).

Ekim Devrimi öncesi dönemde ve Sovyet totaliter sisteminin yerleşmesinden sonraki dönemde “biz” ve “öteki” kategorileri arasında önemli ölçüde farklılıklar gözlemlenmiştir (Korobkova, 2011:101):

1. Sovyet totaliter söyleminde “öteki”, “biz”den daha dinamik bir şekilde gelişir ve bu gelişme kendisini sözcüksel düzeyde gösterir. Diğer bir deyişle ”öteki”yi temsil eden adlandırmaların sayısı artar.
2. “Biz” ve “öteki” arasında kimi zaman anlaşılması güç, silik bir sınır bulunur ve bu sözcüksel düzeyde yansır.
3. Halkın zihninde “öteki”lere karşı nefret uyandırmak amacıyla negatif değerlendirme içeren sözcükler kullanılır.
4. “Öteki” kategorisi “biz” kategorisi karşısında zenginleşir, hatta iktidarın güvenini yitirmiş özel isimler kullanılır, hedef gösterilir.

Özetle; devrim öncesinde oluşturulan “öteki” profili zamanla etiketleme sözcükleri üzerinden genişletilir. “Biz”den sayılanın zamana ve duruma göre “öteki” grubunda değerlendirildiği de görülür. İki grup arasındaki perdenin oldukça ince olduğu durumlar sözcüklerin kullanımında kendini gösterir.

Partinin Gelişiminde “Biz” ve “Öteki”

Sovyetler Birliği Komünist Partisi, (BKП: Всесоюзная коммунистическая партия (большевиков)) işçi hareketi içinde yer alan küçük burjuva partileriyle; Menşeviklerle, anarşistlerle, her türlü burjuva milliyetçileriyle; parti içindeyse Menşevik

oportünist akımların destekçisi olan Troçkicilerle, Buharincilerle ve diğer anti-Leninici gruplara karşı verdiği mücadele sonucunda büyüyerek güçlenmiştir (Kratkiy Kurs. İstoriya Vserossiyskoy Kommunističeskoy Partii Bol’şevikov 1945). Komünist Partisi siyaset dışında ise emekçilerin bütün düşmanlarıyla (toprak sahipleriyle, kapitalistlerle, zengin köylülerle, ispiyoncularla, kapitalist güçlerin kiraladığı adamlarla) mücadele ederek güçlenir ve yerini sağlamlaştırır. Bu örneklerde hem *siyasi düşmanlar* hem de *halk düşmanları* yani işçi sınıfının, emekçilerin düşmanları yer almaktadır. İktidarın düşmanlarıyla yegâne ve en etkili iletişimi, onlarla mücadele hâlinde olmaktır. Sovyet totaliter söyleminde mücadele her şeyden önce hasmı yok etme biçiminde kendisini gösterir. Bununla birlikte hem siyasi hem de halk düşmanlarını yok etme hevesi yaygınlık kazanır. Halk düşmanlarını, “parti içi düşmanlar” ve “zararcılar” adı verilen grup olmak üzere iki kategoriye ayırmak mümkündür. Partinin genel çizgisini desteklemeyip İ. Stalin’le polemige girenler parti içi düşmanlar olarak değerlendirilir (Korobkova 2011: 101). Bu grupla ilgili olarak İ. Stalin, “Partinin çizgisi tek olmasına rağmen yoldaşların bir kısmının tarım politikalarıyla ilgili genel meselelerin oylanmasını reddetmesi nasıl oluyor? Hayır, yoldaşlar, yeryüzünde öyle mucizeler olmuyor” ifadelerini kullanır. (Stalin 1949: 1-107). Sovyetlerde parti içi düşman olarak görülenler genel itibarıyla Nikolay Buharin, Lev Troçki, Grigori Zinovyev gibi farklı Bolşevik liderlerin destekçileridir.

Toplumun geneline ters düşen fikir ve davranışları bertaraf etmek isteyen iktidar yeni kimliklerin (“biz”, “öteki”) inşasında stereotiplere ve ön yargılara ihtiyaç duyar. Bu noktada olumsuz adlandırmalar Sovyet Rusya’da *ötekinin* önemli unsurlarından olan stereotiplerin ve ön yargıların pekişmesini sağlar. Bu adlandırmalar Sovyet sözcük dağarcığında hazır bir şekilde yer almamış, yaşanan sosyolojik ve psikolojik deneyimler neticesinde oluşmuştur. Basında ve günlük konuşma dilinde yayılan bu sözcükler “biz” ve “öteki” arasındaki mesafenin sınırlarını çizer. Egemen sınıf kendi “bizi”ni oluştururken birtakım taktikler geliştirir, çoğu zaman abartıya başvurur. Zira birey kendi grubu ve öteki grupta yer alan üyeler arasındaki farklılıkları abartılı bir biçimde sunmayı amaçlamaktadır (Sakallı 2010: 180). Olumsuz adlandırmalar, insanın dış dünyayı anlaması için kalıp yargılar olan stereotiplerin oluşumuna büyük katkı sunar. Amerikalı yazar, gazeteci Walter Lippmann’a göre algılar düzeyinde beliren stereotipler, ön yargının oluşmasına etki etmekte ve her ikisinin bileşimi kolektif kimliği şekillendirmektedir. Ön yargı kavramını belirli bir dış grup hakkındaki olumsuz dogmatik kanaatler olarak tanımlayan sosyal psikolog Henri Tajfel; sosyal kategorizasyonun, asimilasyonun ve kavramsal bağdaşımın birleşerek ön yargıları şekillendirdiğine

değirmiştir (Tajfel 1969: 173’den aktaran Ünür 2013: 256). Stereotipler zaman içinde ön yargıları oluşturmakta, bu ön yargılarsa olumsuz davranışlara dönüşerek dış grubu ekonomik, politik ve sosyal alanda dezavantajlı bir duruma sokan toplumsal dışlamaya diğer bir tabir ile ayrımcılığa yol açmaktadır (Bilgin 1996: 98). Bu zihinsel kavramsallaştırma zaman içinde “onlar”ın yabancılaşarak ötekileştirilmesine neden olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, kimliğin zihinsel üretimi; iyi özelliklerle yüklü “biz”i ve kötü özelliklerle yüklü “öteki”ni yaratmaktadır (Ünür, 2013:257). Ortalama vatandaşlar hazır sunulan stereotiplerden istemli ya da bilinçsiz bir şekilde etkilenmekte ve bunlara göre davranış biçimleri geliştirmektedirler. Bu noktada kodlama vesilesi olan olumsuz adlandırmalar iktidarın araçları tarafından kullanılabilirdiği gibi halk tarafından da kullanılmaktadır. Diğer bir deyişle olumsuz adlandırmalar iktidar için hâkim ideolojinin değer yargılarıyla örtüşmeyen özellikleri bertaraf etmek üzere bir nevi etiketleme yoludur. İktidar tarafından kullanılan bu tür olumsuz adlandırmalara aşağıdaki kelimeler örnek olarak verilebilir:

Poprygun (попрыгун): Tutarlı bir kişiliğe sahip olmadığı için sürekli işyerini değiştiren, kendisini gerçekleştirme yetisi olmayan, sürekli yenilik ihtiyacı hisseden, önemli veya sorumluluk gerektiren bir süreçte dahi herkesi, her işi bırakabilme potansiyeli olan kişi. Ciddiyetsiz, sorumsuz, güvenilmez, herhangi bir işte bel bağlanılmaması gereken, doğası gereği yöneticiliğe veya bir işin sorumluluğunu üstlenmeye uygun olmayan kimse (Tolokoviy slovar’ russkogo yazıka [TSU]).

Lobotryas (лоботряс): Gücü ve fiziksel yeterliliği olduğu hâlde çalışmayan, gerektiği gibi okumayan, eğlenceye zaman ayıran, toplum için yararlı bir iş yapmayan delikanlı, genç adam. Topluma fayda sağlayacak her türlü faaliyetten uzak yaşayan, bu yönüyle toplum önünde rahatsızlık, utanç veya sorumluluk hissetmeyen, vicdanı rahat kimse. İş yerinde iş planına riayet etmemesi, işin kendisine düşen payını da çalışma arkadaşlarına yüklemesiyle sonuçlanmakta ve kötü bir intiba oluşturmaktadır (Çervinski 2012: 170-171).

Brakodel (бракодел): Sorumsuz çalışan, işten bir an önce kurtulma hevesiyle hatalı iş çıkararak, kaliteli ürün çıkarma kaygısı gütmeyen, defolu mal, ürün teslim eden kimse (Çervinski 2012: 95-96).

Bay (бай): Doğu’nun emekçi köylülerini sömüren, Sovyet iktidarının sınıflar arasındaki farkların ortadan kaldırılması için 1920-1930 yıllarında vermiş olduğu mücadeleye karşı çıkan doğulu bey. Sovyet Asya’sı ve Doğu’sunun ayrıcalıklı, emekçi olmayan, emekçi hemşerilerine tepeden bakan, çalışmamak için sosyal statüsünü

kullanan, halkını hor gören, emeğini küçümseyen kesiminin temsilcisi. Sovyet iktidarını ve onun feodal Asya ve Sibirya’daki başarılarını gözden düşürmek için çabalayan kişi (Çervinski 2012: 83).

dvuruşçnik (двuruşчник): İşçi davasına, sosyalizm ideallerine sadık, ilerici fikirlere hizmet etmeye hazır, sosyalizm yanlısı gibi görünüp aslında düşmana, kapitalizme ve sömürücü kesime hizmet eden, siyasi ikiyüzlülük yapan, işçi sınıfı saflarında yer alıp yıkıcı faaliyetlerde bulunarak partisine ve yandaşlarına ihanet eden (Çervinski 2012: 126).

basmaç (басмач): 1917-1933 yılları arasında Orta Asya’da (Türkistan, Harezmi, Buhara) Panislamist ve Pantürkist hareketin içinde yer alarak Sovyet iktidarına karşı silahlı direniş gösteren kişi (Çervinski 2012: 86).

Halk tarafından kullanılan olumsuz adlandırmalar ise sistemdeki olumsuzluklara, açıklara, ideolojinin pratikte doğru bir şekilde işlememesine getirilen eleştiriler olarak ortaya çıkmaktadır:

miroyed (мироед): 1. Özellikle Sovyet iktidarının ilk yıllarında zengin köylü, toprak ağası, tefeci anlamında kullanılan bir sözcüktür. Başkalarının emeklerini sömürerek, onları neredeyse karın tokluğuna kendileri için çalışmaya zorlayan, yüksek faizlerle borç para veren, onların yoksulluğu üzerinden zenginleşen kimse. 2. Hâli vakti yerinde olan, zenginleşen, hile ve entrikalarla lüks içinde yaşayan, insanları onların zor durumlarından faydalanarak onlara başka seçenek bırakmayarak kendilerine mecbur bırakan, tamamen kendi inisiyatifine ve yoksulluğa mahkûm eden kişi (Çervinski 2012: 179).

duşitel (душител): 1. Yüksek iktidar temsilcisi, en küçük bir ayaklanmayı, memnuniyetsizliği bastırmaya çalışan, baskı yapan, mevcut rejime açıktan karşı çıkanları ya da sadece şüphelendiklerini fiziksel olarak yok eden katil, tiran, diktatör. 2. Hiyerarşik açıdan altında bulunan işçileri, takipçilerini ve öğrencilerini, en ufak bir özgünlüğe, özgürlüğe, özgün sanata tahammülü olmadığı için takip eden, kovan, ortadan kaldıran, yönetici, müdür, usta, ekip başı, üniversite hocası, profesör (Çervinski 2012: 127).

volınşçik (волынщик): Halledilmesi kendisine bağlı bir işi erteleyen, yavaşlatan, yürütmesine engel çıkararak devlet çalışanı (Çervinski 2012: 104).

golovotyap (головотяп): Sert, aptal anlayışsız, özensiz, beceriksiz, savsak. Buna rağmen bulunduğu mevki hak ettiğini ispata çalışırcasına herkesin her işine burnunu sokan yönetici, müdür, ekip başı (Çervinski 2012: 117).

Komitetçik (комитетчик): Halka ve sorunlarına uzak, yokluğun ne olduğunu bilmeyen, salt kariyerine odaklı, ruhsuz, inatçı parti komitesi üyesi. (Çervinski 2012: 154)

Rusya’da doğup çalışmalarına Polonya’da devam eden dilbilimci Pyotr Çervinski kişi adlandırmalarıyla ilgili kapsamlı çalışmalarından birinde olumsuz adlandırmaları dört ana başlık altında değerlendirir:

Birinci grupta yer alan sözcükler Sovyet dünya görüşü açısından kabul edilemez, negatif anlam yüklü sözcüklerdir ve genellikle zamanın kitle iletişim araçlarında göze çarpmaktadır. Kişiye isnat edilen bu ötekileştirici sözcükler genel itibarıyla bir işin, çalışmanın yürütülmesine getirilen eleştiriler sonucu kullanılmaya başlanmıştır. Rejimin hoş görmediği sıfatları içinde barındırmaktadır:

Alliluyşçik (Аллилуйщик): Birine ya da bir şeye ölçüsüzce övgüde bulunan kimse (Tolkoviy slovar’ yazıka sovderii [TSYAS] 1998).

Lakirovşçik (Лакировщик): Gerçekliği olduğundan daha cazip, etkileyici ve parlak gösteren kimse (Bol’şoy tolkoviy slovar’ [BTS] 2000).

Pereverten’ (Перевертень): İnançını, dünya görüşünü ya da alışkanlıklarını sıkça değiştiren kimse (Slovar’ russkogo yazıka v 4-h tomah [MAS] 1981-1984).

Truten’ (Трутень): Erkek arı. Hiçbir üretimde bulunmayan, bir işte çalışmayan, başkalarının üzerinden geçinen kimse (TSU 1935-1940).

Perebejçik (перебежчик): Düşman tarafına geçen, onlara teslim olan askerî personel (BTS 2000).

Anekdotçik (Анекдотчик): Sovyet rejimine muhalif içerikli fıkra anlatma suçundan hüküm giyen suçlulara verilen isim (TSYAS 1998).

Antisovetçik (Антисоветчик): Antisovyet siyaset yürüten, antisovyet propagandası yapan, bu sebeple baskı ve cezalara maruz kalan kimse (Bol’şoy tolkoviy slovar’ russkih suşçestvitel’nih [BTSRS] 2009).

Posobnik (Пособник): En yakın yardımcı (Suç teşkil eden bir işte), iştirakçi.

Podkulaçnik (Подкулачник): Köyün sınıf sistemi şartlarında kulak²’in çıkarları doğrultusunda hareket eden kimse (TSU 1935-1940).

² *Kulak* (кулак): Fakir köylülerin emeğini sömüren zengin köylü.

Antiobşçestvennik (Антиобщественник): Sovyet toplumunun çıkarlarına ters faaliyetler yürüten kimse (TSYAS 1998).

Sabotajnik (Саботажник): Sabotaj yapan kimse, sabotajcı. Sovyet lehine gerçekleştirilen her türlü faaliyeti sabote etme çabasında olan kişi (MAS 1981-1984).

Tserkovnik (Церковник): Sözcük önceleri ‘Kilise mensubu veya kiliseye hizmet eden kimse’ anlamına gelirken Sovyet Dönemi’nde rejim yanlıları tarafından ‘Dini hurafelere inanan, kiliseyi destekleyen kişi, gerici’ anlamında kullanılmaya başlanmıştır (TSU 1935-1940).

Rvaç (Рвач): Yaptığı işten her türlü vicdansız yolu kullanarak mümkün olduğunca çıkar sağlamaya çalışan kimse (TSU 1935-1940).

Progulşçik (Прогульщик): Geçerli bir sebep göstermeksizin kasıtlı olarak işe gelmeyen kimse.

Podtasovşçik (Подтасовщик): Üstlerinin gözüne girerek güvenini kazanmak, terfi ettirmek ya da olası cezaları bertaraf etmek için devletin yüksek organlarına yazmış olduğu raporlarda gerçekleri olduğu gibi yansıtmayan, kimi zaman abartılı rakamlar yazan, yerine getirilmeyen görevleri yerine getirilmiş gibi gösteren kimse.

Şkurnik (Шкурник): Çıkarları uğruna her türlü ahlâkî kaideyi çiğnemeye, bu uğurda bütün yolları mübah saymaya hazır, çıkarıcı kimse (TSU 1935-1940).

Anonimşçik (Анонимщик): Birini karalamak, suçlamak amacıyla devlet organlarına anonim mektuplar yazan kimse (BTSRS 2009).

Pritvorşçik (Притворщик): Birini kandırmak amacıyla kendini yalandan ... göstermek; ... a vurmak; ... mış gibi yapmak.

Oboroten (Оборотень): Mitolojik görüşlerde, masallarda sahip olduğu sihir yeteneğini kullanarak bir kişiye ya da nesneye dönüşebilen varlık. Sözcük, Sovyet zamanında çıkarları doğrultusunda istediği kılığa girebilen, kendisini olduğundan farklı gösteren kimse anlamı kazanmıştır (TSU 1935-1940).

Naçetçik (Начетчик): Çok okuyan fakat okuduklarına eleştirel yaklaşmayan, sorgulamayan, olduğu gibi kabul eden kimse (TSYAS 1998).

Nayomnik (Наёмник): Belirli bir ücret karşılığında suç işlemeye hazır kimse.

Nauşnik (Наушник): Birine gizliden gizliye iftira atan, birinin dedikodusunu yapan kimse, jurnalci (TSU 1935-1940).

Prihvosten’ (Прихвостень): Birini pohpohlayarak, yaltaklık yaparak güvenini, sempatisini kazanmaya çalışan kimse (BTS 2000).

Pogromşık (Pogromşık): Soykırımı iştirak eden kimse. Uç gerici, şoven (TSU 1935-1940).

Pyotr Çervinski’nin ikinci grupta yer verdiği sözcükler yine Sovyet rejimine ters düşen olguları işaret etmekte ve bununla birlikte eylemin yapılaş biçiminden ziyade bizatihi kendisi eleştirilmektedir:

Fartsovşık (фарцовщик): Sovyet mağazalarında bulunmayan malları illegal yollarla ülkeye getirip Sovyet vatandaşlarına yüksek fiyattan satan kişilere verilen ad (Ruskiy semantiçeskiy slovar’ [RSS] 1998- 2003).

Prijival’şık (Приживальщик): Başkasının sırtından geçinen, bunu yaparken o kişiye yaranmaya çalışan, yaltaklık eden kimse (TSU 1935-1940).

Burokrat (Бюрократ): 1. Bürokratik yönetim sisteminin temsilcisi. 2. Vatandaşların çıkarlarının zarara uğraması pahasına yetkilerini kötüye kullanan veya formalitelere aşırı önem atfeden, kılı kırk yaran kamu çalışanı, formalist (MAS 1981-1984).

Zakonnik (законник): İşin içeriğinden ziyade formâl yönlerine aşırı titizlik gösteren, biçimci, bürokrat (BTS 2000).

Bu bağlamda ilk grup (devletin yani sistemin ağzından) sosyalizmin işleyişine engel olan yaşam biçimini eleştirirken, ikinci grup (dejenere olmamış, iyi insanların ağzından) kötülerini yani bozulmuş olanları, sistemin istemediği davranışlar sergileyenleri eleştirmektedir (Çervinski 2012: 32).

Pyotr Çervinski’nin üçüncü grubu gizli, maskeli, açık olmayan, kimi zaman ikircikli Sovyet etkisi olarak adlandırılabilir sözcükleri içermektedir. Bu türden olumsuz adlandırmaların işaret ettiği olgular Sovyetler Birliği’nde diğer ülkelere oranla daha sert bir biçimde eleştirilmiştir:

Glubinşık (глубинщик): Devlet organlarına iletmek üzere başkalarının sırları, özel hayatları dâhil olmak üzere derin araştırmalar yapan kimse (Çervinski 2012: 34).

Gutalinşık (гуталинщик): İ. Stalin için kullanılan bir adlandırmadır. İ. Stalin’in ayakkabı tamircisi olan babasına atıfla Rusça ayakkabı boyası anlamına gelen *gutalin* (гуталин) sözcüğünden türetilmiştir (Çervinski 2012: 34).

Kerosinşçik (керосинщик): Gaz yağı satıcısı. Azmettirici, provakatör. Yanan ateşe benzin döken (Çervinski 2012: 34).

Sışçik (сыщик): Kişi, nesne ve olaylar, süreçler hakkında gizlice bilgi toplayan, araştırma yapan kimse (Çervinski 2012: 34).

Zahrebetnik (захребетник): Bir işte çalışmayıp başkalarının üzerinden geçinen, asalak, otlakçı. Tembelliği, ihmalciliği ya da kayıtsızlığı yüzünden başkaları üzerinden geçinen kimse (TSU 1935-1940).

Lokator (локатор): Genellikle jurnallemek amacıyla gizlice dinleme yapan kimse (Çervinski 2012: 34).

Podpevala (подпевала): Çıkarları doğrultusunda birilerini destekleyen, yaranmaya çalışan kimse (TSU 1935-1940).

Zver’ (зверь): Hayvan, kan emici. İnsanları asılmaları suretiyle ölüm cezasına çarptıran ya da ölüm cezasına çarptırılanları öldürmekle görevli olan kimse (Yefr 2000).

Pyostr Çervinski’nin dördüncü gruba dâhil ettiği sözcükleri doğrudan Sovyet dönemiyle ilişkilendirmek mümkün değildir. Bu sözcükler Sovyet Dönemi’nde anlam genişlemesi yoluyla başka hiçbir dönemde olmadığı kadar eleştiri içeren yeni anlamlar (rejimin olumlamadığı özellikleri içeren) kazanmıştır. Örneğin *geveze* anlamına gelen *govorun* (говорун) sözcüğü Sovyet bağlamında yalnızca “konuşmayı seven” anlamına gelmemekte, *gevezeliği* işine, sosyalist düzene, topluma, sosyalizm davasına, Sovyet devletine zarar veren kişiler için kullanılmaktadır (Bol’şoy Tolkoviy, 2000). Yine *çığırtkan* anlamına gelen *krikun* (крикун) sözcüğü yalnızca bir sebep olmaksızın çok bağırarak anlamında değil, kitlelere hitap ederken insanların dikkatini çekerek iktidarın belirlediği çizgilerin dışına çıkan, çıkarlarına zarar veren, ideolojinin onaylamadığı, doğru bulmadığı konuşmalar yapan kimse anlamına gelmektedir (Çervinski 2012: 49). İlk anlamı net olmayan, hırıltılı sesle konuşan ya da şarkı söyleyen olan *hripun* (хрипун) sözcüğü ise zamanla Sovyet yaşam biçimini kabullenmeyen, onaylamayan, var olan gerçekliği ve Sovyet yapısını yeren, antisovyet propagandası yapan kişi anlamı kazanmıştır (Çervinski 2012: 58). Keza *Russkaya grammatika* adlı kitapta 1970’lerin sonuna doğru ortaya çıktığı iddia edilen (Russkaya Grammatika 1980: 14) *nesun* (несун) sözcüğü, küçük hırsızlıklar yapan, çalıştığı işyerinden bir şeyler aşırarak (Bolşoy Tolkoviy 2000), çalıştığı yerde üretilen ürünlerin bir kısmını izinsiz evine götüren kimse (Mokiyenko, Nikitina 1998) anlamına gelmektedir ve konuşma dilinde sıklıkla kullanılmıştır (Yefremova 1996: 476-477).

Zateynik (затейник): İlk sözlük anlamı “halkı eğlendiren artist”tir. Sovyet basınında entrika çeviren yabancı politikacılar için kullanılan aşağılayıcı bir anlam kazanmıştır (Çervinski 2012: 58).

Raznosçik (разносчик): Bir şeyleri taşımakla geçimini sağlayan kişi. Sovyetlerde dedikodu yapan kimse anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Sovyet basınında iktidarın siyasetiyle ilgili yalan yanlış haber yayan kimse anlamında kullanılmıştır (BTS 2000).

Hozyayçik (хозяичик): Sahip. Resmi komünist literatüründe küçük, özel müteşebbisleri (örneğin bakkal, büfe vb.) aşağılama amaçlı kullanılmaktaydı. Genellikle SSCB vatandaşlarından ziyade Komünist bloğa dâhil diğer Doğu Avrupa ülkelerinin vatandaşları kastediliyordu. Çok sayıdaki özel girişimcisiyle Polonya bu durumun tipik bir örneğini oluşturuyor, bu girişimcilerin sosyalizmin inşasına engel oldukları iddia ediliyordu (MAS 1981-1984).

Nahlebnik (нахлебник): Başkalarının üzerinden geçinen kimse. Bir toprak sahibinin ya da beyin yanında karın tokluğuna kalan kimse (BTS 2000).

Sanovnik (сановник): Devlette yüksek mevki sahibi, nüfuzlu kimse. Ekim Devrimi’nden önce de kullanılan, devrimden sonra bağlama göre halkın mesafeli durduğu iktidarın ileri gelenleri için kullandığı bir sözcüktür (TSU 1935-1940).

Mirotvorets (миротворец): Sözcüğün çok sayıda anlamı bulunmaktadır, farklı zamanlarda değişik anlamlarda kullanılmıştır. Önceleri resmi basında barış için çabalayan, savaş karşıtı Sovyet lideri şeklinde yer almıştır. İlk anlamlarından biri savaş ve şiddetin yanlış olduğunu savunan, savaşı desteklemeyen kişidir ancak sözcüğün Sovyetize edilmiş anlamlarından biri barış savunucusu maskesinin ardına gizlenerek aslında savaş hazırlığı içinde olan ve düşmanı yok etme planları yapan kimsedir (Tolkoviı slovar’ russkogo yazıka kontsa XX [TSRYAXX]).

Kutıla (кутила): Çalışmayı sevmeyen, tembel, eğlence düşkünü (MAS).

Çinovnik (чиновник): Ekim Devrimi öncesi Rusya’ında ve burjuva ülkelerinde devlet çalışanı. Bazı bağlamlarda işini emir gereği, formalite icabı, aktif bir katılım sağlamaksızın yerine getiren kimse anlamında kullanılmaktadır (TSU 1935-1940).

Barin (барин): Ekim Devrimi öncesinden kalan ve o zamanlar *beyefendi* anlamında kullanılan bir sözcüktür. Sovyet Rusya’da devletin önemli kademelerinde görev alan kişiler ve halk arasındaki uçurumu ve sıradan halkın serf ve köle, barinin ise bu kesimin yeni sahibi olduğunu göstermek amacıyla kullanılan bir adlandırmadır (MAS).

Figurant (фигурант): Genellikle dela (дела) sözcüğüyle birlikte (фигурант дела) kullanılmaktadır. Bir suç isnat edilen kimse. Bazen de uluslararası finansal ya da siyasi krize neden olan yabancı bir politikacı için de kullanılmıştır.

Jivoder (живодер): İlk anlamı hayvanlara eziyet eden kişi olan sözcük Sovyetlerde çok zalim kişiler için de kullanılmıştır (Yefr 2000).

Mandarin (мандарин): Rusça’ya Çince’den geçmiş bir sözcüktür. Bürokrat, memur gibi devlet çalışanları için kullanılmaktadır. Sovyetlerde işini formalite icabı, fazla özenmeden, ruhsuzca yapan kişiler için kullanılmıştır.

Sonuç

Rusya’da 1917 yılında gerçekleşen Ekim Devrimi’yle birlikte “öteki”nin yeniden tanımlanmasına, tesis edilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Zira sosyal, kültürel, dini hayat kurulan yeni düzenle birlikte tamamen değişmiştir. Sosyalist iktidar yeni düzenin devamı için gerekli olan mayanın grup içi bütünleşme olduğunun bilinciyle daha sonra düşmana evrilecek olan “öteki”nin oluşumu ve temsili üzerinde çalışmıştır.

Devingen bir yapıya sahip olan “öteki”, propaganda üzerinden zihinlere işlenir. Ötekileştirmenin en temel aracı dildir, ötekinin sınırları dil yoluyla belirlenir. Çeşitli imgeler, yaftalama sözcükleri, adlandırmalarla oluşturulan söylemler üzerinden halkın bilinçaltına yerleştirilir. Ötekileştirme mekanizmasında genellikle dil, din, ırk, cinsiyet gibi olgular kullanılmasına rağmen, Sovyetler Birliği’nde genelde iç ve dış düşman unsurları yer almıştır. İlk etapta rejim için tehdit oluşturdukları iddiasıyla kapitalistler dış düşman olarak gösterilirken, devrimin yerleşmesinden sonra iç düşmana yoğunlaşmıştır. İç düşman imgesi daha dinamik ilerlemiş; koşullara bağlı olarak sürekli yenilenmiştir. İç Savaş sırasında söylem yoluyla kurulan dışlama mekanizması daha sonra sözcüksel düzeyde kendisini göstermiştir. İç Savaş yılları ve arifesinde daha çok Bolşevik liderlerin demeçlerinde yer alan stereotipsel söylemler ve değer atıfları göze çarpmaktadır. Diğer bir deyişle öteki mekanizmasının sosyalist sistem tamamen oturmadan önce söylem üzerinden, sonra ise daha çok yaftalama sözcükleri üzerinden oluşturulduğu söylenebilir.

“Biz ve “öteki” arasındaki sınırların belirlenmesine hizmet eden olumsuz adlandırmalar, yaratacakları algıyla kolektif bilince şekil vermek, rejimin değerlerini benimsetmek, basmakalıp temsillerle “öteki”nin sistemin çürükleri olduğu intibasını yaratmak, sosyalist sistemin içeriğine aykırı davranış kalıpları geliştirenleri anormal,

toplum ve vatan çıkarlarına kayıtsız kimseler olarak göstermek gibi işlevleriyle Sovyet iktidarına yarar sağlamıştır.

Kaynakça

ANNENKOV, Yuri (1991). *Dnevnik moih vstreç*, Leningrad: İskusstvo, T.2.

BİLGİN, Nuri (1996). *İnsan İlişkileri ve Kimlik*, İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Bol’şoy tolkoviy slovar’ russkogo yazıka (2000). Gl. Red. S.A. Kuznetsov, Sankt-Peterburg: Norint.

Bol’şoy tolkoviy slovar’ russkih suşçestvitel’nih (2009), Moskva: Ast-press.

CAN EMİR, Badegül (2019). *Rus Edebiyatında Birinci Dünya Savaşı (Tarihsel Perspektif Işığında)*, İstanbul: Değişim Yayınları.

ÇERVİNSKİ, Pyotr (2012). *Negativno otsenoçniye leksemı yazıka sovetskoy deystvitel’nosti oboznaçeniye lits*, Riga: Palmarium Academic Publishing.

ÇETİN, Halis (2002 Mayıs). “Totalitarizm: İdeolojik ve Toplumsal İnşa Araçları”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, No.1: 15-43.

ERGUN, Pervin (2013). “Türk Kültüründe Ölümle İlgili Bazı Terimler”, *Millî Folklor*, 100: 134-148.

HAYEK, Friedrich August von (1999). *Kölelik Yolu*, çev. Turhan Feyzioğlu ve Yıldırım Arsan, Ankara: Liberte Yayıncılık.

ELLUL, Jaques (1973). *Propaganda: The Formation of Men’s Attitudes*, New York: Vintage Books.

KRISKO, Vladimir (1999). *Sekreti Psihologičeskoy Voynı*, Minsk: İzdatel’stvo ‘Harvest’.

KOROBKOVA, Olga (2011). “‘Svoi-Çujiye’ v derolyutsionnom političeskom diskurse bol’şevikov i sovetskom totalitarnom diskurse”, *Političeskaya kommunikatsiya*, 4(38): 97-103.

Kratkiy Kurs (1950). *İstoriya Vserossiyskoy Kommunističeskoy Partii Bol’şevikov* (Pod. red. Komis. TSK VPK), Moskva: Politizdat.

LENİN, Vladimir (1967). *Polnoye sobraniye soçineniy*, T.8., Moskva: İzdatel’stvo političeskoy literaturı.

LENİN, Vladimir (1978). *Polnoye sobraniye soçineniy*, T.51., Moskva: İzdatel'stvo političeskoy literaturı.

LENİN, Vladimir (1918). “O demokratii i diktature”, *Polnoye sobraniye soçineniy* (izdaniye pyatoye), T. 37., Moskva: İzdatel'stvo političeskoy literaturı, str. 388-393.

MOKİYENKO, Valeriy; NİKİTİNA, Tatyana (1998). *Tolkoviy slovar' yazıka sovdepii*, Harkov: Folio-press.

OJEGOV, Sergey (1952). *Slovar' russkogo yazıka*, Moskva: Gosudarstvennoye izdatel'stvo inostrannih i natsional'nih slovarey izdatel'stvo.

PLATON (1995). *Devlet*, çev. Sebahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ruskiy semantičeskiy slovar' . Tolkoviy slovar' , sistematizirovanniy po klassam slov i znaçeniy (2003). Pod obşçey red. N. Yu. Şvedovoy. T. I (III), Moskva: RAN İstitut russkogo yazıka.

SAKALLI, Nuray (2010). *Sosyal Etkiler: Kim, Kimi Nasıl Etkiler?*, 3. Basım, Ankara: İmge Kitabevi.

SIMMEL, George (1956). *Conflict and the Web of Group Affiliation*, Glencoe: Free Press.

Slovar' russkogo yazıka v 4-h tomah (1981-1984). Гл. ред. А.Р. Yevgenyeva, 2-oe izd., Moskva: Russkiy yazık.

STALİN, İosif (1946). “Burjuaziya stavit lovuşku”, *Soçineniya*, T.1., Moskva: OGİZ, Gosudarstvennoye izdatel'stvo političeskoy literaturı, s. 179-184.

STALİN, İosif (1949). *Soçineniya*, T 12, Moskva: Gosudarstvennoye izdatel'stvo političeskoy literaturı, Erişim Tarihi: Ağustos 2019 (http://grachev62.narod.ru/stalin/t12/t12_01.htm).

Tolkoviy slovar' russkogo yazıka kontsa XX v. Yazıkoviye izmeneniya (1998). Gl. Red. G. N. Sklyarevskaya, Sankt-Peterburg: Rossiyskaya Akademiya Nauk, İstitut lingvističeskih issledovaniy.

Tolokoviy slovar' russkogo yazıka (1935-1940). Pod. red. D.N.Uşakova (t. I-IV), Moskva: Gos. İn-t ‘Sov. Entsikl’, OGİZ, Gos. İzd-vo inostr. i nats. slov.

UŞAKOV, Dimitri (2006). *Bol’şoy Tolkoviy slovar’ sovremennogo russkogo yazıka*, Moskva: Al’ta-Print.

ÜNÜR, Ece (2013). “Görünmeyen Kimlikler: Öteki Kimliği Bağlamında “Kayıp Şehir” Dizisinin Analizi”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2: 251-273.

YEFREMOVA, T. F. (2000). *Noviy slovar’ russkogo yazıka*, Tolkovo-slovoobrazovatel’nyy (t. 1-2), Moskva: Russkiy yazık.

ZDRAVOMISLOV, Andrey (1996). *Sotsiologiya konflikta*, Moskva: Aspekt Press.

Makale Geliş | Received: 16.09.2019
Makale Kabul | Accepted: 08.10.2019
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.620704

Mustafa Nuri URAL

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.
Gümüşhane Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Engineering and Natural Sciences, Gumushane-TURKEY
ORCID ID: 0000-0001-7011-401X
mnu23@yahoo.com

Özlem TUNA

Dr. Öğr. Görevlisi | Lecturer Dr.
Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Afyonkarahisar-TÜRKİYE
Afyonkarahisar University of Health Sciences, Faculty of Health Sciences, Afyonkarahisar-TURKEY
ORCID ID: 0000-0002-5842-7889
ozltuna@hotmail.com

Kurumsal Sürdürülebilirliğin Dünyanın En Çok Konuşulan Dillerinde Çevrimiçi Görsel Algısı

Öz

Birçok kullanıcı dostu özelliğe sahip olan internet, farklı kültürlerden insanların görsel verilere daha kolay erişmesini ve paylaşmasını sağlamaktadır. Bu çalışmada “kurumsal sürdürülebilirlik” kavramının dünyanın en çok konuşulan dillerinde nasıl algılandığını keşfetmeye yönelik bir girişimde bulunulmuştur. Bu amaçla, dünyanın en çok konuşulan 12 dili tespit edilmiştir: Çince, İngilizce, İspanyolca, Almanca, Fransızca, Türkçe, Urduca, Arapça, Bengalce, Portekizce, Rusça ve Japonca. Ardından, “kurumsal sürdürülebilirlik” terimi her birine çevrilmiştir. Daha sonra, her çeviri images.google.com.tr adresinde görsel aramada kullanılmıştır. Her dildeki ilk 50 sonuç analiz edilmiş ve temalar halinde sınıflandırılmıştır. Sonuçlar, algıların dile ve kültüre bağlı olarak değiştiğini göstermiştir. Algılar, bazı dillerde çevre yönetimi ve ekosistemin korunması ile ilgili görseller üzerinden çevresel yönü; diğerlerinde ise insan ve toplum görselleri üzerinden sosyal yönü vurgulamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Sürdürülebilirlik, Kültürel Farklar, Görsel Algı, Resim, Görsel İçerik Analizi.

Online Visual Perception of “Corporate Sustainability” in the World’s Most Spoken Languages

Abstract

The internet with many user-friendly features lets people from different cultures access and share visual data more easily. Intrigued by this opportunity, an attempt was made in this study to explore how the concept of “corporate sustainability” was perceived in the most spoken languages of the world. To that end, the top 12 languages of the world were identified — Chinese (Mandarin), English, Spanish, German, French, Turkish, Urdu, Arabic, Bengali, Portuguese, Russian and Japanese. Then, the term “corporate sustainability” was translated to each. Next, an image search was performed using each translation result as a keyword on images.google.com. The first 50 results in each language were analyzed and categorized into themes. Results showed that perceptions varied depending on the language and culture. Perceptions highlighted the environmental aspect in some languages, with images about environmental management and preservation of the ecosystem, and the social aspect in others, with visuals of humans and society.

Keywords: Corporate Sustainability, Cultural Differences, Visual Perception, Image, Visual Content Analysis.

1. Giriş

1.1. Kurumsal Sürdürülebilirliğin Kavramsal Çerçevesi

1960 ve 1970’li yıllarda işletmelerin temel önceliğinin kâr maksimizasyonunu olduğu görülürken, 90’lı yılların sonunda ekonomik kârlılığın dışında sorun yaratan diğer kriterler ile de ilgilenilmeye başlanmıştır. Günümüzde ise işletmelerden kâr etmelerinin yanında çevresel ve sosyal sorumluluklarını yerine getirmeleri de beklenmektedir (Schaltegger, Windolph, Harms ve Hörisch 2014: 4).

1960’lardan bugüne kurumsal sürdürülebilirliğin, literatürde farklı bakış açılarıyla değerlendirildiği görülmektedir. Geçen birkaç on yılda birçok bilim adamı sosyal, çevresel ve ekonomik performans arasındaki ilişki üzerine teorik bir çerçeve sunmuş (Figge ve Hahn 2012; Ganescu 2012; Zhang vd. 2013), bu doğrultuda bazı yazarlar sosyal ve ekonomik performans arasındaki ilişkiye odaklanmış (Bansal 2005; Schaltegger, Herzig, Kleiber ve Müller 2002; Shrivastava ve Hart 1995), diğerleri ise çevresel ve ekonomik performans arasındaki ilişki ile ilgilenmişlerdir (Lee ve Ball 2003; Molina-Azorín, Claver-Cortés, López-Gamero ve Tari 2009; Sharma ve Ruud 2003; Wagner ve Schaltegger 2004). Bu çalışmaların yanında pek çok yazar kurumsal sürdürülebilirliğin üç boyutunu bir arada ele alan bütüncül yaklaşımı benimsemişlerdir (Bansal 2005; Benn, Dunphy ve Griffiths 2006; Dyllick ve Hockerts 2002).

Bu çalışmada kurumsal sürdürülebilirlik, bütüncül yaklaşımla ele alınmış ve konuya literatürdeki diğer çalışmalardan farklı bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Kurumsal sürdürülebilirlik kavramının literatüre dayalı olarak değil, internette yer alan görsellere bağlı olarak nasıl algılandığı belirlenmeye çalışılmıştır. Değişik dillerde ve dolayısıyla bu dillerin kullanıldığı kültürlerde “kurumsal sürdürülebilirlik” kavramına yönelik farklı algıların bu dillerde yapılan görsel tarama sonuçlarına dayanılarak gerçekleştirilmesi, çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

1.2. Amaç

İnsanlar ilk çağlardan beri düşüncelerini daha kalıcı olan yazı, resim, şekil ve çizimlerle ifade etmişlerdir. Düşüncenin görselleştirilmesi aşamasında kullanılan imgeler, kavramların nasıl algılandıkları ile ilgili önemli ipuçları vermektedir. Bu gerçeklikten hareketle, çalışmanın temel amacı, “kurumsal sürdürülebilirlik” kavramının günümüzün en önemli iletişim ortamlarından biri olan internette farklı dillerde ne şekilde algılandığı ve bu algının dillere göre değişiklik gösterip göstermediğinin belirlenmesidir.

Bu temel amaç doğrultusunda aşağıdaki soruların cevabı aranmıştır:

- “Kurumsal sürdürülebilirlik” kavramı dünyanın en çok konuşulan dillerinde internet ortamında hangi görsel bileşenler kullanılarak ifade edilmiştir?
- Kullanılan görsel bileşenler dillere göre farklılık göstermekte midir?
- Kullanılan görseller hangi temalar altında gruplanabilir?

2. Yöntem

Bu çalışmayla özellikle son 30 yıldır popülerlik kazanmış olan “kurumsal sürdürülebilirlik” kavramının farklı dillerde görsel olarak nasıl algılandığının belirlenmesi amaçlanmıştır.

Çalışmada öncelikle kurumsal sürdürülebilirlik kavramının analizi yapılmış ve literatürde konu ile ilgili yardımcı kavramlar incelenmiş ve daha sonra araştırmada başvurulacak diller belirlenmiştir.

Tablo 1. Dünyada en çok konuşulan diller (Ethnologue, 2016) ve bu dillerdeki “kurumsal sürdürülebilirlik” kavramının karşılığı

No	Dil	Çeviri	Kişi Sayısı*
1	Çince (Mandarin)	企业可持续发展	840
2	İspanyolca	sostenibilidad corporativa	350
3	İngilizce	corporate sustainability	340
4	Arapça	الاستدامة للشركات	220
5	Urduca	کارپوریشنل سوسٹینیبیلٹی	200
6	Bengalce	কর্পোরেট সাস্টেনিবিলিটি	180
7	Portekizce	sustentabilidade corporativa	170
8	Rusça	корпоративной устойчивости	160
9	Fransızca	la durabilité d'entreprise	130
10	Japonca	企業の持続可能性	125
11	Almanca	unternehmens nachhaltigkeit	100

* İlgili dili kullanan yaklaşık sayı (milyon kişi)

Dünyada en çok konuşulan dillerin belirlenmesine yönelik çeşitli kriterler söz konusudur (Austin 2006; Weber 1997). Bu kriterlerle belirlenen sayılardaki değişiklik yalnızca demografik değerlerin sürekli değişiyor olmasından kaynaklanmaz. Burada en belirleyici unsurlardan biri dili yalnızca anadil olarak konuşanların mı yoksa yabancı dil (ikinci dil) olarak konuşanların da mı hesaba katılacağıdır. Ayrıca dillerin lehçelerinin dikkate alınıp alınmaması da farklı listelerde dili konuşan sayısını etkileyebilmektedir. Bu çalışmada internet taraması yapmak için özellikle dünyada en çok konuşulan diller tercih edilmiştir. Böylece dünya üzerinde yaşayan tüm insan nüfusunun mümkün olduğunca büyük bir bölümünün görüşlerinin değerlendirmeye dâhil edilmesi amaçlanmıştır. Bu nedenle dili konuşan kişi sayısından daha çok bu dilin en çok

konusulan diller içerisinde yer alıp almadığı göz önünde bulundurulmuştur. Bu amaçla seçilen 11 dil, Tablo 1’de verilmiştir. Tabloda yer alan bu diller birçok kaynakta dünyada en çok konuşulan diller arasında zikredilmektedir. Ayrıca, dünya üzerindeki durumun ulusal durum ile karşılaştırılabilmesi için Türkçe de çalışmaya dâhil edilmiştir. Türkçe dünya üzerinde yaygın olarak kullanılan bir dil olmasına rağmen bazı kaynaklar Azerice, Kırgızca, Türkmence vb. dilleri dâhil etmeyip yalnızca Türkiye Türkçesi’ni temel aldıkları için 70-80 milyon konuşan olduğu kabul edilmekte ve Türkçeyi dünyada en çok konuşulan diller arasında saymamaktadırlar. Kısaca bu çalışmaya Türkçe’nin dâhil edilmesinin asıl amacı en çok konuşulan dillerden biri olarak kabul edilmesi değil, araştırmacıların kendi ülkelerindeki durumu dünya geneli ile kıyaslamak istemelerindedir.

Sıralanan bu gerekçelerle öncelikle “kurumsal sürdürülebilirlik” kavramı belirlenen bu 11 dile Google Translate (Google Çeviri) ve dil uzmanları yardımı ile çevrilmiştir. Türkçe de dâhil edildiğinde bu çalışma toplam 12 dil ile sınırlıdır. Sonrasında resimlerin elde edilmesi için images.google.com adresinde bulunan Google görsel arama motorundan faydalanılmıştır. Şekil 1 arama sonuçlarına dair örnek bir ekran alıntısını sunmaktadır. Resimlerin elde edilmesi Ocak ayının ikinci haftasında (11–15 Ocak 2016) tarihleri arasında gerçekleştirilmiş ve her dilde çıkan ilk 50 resim kaydedilmiştir. Google arama sonuçları arama yapılan terim ile ne kadar ilgili oldukları ve arama sayfalarının ne kadar önemli olduğuna bağlı olarak belli bir puanlamaya tabi tutmaktadır. Bu teknoloji Google tarafından geliştirilmiş ve “sayfa sıralaması” olarak adlandırılmıştır ve Google’da yapılan her türlü arama için otomatik olarak gerçekleşmektedir. Google’da bir terim arandığında sonuçlar bu sayfa sıralaması puanına göre sıralanmaktadır. Arama sonuçları en yüksek puanlı sayfadan en düşük puanlı sayfaya doğru sıralı olarak sunulmakta ve listelenen en üstteki resimler seçildiğinde, en iyi puanlama sonuçları da otomatikman seçilmiş olmaktadır.

Bu çalışmada ilk elli resim tercih edilmiş böylece Google tarafından en yüksek puan alan sayfalar kullanılarak çalışmanın kalitesi artırılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın analiz aşamasında 12 dilde toplam 600 resim kullanılmıştır.

Veriler bir elektronik tablo programına girilmiştir. Yine analiz aşamasında, resimlerde görülen görsel bileşenlerin hangi resimde geçtiği de belirtilerek elektronik tablo sıralanmıştır. Sonraki aşamada sıralanan bu kavramlar gruplanarak temalar oluşturulmuştur.

Şekil 1. Örnek Ekran Görüntüsü (İspanyolca)

En son aşamada belirlenen kavramlar incelenerek dillere ve temalara göre farklılıklar araştırılmış ve araştırma süreci raporlanmıştır. Resimler üzerinde görülen tüm görsel bileşenler resim numaraları ile birlikte listelendikten sonra (alt tema olarak adlandırdığımız) bu listelerde bulunan öğeler temalar altında toplanmıştır. İnceleme sonucu beş ana tema üzerinde karar kılınmıştır. Bu makale boyunca bu temalar “teknoloji”, “sosyal”, “çevre”, “yazı/çizelge/grafik/şema/sembol/şekil (bu noktadan sonra kısaca ‘medya’ olarak anılmıştır)” ve “diğer” olarak adlandırılmıştır.

Her bir temaya ve dile ait sonuç görsel sayıları ve yüzdeleri, aşağıdaki tablolarda sunulmaktadır. Her tablo, tek bir dilin arama sonuçlarını sunmaktadır. Bu tablolarda sütunlarda sırasıyla (1) tema, (2) görsel isimleri ve (3) seçilen dilde elde edilen resimlerde her bir görselin kaç kez geçtiği gösterilmektedir. Dördüncü sütun ise bir temada yer alan görsellerin bu tema altında yer alan toplam görsel sayısına olan yüzdesini vermektedir. Örneğin Tablo 4’te yer alan sosyal teması altında toplam 10 resim mevcuttur. Bunlardan sekizi insan, biri çocuk, biri ise şehir görselidir. 10 görselden sekizi insan görseli olduğu için sosyal teması altında bulunan görsellerin yüzde sekseni insan görsellerinden meydana gelmiştir. Aynı şekilde sosyal teması altında bulunan çocuk ve şehir görselleri on görselden biri olmaları sebebi ile yüzde on oranındadır denilebilir. Bu tablolardaki beşinci sütun (Toplam) her bir görselin, tema ayrımı gözetmeksizin, bir dile ait tüm görseller içerisindeki oranını vermektedir. Bu şekilde her bir dilde hangi görsellerin en çok yer aldığı daha kolay belirlenebilecektir. Son olarak, son iki sütun genel olarak temaların toplam içindeki sayılarını ve yüzdelerini temsil etmektedir.

3. Bulgular ve Yorumlar

Çalışmanın bulguları, konuşulan diller dikkate alınarak tablolar halinde verilmiştir. Tablo 2, aşağıda ayrıntıları ile verilecek dillere ve temalara ilişkin sınıflandırmaları ve frekansları sunmaktadır.

Tablo 2. Görsellerin dillere ve temalara göre frekansları

Tema	De	Ar	Bn	Zh	Fr	En	Es	Ja	Pt	Ru	Tr	Ur	Toplam
Medya	44 61,1%	37 52,1%	29 50,0%	35 56,5%	51 72,9%	31 25,8%	27 24,8%	33 53,2%	35 29,2%	44 80,0%	46 38,7%	28 50,9%	440 45,22%
Çevre	17 23,6%	12 16,9%	3 5,2%	1 1,6%	12 17,1%	48 40,0%	40 36,7%	2 3,2%	33 27,5%	1 1,8%	35 29,4%	4 7,3%	208 21,38%
Diğer	8 11,1%	5 7,0%	2 3,4%	9 14,5%	5 7,1%	23 19,2%	13 11,9%	13 21,0%	14 11,7%	2 3,6%	10 8,4%	6 10,9%	110 11,31
Sosyal	2 2,8%	10 14,1%	19 32,8%	16 25,8%	2 2,9%	10 8,3%	14 12,8%	11 17,7%	11 9,2%	5 9,1%	11 9,2%	17 30,9%	128 13,16
Teknoloji	1 1,4%	7 9,9%	5 8,6%	1 1,6%	0 0,0%	8 6,7%	15 13,8%	3 4,8%	27 22,5%	3 5,5%	17 14,3%	0 0,0%	87 8,94
Toplam	72 100%	71 100%	58 100%	62 100%	70 100%	120 100%	109 100%	62 100%	120 100%	55 100%	119 100%	55 100%	973 100%

Not. De: Almanca; Ar: Arapça; Bn: Bengalce; Zh: Çince; Fr: Fransızca; En: İngilizce; Es: İspanyolca; Ja: Japonca; Pt: Portekizce; Ru: Rusça; Tr: Türkçe; Ur: Urduca

Genel tablo incelenecek olursa Medya temasının çok baskın olduğu göze çarpar. Genel olarak araştırmaya dâhil edilen dillerde yazı/çizelge/grafik/şema/symbol/şekil vb. sıklıkla kullanılmıştır. Tablo 2’de görüldüğü gibi İspanyolca ve İngilizce ortalamanın altında medya görsellerine sahip iken Rusçada ve Fransızcada medya görselleri genel ortalamanın altındadır.

Çevre ile ilgili görseller medyadan sonra en çok karşılaşılan görsellerdir. Çince ve Rusçada çok az bulunan çevre görselleri İngilizce ve İspanyolca dillerinde ise ortalamanın üstündedir.

Sosyal kategorisi toplam içerisinde yaklaşık %13’lük bir yer tutar. Fakat bu ortalama Çince, Bengalce ve Urduca gibi doğu dillerine ait sonuçlar yukarı çekmektedir.

Teknoloji ile ilgili görseller ise en az karşılaşılan temayı teşkil etmektedirler. Portekizce ’deki yoğun kullanımlarının yanında Almanca, Çince, Fransızca ve Urduca dillerindeki düşük kullanım yüzdeleri dikkat çekicidir.

3.1. Almanca

Genel sonuçlara bakıldığında Almancaya ait tarama sonuçlarının çoğunun şema/grafik/logo/yazı vb. öğelerden oluştuğu görülmektedir (Tablo 3). Çevreyi temsil eden görsel öğeler ise ikinci sırada gelmektedir. Bu iki temanın dışında yer alan tüm gruplar ise toplamın ancak küçük bir yüzdesini oluşturmaktadır. Özellikle sosyal ve teknoloji temalarına ait görsellerin azlığı dikkat çekicidir.

Çevre temasının ayrıntılarına bakıldığında çevreyi temsil etmek için en çok dünya ve yaprak görsellerinin kullanıldığı görülmektedir. Almancada teknolojiye yönelik görseller incelendiğinde ise yalnızca bir adet araba resmine rastlanmaktadır. Sosyal temasına ait iki görselin ikisi de insan figürüdür. Bunun dışında el görseli de Almancada görece çok rastlanan figürler arasındadır. Bunun dışında grafik yazı ve şemalara sıklıkla rastlanmaktadır.

Tablo 3. Almanca tema sonuçları

Tema	Alt Tema	Alt Tema			Tema	
		Tema İçinde		Toplamda	n	%
		n	%	%	n	%
Çevre	Dünya	6	35,3%	8,3%	17	24,0%
	Yaprak	4	23,5%	5,6%		
	Ağaç	2	11,8%	2,8%		
	Geri dönüşüm	2	11,8%	2,8%		
	Damla	1	5,9%	1,4%		
	Toprak	1	5,9%	1,4%		
	Çimen	1	5,9%	1,4%		
Teknoloji	Araba	1	100,0%	1,4%	1	1,0%
Sosyal	İnsan	2	100,0%	2,8%	2	3,0%
Diğer	El	7	87,5%	9,7%	8	11,0%
	Yumurta	1	12,5%	1,4%		
Medya	Grafik	12	27,3%	16,7%	44	61,0%
	Metin	10	22,7%	13,9%		
	Şema	10	22,7%	13,9%		
	Logo	8	18,2%	11,1%		
	Çizim	3	6,8%	4,2%		
	Resim	1	2,3%	1,4%		
Toplam		72		100,0%	72	100,0%

3.2. Arapça

Arapçada “Kurumsal Sürdürülebilirlik” “الاستدامة للشركات” şeklinde ifade edilmektedir. Bu dilde yapılan taramayla elde edilen 50 resmin incelenmesi ile

oluşturulan temalar ve her bir temanın içerdiği görsellerin frekans ve yüzdeleri Tablo 4’te görülmektedir. Elde edilen resimlerde bulunan görsel öğelerin yarıdan fazlası yazı, şema vb. oluşmaktadır. Geri kalanlar ise sırası ile çevre, sosyal, teknoloji ve diğer temalarından oluşmaktadır.

Tablo 4. Arapça tema sonuçları

Tema	Alt Tema	Alt Tema			Tema	
		Tema İçinde		Toplamda	n	%
		N	%	%		
Çevre	Dünya	3	25,0%	4,2%	12	16,9%
	Ağaç	2	16,7%	2,8%		
	Yaprak	2	16,7%	2,8%		
	Çiçek	2	16,7%	2,8%		
	Geri dönüşüm	1	8,3%	1,4%		
	CO ₂	1	8,3%	1,4%		
	Güneş	1	8,3%	1,4%		
Teknoloji	Fabrika	3	42,9%	4,2%	7	9,9%
	Güneş paneli	2	28,6%	2,8%		
	Bilgisayar	1	14,3%	1,4%		
	Tren	1	14,3%	1,4%		
Sosyal	İnsan	8	80,0%	11,3%	10	14,1%
	Şehir	1	10,0%	1,4%		
	Çocuk	1	10,0%	1,4%		
Diğer	El	2	40,0%	2,8%	5	7,0%
	Çizgi film	1	20,0%	1,4%		
	Para	1	20,0%	1,4%		
	Dolma kalem	1	20,0%	1,4%		
Medya	Logo	23	62,2%	32,4%	37	52,1%
	Grafik	6	16,2%	8,5%		
	Metin	4	10,8%	5,6%		
	Çizim	2	5,4%	2,8%		
	Şema	1	2,7%	1,4%		
	Resim	1	2,7%	1,4%		
Toplam		71		100,0%	71	100,0%

Çevre teması içerisinde en çok dünya görseline rastlanmaktadır. Bunu ağaç, yaprak ve çiçek gibi figürler takip etmektedir. Teknoloji teması altında ise fabrika ve güneş paneli gibi görseller yer almaktadır. Tüm görseller içinde en çok logo görselleri yer almaktadır.

3.3. Bengalce

Bengalce içerisinde yer alan görsellerin yarısı medya teması içinde yer almaktadır (Tablo 5). Bunu yüzde otuz üç ile sosyal teması izlemektedir. Diğer temalar görece düşük sayıda görsel içermektedir.

Tablo 5. Bengalce tema sonuçları

Tema	Alt Tema	Alt Tema		Tema		
		Tema İçinde	Toplamda	n	%	
		n	%	%	n	%
Çevre	Dünya	2	66,7%	3,4%	3	5,2%
	Çimen	1	33,3%	1,7%		
Teknoloji	Telefon logosu	3	60,0%	5,2%	5	8,6%
	Araba	1	20,0%	1,7%		
	Güneş paneli	1	20,0%	1,7%		
Sosyal	İnsan	19	100,0%	32,8%	19	32,8%
Diğer	Satranç	1	50,0%	1,7%	2	3,4%
	El	1	50,0%	1,7%		
Medya	Metin	17	58,6%	29,3%	29	50,0%
	Logo	7	24,1%	12,1%		
	Resim	4	13,8%	6,9%		
	Grafik	1	3,4%	1,7%		
Toplam		58		100,0%	58	100,0%

Bengalcede diğer dillere oranla insan figürü daha çok görülmektedir. Diğer bazı dillerde (Örneğin Arapça, Fransızca, Çince vb.) olduğu gibi yazı/şekil de çok görülen görseller arasındadır.

3.4. Çince

Çincede yer alan görsellerin yarıdan fazlası medya temasına aittir (Tablo 6). Bunu takiben en çok görsel %26 oranla sosyal kategorisinde yer almaktadır. Çevre ve teknoloji temalarında ise yalnızca birer görsel mevcuttur.

Tablo 6. Çince tema sonuçları

Tema	Alt Tema	Alt Tema			Tema	
		Tema İçinde		Toplamda	n	%
		n	%	%	n	%
Çevre	Yaprak	1	100,0%	1,6%	1	1,6%
Teknoloji	Bina	1	100,0%	1,6%	1	1,6%
Sosyal	İnsan	11	68,8%	17,7%	16	25,8%
	Ödül kazanan insanlar	5	31,3%	8,1%		
Diğer	Kitap	4	44,4%	6,5%	9	14,5%
	Koltuk	1	11,1%	1,6%		
	Defter	1	11,1%	1,6%		
	Dolma kalem	1	11,1%	1,6%		
	Ödül	1	11,1%	1,6%		
	El	1	11,1%	1,6%		
Medya	Metin	17	48,6%	27,4%	35	56,5%
	Çizim	8	22,9%	12,9%		
	Grafik	6	17,1%	9,7%		
	Resim	2	5,7%	3,2%		
	Logo	1	2,9%	1,6%		
	Dolar	1	2,9%	1,6%		
Toplam		62		100,0%	62	100,0%

Çince temasında çevre ve teknolojiye ait görseller oldukça azdır. En çok görsel içeren medya temasında yer alan 35 görseli, sosyal temasında yer alan 16 görsel izlemektedir. Bunun dışında Çince de yer alan 4 adet kitap görseli de ilgi çekicidir.

3.5. Fransızca

Fransızcadaki toplam 70 görselin 51'i (%73) medya temasına aittir (Tablo 7). Teknoloji temasında hiç görsel yer almaması ilgi çekicidir. Bunun dışında çevre temasındaki görseller dışında diğer temalarda da (teknoloji, sosyal, vb.) oldukça az sayıda görsel bulunmaktadır.

Tablo 7. Fransızca tema sonuçları

Tema	Alt Tema	Alt Tema			Tema	
		Tema İçinde		Toplamda	n	%
		n	%	%	n	%
Çevre	Ağaç	2	16,7%	2,9%	12	17,1%
	Gökyüzü	2	16,7%	2,9%		
	Çimen	2	16,7%	2,9%		
	Bulut	2	16,7%	2,9%		
	Dünya	1	8,3%	1,4%		
	Geri dönüşüm	1	8,3%	1,4%		
	Toprak	1	8,3%	1,4%		
	İnek	1	8,3%	1,4%		
Teknoloji	Teknoloji	0	0,0%	0,0%	0	0,0%
Sosyal	İnsan	2	100,0%	2,9%	2	2,9%
Diğer	El	2	40,0%	2,9%	5	7,1%
	Kitap	1	20,0%	1,4%		
	Sandviç	1	20,0%	1,4%		
	Para	1	20,0%	1,4%		
Medya	Şema	22	43,1%	31,4%	51	72,9%
	Grafik	12	23,5%	17,1%		
	Metin	7	13,7%	10,0%		
	Çizim	6	11,8%	8,6%		
	Resim	3	5,9%	4,3%		
	Logo	1	2,0%	1,4%		
Toplam		70		100,0%	70	100,0%

Fransızcada en çok şema ve grafiklere rastlanmaktadır. Bunun dışında yer alan görseller oldukça düşük frekansa sahiptir. Bu frekansların dağılımı Tablo 7’den de görülebilir.

3.6. İngilizce

İngilizcede yer alan görseller içerisinde en çok çevre teması ile ilgili olanlar göze çarpmaktadır (Tablo 8). Diğer dillerle benzer biçimde medya teması altında da oldukça fazla görsel mevcuttur.

Tablo 8. İngilizce tema sonuçları

Tema	Alt Tema	Alt Tema			Tema	
		Tema İçinde		Toplamda	n	%
		n	%	%		
Çevre	Dünya	17	35,4%	14,2%	48	40,0%
	Çimen	11	22,9%	9,2%		
	Ağaç	8	16,7%	6,7%		
	Yaprak	6	12,5%	5,0%		
	Geri dönüşüm	4	8,3%	3,3%		
	Çöp	1	2,1%	0,8%		
	Kuş	1	2,1%	0,8%		
Teknoloji	Rüzgâr türbini	4	50,0%	3,3%	8	6,7%
	Araba	2	25,0%	1,7%		
	Bina	2	25,0%	1,7%		
Sosyal	İnsan	8	80,0%	6,7%	10	8,3%
	Kızıl haç	1	10,0%	0,8%		
	Kalp	1	10,0%	0,8%		
Diğer	El	13	56,5%	10,8%	23	19,2%
	Ampul	4	17,4%	3,3%		
	Dolar işareti	4	17,4%	3,3%		
	Koltuk	1	4,3%	0,8%		
	Yol	1	4,3%	0,8%		
Medya	Çizim	9	29,0%	7,5%	31	25,8%
	Metin	9	29,0%	7,5%		
	Grafik	7	22,6%	5,8%		
	Şema	6	19,4%	5,0%		
Toplam		120		100,0%	120	100,0%

Görsellerin temalara göre dağılımı Tablo 8'de görülebilir. Diğer bazı dillerde (Almanca, İspanyolca, Portekizce, vb.) de olduğu gibi çevre teması içerisinde dünya, çimen, ağaç ve yaprak sıklıkla görülen görsellerdir. Bunun dışında el görseli yine çok rastlanan görseller arasındadır. İngilizceye ait görsellerden 31 tanesi ise medya temasına aittir.

3.7. İspanyolca

İspanyolcaya ait görseller incelendiğinde en çok çevre temasına ait görsellerin yer aldığı görülmektedir (Tablo 9). Bunu medya teması izlemektedir. İspanyolca, çevre teması ile ilgili görsellerin frekansının medyadan fazla olduğu nadir diller arasındadır.

Tablo 9. İspanyolca tema sonuçları

Tema	Alt Tema	Alt Tema			Tema	
		Tema İçinde		Toplamda	n	%
		n	%	%	n	%
Çevre	Dünya	17	42,5%	15,6%	40	36,7%
	Ağaç	5	12,5%	4,6%		
	Yaprak	5	12,5%	4,6%		
	Çimen	5	12,5%	4,6%		
	Geri dönüşüm	4	10,0%	3,7%		
	Toprak	1	2,5%	0,9%		
	Kuş	1	2,5%	0,9%		
	Çiçek	1	2,5%	0,9%		
	Karbon ayak izi	1	2,5%	0,9%		
Teknoloji	Binalar	3	20,0%	2,8%	15	13,8%
	Rüzgâr türbini	2	13,3%	1,8%		
	Ampul	1	6,7%	0,9%		
	Elektrik hattı	1	6,7%	0,9%		
	Uçak	1	6,7%	0,9%		
	Araba	1	6,7%	0,9%		
	Gemi	1	6,7%	0,9%		
	Bisiklet	1	6,7%	0,9%		
	Pusula	1	6,7%	0,9%		
	Fabrika	1	6,7%	0,9%		
	Tekerlek	1	6,7%	0,9%		
	Megafon	1	6,7%	0,9%		
Sosyal	İnsan	13	92,9%	11,9%	14	12,8%
	Ev	1	7,1%	0,9%		
Diğer	El	10	76,9%	9,2%	13	11,9%
	Ticaret	1	7,7%	0,9%		
	Para sembolü	1	7,7%	0,9%		
	Dağlar	1	7,7%	0,9%		
Medya	Grafik	8	29,6%	7,3%	27	24,8%
	Şema	7	25,9%	6,4%		
	Metin	5	18,5%	4,6%		
	Logo	4	14,8%	3,7%		
	Çizim	2	7,4%	1,8%		
	Resim	1	3,7%	0,9%		
Toplam		109		100,0%	109	100,0%

İspanyolcanın çevre teması altında en çok dünya görseline rastlanmaktadır. Çevre temasında ayrıca, ağaç, yaprak ve çimen gibi görseller çoğunluktadır. El görseli İspanyolcada da çok rastlanan görseller arasındadır. Medya temasına ait 27 görsel rastlanmıştır.

3.8. Japonca

Japoncaya ait görsellerin yarısından fazlası medya temasına aittir (Tablo 10). Özellikle çevre ve teknoloji temasına ait görseller bu dilde de oldukça düşük bir frekansa sahiptir.

Tablo 10. Japonca tema sonuçları

Tema	Alt Tema	Alt Tema			Tema	
		Tema İçinde		Toplamda	n	%
		n	%	%	n	%
Çevre	Dünya	1	50,0%	1,6%	2	3,2%
	Üzümler	1	50,0%	1,6%		
Teknoloji	Bina	2	66,7%	3,2%	3	4,8%
	Araba	1	33,3%	1,6%		
Sosyal	İnsan	11	100,0%	17,7%	11	17,7%
Diğer	Kitap kapağı	11	84,6%	17,7%	13	21,0%
	Kitap	2	15,4%	3,2%		
Medya	Metin	14	42,4%	22,6%	33	53,2%
	Şema	7	21,2%	11,3%		
	Logo	5	15,2%	8,1%		
	Çizim	3	9,1%	4,8%		
	Resim	2	6,1%	3,2%		
	Sembol	1	3,0%	1,6%		
	Şekil	1	3,0%	1,6%		
Toplam		62		100,0%	62	100,0%

14 adet yazının ardından Japoncada en çok insan ve kitap (Çince ile benzer biçimde) ile ilgili görseller mevcuttur.

3.9. Portekizce

Portekizce görseller incelendiğinde yazı teması çevre teması ve teknoloji teması birbirlerine yakın oranlarda yer almaktadır (Tablo 11). Portekizcede toplam 120 görsel incelenmiştir. Bu temalardan en az görsele sahip olan ise sosyal temasıdır.

Tablo 11. Portekizce tema sonuçları

Tema	Alt Tema	Alt Tema			Tema	
		Tema İçinde		Toplamda	n	%
		n	%	%		
Çevre	Dünya	11	33,3%	9,2%	33	27,5%
	Ağaç	7	21,2%	5,8%		
	Çimen	4	12,1%	3,3%		
	Geri dönüşüm	4	12,1%	3,3%		
	Yaprak	3	9,1%	2,5%		
	Panda	2	6,1%	1,7%		
	Çöp	1	3,0%	0,8%		
	CO ₂	1	3,0%	0,8%		
Teknoloji	Ampul	7	25,9%	5,8%	27	22,5%
	Bisiklet	3	11,1%	2,5%		
	Fabrika	3	11,1%	2,5%		
	Araba	2	7,4%	1,7%		
	Kalp	2	7,4%	1,7%		
	Gen	2	7,4%	1,7%		
	Aşı	2	7,4%	1,7%		
	Musluk	1	3,7%	0,8%		
	Priz	1	3,7%	0,8%		
	Bina	1	3,7%	0,8%		
	Bilgisayar	1	3,7%	0,8%		
	Mikroskop	1	3,7%	0,8%		
	Rüzgâr türbini	1	3,7%	0,8%		
	Sosyal	İnsan	11	100,0%		
Diğer	El	6	42,9%	5,0%	14	11,7%
	Kitap kapağı	5	35,7%	4,2%		
	Para sembolü	3	21,4%	2,5%		
Medya	Metin	13	37,1%	10,8%	35	29,2%
	Şema	12	34,3%	10,0%		
	Çizim	4	11,4%	3,3%		
	Grafik	4	11,4%	3,3%		
	Logo	2	5,7%	1,7%		
Toplam		120		100,0%	12	0 100,0%

Dünya ve ağaç görselleri Portekizcede de önemli ölçüde yer almaktadır. Bunun dışında teknoloji teması altında en çok rastlanan görsel ampul olmuştur. Medya teması altında yer alan 35 görselin yanı sıra insan görseline de Portekizcede sıklıkla rastlanmıştır.

3.10. Rusça

Rusçada yazı dışında kalan temalar oldukça az sayıda görsel içermektedir. Analiz edilen resimlerin büyük çoğunluğu yalnızca logo, çizim ve grafiklerden oluşmaktadır. Bu dağılımların ayrıntısı Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12. Rusça tema sonuçları

Tema	Alt Tema	Alt Tema			Tema	
		Tema İçinde		Toplamda	n	%
		n	%	%		
Çevre	Dünya	1	100,0%	1,8%	1	1,8%
Teknoloji	Araba	2	67,0%	3,6%	3	5,5%
	Bina	1	33,0%	1,8%		
Sosyal	İnsan	5	100,0%	9,1%	5	9,1%
Diğer	Kitap kapağı	2	100,0%	3,6%	2	3,6%
Medya	Metin	32	73,0%	58,2%	44	80,0%
	Logo	5	11,0%	9,1%		
	Çizim	3	7,0%	5,5%		
	Grafik	2	5,0%	3,6%		
	Şema	1	2,0%	1,8%		
	Resim	1	2,0%	1,8%		
Toplam		55		100,0%	55	100,0%

Rusçada 44 adet medya temasına ait görsel tespit edilmiş bunu beş adet insan görseli izlemektedir. Diğer görseller çok düşük frekanslara sahiptir.

3.11. Türkçe

Türkçe görseller de en çok medya temasını takiben çevre ile ilgili görseller yer almaktadır. Türkçede yer alan tüm temalara ait ayrıntılar Tablo 13'ten incelenebilir.

Çevre teması altında en çok ağaç ve dünya görselleri yer almaktadır. Bunun dışında insan, kitap ve el görsellerine de Türkçede birçok kez rastlanmıştır. Medya temasında ise 46 görsel mevcuttur.

Tablo 13. Türkçe tema sonuçları

Tema	Alt Tema	Alt Tema			Tema	
		Tema İçinde		Toplamda	n	%
		n	%	%		
Çevre	Ağaç	12	34,3%	10,1%	35	29,4%
	Dünya	10	28,6%	8,4%		
	Çimen	5	14,3%	4,2%		
	Güneş	4	11,4%	3,4%		
	Geri dönüşüm	3	8,6%	2,5%		
	İnek	1	2,9%	0,8%		
Teknoloji	Binalar	6	35,3%	5,0%	17	14,3%
	Ampul	2	11,8%	1,7%		
	Rüzgâr türbini	2	11,8%	1,7%		
	Fabrika	2	11,8%	1,7%		
	Bilgisayar	2	11,8%	1,7%		
	Kablo	1	5,9%	0,8%		
	Geri dönüşüm	1	5,9%	0,8%		
	Tekerlekler	1	5,9%	0,8%		
Sosyal	İnsan	11	100,0%	9,2%	11	9,2%
Diğer	Kitap kapağı	5	50,0%	4,2%	10	8,4%
	El	4	40,0%	3,4%		
	Merdivenler	1	10,0%	0,8%		
Medya	Çizim	18	39,1%	15,1%	46	38,7%
	Metin	14	30,4%	11,8%		
	Şema	7	15,2%	5,9%		
	Logo	4	8,7%	3,4%		
	Resim	2	4,3%	1,7%		
	Grafik	1	2,2%	0,8%		
Toplam		119		100,0%	119	100,0%

3.12. Urduca

Urducada rastlanan görsellerin yaklaşık yarısı medya temasındadır (Tablo 14). Bunu %31 ile sosyal teması takip etmektedir. Teknolojiye ait hiçbir görsel rastlanılmaması ise ilgi çekicidir.

En çok görsel içeren temalardan biri olan sosyal teması daha çok kadın ve insan görsellerinden oluşmaktadır. Bunun dışında bu dilde elde edilen resimlerde büyük ölçüde görsellere rastlanmaktadır. Bunun dışında kalan görseller ise ancak çok düşük frekanslara sahiptirler.

Tablo 14. Urduca tema sonuçları

Tema	Alt Tema	Alt Tema			Tema	
		Tema İçinde Toplamda			n	%
		n	%	%	n	%
Çevre	Geri dönüşüm	2	50,0%	3,6%	4	7,3%
	Ağaç	1	25,0%	1,8%		
	Dünya	1	25,0%	1,8%		
Teknoloji	Teknoloji	0	0,0%	0,0%	0	0,0%
Sosyal	Kadın	5	29,4%	9,1%	17	30,9%
	İnsan	12	70,6%	21,8%		
Diğer	Konferans içeriği	2	33,3%	3,6%	6	10,9%
	Mücevher	1	16,7%	1,8%		
	Kitap kapağı	1	16,7%	1,8%		
	İki bardak su (kirli ve temiz)	1	16,7%	1,8%		
	Dolar	1	16,7%	1,8%		
Medya	Grafik	22	78,6%	40,0%	28	50,9%
	Metin	4	14,3%	7,3%		
	Çizim	1	3,6%	1,8%		
	Logo	1	3,6%	1,8%		
Toplam		55		100,0%	55	100,0%

4. Sonuç

Bu çalışmada yalnızca içerik analizi yapılmış, görsellerin kullanıldıkları bağlam ele alınmamıştır. Görselleri, kullanıldıkları bağlamda (kullanılan resimle neyin anlatılmak istendiği) anlam analizine tabi tutacak bir çalışmanın yapılması literatüre katkı sağlayacaktır.

Veriler genel olarak değerlendirildiğinde, %40’lık medya temasından sonra en dikkat çekici oran %16 ile çevre temasıdır. Bu durum, kurumsal sürdürülebilirlik kavramının tarihsel gelişim sürecinde de gözlenmektedir. Şöyle ki, sürdürülebilirlik kavramını ormanların ekonomik kullanımıyla ilgili kuralları anlatmak amacıyla ve çevresel bir yaklaşım olarak ilk kez kullanan Carl Von Carlowitz (1713)’den günümüze sürdürülebilir kalkınmanın temelde çevresel bir yaklaşım olarak geliştiği görülmüştür. Kavramın süreç içindeki gelişimi ekonomik ve sosyal konuları da kapsayarak, nesiller içi ve nesiller arası ihtiyaçları da dengeleyecek kalkınma modelleriyle geliştirilmiştir (Matiasek 2010: 27). Sürdürülebilirliğin sosyal ve ekonomik boyutlarından daha çok çevresel boyutunun dikkat çekmesini Sanayi Devrimi ile üretimde meydana gelen artışın doğal kaynakların aşırı tüketimi ile doğal ortam dengesinin bozulmasına neden olmasıyla ilişkilendirmek mümkündür.

Çevre, teknoloji, sosyal ve medya şeklinde sınıflandırmaya tabi tutulan görsellerin genel olarak kapsamı incelendiğinde; çevre temasında yeşil rengin tüm dillerde hâkim olduğu ve doğayı temsilen yaprak, çimen ve ağaç görsellerinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Teknolojik içerikte, enerjiyi temsilen ampul ve rüzgâr tribünlerine sıklıkla yer verilmiştir. Yoğunlukla insan, şehir ve ev görselleri sosyal temayı oluşturmaktadır. Şirket logoları ise medyada dikkat çekmektedir. Ayrıca el sembolü (care) koruma, bakma, ilgilenme anlamında sıklıkla dünya ile birlikte kullanılmıştır.

Bu çalışmanın en önemli sonucu ülkelere ve kültürlere göre kurumsal sürdürülebilirlik algısının değiştiği gerçeğini ortaya koymasıdır. İngilizcenin yoğun olarak kullanıldığı ülkelerin kültürleri, sosyoekonomik yapıları kültürel, ekonomik eğitim vb. oldukça farklıdır. En çok konuşulan diller listemizde ele alınan birçok dil için aynı şey söylenebilir. Tablolar incelendiğinde bu kültürel ayrışmanın görsellerin kullanımında da kendini gösterdiği görülmektedir. Bu ayrışmanın bir kanıtı görsel kullanım miktarları ile ilgilidir. Tablo 2 incelendiğinde İspanyolca, Portekizce, Türkçe ve İngilizce dillerinde bulunan görsel bileşenlerin sayısının Fransızca, Japonca, Rusça ve Urducaya göre neredeyse iki kattır. Bu dilleri kullanan kültürler yazı/şemadan çok kurumsal sürdürülebilirlik kavramını görseller ile anlatmayı tercih etmişlerdir. Yine bu dillerde çevre ile ilgili çok sayıda görsel bileşen bulunurken Japonca, Rusça ve Urducada çevre ile ilgili görsel bileşenler yok denecek kadar azdır. Benzer durum teknoloji içinde geçerli iken sosyal tema ile ilgili görsellerde bu farklılık azalmaktadır.

Tarama sonucunda sınıflandırılan görsellerin analizinde, kurumsal sürdürülebilirliğe yüklenen anlamın dillere göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Örneğin, bazı dillerin sınıflandırmasında (İngilizce, İspanyolca, Portekizce) kurumsal sürdürülebilirliğe çevresel boyutuyla yaklaşan görsellere yoğunlukla rastlanırken; birkaç dilin (Bengalce, Urduca, Çince) sınıflandırmasında ise kurumsal sürdürülebilirliğe sosyal boyutuyla yaklaşmış, insan ve toplumsal görseller odak noktası yapılmıştır. Özellikle daha çok teknolojik gelişimini tamamlamış ve belli bir refah seviyesine ulaşmış ülkelerde konuşulan dillerde teknolojinin çevre üzerindeki etkisi ile ilgili bir farkındalığın olduğu gözlenirken; teknolojisi daha az gelişmiş ülkelerde kullanılan dillerde ise insan faktörünün daha fazla öne çıktığını görmek mümkündür.

Teknoloji teması ele alındığında sırası ile Portekizce, Türkçe ve İspanyolca dillerinde açık farkla bir yükseklik gözükmektedir. Bu dillerde teknoloji ile ilgili görseller oldukça fazladır. Fransızca, Urduca, Almanca ve Çince dillerinde ise teknoloji ile ilgili

görseller yok denecek kadar azdır. Bunların dışında kalan dillerde ise yoğun olmamakla birlikte bazı teknoloji ile ilgili görsellere rastlanmaktadır.

Sosyal temasında en çok görsel Bengalce, Çince ve Urduca dillerinde kullanılmıştır. Her üç dilinde daha çok uzak doğuda yer alan ülkelerde yoğun olarak kullanıldığı hatırlanmalıdır. Bengalce ve Çince sosyal tema ile ilgili görsel bileşenler (genellikle insan) diğer dillere göre daha fazladır. Ayrıca Bengalce ve Urduca'nın konuşulduğu ülkelerin henüz teknolojik gelişmelerini tamamlamamış sosyoekonomik düzeylerinin düşük olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Fransızca, Almanca ve Rusça dillerinde ise bu temada çok az sayıda görsel rastlanılmıştır. Diğer ülkelerde sosyal teması altında yer alan görseller orta düzeyde frekanslara sahiptirler.

Medya açısından en çok görsel içeren diller Fransızca, Türkçe, Rusça ve Almancadır. Bunların dışında yer alan ülkeler birbirlerine yakın sayıda görsel içermekle beraber en düşük frekansa sahip diller sırası ile İspanyolca, Urduca ve Bengalce gelmektedir.

Analizlerde dikkat çekici bir başka nokta ise, kurumsal sürdürülebilirlik yaklaşımının gelişimine katkıda bulunan kavramlardan biri olan kurumsal sosyal sorumluluğa yönelik pek çok görselin (şirket logoları, ödül törenleri, faaliyet raporları vb.) yer almasıdır. Montiel (2008: 246) farklı geçmişlere sahip olan bu iki kavramın ortak bir geleceğe doğru ilerlediğini ayrıca, sosyal ve çevresel konuları ekonomik sorumluluklarla dengeleyen bir vizyonu paylaştıklarını belirtmiştir. Van Marrewijk (2003: 102) de kurumsal sürdürülebilirlik ve kurumsal sosyal sorumluluğun benzer, ancak aralarında birkaç küçük farklılığın olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle kurumsal sosyal sorumluluk ve kurumsal sürdürülebilirlik görsellerinin iç içe geçmesi olası görülmektedir. Kurumsal sosyal sorumluluk daha çok finansal olmayan toplumsal faaliyetlere yoğunlaşırken; kurumsal sürdürülebilirlik, işletmelerin çevre üzerindeki etkileri ve çevresel faktörlerin işletme üzerindeki etkilerine yoğunlaşmaktadır (Pirnea, Olaru ve Moisa 2011: 39).

Bu çalışma bizlere hem global anlamda “kurumsal sürdürülebilirlik” kavramının nasıl algılandığı ile ilgili ipuçları vermekte, hem de farklı dilleri kullanan toplumların bir tek kavrama ne kadar farklı bakış açıları ile yaklaştığını göstermektedir. Özellikle ekonomik olarak gelişmiş toplumlarda yoğunlukla kullanılan dillerde çevre ile ilgili görsellerin yoğun olduğu gözlenirken; henüz gelişimini tamamlayamamış ülkelerde kullanılan dillerde ise insan faktörünün öne çıktığı görülmektedir. Son olarak Türkçe ile

yapılan taramayla elde edilen görsellerin daha çok batılı dillerde rastlanılan görseller ile hem oran hem de içerik anlamında benzerlikler gösterdiğini belirtmek gerekir.

Kaynakça

AUSTIN, Peter (2006). "Survival of languages", *Twentyfirst Annual Darwin College Lecture Series 2006: Survival, Lecture 3: 3 February 2006*, London: School of Oriental and African Studies.

BANSAL, Pratima (2005). "Evolving sustainably: A longitudinal study of corporate sustainable development", *Strategic Management Journal*, 26(3): 197-218.

BENN, Suzanne, DUNPHY, Dexter ve GRIFFITHS, Andrew (2006). "Enabling change for corporate sustainability: An integrated perspective", *Australasian Journal of Environmental Management*, 13(3): 156-165.

DYLLICK, Thomas ve HOCKERTS, Kai (2002). "Beyond the business case for corporate sustainability", *Business Strategy and the Environment*, 11(2): 130-141.

ETHNOLOGUE (2016). "Summary by language size", Erişim Tarihi: (<https://www.ethnologue.com/statistics/size>).

FIGGE, Frank ve HAHN, Tobias (2012). "Is green and profitable sustainable? Assessing the trade-off between economic and environmental aspects", *International Journal of Production Economics*, 140(1): 92-102.

GANESCU, Mariana Cristina (2012). "Corporate social responsibility, a strategy to create and consolidate sustainable businesses", *Theoretical and Applied Economics*, 19(11): 91-106.

LEE, Ki-Hoon ve BALL, Robert (2003). "Achieving sustainable corporate competitiveness: Strategic link between top management's (green) commitment and corporate environmental strategy", *Greener Management International*, Winter(44): 89-104.

MATIASEK, R. (2010). Corporate sustainability: Company strategies and consumers, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), University of Graz, Graz, Austria.

MOLINA-AZORÍN, José F., CLAVER-CORTÉS, Enrique, LÓPEZ-GAMERO, Maria D. ve TARÍ, Juan J. (2009). "Green management and financial performance: A literature review", *Management Decision*, 47(7): 1080-1100.

MONTIEL, Ivan (2008). "Corporate social responsibility and corporate sustainability: Separate pasts, common futures", *Organization & Environment*, 21(3): 245-269.

PIRNEA, Ionela Carmen, OLARU, Marieta ve MOISA, Cristina (2011). "Relationship between corporate social responsibility and social sustainability", *Economy Transdisciplinarity Cognition*, 14(1): 36-43.

SCHALTEGGER, Stefan, HERZIG, Christian, KLEIBER, Oliver ve MÜLLER, Jan (2002). *Sustainability management in business enterprises: Concepts and instruments for sustainable organisation development* (3935630182), Bonn, The Federal Ministry for the Environment, Nature conservation and Nuclear Safety (BMU), Division for Environment and Economy: http://www2.leuphana.de/umanagement/csm/content/nama/downloads/pdf-dateien/nmu_fs_engl_final.pdf.

SCHALTEGGER, Stefan, WINDOLPH, Sarah Elena, HARMS, Dorli ve HÖRISCH, Jacob (ed.) (2014). *Corporate sustainability in international comparison: State of practice, opportunities and challenges*, Cham: Springer International Publishing.

SHARMA, Sanjay ve RUUD, Audun (2003). "On the path to sustainability: Integrating social dimensions into the research and practice of environmental management", *Business Strategy and the Environment*, 12(4): 205-214.

SHRIVASTAVA, Paul ve HART, Stuart (1995). "Creating sustainable corporations", *Business Strategy and the Environment*, 4(3): 154-165.

VAN MARREWIJK, Marcel (2003). "Concepts and definitions of CSR and corporate sustainability: Between agency and communion", *Journal of Business Ethics*, 44(2-3): 95-105.

WAGNER, Marcus ve SCHALTEGGER, Stefan (2004). "The effect of corporate environmental strategy choice and environmental performance on competitiveness and economic performance: An empirical study of EU manufacturing", *European Management Journal*, 22(5): 557-572.

WEBER, George (1997). "Top languages: The world's 10 most influential languages", *AATF National Bulletin*, 24(3): 22-28.

ZHANG, Feng, RIO, Maud, ALLAIS, Romain, ZWOLINSKI, Peggy, CARRILLO, Tatiana Reyes, ROUCOULES, Lionel, MERCIER-LAURENT, Eunika ve

Mustafa Nuri URAL, Özlem TUNA, “Kurumsal Sürdürülebilirliğin Dünyanın En Çok Konuşulan Dillerinde Çevrimiçi Görsel Algısı”, *Mavi Atlas*, 7(2)/2019: 220-242

BUCLET, Nicolas (2013). "Toward an systemic navigation framework to integrate sustainable development into the company", *Journal of Cleaner Production*, 54: 199-214.

Makale Geliş | Received: 17.09.2019
Makale Kabul | Accepted: 04.10.2019
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.621266

Recep ÇELİK

Doç. Dr. | Associate Prof.
Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Letters, Department of History, Gumushane-TURKEY
ORCID: 0000-0002-4050-3812
celikrcp@hotmail.com

Hüseyin Rauf (Orbay) Bey'in Hindistan Seyahati ve Faaliyetleri*

Öz

Hint Müslümanlarının Türklere olan muhabbeti Rauf Orbay'ın Hindistan seyahati ile zirveye çıkmıştı. Rauf Bey bu seyahatinde Türk-Hint dostluğuna vurgu yapmıştı. Kendisi Hindistan'da gittiği her yerde coşku ve sevinç gösterileriyle karşılanmıştı. Siyasi nedenlerle yurt dışında yaşamak zorunda kalan Rauf Bey'in siyaset dışında kalması dikkat çekicidir. Seyahatte gündemin en önemli hususu hilafet meselesiydi. Rauf Bey hilafetin Türkler için artık taşınamayacak kadar ağır bir yük olduğunu belirtmiş ve kaldırılmasının haklı nedenlerini ortaya koymuştu. Rauf Bey'in muarızları kendisini halifeci-sultancı bir şahsiyet olarak görürken Rauf Bey beyanatlarıyla bunun aksi bir portre çizmiştir. Hintliler Rauf Bey'i Mustafa Kemal Paşa'dan daha üstün görmüş ancak O bunu kabul etmemiştir. Aleyhte propagandalara rağmen Türkiye Cumhuriyeti'nin itibarını düşürecek söylemlerden uzak durmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hint Müslümanları, Türkler, Rauf Bey, Hilafet, Türkiye Cumhuriyeti.

Hüseyin Rauf's (Orbay) India Travel and Activities

Abstract

With Mr. Rauf Orbay's India travel, Indian Muslims' affection to Turks reached its peak. In this travel, he emphasized on Turk-Indian friendship. When he went to India, he was welcomed with cheers and enthusiasm. It is remarkable that Mr. Rauf Orbay who has been obliged to stay abroad with political reasons has stayed out of politics. The most important matter in this travel was the caliphate issue. He has indicated that caliphate was a very heavy burden for Turks and proved justification of abolition of caliphate. While his opponents have seen him as a fan of caliphate and sultan, Mr Rauf Orbay has made a converse impression with his statements. Indians has regarded Mr Orbay as superior to Mustafa Kemal Pasha but he has rejected this kind of understanding. Despite opposite propagandas, Mr Rauf Bey has kept away from statements that disgrace Turkey Republic's esteem.

Keywords: Indian Muslims, Turks, Mr. Rauf Orbay, Caliphate, Turkey Republic.

* Bu makale Geçmişten Günümüze Türkiye-Hindistan İlişkileri Uluslararası Sempozyumunda (Jawaharlal Nehru University, New Delhi, 26-27 Mart 2015) sunulan bildirinin yeniden düzenlenmiş hâlidir.

1. Giriş

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasından sonra Rauf Bey, rahatsızlığı dolayısıyla sıhhiye heyetinden aldığı rapor ve meclisin izniyle “tropik malarya” tedavisi için Avusturya’nın bu sahada meşhur Bad-Gaschtein (Alkan 2004: 622) kaplıcalarına gitmiş, buradan da Dr. Adnan Adıvar ile Halide Edip’i ziyaret amacıyla Londra’ya geçmişti. Bu sırada kendisine Londra Türk Büyükelçiliğinden İzmir suikastı teşebbüsünde teşvik ve tahrik edici rol oynadığı gerekçesiyle teslim olması gerektiği bildirilmişti. Nitekim İstiklal Mahkemesi Rauf Bey’i on yıl sürgün cezasına mahkûm etmişti (Orbay 2004: 195-196). Rauf Bey’in mecliste “teşri-i masuniyeti” kaldırılmadan hakkında hüküm verilmişti. Rauf Bey İstiklal Mahkemesinin hakkında verdiği kararı adil bir mahkemede düzeltme imkânı bulamadığı için hayatını yurt dışında geçirmeye mecbur kalmıştı (Rauf Orbay’ın Hatıraları Tarihsiz: 29). Bu kararı kesinlikle kabul etmeyen Rauf Bey, hakkında verilen hükmün 26.10.1933 tarihli Af Kanunu ile kalkmasından sonra 05.07.1935’te zorunlu nedenlerden dolayı yurda döndü. 03.12.1935’te de Bakanlar Kurulu kararı ile kendisine emekli aylığı bağlandı. CHP Genel Başkanlık Divanı 22.10.1939 tarihli beyannamede Orbay’ı TBMM VI. dönem açık bulunan Kastamonu milletvekilliği için aday gösterirken onun İzmir Suikastı olayı ile bir ilgisinin olmadığı vurgulanmıştı. Ayrıca Rauf Bey, İzmir Suikastı davasını Askerî Temyiz Mahkemesi Reisliğinde yeniden açarak beraat etmişti (Türk Parlamento Tarihi 1993: 882; Orbay 2018: 674, 686).

Zaten yurt dışında olmasıyla bundan sonra Rauf Bey’in sürgün hayatı başlayacak, devlete göre firari, kendi vicdanına göre ise sürgünde bir vatansever olarak 5 Temmuz 1935’te İstanbul’a ayak basana kadar sürgün hayatı devam edecektir. Rauf Bey kendi ifadesiyle, “artık vatandaşın hak ve hürriyetlerine kavuşacağı devrin gelmesini” bekleyecektir (Kocahanoğlu 2012: 671-673).¹ Bir iddiaya göre; Rauf Bey mahkûm edilip siyasetin dışında yurt dışında yaşamaya mecbur edilince, onun çocukluk çağından beri gün gün satırlaştırdığı ve yaşadığı devir, hakikatleri sergileyen vesikalar-belgeler, vatan, millet ve hatta dünya için düşünceleri yok edilmek istenmişti (Şasa 1991: 113-114).

Rauf Bey siyasi hayatı boyunca Türk-İngiliz dostluğunun sürekli ve ateşli bir savunucusu olmuş ve bu gaye için nüfuzunu kullanmak üzere hazır bulunmuştur (The National Archives/Foreign Office 371/87934). Zira mahkûm edildiğinde de

¹ Rauf Bey’in İzmir suikastı davasındaki yerini tespit etmek bu çalışmanın konusu dışındadır. Ancak bir örnek vermek gerekirse Kılıç Ali anılarında Rauf Bey’i suikast tertibinin içinde görürken İsmet Paşa ise tersini düşünmektedir (Kılıç Ali 2008: 419-422, İnönü 2006: 475-476).

Londra’daydı. Rauf Bey’in Hindistan seyahati, Balkan Harbi sırasında Hint sıhhiye heyeti olarak yardım için İstanbul’a geldikleri zaman tanıştığı Dr. Ensari ve Ş. Kuşeri gibi dostlarının daveti münasebetiyle gerçekleşmiştir (Orbay, 2004: 235-236). Lahor’da çıkan *İnkılap* gazetesi de Dr. Ensari’nin gayret ve çalışmaları neticesinde Rauf Bey’in Hindistan’ı ziyareti dolayısıyla ona karşı müteşekkir olduğundan bahsediyordu (BCA 030.10 106.692.10. 29 Nisan 1933). Rauf Bey’in Hindistan’da verdiği konferanslar Camia-ı Milliye-i İslamiye’de yurt dışından davetli misafirlerin verecekleri konferansların birinci serisini teşkil edecekti (BCA 121.10. 1.2.1. Tarihsiz).² Türk makamlarınca “firari Rauf” olarak nitelendirilen Rauf Bey Delhi’de üç (Delhi’deki konferanslara Dr. Ensari başkanlık etmişti), Lahor’da iki konferans vermiş, bu konferanslarda Türkiye’nin geçmişi, mevcut durumu ve geleceğinden bahsetmiş, eski Türkiye için muvafık değerlendirmelerde bulunmamış, yeni Türkiye hakkında ise açık isnatlarda bulunmaksızın eleştirel değerlendirmeler yapmış, bu durumun devamı halinde Türkiye’nin geleceğinden endişeli olduğunu ifade etmişti (BCA 030.10. 106.692.10. 10 Nisan 1933). Türk hükümeti ise Rauf Bey’in Hindistan’daki hareketlerini ve faaliyetlerini yakından takip etmiş, elçilikleri ve konsoloslukları vasıtasıyla raporlar yazdırmıştır. Onun olası hilafet hareketleri çerçevesinde siyasi bir takım faaliyetler içerisinde olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurarak Türkiye aleyhine gelişebilecek durumlar üzerine teyakkuzda olmuştur.

Rauf Bey’in Hindistan seyahati ve buradaki faaliyetlerine değinilmiş tespit edilen üç çalışma söz konusudur. İlkinde Cemil Koçak, *Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler* adlı eserinde Rauf Bey’in muhalif kişiliği üzerinden Hindistan seyahatini Türkiye Cumhuriyeti açısından doğurabileceği muhtemel neticeler üzerinden ele almıştır. Sonrakiler ise Selçuk Duman, “Atatürk Dönemi Türkiye-Hindistan İlişkileri”, Sevilay Özer-Ramazan Baş, “1933 Yılında H. Rauf (Orbay) Bey’in Hint Müslümanlarına Verdiği Konferanslara Dair” adlı çalışmalarıdır. Her iki çalışmada da Rauf Bey’in Hindistan seyahatine ve buradaki faaliyetlerine çeşitli yönlerden değinilmiştir. İlk çalışmada Rauf Bey’in Hindistan ziyareti Türk-Hint ilişkileri çerçevesinde ele alınırken sonrakinde Rauf

² Camia-ı Milliye-i İslamiye, Aligarh’ta 1920’de kurulmuş bir Hint-İslam üniversitesidir. Bilgi için bkz. (Bırışık 2016: 244-246). Dr. Ensari bunun haberini vermişti. Zira her sene Avrupa, Türkiye, Mısır, İran ve Amerika’nın meşhur ilim adamları Hindistan’a davet edilip verecekleri nutuk ve konferanslar yayımlanarak Müslümanların aydınlatılması üzerine çalışılmasına karar verildiğini belirtmişti. Davet edilecek ilim adamları Camia-ı Milliye-i İslamiye’de iki ay kadar kalıp onların her türlü ihtiyaçları karşılanacaktı. Bu ilim adamlarının konuşmaları ayrıca bir ilim ve siyaset serisi mahiyetinde telakki edilecek ve öğrencilerin bundan istifade etmeleri sağlanacaktı. Kendileriyle iletişim hâlinde olunup Hindistan’a geleceklerini haber veren Fransa, Almanya ve İsviçre’de profesörler bu girişimin fikir safhasından fiiliyata geçmesini sağlamıştı (BCA 121.10. 1.2.1. Tarihsiz).

Bey’in Millî Mücadele öncesi dönemden itibaren faaliyetlerinden başlayarak Hindistan seyahatine gelmiş ve burada verdiği konferanslar üzerinde durulmuştur. Bu çalışma ise Hindistan seyahatini; Rauf Bey’in faaliyetleri ve verdiği konferanslar, hilafet meselesi ve bu meseleye dair görüşleri ile kendisinin Mustafa Kemal Paşa ile karşılaştırılması başlıklarında inceleyecektir.

2. Rauf Bey’in Hindistan’daki Faaliyetleri

Rauf Bey 1926-1935 yılları arasında yurt dışında kalmıştı. Londra’daki eski dostlarının şilepleriyle yalnız yemek parasını ödeyerek Mart 1933’te Hindistan yolculuğuna çıkmış, Hayber, Bombay, Bhupal, Hayber Geçidi’ne kadar Hindistan’ı baştanbaşa dolaşmıştı. Muhammed Ali Cinnah ve Mahatma Gandhi gibi liderlerle tanışmıştı. Kendisi için düzenlenen aslan ve kaplan avlarına katılmıştı. Hint aydın ve üniversite gençlerine Kurtuluş Savaşı ve Türk devrimi ile ilgili konferanslar vermişti (Çavdar Tarihsiz: 138-139, Keskin, 2014: 287). Resmî bir kimliğinin olmadığını ve düşüncelerinin sadece şahsını ilgilendirdiğini açıkça ortaya koymuştu (Kutay 1992: 343). Rauf Bey dönüş yolunda Kahire’de birkaç gün kaldıktan sonra 16 Mayıs 1933’te Fransa’ya dönmüştü (Koçak 2011: 26).

İnkılap gazetesi Rauf Bey’in Hindistan’a geleceği haberini aldığı anda bunu “bir ananın muhabbet ve hasretle evladının gelmesini bekleme” olarak tarif etmişti. Rauf Bey gelince de haberi “bu müjdeye canım feda etsem revadır” cümlesiyle okuyucularına müjdelemişti. Gazete geçmiş yüzyıllarda İslam büyüklerinden Müslümanlığın iftihar vesilesi olarak birçok kimsenin geldiğini fakat Türk milletinin ettiği cihadın hiçbir yerde edilmediğini yazıyordu. Türk milletinin büyük çarpışmalardan geçtiğini ve son 20-25 yıl zarfında bu milletin içinden kıymetli ve büyük kimseler yetiştiğini, başka milletlerin asırlarca bu kadar önemli kimse çıkaramadığını söylemiş, Enver, Niyazi, Mahmut Şevket, Sait Halim, Talat, Cemal, Mustafa Kemal gibilerine bir daha rastlanılamayacağını belirtmişti. Türkler bu kimseleri yetiştirmekle tüm dünya milletlerine başarılarıyla üstün gelmişti. Bu kimseler İslam yolunda her türlü fedakârlığı yapmış ve kendini feda etmişti. Hatta bu aşk ile şehadet şerbetini içmişti. Bütün İslam milletleri onlara minnettardı. Rauf Bey ise bütün bu sayılan şahsiyetler içerisinde en seçkin ve üstün olanıydı. Buna göre; “bu zatın isar ve fedakârlık hissi mücella bir ayna gibi bir saniye için bile hiçbir türlü gazez ve marazla lekedard olmamıştı”. (BCA 121.10. 1.2.1. Tarihsiz). Nitekim Hindistan’a teşrif eden Rauf Bey’i, “bu gayur ve büyük mücahidi” bütün Hintlilerin, özellikle Müslümanların ziyaret etmeleri kendileri için ilahi bir nimet kabilindendi. Rauf Bey ile

şereflenenler yüksek şahsiyette şeref, olgun ahlakın, zengin kişiliğin ve fedakarlığın en büyük örneğini göreceklardı (BCA 121.10. 1.2.1. Tarihsiz).³

Rauf Bey Hindistan’a dostlarını ve Türk muhiplerini ziyaret etmek için geldiğini, Balkan harbi esnasında Hilal-i Ahmer’e yardım etmiş olan bazı Hintli doktorlar ile de tanışıklığı olduğunu ve bu kimselerle buluşmak için Delhi’ye geçeceğini söylemişti. Rauf Bey, Delhi’de istasyonda kendisini tanıyan ve seven birçok Müslüman tarafından coşkuyla karşılanmıştı. Kendisiyle mülakat yapmak isteyen *The National Call* gazetesi muhabirine, Delhi’ye siyasi bir maksatla gelmediğini belirtmişti. Camia-ı Milliye-i İslamiye üyelerinden Dr. Zakir Hüseyin’in kendisini yeni Türkiye hakkında birkaç söz söylemeye davet ettiğinden bahsederek Türkiye’nin mevcut siyasetinden söz etmeyeceğini ifade etmişti. Yine ısrarla, son iki yüzyıl içinde her tarafta büyük bir ilgi çekmiş olan Türkiye’nin kültür ve siyasette yaptığı inkılaplardan bahsetmesini isteyen muhabire Rauf Bey, hatip olmadığını, asıl mesleğinin denizcilik olduğu karşılığını vermişti. Konu olarak son otuz sene içerisinde Türkiye’yi meşgul etmiş meseleleri seçeceğini, bu manada Türkiye’nin maruz kaldığı zorlukların diğer Avrupa memleketlerinin karşılaştığından çok daha önemli ve karışık olduğunu söylemişti. Buna göre Türkiye doğu ile batı tesiri altında yaşamaya mecbur kalarak ikisi arasında uyuma zemini bulmaya çalışan bir memleketti. Rauf Bey yine muhabire, büyük memleketlerini görmeye ve uzun süreden beri buluşmak istediği Dr. Ensari gibi Müslüman dostlarıyla görüşmek için geldiğini belirtmişti. Rauf Bey, “bu zevat bize kardeşlerimizin yapamayacağı iyilikleri yapmışlardır” diyerek yeni Türkiye’den bahsetmek istemediğini ancak istenirse altı yıl önce terk ettiği Türkiye’nin tarihinden ve siyasetinden bahsedebileceğini ifade etmişti (BCA 030.10. 106.692.7. 4 Nisan 1933).⁴

Rauf Bey Delhi’de “Âli Osman ve İnkılap Başlangıcı”, “Nasyonalizm, Panturanizm ve Panislamizmin Keşmekeşleri”, “Türkiye ve Harb-i Umumi”, “Bugünkü Türkiye ve İlerideki Mümkünat” adlı konferanslar vermişti (BCA 030.10. 106.692.10. 29

³ Rauf Bey için yazılan şiir şöyledir: “Sonbahar mevsiminin zulüm ve taarruzundan ağaç yaprakları döküldü. İlkbahar gibi bizim ekinlerimiz üzerinde uğra geç. Çoluk çocuk genç ihtiyarlarımız mahcup baş ve alınlarıyla. Sana tazim için secdeye kapanacaklardır” (BCA 121.10. 1.2.1. Tarihsiz).

⁴ Dr. Ensari, Edinburgh Tıp Fakültesini bitirmiş, Londra’da kendi zamanında Charing Cross hastanesinde dahiliye, Lock hastanesinde cerrah olarak çalışmış tek Hintli doktordu. Müslümanlar arasında “garp doktorluğunu” başarıyla temsil ettiği gibi tüm Hindistan’da da meşhur birkaç doktor arasında yer almaktaydı. Dr. Ensari’nin Türkiye’ye ve Türklere karşı beslediği takdir ve muhabbet diğer Hint Müslümanlarınkinden farklıydı. O, sırf Müslümanlık hisleriyle Türklere bağlı değildi. Daha çok yeni ve inkılapçı Türkiye’ye bağlıydı. Hindularda da Türkiye’ye karşı alaka uyandırarak onlara genç Türkiye’yi sevdirmişti. Hatta genç Türkiye’yi sevmek Hindu ve Müslüman gençliğini bir araya getiren, birbirine bağlayan önemli unsurlardan biri olmuştu. Dr. Ensari, siyasette halkın güvenini kazanmış, Hindistan’ın kafa ve ahlak bakımından nüfuzlu bir politikacıydı (Adivar 2014: 41-42).

Nisan 1933). Camia-ı Milliye-i İslamiye’de Türk-Hint dostluğundan bahseden Rauf Bey şunları kaydetmişti: “Bütün dünyadan rabıtamız kesildiği ve Türklerin şiddetli bir musibet devri geçirdikleri zamanda izhar ettiğiniz dostluk ve yardımınızı Türkler hiçbir vakit unutmayacaklardır” (BCA 030.10. 106.692.10. 20 Mayıs 1933).

Rauf Bey 18 Mart 1933’te Aligarh Kız Kolejini ziyaret etmişti. Kendisi burada, çehresi nurlu, güler yüzlü ve bir Avrupalı ten rengine sahip olarak tarif edilmişti. Hintli Müslümanlara “hemşerilerim” şeklinde hitap eden Rauf Bey kolejde kızlara verdiği nutukta Hint Müslümanlarının da ileride Türkler gibi şanlı bir millet olmayı esasa aldıklarını ifade etmişti. Ona göre bir milletin kadınları tahsilli olmadıkça o millet dünyada muvaffak olamazdı. Bilgili olan milletler dünyada hürmet sahibi ve başarılı olacaklar, cahiller de bundan mahrum kalacaktı. Türkler de tecrübe ederek, ferdi veya millî muvaffakiyetlerde bir milletin ilerleme ve yükselmesinin ilkel hayatın terbiyesi ile olacağını anlamışlardı. Türk milleti bu gerçekten uzaklaşınca hasta adam unvanını almıştı. Fakat şimdi ise aynı Türkler diğer milletlerin gözünde hürmete değer görülmeye başlanmış, kimse onu hakir göremez hale gelmişti. Türk inkılabının sebebi de buydu. Türk kadını uyanmıştı. Rauf Bey, kadınların tahsil ve irfanı noktasında başka hiçbir memlekette olmadığı kadar İslam nüfusa sahip Hint Müslümanlarının dikkatlerini çekmişti (BCA 030.10. 106.692.10. 20 Mayıs 1933). Yine gerçekten yükselmek ve ileri gitmek hisleri Hint Müslümanlarının kalbinde uyanmışsa Rauf Bey onlara, kadınlarının talim ve terbiyelerine özen göstermeleri ve önem vermeleri gerektiğini tavsiye etmişti (BCA 121.10. 1.2.1. Tarihsiz). Kolej kâtibi, Rauf Bey’in ardından kız öğrencilerine dönerek Rauf Bey için “Bu dünyanın en büyük insanlarından biri, ölüyü diriltiren ve bu asırda mucize gösteren Türk milletinin büyüklerinden biridir” ifadesini kullanmıştır. Sözlerine devamla şu cümleleri sarf etmiştir:

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve diğer birkaç arkadaşıyla kendi canlarından vazgeçerek millet için göğüslerini siper etmişlerdi. Hamidiye gemisinin kaptanı Rauf Bey’di ve bu geminin kritik bir zamanda yaptığı destansı işler yalnız Türkler için değil bütün dünya milletleri için ibret dersiydi. Hamidiye büyük bir güce karşı koymuştu fakat gerçekte bu güce karşı koyan tüm dünya Müslümanları için emsalsiz bir örnek olan Rauf Bey’in şahsiyetiydi. Cüreti ve fedakârlığı ile düşmanlara karşı durmuştu. (BCA 030.10. 106.692.10. 20 Mayıs 1933).

Onun ağızından dökülen mübarek sözler Müslümanların kulağına küpe olmalı, hiçbir zaman unutulmamalıydı. Kolej kâtibi insanlara evlerine döndüklerinde “böyle büyük bir Müslüman görmekle Cenab-ı Hak bizi bahtiyar etti” denilmesini telkin etmişti (BCA 121.10. 1.2.1. Tarihsiz).

23 Mart'ta Kalküta ekspresiyle Lahor'a gelen Rauf Bey'i yüzlerce Müslüman istasyonda bekliyordu. Medrese öğrencileri de özel bayraklarla istasyonda hazır bulunuyordu. Rauf Bey, aslında Hudut ekspresiyle Lahor'a gelecekti fakat planlananın dışında belirtildiği gibi Kalküta ekspresiyle ve saatinden önce varmıştı. Hudut ekspresine göre kendini ayarlayan Müslümanlar üzülmelerini diye Rauf Bey istasyonda bir süre beklemişti. Burada onu ileri gelenlerden aralarında Allame-i İkbâl'in de (Muhammed İkbâl) bulunduğu birçok zevat karşılaşmıştı. “Yaşasın Gazi Rauf Bey” ve tekbir sesleri arasında büyük bir iştiyakla karşılanan Rauf Bey de bu karşılaşmadan memnun kalmıştı. Rauf Bey Hint Müslümanlarına, Türklere karşı besledikleri hemdertlik hislerinden dolayı Türk milleti adına teşekkür etmişti. Ardından Lahor İslam Koleji'nde Pencap Eyaleti Maarif Nazırı Melek Firuz Hannun'un başkanlığında bir konferans vermişti. Konferansta “Türk Milletinin Fütuhâtı İptidaiyesi”, “Saltanat-ı Osmaniye'nin Tesisi”, “Türk Saltanatının İnhitâtı”, “Harb-i Umumiye İştirak ve Mağlubiyeti”, “Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Riyaseti Altında Yeniden Dünyaya Gelişi Sergüzeşleri” başlıklarında konuşmalar yaptı. Halk, salonu hıncahınc doldurmuştu. Şehrin ileri gelenlerinin çoğunun hazır bulunduğu salonda tekbir sesleri eksik olmuyordu. Konferansın sonunda halk büyük bir muhabbet ve arzuyla Rauf Bey'in etrafını sarmış, onu takdir etmişti (BCA 030.10. 106.692.10. 20 Mayıs 1933).

Bombay'da ise *Hilafet* gazetesini ziyaret eden Rauf Bey ile gazete çalışanları uzun süre ayrı yaşayan kardeşlerin kucaklaşması gibi kucaklaşmışlardı. Gazeteye göre “Türkiye'nin bu şayan-ı iftihar evladı” herkesle kucaklaşırken kardeşlik, dostluk ve İslam muhabbetinin bu görüntüsü görülmeye değerdi. Şevket Ali'nin oğlu Zahit Ali ve Mevlâna İrfan herkesi Rauf Bey'e takdim etti. Rauf Bey siyasetten tamamen uzak durmağa kararlı olduğundan siyasetten bahsedilmiyordu. O Müslümanlarla görüştüğünden dolayı son derece sevinçli olduğunu, Hint Müslümanlarının İslam derdiyle dertlendiklerini, onlarda gördüğü “mezhebi uyanıklığı” ve “uhuvvet-i milliyeyi” başka hiçbir Müslüman memleketinde görmediğini söylemişti. Mevlâna Mehmet Ali ve kardeşi Şevket Ali (Hint İslam hareketi reislerinden) hakkında beslediği hürmet ve saygıyı tekrarlar ifade etmişti. Yine Şevket Ali ile aralarındaki muhabbeti ortaya koymuştu (BCA 030.10. 106.692.10. 29 Nisan 1933).⁵ Gazeteye göre bütün Hintliler ve özellikle Müslümanlar için “mücahit” Rauf Bey'i ziyaret etmek bir “nimet-i ilahiye” idi. Bu büyük zatın ziyaretiyle müşerref olacak kimse kendi kendine bağırıp, “Hâlihazırda bundan daha iyi şerafet sahibi fezail-i ahlakiye numunesi görülmemiştir” diyecekti (BCA 030.10. 106.692.10. 29 Nisan 1933).

⁵ Şevket Ali; siyasetçi ve Hindistan hilafet hareketinin önderlerinden. Bkz.: Özcan 2010: 30.

Türk hükümeti Rauf Bey’in Hindistan seyahatinde Hint-İslam teşkilatıyla temas ve ilişkisiyle Hindistan’da Türkiye aleyhine çalışıp çalışmadığı hususlarını soruşturmuştur. Fakat Rauf Bey Hindistan seyahatinde kiminle temas ettiyse Türkiye aleyhinde hareket etmediği gibi bilakis lehte sözler söylemiş ve Türkiye’nin İslam ülkeleri içerisinde medeniyet yolunda örnek alınması gereken bir ülke olduğunu ileri sürmüştü (BCA 030.10. 258.736.12. 9 Ekim 1933). Rauf Bey Kâlkûta, Lahor, Allahabad, Peşaver gibi her gittiği yerde aydınından halkına büyük kalabalıklar tarafından karşılanmıştı. Buralarda halk adeta coşmuş, O’nun elini öpmek için birbirini ezmiş, fotoğraflarını çekmişti (BCA 121.10. 1.2.1. Tarihsiz).

3. Hilafet Meselesi ve Rauf Bey

Kurtuluş Savaşı yıllarında Hint Hilafet Merkezi’nin Millî Mücadeleye parayardımları için yaptığı davete Antalya Milletvekili Rasih Hoca Efendi başkanlığında bir heyet gönderilmişti. Hint Müslümanları gelen heyeti öyle büyük sevgi gösterileri ile karşılamıştı ki Hindistan genel valiliği bu durumdan kuşulanmıştı. Millî Mücadelenin sadece Türkiye’nin değil, dünyanın mazlum milletlerinin kurtuluş ümidi olduğu idrakinden hareketle tedbir alma ihtiyacı hissetmişti ve davet sahiplerini konu dışına çıkılmaması hususunda uyarılmıştı (Kutay 1992: 342-343). Türklerle Hint Müslümanlarının rabıtası o kadar güçlüydü ki “İstanbul’da bir Türk hapşırırsa Lahor’da bir Müslüman nezle olur” hassasiyeti söz konusuydu. Bunu hem Türkler hem de Güney Asya Müslümanları ortak düşmanlarına karşı kullanmışlardı (Öke 2005: 206). Çünkü Hint Müslümanları için Hindistan fiziksel, İslam ise ruhsal bir anlam ifade etmektedir (Ahmed 1990: 236). Fakat cumhuriyetin ilanıyla esasında halifelik, toplumda ve ümmet içerisinde yeri ve anlamı olmayan bir duruma gelmişti (Uluğ 1975: 175). Hilafetin kaldırılmasına dair kanunun ilk maddesinde “Halife hal edilmiştir. Hilafet hükümet ve cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan hilafet makamı mülgadır” denilmek suretiyle hilafet kaldırılmıştı (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 2, Cilt: 7: 28). Halifeliğin 3 Mart 1924’te kaldırılarak cumhuriyetin “mana ve mefhumunda” esasen var olduğu ilan edilmesiyle içte ve dışta başkaldırı ihtimalleri önlenmeye çalışılmıştı (Uluğ 1975: 175-190).

Hilafet, dünyadaki Müslümanları bir paydada birleştiren önemli bir unsurdu. Nitekim böylesine bir aracın bir anda kaldırılması hilafet hareketinin çökmesine neden olmuş, varlık nedenini de ortadan kaldırmıştı. Hindistan’daki siyasetin görüntüsünü değiştirmişti. Müslüman aydın kümelerin birliği kaybolmuş, ulema geçici de olsa ulusal sahneden çekilerek etkisizleşmişti. Hint Hilafet hareketinin önderlerinden Muhammed

Ali ve arkadaşları büyük bir hayal kırıklığına uğramışlardı. Muhammed Ali, önceleri bunun bir İngiliz propagandası olduğunu düşünerek biraz beklemiş, fakat meselenin hakikati anlaşılınca Aligarh Camiiindeki vaazında Türklerin kendilerini “kirli mendil” gibi kullandıklarını söyleyerek karardan duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir (Öke 1999: 134, Sadiq 2018: 136, Özcan 2005: 499). Ona göre hilafet İslam’ın özü idi ve Türkler hilafeti kaldırmakla dinsizce hareket etmişlerdi (Aziz 2014: 347).

Rauf Bey 2 Nisan 1933 tarihli Nedvetü’l Ulema’daki konferansında Hint Müslümanlarının hilafet meselesi hakkındaki yanlış anlamalarını gidermeye çalışmıştır. Ona göre Türklerin 600 seneye yakın bu ağır yükü omuzlarında taşıdığı ve her türlü fedakârlığı yaparak canlar feda ettiği hilafetin önem ve hürmeti kalplerde hâlâ eskisi gibi yaşamaktaydı. Fakat bazı mecburiyetler dolayısıyla bu ağır yük bırakılmıştı. Nitekim barış konferansında Türklerin hürriyeti ellerinden alınca onlar da bu uğurda birçok faaliyet gösterdi. Türkler esareti kabul etmeyerek düşmana karşı koyduğu bir zamanda halife buna muhalefetle barış konferansının kararlarına uymayı tercih etmişti. Halife şeyhülislamdan; “Halifenin emrini kabul etmeyen kâfirdir. Bunlarla cihat lazımdır. Bu cihada iştirak eden gazidir ve ölen şehittir” fetvasını aldırması. Bu fetva Türkler arasında fitne çıkarmış, kardeş kardeşi öldürmeye başlamıştı. Böylece fitne unsuru olan hilafeti Türkiye’den kaldırmak farz olmuştu. Rauf Bey, hilafetin bütün Müslümanlara ait bir şey olduğunu ve tüm Müslümanların dünya çapında yapılacak bir konferansta hilafetin geleceğine karar vermesi gerektiğini düşünüyordu (BCA 030.10. 106.692.10. 13 Nisan 1933; 29 Mayıs 1933).⁶

Rauf Bey özellikle salonda bulunan öğrencilerin dikkatini çekerek Hz. Peygamber’in “Hilafet yalnız 40 senedir ondan sonra saltanat olacaktır” hadisi gereği “hakiki hilafetin” kalmadığını ifade etmişti. Ona göre Türk hilafetinin durumu kötüydü ve bu makam “Roma’daki Paşa” derecesindeydi. İnsafsızlık yaygınlaşmış, cehalet artmış, büyük memuriyetler ve devlet hizmetleri ehil olmayanlara verilmişti. Türklerin artık ismi olup cismi olmayan bu ağır yükü taşımağa tahammülü kalmamıştı. Bu yüzden Türkler,

⁶ Nedvetü’l Ulema, Hindistan’daki İngiliz hâkimiyetinin yerleşmesiyle Müslümanların gittikçe sosyal, ekonomik ve siyasi alanda gerilemeye başlaması ve eğitim sisteminin yerini Batılı tarzda eğitimin alması üzerine Muhammed Ali Mongeri Kanpuri önderliğinde bir kısım Hint uleması tarafından 1892’de kurulmuştur. Nedvetü’l Ulema Hint İslam toplumunun meselelerini müzakere edecek, Müslümanların ayrılıklarını giderecek, Avrupa’dan yayılan dinsizlik dalgasıyla İslam düşmanlığı karşısında ortak mücadele zemini oluşturacaktı. Hilafet lehindeki görüşleri dolayısıyla İngilizlerin güvenmedikleri Nedvetü’l Ulema mensupları, özellikle Cihan Harbi sonrası hilafet hareketleri sırasında Osmanlı yanlısı faaliyetlere aktif biçimde katılmışlardı (Özcan 2006: 514-515).

hilafeti ilga ederek bu sorumluluktan kurtulmaya mecburdu (BCA 030.10. 106.692.10. 29 Mayıs 1933).⁷

Camia-ı Milliye-i İslamiye binasındaki konferansta Rauf Bey hilafet meselesine devamla şunları söylemişti: Halifenin şahsiyeti Papa gibi olmadığından ve halife “bütün Müslümanların ve İslamiyet’in azametini berkarar ve idamesiyle mesul” olduğundan savaştan yorgun ve güçsüz çıkmış Türk milleti bu mukaddes görevin yükünü taşıyamayacaktı. Nitekim Türkler acı tecrübelerle hilafeti koruyamayacağını ve ona yardım edemeyeceğini anlamıştı. Bir kez daha hilafet meselesinin tüm dünya Müslümanları tarafından yapılacak bir konferansın meselesi olduğunu vurgulamıştı. Hilafet neticede sadece Türklerle alakalı bir kurum değildi ve hilafetin muhafazası bütün Müslümanlara ait olmalıydı (BCA 030.10. 106.692.10. 20 Mayıs 1933). Camia-ı Milliye-i İslamiye’de Muhammed İkbâl’in başkanlık ettiği bir diğer konferansında ise Panislamizm’i “padişahlığın ikinci bir şekli ve coğrafya itibarıyla vücut bulması mümkün olmayan bir tahrik” olarak tarif etmişti (BCA 030.10. 106.692.10. 20 Mayıs 1933).⁸

Rauf Bey Hint Müslümanlarına, Türklerin İslam’a yabancı kaldıkları hakkındaki fikirlerin gerçek olmadığını ifade etmişti. Zira asırlardır hilafet gibi kutsal bir kurumu korumuş olan Türkler İslamiyet’i terk edemezdi. Nitekim Türkler Allah’a ve onun peygamberine inanıyordu. Milli bir devlet kurulduktan sonra Türklerin mezheplerini terk ettikleri yönündeki fikir de yanlıştı. Buna göre, “Türkler Müslümandırlar. Bu dünyada emniyet ve selameti ve manevi meserretleri veren ve kıyamette bundan daha iyi hayat bağışlayan İslamiyet’i, mefkure sahibi olan herhangi bir Türk’ün terk etmesi nasıl mümkün olabilir. Türklerin İslamiyet’ten ayrılması gayri kabildir” (BCA 030.10. 106.692.10. 20 Mayıs 1933).

Rauf Bey’e göre Türk hilafeti öylesine alçalmıştı ki Papa kadar hüküm ve ehemmiyeti kalmamıştı (BCA 121.10. 1.2.1. Tarihsiz). Rauf Bey, Türkiye’de bu işin halledilmesiyle meşgul olunurken Lozan’dan sonra meclisin yenilendiğini ve birçok

⁷ Konferansın ardından Rauf Bey, Hint Müslüman ulemasının önde gelenlerinden Şibli Numani adına mal edilen Shibli Hostel müessesesini gezmiş, ardından öğrenciler Rauf Bey’e İngilizce bir teşekkürname ve methiye takdim etmişti. Methiyede onun hizmetleri ve İslam’a olan derin bakışı övgüyle anılmıştı. Rauf Bey de bu teveccühe şu karşılığı vermişti: “ben fani bir adamım. Bu sitayişler ancak İslam şehitlerimize müstahaktır. Onlar kanlarıyla bize büyük hizmetler etmişler ve İslamiyet’in kökünü sulamışlardır. O mübarek kanlar sayesinde biz fatih olmuşuz ve bugün rahat yaşamaktayız. Maatteessüf biz bugün o mübarek zevatı unutmuşuz. Bizim bugünkü mesaimiz onların hüdapesendane olan hidematına nispetle bir hiçtir” (BCA 121.10. 1.2.1. Tarihsiz).

⁸ Muhammed İkbâl de İslam devleti veya devletlerinin siyasi idare sorumluluğunun bir kişiye değil, tüm ümmete ait olduğunu iddia etmekteydi. Bu bakımdan o, TBMM’nin hilafeti kaldırmasının hukukiliğini tanımıştır (Ahmed 1990: 169).

kimsenin hasta ve yorgun düştüğünden dinlenmeye ihtiyaçları olduğu cihetle istifa etmek mecburiyetinde kaldıklarını söylemişti. Böylece İslam konferansı da takip edilememişti. Diğer taraftan milliyetçilik çağında Osmanlı Devleti’nin parçalanması hızlanınca ve Araplar kendi yoluna gidince Türklerin de kendi yollarını çizmek ve milliyetlerini müdafaa ve muhafaza etmek zorunda kaldıklarını, bu suretle de İslam’dan kopmuş olduklarına Hintlilerin hükmetmemeleri gerektiğini belirtmişti. Buna göre Türkler her zamanki gibi halis muhlis Müslümandılar (BCA 121.10. 1.2.1. Tarihsiz).⁹

Rauf Bey’den sonra bazı açıklamalarda bulunan Dr. Ras Mesud (Aligarh Müslim Darülfünun Müdürü) İstanbul’dan dostları olan Almanlardan aldığı mektuplardan Türkiye hakkında yapılmakta olan propagandaları tekzip etmişti. Zira Türkler eskisi gibi İslam gelenekleri üzerine yaşamaktaydı ve camiler eskisinden daha fazla dolu idi. İstanbul’da camiler dolunca insanlar sokakta saf tutuyordu. İslamiyet daha fazla ve hakiki surette hükmünü icra etmekteydi. Dr. Mesud’un kanaatine “milliyet yollarını” geçmekte olan Hint milletinin önünde Türkiye ve Japonya örnekleri bulunmalıydı. Buna göre hiçbir millet milli metotlar üzerine talim ve terbiye edilmedikçe ve bir millete kendi dilinde talim verilmedikçe “milliyetin doğru yolları ve merhaleleri kat edilemezdi”. Dr. Ras Mesud bu hususta Camia-ı Milliye-i İslamiye reisi Dr. Zakir Hüseyin’in fedakarlıklarını anlatarak Müslümanların ilerleme ve yükselmesi için Camia-ı Milliye-i İslamiye’den çok ümitli olduğunu söylemişti (BCA 030.10. 106.692.10. 20 Mayıs 1933; 121.10. 1.2.1. Tarihsiz).¹⁰

Rauf Bey’in Hindistan seyahati dolayısıyla Haydarabat’ta bir hilafet kongresi düzenleneceği hakkında haberler alınması üzerine Türk Hükümeti Londra ve Kahire büyükelçilikleriyle Beyrut Başkonsolosluğu ve Kudüs Konsolosluğundan bilgi talep

⁹ Afganistan’ın Ankara elçiliği görevinde bulunan Serdar Gulami Ceylani Han Zahiri, Türklerin batılılaşmasına rağmen Afganlılardan “daha iyi ve daha hakiki Müslüman” oldukları görüşündeydi. Buna göre her ne kadar Türkler şapka giyiyorlarsa da halk camilere kalabalıklar halinde gitmekte ve dini farizalarına diğer İslam memleketlerinden daha çok riayet etmekteydi. İsmet Paşa ile diğer bazı liderler dine pek önem vermemekle birlikte millet genel itibarıyla kalben sağlamdı. Milliyetçilik heyecanı dindikçe milletin önceki asırlarda olduğu gibi gayret ve şevkle İslam’a hizmet edeceğine şüphe yoktu. Batı medeniyetini benimseyen Türkler, bu medeniyetin kötü taraflarının tesirinden kendini kurtaracağı ve bu suretle varlık mücadelesinde kendini donatacağı zaman yakındı (BCA 030.10. 258.736.6. 11 Ekim 1933).

¹⁰ Dr. Ras Mesud, Camia-ı Milliye-i İslamiye’de Rauf Bey’in vereceği nutuktan önce Hinduların önde gelen bir liderinin mektubunu okumuştur. Hindu lider mektupta Rauf Bey’in konferanslarına katılmamanın üzüntüsünü dile getirerek şöyle devam etmişti: “bu suretle Türk’ün vatanperver büyük lideriyle mülakat ve beyanatını kemal-i esfle dinleyemedim ve bu lütf-u atıfetten mahrum kaldım”. Hindu lider bu vesileyle Türklerin medeniyetlerini mevzubahis ederek Hindistan liderlerine Türk diyarına seyahat ederek oradaki yenilikleri görüp Hindistan’daki millet ve hürriyet davasını bu yolda yaymaları temennisini dile getirmişti (BCA 121.10. 1.2.1. Tarihsiz).

etmişti. Böyle bir kongreye hazırlık yapıp yapılmadığı hususunda bundan önce yapılan hilafet kongresi düzenleyicilerinin Kudüs’te bulunmaları münasebetiyle Kudüs Konsoloslugu; Rauf Bey’in Hindistan’daki mevcudiyetinden haberdar olunmadığı, fakat kesin olarak Haydarabat’ta bir hilafet kongresinin toplanmadığı ve toplanmayacağı bilgisini vermiştir. Buna göre Hint Hilafet Komitesi Başkanı Şevket Ali iki hafta önce Kudüs’e gelmişti ve birkaç resmi toplantıda böyle bir kongreden bahsetmemişti. Sadece Filistin meselesinin ileride tarih ve yerini söylemediği bir İslam kongresinde konuşulacağına, yine İslamcılıkla alakadar olan Kudüs’te böyle bir kongre için teşekkül olmadığına işaret etmişti (BCA 030.10. 106.692.10. 30 Mayıs 1933). Kudüs müftüsü de bu sırada Hindistan’daydı ve Kudüs’te tekrar bir İslam konferansı gerçekleştirmek için para toplamaktaydı. Rauf Bey’in Kudüs müftüsüyle ortak hareket edip etmediği noktasında bir bilgi yoktu. Muhammet Hüseyin Tebatebayi de Kudüs’te İslam kongresi işleriyle uğraşmaktaydı (BCA 030.10. 106.692.10. 10 Nisan 1933).

Kahire Büyükelçiliği de bu seyahatin hilafet meselesi ile ilgisi olmadığını ve Haydarabat’ta yine hilafet meselesiyle meşgul kimsenin olmadığı bilgisini vermiştir. Bir söylentiye göre de Halife Abdülmecid Efendi’nin kâtibi Hüseyin Bey’in kırılan ayağının hastane parası dahi güçlüklerle verilmişti. Diğer bir bilgiye göre ise Rauf Bey Hindistan seyahatine; Londra’da uzun süre kaldığından İngilizlere karşı yapılan hareketleri incelemek ve bu hususta İngilizlere yardımda bulunmak amacıyla gönderilmişti. Kahire Türk Büyükelçiliği aldığı bilgiye göre Rauf Bey’e burada kötü muamelede bulunulmuş, İngiliz aleyhtarı yerli gazeteler de Rauf Bey’in aleyhinde yazmışlardı (BCA 030.10. 106.692.10. 1 Nisan 1933).¹¹

Hilafet meselesi ile ilintili olarak bu noktada Hint Müslümanlarının hilafet anlayışlarına değinmek gerekir. Bunun temelinde önce İttihad-ı İslam, sonrasında ise bağımsızlık vardır. Hint Müslümanları Hindulara karşı nüfusça az olduklarından “azınlık kompleksi” yaşıyorlardı. Nitekim Hindistan İngiliz idaresinden çıktıktan sonra bu kez Müslümanlar Hinduların egemenliğinde yaşamak zorunda kalabilirlerdi. Bu bakımdan İslam ve dolayısıyla hilafet, Müslümanların ayrı bir millet olarak kabul edilmelerinin somut bir sembolüydü. Nasıl ki Osmanlı Devleti’nin gayrimüslim milletleri devletten bağımsızlıklarını kazanmışlardı, Hintli Müslümanlar da aynı şeyi taklit etmek istiyorlardı. Buna göre onlar, tıpkı İngiliz ve Fransızların Osmanlı azınlıkları üzerinde kurdukları nüfuz gibi Güney Asya’da da Müslümanlar nezdinde Türkleri hâkim kılmak istiyorlardı.

¹¹ Rauf Bey’in Hindistan seyahatinin, Hint istiklal hareketlerini kontrol amaçlı olup olmadığı noktasında bir bilgi tespit edilemedi.

Böylece Hint Müslümanları, İslam ile kurulmuş bu köprü sayesinde bağımsızlığa kavuşacaklarına inanıyorlardı. Bakıldığında Dr. Ensari de sonunda Osmanlı'nın Türk olmayan Müslüman tebaasının akıbetlerini görerek hilafetin kaldırılmasının ne kadar mantıklı olduğunu anlamıştı (Öke 1999: 137-139).¹² Türkiye Cumhuriyeti'nin cesaretle yürüttüğü yenileşme ve laiklik siyaseti Türkiye'nin İslam âlemindeki itibarını azaltmak yerine aksine yükseltmişti (Karpaz 1996: 71).

Rauf Bey kendini dindar olarak tanımlamaktadır fakat dini siyasete alet edenlerden olmadığını ifade etmektedir. Yine hilafet propagandacılarından olmamış, padişahların da halifelik yapmış olduklarını düşünmemiştir. Ona göre padişahlar ancak mutlakiyet idarelerini güçlendirip milleti kendilerine bağlamak için bu makamı alet ve istismar etmişlerdi. Osmanlı padişahlarında, halifelerde olması gereken şartlar olmadığı gibi onlar halk hâkimiyetini ve halka karşı sorumluluğu da kabul etmemişlerdi (Orbay 2004: 189-190). Rauf Bey'e yapılan halifeci sultancı isnadının temelinde onun cumhuriyetin ilan ediliş şekline olan itirazı, muhafazakâr kimliği, devrimlerin tedricen yapılması gerektiğine olan inancı yatmaktadır. O güçlü bir şekilde hâkimiyet-i milliyeye taraftarı ve saltanat-ı ferdiye karşıtıydı. Halife Abdülmecid Efendi'ye yaptığı ziyaret muarızları tarafından hoş karşılanmamıştı. Nitekim Rauf Bey meclisteki bir konuşmasında Müslüman evladı olduğunu ve “makam-ı muallay-ı hilafeti haiz olan zat bana emrederse ben onun emrine karşı itaatsizlik edemem” demiştir. Burada halifenin emrinin dinlenmesi hilafetteki kişinin zatından dolayı değil, hilafet makamına atfedilen tazim ve hürmetten dolayı idi (Demirel-Konur 2002: 605).

Rauf Bey, halife ve sultanlarla hiçbir surette özel bir münasebeti olmadığını, bilakis zulümlerine ve anayasaya aykırı hareketlerine muhalefet ettiğini söylemiştir. Üstelik sultanlar tarafından birkaç defa da idama mahkûm edilmiştir. Bu durumu şu cümleyle ifade etmektedir: “Hamdolsun bütün askerlik hayatımda dahi bir defa olsun ne yaveri hassı hazret-i şehriyari kordonu taktım, ne de zat-ı ikdası şehriyarilerine ve hanedan-ı celilişanlarına ferd-i sadakat ve ubudiyet arz ettim” (Orbay 2004: 230-233).¹³

¹² Hindistan'daki Müslüman hareketleri üzerine yayınlanmış önemli bir antropoloji veya sosyoloji çalışması mevcut değildir. Bu durumun gerçek nedenlerinden biri de batılıların Hindistan'ı Hindularla özdeşleştirmesidir. Böylece Müslümanlar önemsiz hale gelmektedirler (Ahmad 2015: 44). Örneğin Şerif Hüseyin, İngilizlerden bütün Arap yarımadasının krallığını ve halifeliği beklerken İngilizlerin oyununa geldi ve üzerine gelen vahhabi Suud'a karşı yalnız bırakıldı. Mücadelede yenilerek oğlu Ali lehine tahttan feragat etti. Kıbrıs'ta sürgünde öldü. Oğullarının ve torunlarının akıbeti ise feci oldu. İki oğlu Faysal ve Abdullah öldürüldü, torunu Gazi parçalandı, öteki torunu Tallal delirdi, bir başka torunu Faysal'ı da halk parçaladı (Kutay 1998: 226).

¹³ Rauf Bey gurbet hayatında da rahat bırakılmamıştı. Şükrü Bey adında biri Rauf Bey'e, emrine servet vererek muhalif bir gazete çıkarmayı teklif etmişti. Buna göre halk mevcut idareden nefret ediyor ve bu

4. Rauf Bey ve Mustafa Kemal Paşa’nın Karşılaştırılması

Millî Mücadelenin lider kadrosu içerisinde önemli bir mevkide bulunan Rauf Bey, inkılap döneminde Mustafa Kemal Paşa ile ters düşmüş ve hatta uzun bir süre yurt dışında sürgün hayatı yaşamak mecburiyetinde kaldığından bahsedilmişti. Milli Mücadele sadece Türklerin değil, tüm İslam dünyasının geri kalmış, sömürülen, mazlum milletlerin gözünde sembol niteliğinde bir dönemeç olarak kabul edilmiştir. İşte bu süreçte Mustafa Kemal Paşa’nın hemen yanında konumlanmış Hamidiye kahramanı Rauf Bey’in yeri Hint Müslümanlarının nazarında bir başka olmuş, gazete sütunlarında ve konferanslarda iki şahsiyet karşılaştırılmıştır.

M. Mucib, *Hindustan Times*’ta “Türkiye’nin Mümessilleri Mustafa Kemal, Rauf Bey ve Halide Edip” adlı makalesine; Hindistan’ın da Mustafa Kemal ayarında bir adam çıkarabilme temennisinde bulunan bir kimseye Rauf Bey’in verdiği cevapla başlamaktadır. Rauf Bey, kendisi gibi “ağır başlı ve nazik” bir kimseden beklenmeyecek şekilde bu söze birden çıkışarak asabiyetle; “affedersiniz ama Mustafa Kemal’i yalnız Türkiye çıkarabilirdi” karşılığını vermişti. M. Mucib’e göre Rauf Bey bu sözünde haklıydı fakat Mustafa Kemal Paşa’nın adının yanına yine sadece Türkiye’nin yetiştirebileceği daha birçok isim eklenmeliydi. Bunlar arasında da Rauf Bey ile Halide Edip Hanım’ın adları ön sırada gelecekti. M. Mucib, Türk’ü temsil eden bir kimsenin eşsiz bir şahsiyete sahip olduğunu ifade ederek, Türk’ün batının ve doğunun pek çok özelliklerini birleştirerek kendisinin de kolay kolay koparamayacağı bağlarla her iki tarafa olan bağlılığını vurgulamıştı. İslam’ın daima etkili olan nüfuzu ve tesiri Türk’ü doğuya bağlıyordu. Hiçbir zaman batılı olduğu hissini uyandıramamıştı. Zira ne kadar hayat tarzını değiştirse, konfor ve lüks standartlarını ne kadar yükseltse de doğuya ait olandan nefret eder duruma gelmemişti. Batılıların düşmanlığı ve doğu ile olan yakın teması Türk’ü ne batılı ne de doğulu olmayan bir şahsiyete bürüyerek bu çizgide olmaya mecbur etmişti. İşte bu noktada Mustafa Kemal, Rauf Bey ve Halide Edip bu Türk tipinin birer örneğiydi. Buna göre Rauf Bey’i, “Türk askerinin en mükemmel bir numunesi,

idareden kurtulmak istiyordu. Üst düzey askeri kimseler hükümet aleyhine kalkışmaya ve hizmete, eğer Rauf Bey ayaklanmaya en elverişli yer olan Erzurum’a bir uçak ile giderse halk da asker de ayaklanıp hükümeti devirmeğe hazırdılar. Şükrü Bey, bunun yanında Rauf Bey’in Abdülmecit Efendi ile memleketin herhangi bir noktasına ayak bastığı anda halkın ayaklanıp idareyi devireceğini söylüyordu. Bu dönemde Rauf Bey bu türlü işlerin ortaya çıkarılmasının, muarızlarının kendisine eskiden beri olduğu gibi halifecilik-sultancılık isnat etmelerinden ve kendisini zorla halifeci ve sultancı gösterme ısrarından ibaret olduğunu belirtmiştir. Rauf Bey bu gibi hareketleri sakinlikle karşılamış, bunları büyütürken yabancı memleketlerde Türkiye aleyhine etki yapmaması için yayın yoluna gitmemişti. Rauf Bey’e sokulan kişi aslında istihbarat şubesinde memur ve İstanbul’da bu gibi görevler üstlenerek para ile mükâfatlandırılmış biriydi (Orbay 2004: 231-234).

mütevazı, nazik, barışçı, merhametli ve hata yapmamak için kendini zapt eden, galeyana gelince sert, bükülmez, cesaret ve mucizeleri yaratmağa muktedir ve akıllara hayret verecek derecede gözü pek bir asker” olarak nitelendirmişti (BCA 030.10. 84.554.10. 31 Ocak 1935).

Diğer taraftan Rauf Bey bilhassa Millî Mücadeleyi anlatırken yapılan muazzam Kurtuluş Savaşı ile onu takip eden inkılâpların ancak Mustafa Kemal Paşa gibi müstesna bir şahsiyetin önderliği ile yapılabilmiş olduğunu izah etmişti. Türk milletinin Mustafa Kemal gibi bir evlada sahip olmakla talihli bir millet olduğunu ve Mustafa Kemal’in hala hayatta oluşu ile “hamd olsun bu talihin devam ettiğini” belirtmişti (Kandemir, 1965: 143). Rauf Bey, Camia-ı Milliye-i İslamiye’de verdiği konferansta Millî Mücadeledeki savaş safhalarına değinerek Mustafa Kemal Paşa’nın hakkını teslim etmişti. O, Sakarya öncesine kadar Türk ordusunun güçlü generaller elindeyken ve Mustafa Kemal Paşa’nın sadece hükümet başkanı olduğu bir dönemden sonra onun başarılı bir şekilde orduyu yeniden düzenleyerek büyük bir dirayetle ordunun komutasını üzerine alıp Sakarya’da Yunanları mağlup ettiğinden bahsetmişti. Mustafa Kemal Paşa’nın gösterdiği cüret ve cesaretle Türk ordusunun gayret ve fedakarlığı karşısında Yunanlar şaşırıp kalmıştı (BCA 030.10. 106.692.10. 20 Mayıs 1933).

Buna karşın Mustafa Kemal Paşa da Rauf Bey’i Millî Mücadelenin kahramanı, büyük zaferle memleketi kurtaran, Lozan ile sulha kavuşturarak saltanatı ilga ile ilk devrimi yapan hükümetin başı olarak gördüğünü hatırlamak gerekir. Kısacası Rauf Bey, Mustafa Kemal’in “benim Türkiye’yi kurtarmakta hakiki yardımcı ve müzahir kardeşim çok muhterem müstesna yaratılıştaki feragat, fazilet, dürüstlük, mertlik ve insanlık örneği büyük vatansever” olarak tarif ettiği bir kimseydi (Kandemir 1965: 5, Orbay 2018: 5).

Ancak makaleye göre Mustafa Kemal Paşa’nın isminin yanına Türkiye’nin yetiştirebileceği birçok adlar da eklenmesi gerekiyordu. Rauf Bey de bunlardan birisiydi. Yazıda Mustafa Kemal ile Rauf Bey kıyaslanmıştır. Bu kıyaslama şu şekildedir:

Mustafa Kemal Paşa’nın cesareti en yılmaz Türk askerine bile örnek olmuştu. Nitekim Gelibolu’da kulağının dibinde mermiler vızıldar, obüsler patlarken o, sükûnet içerisinde sigarasını içerdi. Bu harika cesaretinin yanında herhangi bir kimsenin tereddüt yaşayacağı işlerde yine sükûnetle düşünerek kararını verip sarsılmaz bir metanetle harekete geçebilirdi. Kendini, başkalarını sevmek ve onlara hizmet etmek için yaratılmış bir kimse olarak görüyordu. Fakat diğer taraftan başkalarının da kendine itaat ve hizmet etmesini kesinlikle gerekli görmekteydi. Onda, bir buhran sırasında bir cumhuriyetin başına sınırsız imtiyazlarla bir diktatör olarak geçecek temayül ve güç vardır. Yine o, esasen ya bir diktatör olabilir ve yahut hiçbir şey olamaz. O hüküm sürebilir, emir verebilir

fakat teşrik-i mesai edemez. O bir devlet kurtarabilir fakat dışarıda siyasal bir kütleye hayat veremez. Her şey onun karakterine ve onun arzusuna uygun olarak kurulmuştur. (BCA 030.10. 84.554.10. 31 Ocak 1935).

Türkiye’yi kurtaran Mustafa Kemal Paşa’nın demir eli idi. Planları az da olsa karışık karar ve emirleri tereddütlü olsaydı her şey mahvolabilirdi. Milliyetçiler arasında hiçbir kumandan bu felaketli mağlubiyeti Mustafa Kemal gibi kati bir zafere çeviremezdi. Mustafa Kemal Paşa, bir köyün hodbin bir mütegalibesi gibi köylülerin müşterek saileriyle elde edilen mahsulü kendi ambarına doldurmuş ve bu mahsulü kendi hesabına satmaktadır. Ulusal zaferin bütün şerefini kendi şahsında toplamak için durup dinlenmeden çalışmış ve yurdun kurtuluş işinde, kendi talepleri olmadan birer şeref hissesi alması muhtemel olanların hepsini bir sürü iftiralarla yıkmıştır. Rauf Bey’in tek gözlü tevazuu, Halide Edip’in insaniyet idealizmi ve bu şahsiyetleri karakterize eden halkın güçlü sadakati hakiki Türk’ü gösteriyorsa Mustafa Kemal Paşa Türk’ü temsil etmekten çok uzak kalmaktaydı. (BCA 030.10. 84.554.10. 31 Ocak 1935).

Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey arasındaki en büyük fark etraflarına karşı verdikleri tepkilerde görülmekteydi. Rauf Bey’in iyilikseverliği, yüksek ahlaklılığı, cömertliği ve mertliğinin fitri olduğu, onun huy ve yaratılışının vatan uğruna mücadele sıralarında da değişmediği üzerinde durulmuştu. Rauf Bey mütehakkim olmamış, Türk’ün fazilet, tahammül ve barış sevgisi uğruna çarpışmıştı. Mustafa Kemal Paşa ise, Milli Mücadele öncesi ve sonrasında egoist olarak tanımlanmıştı. Zaferin, onda bulunan beşeri faziletlerle Türk’ün vasıflarından olan mertlik, tahammül, güven, yabancıya hürmet ve komşu hakkına riayet duygularını kökünden söküp attığından bahsedilmişti. Buna göre panikleyen Türk, bu vasıflarını birden terk ederek, hatta gerçekten bir tehlike içerisinde olmadığı zamanlarda bile var sanılan korkularla savaflara girişmiş ve böylece iyi huylu olarak tanınan Türk, zaman zaman mütehakkim olmuştu. Mustafa Kemal Paşa da bu şiddetli tahakkümün timsali olarak görülmüş, maddi varlığı için savaşan, mütecaviz, merhametsiz, yırtıcı ve müstakil olarak değerlendirilmişti. Buna karşın belirtildiği gibi demir bir ele sahip Mustafa Kemal’den başkası felaketli bir mağlubiyeti kesin bir zafere döndüremezdi. Fakat Rauf Bey tipinde bir Türk bütün bu başarıları unuttur ve buna karşı mükâfat istemeye kalkışmazdı; “zorla mükâfatlandırılmaya kalkılsa bile, mükâfatı askerler ve subaylar arasında paylaştırır, kendisine de ancak küçük bir nefer payı alırdı”. (BCA 030.10. 84.554.10. 31 Ocak 1935).¹⁴

¹⁴ Mustafa Kemal Paşa’nın şahsiyeti birkaç safhada açık şekilde ortaya çıkmaktadır. İlki 1918’e kadarki askeri hayatıdır (bu dönem onun ilk seçkin dönemi idi). Diğer üç aşama ise birbirini izleyen siyasi liderlik evrelerinde kendini göstermektedir. Bu üç aşamanın ilki Millî Mücadele (1918-1923) Dönemi idi. Bu dönemde O, otoritesi hakkındaki tereddütlerin üstesinden gelmişti. İkinci aşama (1923-1927) Mustafa Kemal Paşa’nın diktatörlüğünü sağlamlaştırdığı dönemdi. Son aşamada ise- ki bu zaman dilimi onun hayatının son on yılını kapsar (1927-1938)-, ülkenin tartışmasız hakimidir (Rustow 1968: 808). Mustafa

Bunun yanında makale Mustafa Kemal Paşa’yı Türklüğü benimsemiş ve tamamıyla modern bir insan olarak tarif etmiştir. O, Türkiye’yi tam anlamıyla öyle batılılaştırmıştı ki bütün tereddütleri ve fikir ihtilaflarını ortadan kaldırmıştı. Son değerlendirme de ilginçtir:

Fakat hayat ve istikbale ait değişiklikler böyle istibdat ve tahakküm kanunlarıyla elde edilirse onlar ancak sathi olabilir ve ancak sathi şeylerin yaşayabileceği kadar yaşar. Halide Edip ile Rauf Bey de garplılaşmış Türklerdir. Fakat onların zevkleri, itiyatları ve idealleri doğuştandır. Onların kültürü kendi varlıklarının birer parçasıdır. Onun için beka bulacak olan Türk, Mustafa Kemal’in emriyle ortaya çıkarılan garplılaşmış Türk değil, yukarıda tarifini yaptığımız Türk’tür. Bu Türk’ün insanlığı, ırk ihtilaflarında yüzlerce acı tecrübeler geçirmiş, onun nasyonalizmi daima suni hudutların ilerisine doğru teveccüh etmiş, onun liberalizmi, tahammülü ve mertliği İstanbul’un mabetlerinin, kiliselerinin ve camilerinin gölgeleri altında geçirilen yüzlerce yıllık müşterek bir hayatın mahsulü olarak ortaya çıkmıştır. Mazinin hakiki Türk’ü odur; İstikbalin Türk’ü de yine o olacaktır. (BCA 030.10. 84.554.10. 31 Ocak 1935).¹⁵

Hint Müslümanları Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey taraftarlığında ikiye ayrılmıştı. *Hindi Cedit* gazetesi (Kalküta’da Urdu dilinde çıkan bir İslam gazetesidir) Türkiye Cumhuriyeti ve Mustafa Kemal Paşa’nın şiddetli taraftarıydı. Rauf Bey taraftarlarına göre ise Lozan görüşmeleri sürecinde Türkiye’nin başvekili Rauf Bey olup tüm işlerin başıydı. İnkılâp gazetesi *Hindi Cedit*’e ayrıntılı bir cevap vermemiş, Rauf Bey’in şahsını mevzubahis etmek istemediğinden teferruata girmemişti (BCA 030.10. 106.692.10. 29 Nisan 1933). *Bombay Chronicle* gazetesi 11 Şubat 1933 tarihli sayısında Rauf Bey’den “Türkiye’nin “mazul vekili Bombay’da” başlığı ile okurlarına bahsetmişti (BCA 030.10. 106.692.10. 29 Nisan 1933).

Kemal Paşa hızlı ve kesin hareket eden, çoğu kez sert karar adamıydı. Parlak bir asker, muazzam bir irade ve tükenmez bir canlılık sahibiydi. Çağdaşları tarafından çok kere diktatör olarak tanımlanmıştı. Kişisel eğilimleriyle bir otokrat, karakter itibarıyla mütehakkim ve emrediciydi. Yine de nezaket ve kanuniliğe, insani ve siyasi standartlara saygı gösterirdi (Lewis 1998: 289). İzmir suikastı girişimi Mustafa Kemal Paşa’nın yeni Türk devleti üzerinde kendi kişiliğini vurgulamaktaki kararlılığını güçlendirmişti (Mango, 2017: 525-531). Cumhuriyet sonrası dönemin en önemli konusu parlamenter demokrasiye karşı diktatörlüktü (Grew 1999: 162). Mustafa Kemal Paşa Türkiye’nin bir diktatörlüğe benzemesini ve millete miras olarak totaliter bir rejim bırakmak istemiyordu (Ahmad 2007: 76) Nitekim Türkiye’de tek partinin varlığı Avrupa’da gittikçe eleştirilerin artmasına sebep oluyordu. Mustafa Kemal Paşa da tek parti sistemini Türkiye’nin Avrupa’ya kıyasla aşağılığının bir işareti olarak görmeye başlamıştı. Amerikalı ve Avrupalı yazarlar biçim olarak batılı ancak gerçekte doğulu olarak tanımlanan “Türk diktatörlüğüne” geniş yer veriyorlardı. M. Kemal Paşa ise bundan hoşlanmıyordu (Tunçay 2005: 247-248).

¹⁵ Mustafa Kemal Paşa’nın başlangıçta uyguladığı tedrici yöntemde millet istenilen hedefe doğru adım adım götürülecekti fakat bu yöntem yerini Recep Peker’in zorla değiştirme düşüncesine bıraktı. Böylece baskı içerisinde Halk Partisi kendisini yavaş yavaş devlet ve milletle bir tutmaya başlayarak her türlü kontrolün dışına çıktı. Avrupa’daki totaliter rejimlerin başarısından cesaret alarak tahakkümünü genişlettikçe genişletmişti (Karpaz 1996: 78-79).

Dr. Ensari’ye göre Rauf Bey sadece ihtiyatlı bir asker ve vatansever değil, geçmişin canlı bir destanıydı. Balkan harbinde meşhur Hamidiye’nin kumandanı olarak bütün şark âlemini hayrete düşürmüştü. Onun “şanlı işleri” askeri tarihte parlak bir devir teşkil etmekteydi. Onun vatanperverliğine; “mahza ittifak ve ittihat hatırı için gönül rızasıyla Mustafa Kemal Paşa’nın lehine feragat ederek onların maiyetinde çalışmayı kabul ettiler” ifadesini örnek göstermiştir. Ona göre Rauf Bey, Türkiye’nin mevcut iki mimarından biriydi (BCA 030.10. 106.692.10. 29 Nisan 1933).¹⁶ Fakat Rauf Bey konferanslarından birinde (Kahire’de çıkan *El-Belağ* gazetesindeki habere göre), Türkiye’yi müstemleke ve Türkleri köle olmaktan kurtaran Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını övgüyle anmıştı. Halk ise Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey arasındaki güçlü ihtilafı bildiğinden bu beyanattan hayrete düşmüştü. Yine Rauf Bey’e Ankara’nın Türkleri *Kur’an*’ın tercümesini okumaya zorlaması hakkındaki düşüncesinin ne olduğu sorulmuş o da; “Bunda bir zarar görmüyorum. *Kur’an*’ı Arapça okuyamayanların tercümesini okumaları memnu olmadığından dolayı Ankara Hükümeti’nin bu yoldaki hareketini tasvip ediyorum” demişti (BCA 030.10. 106.692.10. 13 Nisan 1933). Rauf Bey Nedvetü’l Ulema’daki konferansında, Türklerin *Kur’an-ı Kerim*’i Arapça okumayı bıraktığını, *Kur’an-ı Kerim* ve hadislerin tercümesinin İngilizce, Urduca ve çeşitli dillerde olmasının herkesin onların manalarını anlayabilmeleri için olduğunu ve Türkçe tercümelerinin olmasında da hiçbir sakınca görmediğini ortaya koymuştu (BCA 030.10. 106.692.10. 29 Mayıs 1933). Hint Müslümanlarının zihinlerinde kurguladıkları Rauf Bey ile gerçek Rauf Bey arasında bazı farklılıklar vardır. Rauf Bey, dindar, muhafazakâr bir kimliğe sahip olmakla birlikte kendisi aynı zamanda liberal bir şahsiyettir. Onun *Kur’an*’ın tercümesinin okunabileceği anlayışı buradan kaynaklanmaktadır.

5. Sonuç

İstiklal Mahkemesinin on yıl sürgün cezasına çarptırdığı Rauf Bey bu hukuksuz karara büyük bir tepki göstererek, suç isnadı yok hükmünde sayılmadan yurda dönmeyi düşünmemiş ve uzun yıllar sürgün hayatı yaşamak zorunda kalmıştır. Bu dönem içerisinde birçok memleket de ziyaret etmiş olan Rauf Bey’in gittiği yerlerden biri de Hindistan’dır. Nitekim Hint Müslümanlarının Millî Mücadeleye olan maddi ve manevi destekleri ve hilafet makamı dolayısıyla Türkiye’ye olan merbutiyetleri göz önüne alınırsa bu ziyaretin anlamı daha da anlaşılır hale gelir. Rauf Bey Hindistan’da her gittiği yerde büyük coşku ve sevinç gösterileriyle karşılanmış, kendisine kahraman muamelesi

¹⁶ Mondros mütarekesi sonrası Millî Mücadelenin oluşumunda Rauf Bey neredeyse Mustafa Kemal Paşa kadar etkili nüfuz sahibiydi (TNA/FO 371/87934).

yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa ile birlikte kurtarıcı bir şahsiyet, Hint Müslümanlarının nazarında milliyet ve İslam davasında rol model olarak görülmüştür. Delhi, Lahor, Aligarh’da verdiği birçok konferansla halka hitap etmiş, onları aydınlatmıştı. Özellikle bir milletin ilerlemesinde kadının rolü ve önemi üzerinde durmuştu. Anlaşıldığı kadarıyla Rauf Bey’in dindar bir şahsiyet olarak görülmesi onu Milli Mücadele’nin önder kadrosu içerisinde Hint Müslümanlarının gözünde ön plana çıkarmıştı. Zira Muhammed Ali Cinnah, Muhammed İkbâl ve Şevket Ali gibi Hint-İslam dünyasının lider şahsiyetleriyle buluşması onun Müslümanlar nazarındaki önemini göstermektedir. Yeni Türk devleti laik ve cumhuriyetçi bir yol tutmuş bu da İslam dünyasında özellikle de Hint Müslümanlarınca hoş karşılanmamıştı. Türk hükümetince firari olarak vasıflandırılan Rauf Bey her ne kadar dışlanmış ise de Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğini sorgulatmayarak itibarını hiçbir şekilde düşürmemiş, aksine ön plana çıkarmıştı. Siyasi konulara girmeyerek ziyaretinin çerçevesini sadece şahsiyetine karşı beslenen sevgi ile sınırlı tutmuştu. Böylece gerçek bir devlet adamına yakışır tutum sergileyerek Türkiye’nin iç ve dış itibarını korumuştur.

Kaynakça

Arşiv

1. T.C. Devlet Arşivleri Genel Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).

Muamelat Genel Müdürlüğü (030.10.) 84.554.10; 106.692.7; 106.692.10; 258.736.6; 258.736.12.

İstihbarat Dairesi Başkanlığı (121.10.) 1.2.1.

2. The National Archives, Foreign Office 371/87934.

3. TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem:2, Cilt: 7.

Kitap ve Makale

ADIVAR, Halide Edib (2014). *Hindistan’a Dair*, İstanbul: Can Sanat Yayınları.

AHMED, Aziz (1990). *Hindistan ve Pakistan’da Modernizm ve İslam*, çev. Ahmet Küskün, İstanbul: Yöneliş Yayınları.

AHMAD, Feroz (2007). *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Kaynak Yayınları.

AHMAD, İrfan (2015). *Hindistan’da İslamcılık ve Demokrasi Cemaat-i İslami’nin Dönüşümü*, çev. Uğur Gezen, İstanbul: Açılım Kitap.

ALKAN, Mustafa (2004). “Hüseyin Rauf Orbay’ın Hayatı (1880-1964)”, *ATAM Dergisi*, 59: 597-626.

AZİZ, K. Kemal (2014). *Hint Hilafet Hareketi Belgelerle (1915-1933)*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul: Mahya Yayınları.

BİRİŞİK, Abdülhamit (2016). “Camia Milliye İslamiye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. Ek-1, ss. 244-246, İstanbul: TDV Yayınları.

ÇAVDAR, Kazım (Tarihsiz). *Rauf Orbay*, (Baskı Yeri ve Yayınevi Yok).

DEMİREL, Yücel ve KONUR, Osman Zeki (2002). *CHP Grup Toplantısı Tutanakları (1923-1924)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

DUMAN, Selçuk (2014). “Atatürk Dönemi Türkiye-Hindistan İlişkileri”, *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9/4: 389-399.

GREW, Joseph C. (1999). *Yeni Türkiye*, çev. Kadri Mustafa Orağlı, İstanbul: Multilingual Yayınları.

İNÖNÜ, İsmet (2006). *Hatıralar*, haz. Sabahattin Selek, Ankara: Bilgi Yayınevi.

KANDEMİR, Feridun (1965). *Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay*, İstanbul: Yakın Tarihimiz Yayınları.

KARPAT, Kemal H. (1996). *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Ekonomik Kültürel Temeller*, İstanbul: Afa Yayınları.

KESKİN, Aksel (2014). *İmparatorluktan Cumhuriyete Rauf Orbay*, İstanbul: Parola Yayınları.

KILIÇ ALİ (2008). *Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları*, der. Hulusi Turgut, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

KOCAHANOĞLU, Osman Selim (2012). *Atatürk-Rauf Orbay Kavgası*, İstanbul: Temel Yayınları.

KOÇAK, Cemil (2011). *Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler*, İstanbul: İletişim Yayınları.

KUTAY, Cemal (1992). *Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılıımızda Bir İnsanımız Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964)*, İstanbul: Kazancı Matbaacılık.

_____ (1998). *Tarihte Türkler Araplar Hilafet Meselesi*, İstanbul: Aksoy Yayıncılık.

LEWIS, Bernard (1998). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: TTK Yayınları.

MANGO, Andrew (2017). *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*, çev: Fusun Doruker, İstanbul: Remzi Kitabevi.

ORBAY, Rauf (2004). *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım II*, İstanbul: Emre Yayınları.

ORBAY, Rauf (2018). *Siyasi Hatıralar*, İstanbul: Örgün Yayınevi.

ÖKE, Mim Kemal (1999). *Mustafa Kemal Paşa ve İslam Dünyası Hilafet Hareketi*, İstanbul: Aksoy Yayıncılık.

_____ (2005), *Hilafet Hareketleri*, İstanbul: İrfan Yayıncılık.

ÖZCAN, Azmi (2005). “Muhammed Ali”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 30, ss. 499-500. İstanbul: TDV Yayınları.

_____ (2006), “Nedvetü'l-Ulemâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 32, ss. 514-515. İstanbul: TDV Yayınları.

_____ (2010), “Şevket Ali”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 39, ss. 30, İstanbul: TDV Yayınları.

ÖZER, Sevilay- BAŞ, Ramazan (2018). “1933 Yılında H. Rauf (Orbay) Bey'in Hint Müslümanlarına Verdiği Konferanslara Dair”, *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi (9-13 Mayıs 2018)*, Ed. M. Doğan Karacoşkun-Osman Köse, ss. 807-829 Ankara: Berikan Yayınevi.

“Rauf Orbay'ın Hatıraları” (Tarihsiz). *Yakın Tarihimiz Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar I*, ss. 27-29, Türk Petrol.

RUSTOW, Dankwart A. (1968). “Atatürk as Founder of a State”, *Daedalus Philosophers and Kings: Studies in Leadership*, 97/3: 793-828.

SADİQ, Mohammad (2018). *Türk Devrimi ve Hindistan Özgürlük Hareketi*, çev. Funda Keskin Ata, Ankara: TTK Yayınları.

ŞASA, Melike (1991). “Rauf Orbay Hakkında”, *Milli Mücadelede Konya ve Milli Egemenlik Sempozyumu*, Konya.

**Recep ÇELİK, “Hüseyin Rauf (Orbay) Bey’in Hindistan Seyahati ve Faaliyetleri”,
Mavi Atlas, 7(2)/2019: 243-264**

TUNÇAY, Mete (2005). *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Türk Parlamento Tarihi (1993). *Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)*, c. III, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.

ULUĞ, Naşit Hakkı (1975). *Halifeliğin Sonu*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Makale Geliş | Received: 19.09.2019
Makale Kabul | Accepted: 04.10.2019
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.622245

Mustafa ÖZYÜREK

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.
İğdir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İğdir, TÜRKİYE
Iğdir University, Faculty of Science and Letters, Department of History, Iğdir, TURKEY
ORCID: 000-0001-5426-9775
mozyurek25@gmail.com

Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Maliye Bakanı Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Ataç'ın Mali Alandaki Faaliyetleri

Öz

1879'da Gümüşhane'de doğan Hasan Fehmi Bey, başladığı ilk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamlamıştır. Çeşitli görevlerde bulunduktan sonra Osmanlı Mebusan Meclisinde 18 Nisan 1912-5 Ağustos 1912 ile 15 Şubat 1913-21 Aralık 1918 tarihleri arasında iki dönem Gümüşhane mebusluğu yapmıştır. Daha sonra Ankara'ya geçerek Mustafa Kemal Paşa'nın yanında Millî Mücadeleye katılmıştır. Türk siyasi hayatında çok önemli bir yere sahip olan Hasan Fehmi Ataç'ın en önemli hizmeti kuşkusuz Millî Mücadele Dönemi'nde 19 Mayıs 1921-9 Temmuz 1922 tarihleri arasında yaptığı maliye vekilliğidir. Çünkü devletin kısıtlı gelirlerine rağmen Türk ordusunun hemen bütün ihtiyaçlarını karşılamayı başarmıştır. Doğu ve Batı orduları için iki ayrı defterdarlık kurarak subay maaşlarının düzenli olarak ödenmesini sağlamış, ayrıca Büyük Taarruz'un finans kaynaklarını temin ve organize etmiştir. Hasan Fehmi Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılmasından itibaren ilk sekiz dönem boyunca Gümüşhane milletvekilliği yapmıştır. 1 Kasım 1923-2 Ocak 1924 tarihleri arasında cumhuriyet tarihinin ilk maliye vekilliği görevinde bulunmuş, daha sonra 1924-1925 yıllarında ise ziraat vekilliği yapmıştır. Sonraki yıllarda anayasa, bütçe ve maliye komisyonlarında görev almış ve 1961'de vefat etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gümüşhane, Siyaset, Maliye, Biyografi.

Economic Activities of Gümüşhane Congressman Hasan Fehmi Ataç, the First Finance Minister of Turkey Republic

Abstract

Born in 1879 in Gümüşhane, Hasan Fehmi Bey, started his primary and secondary education in Gümüşhane and completed it in Istanbul. After serving in various positions, he served as the deputy of Gümüşhane for two terms in the Ottoman Parliament between 18 April 1912-5 August 1912 and 15 February 1913-21 December 1918. Later, he went to Ankara and joined the National Struggle with Mustafa Kemal Pasha. The most important service of Hasan Fehmi Bey, who has a very important place in Turkish political life, is undoubtedly his Deputy Finance Minister during the National Struggle Period between 19 May 1921-9 July 1922. Because of the limited income of the state, it has managed to meet almost all the needs of the Turkish army. He established two separate registries for the Eastern and Western Armies, ensuring that officers' salaries were paid regularly, and provided and organized the financial resources of the Great Offensive. Hasan Fehmi Ataç has made Gumushane Parliament during the first eight periods, from 1 November 1923 to 2 January 1924, he served as the first deputy of finance in the history of the republic, and later served as Deputy Minister of Agriculture in 1924-1925. In the following years, he served in the constitution, budget and finance commissions and passed away in 1961.

Keywords: Gümüşhane, Policy, Finance, Biography.

Giriş

Erzurum-Trabzon karayolu üzerinde bulunan, 7626 kilometre kare yüzölçümü ile denizden 1400 m yükseklikte olan Gümüşhane ili, jeopolitik bakımdan olduğu kadar tarihe kazandırdığı yüksek şahsiyetlerle de büyük önem arz etmektedir (Çetin vd. 1997: 11) “Gümüşhane” adı, gümüş madeninin bol olması nedeniyle verilmiş olup, sayısı 25’i bulan bu ocaklardan elde edilen gümüşten darphanelerde sikkeler basılmakta idi. İran-Trabzon yolu üzerinde bulunmasının yanı sıra bu maden ocaklarının sayesinde Gümüşhane’nin önemi daha da artmış ancak bu durum 19. yüzyıla kadar devam etmiştir. Çünkü Osmanlı-Rus savaşları, halkın buradan göç etmesine ve belirtilen maden ocaklarının işletilmesinin de durmasına neden olmuştur (Cumhuriyetin 50. Yılında Gümüşhane 1973 İl Yıllığı 1974: 2)

Tanzimat’ın ilk yıllarında Erzurum’dan ayrılarak Trabzon eyaletinin bir livası hâline gelen Gümüşhane, Birinci Dünya Savaşı sırasında 19 Temmuz 1916’da Ruslar tarafından işgal edilmiş, Rusların çekilmesinden sonra onların bıraktığı boşluğu dolduran Ermenilerin temizlenmesiyle 28 Şubat 1918’de tamamen harap bir hâlde işgalden kurtarılmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra 20 Nisan 1924’te çıkarılan 491 sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun 89. maddesine göre il olmuştur (Sayılarla Gümüşhane: 16)

Gümüşhane tarih boyunca birçok önemli şahsiyet yetiştirmiş olup, bunlardan birisi de Hasan Fehmi (Ataç) Bey’dir. Kendisi, Gümüşhane’de doğmuş ve bölgenin yerlisi olan köklü bir aileye mensuptur. Hasan Fehmi Bey, 21 yıl süreyle Kudüs Valiliği yapan İbrahim Lütfü Paşa’nın torunudur. Ailesi Bayburt’a bağlı Nişantaşı ve Akşar köylerinin Beyi idi. Ailesinin adı olan “Kadirbeyoğlu”, Fatih Sultan Mehmet’in silah hocası Gaye Paşa’nın oğlu Kadir Paşa’dan gelmektedir. Hasan Fehmi Bey, Zeki Kadirbeyoğlu ile amca çocukları olup, soyadlarının farklı oluşunun sebebi ise Hasan Fehmi Bey’e “Ataç” soyadının Atatürk tarafından verilmesi ile olmuştur (Dabağ, Sevim 2019: 13)

A. Hasan Fehmi Bey’in Ailesi ve Tahsil Hayatı

1879 yılında Gümüşhane’de doğan Hasan Fehmi Bey, Kadirbeyzade Mehmet Salim Efendi ve Mahbure Hanım’ın oğludur. Ailenin ikinci oğlu olarak dünyaya gelmiş, Osman ve Hüseyin adında iki kardeşi daha vardır. İlk ve orta öğrenimini özel öğrenimle tamamlamış, ayrıca iktisat ve maliye eğitimi görmüştür. Daha sonra İstanbul’a giderek Osmanlı Mebusan Meclisinin ikinci dönemi için 5 Mayıs 1912’de yapılan seçimlerde Gümüşhane milletvekili olmuştur. Aynı mecliste üçüncü dönemde de milletvekilliğini

sürdürdükten sonra meclisin feshedilmesi üzerine memleketine dönmüş ve Millî Mücadeleye katılmıştır. (Çoker 1995: 451, Dabağ 2019: 13)

B. Hasan Fehmi Bey’in Millî Mücadeleye Katılması

Vilâyât-ı Şarkıye Müdâfaayı Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin Erzurum şubesi tarafından 23 Temmuz 1919-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında yaklaşık 60 kişinin¹ katılımıyla Erzurum Kongresi toplanmıştı (Konukçu 1989: 128) Kongreye bugünkü Gümüşhane bölgesinden 4 kişi katılmıştır. Bu kişiler; Gümüşhane’den Kadirbeyoğulları’ndan Çiftçi Zeki Bey, Bayburt’tan Hazine Vekili Alemdarzâde Teyfik Bey, Bayburt’tan dönemin Belediye Başkanı Abdullah Ağazade Zahit Efendi ve Kelkit’ten Müftü Osman Efendi idi (Cumhuriyetin 50 yılında Gümüşhane 1973 İl Yıllığı: 2)

Hasan Fehmi Bey, İstiklâl Harbi’nde Batı cephesinde gönüllü olarak görev almış ve iç ayaklanmaların bastırılmasında önemli yararlılıklar göstermiştir. Ankara’da Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla Gümüşhane milletvekili olarak 19 Mayıs 1920’de meclise katılmıştır (TBMM Arşivi, Sicil Dosya No: 187). Mecliste mali kanunlar, iktisat, anayasa ve Sayıştay komisyonlarında görev almış, Kırşehir Milletvekili Cemalettin Efendi’nin 17 Ağustos 1920’de izne ayrılması üzerine bir ara II. Başkan Vekilliği yapmıştır. 2 Mart 1921’de I. Başkan Vekili olmuşsa da 24 Aralık 1921’de istifa etmiştir (Çoker 1995: 451). Ankara Hükümeti Millî Mücadele Dönemi’nde Rusya ile yakın ilişkiler kurmak için Bekir Sami Kunduh ve Yusuf Kemal Tengirşek’in de bulunduğu bir heyeti 11 Mayıs 1920’de Moskova’ya göndermişti. 19 Temmuz 1920’de Moskova’ya ulaşan heyet, Rusya Dış İşleri Bakanı Çiçerin ile bir görüşme yapmıştı. Görüşmede TBMM ile Ermenistan arasında Moskova’nın arabuluculuk yapması kararlaştırılmış ve Türkiye’ye bir yardım heyeti gönderilmişti. Ancak Çiçerin, Van ve Bitlis’te Ermeniler için toprak talebinde bulununca görüşmeler durdurulmuş ve Türk Heyeti, Rusya’nın bu talebini kabul etme yetkisine sahip olmadığını ileri sürerek TBMM’nin fikrini almak üzere Ankara’ya dönmüştü. Heyet dönünce konu TBMM’de görüşülmeye başlanmıştı (TBMM Gizli Celse Zabıtları I/I-I: 158-173).

17 Ekim 1920 tarihinde TBMM’de yapılan görüşmelerde Hasan Fehmi Bey de söz almış ve konuyla alakalı düşüncelerini paylaşmıştır. Konuşmasında, I. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devleti’nin durumu ve Türk milletinin milli gayelerinden bahseden

¹ Erzurum Kongresi’ne katılan delegelerin sayısı Kâzım Karabekir Paşa’nın 5 Ağustos 1919’da Harbiye Nezareti’ne gönderdiği telgrafta 70 kişi olarak belirtilmiş, bu sayının Cevat Dursunoğlu 54, Mahmut Goloğlu 56, Mazhar Müfit Kansu 57, M. Fahrettin Kırzioğlu 72 kişi olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Hasan Fehmi Bey, sözü Türk-Rus ilişkilerine getirerek, Bolşevik ihtilali sonrasında Rusya’nın idare tarzında birtakım değişiklikler olmasına rağmen dış politika esaslarının aynen devam ettiğini söylemiştir. Hasan Fehmi Bey, yaklaşık üç yüz elli yıldır mağlup olunan Ruslara karşı Brest-Litovsk Muahedesi’nde elde edilen tek başarı olduğunu belirtmiş, ayrıca Rusya’dan alınan maddi yardıma karşılık Doğu Anadolu’da Ermeniler lehine toprak verilmesi yönündeki Rus talebine şiddetle karşı çıkmıştır. Ona göre Ruslar, Panturanizm ile hareket eden Türk milletine karşı olan millî hislerinden asla vazgeçmemiş ve tarihi emellerini aynen devam ettirmektedirler (TBMM Gizli Celse Zabıtları I/I-I: 176-178).

Millî Mücadele Dönemi’nde, TBMM hükümetlerinin en güç işlerini maliye vekilleri yüklenmişti. Bütçe Komisyonu tarafından arazi vergisi hakkında hazırlanan bir kanun tasarisının 22 Nisan 1922’de mecliste reddedilmesi üzerine Maliye Vekili Hasan (Saka) Bey istifa etmiş, Mustafa Kemal Paşa ise ona “o halde bana maliyeden anlamayan birini bul” demişti. Bunun üzerine ertesi gün M. Kemal Paşa’nın odasına Hasan Fehmi Bey davet edilmişti. Hasan Fehmi Bey’e göre “Osmanlı idaresinde memuriyetlik yapmış kişilerin ruhuna idarenin aczi ve zaafı sinmişti”. Neticede, iki gün sonra yapılan vekillik seçiminde 191 oyun 129’unu alan Hasan Fehmi Bey Maliye Vekili seçilmiştir (Selek 1987: 138, Demirel 2003: 334-335).

C. Hasan Fehmi Bey’in İlk Maliye Vekilliği ve Büyük Taarruz Öncesi Hazırlıklar

İstanbul’un 16 Mart 1920’de İtilaf Devletleri tarafından işgali üzerine, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde oluşturulan Heyet-i Temsiliye, Anadolu’nun mali kaynaklarına el koymuştu. Ancak memleketin sınırları henüz tam olarak belli olmadığı için Hasan Fehmi Bey ilk olarak, mümkün olan yerlerde gümrük teşkilatı meydana getirmişti (Selek 1987: 136-139). Öte yandan, Sakarya Meydan Muharebesi’nin kazanılmasından sonra hazırlık dönemine giren Türk ordusunun Yunanlıları Anadolu’dan çıkarabilmesi ancak büyük bir taarruzu başarıya ulaştırmasına bağlı idi. Ancak bunun için de birçok eksiklik tamamlanması, yeteri kadar para bulunabilmesi gerekmektedir. Büyük Taarruz’un hazırlık dönemi, ciddi ekonomik sıkıntıların yaşandığı dönemdir. Genel seferberliğin ilan edilmesiyle silah altına alınan yaklaşık iki yüz bin kişilik ordunun iase ve mühimmat ihtiyaçlarının karşılanması için yeni gelir kaynaklarına ihtiyaç duyulmasına yol açmaktaydı. Bu nedenle Sakarya Meydan Muharebesi’nden bir ay sonra yapılması düşünülen taarruz, gerekli hazırlıkların yapılabilmesi için kıştan sonraya ertelenmişti. Bu süreçte Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey, gelir-gider dengesini kendine has yöntemleriyle

bulmaya çalışmaktaydı. Onun mali formülü şöyle idi: “Para, yağlı kurşun ve keskin süngüye.” Ordu haricindeki kurum ve kuruluşlara ancak günlük elzem ihtiyaçlarını karşılayacak kadar para vermekteydi (Müderrişoğlu 2013: 412-413). Hasan Fehmi Bey, bu süreçte karşılaşılan sorunları Şu sözlerle anlatmıŐtı:

Milli Savunma Bakanlığı devamlı olarak çarşaf gibi teklifler getiriyordu. Bir defasında 400 bin postal için para istedi. Ben bu parayı versem 400 bin postalı nerede, kime ve ne kadar zamanda yaptıracağsınız, çarık isterseniz aklım erer dedim, teklifi geri aldılar. Bir gün de ordu komutanları çeşitli ihtiyaçlar için on otomobil istedi. Para yerine “istediğiniz otomobilleri Yunanlılar İzmir’de hazırladılar, orada duruyor, gidin bedelsiz alın” dedim. “Ruslardan gelen 300 bin altından on para harcamamıŐtım. Telgraf başında her yeri sıkıŐtırarak tahsilat yaptırıyordum. Gelen parayı üzerine ekledim. Ordu defterdarlarından hesap istedim. Baktım ki, bazı birliklerde iki ay, bazılarında dört ay aylık almamış subaylar var. Üç milyon lira alıp AkŐehir’e gittim. Aylıkları aynı seviyeye getirecek Şekilde dağıtılmak üzere verdim. Sonra üç milyon daha gönderdim. Artarsa ikişer ayın birini, hiç olmazsa yarım aylık dağıtım dedim. AkŐehir dönüŐünde M. Kemal Paşa’ya ne kadar subay olduğunu, aylık alacaklarının miktarını söyledim. Fevzi Paşa da oradaydı. M. Kemal Paşa “bu rakamları nereden biliyorsun” diye sorunca Fevzi Paşa ordu defterdarlarını kastederek “onun casusları var” dedi. Taarruz yaklaŐtı, ordu durmadan para istiyor, aşar vakti yakın, fakat zamanı gelmedi. Vergiler hep tahsil edilmişti, hiçbir yerde metelik bırakmamıŐtım. (Müderrişoğlu 2013: 413-414).

Bir gün Osmanlı Bankası’nın Ankara Şube Müdürü Bojeti’yi çağırıttım ve ona dedim ki: “Osmanlı Bankası tarihi anını yaşıyor. Maliyeye bir buçuk milyon lira lazım. Bizim yönetimimiz altındaki bölgede on altı Őubeniz var. İstediğim paraları vermezsen Őubelerinizin hepsine el koyar, kasalarındaki bütün parayı tutanak karşılığı alırım. Düşünmen için sana on beş dakika veriyorum, git, düşün ve cevabını ver.” Böylece istediğimiz parayı Osmanlı Bankası’ndan aldık. (Pulur 2005: 3).

Böylelikle bütün kaynaklar zorlanmış, 1922 yılının özellikle Mart ve Nisan aylarında birçok mali kanun çıkarılmıŐtı. Bu kanunlar subayların maddi durumunu düzeltmenin yanı sıra Türk ordusunun ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için yeni gelirler sağlamayı amaçlamaktaydı. 6 Mayıs 1922’de çıkarılan Birinci Avans Kanunu ile 10 milyon, 3 Temmuz 1922’de çıkarılan İkinci Avans Kanunu ile 7 milyon ve 21 Ağustos 1922’de çıkarılan Üçüncü Avans Kanunu ile 5 milyon lira orduya harcanması amacıyla Millî Savunma Bakanlığına ödenek verilmiştir. Böylelikle Anadolu’nun bütün maddi kaynakları son kuruŐuna kadar zorlanmıŐtır. Artık bu anlamda ne halkın ne de hükümetin yapacak hiçbir Şeyi kalmamıştı. Eğer ordunun yapacağı taarruz başarıyla sonuçlanırsa Türk yurdu kurtulacak, aksi takdirde Millî Mücadele daha sıkıntılı bir süreçle karşı karşıya kalacaktı (Selek 2002: 1202-1206).

Birinci TBMM’de çeşitli bakanlık görevlerinde bulunmuş olan Dr. Rıza Nur, hatıralarında Hasan Fehmi Bey ile ilgili çeşitli bilgilere yer vermiştir. Ona göre Hasan Fehmi Bey, sanki yüksek maliye okulundan mezun olmuşçasına mali meselelerde hayret edilecek düzeyde bilgi sahibiydi. Oysaki sadece Rüştüye mezunu olmasına rağmen kendinden önce maliye vekilliği görevinde bulunan Hasan (Saka) ve Şefik (Bekman) Beylerin yapamadığını yapmıştı. Dr. Rıza Nur, sözlerini şöyle devam ettirmiştir:

Hasan Fehmi Bey, “j” harfini söyleyemezdi ve yazım-ımlâ hatası yapmadan iki satır bile yazı yazamazdı. On satırlık bir müsveddesinde 20-25 yanlış vardı. Fakat zeki, özellikle akılselimi kuvvetli idi. Bunlarla bu mühim maddeleri hallediyor. Tam Türk, çelebi hususiyeti onda var. Zaten Pazarola Hasan (Saka) Maliye Vekili olur, işleri alt-üst ve çorba eder gider, Şaşı Hasan (Fehmi) gelir düzeltirdi. Vekâleti tıkr tıkr işletirdi. (Nur 1967: 1169-1170).

D. Lozan Konferansı Görüşmeleri

Büyük Taarruz ile Yunan işgaline son verilmiş ve bu durum Mudanya Mütarekesi ile teyit edilmişti. Ancak nihai antlaşma 20 Kasım 1922’de İsviçre’nin Lozan kentinde toplanan barış görüşmeleri sonunda imzalanacaktı. Lozan Konferansı’nın 23 Nisan 1923’te başlayan ikinci döneminde kuponlar ve maddi imtiyazlar meselesi gündeme geldiğinde, Türk Temsilci Heyeti Başkanı İsmet Paşa ile Ankara’da bulunan Türk Hükümeti özellikle Başvekil Rauf Bey arasındaki ilişkiler gerginleşmeye başlamıştı. İsmet Paşa’nın 25 Haziran 1923’te Ankara’ya gönderdiği telgrafta, konferanstaki Türk heyetinin atacağı her adımın hükümet tarafından idare edilme istek ve eğiliminden rahatsızlık duyduğunu bildirmekteydi. İsmet Paşa’ya göre bu hareket tarzı; konferans görüşmelerinin Türkiye açısından en yararlı bir şekilde idaresi ve hayırlı bir barışa ulaşma gücünü Türk heyetinin elinden almaktaydı. Hükümetin böyle davranmasını, adeta 93 Harbi’nin saraydan yönetilmesine benzeten İsmet Paşa, kendisine karşı güvensizlik duyulup ve yetersiz olduğu hissedildiği takdirde konferansta bulunan heyetin başarılı olamayacağı fikrinde idi. Bu düşüncelere sahip olan İsmet Paşa, kendisini eleştiren hükümete, özellikle de Hasan Fehmi Bey’e yönelttiği şu tavsiye ile telgrafını bitirmişti: “Hükümetin görüşlerini, İtilaf Devletlerine olduğu gibi kabul ettirebileceğine inanan bir heyetin, özellikle Maliye Bakanı Beyefendinin doğrudan doğruya sorumluluk yüklenerek konferansa gelmelerini rica ediyoruz”. (Atatürk 1994: 530-531, Orbay 1993: 119, Şimşir 1994: 491-492).

E. Cumhuriyet Dönemi’nde TBMM’deki Faaliyetleri

Hasan Fehmi Ataç Türkiye Büyük Millet Meclisinde, 1920 yılından itibaren sekiz dönem boyunca milletvekilliği yapmıştır (TBMM Arşivi, Sicil Dosya No: 187). 14 Kasım 1934’te toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası grubunda İsmet Paşa, Türkiye Büyük Millet

Meclisinin anayasaya göre 1935 yazında seçim kararı alması gerektiğini ancak uluslararası durumun seçimin yenilenmesini zorunlu kıldığından, seçimin öne alınmasının, böylece Cumhuriyet Halk Fırkasının ve hükümetin durumunun millet oyuyla yeniden belirlenmesinin yararlı olacağını belirtmişti (Güneş 2004: 1). Bunun üzerine 5 Şubat 1935’te milletvekili aday listeleri açıklanmış ve Hasan Fehmi Bey, Cumhuriyet Halk Fırkasının Gümüşhane’den aday gösterilmişti (Cumhuriyet, 5 Şubat 1935: 3).

8 Şubat 1935 sabahı başlayan seçimler, aynı gün akşamına kadar yurdun her tarafında tamamlanmış ve 399 milletvekilinden 17’si kadın olmak üzere 386 milletvekili Cumhuriyet Halk Partisi adaylarından 13’ü de bağımsızlardan seçilmişti. Hasan Fehmi Bey de Gümüşhane’yi TBMM’de temsil etme yetkisini bir kez daha elde etmişti (Cumhuriyet, 9 Şubat 1935: 5). V. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi 1 Mart 1935’te açılmış, ilk önce milletvekillerinin yemin töreni gerçekleşmiş, ardından Mustafa Abdülhalik Renda’nın Meclis Başkanlığına, ondan sonra da Kemal Atatürk’ün Cumhurbaşkanlığına dördüncü kez seçilmesi gerçekleşmiş ve 7 Mart 1935’te toplanmak üzere meclis oturumu sona ermişti (TBMM ZC V/I-I: 1-7). 7 Mart 1935’te Hasan Saka’nın başkanlığında toplanan meclisin birinci celsesinde, seçilen milletvekillerinin isimleri tek tek ve alfabetik sıraya göre okunarak mazbataları onaylanmıştı. Mazbataların onaylanmasının ardından encümenler için seçim yapılmış ve Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Ataç, Maliye Encümeni’ne seçilmişti (TBMM ZC V/I-2: 26). Atatürk’ün 10 Kasım 1938’de vefat etmesiyle İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığına seçilmişti. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde 1938-1945 yılları arasındaki bu yeni dönem, Millî Şef Dönemi olarak adlandırılmıştı. V. Dönem TBMM, 27 Ocak 1939 tarihinde çalışmalarını tamamlayarak seçime gitme kararı almıştı (TBMM ZC V/XXIX-28: 220-221; Resmî Gazete 7 Şubat 1939: 11253). 25 Mart 1939 tarihli gazetelerde milletvekili aday listeleri açıklanmış, bu listelere göre Hasan Fehmi Ataç yine Gümüşhane’den milletvekili aday gösterilmişti.

Adayların ilan edilmesinden sonra seçimler, 26 Mart 1939’da tüm yurttaki gerçekleşmişti. Seçim sonunda meclise 15’i kadın olmak üzere 424 milletvekili girmişti. (Binark 2004: 61) 3 Nisan 1939’da TBMM’nin açılmasının ardından 10 Nisan 1939’da da encümen seçimine gidilmiş ve Hasan Fehmi Ataç bu yeni dönemde ise Milli Müdafaa Encümenliğine seçilmiştir. (TBMM ZC VI/I-2: 19) Hasan Fehmi Bey’in bu dönemde TBMM’de 1 teklifi ve 35 konuşması vardır.

Atatürk Dönemi olarak adlandırılan 1923-1938 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti, her anlamda büyük atılımlar yapmıştı. Özellikle yaklaştığı hissedilen II. Dünya Savaşı’na karşı önlem olarak Türk ordusunun güçlendirilmesine öncelik

verilmişti. Yabancı şirketlerin elinde bulunan birçok işletme satın alınarak millileştirilmiş, yeni sanayi atılımları yapılmış, eğitim ve sağlık alanında büyük gelişmeler sağlanmıştı. Bu yatırımlar borçlanma yoluna gidilmeden, denk bütçe ve milli kaynaklarla yapılmıştı. Geçmiş yıllarda ithal edilen birçok ürün Türkiye’de üretilmeye başlanmış, bu gelişmelerin yanı sıra her yıl 5 milyon altın Osmanlı borcu da ödenmişti. “Kambiyo kelimesinin anlamını Başbakan olduktan sonra öğrendim” diyen İsmet İnönü, hiçbir diploması olmayan İktisat Bakanı ve Başbakan Celal Bayar, hiç yüksek tahsil görmemiş Maliye Bakanı Hasan Fehmi Ataç ve hiçbir ekonomi eğitimi almayan M. Kemal Atatürk önderliğindeki Türkiye Cumhuriyeti’nin 1923-1938 yılları arası dönemde karşılıksız hiç dış borç alınmadan “0” enflasyonla Cumhuriyet tarihimizin en yüksek kalkınma hızı olan %9’a ulaşması ancak bu kişilerin yurtseverliği ile açıklanabilir (Kal 2016: 110-115).

Hasan Fehmi Ataç, ikisi Osmanlı Mebusan Meclisinde ve sekizi de Türkiye Büyük Millet Meclisinde olmak üzere toplam on dönem Gümüşhane milletvekilliği yaptıktan sonra 1961 yılında vefat etmiştir. Kendisi bugün, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk maliye bakanı olarak hatırlanmaktadır. Kırmızı şeritli İstiklâl Madalyasına sahip olan Hasan Fehmi Bey’in ismi bugün Gümüşhane’de ailesine ait ve kendi adı ile anılan konakta yaşamaktadır (BCA 30.10.0.0/195.335.10: 1-3; Günaydın: 35-36; Özkan vd: 84-85).

Sonuç

Hasan Fehmi Ataç, tarihi bakımından Osmanlı Devleti’ne çeşitli hizmetlerde bulunmuş Gümüşhane’de oldukça köklü bir aileye mensuptur. Türk parlamento Tarihi’nde en uzun süre milletvekilliyi yapan tarihi şahsiyetlerden biridir. Hasan Fehmi Ataç, Meclis-i Mebusan’ın kapanmasının ardından Anadolu’ya geçerek Milli Mücadeleye katılmıştır. Ankara’da TBMM’nin açılmasıyla birlikte bu yeni meclise dâhil olup, Türk milletinin bağımsızlığı için mücadele etmeye devam etmiştir. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e, tek parti döneminin sonuna kadar uzanan bir siyasi hayatı olmuştur. Bu süre zarfında Maliye ve Tarım Bakanlığı yapmış, ayrıca II. ve I. Başkan Vekilliği’nde de bulunmuştur.

Hasan Fehmi Ataç’ın Türk siyasi hayatında unutulmaz izler bırakan dönemi, kuşkusuz Maliye Bakanı olduğu yıllardır. Millî Mücadele Dönemi’nde Büyük Taarruz öncesi Türk ordusunun hazırlanması ve gerekli olan maddi ihtiyaçlarını karşılaması hususunda çok büyük yararlılıklar göstermiştir. Hiçbir ekonomi eğitimi almamasına rağmen ekonomik problemlere kendine has yöntemlerle çare bulduğu görülmektedir. Ülkenin gelirlerinin yetmediği en zor günlerinde, oldukça disiplinli bir çalışma anlayışına

sahip olduğundan, olağanüstü dönemlerde olağanüstü kararlar alarak, başta ordu olmak üzere kurumların maddi ihtiyaçlarını karşılayabilmiştir. Ordu personellerinin düzenli maaş almalarını sağlamak suretiyle de o dönemde bir ilki başarmıştır. Bu başarıları sayesinde Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk maliye bakanı olmuştur. Memleketi olan Gümüşhane’de ailesinden kalan ve kendi adıyla anılan konakta bugün adı ve hatırası halen yaşamaktadır.

Kaynakça

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

TBMM Arşivi

Resmi Yayın ve Zabıtlar

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, Cilt: I, İçtima: 1

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: V, Cilt: I, İçtima: 1

TBMM ZC, Devre: V, Cilt: I, İçtima: 2

TBMM ZC, Devre: V, Cilt: 29, İçtima: 28

TBMM ZC, Devre: VI, Cilt: 1, İçtima: 2

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet

Kitap ve Makaleler

ATATÜRK, Mustafa Kemal (1994). *Nutuk 1919-1927*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

BİNARK, İsmet (2004). *Türk Parlamento Tarihi TBMM VI. Dönem (3 Nisan 1939-15 Ocak 1943)* (I), Ankara: TBMM Vakfı Yayınları No. 36.

ÇETİN, M.; GÜRSOY, A.; BULGUR, İ.; TÜRE, A.; DEMİREL K.; ÇİÇEK, P. (1997). *Sayılarla Gümüşhane*, İstanbul: Gümüşhane Valiliği Yayınları No: 2.

ÇOKER, Fahri (1995). *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923* (III), Ankara: TBMM Vakfı Yay. No. 6.

DABAĞ, Sevim (2019). *İstiklal Savaşı’nın Mali Kahramanı: Hasan Fehmi Ataç*, İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

DEMİREL, Ahmet (2003). *Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup*, İstanbul: İletişim Yayınları.

GÜMÜŞHANE VALİLİĞİ (1974). *Cumhuriyetin 50. Yılında Gümüşhane 1973 İl Yıllığı*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.

GÜNEŞ, İhsan (2004). *Türk Parlamento Tarihi (1935-1939) I*, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.

KAL, Nazmi (2016). “Ekonomi Tarihi, Dünya Ekonomisine Atatürk’ün getirdiği Yeni Kavram: Devletçilik-Karma Ekonomi”, *Ekonomik Forum*, İstanbul: TOBB Yayınları.

KONUKÇU Enver, “Milli Mücadele’de Erzurum (1918-1923)”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara: Erzurum Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara, 1989, s. 124-137

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin (2013). *Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

NUR, Rıza (1967). *Hayat ve Hatıratım III*, İstanbul: Altındağ Yayınevi.

ORBAY, Rauf (1993). *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım II*, İstanbul: Emre Yayınları.

ÖZKAN, H.; YURTTAŞ, H. (2012). *Orta Çağ’dan Günümüze Gümüşhane*, Gümüşhane: Seçil Ofset.

PULUR, Hasan (13 Nisan 2005). “Maliye’den Anlamayan Bir Maliye Bakanı”, *Milliyet*, 3.

SELEK, Sabahattin (1987). *Anadolu İhtilali I*, İstanbul: Kastaş Yayınları.

SELEK, Sabahattin (2002). *Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı) II*, İstanbul: Örgün Yayınevi.

ŞİMŞİR, Bilâl N. (1994). *Lozan Telgrafları II (Şubat-Ağustos 1923)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Makale Geliş | Received: 19.09.2019
Makale Kabul | Accepted: 18.10.2019
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.622262

Canan KUŞ BÜYÜKTAŞ

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Zonguldak-TÜRKİYE
Zonguldak Bulent Ecevit University, Faculty of Science and Letters, Department of History, Zonguldak-TURKEY
ORCID:0000-0002-1621-587X
hunasya@gmail.com

İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin Kuruluş Aşamasında İngilizlerin Hindistan'a Yerleşme Çabaları

Öz

Bu çalışmanın zaman sınırlılığı 17. yüzyılın başlarında Babürlü Devleti'nin hükümdarı Cihangir Şah Dönemi'ne isabet etmektedir. Çalışmanın amacı ise, İngilizlerin Hind deniz ticaretine sahip olmak için Hindistan'da varlık gösterdiği ilk yıllarda, seyyah, tüccar ve elçiler aracılığı ile Hindistan'da tutunma çabalarının neler olduğunun açıklanmasıdır. Bu çalışmada ayrıca İngilizlerin Babürlü Devleti'nden izin alarak Surat'ta açtıkları fabrikanın işleyişi hakkında bazı bilgiler sunmaktır. Böylelikle bu bilgiler ışığında Hindistan'ın kaderini etkileyen İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin kuruluş aşamasında ona imkân oluşturan etkenlerin tespit edilmesi hedeflenmektedir. Çalışmada yararlanılan kaynaklar ise, döneme ilişkin siyasetname, seyahatname gibi ana kaynaklar ile çeşitli yerli ve yabancı yardımcı kaynaklardır.

Anahtar Kelimeler: İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, Babürlü Devleti, Cihangir Şah, İngiliz-Babürlü ilişkileri.

The Efforts of the British Settlement in India in Stage of the Establishment of the British East India Company

Abstract

The temporal limitation of this work coincides with Jahangir Shah, the ruler of the Baburid Empire in the early 17th century. The aim of the study is to explain what British efforts to hold in India through travelers, merchants and ambassadors in order to have Indian maritime trade in the first years of its existence in India. In this work, it is also aimed to present some information about the operations of the factory opened in Surat taking permission from the Baburid State of the British. So, in the light of these informations, it is aimed to determine the factors that make it possible for the establishment of the British East India Company, which affects India's fate. The sources used in the work are the main sources such as Siyâsetnâme (political-religious advice books) and Seyahâtnâme (travel books) as well as for the period and various domestic and foreign auxiliary sources.

Keywords: British East India Company, Baburid State, Jahangir Shah, English-Baburid Relations.

Giriş

Ticaret tarihinin en önemli cazibe merkezlerinden biri olan Hindistan'da İngiliz sömürgeciliğinin temellerini 1600'lerde aramak mümkündür. Bu tarihten yaklaşık yüz yıl kadar öncesi Uzak Doğu ve Hindistan ticareti İspanya ve Portekiz'in tekelindedir (Özcan

2000: 294). 1498’de Vasco da Gama’nın Calicut’a inmesiyle Hindistan ticareti Portekizlerin eline geçmiştir (Jackson 1907: 54-55). Ayrıca 1510’da Goa¹, 1511’de Malakka/Malezya, 1515’te Hürmüz, Diu ve 1517’de Seylan gibi önemli ticaret merkezleri ve bunların baharat ticaretleri de ele geçirilmiştir (Beydilli 2007: 328). Bu durumu gören diğer Avrupalı devletler de Hindistan yolunu tutup zenginliklerden paylarını almak istemişlerdir. Buna göre 1597’de Hindistan’da Hollandalılar ve bundan kısa bir zaman sonra da İngilizler görünmüşlerdir (Jackson 1907: 54-55).

Avrupalıları Hindistan’a sürükleyen ana faktörlere bakıldığında “ticaret, diplomasi ve evangelizm²” gibi kavramlar karşımıza çıkmaktadır (Chida-Razvi: 3). İngilizlerin Hindistan’a gelmesinin birincil sebebine bakıldığında ise sadece ticaret konusu belirlemektedir. “Oysa gerçekte, İngilizlerin Hindistan ile ilişkileri diplomasi ve elçilerin buluşması ile değil ticaretle başladı.” (Dalrymple 2015) ifadesi durumu açıklar niteliktedir. Buna göre Hindistan’daki varlık sebebi olarak ticareti ön plana koyan İngilizler, İngiltere pazarının ihtiyacı olan ham maddeyi tedarik etmek istemekle birlikte, Hindistan’ı İngiliz ürünlerinin pazarı konumuna getirmek için hareket etmişlerdir (Doğan ve Erdoğan 2017: 841).

İngiliz tüccarlar, Hindistan ticaretinden pay almak için çeşitli girişimlerde bulduktan sonra İngiliz krallığının beratını alarak Kraliçe I. Elizabeth’in izniyle 31 Aralık 1600’de İngiliz Doğu Hindistan Şirketini kurmuşlardır (Özcan 2000: 294). Şirketin Hindistan ile ticaretinde İngiliz seyyah ve elçiler (ambassador) önemli rol oynamışlardır. Bu bağlamda Sir William Hawkins (şirket temsilcisi), Harbert (deniz kaptanı), Sir Thomas Roe (ambassador), Terry ve Ovington (din adamı), Thomas Best, Dr. Fryer ve Hedges gibi isimler örnek verilebilir (Jackson 1907: 55-56). Bu isimlerden Sir William Hawkins, Sir Thomas Best ve Sir Thomas Roe ilk akla gelenlerdir. Çünkü onlar Surat Limanında Hindistan ticaretine dâhil olabilmek için Babürlüler ile yakın temasta bulunmuşlar ve bazı imtiyazlar koparmak için çalışmışlardır. Ayrıca Hindistan’a giderek burası hakkında bilgiler edinmiş ve raporlar hazırlamışlardır. Bu sayede İngiliz yönetimi, Hindistan hakkında bilgi sahibi olmuştur. Şirketin kuruluşundan kısa bir zaman sonra Babürlü Devleti’nin hükümdarı Cihangir Şah (1605-1627) ile temaslarda bulunan şirket temsilcileri bu görüşmelerin ardından Gucerat’ın³ Surat limanında kendi tüccarları

¹ Portekizliler yaklaşık olarak Surat ve Kanyakumari’nin ortasında yer alan Goa’ya yerleşti. Goa Portekizlilerin ticaret merkezi olduğu kadar Katolik mezhebinin de merkezi oldu (Wheeler 1886: 3).

² Evanjelizm, sözlükte İncil mesajlarını gayretli bir şekilde yaymak, öğretmek anlamına gelmektedir (Bedir 2013: 78).

³ Gücerat, 1573’te Ekber Şah döneminde Babürlülerin eline geçti. Bundan sonra Babürlüler, Surat limanı ve batı ticareti kanalıyla gerçekleşen ticaretten faydalanmaya başladılar. Gucerat, Babürlülerin ili olduktan

için bir mahalle oluşturmuşlar (Mübarek Galip ve Gömeç 2013: 116) ve bir de fabrika kurmuşlardır (Jackson 1907: 55). Böylelikle Hindistan’da İngiliz ticaret kolonileri kendini göstermeye başlamıştır.

İngiliz tüccarlarının izin ya da toprak kiralama yöntemleriyle Hindistan’da elde ettiği yerleşim yerlerinde koloniler kurmaya başladığı aşama, Babürlü Devleti’nin Hindistan’da hâkim güç olmaya başladığı zamanlara isabet etmektedir. Ayrıca bilinmektedir ki İngiltere’de 1600’de kurulan ve Hint deniz ticaretini ele geçirmek isteyen Doğu Hindistan Şirketi, Babürlü Devleti’nin hükümdarı Cihangir Şah ile yakın temaslarda bulunmuşlardır. Bu bağlamda çalışmada incelenen zaman dilimine denk gelen Cihangir Şah döneminde İngilizlerin Hint deniz ticaretine sahip olmak için Hindistan’da varlık gösterdiği ilk yıllarda İngiliz seyyah, tüccar ve elçilerin izlediği yol ve takındığı tavırların neler olduğu sorularına cevap aranacaktır. Böylelikle bu sorulara dönemin ana kaynakları ışığında cevap aranırken Hindistan’ın kaderini etkileyen İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin kuruluş aşamasında, İngilizlerin Hindistan’a yerleşme çabaları da araştırılmış olacaktır.

17. Yüzyılın Başları: Hindistan’a Genel Bakış

İngiliz tüccarların Hindistan’a yerleşme sürecinin, 17. yüzyılın ilk çeyreğinde gerçekleştirilen bir takım deniz seferleri ile yapılan çalışmalar doğrultusunda başladığı söylenebilir. Bu dönemde ise Hindistan’da hâkim güç Babürlü Devleti’dir. Cihangir Şah’ın (1605-1627) tahta geçtiği yıllarda Babürlü Devleti’nin ülke topraklarının oldukça geniş olduğu görülmektedir. Öyle ki bütün Kuzey Hindistan Babürlü yönetimi altındadır. İmparatorluk, Kaşmir dağlarından Bengal Körfezi’ne, Himalayaların yamaçlarından Dekken platosuna kadar uzanmaktadır. Babürlü Devleti’nin güneyinde Dekken vardı ve burası farklı sultanlıklar tarafından yönetilmektedir (Wheeler 1886: 2). Bunlardan Kutupşahlar, Adilşahlar ve Nizamşahlar önde gelenleridir (Dağlar 2019: 323). Doğu ve batıda ise genellikle Babürlülere ve Dekken Sultanlıklarına karşı düşmanca hareket eden Hindu Racaların yönetimindeki yerler vardır. Krişna Nehrinden Kanyakumari’ne (Cape Comorin) kadar olan tüm bölge Hindu Racaların egemenliği altındadır. Dekken ve

sonra Babürlülerin daha sonraki fetihlerine de zemin hazırladı. (Smith 1917: 113, Yalçınkaya 2008: 21). Bölge daima ticari kimliğini korumuş ve bölgedeki Surat liman kenti daima stratejik öneme sahip olmuştur. Bu bağlamda Gucerat’ın, Türk tarihi açısından siyasi ve kültürel alanda önem arz ettiği gibi ticari alanda da önem arz etmektedir. Adının Hazarlardan türediği düşünülen Gucerat, Sakalardan itibaren (Çeliktaş 2017: 27,29) pek çok Türk devletine vilayet olmuş bir bölgedir. Gucerat’ta Türk ve İslam varlığı hakkında bilgi için bkz. Nizami 1996: 171-173.

Kanyakumari’nin batı kıyılarında ise Portekizlilerin kaleleri ve askeri üsleri bulunmaktadır (Wheeler 1886: 2-3).

Cihangir Şah Dönemi’nde uluslararası siyasi ilişkilerin daha çok Safeviler, Özbekler, Dekken Sultanlıkları gibi yakın ve sınır komşusu olan devletler ile olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti ile bazı siyasi temaslarda bulunulsa da bunların uzun soluklu ilişkiler olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Portekizliler ile de askeri ve ticari münasebetler gerçekleştirilmiştir (Oruç 2019). İngiltere ile yapılan temaslara ise başlarda daha çok ticarî anlamda olmuştur. Bu bağlamda, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi seyyah, tüccar ve elçiler vasıtasıyla Babürlü Devleti ile temaslarda bulunmuşlardır. İngilizlerin bu çabaları bir sonuç vermiştir. 1612’de İngiliz Fabrikasının kurulmasına izin verilmiş ve ardından İngiliz tüccarlara Gücerât’ın Surat limanında yer tahsis edilmiştir. Böylece İngilizler Hindistan’a ve onun ticaretine sızmak için gerekli köprüyü oluşturmuşlardır. Öyle ki bundan sonraki süreçlerde Surat limanı, İngilizlerin bütün ülkeyi ele geçirme faaliyetlerine hizmet eden bir yer olmuştur⁴.

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi: Kuruluş Aşaması

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi kurulmadan önceki dönemlerde de İngilizlerin bazı ticari organizasyonları vardı. Kraliyet, nüfuz sahibi belli bir kişiyi belli bir süreliğine bu kuruluşların başına getirmiştir. Kraliyet desteğini doğrudan alan bu kişi iş gücünü, malzemeyi ve parayı toplamaya çalışmıştır. Ancak bu girişimler genelde kısa ömürlü olmuştur. Çünkü kaynak ihtiyacı ve olası risk sorunları karşısında dayanıklı bir tutum sergilenememiştir. Bu gibi kaynak sorunlarını ve riskleri hissedarlar üzerine dağıtmak ve sonuçta kâr elde edebilmek için yeni bir yapıya ihtiyaç olduğu düşünülmüştür (S.C. Özcan 2012: 94). Ayrıca Avrupa’daki baharat ticaretine Hollanda’nın⁵ egemen

⁴ Nevres-i Kadim’in tercüme ettiği Tüzük-i Cihangiri adlı eserin Fahri Unan tarafından hazırlanan Giriş bölümünde; Surat’ta İngilizlere “yer tahsisi yapıldığı” bahsinin geçmediğine dair (Nürü’l-dîn Cihângîr Şâh 2013: xxı) bilgi yer almaktadır. En azından bu olaya Cihangir Şah yer vermemiştir denilebilir. İngilizlerin Cihangir döneminde Hindistan’a yerleşme izni aldıklarına dair bilgileri ise, Sir Thomas Roe ve Sir Thomas Best gibi elçi ve seyyahların keleme aldığı notlarından öğrenebiliyoruz. Bkz. Roe 1899, Best 1934.

⁵ “Hindistan’daki Hollandalı yerleşimler, İspanya’nın düşmanlığının bir sonucuydu. Yüzyıllar boyunca Hollandalılar, Akdeniz’den Baltık Denizine kadar Avrupa’nın taşıyıcısı olmuştu. Onlar 16. yüzyıldan önceki dönemlerde Hint mallarını Cenova, Napoli ve Venedik’ten alıyorlardı”, ayrıca “Portekizliler Hindistan’da bir ticaret kurduktan sonra, Hollandalılar Hint ürünlerini almak için her yıl Lizbon’a gidiyorlardı. 1580’de İspanya’nın boyunduruğundan kurtulan Hollanda Birleşik Eyaletlerini (The United Provinces) kurdu. Aynı yıl İspanya Kralı II. Philip, İspanya ve Portekizi kendi yönetimi altında birleştirdi. Bu Portekiz’in Hindistan’daki çıkarları için kötü bir zamanlamaydı. Bununla, II. Philip Hollandalıları Lizbon dışına çıkararak cezalandırmayı istiyordu. Hollandalılar ise Cape’in etrafını dolaşarak yelken açtı ve Doğu Takım Adalarından istedikleri emtiayı satın aldılar. 1600’de Java’da Batavia (Jakarta) şehrinde bir fabrika kurdular. 1610’da Pulikat Gölü kıyılarında yer alan Pulikat kasabasında bir kale inşa ettiler ki burası Hindistan’da Hollanda yükselişinin başkenti olma özelliğindedir.” (Wheeler 1886: 9-10).

olmasından duyulan korku, bir grup Londralı tüccarı Doğu Hindistan ticareti için bir tekel imtiyazı oluşturmak adına, kraliyete başvurmaya yönelmiştir. Onların bu girişimleri sonrasında talepleri kabul edilmiştir (Shngreiyo 2017: 1). Böylece İngilizler, iktisadi açıdan Hindistan’ı uzun soluklu bir durak haline getirmek istedikleri için, Kraliçe I. Elizabet’in izniyle 31 Aralık 1600 tarihinde İngiliz Doğu Hindistan Şirketini kurmuşlardır (Özcan 2000: 294, Bulgur 2004: 64).

Bir ticaret anonim şirketi olarak kurulan şirketin hissedarları için sınırlı-sorumluluk ilkesi vardır. Şirket işlerini yönetmek ve kilit stratejik kararlar almak için 24 kişiden oluşan yönetim kurulunu seçmek amacıyla yıllık toplantılar düzenlenmiştir. Yönetim seçiminde, sadece 500 sterlinin üzerinde değere sahip hissedarların oy kullanmalarına izin verilmiştir. Ancak, hissedarlığın büyüklüğü ne olursa olsun, her hisse sahibinin yalnızca bir oy hakkı vardı. Ek olarak, sadece asgari 2000 sterlinlik ‘şirket hisse senetlerine’ sahip olan hissedarların direktör olmaları için adaylıklarını koymalarına izin verilmiştir. Seçilen yönetim kurulu daha sonra kendi aralarından bir başkan (şirketin valisi olarak atanan) ve bir başkan yardımcısı seçmiştir (Kansal vd.: 9).

Şirketin hissedarları, payları oranında ortaktır. Bu hissedarlar kraliyet onayıyla ve seçimle görev almışlardır. Şirket organizasyonunun bir yönetim kurulu olup belli aralıklarla toplanmıştır (S.C. Özcan 2012: 93). Şirkete verilen imtiyaz⁶, “İngilizlerin onurunun, halkının zenginliğinin, seferlerinin artması ve adil ticaretin geliştirilmesi” içindir (Shngreiyo 2017: 1, Khan 1923: 2). Doğu Hint adalarında ayrıcalıklı tekel ticareti gerçekleştirmeyi hedefleyen şirkete yatırımlar yapılmıştır. Ayrıca bir vali ve 24 üyeden oluşan şirket yönetimi desteklenmiştir. Şirketin iyi idare olunması amacıyla, hukuku, yasaları, talimatları ve yönetmelikleri gerekli ve uygun bir şekilde yerine getirmek ve makul zamanlarda toplanmak için yetkililere tam destek verilmiştir (Shngreiyo 2017: 1, Khan 1923: 2).

Şirket, Hindistan’da toprak kiralayıp yeni fabrikalar açmaya başladıkça, hukuki kurallar oluşturulmuş ve bu durum disiplinli bir şekilde işlemiştir. Mesela 1639’da Masulipatam’ın güneyindeki Koromandel kıyılarında bir toprak parçası kiralanıp, buraya 1644 yılında Fort St. George tuğla fabrikası kurulmuş ve çeşitli silahlarla da donatılmıştır. İşte bu St. George Kalesi’ndeki Başkan ve Konsey, tüm bu yerleşim yerinin fiili yöneticileri olarak görev yapmaya başlamışlardır. Onlar hukuki ve cezai her durumda,

⁶ Ayrıcalıklı şirketler, devlet tarafından verilen ve genellikle kraliyet sözleşmesi kapsamında olan özel imtiyazlara sahip ticari kuruluşlardır. Çoğu, 16. ve 19. yüzyıllar arasında Avrupa’da, İngiltere, İskoçya, Hollanda, İspanya, Portekiz, Fransa gibi yerlerde tüccarlar tarafından oluşturulmuştur (Webster 2015).

İngilizler için yüksek adli mahkeme olarak hareket etmişlerdir. Bu durumda suçların en ağırı korsanlıktır. Bu suçun dışında diğer suçlara ölüm cezaları verilmemiştir. Ayrıca tüm kapital suçlara, İngilizler yargılanmak için İngiltere’ye gönderilmiştir (Wheeler 1886: 8-9).

Doğu Hindistan Şirketi aynı zamanda askeri güce de sahip bir şirkettir. Onun Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Japonya’ya askeri amaçlı seferler düzenlediği de bilinmektedir. Bu savaşların en önemlilerinden birisi 1622’de gerçekleşmiştir⁷. İngilizler Safeviler ile ittifak kurarak Asya’da tam bir hâkimiyet oluşturmak isteyen Portekizlileri Hürmüz adasından atmışlardır (Yanar 2014a: 245). Böylece bu savaş ile artık Hindistan yolu İngilizlerin eline geçmiştir⁸. Ancak şirket, Hollanda ile yaptığı Doğu Hint adalarında gerçekleşen savaşta başarı sağlayamamıştır. Dolayısıyla İngilizler Doğu Hint adaları yerine Hindistan ana karasına ağırlık vermişlerdir (Özcan 2000: 294).

Şirketin 17. yüzyıl başlarında ticarete konu olan emtia listesi ise oldukça hareketlidir. Örneğin 1609’da yola çıkan İngiliz ticaret kargosunda kumaş, kurşun, kırmızı kurşun, kalay, civa, zincifre (vermilion)⁹, kılıç-bıçakları, kalın yünlü kumaşlar ve kırmızı şapkalar yer almıştır. Bu malları boşaltıp yerine çivit, patiska, pamuk ipliği, tarçın, sandal, zencefil, afyon, sakız, bahur, sarısabır ve zamk yüklemişlerdir. Demir kurşun patiska ve kumaşları Priaman ve Bantam’da satmışlardır. Buna karşılık buralardan ipek, altın ve her şeyden önemlisi biber yüklemişlerdir. Ayrıca Şirketin tüccarları, patronları için nadir kuş ve hayvan türleri de satın almışlardır (Rawlinson 1920: 48).

Şirketin ticaret kalemi oldukça zengindir. Bu zenginlik karşısında iştahı artan başka İngiliz şirketleri de vardır. Buna göre şirketin kuruluşundan yaklaşık yüz yıl sonra, 1698’de başka bir İngiliz Doğu Hindistan Şirketi faaliyete geçmiştir. Bunun üzerine oluşabilecek herhangi bir sıkıntıyı ve rekabeti önlemek amacıyla kumpanyaların birleştirilmesine karar verilmiş ve iki şirket “United East India Company” ismiyle 1709’da birleştirilmiştir (Özcan 2000: 294).

⁷ “Şirketin ticaretini İran ile genişletmek için planlar yapılmak istenmişti. Ayrıca Kızıldeniz ve Basra körfezinde Portekiz tehdidi vardı ve bu bir şekilde ortadan kaldırılmıydı. Neticede 1622 yılında İngiliz-Fars kuvvetleri tarafından Hürmüz ele geçirildi ve böylece önemli bir ölçüde Portekiz tehdidinin önüne geçildi.” (Chaudhuri 1982: 391).

⁸ Şirket temsilcileri 1622’de Hürmüz Adası’na yerleşmişlerse de kısa bir süre sonra İran Şahı’nın isteği üzerine burayı boşaltıp Gombroon (Bender Abbas) Limanı’na geçerek İran ticaretini buradan idare etmişlerdir (Yanar 2014b: 53).

⁹ Civa sülfür, halk arasında “zincifre” olarak bilinir, “cinnebar” olarak da anılır ve civa genellikle bu minerallerden elde edilir. Bilgi için bkz. Ural Akbulut, “Civa: Tarih Boyunca Efsanelere Konu Olan Sivi Metal”, Erişim Tarihi: 05.08.2019, (http://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2014/01/Civa_Tarih_Boyunca_Efsanelere_Konu_Olan_Sivi_Metal.pdf)

Hollanda'nın 1670'ten sonra Asya'daki deniz ticaretine olan tutumunun azalması, 18. yüzyılın ikinci yarısında Fransa'nın azalan rekabeti ve 1757'de Bengal'in fethi, İngiltere'yi karada ve okyanusta bölgesel ve ticari hegemonyaya doğru bir yörüngeye yerleştirmiştir (Lally 2009: 2). Ancak zamanla Doğu Hindistan Şirketinin ticari gücü politik güce dönüşmeye başlamıştır (Doğan ve Erdoğan 2017: 841). İngiliz Şirketi ilk başlarda ticarete öncelik verse de kısa zaman sonra siyasî, ideolojik ve misyonerlik faaliyetlerde de söz sahibi olmuştur. Diğer bir ifade ile İngilizler, Hindistan'da sadece ekonomik alanda değil, siyasi ve kültürel alanda da sömürü düzenini yerleştirmeye başlamışlardır. Kraliçe Victoria'nın Kasım 1858'de Doğu Hindistan Şirketinin yetkilerine son vermesine kadar (Bulgur 2004: 76) Hindistan'daki faaliyetleri, konumu ve etkisi göz önüne alındığında şirketin varlığı özerk bir devlet gibi işlev görmüştür (Özcan 2000: 294). 1874 yılında ise İngiliz Şirketi tamamen feshedilmiştir (Kansal vd.: 4).

İngilizlerin Babürlü Devleti ile Temasları ve Surat Limanına Yerleşmeleri

Coğrafi keşiflerin ardından Hindistan'da ticaret yarışını başlatanlar Portekizlilerdir. 17. yüzyılın başlarında kârlı baharat ticaretinin kontrolünü Portekizlilerden almak için¹⁰, Hollandalılar 1606'da ve İngilizler 1607'de Hindistan'da ilk ticaret merkezlerini kurmuşlardır. 1615'de Portekizlilerin yenilgisinden sonra¹¹, Hollandalı ve İngiliz şirketler 17. yüzyılın büyük bir bölümünde, belirli baharatların ticareti üzerinden tekel hakları almak; ayrıca tekstil ve afyon gibi diğer değerli mallar için ticari imtiyazlar elde etmek için çaba harcamışlardır (Lally 2009: 2).

Asya ticaretinde etkinlik gösteren Portekizliler, İngilizler ve Hollandalılar farklı yollar izleyerek ticaret yapmışlardır. 16. Yüzyılın başlarından itibaren Hindistan ticaretine hâkim olmak ve bölgeden Arap tüccarları çıkarmak isteyen Portekizliler¹²

¹⁰ Portekizlilerin Asya'daki baharat ticaretindeki tekeli, kuzey Avrupa ülkelerinden rakip firmaların gelmesiyle kırıldı. Bu rakip firmaların en öne çıkanları İngiliz Doğu Hindistan Şirketi (EIC) ve Hollanda Doğu Hindistan Şirketi (VOC) idi. EIC 1600, VOC 1602 yılında olmak üzere iki yıl arayla kuruldu. İlk olarak, Hollandalılar Asya ticaretine hükmetmeye başladı. Hollanda Şirketi'nin ilk sermayesi, İngiliz Şirketi'nin sermayesinin on katı olan 6,5 milyon Florin'di. Bununla birlikte, başlarda çok iyi bir başarısı olmasına rağmen, Hollandalı Şirket, İngiliz şirketten yarım yüzyıldan fazla bir süre önce feshedildi (1799) ve zaten bu süreden çok daha önce de durgunlaşmıştı.” (Kansal vd.: 4).

¹¹ 1615'te, Kaptan Best'in emri altındaki Şirket filosu, bir Portekiz gücü tarafından Tapti nehrinin ağzında (Surat limanında bulunan Suvali kıyılarına isabet ediyor) saldırıya uğradı. Ancak şimdiki kadar yerlilerin yenilmez sandığı Portekizliler yenildiler. Bu zafer belirleyici bir zafer oldu çünkü Gogra, Ahmadabad ve Kambay'daki diğer alt kuruluşlarla birlikte Surat'taki İngiliz fabrikası üstün duruma gelmiş oldu (Hunter 1886: 366).

¹² Portekizliler 15. Yüzyılın sonlarına doğru Kanya Kumari'nin etrafından Hindistan'a doğru yöneldiler. Bir yüz yıl boyunca Hindu Raca topraklarında fabrikalar kurup, bunları kalelere dönüştürdüler. Bu tür

baharat ticaretinin merkezi Kalikut’a gitmişler ve burayı çeşitli bahanelerle ateşe tutmuşlardır. Bu saldırılar burayla sınırlı kalmamıştır. Hindistan ile Kızıldeniz arasındaki ticareti durdurmak için ticaret bölgelerini kana bulamışlardır. Onlar, Hindistan’a kanlı saldırı ve savaşlar gerçekleştirerek yerleşmişlerdir (Bulut 2012: 75). Hollandalıların da tek yönlü ticari saldırganlık stratejisini takip ettiklerini söylemek mümkündür. 1621’de Hollanda Doğu Hindistan Şirketi (VOC) Genel Valisi Jan P. Coe’nun Endonezya’daki Banda Adaları sakinlerine karşı silahlı bir saldırı düzenlediği bilinmektedir. Ayrıca Hollandalılar, rakip gemileri de yağmalayarak İngiliz tüccarları korkutmak istemiştir. Örneğin 1617-1619 yıllarında dört İngiliz gemisini ele geçirerek sürekli gerginlik ve düşmanlığa yol açmıştır. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi (EIC) ise diplomatik ilişkileri geliştirme stratejisini takip ederek Hindistan’a girmeyi tercih etmiştir. Babürlü sarayıyla iletişime geçen Sir Thomas Roe, İngilizlerin Surat’ta serbestçe ticaret yapabilmesi için Cihangir Şah’tan bir ferman elde etti. İngilizlerin Babürlülere aldığı ticari imtiyazlar, Hollandalıların Endonezya’yı işgalinin aksine, hiçbir savaş veya kan dökülmeden gerçekleşmiştir (Kansal vd.: 7).

İngilizlerin Babürlü Devleti ile münasebetinin ilk adımları Ekber Şah dönemine isabet etmektedir. Kraliçe Elizabet, Ekber Şah’a 1585’te bir mektup göndermiştir. Bu mektup Hindistan’a gönderilen delegasyonun güvenliğini sağlamak için yazılmıştır (Rawlinson 1920: 28-33). Ancak İngiltere kraliçesi I. Elizabet 1603’te vefat etmiştir (Miles 1994). Aynı dönemde yaşayan Babürlü hükümdarı Ekber Şah da 1605’te vefat etmiştir¹³. Dolayısıyla İngiliz-Babürlü ilişkilerinin ilk adımları her ne kadar bu iki hükümdarın son dönemlerinde başlamış olsa da, asıl hareketlenmenin başlangıç noktası Babürlü Hükümdarı Cihangir Şah Dönemi’ne denk gelmektedir, diyebiliriz. Babürlü ve İngiliz ekonomi-politik ilişkilerinin başlangıç aşamasında ara buluculuğu ise İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin elemanları ve bazı elçiler üstlenmişlerdir. Ancak bu iletişimi devletlerarası üst düzey siyasi münasebet diye adlandırmak çok da mümkün değildir. Daha çok ‘İngiliz yönetiminin ticaret gayesi ile gönderdiği temsilcilerin Babürlü yetkilileri ile iletişime geçmesi’ şeklinde yorumlanabilir.

1600 yılında kurulan ve başlarda daha çok ticari gayelerle hareket eden Şirketin ilk on iki seferinin ilki 1601’de Malezya ve Endonezya (Doğu Hint adaları) taraflarına

uygulamalara Babürlü Devleti ve Dekken sultanlıkları tarafından izin verilmezdi; ancak Portekizliler Hindu Racalarını, kendilerine yardım edip koruyacaklarına dair, ikna ettiler. Racalar, Portekiz kaleleri toprakları dolup taşınca ve muhalefet olsa bile işe yaramaz hale gelinceye kadar tehlikeyi görmediler (Wheeler 1886: 3).

¹³ Ekber Şah hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Al-Allami 2000, Konukçu 1994.

yapılmıştır. Yapılan bu sefer kârlı geçtiği için, İngilizler Hindistan ticaretini geliştirmeye karar vermiştir (Özcan 2000: 294). Bu arada Doğu Hindistan Şirketi tarafından, Hindistan’ın kuzey-batı koridoru hakkında bilgiler toplamak üzere iki keşif gemisi gönderilmiştir. 23 Mart 1604’te başlayan ikinci seferde ise Kaptan Henry Middleton komutasında Bantam ve Maluku adalarına gidilmiştir. Üçüncü sefer ise Kaptan William Keeling, Kaptan William Hawkins ve Kaptan David Middleton tarafından komuta edilmiş ve 1607-1610 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Dördüncü Sefer, Kaptan Alexander Sharpeigh tarafından yönetilmiş ve 14 Mart 1608’de Woolwich’ten başlamıştır. Beşinci sefer, 24 Nisan 1609’da Java ve Banda için yelken açan Kaptan David Middleton’nun seferidir. Altıncısı 1 Nisan 1610’da Kaptan Sir Henry Middleton komutasında, yedincisi Kaptan Anthony Hippon’un ve sekizincisi Kaptan John Saris’in komutasında 1611’de gerçekleştirilmiştir. Dokuzuncu, onuncu ve on birinci seferler ise Kaptan Thomas Best’in emri altındaki bir seferin parçasını oluşturmuştur. On ikinci sefer ise 1611’de, Christopher Newport tarafından gerçekleştirilmiştir (List of Marine Records... 1896: iv-vii).

Şirketin bu seferleri arasında belki de en önemli dönüm noktasına sahip olanı altıncı seferidir. Şirket, 1609’a kadar beş tane ticari yolculuk yapmıştır. Kaptan David Middleton’un başarılı ticaret yolculuğundan sonra da umutlar artmıştır. Bunun için altıncı sefer henüz teşebbüs etmedikleri bir ölçekte olmuştur. Bu sefer £ 82.000’lik bir yatırım söz konusudur ve Deptford’da görkemli yeni bir gemi inşa edilmiştir. Şirketin çıkarlarını gözetmek için Sir Henry Middleton sorumlu tutulmuş ve Lawrence Femmell ise 1 Nisan 1610’da ticari temsilci olarak gönderilmiştir. Ayrıca onlar Hindistan’da iken ticaret, tedavüldeki para, ağırlık ve ölçü birimleri ile çeşitli liman sakinlerinin karakterleri hakkında ayrıntılı bilgi veren jurnaller yazacaklardır. Socotra, Aden ve Mocha’ya gideceklerdir. Oradan da, bu süreç içinde Surat’ta bulunan Sir Hawkins ile bağlantıya geçmek ve onun Babürlü Devleti’nden hangi ayrıcalıkları elde ettiğini tespit etmek için Surat’a gideceklerdir. Böylece onlar Surat’ta bir fabrika kurmak için ellerinden geleni yaparak, gümrüksüz ticaret yapma ayrıcalığını kazanmayı amaçlamışlardır (Rawlinson 1920: 47).

Bu zaman zarfında ticari imtiyazlar koparmak için Sir William Hawkins Hindistan’a Babürlülüler ile görüşmek üzere gönderilmiştir. Amaç ise İngiltere’nin Surat ve Kızıldeniz’deki ticaretinin geliştirilmesidir. Sir William Hawkins ve Kaptan Keeling komutasındaki sefer için 1607’de Londra’da hazırlıklar yapılmıştır (Chaudhuri 1982: 390). 1 Şubat 1608-9’da Agra’ya geçmek için izin alınmış ve 16 Nisan 1609’da Agra’ya ulaşılmıştır. Cihangir ile Hawkins’in görüşmeleri sırasında, Hawkins Türkçe

konusmuştur. Cihangir Şah ona “İngiliz Hanı¹⁴” unvanıyla hitap etmiştir. Cihangir ondan Hindistan’da kalmasını isteyerek, ona yılda £3,200 ödenek ve at vermeyi vadetmiştir. Ayrıca İngiltere’ye bir elçi göndermekten de söz etmiştir (Jackson 1907: 58-63). Cihangir Şah, Hawkins’in başka bir yerde kalmaksızın kendi sarayında kalmasını istemiştir. Hawkins, Cihangir’in babasının ruhuna yemin ederek Cihangir ile kalıp ona hizmet edecek olursa, Surat’ta bir fabrika için sözleşme yapılacaktır. Dahası Cihangir, Hawkins’e bine varıncaya kadar at sayısını arttıracığını vadetmiş ve ilk olarak 400 at vermiştir¹⁵. Böylece William Hawkins, Babür imparatoru Cihangir Şah tarafından kabul edilen ilk İngiltere krallığı temsilcisi olmuştur (Jackson 1907: 56).

Hawkins’in Cihangir Şah ile görüşmeleri sonrasında Surat’ta İngiliz fabrikasına izin verilmiştir; ancak Portekiz valisinden gelen baskı yüzünden geri çekilmiştir (Jackson 1907: 63). Goa Valisi, eğer İngilizler ülkeye ayak basarsa, sonunda limanlarını ve ticaretini tamamen kaybedeceğine dair Cihangir’i uyaran bir mektup göndermiş ve bunun yanı sıra gösterişli hediyeler de sunulmuştur (Rawlinson 1920: 44). Bu durumu düzeltmek için Hawkins Cihangir’e çeşitli hediyeler vermiş olsa da Portekizliler daha cazip tekliflerle durumu kendi lehine çevirmeyi başarmışlardır. Cihangir’in eşi Nur Cihan duruma el atsa da Hawkins olaya umutsuz bakmış ve 2 Kasım 1611’de saraydan ayrılarak Ocak ayında Sir Henry Middleton’un filosuyla Bantam’a gitmiştir (Jackson 1907: 64). Hawkins eve dönüş yolunu tutarak 2 Nisan 1613’te Saldania Yolu’na geçmiştir. Burada onun tuttuğu günlük sona ermiştir. Çünkü Hawkins İrlanda sahilinde ölmüştür (Rawlinson 1920: 49). Böylece Hawkins’in Cihangir Şah ile görüşmelerinden sonra, İngilizlerin Surat limanına tutunma çabaları çok büyük bir başarıya ulaşamamıştır (Chaudhuri 1982: 390). Öyle ki H. G. Rawlinson tarafından “Onun görevinin tam bir fiyasko olduğu ve Cihangir Şah’tan bir ferman bile alamadığı” ifade edilmektedir (Rawlinson 1920: 50).

Doğu Hindistan Şirketinin hizmetinde çalışan İngiliz tüccarlar Malabar sahillerinde ticaret yapmaya çalışmışlardır. Fakat bu tüccarlar Portekizliler tarafından engellenmişlerdir. Hal böyle olunca onlar da daha kuzeye doğru yelken açarak Surat’taki Babürlü limanına ayak basmaya çalışmışlardır (Wheeler 1886: 3). Ancak buraya gelen İngiliz tüccarlar Portekizliler tarafından engellenmeye çalışılmıştır¹⁶. Örneğin Surat

¹⁴ “Benim ismim Onun (Cihangir’in) telaffuzuna göre zor bir şey olduğu için, o bana “İngiliz Hanı” adını verdi, yani “İngiliz Lordu”, demektir...” (Hawkins’ Voyages 1878: 402)

¹⁵ “Çünkü Babürlülerde soylular, atlarının sayılarına göre unvan sahibi olabiliyorlardı” (Hawkins’ Voyages 1878: 402).

¹⁶ Portekizliler Hindistan’da sistemli bir şekilde yerleştikten sonra, Doğuda ticaret ile uğraşanlar Portekizlilerin baskılarına maruz kalmakla birlikte ticaret için Portekizlilerden izin almak ya da onlara haraç

Nevvabına İngilizlerin korsan olduklarını söylemişlerdir. Dahası Suratlı tüccarları da İngilizlerle anlaşmaları halinde gemilerini ele geçirmekle tehdit etmişlerdir. Hal böyle olunca İngilizler, Surat açıklarında bir Portekiz filosuna saldırmıştır. Savaşın sonunda İngilizler galip gelince, Surat Nevvabı İngilizlere bir ziyafet vermiştir. Dahası Surat tüccarları İngiliz kargolarını hem satın almışlar hem de onlara Hint emtialarını tedarik etmişlerdir (Wheeler 1886: 4). Ayrıca, İngilizlerin bu başarısını gören Babürlüler yeni bir İngiliz büyükelçisini saraya kabul edebileceklerini bildirmişlerdir (Carlson: 13). 1612’de gerçekleşen bu olay İngilizler açısından büyük bir başarı olmuştur. Böylelikle, Thomas Best’in komutasındaki üç İngiliz gemisinin Hindistan’a gelmiş ve Portekizlileri yenmiş olmasıyla; İngiliz tüccarlar Hindistan’da kendilerine ticaret yapabilme haklarını veren bir imparatorluk fermanı elde etmişlerdir. 21 Ekim 1612 tarihli bu izne göre; İngiltere krallığı adına Doğu Hindistan Şirketi, Surat, Ahmedabad, Kambay, Goa şehirlerinde ya da Babürlü topraklarının herhangi bir yerinde ticaret yapabilecekler ve fabrika kurabileceklerdir (Best 1934: 31). Böylece Surat kısa bir süre sonra Doğu Hindistan Şirketinin Hindistan’daki ticaretinin ana mevkii haline gelmiştir. Bu durum, Hindistan’daki tüm malların genel kontrolünün 1687’de Bombay’a devredilmesine kadar, böylece devam etmiştir (List of Marine Records... 1896: xxvii).

İngilizler 1612’de Portekiz filosunu yendiği savaştan sonra Surat’ta büyük bir Hint evinde fabrikalarını kurmuşlardır. Bu evin aşağı katını depo ve ofis, yukarı katını ise oda ve yemekhane olarak kullanmışlardır. Burada İngiliz tüccarlar, firma temsilcileri, misafir yazarlar bir araya gelmişlerdir (Wheeler 1886: 4). İngiliz şirket temsilcileri, vakit kaybetmeden işe başlamışlardır. Temsilcilerden biri İndus Nnehrine gemi göndermeyi ve Orta Asya ile ticari bağlantıya geçmeyi isterken, bir diğeri ise Yamuna Nnehrinden Ajmer Şehri arasındaki iki yüz kilometreden fazla bir mesafeye boru döşeyerek Rajputana’nın kalbindeki imparatorluk sarayına su getirmek için Babürlü Devleti’ni ikna etmeye çalışmıştır (Wheeler 1886: 5).

vermek zorunda kalmışlardır. Dahası Portekizlilerin dışındaki gemiler baharat taşıyamaz duruma gelmiştir. Avrupa ile doğu arasındaki ticareti Portekiz gemileri gerçekleştiriyordu. Bunların yanı sıra, Hindistan’daki idarecilerin Portekizlilerin yerleşmesi konusunda sıcak bakmadıkları bilinmektedir. Çünkü Portekizliler bölgedeki diğer tüccarları donanma gücü ile baskı altına almışlardır. Diğer bir durum da Portekizlilerin din değiştirme faaliyetleri vardı ki bu durum yerli yöneticilerin hiç hoşlanmadığı bir şeydi. İlaveten Portekizlilerin korsanlık faaliyetleri rahatsızlık veren bir durumdur. İşte bu sebeplerden dolayıdır ki Hindistan’daki idareciler Portekizlileri Hindistan alt kıtasından söküp atmak için İngiltere ve Hollanda’nın kurduğu yeni şirketlere destek vermek istemişlerdir. Dolayısıyla 17. Yüzyılın başlarından itibaren İngilizlerin Hindistan’daki varlıklarının hissedilmesiyle Portekizlilerin bölgedeki askeri ve siyasal ilişkileri zayıflamaya başlamıştır (Bulut 2012: 78).

İngilizler, 1612’de bazı ticaret hakları elde ettiği bu süreçten itibaren yaklaşık üç yıla kadar, Hindistan ticareti için çeşitli çalışmalar yapmışlar ve kendi imparatorluklarına mektuplar göndermişlerdir. Böylece Hindistan’da izlenecek ticaret yöntemlerinin tam bir taslağını ortaya koymaya çalışmışlardır. Örneğin İngiliz temsilciler Portekiz tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktan endişe duydukları için denizde ve siyasi arenada mücadele etmek adına kendi silah sevkiyatlarını arttırmak istemişlerdir. Öte yandan Cizvit rahiplerin etkisinden de endişe duymuşlardır. Bunun için de Babürlü sarayında bir diplomatik temsilcinin bulunmasını önermişlerdir. Ayrıca Portekizlilerin saldırıları güvenlik altına alınırsa, İngilizler Surat’taki ticarettten rahatlıkla yararlanabileceklerdir. Bir diğer öneri ise Java’da yer alan Bantam ticaretidir. İngiliz finansörlere göre, yüzde üç yüz kâr elde ettikleri doğu pazarlarına emtia sağlamak için, Java’daki Bantam fabrikasının ticaretini güçlendirmek gerekliydi (Chaudhuri 1982: 390-391). Bu bilgilerden yola çıkarak İngilizler’in Hindistan ticaretine hâkim olabilmek için çalışmalarının sistematik bir şekilde ilerlediği görülmektedir. Öyle ki istikrarlı çalışmalar ve ticari faaliyetler sonrasında çok geçmeden birkaç yıl içinde, Surat’taki İngiliz ticarethanesi tüm Avrupalı deniz kaptanları ve yolcuları tarafından iyi bilinmeye başlanmıştır. Sadece İngilizler değil, İtalyanlar, Almanlar ve Fransızlar da Surat’taki İngilizler tarafından candan karşılanmışlardır (Wheeler 1886: 5).

Bu zaman zarfında şirketin seferleri sürekli devam etmiştir. Daha önce zikredilen Şirketin Hindistan’a gerçekleşen ilk on iki sefer’inin tamamı ayrı sermaye hesaplarıyla gerçekleştirilmiştir. Ancak kârlı geçen seferler sonucunda, bu on iki seferden sonra gerçekleşen dört sefer farklılık arz etmektedir: Çünkü bu dört sefer ayrı sermaye hesapları ile değil, ortak hisse senedi ile desteklenmişti. Seferlerin birincisi 1614 yılında Nicholas Downton komutasında; ikincisi 1614’te Kaptan David Middleton’ın komutasında; üçüncüsü 1615 yılında Kaptan Keeling’in komutasında; dördüncüsü 1616’da Kaptan Benjamin Joseph’in komutasında gerçekleştirilmiştir (List of Marine Records... 1896: viii). Bu seferlerin her birinin kendi başına önem arz ettiği muhakkaktır. Ancak Hindistan tarihi ve Babürlü Devleti açısından belki de dönüm noktası özelliğinde olanı üçüncüsüdür. Çünkü üçüncü filo, Kral James I. tarafından Agra’daki Babürlü sarayına Büyükelçi olarak gönderilen Sir Thomas Roe’yu götürmüştür (List of Marine Records... 1896: viii).

Sir Thomas Roe, 2 Şubat 1615’te Hindistan için hazırlanan gemi ile İngiltere büyükelçisi olarak yola çıkmıştır. 8 Eylül 1615’te Surat yakınlarında Swally Road denilen yere demir atılmıştır (Roe 1899: viii, xii). Roe, Hawkins’in “kısmen” başardığı şeyi tamamlamak için gelmiştir. Çünkü Hindistan’daki İngiliz temsilci ve tüccarları hala

istedikleri hakları tam olarak elde edememişlerdir. Ayrıca Surat’ta olan İngiliz tüccarların durumu da zayıflamaya başlamıştır (Jackson 1907: 67,70). Öte taraftan Portekizliler de Cihangir Şah’tan İngilizleri imparatorluğun her yerinden çıkarılması için isteklerde bulunmuşlardır (Roe 1899: viii).

Sir Thomas Roe 10 Ocak 1616’da Cihangir’in sarayında Darbar’a¹⁷ gitmiştir (Roe 1899: 106) ve tercüman aracılığı ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir (Roe 1899: 109,127). Uzun süreli beklemlerden sonra isteklerini dile getiren Roe, Türkiye’de verilen kapitülasyonlara¹⁸ benzeyen genel bir anlaşma elde etmeye çalışmış; ancak bu isteğinden bir sonuç elde edememiştir. Cihangir Şah, Roe’ya “herhangi bir yabancıyı elde edebileceği kadar bir ayrıcalıktan emin olacaksınız” demiştir. Babürlü hükümdarı ticari anlamda verdiği bu sözün arkasında durmuş ve sözünü tutmuştur. Buna göre, Surat’taki İngiliz ticareti makul ölçüde tatmin edici şartlarla onaylanmıştır. Konuyla ilgili emir ve ferman çıkarılıp yerel makamlara iletilmiştir. Böylece Surat’taki İngiliz fabrikası yeterince istikrarlı bir temele oturtulmuştur. Diğer bir ifade ile İngilizlerin düzeyli bir temele oturtulan ticaretleri ve ticarethaneleri imparatorluk tarafından resmen tanınmıştır (Jackson 1907: 71-72). Bu gelişmeleri sağlayan Sir Thomas Roe 1618’te Hindistan’dan ayrılmıştır (Jackson 1907: 79).

Sir Thomas Roe’nun Babürlü sarayı ile gerçekleşen görüşmelerinin ardından İngilizlerin ticari hareketliliğinin hız kazanmaya başladığı muhakkaktır. Öyle ki, Doğu Hindistan Şirketi, Hindistan ticaret organizasyonunu giderek geliştirmeyi amaç edinin, Surat ve Masulipatam’dan sonra Bengal’e yönelmiştir (Özcan 2000: 294). 1620’lerde Doğu Hindistan Şirketi, Hindistan’ın doğu tarafında Masulipatam’da başka bir fabrika daha kurmuştur. Koromandel kıyıları boyunca yer alan Hindular müslin ve basma boyamakla ünlenmişlerdir. Bu tür malları talep eden doğu adaları, değerli Hindistan cevizi ve baharatlar karşılığında ticaretini gerçekleştirmiştir. Ancak Koromandel Müslüman topraklarında yer alıyordu. Golkonda’da hüküm süren Dekken sultanlığı, egemenliğini doğuda Koromandel kıyılarına kadar uzatmış ve Fars Körfezi’nden atların ithal edilmesi için Masulipatam’da liman kurmuştur. Burada İngiliz tüccarlar, Müslüman yetkililer tarafından engellenince, daha güneydeki bazı Hindu Racaların topraklarında,

¹⁷ “Darbar, sarayın en önemli bölümlerinden biridir. Burada her türlü devlet işleri görüşülür, yabancı elçiler kabul edilir ve çeşitli törenler burada gerçekleşirdi.” (Karayel 2015: 11).

¹⁸ Osmanlı Devleti, İngiltere’ye ilk kapitülasyonları Şubat-Mart 1580’de vermiştir. Daha sonra 1583, 1601, 1604, 1643 ve 1675’de kapitülasyonlarla verilen hakların yenilendiği görülmektedir. Ayrıca 1838 Balta Limanı Antlaşması ile İngiltere’nin ayrıcalıkları en geniş hâlini almıştır (Pamir 202: 89).

bir fabrika tahkim etmek ve yerel yetkililerin müdahalesi olmadan İngiliz toplarını yerleştirebilmek için anlaşma sağlamak istemişlerdir (Wheeler 1886: 7).

Dekken’in Doğu kıyılarından sonra Bengal ve Bihar’da da ticari üsler açan İngiliz şirketi, Hariharpur, Balasor, Hugli, Patna ve Kasimpazar gibi yerlerde de kendini göstermiştir (Erçin 2017: 115, Bayur 1987: 87). 1639’da ise Mr. Day adlı bir İngiliz tüccar, Masulipatam’ın yaklaşık 300 mil güneyinde, Koromandel kıyılarında bir toprak parçası kiralamıştır. Boyu yaklaşık altı mil, eni ise bir mil uzunluğunda olan bu yer bir Raca¹⁹ egemenliği altındaydı. Daha sonra buraya bir tuğla fabrika kurulmuş, İngiliz topları döşenmiş ve adına da “Fort St. George” denilmiştir. St. George Kalesi’nin yanında bir Hindu yerleşimi büyümüştür. Daha sonra Fort St. George ve Black Town da dâhil olmak üzere tüm bölgeye Madras adı verilmiş ve burası Hindistan’da Doğu Hindistan Şirketi tarafından elde edilen ilk arazi olmuştur (Wheeler 1886: 7-8).

İngiliz şirketi Babürlü sarayında sürekli gelişme kaydetmiştir. 1645’te ise Babürlü Hükümdarı Şah Cihan’ın izniyle İngilizlere gümrüksüz ticaret yapma hakkı tanınmıştır (Bayur 1987: 86). Ayrıca 1661’de Bombay’ı alan²⁰ şirket, 1690’da Kalküta liman şehrini kurmuştur (Özcan 2000: 294). Bu gelişmelerin ardından gitgide güçlenen İngiliz Şirketi artık ticari gücünü siyasi güce dönüştürmeye başlayacaktır. Bu konuda Y. H. Bayur’un da dediği gibi, “Şirket Madras’ı ve Bombay’ı satın almaya kadar Hindistan’da yalnızca tecim yerlerine malik tecimci bir kurum idi. Bu iki yeri almakla yönetimci ve askeri bir varlık haline girer; ancak onun ülkeler ele geçirme siyaseti daha çok sonra, XVIII. yüzyılın ortalarında başlayacaktır” (Bayur 1987: 87).

Sonuç

İngilizler Hindistan’a yerleşmek için bir dizi ticari sefer faaliyetlerinde bulunmuşlardır. İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin ilk on iki ve hemen ardından gerçekleşen dört seferi, belki de onlar için kilidi açacak anahtar görevindedir. Şirketin gerçekleştirdiği bu seferler ile sadece ticaret yapmak için emtia taşınmamış, aynı zamanda Hindistan’da kalıcı olabilmek için çözümler üretebilecek şirket ve devlet elemanları da Hindistan’a götürülmüştür. İngiliz seyyahlar, elçiler, şirket tüccarları ve temsilcileri Hindistan’a gelmiş ve bir dizi çalışmalar yapmıştır. Yapılan seyahatler esnasında jurnaller

¹⁹ Yıkılmış olan Vijayanagar İmparatorluğunun temsilcisi olan Chandragiri hükümdarlığından kiralanmıştır (Mukherjee 1958: 227).

²⁰ II. Charles’ın Prenses Catherine de Braganca ile evlenmesi sebebiyle Portekiz Krallığından düğün hediyesi olarak alınmıştır. (Özcan 2000: 294).

tutulmuş ve bunlar şirket yönetiminin olan bitenden haberdar olması için krallığa gönderilmiştir.

Şirketin 1601’den 1611’e kadar Hindistan’ın farklı yerlerine yaptığı ilk on iki seferi, İngilizlerin Hindistan’a yerleşme süreci içerisinde keşif ve başlangıç aşaması sayılabilir. Bu seferlerin üçüncüsü ile Sir William Hawkins, çeşitli ticari imtiyazlar almak için Babürlü sarayına gelmiş ve bir dizi görüşmeler yapmıştır. Ancak Portekizlilerin Babürlü sarayında İngilizlerin aleyhinde konuşmaları Hawkins’i geri dönüş yoluna geçirmiştir. Hawkins’in Hindistan’daki bu girişimi sonuç vermese de İngilizler seferlerine devam etmiştir. Buna göre 1611’de yola çıkan Thomas Best, 1612’de Surat kıyılarında Portekizlileri yenmiştir. İngilizler bu olay ile Babürlüleri etkilemeyi başararak Surat limanında bir fabrika açma hakkı elde etmişler ve Hindistan’da ticari ilerleyiş kapılarını açmışlardır.

İlk on iki seferin ardından, 1614-1616 yılları arasında gerçekleşen dört seferin yapıldığı süreç ise İngilizlerin Hindistan’a yerleşme aşaması sayılabilir. Bu seferlerden dönüm noktası özelliğine sahip olanı ise 1615’te yapılan üçüncü seferdir. Çünkü bu filo, Büyükelçi Sir Thomas Roe’yu götürmüştür. Roe’nun yaptığı görüşmeler sonrasında ticaret iznini alan İngilizler, Hindistan’da hız kazanmışlardır. Surat ve Masulipatam’dan sonra Bengal ve Bihar’da da ticari üsler açan kumpanya, Hariharpur, Balasor, Hugli, Patna ve Kasimpazar gibi yerlerde ticaret yapmıştır. Şirket 1639’da Koromandel kıyılarındaki bir Raja toprağını kiralamış, Fort St. George adında bir tuğla fabrikası kurmuştur. Burası Hindistan’da Doğu Hindistan Şirketinin elde ettiği ve yerleştiği ilk arazi olmuştur.

Özetlenecek olunursa;

- İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin 1601-1616 yılları arasında gerçekleşen ilk on iki ve sonraki dört sefer,
- Sir William Hawkins’in 1609’da Babürlü sarayına gidip görüşmeler gerçekleştirmesi,
- Sir Thomas Best kaptanlığındaki gemilerin Hindistan’a gitmesi, 1612’de Surat kıyılarında Portekizlileri yenmesi ve ardında Surat’da bir İngiliz fabrikası açılması,
- Sir Thomas Roe’nun Babürlü sarayına gitmesi (1616-1618) ve görüşmeler sonrasında fabrika ve ticaretin belli bir düzene oturtulması; böylece Hindistan’da ilerleyişin hız kazanması

- İngiliz şirketinin 1639’da Chandragiri hükümdarlığından Koromandel kıyılarında toprak kiralaması

Sıralanan bu maddeler İngiliz Şirketinin Hindistan’a yerleşmesinin ilk adımları sayılabilir.

Çalışmanın sonuç kısmına ek olarak çıkarımı yapılan başka bir konu daha vardır: O da tüm bu olayların bölgenin hâkim gücü olan Babürlüler dönemine denk gelmiş olmasıdır. Şöyle ki, Babürlü Devleti’nin izni ile İngilizlerin düzenli bir şekilde ticari haklar elde edebilmesi, 1615’te Babürlü sarayına gelen Sir Thomas Roe’nun görüşme ve gayretleri sayesinde olmuştur. Bu süreç Cihangir Şah’ın zamanına isabet etmektedir. Bu bağlamda, Babürlüler ile İngilizlerin ekonomi-politik ilişkilerinin başlangıç aşamasında, ara buluculuğu İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin elemanları ve bazı elçiler üstlenmiştir. Ancak bu iletişimi “devletler ya da hükümdarlar arası üst düzey siyasi münasebet” olarak adlandırmak çok da mümkün değildir. Daha çok İngiliz yönetiminin ticaret gayesi ile gönderdiği temsilci ve yetkililerin Babürlü sarayı ile iletişime geçmesi ve şirket için gerekli şartları oluşturmak için izinler koparması şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca bu dönemde Babürlü Devleti’nin İngiltere ile ilişkilerinin hız kazanmasına dair azimli bir gayreti bulunmamaktadır. Tam tersi, İngilizlerin Babürlüleri etkileme ve böylece alınan imtiyazlarla ticari kâra ulaşma çabaları vardır.

Kaynakça

ABU’L-FAZL AL-ALLAMİ (2000). *The Akbarnama of Abu’l-Fazl*, Trans. by H. Beveridge, Vol. I-III, Calcutta: The Asiatic Society.

AKBULUT, Ural, “Civa: Tarih Boyunca Efsanelere Konu Olan Sıvı Metal”, Erişim Tarihi: 05.08.2019, (http://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2014/01/Civa_Tarih_Boyunca_Efsanelere_Konu_Olan_Sivi_Metal.pdf).

BAYUR, Y. Hikmet (1987). *Hindistan Tarihi*, Cilt III, Ankara: Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

BEDİR, Şener Faruk (2013). “Reformasyon’dan Günümüze Evanjelik Hristiyanlık”, *Birey ve Toplum Dergisi*, 3(6): 73-97.

BEST, Sir Thomas (1934). *The Voyage of Thomas Best to the East Indies (1612-1614)*, Edit.: Sir William Foster, London: Hakluyt Society.

BEYDİLLİ, Kemal (2007). “Portekiz (Tarih)”, *DİA*, Cilt 34, ss. 328-331, İstanbul: TDV Yayınları.

BULGUR, Durmuş (2004). “Ticaretten Sömürgeciliğe XIX. Yüzyılda Hindistan ve İngiliz Hâkimiyeti”, *Dîvân İlmi Araştırmalar Dergisi*, 17(9): 63-102.

BULUT, Yücel (2012). “Hindistan’da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(6): 71-106.

CARLSON, Ethan (t.y.). “Power, Presents, and Persuasion: Early English Diplomacy with Mughal India”, Erişim Tarihi: 19.08.2019, (<http://history.emory.edu/home/documents/endeavors/volume4/EthanCarlson.pdf>).

CHİDA-RAZVÎ, Mehreen (t.y.), “European Travelers in the Mughal Empire: Jahangir’s Court through English Eyes”, Erişim Tarihi: 08.08.2019, (https://www.academia.edu/6086363/The_Mughal_Empire_through_European_Eyes)

ÇELİKTAŞ, M. Melis (2017). “Genel Hatları ile Hint Coğrafyasında Sakalar”, *Kerkük Çok Irak Değil Prof. Dr. Eşref Buharalı’ya Armağan*, ss. 25-32, Edit.: A. Demir, T. Kalkan, E. Erdoğan, Ankara: Gece Kitaplığı.

DAĞLAR, Mehmet (2019). “Dekken Türk Sultanlıklarında Şiiliğin Yayılması ve Safevi Nüfuzunun Ortaya Çıkışı”, *Mavi Atlas*, 7(1): 322-331.

DALRYMPLE, William (2015, 4 Mar). “The East India Company: The Original Corporate Raiders”, *The Guardian*, Erişim Tarihi: 21.08.2019, (<https://www.theguardian.com/world/2015/mar/04/east-india-company-original-corporate-raiders>)

DOĞAN, Orhan; Aysel ERDOĞAN (2017), “XIX Yüzyılda İngiliz Sömürgeciliğinde Hindistan’ın Yeri ve Önemi”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(3): 839-847.

ERÇİN, Abdulkadir (2017). “İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası ve Kumpanyanın Ticari Faaliyetleri 1600-1858”, *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, 4(2): 111-133.

Hawkins’ Voyages, (1878). Edit. Clements R. Markham, Londra: The Hakluyt Society.

HUNTER, W.W. (1886). *The Indian Empire: Its People, History, and Products*, London: Trübner and Co.

K. N. CHAUDHURÎ (1982). “European Trade with India”, *The Cambridge Economic History of India*, Vol. I, Edit: Tapan Raychaudhuri-Irfan Habib, New York: , Cambridge University Press.

KANSAL, Chaitanya; Subramanian MK; Vrinda SINGH (t.y.). “The English East India Company (Analysing the Company’s Strategic Choices through the Lens of Modern Strategy Theory)”, Erişim Tarihi: 06.08.2019, (https://tejas.iimb.ac.in/articles/East%20India_Tejas_Mar17.pdf).

KARAYEL, Habibe (2015). Sir Thomas Roe’nun Gözünden Babürlü Sarayı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

KHAN, Shafaat Ahmad (1923). *The East India Trade in the XVII. Century*, London: Oxford University Press.

KONUKÇU, Enver (1994). “Ekber Şah”, *DİA*, Cilt 10, ss. 542-544, İstanbul: TDV Yayınları.

LALLY, Jagjeet (2009). “The Pattern of Trade in Seventeenth-Century Mughal India: Towards an Economic Explanation”, *Economic History Working Papers, Department of Economic History London School of Economics*, No: 120/09, London.

List of Marine Records of the Late East India Company and of Subsequent Date, Preserved in the Record Department of the India Office London (1896). by F. C. Danvers, Erişim Tarihi 31.07.2019, (https://archive.org/details/cu_31924023223757/page/n4).

MİLES, Rosalind (1994). *I, Elizabeth*, New York: Doubleday.

MUKHERJEE, Ramkrishna (1958), *The Rice and Fall of the East India Company*, Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften.

MÜBAREK GALİP - Saadettin Y. GÖMEÇ (2013). *Hindistan’da Türkler*, Ankara: Berikan Yayınevi.

NIZAMI, Khaliq Ahmad (1996). “Gucerat”, *DİA*, Cilt 14, ss. 171-173, İstanbul: TDV Yayınları.

NÛRÛ’D-DÎN CİHÂNGÎR ŞÂH (2013). *Tarih-i Selim Şah*, çev. Nevres-i Kadîm, Haz. Fahri Unan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ORUÇ, Cihan (2019). Şah Cihan Dönemi Babürlü Devletinin Dış Politikası, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

ÖZCAN, Azmi (2000). “İngiliz Doğu Hindistan Şirketi”, *DİA*, Cilt 22, ss. 294-295, İstanbul: TDV Yayınları.

ÖZCAN, Salih Cenk (2012). İngiliz Sömürgeciliğinin Kuruluşu, Teorisi ve Uygulaması: Kuzey Amerika Deneyimi (1584-1631), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

PAMİR, Aybars (2002). “Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti’ne Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 51(2): 79-119.

POOLE, Stanley Lane (1907). *History of India*, Edit.: A.V. Williams Jackson, Vol. IV, Londra: The Grolier Society Publishers.

RAWLİNSON, H. G. (1920). *British Beginnings in Western India: 1579-1657*, Oxford: Clarendon Press.

ROE, Thomas (1899). *The Embassy of Sir Thomas Roe to the Court Of The Great Mogul 1615-1619*, Volume I-II, Edit.: William Foster, London: The Hakluyt Society.

SHNGREİYO, A.S. (2017). *The English East India Company and Trade in Coromandel, 1640-1740*, New Delhi: Isara Solutions.

SMİTH, Vincent A. (1917). *Akbar the Great Mogul 1542-1605*, Oxford: The Clarendon Press.

WEBSTER, Tony (2015). “British and Dutch Chartered Companies”, Erişim Tarihi: 03.08.2019, (<https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199730414/obo-9780199730414-0099.xml>).

WHEELER, J. Talboys (1886). *India under British Rule from the Foundation Of The East India Company*, London: Macmillan And Co.

YALÇINKAYA, Sinan (2008). Ekber Şah Döneminde Hindistan’da Dini Hayat, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

YANAR, Şenay (2014a). “XVII. Yüzyıl Avrasya Ticaretinde İran İpeği”, *History Studies*, 6(4): 241-251.

YANAR, Şenay (2014b). Uluslararası Ham İpek Ticaretinden İran’ın Avrupa Bağlantıları ve Culfa Ermenileri (Şah I. Abbas Dönemi 1587-1629), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Makale Geliş | Received: 30.09.2019
Makale Kabul | Accepted: 05.10.2019
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.627092

Seda KAYAPALI YILDIRIM

Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr.
Kafkas Üniversitesi, Sarıkamış Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, Kars-TÜRKİYE
Kafkas University, Sarıkamış Tourism Faculty, Department of Tourism Administration, Kars-TURKEY
ORCID: 0000-0003-4438-2445
seda.yildirim@kafkas.edu.tr

Oğuzhan EKİNCİ

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr.
Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Erzurum-TÜRKİYE
Erzurum Technical University, Faculty of Literature, Department of Sociology, Erzurum-TURKEY
ORCID: 0000-0002-1872-2496
oguzhan.ekinci@erzurum.edu.tr

Siber Mobbing Ölçeği Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması

Öz

İnsanlara iletişim, bilgi, eğlence ve yaratıcılık bağlamında birçok yeni imkân sunan internet erişimli mobil cihazlar, günümüzde özellikle gençler için büyük bir ihtiyaca dönüşmüş ve günlük yaşamın giderek çevrimiçi bir hâl almasını sağlamıştır. Ancak bu alandaki her teknolojik gelişme, yeni sorunların ortaya çıkmasına ve gerçek dünyadaki sorunlu alanların sanal uzaya taşınmasına neden olmuştur. Bu yeni sorunlardan/fenomenlerden biri de siber mobbingdir. Akıllı telefonlar, bilgisayarlar ya da internet erişimli başka aygıtlar yardımıyla sanal uzayda/ortamlarda birinin utanç verici ya da çok samimi fotoğraf ve videolarını yayınlamak, biri hakkında söylentiler oluşturmak ya da yaymak, şiddet içerikli paylaşımlar yapmak, artık günümüz dünyasının gerçekleri arasında yer almaktadır. Bu makalenin amacı, siber mobbing olgusunun kavramsal çerçevesini çizmek, onu geleneksel mobbingden ayıran farkları ortaya koymak ve kapsamlı bir ampirik çalışmayla ele alarak Türkçe ölçeğin geçerlilik ve güvenirlik çalışmasını yapmaktır. Bu doğrultuda 637 katılımcıdan elde edilen verilere SPSS ve LISREL programları kullanılarak Açımlayıcı ve Doğrulayıcı Faktör Analizleri yapılmıştır. Yüksek güvenirlik gösteren 8 boyut ve 62 ifade oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mobbing, Siber Mobbing, Geçerlilik, Güvenirlik.

Validity and Reliability Study of Cyber-Mobbing Scale

Abstract

Mobile devices with internet access provide many new opportunities including communication, information, entertainment, and creativity for individuals. Thus, these devices have become a need particularly for young individuals and made daily lives online gradually. However, each technological development in this field has caused new problems to emerge as well as transferring issues in the real world to virtual spaces. One of the new issues/phenomena is cyberbullying. Sharing personal and private photographs and videos of people, spreading rumours, sharing content with violent nature through smart phones, computers or other devices with internet access have become a part of the reality of today's world. The purpose of this paper is conceptually to frame the concept of cyberbullying, to identify the differences from traditional mobbing, and empirically to test the reliability and validity of the scale in the Turkish language. The data of this study were collected from 637 participants. By using SPSS and LISREL softwares, exploratory and confirmatory factor analyses were made. As a result, 8 dimensions and 62 items with high reliability levels were developed.

Keywords: Mobbing, Cyber-mobbing, Validity, Reliability.

Giriş

Son otuz yılda kendisini belirgin kılan küreselleşmenin etkisiyle birlikte modern iş dünyasındaki değişim ve dönüşümler; iletişim ve bilişim teknolojilerinin gelişmesi, üretim araçlarının farklılaşması, rekabetin artması, toplumsal beklenti ve ihtiyaçların değişmesi, iş süreci ve iş akışının giderek karmaşık bir hâl alması ve performansa yönelik talep ve baskıların artması gibi gelişmeler, sosyo-ekonomik hayatı derinden etkileyerek birçok yeni görüngünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu görüngülerden biri de odaklanılmış, zarar verici, negatif bir iletişim biçimi olan mobbing olgusudur. Son yıllarda gerek kamusal gerek özel alanda sıkça gündeme gelen mobbing; bir veya birkaç kişi tarafından hedef haline getirilmiş bir ötekine yönelik sistematik ve kasıtlı bir şekilde uygulanan aşağılayıcı, tahkir edici, bezdirici, taciz edici, etik dışı söz ve davranışlardan oluşmaktadır (Yıldırım ve Ekinci 2019: 2). Mobbing olgusunu beş sınıfa ayıran Leymann’a (1996: 170-173) göre mobbingden bahsedilmek için “bireyin kendisini ifade etmesinin engellenmesi, sosyal ilişkilere yönelik saldırılar, bireyin sosyal kişiliğine yapılan saldırılar, bireyin çalışma hayatına yapılan saldırılar ve bireyin sağlığı etkileyen saldırılar” söz konusu olmalıdır. Çok uzun süreli ve sık aralıklarla tekerrür eden mobbing içerikli bu tür davranışlar, mağdur kişilerin ciddi derecede ruhi, psikosomatik ve sosyal rahatsızlıklar yaşamalarına neden olmaktadır (Tiyek 2011: 115, Wachs ve Sebastian 2019: 1-15).

İletişim ve bilişim teknolojilerinin çok hızlı bir şekilde gelişmesi neticesinde mobbing olgusu da değişim göstermiş, buradan hareketle birçok yeni kavram geliştirilmiştir. İnsanların, özellikle de gençlerin¹ hayatını derinden etkileyen bu teknolojiler, erişim ve iletişim bağlamında insanlara farklı mekânlardan küresel ağlara erişim imkânı sunarak kişiyi her yerde ve zamanda erişilebilir bir duruma getirmiştir (Castells 2005, Katzer ve Catarina 2016, Hoffmann 2016). Teknolojik aygıtların giderek yaygınlaşması ve dünyanın dijitalleşmesi, birçok avantaj sağlamakla birlikte gerçek hayatta karşımıza çıkabilecek birtakım yeni tehlikeleri de beraberinde getirmektedir, zira dijital medyanın kullanımı ne kadar kolaysa, onu kötüye kullanmak da o kadar kolaydır. Zira modern medya aygıtlarıyla birlikte yeni mobbing biçim ve tezahürleri ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de siber mobbing, yani insanların iletişim ve bilişim

¹ “Zamanlarının büyük bir bölümünü teknolojik araçların başında geçirmekte olan ve yaşamlarının büyük bir bölümünü cep telefonları, bilgisayar oyunları, sosyal ağlar ile dolduran bu nesil, yeni bin yıl nesli (millennials), gelecek-nesil (next generation), siber-çocuklar (cyber kids), @ nesli, siber nesli ya da ağ nesli olarak tanımlanmaktadır. Buna karşın 80’li yılların öncesinde doğup bilişim teknolojilerine sonradan uyum sağlamaya çalışan kuşaklar ise dijital göçmenler (digital immigrant) olarak adlandırılmaktadır” (Vogelsang 2000: 240, Ekinci ve Yıldırım 2018: 12).

aygıtları aracılığıyla bir dizi saldırıya maruz kalmalarıdır (Gradinger vd. 2010, AJS 2019). Görüntü ve video yayınları, e-postalar, sohbet odaları, yazılı mesajlar, Youtube, Facebook gibi sosyal medya ortamları veya cep telefonları gibi elektronik iletişim aygıtlarıyla mobbinge maruz kalmak/mobbing uygulamak, nispeten yeni bir olgudur. Modern medyanın artan kullanımı, bu yeni mobbing biçimini kolaylaştırmaktadır, zira internet ortamındaki her içeriğin yayılması çok hızlı ve kolayken, kontrolü çok zordur. Faillerin tespit edilememesi, durumu daha da zora sokmaktadır (Kratzer ve Fetchenhauer 2007).

En yaygın siber mobbing biçimleri; Web sitelerinde veya diğer kamuya açık platformlar üzerinden yapılan hakaretler, rahatsız edici mesaj yahut yazışmalar, taciz ve tehditler, şantaj, kişisel sırları ifşa etmek, iftira etmek, söylentiler yaymak, şiddet içerikli videolar yayınlamak (Happy-Slapping), utanç verici veya mahrem fotoğraf ve videoları internette yayınlamak, başkasına ait fotoğrafları manipüle ederek paylaşmak, başkasının çevrimiçi hesaplarına erişim sağlamak (şifre hırsızlığı) ve bunlar üzerinden o kişi yahut kişileri olumsuz etkileyecek/dezavantajlı duruma düşürecek mesajlar göndermek veya aşağılayıcı yayınlar yapmak, başkası adına sahte profil veya çevrimiçi hesaplar oluşturmak ve bunlar üzerinden aşağılayıcı içerikte yayınlar yapmak, kişi/kişileri çevrimiçi topluluklardan, gruplardan veya forumlardan dışlamak, kişiyi sosyal medya platformlarında yahut sosyal medya hesaplarında araştırmak/gözetlemek/paylaşımlarını incelemek (stalklamak), kişinin özel bilgilerini/hesap bilgilerini ele geçirerek onu ifşa etmek ya da onun adına alım-satım yapmaktır (doxxing) (Eberhard ve Fehlau 2012).

Özellikle ergenler ve gençlerde kalıcı bir sosyal soruna dönüşen siber mobbing mağdurlarının sayısı her geçen gün artmakta ve endişe verici bir boyuta ulaşmaktadır (Buendnis Gegen Cybermobbing 2017). Bu nedenle bazı okullar, sınıfta ve teneffüslerde cep telefonlarının kullanımını yasaklayarak buna karşı önlem almaya çalışmaktadır. Zira bir defa internette/ağda olan, çok hızlı bir şekilde yayılabilir. İnternet üzerinden gerçekleştirilen bu mobbing türünde birçok mağdur çaresiz kalmakta; bunalmış bir şekilde nereye gideceğini, kime başvuracağını, siber mobbinge karşı kendisini nasıl savunacağını bilmemektedir (Eberhard ve Fehlau 2012).

Siber mobbing uygulamaları, genellikle gerçek dünyadaki ilişkilere ait mobbing dinamiklerindedir, fakat nadiren de olsa bağımsız bir fenomen olarak ortaya çıkmaktadır (Schneider vd. 2013). 1999 yılında Anglo-Amerikan bilim dünyasında araştırılmaya başlanan siber mobbing kavramı, 2000’li yılların ortalarından itibaren

Almanya gibi Kara Avrupa’sının önemli devletlerinde kullanılmaya başlanmıştır. Sosyal bilimlerin her alanında olduğu gibi bu kavram üzerinde de mutabık olunan tek bir tanım mevcut değildir. Kavram, ekseriyetle geleneksel mobbing kavramına internet ve mobil aygıtlar gibi siber mobbingin karakteristik medya aygıtlarının eklenmesiyle açıklanmaktadır (Nayla 2009). Bu bağlamda siber mobbing, geleneksel mobbingin iletişim ve bilişim teknolojileriyle gerçekleştirilen bir mobbing türü olduğu çıkarımında bulunulabilir. Ancak geleneksel mobbingten ayrıştığı farklı yönleri de mevcuttur. Bunlardan en öne çıkanları şu şekildedir (Förster 2013).

1. Bu farklılıkların en önemlisi, siber mobbingin virtüel yani sanal bir ortamda ve teknolojik aygıtlar vasıtasıyla gerçekleşiyor olmasıdır. Literatürde çokça vurgulanan “I can’t see you-you can’t see me” (Seni göremiyorum-beni göremiyorsun) (Willard 2007) cümlesi, analog dünyada gerçekleşen geleneksel mobbing ile dijital dünyada siber mobbingi ayırıştıran doğrudan temas boyutunu vurgulamaktadır. Bu durum, failin anonimlik içerisinde hareket etmesini sağlamakta; kurban, maruz kaldığı mobbingin kim yahut kimler tarafından gerçekleştirildiğini bil(e)memektedir. Her ne kadar hukuki süreç neticesinde failin kimliği belirlenebilse de sürecin uzun ve müşkül olması, mağdurların bu süreçten sonuç alınamayacağına inanmalarına neden olmaktadır, bu da faileri cesaretlendirmektedir.

2. Siber mobbingi geleneksel mobbingden ayıran diğer bir unsur da siber mobbingdeki tutum, davranış ve hareketlerin bedenden-ayırıştırmış ve sözlü olamayan (nonverbal) bir şekilde gerçekleşmesidir. Geleneksel mobbingteki jest ve mimiklerin yerini artık kodlar, kes-kopyala yazıları, fotoğraflar, videolar vs. almaktadır.

3. İfade edilmesi gereken başka bir husus da siber mobbing izleyicilerinin geleneksel mobbing izleyicilerinden farklı olmasıdır. Mobbing olgusunu fark ettikleri andan itibaren sürece dâhil olan mobbing izleyicileri analog dünyada gerçek kimliklere sahipken; siber mobbing olgusunda ise gizlilik/anonimlik içerisinde dirler. Bu durum, mobbing olgusuna dışarıdan müdahaleyi de zorlaştırmaktadır.

4. Yayılma hızı ve düzeyi de siber mobbingi geleneksel mobbingden ayıran diğer önemli bir husustur. İzleyiciler, siber mobbing olayına çok hızlı bir sürede ve kitlece dahil olmaktadırlar. Örneğin; 15 yaşındaki Kanadalı bir genç, Star Wars serisinin kahramanı Darth Maul’u taklit ederken kendini videoya çeker. Sınıf arkadaşları bu videoyu bulur ve kazaa.com adlı internet sitesinde izinsiz olarak yayınlar ve kısa sürede dünyaya yayılır. 900 milyondan fazla izleyici, “Star Wars Kid”² adını verdikleri çocukla

² Youtube’da da yayımlanmış olan bu videoyu Eylül 2019 tarihi itibarıyla 35 milyondan fazla insan izlemiştir. Bknz. Star Wars Kid <https://www.youtube.com/watch?v=HPPj6viIBmU>.

eğlenir (Nayla 2009). Bu bakımdan siber mobbing genellikle daha tahripkârdır. Analog dünyada kişiye zarar verecek bir söylenti yaymak zaman ve çaba gerektirirken; dijital dünyanın sunduğu sosyal ağlar, video partalları, mesajlaşma uygulamaları, toplu e-postalar bunu çok kısa sürede geniş kitlelere ulaştırabilir.

5. Siber mobbingi farklı kılan özelliklerden biri de siber mobbingin adeta zamansız ve mekânsız bir düzlemde gerçekleşiyor olmasıdır. Dijital dünya, somut olan zaman ve uzay ilişkisini ortadan kaldırmakta; insanların her türlü zaman ve mekândan bağımsız, asenkron, yani istenilen zaman ve yerde başlanıp sonlanan, istendiğinde offline olunabilen bir iletişim türünü mümkün kılmaktadır. Ancak bu durum, siber mobbinge maruz kalan kişilerin süreğen bir şekilde yani ortamı terk edince bitmeyecek bir mağduriyet yaşamalarına da neden olmaktadır. Bu bakımdan siber mobbingden kaçılıp kurtulacak güvenli bir mekân/zaman söz konusu değildir. Akıllı telefonların yaygınlaşması gibi gelişmeler nedeniyle siber mobbing, 7/24 gerçekleşebilmekte; kişi, gece yarısında yatağında uyurken bile mobbinge maruz kalabilmektedir. Böylece kalıcı bir şekilde gerçekleşen siber mobbing, mesai bitimi veya okul çıkışıyla birlikte kesintiye uğramamaktadır. Örneğin; hakaret içerikli bir video paylaşan ya da nefret dolu yorumlar yapan mobbingciler, günün her saatinde aktiftir. Teorik olarak mağdur, bu iletişim araçlarını kullanmayarak mobbing sürecinden kaçabilir; ancak bu, günümüz şartlarında pek mümkün değildir. Kaldı ki böylesi bir durumda kişi, hakkındaki söylenti ya da iftiralardan haberdar olup kendini savunamayacak ve izleyici kitlesi bu iftira ve tahkirleri gerçek olarak algılayacaktır (Webster 2019).

Yöntem

Araştırmanın bu kısmında amaç, çalışma grubu, veri toplama aracı, veri analizi ve işlem açıklanacaktır.

Amaç

İnsanlara iletişim, bilgi, eğlence ve yaratıcılık bağlamında birçok yeni imkân sunan internet erişimli mobil cihazlar, günümüzde özellikle gençler için büyük bir ihtiyaca dönüşmüş ve günlük yaşamın giderek çevrimiçi bir hal almasını sağlamıştır. Ancak bu alandaki her teknolojik gelişme, yeni sorunların ortaya çıkmasına ve gerçek dünyadaki sorunlu alanların sanal uzaya taşınmasına neden olmuştur. Bu yeni sorunlardan/fenomenlerden biri de siber mobbingdir. Akıllı telefonlar, bilgisayarlar ya da internet erişimli başka aygıtlar yardımıyla sanal uzayda/ortamlarda birinin utanç verici ya da çok samimi fotoğraf ve videolarını yayınlamak, biri hakkında söylentiler oluşturmak ya da yaymak, şiddet içerikli paylaşımlar yapmak, artık günümüz

dünyasının gerçekleri arasında yer almaktadır. Bu makalenin amacı, siber mobbing olgusunun kavramsal çerçevesini çizmek, onu geleneksel mobbingden ayıran farkları ortaya koymak ve kapsamlı bir ampirik çalışmayla ele alarak Türkçe ölçeğin geçerlilik ve güvenirlilik çalışmasını yapmaktır.

Çalışma Grubu

Bu çalışmanın uygulanmasında veri elde edilecek örneklem Erzurum şehrinde öğrenim gören üniversite öğrencilerinden seçilmiştir. Erzurum’da Atatürk Üniversitesi ve Erzurum Teknik Üniversitesi olmak üzere iki devlet üniversitesi bulunmaktadır. Bu iki üniversiteden birinde öğrenim gören ve devlet yurdunda kalan öğrencilerden çalışma grubu belirlenmiştir. Palandöken Yurdu, Erzurum Kız Öğrenci Yurdu, Kazım Karabekir Yurdu, Erzurum-Nenehatun Öğrenci Yurdu, Erzurum-Alvarlı Efe Öğrenci Yurdu, Erzurum-İbrahim Hakkı Öğrenci Yurdu’nda kalan öğrenciler çalışmamızın evrenini oluşturmuştur. Araştırmamızın uygulanmasında 637 öğrenciye ulaşılmıştır. Ayrıca Erzurum Teknik Üniversitesinden 5/1 numaralı Yayın Etik Kurulu onayı alınmıştır. Uygulama esnasında daha veriler elde edilmeden önce öğrencilere araştırma konusu ile ilgili kısa bir bilgi verilmiş ve farkındalık yaratılmıştır. Anket formu üzerinde mobbing ve siber mobbing kavramları ayrıca tanımlanmıştır. Amaca esas veriler toplanmadan önce pilot bir çalışma ile yaklaşık 80 kişiye anket uygulanmış olup, okunurluk, anlaşılabilirlik ve ön testler kontrol edilmiştir. Ayrıca anket oluşturulurken Almanya’da yapılan araştırmada kullanılan bir ölçekten de yararlanılmıştır. Bu ölçeğin orijinal dili Almanca olup, kültürel farklılıkların meydana getirebileceği sorunları yok etmek için ölçek Türkçe’ye tercüme edilmiştir ve ölçeklere hem tercüme (Almancadan Türkçeye) hem de geri tercüme (Türkçeden Almancaya) uygulanmıştır. Çalışmadaki ankette faydalanılan hiçbir ifadenin anlam kaybına veya değişikliğine uğrayıp uğramadığı Edebiyat Fakültesindeki dil uzmanlarınca değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda ölçeklerde yer alan hiçbir ifadenin anlam kaybına uğramadığı ve değişmediği tespit edilmiştir. Araştırmaya dâhil edilen örnekleme uygulanan veri toplama aracı üzerinde gerçekleştirilen işlemler Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1. Araştırma Ölçeği Çalışma Planı

İşlem	Uygulanan Ölçek	Gerçekleştirilen İşlemler
Dil Uzmanı	Siber Mobbing Ölçeği	Almanca – Türkçe çeviri kontrolleri
Pilot Çalışma Grubu	Siber Mobbing Ölçeği	Okunurluğu ve anlaşılabilirliğinin kontrol edilmesi ve ön testler

Esas Çalışma Grubu	Siber Mobbing Ölçeği	Yapı Geçerliği için AFA'nın uygulanması
--------------------	----------------------	---

Veri Toplama Aracı

Ölçek geliştirme çalışmasının bu aşamasında öncelikle siber mobbingin teorik alt yapısı incelenmiş ve uluslararası literatür taranmıştır. Bunun sonucunda siber mobbinge ilişkin değişkenler belirlenmiş, benzer ölçekler incelenmiştir. Özellikle Almanya’da uygulanan bir siber mobbing ölçeğinden faydalanılarak (Bündnis Gegen Cybermobbing 2014) Türkçe bir siber mobbing ölçeği geliştirilmiştir. Belirlenen değişkenlere göre ölçek dört ana bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde demografik sorularla bireysel farklılıklar ortaya konulmuştur. İkinci kısımda mobbing ve siber mobbing gibi kavramların bilinirliği, karşılaşılma düzeyi, nerede karşılaşıldığı ve uygulayıcıların kimler olduğuna ilişkin genel profilin çıkarılabilmesi için sorular sorulmuştur. Üçüncü kısımda kıyaslama yapabilmek için mobbinge uğrama biçimi ve sıklığına ilişkin sorular sorulmuştur. Son kısımda ise esas olarak amaç edinilen siber mobbinge ve alt boyutlarına ilişkin sorular mevcuttur. Bu alt boyutlardan ilki siber mobbingin biçimi ve sıklığı 13 soru 5’li Likert tipi şeklinde, asla, aylık, ayda birkaç kez, haftalık, günlük şeklindedir. Diğerleri siber mobbinge karşı verilen tepki olarak arkadaş ve aile bilgilendirme 3 soru, siber mobbinge karşı verilen tepki olarak kurumları bilgilendirme 4 soru, siber mobbingin uygulanmasına neden olan faktörler dışsal ve içsel sebepler 13 soru, siber mobbingin etkileri 13 soru, siber mobbingi önleyici tedbirler 7 soru ve son olarak siber mobbingin önlenmesi için beklentiler 10 soru olarak belirlenmiştir. Bunlar ise 5’li Likert tipinde kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum, kesinlikle katılıyorum şeklindedir. Siber mobbing ile ilgili toplam soru sayısı 63’ tür.

Veri Analizi ve İşlem

Faktör analizi birbiriyle ilişkili çok sayıda değişkeni az sayıda anlamlı ve birbirinden bağımsız faktörler haline getiren ve yaygın olarak kullanılan tekniklerden birisidir (Kleinbaum vd. 1998: 601, Kalaycı 2014: 321). Araştırmadan elde edilen verilerinin Açıklayıcı Faktör Analizine uygunluğu Kaiser – Meyer – Olkin (KMO) ve Barlett testi ile açıklanmaktadır (Büyüköztürk 2006: 126). Barlett testi korelasyon matrisinde değişkenlerin en azından bir kısmı arasında yüksek oranlı korelasyonlar olduğu olasılığını test ederken 0,50’den büyük olması gereken KMO örneklem yeterliliği ölçütüdür (Kalaycı 2014: 322). Bu nedenle AFA’ya uygunluğun tespiti ve örneklem büyüklüğünün yeterli seviyede olduğunun belirlenebilmesi için Kaiser-

Meyer-Olkin (KMO) testi ile Barlett testi uygulanmıştır. Ardından ölçeğe ait değişkenler arasındaki benzerlikleri ortaya koyabilmek ve yapı geçerliğini belirleyebilmek için Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır. Açımlayıcı Faktör Analizi bir ölçme aracındaki değişkenlerin kaç alt faktör altında toplandığını ve aralarındaki ilişkiyi tespit etmek için yapılır (Seçer 2015: 78). AFA’da yapılan değerlendirmelerde faktör yükleri en az 0,30 olarak kabul edilir (Büyüköztürk 2004; Cathell ve Baggaley 1960, Neale ve Liebert 1980; Taşgın ve Korucuk 2018). Bu sebeple faktör yükü 0,30’un altında olan maddeler ölçekten çıkartılmıştır. Ayrıca öz değerleri 1’den büyük olan faktörler anlamlı olarak kabul edilirken 1’den küçük olanlar dikkate alınmaz (Tabachnick ve Fidel 2001, Kalaycı 2014: 322). Bundan dolayı öz değerleri 1’den küçük olan faktörler dikkate alınmamalıdır. Bu çalışmada verilen bilgiler ışığında açıklayıcı faktör analizi kullanılmıştır.

Ölçeğin iç tutarlılığının hesaplanabilmesi için hem ölçeğin tamamının hem de alt boyutlarının Cronbach Alpha katsayıları hesaplanmıştır. Cronbach Alpha değeri 0 ile 1 arasında bir aralıkta bulunur ve bu aralık ne kadar 1’e yakınsa ölçeğin güvenilirliği ve iç tutarlığı o derece yüksektir. Cronbach - Alpha katsayısının değerlendirilmesinde dikkate alınan değerlendirme aralıkları şu şekildedir (Özdamar 1997, Taşgın ve Korucuk 2018): Ölçek;

$0,00 \leq \alpha \leq 0,40$ = güvenilir değildir. $0,40 \leq \alpha \leq 0,60$ = düşük güvenilirirdir.

$0,60 \leq \alpha \leq 0,80$ = oldukça güvenilirirdir. $0,80 \leq \alpha \leq 1,00$ = yüksek güvenilirirdir.

Açımlayıcı faktör analizinde, ölçme aracındaki gözlenen değişkenlerin tüm gizil değişkenlerle ilişki göstermesine izin verilirken doğrulayıcı faktör analizinde her bir gözlenen değişken yalnızca kendi gizil değişkeni altında tanımlanmaktadır (Çokluk vd. 2014). Faktörler arası ilişkiyi betimlemek ve elde edilen verilerin doğrulanması için Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. Söz konusu analizler yapılırken SPSS 20 ve LISREL 8.8 paket programlarından faydalanılmıştır.

Bulgular

Açımlayıcı Faktör Analizine (AFA) İlişkin Bulgular

Oluşturulan 63 maddelik ölçek uygulama güvenilirliğinin belirlenebilmesi için öncelikle siber mobbing ölçeğinin tamamına Cronbach Alpha değeri hesaplanmıştır. Ölçeğin tamamının Cronbach Alpha katsayısı 0,945 olarak belirlenmiştir. Cronbach

Alpha yukarıda söylendiği gibi 0,80-1,00 aralığında yüksek güvenilir olarak değerlendirilmektedir (Özdamar 1997: 500). Sonuç olarak elde edilen verilerin yüksek derecede güvenilir olduğunu görülmektedir. Ayrıca her madde için yapılan analizlerde herhangi bir maddeyi silmenin Cronbach Alpha değerini yükseltmediği görülmektedir. Bu nedenle bu aşamada hiçbir maddenin çıkarılmasına gerek duyulmamıştır. Bu durum aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2. Madde İstatistikleri

Madde No	Ortalama	Standart Sapma	Madde Silinirse Ölçeğin Ortalaması	Madde Silinirse Ölçeğin Varyansı	Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyonu	Madde Silinirse Ölçeğin Cronbach Alphası
J1	1,68	1,019	142,58	1380,430	,316	,945
J2	1,51	,946	142,75	1379,786	,352	,945
J3	1,40	,855	142,86	1383,728	,329	,945
J4	1,40	,929	142,86	1382,845	,314	,945
J5	1,48	,972	142,78	1385,472	,263	,945
J6	1,70	1,078	142,57	1375,149	,364	,945
J7	1,52	,961	142,75	1379,595	,349	,945
J8	1,42	,915	142,85	1384,516	,295	,945
J9	1,76	1,129	142,50	1372,679	,376	,945
J10	1,38	,889	142,88	1384,093	,311	,945
J11	1,40	,927	142,87	1385,693	,273	,945
J12	1,38	,924	142,89	1384,801	,287	,945
J13	1,63	1,077	142,64	1378,378	,324	,945
K1	2,26	1,364	142,01	1360,912	,424	,945
K2	2,56	1,408	141,70	1359,158	,427	,945
K3	2,02	1,177	142,25	1366,413	,432	,944
K4	2,36	1,353	141,90	1358,868	,448	,944
K6	1,82	1,111	142,45	1370,572	,409	,945
K7	1,91	1,188	142,36	1366,339	,429	,944
K8	2,02	1,273	142,25	1358,806	,479	,944
L1	2,82	1,521	141,45	1346,342	,508	,944
L2	2,79	1,471	141,48	1346,443	,526	,944
L3	2,57	1,401	141,69	1347,060	,548	,944
L4	2,50	1,411	141,77	1344,112	,573	,944

L5	2,60	1,444	141,67	1340,464	,595	,944
L6	2,52	1,446	141,75	1343,839	,561	,944
L7	2,52	1,424	141,75	1350,697	,503	,944
L8	2,16	1,239	142,11	1354,786	,538	,944
L9	2,20	1,292	142,07	1349,768	,568	,944
L10	2,08	1,272	142,18	1355,532	,516	,944
L11	2,11	1,257	142,16	1355,030	,528	,944
L12	2,11	1,295	142,15	1354,310	,518	,944
L13	1,94	1,246	142,33	1358,780	,491	,944
M1	1,97	1,200	142,30	1354,740	,558	,944
M2	2,20	1,287	142,07	1351,191	,555	,944
M3	2,28	1,361	141,99	1346,311	,573	,944
M4	2,16	1,306	142,10	1348,721	,573	,944
M5	1,93	1,140	142,34	1355,992	,573	,944
M6	1,89	1,136	142,38	1358,390	,546	,944
M7	1,74	1,074	142,53	1367,896	,458	,944
M8	1,87	1,165	142,40	1358,312	,533	,944
M9	1,96	1,193	142,31	1354,381	,565	,944
M10	2,10	1,282	142,17	1349,476	,576	,944
M11	1,78	1,151	142,48	1364,813	,462	,944
M12	2,00	1,209	142,27	1355,101	,549	,944
M13	2,16	1,276	142,10	1356,680	,501	,944
N1	2,13	1,252	142,14	1371,856	,345	,945
N2	2,21	1,257	142,06	1372,298	,339	,945
N3	2,21	1,279	142,05	1371,496	,341	,945
N4	2,24	1,232	142,03	1370,919	,362	,945
N5	2,18	1,220	142,08	1372,135	,352	,945
N6	2,19	1,238	142,08	1368,130	,390	,945
N7	2,20	1,285	142,07	1368,450	,371	,945
O1	3,60	1,476	140,66	1352,093	,471	,944
O2	3,73	1,388	140,54	1356,259	,462	,944
O3	3,73	1,404	140,54	1355,149	,467	,944
O4	3,74	1,430	140,53	1356,721	,443	,944
O5	3,64	1,444	140,63	1354,953	,455	,944
O6	3,78	1,418	140,49	1355,884	,455	,944
O7	3,79	1,391	140,48	1359,006	,434	,944
O8	3,80	1,397	140,47	1357,015	,451	,944
O9	3,80	1,376	140,46	1357,493	,454	,944

O10	3,78	1,409	140,48	1361,268	,405	,945
Ölçek Geneli	Ortalama	Standart Sap.	Varyans	Cronbach Alpha	Soru Sayısı	
	144,27	37,489	1405,417	0,945	63	

Analiz yapılan verilere ait Kaiser – Meyer – Olkin (KMO) ve Bartlett Test Değerlerine göre Kaiser – Meyer – Olkin (KMO) değerinin 0,50 ve üzeri olması örneklem büyüklüğünün yeterli olduğunu gösterir (Kalaycı 2014: 322). Tablo 3’de görüldüğü gibi ölçeğin ön uygulamasında 63 maddeye ait Kaiser – Meyer – Olkin (KMO) değerinin 0,911 ve Bartlett test değerinin 45843,07 (p=0,000) olarak belirlenmesi ölçeğin Açıklayıcı Faktör Analizi için uygun olduğunu göstermektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi AFA’da yapılan değerlendirmelerde faktör yükleri en az 0,30 olarak kabul edilir ve birden çok faktöre yönelen maddeler ölçekten çıkartılır (Kalaycı 2014: 328, Büyüköztürk 2004, Cathell ve Baggaley 1960, Neale ve Liebert 1980). Bu sebeple elde edilen faktör yükleri (madde toplam test korelasyonu) 0,30’un altında olan ve birden çok faktöre yönelen maddeler ölçekten çıkartılmıştır. Ölçek uygulama sonucunda çıkarılan toplam madde sayısı sadece 1’dir. SMBİÇİM1 (J1) olarak numaralandırılan ifade çıkarıldıktan sonra ölçeğe ait faktör analizi aşağıdaki Tablo 3’ te ve Şekil 1’ de gösterilmiştir.

Tablo 3. Siber Mobbing Ölçeği Açıklayıcı Faktör Analizi – Faktör Yükleri

Madde No	İfadeler	Faktör Yükleri
Faktör		
1. ALTBOYUT: Karşılaşılan siber mobbingin biçimi ve sıklığı		
SMBİÇİM1 J1	İnternette hakaret veya tacize maruz kaldım.	-
SMBİÇİM2 J2	İnternette iftira ve söylentilere maruz kaldım.	,639
SMBİÇİM3 J3	İnternette benimle alay edildi ya da dalga geçildi.	,773
SMBİÇİM4 J4	İnternet üzerinden bana baskı veya şantaj yapıldı ya da tehdit edildim.	,668
SMBİÇİM5 J5	İnternet üzerinden rahatsız edici veya utanç verici fotoğraf ya da video gibi paylaşımlara maruz kaldım.	,618
SMBİÇİM6 J6	Benim adıma sahte profiller oluşturuldu.	,686
SMBİÇİM7 J7	Benimle temas kurulmak istendi veya istemediğim bir buluşmaya zorlandım.	,757
SMBİÇİM8 J8	E-posta veya mesajlarla sürekli tehdit edildim.	,568

SMBİÇİM9 J9	Sahte bir hesapla kandırmak istediler.	,725
SMBİÇİM10 J10	Sosyal medyadaki duvarımda, benimle dalga geçildi.	,744
SMBİÇİM11 J11	Sosyal medyada fotoğraflarımın altına aptalca ve hakaret edici şeyler yayınlandı.	,730
SMBİÇİM12 J12	İnternet üzerinden fiziksel şiddet veya ölüm tehditleri aldım.	,630
SMBİÇİM13 J13	İnternet üzerinden diğer eylem ve olaylara maruz kaldım.	,691
1. ALTBOYUT	Açıklanan Varyans: 13,497	Cronbach Alpha: 0,907
2. ALTBOYUT: Siber mobbinge karşı verilen tepki ve düzeyi (Aile veya Arkadaş Bilgilendirme)		
SMTEPKİ1 K1	Durumdan ailemi ve akrabalarımı haberdar ettim.	,651
SMTEPKİ2 K2	Çözüm için arkadaşlarımla fikir alışverişinde bulundum.	,753
SMTEPKİ3 K3	Arkadaşlarımı veya diğer öğrencileri bilgilendirdim	,703
2. ALTBOYUT	Açıklanan Varyans: 12,414	Cronbach Alpha: 0,844
3. ALTBOYUT: Siber mobbinge karşı verilen tepki ve düzeyi (Kurum Bilgilendirme)		
SMTEPKİ4 K4	Okul yöneticilerini bilgilendirdim.	,665
SMTEPKİ5 K5	Doktor veya danışma merkezinden yardım aldım.	,751
SMTEPKİ6 K6	Öğrenci işlerini veya sekreterliği bilgilendirdim.	,757
SMTEPKİ7 K7	Online yardım ve bilgi desteği aldım.	,620
3. ALTBOYUT	Açıklanan Varyans: 10,048	Cronbach Alpha: 0,842
4. ALTBOYUT: Siber mobbingin uygulanmasına neden olan faktörler (Dışsal Sebepler)		
SMNEDEN1 L1	Haset veya kıskançlık nedeniyle	,760
SMNEDEN2 L2	Okuldaki rekabetçi iklim nedeniyle	,788
SMNEDEN3 L3	Okuldaki katı hiyerarşiler nedeniyle	,759
SMNEDEN4 L4	Dış görünüşüm nedeniyle	,720
SMNEDEN5 L5	İstenmeyen eleştirileri dile getirdiğim için	,731
SMNEDEN6 L6	Başarısız performansım nedeniyle	,666
SMNEDEN7 L7	Başarılı performansım nedeniyle	,673
4. ALTBOYUT	Açıklanan Varyans: 8,926	Cronbach Alpha: 0,910
5. ALTBOYUT: Siber mobbingin uygulanmasına neden olan faktörler (İçsel Sebepler)		
SMNEDEN8 L8	Kişiliğim yüzünden	,636
SMNEDEN9 L9	Sosyal uyum sorunlarım nedeniyle	,672

SMNEDEN10 L10	Cinsellik nedeniyle	,761
SMNEDEN11 L11	Dinsel nedenlerden	,831
SMNEDEN12 L12	Irksal nedenlerden	,751
SMNEDEN13 L13	Cinsel tercihim nedeniyle	,748
5. ALTBOYUT	Açıklanan Varyans: 7,818	Cronbach Alpha: 0,909

6. ALTBOYUT: Siber mobbingin etkileri

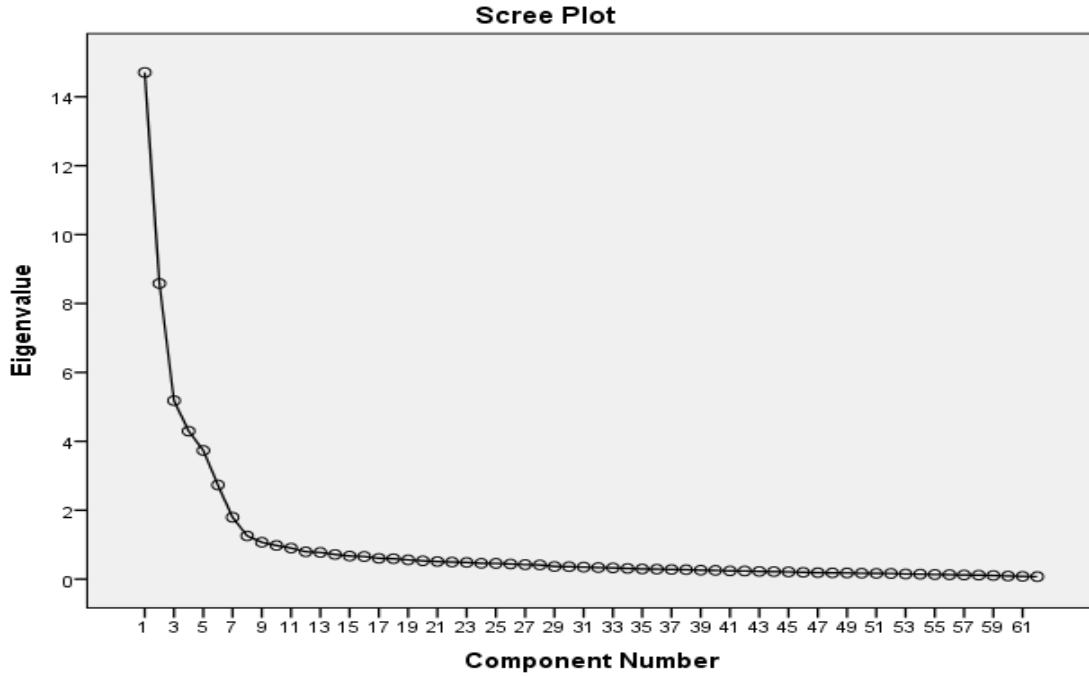
SMETKİLER1 M1	Kalıcı kişilik sorunları yaşadım	,748
SMETKİLER2 M2	Depresyona girdim	,756
SMETKİLER3 M3	Özgüven sorunları yaşadım	,732
SMETKİLER4 M4	Obsesif-kompulsif (Takıntı) sorunlar yaşadım	,737
SMETKİLER5 M5	Pskio-somatik (psikolojik kökenli fiziksel) sorunlar yaşadım	,767
SMETKİLER6 M6	Fiziksel sorunlar yaşadım	,740
SMETKİLER7 M7	Alkol, uyuşturucu vb. bağımlılığım oluştu	,682
SMETKİLER8 M8	İntihara meyilli biri oldum	,767
SMETKİLER9 M9	Başka bir okula geçiş yaptım veya düşünüyorum	,715
SMETKİLER10 M10	Bu olaylardan ötürü okula devamsızlık yaptım	,687
SMETKİLER11 M11	Doktor veya terapistlerle görüştim	,666
SMETKİLER12 M12	Ailem veya arkadaşlarımla sorunlar yaşadım	,695
SMETKİLER13 M13	Başka tür etkiler yaşadım	,642
6. ALTBOYUT	Açıklanan Varyans: 6,489	Cronbach Alpha: 0,939

7. ALTBOYUT: Siber mobbingi önleyici tedbirler

SMTEDBİR1 N1	Okulumuzda mobbing/siber mobbing olayları için bir temas noktası mevcuttur.	,837
SMTEDBİR2 N2	Okulumuzda mobbing/siber mobbing baş etmek için yönetmelik veya rehber mevcuttur.	,867
SMTEDBİR3 N3	Okulumuzda mobbing/siber mobbing konusunda eğitim verilmektedir.	,871
SMTEDBİR4 N4	Okulumuzda mobbing/siber mobbing konularında eğitim almış yöneticiler bulunmaktadır.	,878
SMTEDBİR5 N5	Okulumuzda broşür, intranet, haber bültenleri aracılığıyla mobbing/siber mobbing konusu aydınlatılmaktadır.	,870

SMTEDBİR6 N6	Okulumuzda mobbing/siber mobbing olaylarıyla ilgili seminerler vs. yapılmaktadır.	,866
SMTEDBİR7 N7	Okulumuzda mobbing/siber mobbing olaylarıyla ilgili arabulucular veya benzeri merciler mevcuttur.	,838
7. ALTBOYUT	Açıklanan Varyans: 4,683	Cronbach Alpha: 0,947
8. ALTBOYUT: Siber mobbingi önlemek için alınması gereken tedbirlere yönelik beklenti		
SMBEKLENTİ1 O1	Daha caydırıcı mevzuatların oluşturulması	,827
SMBEKLENTİ2 O2	Kamu yardım ya da danışma merkezlerinin kurulması	,880
SMBEKLENTİ3 O3	Yerel kurumlarda mobbing/siber mobbing karşıtı eğitimlerin verilmesi	,894
SMBEKLENTİ4 O4	Eğitim kurumlarında mobbing/siber mobbing karşıtı eğitimlerin verilmesi	,892
SMBEKLENTİ5 O5	Siyaset kurumunun daha fazla destek vermesi	,871
SMBEKLENTİ6 O6	Sivil toplum kuruluşlarının daha fazla destek vermesi	,928
SMBEKLENTİ7 O7	İnternette yardım veya danışma merkezlerinin oluşturulması	,910
SMBEKLENTİ8 O8	Mobbing/siber mobbing karşıtı kamu spotlarının yapılması	,925
SMBEKLENTİ9 O9	Online rehber veya koçluk birimlerinin kurulması	,904
SMBEKLENTİ10 O10	Akıllı telefonlar için uygulamaların geliştirilmesi	,865
8. ALTBOYUT	Açıklanan Varyans: 4,197	Cronbach Alpha: 0,973
Toplam Açıklanan Varyans: 68,072		Tüm Boyutlar Cronbach Alpha: 0,945
KMO: 0,911		

Şekil 1. Ölçek Uygulama Scree – Plot Grafiği

Grafiğin sol tarafında öz değeri 1'in üzerinde eğimin kaybolmaya başladığı kısma kadar olan boyutlar kabul edilmiştir. Bu analizler sonucunda elde edilen faktör yükleri Şekil 1 ve Tablo 3'te gösterildiği gibi 8 faktöre ayrılmıştır. 1. Faktörü oluşturan 13 madde karşılaşılan siber mobbingin biçimini ve sıklığı ile ilgili ifadelerden oluşmaktadır. 1. Soru faktör yükünü bozduğu için analizden çıkarılmıştır ve 1. madde olmadan yapılan analiz sonuçları verilmiştir. Kalan 12 soru açıklanan varyansın %13,497'sini açıklamaktadır. 2. Faktörü oluşturan 3 madde siber mobbinge karşı verilen tepki ve düzeyi (Aile veya Arkadaş Bilgilendirme) ile ilgili ifadelerden oluşmaktadır ve varyansın %12,414'ünü açıklamaktadır. 3. Faktörü oluşturan 4 madde siber mobbinge karşı verilen tepki ve düzeyi (Kurum Bilgilendirme) ile ilgili ifadelerden oluşmaktadır ve varyansın %10,048'ini oluşturmaktadır. 4. Faktörü oluşturan 7 madde siber mobbingin uygulanmasına neden olan faktörler (Dışsal Sebepler) ile ilgili ifadelerden oluşmaktadır ve varyansın %8,926'sını oluşturmaktadır. 5. Faktörü oluşturan 6 madde siber mobbingin uygulanmasına neden olan faktörler (İçsel Sebepler) ile ilgili ifadelerden oluşmaktadır ve varyansın %7,818'ini oluşturmaktadır. 6. Faktörü oluşturan 13 madde siber mobbingin etkileri ile ilgili ifadelerden oluşmaktadır ve varyansın %6,489'unu oluşturmaktadır. 7. Faktörü oluşturan 7 madde siber mobbingi önleyici tedbirler ile ilgili ifadelerden oluşmaktadır

ve varyansın %4,683’ünü oluşturmaktadır. Son olarak 8. Faktörü oluşturan 10 madde siber mobbingi önlemek için alınması gereken tedbirlere yönelik beklenti ile ilgili ifadelerden oluşmaktadır ve varyansın %4,197’sini oluşturmaktadır. Ölçeğe ait sekiz faktörün toplam açıklanan varyans değeri ise %68,072’dir. Sosyal bilimlerde çok faktörlü desenlerde elde edilen varyans yükünün %40 ile %60 aralığında bir değer alması yeterli olarak kabul edilir (Çokluk vd. 2014). Araştırmada kullanılan ölçeğin sahip olduğu varyans yükünün yeterli düzeyden yüksek olduğu sonucuna varılabilir.

Doğrulayıcı Faktör Analizine (DFA) İlişkin Bulgular

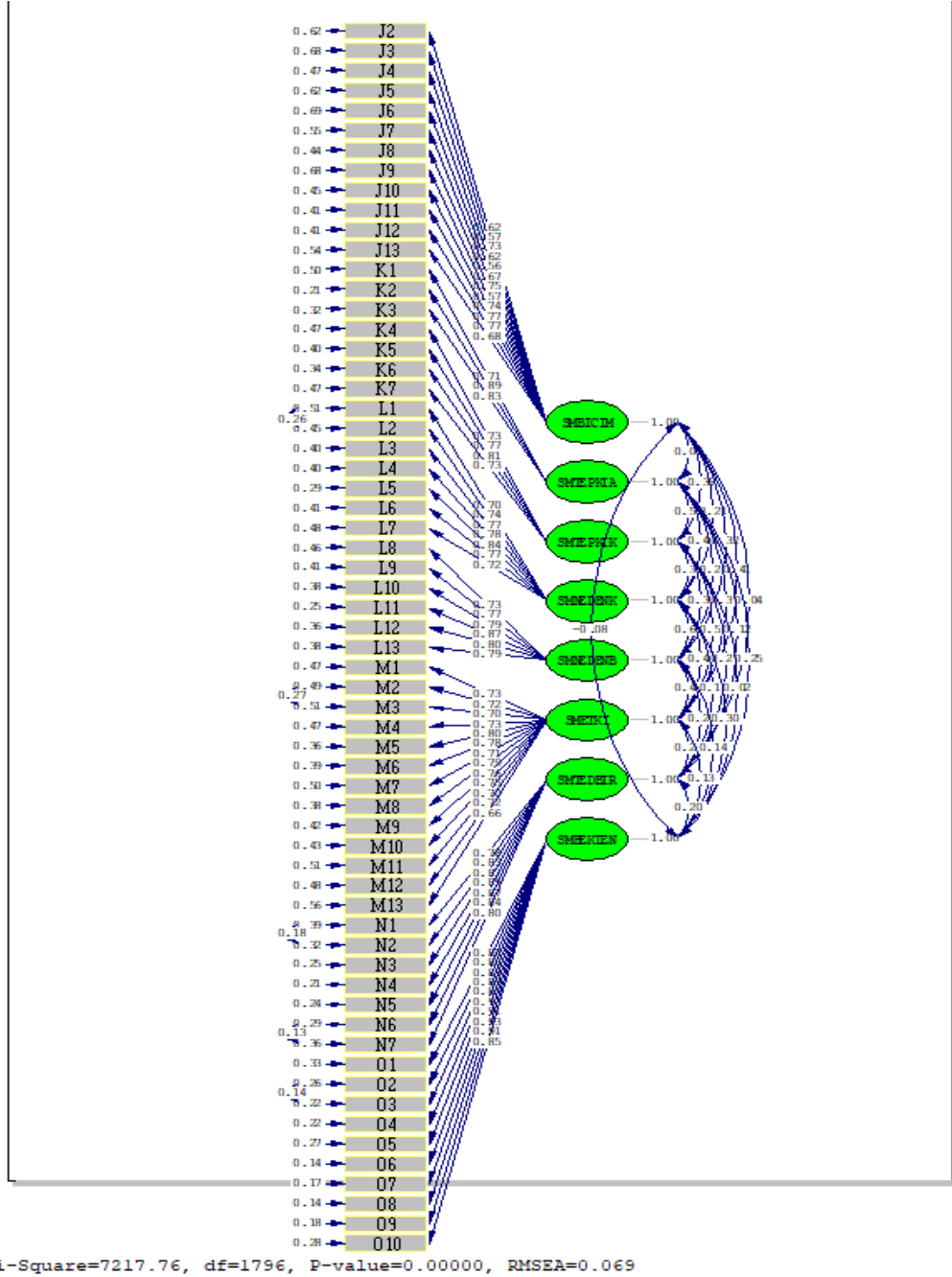
Veri analizi ve işlem kısmında açıklandığı gibi DFA her bir gözlenen değişken yalnızca kendi gizil değişkeni altında tanımlar ve faktörler arası ilişkiyi betimler (Çokluk vd. 2014). Faktör yüklerine ait maddelerden standart faktör yükleri 0,50 ve üzeri olanlar ölçek için önemli maddeler olarak değerlendirilir ve 0,30’un altı değerlendirmeye alınmamaktadır (Güngören vd. 2014: 74, Jöreskog ve Sörbom 1996). Diğer yandan DFA’da CFI, IFI, NFI, NNFI vb. bazı değerler uyum indeksleri aralığında olmak zorundadır (Yıldırım ve Naktiyok 2017). Bu uyum indekslerinin referans aralığı araştırmamızın indeksleri ile birlikte aşağıdaki Tablo 4.’te verilmiştir. Referans değerleri için Meydan ve Şeşen’in çalışmasından faydalanılmıştır.

Tablo 4. DFA’ya Ait Uyum İndeksleri

İndeksler	Referans Değeri		Ölçüm	Sonuç
	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum		
X ² /SD	0 < $\chi^2/sd \leq 3$	3 < $\chi^2/sd \leq 5$	4,018	Kabul Edilebilir Uyum
RMSEA	0 ≤ RMSEA ≤ ,05	,05 ≤ RMSEA ≤ ,08	,069	Kabul Edilebilir Uyum
CFI	,95 < CFI ≤ 1	,90 < CFI ≤ ,94	,95	İyi Uyum
NFI	,95 < NFI ≤ 1	,90 < NFI ≤ ,94	,94	Kabul Edilebilir Uyum
NNFI	,95 < NNFI ≤ 1	,90 < NNFI ≤ ,94	,95	İyi Uyum
IFI	,95 < IFI ≤ 1	,90 < IFI ≤ ,94	,95	İyi Uyum

Yapılan doğrulayıcı faktör analizine (DFA) göre $\chi^2/sd=4,018$, RMSEA=.069, NFI=.94, NNFI=0,95 CFI=.95, IFI=.95 olarak belirlenmiştir. Elde edilen değerler DFA sonuçları doğrultusunda Tablo 4’te gösterilen referans değerlerine göre kabul edilebilir. LISREL programının yönlendirmesi gereği L1 ile L2, M2 ile M3, N1 ile N2, N6 ile N7 ve O2 ile O3 ifadeleri birbirlerine bağlanarak modifikasyon yapılmıştır. Ayrıca 1. madde açıklayıcı faktör analizinden çıkarıldığı için doğrulayıcı faktör analizine de dâhil edilmemiştir. Standart faktör yükleri LISREL çıktısı Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2. Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Standardize Yükler LISREL Çıktısı

Şekil 2'ye göre hiçbir standardize faktör yükü 0,50'nin altında ve 1'in üstünde değildir. Bu nedenle hiçbir madde bu aşamada çıkarılmamıştır. J kodlu maddeler karşılaşılan siber mobbingin biçimini ve sıklığı ile ilgilidir. K kodlu maddeler siber

mobbinge karşı verilen tepki ve düzeyi aile veya arkadaş bilgilendirme, kurum bilgilendirme ile ilgilidir. L kodlu maddeler siber mobbingin uygulanmasına neden olan faktörler dışsal sebepler ve içsel sebepler ile ilgilidir. M kodlu maddeler siber mobbingin etkileri ile ilgilidir. N kodlu maddeler siber mobbingi önleyici tedbirler ile ilgilidir. Son olarak O kodlu maddeler siber mobbingi önlemek için alınması gereken tedbirlere yönelik beklenti ile ilgilidir. Doğrulayıcı Faktör Analizine ilişkin Standart faktör yükleri ve t-değerleri aşağıdaki Tablo 5’te özetlenmiştir.

Tablo 5: Modeldeki Kavramlara İlişkin Özet Sonuçlar

Modeldeki kavram	Ölçüm Maddeleri	Standart Değerler	T Değerleri
Karşılaşılan siber mobbingin biçimini ve sıklığı	J2	0,62	16,61
	J3	0,57	15,08
	J4	0,73	20,73
	J5	0,62	16,61
	J6	0,56	14,76
	J7	0,67	18,46
	J8	0,75	21,64
	J9	0,57	15,02
	J10	0,74	21,34
	J11	0,77	22,44
	J12	0,77	22,33
	J13	0,68	18,81
	Siber mobbinge karşı verilen tepki ve düzeyi (Aile veya Arkadaş Bilgilendirme)	K1	0,71
K2		0,89	26,60
K3		0,83	24,10
Siber mobbinge karşı verilen tepki ve düzeyi (Kurum Bilgilendirme)	K4	0,73	20,11
	K5	0,77	21,88
	K6	0,81	23,54
	K7	0,73	20,12
Siber mobbingin uygulanmasına neden olan faktörler (Dışsal Sebepler)	L1	0,70	19,66
	L2	0,74	21,17
	L3	0,77	22,53
	L4	0,78	22,71
	L5	0,84	25,63

	L6	0,77	22,41
	L7	0,72	20,34
Siber mobbingin uygulanmasına neden olan faktörler (İçsel Sebepler)	L8	0,73	21,03
	L9	0,77	22,49
	L10	0,79	23,27
	L11	0,87	27,01
	L12	0,80	23,77
	L13	0,79	23,12
Siber mobbingin etkileri	M1	0,73	21,03
	M2	0,72	20,50
	M3	0,70	19,91
	M4	0,73	20,92
	M5	0,80	23,85
	M6	0,78	23,04
	M7	0,71	20,05
	M8	0,79	23,52
	M9	0,76	22,25
	M10	0,75	21,94
	M11	0,70	19,85
	M12	0,72	20,58
	M13	0,66	18,47
Siber mobbingi önleyici tedbirler	N1	0,78	23,09
	N2	0,83	25,15
	N3	0,87	27,27
	N4	0,89	28,25
	N5	0,87	27,86
	N6	0,84	25,89
	N7	0,80	23,92
Siber mobbingi önlemek için alınması gereken tedbirlere yönelik beklenti	O1	0,82	25,00
	O2	0,86	27,15
	O3	0,89	28,50
	O4	0,89	28,49
	O5	0,85	26,78
	O6	0,93	30,96

O7	0,81	29,80
O8	0,93	30,95
O9	0,81	29,58
O10	0,85	26,50

Tablo 4 ve Tablo 5’e göre standart yükler, t-değerleri ve uyum indeksleri kabul edilebilir.

Sonuç ve Öneriler

İletişim ve bilişim teknolojilerinin son yıllardaki gelişimi ve bilgisayar ağlarının yaygınlaşması, insanların hayatını birçok açıdan değiştirmiştir. İnsanların hayatını kuşatan bu yeni teknolojilerin mobil hale gelmesiyle birlikte yaşam alanları bütüncül olarak dönüşmüş, gündelik hayat dijitalleşmiş ve sanal yaşam, sanal toplum gibi birçok yeni kavram/olgu ortaya çıkmıştır (Ekinci ve Yıldırım 2018). Değişen bu kavram yahut olgulardan biri olan siber mobbing, her ne kadar gerçek dünyadaki geleneksel mobbingin devamı sayılsa da birçok açıdan farklılık arz etmektedir. Literatürde ifade edildiği üzere biçim ve sonuçları, failerin anonim kalmaları ve paylaşımın kalıcılığı gibi nedenlerden dolayı daha stresli bir süreç olan siber mobbing, potansiyel bakımdan tüm insanlığa açıktır ve mağdurlarını daha büyük kitleler önünde küçük düşürmektedir. Öte yandan belli bir mekân (işyeri/okul) ve zaman (iş/okul saatleri) içerisinde geçerli olmayıp, yaşamın bütün alanlarına nüfuz ederek mağdurlarını günün her saatinde taciz etmeye imkân sunmaktadır (AJS 2015). 90’lardan itibaren (Salmivalli vd. 1996) uluslararası literatürde yer almasına rağmen sosyal medyanın çığ gibi büyüyen etkisi ve küresel yaşamın giderek sanallaşması nedeniyle farklı ülkelerdeki araştırmacılar, dikkatlerini bu yeni olguya yoğunlaştırmıştır. Türkiye’de ise konuyla ilgili araştırmalar yok denilecek kadar azdır. Dolayısıyla bu araştırmada Türkçe literatüre geçerliği ve güvenirliliği sağlanmış bir siber mobbing ölçeği kazandırmak ve gelecek araştırmalar için öneriler sunmak amaçlanmaktadır.

Bu temel amaç doğrultusunda öncelikle uluslararası literatür taranmış ve teorik bir altyapı oluşturulmuştur. Özellikle siber mobbinge karşı birliğin 2014 yılında Almanya genelinde uygulamış olduğu bir ölçekten (Bündnis Gegen Cybermobbing 2014) faydalanılarak kültürümüze uygun sorular eklenmiş ve dil uzmanlarının da fikri alınarak Türkçe bir ölçeğin geçerlik ve güvenirlilik çalışması yapılmıştır. Erzurum Teknik Üniversitesinden alınan Etik Kurul onayıyla 637 öğrenciden elde edilen verilere, ilk önce örneklem büyüklüğünün yeterli seviyede olduğunun tespit edilebilmesi için

Kaiser – Meyer – Olkin (KMO) testi ile Barlett testi uygulanmıştır. Bu testler sonucunda çalışmanın Açıklayıcı Faktör Analizine (AFA) uygun olduğu görülmektedir.

AFA'ya göre siber mobbing 8 faktöre ayrılmış ve teorik alt yapı bağlamında karşılaşılan siber mobbingin biçimini ve sıklığı 12, siber mobbinge karşı verilen tepki ve düzeyi (Aile veya Arkadaş Bilgilendirme) 3, siber mobbinge karşı verilen tepki ve düzeyi (Kurum Bilgilendirme) 4, siber mobbingin uygulanmasına neden olan faktörler (Dışsal Sebepler) 7, siber mobbingin uygulanmasına neden olan faktörler (İçsel Sebepler) 6, siber mobbingin etkileri 13, siber mobbingi önleyici tedbirler 7 ve son olarak siber mobbingi önlemek için alınması gereken tedbirlere yönelik beklenti 10 ifade belirlenmiştir. AFA gereği sadece ilk boyuttan 1. madde 0,30'un altında kaldığı için, teorik alt yapıya uygun olarak ölçekten çıkarılmıştır. Sonuç olarak AFA gereği ölçek 62 ifade ve 8 boyut olarak belirlenmiştir.

Ölçek daha sonra Doğrulayıcı Faktör Analizine (DFA) tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda RMSA, CFI, NFI, NNFI, IFI, X^2/SD değerlerinin referans aralığına göre bazılarında “kabul edilebilir” olduğu ve bazılarında ise “iyi uyum” sergilediği tespit edilmiştir. DFA'ya göre standart yükler, 0,50'nin üzeri ve 1'in altında ayrıca t değerleri anlamlıdır. LISREL programının yönlendirmesi sonucu uyum değerlerini iyileştirmek için bulgularda belirtilen 5 adet modifikasyonla ifadeler bağlanmıştır. Diğer yandan güvenirliliğinin belirlenebilmesi için hem alt boyutlarının hem de ölçeğin tamamının Crobnach Alpha değerleri belirlenmiş ve bu değerler ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Sonuç olarak bu araştırma ile siber mobbingi detaylı bir şekilde ortaya koyan bir ölçek geliştirilmiştir. Bu ölçek, özellikle yükseköğretim kurumlarında öğrenim gören öğrenciler üzerinde uygulanabilir. Böylece siber mobbinge maruz kalma potansiyeli yüksek olan kitlenin, siber mobbinge maruz kalma düzeyi, bunun nedenleri, buna karşı alınabilecek tedbirler ve mağduriyetin giderilmesi noktasındaki beklentiler ortaya konulabilir.

Bilinmelidir ki siber mobbing ile zihinsel sağlık sorunları arasında nedensellik ilişkisini kanıtlayacak kuşatıcı ve sistematik çalışmaların sayısı azdır, fakat bu olgular arasında bağlantılar kurulabilir. Şöyle ki siber mobbing mağdurlarının depresyon, yalnızlık, kaygı bozukluğu, öfke, kırılma ve üzüntü gibi hislerden mustarip olma olasılığı yüksektir. Bununla birlikte mobbing olaylarının sıklığı, bu gibi psikolojik sorunları ve bunların semptomlarını artırmaktadır. Bu bağlamda mağdurların öz güvenlerini zedeleyen, okul ya da iş performansları kötüleştiren, öz saygılarını

zedeleleyen, kendilerini sosyal ortamlardan soyutlamalarına hatta intihara meyil etmelerine neden olan siber mobbingin etkileri, geleneksel mobbingin etkileriyle benzerlik teşkil etmektedir. Campbell vd. (2012)’nin yaptığı çalışma, depresyon ve anksiyete bozuklukları gibi psikolojik sonuçların siber mobbing mağdurlarında daha belirgin olduğunu göstermiştir. Dikkat çeken en önemli hususlardan biri de siber mobbingin failer açısından da sonuçsuz kalmadığıdır. Yapılan çalışmalar, failerin depresyon bozukluğu yaşadıklarını, iş/okul hayatlarında performanslarının düştüğünü, suça yatkınlık gösterdiklerini ve hatta intihara meyilli olduklarını göstermektedir. Bu açıdan faileri de siber mobbingin kurbanları olarak değerlendirilebilir (Pieschl ve Porsch 2012, Schultze vd. 2012, Fileccia 2012). Nitekim çalışmamızın odak noktası olan öğrencilerin eğitim hayatlarını olumsuz yönde etkileyen, motivasyonlarını düşüren ve kendilerini geliştirmelerine engel olan siber mobbing olgusu, yalnızca öğrencileri kapsayan bir sorun olmayıp, toplumsal bir sorundur. Bu nedenle konuyla ilgili farklı yaşam alanları için geçerli başka araştırmaların yapılması elzemdir; özellikle eğitim bilimciler, psikologlar ve sosyologlar konuyla daha yakından ilgilenmelidir.

Siber mobbing olgusunun kapsamı ve biçimleriyle ilgili çalışmalar yapması gereken en önemli mercilerden biri de resmi makamlardır. Savcılar ve kolluk kuvvetlerinin konuyla ilgili farkındalıklarını yükseltmek, yasal mevzuatı oluşturmak, bu tür olayları analiz ve tespit edebilen uzman kişileri yetiştirmek, farklı birimlerde görev yapan aktörleri ve vatandaşları konu hakkında bilgilendirmek, bu bağlamdaki öneriler arasında yer almaktadır.

Siber mobbing, çoğu zaman anonim olarak cereyan etmesine rağmen araştırmalar, uygulayıcıların ve mağdurların genellikle birbirlerini tanıdıklarını göstermiştir; bunlar, ekseryetle aynı şirkette çalışan ya da aynı okula giden kişilerdir. Bu nedenle yöneticilerin veya örgütler ile ilgili çalışmalar yapan araştırmacıların, örgüt üyelerinin motivasyonlarını düşürecek, onların yaşam ve iş doyumunu azaltacak olan siber mobbinge karşı tedbirler geliştirmesi önemlidir (Haennes 2011).

Uluslararası literatür taramasından elde edilen bulgular ve çalışmanın ulaştığı sonuçlar ışığındaki son öneri, özellikle bu sorundan en çok etkilenen gençler içindir. Kişi, internet ortamındayken kendi güvenliği için belli başlı kurallara dikkat etmelidir. Bunlar (Bitschnau 2014);

- ✓ Taciz içerikli diyalogları derhal sonlandırmak
- ✓ Kişisel bilgi veya fotoğrafları yabancılarla paylaşmamak

- ✓ Sahte hesaplarla iletişime geçen kişileri engellemek
- ✓ Maruz kalınan mobbing ile ilgili kanıtları saklamak
- ✓ Ebeveynleri ve ilgili mercileri derhal bilgilendirmek
- ✓ Devam eden taciz durumunda sosyal hesabı ya da telefon numarasını değiştirmek
- ✓ İnternet ortamında tanışılan kişilerle asla tek başına buluşmamak olarak sıralanabilir.

Kaynakça

AJS, (2015). Handreichung Cyber-Mobbing. Erişim Tarihi: 07.08.2019, https://ajs.nrw/wp-content/uploads/2015/05/AJS-Handreichung_Cyber-Mobbing.pdf.

BELLİ, E., Demirel, N. (2016). “An investigation into the mobbing levels of the personnel working at provincial directorate of youth welfare and sports and evaluation of organizational commitment”. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2(3), ss. 980-990.

BITSCHNAU, W. (2014). Schulischer Umgang mit Auffälligkeiten und Problemsituationen, Erişim Tarihi: 07.09.2019 <https://docplayer.org/13845128-Mobbing-und-cyber-mobbing.html>

BUENDNIS-GEGEN-CYBERMOBBING, (2016). Cyberlife II – Spannungsfeld zwischen Faszination und Gefahr. Erişim Tarihi: 02.08.19, https://www.buendnis-gegen-cybermobbing.de/fileadmin/pdf/studien/20160502Cybermobbing2017_End.pdf.

BUENDNIS-GEGEN-CYBERMOBBING, (2014). Mobbing und Cybermobbing bei Erwachsenen. Eine empirische Bestandsaufnahme in Deutschland Karlsruhe, Erişim Tarihi: 07.08.2019 https://www.buendnis-gegen-cybermobbing.de/fileadmin/pdf/studien/studie_mobbing_cybermobbing_erwachsene.pdf

BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2002). Faktör analizi: temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32, 478-483.

BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2004). *Veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegema Yayıncılık.

BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2006). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (6. Baskı). Ankara: Pegema Yayıncılık.

CAMPBELL, M., Spears, B., Slee, P., Butler, D. & Kift, S. (2012). Victims' perceptions of traditional and cyberbullying, and the psychosocial correlates of their victimization. *Emotional and Behavioural Difficulties*, 17, 389- 401.

CATHELL, R. B., & Baggaley, A. R. (1960). The salient variable similarity index for factor matching. *British Journal of Statistic in Psvchology*, 14 (13), 33-46.

ÇOKLUK, Ö., Şekercioğlu G., Büyüköztürk Ş., (2014). Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları (3. Baskı), Ankara: Pegem Akademi.

DOOLEY, J. J., Pyzalski, J., & Cross, D. (2009). Cyberbullying versus face-to-face bullying: A theoretical and conceptual review. *Zeitschrift für Psychologie*, 217, 182- 188.

EBERHARD, G. Fehlau, Christian Stock (2012). *Konfliktmanagement: Von Streit bis Mobbing*. Haufe-Lexware.

EKİCİ, O., Yıdırım F. (2018). *Sanal Yaşam ve Sanal Kaytarma*. Ankara: Gazi Kitabevi.

FILECCIA, M. (2012). *Elternarbeit Cyber-Mobbing*. Stuttgart: Aktion Jugendschutz – Landesarbeitsstelle BadenWürttemberg.

Arbeitsgemeinschaft Kinder- und Jugendschutz Landesstelle Nordrhein-Westfalen e.V. (Hrsg.) (2012). *CyberMobbing. Informationen für Eltern und Fachkräfte*. Essen: Drei-W-Verlag.

FÖRSTER, Julia (2013). *Cybermobbing am Arbeitsplatz: Präventive und intervenierende Maßnahmen für Führungskräfte*. Hamburg: Diplomica Verlag.

GRADINGER, P., Strohmeier, D. & Spiel, C. (2009). Traditional Bullying and Cyberbullying: Identification of Risk Groups for Adjustment Problems. *Zeitschrift für Psychologie*, 217 (4), 205- 213.

GRADINGER, P., Strohmeier, D., & Spiel, C. (2010). Definition and Measurement of Cyberbullying. *Cyberpsychology. Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 4(2), Erişim Tarihi: 17.08.2019 <http://cyberpsychology.eu/view.php?cisloclanku=2010112301&article=1>.

GÜNGÖREN, C. Ö., Bektaş, M., Öztürk, E., Horzum, M. B. (2014). Tablet bilgisayar kabul ölçeği – geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Eğitim Bilim*, 39(176), 69-79.

HAENNES, Kunz (2011). Mobbing in der Schule, Erişim Tarihi: 11.9.2019, https://www.jugendundmedien.ch/fileadmin/user_upload/Angebote/mobbing-online.pdf.

ARBEITSGEMEINSCHAFT KINDER UND JUGENDSCHUTZ NRW (2010). Cyber-Mobbing. Essen: Drei-W-Verlag.

HOFFMANN, Gregor Paul (2016). Führungsherausforderung Mobbing. Prävention, Deeskalation und Arbeitsfähigkeit nach Konflikten. Wiesbaden: Springer Fachmedien.

JÖRESKOG, K. G., & Sörbom, D. (1996). LISREL 8 user's reference guide. Chicago: Scientific Software.

KALAYCI, Ş., (2014). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri (6. Baskı). Ankara: Asil Yayın.

KATZER, C. (2013). Cybermobbing-Wenn das Internet zur Waffe wir. Berlin Heidelberg: Springer. Erişim Tarihi: 13.08.2019, https://cryptoparty-tuebingen.de/files/20190209/20190209_Tuebingen_CRYPTOPARTY.pdf.

KATZER, Catarina (2016): Cyberpsychologie: Leben im Netz: Wie das Internet uns ver@ndert. München: Dtv Verlagsgesellschaft.

KINDER- UND JUGENDANWALTSCHAFT WIEN (2016). Mobbing bei Kindern und Jugendlichen. Erişim Tarihi 21.07.2019, <https://kja.at/site/files/2016/06/Mobbing-Pr%C3%A4vention.pdf>.

KLEINBAUM, D. G., (1994). Logistic Regression: A Self-Learning Text. New York: Springer-Verlag.

KRATZER, C. & Fetchenhauer, D. (2007). Cyberbullying: Aggression und sexuelle Viktimisierung in Chatrooms. In M. Gollwitzer, J. Pfetsch, V. Schneider, A. Schulz, T. Steffke & C. Ulrich (Hrsg.), Gewaltprävention bei Kindern und Jugendlichen. Grundlagen zu Aggression und Gewalt in Kindheit und Jugend (ss. 123-138). Göttingen: Hogrefe Verlag.

LEYMANN, H. (1996). The Content and Development of Mobbing at Work. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5 (2), 165-185.

MEYDAN, C. H., & Şeşen, H. (2011). Yapısal eşitlik modellemesi Amos uygulamaları. İstanbul: Detay Yayıncılık.

NAYLA, Fawzi (2009). Cyber-Mobbing: Ursachen und Auswirkungen von Mobbing im Internet. Baden-Baden: Nomos.

NAYLA, Fawzi, Goodwin Bernhard (2012). Cyberbullying-Related Behaviour and Third-Person Effect. In: Michael Walrave/Wannes Heirman/Sara Mels/Christiane Timmermann/Heidi Vandebosch (Hg.): eYouth. Balancing between Opportunities and Risks (163-180). Brüssel: P.I.E-Peter Lang.

NEALE, M. N., & Liebert, R. M. (1980). Science and behavior: an introduction to methods of research. London: Prentice Hall International, Inc.

ÖZDAMAR, K. (1997). Paket programlar ile istatistiksel veri analizi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

ÖZDAMAR, K. (2017). Ölçek ve test geliştirme yapısal eşitlik modellemesi IBM SPSS, IBM SPSS AMOS ve MINTAB uygulamalı. Eskişehir: Nisan Kitabevi.

PIESCHL, S. & Porsch, T. (2012). Schluss mit Cybermobbing!. Weinheim/Basel: Beltz Verlag.

SALMIVALLI, C., Lagerspetz, K.M.J., Bjorkvist, K., Ostermann, K.& Kaukiainen, A. (1996). Bullying as a group process: Participant roles and their relations to social status within the group. *Aggressive Behavior*, 22, 1-15.

SCHNEIDER, C., Katzer C., Leest, U. (2013). Cyberlife-Spannungsfeld zwischen Faszination und Gefahr. Cybermobbing bei Schülerinnen und Schülern. Eine empirische Bestandsaufnahme bei Eltern, Lehrkräften und Schülern/innen in Deutschland. Erişim Tarihi: 02.08.2019 <http://www.buendnis-gegen-cybermobbing.de/Studie/cybermobbingstudie.pdf>.

SCHULTZE-KRUMBHOLZ, A., Zagorscak, P., Siebenbrock, A. & Scheithauer, H. (2012). Medienhelden. Unterrichtsmanual zur Förderung von Medienkompetenz und Prävention von Cybermobbing. München: Ernst Rheinhardt Verlag.

SEÇER, İ. (2015). Psikolojik test geliştirme ve uyarlama süreci SPSS ve LISREL uygulamaları. Ankara: Anı Yayıncılık.

STAR WARS KID, (2006). Erişim Tarihi: 03.09.2019 <https://www.youtube.com/watch?v=HPPj6viIBmU>.

TABACHNICK, B. G., & Fidell, L. S. (2001). Using multivariate statistic (4th. Ed.), Needman Heights. MA: Ally & Bacon.

TAŞGIN, A, Korucuk, M. (2019). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Çoklu Zekâ Alanlarının İncelenmesi. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 12 (2), 550-575.

TİYEK, R. (2011). “Yıldırma ve Yönetim Becerileri Üzerine Bir Araştırma”. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 2 (1), 104-152.

VOGELSANG, W. (2000). Ich bin, wen ich spiele. Ludische Identitäten im Netz., C. Thimm (Hg.): *Soziales im Netz. Sprache, Beziehungen und Kommunikationskulturen im Internet.* (ss. 240-259). Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.

WACHS, Sebastian (2009). *Bullying unter Schülern: Eine empirisch-quantitative Untersuchung unter besonderer Berücksichtigung des Cyberbullyings.* Saarbrücken: VDM Verlag.

WEBSTER, Chris (2019). What is Cyberbullying. Erişim Tarihi: 07.08.2019, http://www.cyberbullying.info/resources/downloads/ChrisWebster_WhatIsCyberbullying.pdf.

WILLARD, Nanacy E. (2007). *Cyberbullying and Cyberthreats: Responding to the Challenge of Online Social Aggression, Threats, and Distress.* New York: Research Press.

YILDIRIM, F. & Naktiyok, S. (2017). The mediating role of organizational support in the effect of transformational leadership on employee empowerment. *Polish Journal of Management Studies*, 16(1), 292-303.

YILDIRIM, F., Ekinci, O. (2019). *Mobbing: Nedenleri, Aktörleri Ve Etkileri.* Ankara: Gazi Kitabevi.

Makale Geliş | Received: 30.09.2019
Makale Kabul | Accepted: 11.10.2019
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.627046

Muzaffer BAŞKAYA

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.
Trabzon Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Trabzon-TÜRKİYE
Trabzon University, Fatih Education Faculty, Department of Turkish and Social Studies Education, Trabzon-TURKEY
ORCID: 0000-0002-4593-0979
mbaskaya61@gmail.com

Trabzon İlini Kalkındırma Cemiyeti'nin Kuruluşu Faaliyetleri ve Bu Kapsamda Ortaya Çıkan Bir Mahalle: Kalkınma Mahallesi

Öz

Tarihi İpek Yolu'nun Karadeniz'e çıkış kapılarından biri olan Trabzon, bu özelliği sayesinde oldukça canlı bir ticari hayata sahne olmuştur. Trabzon'un ticari bünyesine zarar veren gelişme 1914 yılında yaşanmış ve Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkisi, başta tarihi İran transit ticareti olmak üzere Trabzon ekonomisini sarsmış ve böylece Trabzon, geri dönülemeyecek bir biçimde ticaret merkezi olma konumunu yitirmiştir. Cumhuriyetin ilanı sonrası kenti eski parlak günlerine döndürmek için bazı projeler ortaya atılsa da değişen şartların da etkisiyle Trabzon, geçmişteki canlı ekonomik yapısını kaybetmiştir. 27 yıllık Tek Parti İktidarı Döneminde beklenen atılımların gerçekleştirilemediğini gören ve doğal olarak ümitsizlik içine düşen Trabzon kamuoyu 1950 yılında yaşanan iktidar değişikliğini bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Yeni iktidarın yeni bir ekonomik anlayışla Trabzon'a ve kentin meselelerine sahip çıkacağını ümit eden bir kısım müteşebbis bu konudaki beklentileri daha yüksek bir sesle dile getirmek amacıyla merkezi Ankara'da olmak üzere Trabzon İlini Kalkındırma Cemiyeti adı altında bir örgütlenme içine girmişlerdir. Trabzon'u Kalkındırma Cemiyeti en önemli hamlesini 1956 yılında gerçekleştirmiş ve Degirmendere'de 200 evden oluşan modern bir mahalle kurulmasına karar verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, Transit Ticaret, Kalkınma, Cemiyet.

The Establishment Activities of the Development Society of Trabzon Province Its Activities and a Neighborhood: Kalkınma Neighborhood

Abstract

Trabzon, which is one of the departure points of the historical Silk Road to the Black Sea, was a lively commercial life scene because of this feature. The development that harmed Trabzon's commercial sector was experienced in 1914 and the destructive effect of the First World War shook the Trabzon economy, mainly the historical Iranian transit trade, and Trabzon thus lost its position as a trade center in a way that could not be reversed. Although some projects were put forward to turn the city into an old bright day after the declaration of the Republic, Trabzon lost its vivid economic structure in the past due to the changing conditions. Trabzon's public opinion that saw the expected breakthroughs could not be performed during the 27-year Single Party rule, fell into despair and saw the power change in 1950 as an opportunity. Some entrepreneurs who hoped that the new government would take on the issues of Trabzon and the city with a new economic understanding entered an organization under the name of the Society of Development of Trabzon Province in central Ankara in order to express this expectation with a higher voice. The Association for the Development of Trabzon made its most important move in 1956 and it was decided to establish a modern neighborhood consisting of 200 houses in Degirmendere.

Keywords: Trabzon, Transit Trade, Development, Society.

1. Giriş

Trabzon, Anadolu’nun kuzey doğusunda, Doğu Karadeniz’in doğal bir limanının kıyısında, Asya ve Ortadoğu transit yolunun başında kurulmuş bir şehirdir. Bu itibarla Trabzon eski çağlardan beri batı dünyasının, ihtiyaç duyduğu doğu mallarını elde etmek için kullandığı liman kentlerinden biriydi (Tezcan 2002: 72-74). Trabzon’un transit ticaret noktasında en önemli özelliği ise ünlü İpek Yolu’nun üzerinde bulunmasıydı. Tüm bu özelliklerinin yanında şehrin transit ticaret sahasında sahip olduğu stratejik konumunu güçlendirmek ve limana gelen gemilerin emniyetini sağlamak amacıyla (Kütükoğlu, 1988: 97) Roma İmparatoru Hadrianus döneminde bir mendirek inşa edilmiş (Tekindağ 1974: 456-469) ve böylece Trabzon, başta İran ve Azerbaycan olmak üzere, Kafkasya, Türkistan (Orta Asya) ve kısmen de Hindistan’ın batıya açılan en mühim kapısı hâline gelmiştir (Tozlu 2002: 482).

Trabzon’un transit bir merkez oluşu şehrin askerî ve ticari olarak fonksiyonunu önemli derecede arttırdı. Zira Doğu Roma İmparatorluğu zamanında Müslüman Arapların Anadolu’ya yönelik akınlarına hedef olmayan yerler arasında bulunan Trabzon, Müslüman tacirler için Karadeniz ticaretinde önemli bir liman haline geldi (Lowry vd. 2012: 296). Ticari önemini daha sonraki yüzyıllarda da muhafaza eden ve zamanla cazibe merkezi hâline gelen Trabzon’un Türklerin eline geçmesinin ardından, Osmanlı Devleti, özellikle Trabzon-İran transit hattının sağlıklı bir şekilde çalışması için büyük gayret sarf etmiştir. İmparatorluğun en önemli gelir kapılarından biri olan Karadeniz ticareti ve Trabzon-Tebriz transit yolu için en kritik gelişme 1774 yılında yaşanmış ve Küçük Kaynarca Anlaşmasıyla Rus ticaret gemileri ilk defa Karadeniz’de dolaşma hakkını elde etmiş, onları 1784’de Avusturya, 19’ncü yüzyılın başında İngiltere ve Fransa (1802), daha sonra Danimarka ve İspanya takip etmiştir (Yılmaz, 2009: 369). Karadeniz’in uluslararası ticarete açılması, buharlı gemilerin Karadeniz’e girişi (Issawi, 1998: 80) ve Sanayi Devrimi’ni gerçekleştiren İngiltere’nin Doğu ticareti için Trabzon’u üs haline getirmesi sonucunda, Trabzon ticareti yeni bir döneme girmiştir. Böylece 19. yüzyılın ortalarında Trabzon, Osmanlı Devleti’nin en önemli ticaret şehirlerinden biri haline gelmiştir. Hatta dönemin Osmanlı arşiv belgelerini inceleyerek *1861’de Türkiye* isimli muhteşem bir eser kaleme almış olan Camille Collas’a göre Trabzon, İstanbul’dan sonra Osmanlı’nın en büyük ticaret şehriydi (Collas 1861: 209).

1860’ların ortalarından itibaren Trabzon ekonomisi büyük bir krizin içine girmiştir. Krizin en önemli nedeni, Trabzon-Erzurum-Tebriz yolunun ticarî hacminde yaşanan daralmaydı. Bunda, Rusların İran transit ticaretini tekrar Kafkasya’ya çekmek

için 1860’tan itibaren yaptıkları hamleler etkili oldu. Daha önce Erzurum üzerinden gerçekleşen Avrupa-Kuzey İran ticareti, önce Poti-Tiflis hattına, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra ise Batum-Tiflis güzergâhına kaydı. Rusların Kafkasya’da yaptıkları demiryolları sayesinde İran transit malları, birkaç günlük emniyetli bir yolculukla Karadeniz limanlarına ulaştırılmaya başlandı. Aynı eşya Trabzon-Erzurum-Tebriz karayoluyla yaklaşık 40 günlük meşakkatli bir yolculukla taşınabiliyor; üstelik kervanlar çeşitli dış etkilere ve eşkıya baskınlarına maruz kalıyordu (BCA, 030.10.71.465.1). Bunlara ilave olarak rakip yol ve limanlar çağın gereklerine uygun bir altyapıya kavuşurken Trabzon-Erzurum-Tebriz güzergâhındaki karayolu ve Trabzon Limanı, bir türlü istenilen seviyeye getirilemedi (Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance 1887: 4).

Tüm bu olumsuz gelişmelere karşın belli oranda canlılığını koruyan Trabzon-Tebriz ticaretine son darbe Birinci Dünya Savaşı’nda vurulmuştur. Zira savaş yıllarında Rusların hedef alanı olması dolayısıyla Trabzon Limanı tahrip olmuş, (Öksüz 2006: 396) gerek bombardımanlar nedeniyle yaşanan yıkım gerekse halkın işgal edilmeyen yerlere doğru göçünün meydana getirmiş olduğu sosyal problemler Trabzon’u oldukça derinden etkilemiştir. Savaş sonrasında ortaya çıkan durumu ele alan bir yazar bu konuda yaşanan acıklı durumu şu şekilde tasvir etmiştir: Birinci Dünya Savaşı’na kadar Rusların demir rayları bizim toprak yolu, oradaki lokomotifin hızı buradaki devenin sabrını yenememişken, savaş her şeyi değiştirdi. Kaybolan askerin geri gelişi gibi kaybolan transiti de geri çağırdık. Fakat gülbüz gidip dermansız gelen asker gibi transit de öyle tanınmaz bir halde geldi ki... (Kazgan vd, 1997: 306). Yazarın da ifade ettiği gibi İran transiti yok olmuş, Trabzon-İran yolu yerine Bakü-Batum yolu ön plana çıkmıştır. Savaş dolayısıyla açılan bu güzergâh, İran-Erzurum-Trabzon yolunu köreltmüş ve böylece Trabzon, transit ticaretinde merkez olma konumunu geri dönülemeyecek bir biçimde yitirmiştir (Başkaya 2015: 19).

Cumhuriyetin ilk yıllarına gelindiğinde Trabzon ekonomisi adeta can çekişiyordu. Şehrin ana gelir kapısı durumunda olan İran transit ticareti bitme noktasına gelmiş, Rumlar mübadele ile gönderilmiş, Müslüman yerli tüccarın büyük bir bölümü ise şehri terk etmişti. Buna ilaveten Rize, Ordu ve Giresun’un ayrı bir vilayet haline gelmesi (Küçükkuşurlu 2009: 25) nedeniyle idari manada bir küçülme yaşanması, şehri iç bölgelere bağlayacak bir demiryolunun yapılmaması, modern bir limana sahip olunamaması gibi faktörler Trabzon’un ekonomik anlamda yaşadığı çöküşün diğer nedenleri olarak ortaya çıkmıştır. Trabzon ekonomisinin bel kemiği durumunda olan İran

transitinin durumunu gösteren aşağıdaki tablo, gelinen noktayı açıkça göstermektedir: (BCA, 030.01./39.233.11.9)

Tablo 1: 1925-1930 Yılları Arasında Transit Ticaret

Sene	Taşınan Mal (Kilo)	Kazanç Kıymet (Lira)
1925	6.120.783	16.685.055
1926	5.554.327	14.282.485
1927	4.179.042	9.885.775
1928	3.535.750	13.012.050
1929	2.607.400	9.450.800
1930	1.385.305	3.777.617

İran transitini kaybeden Trabzon ekonomisine bir darbe de Sivas-Erzurum demiryolu hattının açılması vurmuştur (*Erzurum Gazetesi*, 20 Birinci Teşrin 1939). Böylece Trabzon artık Doğu Anadolu’nun iskelesi olma özelliğini de kaybetmiş ve iyice atıl hale düşmüştür (BCA, 030.10./65.433.4). Böylece Modern bir liman ve onu iç bölgelere bağlayacak demiryolu bağlantısı olmadığı için sınırlı bir ihraç merkezi olarak kalan, uluslararası ticaretteki kilit nokta olma özelliğini yitiren Trabzon Limanı artık sadece fındık, tütün, yumurta, fasulye, sadeyağ gibi yerel ürünler veya Doğu Anadolu Bölgesi’nden şehre gelen canlı hayvanların ihraç edildiği bir iskele görünümü kazanmıştır (Başkaya 2014: 20).

19. yüzyılda Anadolu’nun en işlek ticaret merkezlerinden biri iken Cumhuriyetin ilk yıllarında sadece fındık ve tütün gibi tarım ürünlerinden gelecek gelire bel bağlar duruma gelen Trabzon ekonomisini canlandırmak için çeşitli adımlar atılmıştır.¹ Fakat 27 senelik tek parti iktidarı yıllarında yapılan çalışmalara rağmen Trabzon ekonomisi eski canlılığına kavuşamamıştır. 1950 yılına gelindiğinde Türkiye’de iktidar değişimi yaşanmış ve daha liberal bir ekonomik anlayışa sahip Demokrat Parti işbaşına gelmiştir. Bu değişimi fırsata çevirmek için harekete geçen Trabzonlular, kentin geri kalmışlığına

¹ Günden güne geriye giden Trabzon ekonomisini canlandırmak amacıyla harekete geçen Cumhuriyet Hükümeti, temelleri meşrutiyet dönemine dayanan bir projeyi raftan indirmiş ve Trabzon ile Erzurum arasında demiryolu inşa edilmesi için çalışmalara başlanmıştır (*İstikbal Gazetesi*, 1 Nisan 1340/1924). Bu kapsamda ilk olarak işin yasal zemini oluşturulmuş ve 10 Nisan 1924 tarihinde TBMM’de Trabzon-Erzurum Demiryolları ile Trabzon Limanı Keşfiyat ve İhratınının 1340 Senesi Zarfında İcrası hakkında 476 sayılı kanun çıkarılmıştır (*İstikbal Gazetesi*, 21 Nisan 1340/1924).

bir çözüm bulabilmek amacıyla merkezi Ankara’da olmak üzere Trabzon İlini Kalkındırma Cemiyeti’ni kurmuştur. Cemiyet kısa süre sonra Trabzon’da da bir şube açmış ve kentlin sorunlarını yetkili makamların dikkatine sunmuştur. Cemiyetin yaptığı faaliyetlerden bir kaçını saymak gerekirse, Cumhurbaşkanı Bayar Çankaya’da ziyaret edilmiş, raporlar kaleme alınmış, kitap vesaire yayınlar yapılmış, davet ve organizasyonlar tertip edilmiştir. Cemiyet, 1956 yılında Trabzon’un doğu yakasında boş bulunan bir bölgede kooperatif şeklinde bir mahalle kurulması için harekete geçmiş, Trabzon’un en varlıklı ailelerinin katılımıyla bugün şehrin en işlek yerlerinden biri olan Kalkınma Mahallesi kurulmuştur.

Belge tarama yöntemi ile hazırlanan bu çalışmada söz konusu Cemiyetin kuruluşu, gelişimi, belli başlı faaliyetleri ve Kalkınma Mahallesi’nin teşkili ele alınmıştır. Çalışmada bilhassa Trabzon’da yayınlanan dönemin yerel gazetelerinden istifade edilmiş ayrıca arşiv belgeleri ve diğer kaynak eserlerden de yararlanılmıştır.

2. Trabzon İlini Kalkındırma Cemiyeti’nin Kuruluşu

14 Mayıs 1950 günü yapılan seçimler Türk siyasi hayatından büyük bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Zira o döneme kadar 27 yıl boyunca iktidarda kalan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), bu seçimde büyük bir mağlubiyet alarak iktidarı Demokrat Parti’ye (DP) devretmiştir (*Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Mayıs 1950). Seçim sonuçları Türkiye’de her yönüyle yeni bir dönemin başlangıcı anlamına geliyordu. Tek Parti İktidarı boyunca Ankara’dan gerekli desteği göremediğini, şehrin ihmal edildiğini düşünen bir grup Trabzonlu, merkezi Ankara’da olmak üzere 6 Şubat 1952 tarihinde Trabzon İlini Kalkındırma Cemiyeti’ni kurmuşlardır. Cemiyetin kuruluş gayesi ana nizamnamesinin ikinci maddesinde; Trabzon ilinin kültürel ve iktisadi kalkınmasını temin için inceleme ve araştırmalar yapmak, varılacak neticeleri ilgililere ve umumi efkâra arz etmektir şeklinde ifade edilmiştir. Cemiyetin kuruluş amacı Trabzon basınına şu şekilde yansımıştır (*Yeni Yol Gazetesi*, 27 Mayıs 1952):

...gayesi, Trabzon İlinin kültürel, iktisadi, ticari, sıhhi, bedii kalkınmasına önayak olmak ve gündün güne sönen bu güzelim yurt parçasının dertlerine yaralarına çareler aramaktır. Cemiyetimiz bir tetkik ve araştırma enstitüsü olacaktır. Bütün gayelerimizin bir tek cümleye sığdırılabilecek özeti budur. Bu cemiyet bir banka değildir, fakat Trabzon’dan yetişmiş ilim ve irfan sahipleri, manevi yardımlarını esirgemezlerse Trabzon’un mükemmel bir tarihini yazdırabilir, bu günkü kötü gidişinin sebeplerini kesin istatistiklerle belirtebilir, küçük sanayinin inkişaf çarelerini tetkik ettirebilir ve yayınlatabilir, barsak parazitleri, verem gibi hastalıklarla daha verimli savaş usullerini ilmi tarzda etüt ettirip, projeler hazırlatabilir, Trabzon ilini turistik bakımdan tanıtabilir,

broşürlerle fotoğraf sergileri ile sinema filmleri ile seyyahlar cezbedilebilir. Hatta Trabzon’da kurulabilecek bir çimento fabrikasının, balık konservesi sanayinin etüt ve projelerini pek cüzi bir masraf ihtiyar etmek şartıyla yaptırabiliriz.

Ankara’da kurulan cemiyetin nizamnamesine bakıldığında şehrin her anlamda kalkınmasını sağlamak amacıyla hemen her türlü enstrümanın devreye sokulması amaçlanıyordu. Basın-yayın faaliyetlerinden, turizme, çimento fabrikasının tesisinden, küçük el sanatlarına kadar Trabzon’un kalkınması için hemen her çareye başvurulması gerektiğine işaret ediliyordu. Cemiyetin kuruluşundan bir kaç ay sonra “*Ankara’dan Mektuplar*” başlığı ile bir yazı kaleme alan Kemal Karadenizli söz konusu Cemiyetin kuruluş gayesi ile ilgili şu bilgileri vermiştir (*Yeniyol Gazetesi*, 30 Mayıs 1952):

İktisadi bir mezhebin menşe ve meşheri olan bu belde Hindin kuzey yollarına giden deniz kapısının kilit noktası idi. Bugün bir ticaret ve transit şehri olmak vasfını kaybetmiş, sönmeye yüz tutmuştur. Halkı ile tabiatıyla yurdumuzun en hoş ve orijinal köşelerinden bir olan Trabzon şimdiye kadar en fazla ihmal edilmiş bir beldemiz sayılabilir. Güngörmüş asil Trabzon’un bu hale düşmesi böyle ihtişam içinde erimesine tahammül edilemiyor. Onu düştüğü bu talihsizlikten kurtarmak ancak iktisaden kalkındırarak tedbirler almakla olacaktır.

Trabzon’u Kalkındırma Cemiyeti’nin merkezinin Ankara’da bulunduğu günlerde yaptığı en önemli hamle Trabzon’da yeni bir bankanın tesisi için harekete geçmekti. Halk Bankası’nın Trabzon’da bir şube açması için çaba sarf eden cemiyet üyeleri, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odasını devreye sokarak bankanın sermayesi oluşturulurken 20.600 liralık bir tutarı toplamış ve bankanın sermayesine yatırmışlardır (*Yeniyol Gazetesi*, 15 Haziran 1952). Tüm bu gelişmeler yaşanırken Trabzon’un önde gelen gazetelerinden olan *Yeniyol Gazetesi* ise bir köşesini Cemiyetin faaliyetlerine ayırmıştır. Bu köşede Trabzon’un ve bu itibarla Doğu Karadeniz sahilinde bulunan vilayetlerin kalkınmaları için ne gibi tedbirlere başvurulması gerektiği ele alınmıştır. Trabzon İlini Kalkındırma Cemiyeti Köşesi adıyla bilenen bu sütunda Rize’de yeni yeni başlayan çay üretiminin durumu, Giresun ve Ordu’da fındığın daha etkili bir geçim aracı haline getirilmesinin çareleri üzerinde durulmuştur (*Yeniyol Gazetesi*, 19 Haziran 1952).

Faaliyetlerine Ankara’da devam eden Trabzon İlini Kalkındırma Cemiyeti, 1952 yılının ortalarından itibaren Trabzon’da bir şube açmak için harekete geçmiştir. Cemiyetin Genel Sekreteri Muvaffak Akman, Trabzon’a gelerek, şehirde yapılacak kongrenin hazırlıkları ile meşgul olmuştur (*Yeniyol Gazetesi*, 12 Temmuz 1952). Yapılan hazırlıklar sonunda Ağustos 1952’de söz konusu cemiyetin Trabzon şubesi kurulmuştur. Cemiyetin ilk müteşebbis heyeti şu kişilerden oluşuyordu: Muzaffer Korlu, Avukat Vehbi

Dranaz, Şevket Çulha, Dr. Ahmet Özpeker, Zeki Yağmurdereli, Mühendis Mehmet Cinel, Mühendis Enver Tüzünsoy, Fikri Karanis ve Cumhuriyet Odabaşoğlu. Trabzon İlini Kalkındırma Cemiyeti'nin Ana Nizamnamesinde cemiyetin kuruluş gayesi şu şekilde ifade edilmiştir (*Yeniyol Gazetesi*, 1 Ağustos 1952) :

Madde 2: Mevzuu ve gayesi Trabzon ilinin kültürel ve iktisadi kalkınmasını, sağlık durumunun düzelmesini temin için inceleme ve etütler yapmak, varılacak neticeleri ilgililere ve umumi efkâra arz etmek, mahallinde halledilebilecek dertlere cemiyet eliyle çareler bulmaktır. Bu gayelere ulaşmak için konferanslar tertip etmek, neşriyat yapmak, vatandaşları broşürler film vs. ile aydınlatmak gibi yollardan faydalanılacaktır.

Trabzon'da da teşekkül eden Cemiyetin, kısa süre sonra kongresini yapmak için hazırlıklara başlanmıştır. Yapılacak kongreyi yönetmek üzere Ankara'daki şube Başkanı Kemal Karadenizli Trabzon'a gelmiş ve bazı temaslarda bulunmuştur (*Yeniyol Gazetesi*, 28 Ağustos 1952). Cemiyetin kuruluş hazırlıkları ve yapılan çalışmalara bakılırsa Ankara'dan gelen Kemal Karadenizli başkanlığında, yapılacak olan kongrenin tertip ve idaresiyle meşgul olmak üzere Ankara ve Trabzon'daki kalkındırma cemiyetleri idare heyetlerinden oluşan bir tertip komitesi kurulmuştur (*Yeniyol Gazetesi*, 6 Eylül 1952). Yapılan çalışmalar neticesinde Trabzon'u Kalkındırma Cemiyeti'nin ilk yönetim kurulu toplantısı yapılmıştır. 5 Eylül 1952 günü Trabzon Belediyesi'nde yapılan toplantıda vazife taksimi yapılarak idare heyeti başkanlığına Belediye Başkanı Muzaffer Korlu, İkinci Başkanlığa Dr. Ahmet Özpeker, Genel Sekreterliğe Müteahhit ve Gazeteci Şevket Çulha, İdare Amiri yüksek mühendis Mehmet Cinel, muhasip veznedar üyeliğe Tüccar Fikri Karanis diğer üyeliklere gazeteci Zeki Yağmurdereli, avukat Vehbi Dranas, nakliye acentecisi Cumhuriyet Odabaşoğlu, yüksek ziraat mühendisi Enver Tüzünsoy seçilmiştir (*Yeniyol Gazetesi*, 6 Eylül 1952).

Trabzon'u ekonomik manada eski günlerine döndürmek amacıyla kurulan Cemiyet, 1952 yılı Eylül ayında vilayet genelinde büyük bir kongre tertip etmeyi amaçlamış ve bu konuda il genelinde büyük bir seferberlik başlatılmıştır. Buradaki amaç, şehrin sorunlarını kapsamlı bir şekilde ele alarak ses getirici bir kongre gerçekleştirip, Ankara'nın dikkatini çekmektir. Cemiyet, kongreye katılımı artırmak için bazı tedbirler almış, komisyonlar kurularak şehrin sorunlarıyla ilgili fikri olan herkes bu kongreye çağırılmıştır (*Yeniyol Gazetesi*, 9 Eylül 1952). Kongre toplanmadan evvel yerel basına bazı açıklamalarda bulunan Kemal Karadenizli kongre ve cemiyetin gelişimiyle ilgili şu değerlendirmelerde bulunmuştur (*Yeniyol Gazetesi*, 13 Eylül 1952):

Bir şehir pis ise kabahat o şehri idare edenlerde değil orada oturanlardadır. Eğer Trabzon vilayeti iktisaden gerilemiş ve çökmeye yüz tutmuş ise sebep, Trabzonluların yine kendimizin bu vilayete karşı alakasızlığıdır....Trabzonlu tüccarlarımız bilmelidir ki, bu vilayete karşı bir takım vazifeleri vardır. Kalkınma topyekûn çalışılırsa olur. ...Trabzon’un gittikçe felce uğrayan iktisat ve iş hayatını yeniden kurarak geliştirmek ve kalkınma davasını gerçekleştirmek için ne yapmak lazım geldiğini tespit etmek ve böylece Trabzon’un kalkınma programını tanzim etmek üzere bu ay içerisinde şehrimizde Trabzon Vilayeti Kalkınma Kongresi yapmayı cemiyetimiz idare heyeti Ankara’da kararlaştırmıştır.

Trabzon’un sorunlarının ele alınacağı Trabzon Vilayeti Kalkınma Kongresi öncesinde daha önceden oluşturulan komisyonlar, 15 Eylül 1952 günü toplanmaya başlamıştır. Komisyonlarda genel olarak hidroelektrik santralının tesisi, Trabzon’da Halk ve Merkez Bankası’nın kurulması, Denizciler Bankası’nın açılması, İran transitinin tekrar canlandırılması, balık ve konserve sanayinin açılması, madenciliğin geliştirilmesi gibi hususlar ele alınmıştır (*Yeniyol Gazetesi*, 18 Eylül 1952). Komisyon toplantılarının tamamlanmasının ardından Vilayet Kalkınma Kongresi 26 Eylül 1952 günü Trabzon’daki Sümer Sineması binasında toplanmıştır. Kongrenin gündemi 4 başlıktan oluşmuştur.

- 1.Ziraat işleri ve köycülük
- 2.Şehircilik ve yapı turizm
- 3.İktisadi işler
- 4.Sağlık ve sosyal işler

Trabzon’un ileri gelen iş insanları, milletvekilleri, müteşebbislerinin bir araya geldiği Vilayet Kalkınma Kongresi’nde kongre başkanlığına Vali Yardımcısı Fahri Tokmakçioğlu, divan kâtipliklerine Öğretmen Ömer Akbulut ve Tüccar Fikri Karanis seçilmiştir. Kongrede, daha önce ilgili komisyonlar tarafından hazırlanan raporlar birer birer okunmuş, yapılan müzakerelerin ardından tespit edilen kararlar Trabzon Kalkınma Programı adıyla bir başlık altında toplanmıştır. Böylece Trabzon’un kalkınma programı da oluşturulmuştur. Son olarak kongre başkanı Vali Yardımcısı Fahri Tokmakçioğlu, bu kongrenin Trabzon’da ilk, Türkiye’de ikinci kez yapıldığını belirtmiş, kongreyi tertip edenleri tebrik etmiştir (*Yeniyol Gazetesi*, 11 Aralık 1952). Kongre sonunda yayınlanan raporlara bakıldığında yukarıda verilen 4 başlık altında oldukça uzun ve ayrıntılı tespitler yapıldığı görülmüştür.

Trabzon’u Kalkındırma Cemiyeti bir yandan kentin sorunları ile ilgili kongreler toplayıp raporlar kaleme alırken diğer yandan da halkın cemiyete desteğini sağlamak

amacıyla davetiyeler veya uyarıcı broşürler neşretmiştir. Söz konusu broşürlerden birinde şu ifadelere yer verilmiştir (*Yeniyol Gazetesi*, 19-20 Ekim 1953) :

Trabzon İlini Kalkındırma Cemiyetinden:

Her vatandaş cemiyette hayırlı işlerin yapılmasında ve faydalı kurumların kurulmasında kendisini vicdanen mesul, vazifedar tutmak mecburiyetinde olduğunu milli ve insani bir borç bilmelidir.

En büyük içtimai çöküntü ve milli felaket hiç şüphe yoktur ki, israf, lüks, fantezi, içki, kumar ve fuhuştur. Çünkü akıbeti ailenin çökmesi demektir.

Mesut millet, okuma aşkını şiar edinen millettir.

Ey Trabzonlu gençler; sizin vazifeniz yalnız ayak darbesiyle topu yükseklerle uçurmak değil, Türk milletinin haysiyet ve şerefini yükseltmektedir. Sevgili Trabzon’u her hususta terakki ettirmeye, her tarafta esenliği ve mutluluğu artırmaya çalışmak da olmalıdır.

Bize Trabzon’u iktisadi, ticari sanayi ve ahlaki bakımlardan yükseltmek için çalışan gençler lazımdır.

1952 yılında kurulan Ankara ve Trabzon’da şubeler açan ve Trabzon’u Kalkındırma Kongresi toplayarak adını duyuran Trabzon’u Kalkındırma Cemiyeti, bu çalışmalarının yanı sıra en fazla ses getiren faaliyetini 1953 yılı sonlarında gerçekleştirmiştir. Cemiyet üyeleri, yaptıkları çalışmalar hakkında bilgi vermek ve bundan sonrası için fikir alışverişinde bulunmak amacıyla Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ı Çankaya’da ziyaret etmiştir. Cemiyet Reisi Kemal Karadenizli, bu kabulde ilk olarak cemiyeti tanıtan bir sunum yapmış, ardından cemiyetin çalışmaları hakkında bilgiler vermiştir. Karadenizli, cemiyetin 1952 yılı sonunda Trabzon’da bir kalkınma kongresi topladığını, kongre kararlarının bir kitap haline getirilip basıldığını ifade ederek bu eseri Bayar’a takdim etmiştir. Bunun yanı sıra cemiyetçe bastırılan Trabzon’un fethi, Trabzon’un şairleri ve cemiyetin takvimini yine Bayar’a sunmuştur. Ardından Cumhurbaşkanı Bayar’a Trabzon’un içinde bulunduğu durumla ilgili olarak bir izahat vermiştir. Görüşme sonrasında Trabzon heyeti Bayar’ın ilgisinden memnun kalmış, hatta ertesi günü Halk Bankası Umum Müdürü ile görüşmeye giden heyetin burada Bayar’ın Trabzon’da bir Halk Bankası kurulması yönünde bir direktif verdiğini öğrenmiştir (*Yeniyol Gazetesi*, 19 Kasım 1953).

Trabzon’u Kalkındırma Cemiyeti’nin Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile görüşmesinin etkileri kısa sürede hissedilmeye başlanmıştır. Zira görüşmenin üzerinden 1 ay geçmeden Trabzon’da Türk Ticaret Bankası bir şube açmaya karar vermiş, 23 Aralık

günü adı geçen bankanın Trabzon’da bir şubesi faaliyete geçmiştir (*Yeni Yol Gazetesi*, 16 Aralık 1953).

Henüz 2 yıllık bir cemiyet olarak adını ülke gündemine taşımayı başaran Trabzon’u Kalkındırma Cemiyeti zamanla Karadeniz’deki diğer vilayetlerde de şubeler açmaya başlamıştır. Cemiyetin Zonguldak şubesi 1954 yılının sonlarına doğru açılmış ve İdare Heyeti Reisliğine Ziraat Bankası Müdürü Hazım Gürsu seçilmiştir (*Yeni Yol Gazetesi*, 29 Ekim 1954).

10 Ekim 1958 tarihinde Trabzon’u Kalkındırma Cemiyeti’nin Trabzon Şubesi, Cemiyetin binasında yıllık kongresini yaparak idare heyetini seçmiş ve İdare Heyeti Reisliğine Burhan Kulaç getirilmiştir. Cemiyetin başkanı olan Kemal Karadenizli bu kongrede yaptığı konuşmada, Trabzon’un dert ve davaları üzerinde durarak, halkın ilgisizliğinden yakınmış ve Trabzon’da aşırı futbol hastalığı ve kahvehane kültürünün yaygınlığını eleştirmiştir. Cemiyet, Trabzon Halk ve Emlâk Kredi Bankalarının, ithalat ve ihracat şirketinin ve 200 evden oluşan Kalkınma Yapı Kredi Kooperatifi’nin kuruluşlarında önemli rol üstlenerek, Trabzon’un çay yetiştirilme bölgesi içerisine alınmasına yardımcı olmuştur. Trabzon Kalkınma Derneği ayrıca Kızılay ve Trabzonlu yüksek tahsil öğrencilerine yardımlarda bulunmuştur. Kemal Karadenizli, Cemiyetin yapacağı işlerle ilgili olarak en önemli meselenin balıkçılık mevzusu olduğunu ifade ettikten sonra, hem balıkçılık hem de çay konusunun görüşüleceği bir toplantı yapılması ve çay ekicileri ile balıkçılara kredi temin edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunun için de, birer kooperatif kurulması planlanmıştır. Ayrıca Trabzon gibi bir sahil şehrinde plaj olmamasının büyük bir eksiklik olduğu, şehrin sivrisinek ve temizlik gibi birçok sorunu üzerinde durulmuştur (Arslan, 2011: 113).

Cemiyet bunlar dışında Trabzon’un elektrik sıkıntısını gidermek için Değirmendere Hidroelektrik Santrali projesini hazırlamış ve adı geçen proje İller Bankası tarafından ihaleye çıkartılmıştır. Projeye göre ilerde şehrin elektrik ihtiyacının artması durumunda Rize İkizdere Santrali ile Değirmendere Santrali bir hava hattı ile bağlanacak ve bu hat Giresun’a kadar uzatılacaktı. Ayrıca Trabzon’da bir teknik üniversite kurulması konusunda da Cemiyet’in maddi ve manevi destekleri olmuştur (*Çaykara Gazetesi*, 25 Temmuz 1956).

Trabzon’u Kalkındırma Cemiyeti’nin kuruluş yıllarında el attığı mevzulardan biri de şehrin tarihinin yazılması meselesi idi. Zira o güne kadar Trabzon tarihini derli-toplu bir şekilde ele alan bir eserin bulunmadığını gören cemiyet üyeleri bu konuda harekete geçmiştir. Yerel basında yer alan konuyla ilgili bir haberde, Trabzonlu tarih profesörleri

mevcut olmasına rağmen vilayetin tarihinin merhum Şakir Şevket’in 76 sene evvel ele aldığı bir esere mahkûm kaldığı belirtilmiştir. Bu duruma çare bulmak isteyen cemiyet üyeleri, Şakir Şevket’in eserini sadeleştirerek halkın daha kolay anlayacağı bir Trabzon Tarihi’nin yazılması için çalışmalar başlatmıştır (*Yeni Yol Gazetesi*, 11 Şubat 1955).

3. Trabzon’un Doğusunda Kurulan Bir Mahalle: Kalkınma Mahallesi

Trabzon’u Kalkındırma Cemiyeti’nin Trabzon şehrinin ekonomik ve sosyal sorunlarına çare bulabilmek amacıyla yaptığı faaliyetler arasında en fazla önce çıkan şehrin doğusunda oluşmasına vesile olduğu ve bugün kentin en önemli yerleşim merkezlerinden biri olan Kalkınma Mahallesi’nin kurulmasıdır. Cemiyet bu teşebbüsü ile o dönemlerde şehrin en önemli meselelerinden biri olan mesken sıkıntısına çare bulup yeni bir istihdam alanı yaratmayı amaçlamıştır.

Cemiyet, şehrin uygun bir yerinde 200 evli modern bir mahalle kurma kararını verdikten sonra ilk iş olarak kendi bünyesi içinde bir Yapı Kooperatifi tesis etmiştir. Bu kooperatifin kanuni formalitesi 1955 yılı Kasım ayı içinde tamamlanmış ve Bakanlar Kurulu’nun 16.11.1955 tarih ve 4.6684 sayılı kararı ile bu proje hükümetçe tasdik olunmuştur. Söz konusu kooperatifin kurucu heyetinde Akif Saruhan, Haluk Çulha, Kemal Karadenizli, Nevzat Hakyemez, Y. Ziya Yenel, Sami Hatipoğlu, Harun Özyılmaz ve Ali Keçeci yer almıştır. Kurulması planlanan mahalle, Değirmendere mevkiinde Trabzon-Rize yolunun Zefanos yolu kavşağı civarında, Değirmendere Köprüsüne 100 metre mesafede bulunan araziden beher eve 250 metrekaresi isabet etmek üzere 200 ev ve mahalle için gerekli çarşı, sinema, garaj da dâhil olmak üzere lazım gelen miktar arazinin satın alınması yoluyla teşkil edilmiştir. Kooperatif usulü ile hemen üye kaydına başlanan mahalle için Trabzonlular büyük bir ilgi göstermiş ve ilk anda 126 kişi kooperatife aza olabilmek için müracaat etmiştir. Daha sonra 60 kişi daha aynı şekilde üye olmak için gerekli meblağı yatırmış ve böylece toplam üye sayısı 180’i aşmıştır ve hedeflenen rakama yani 200’e iyice yaklaşmıştır. Yerel gazeteler söz konusu tutarı yatıran kişilerin adlarını listeler halinde gazetelerde neşretmiş ve böylece şehirde bu konuda bir farkındalık yaratılması hedeflenmiştir (*Doğu Gazetesi*, 7 Şubat 1956).

Kalkınma Mahallesi’nin oluşturulacağını haber alan Trabzon halkının, söz konusu projeye büyük bir destek verdiğini ifade etmiştir. Bundan cesaret alan Cemiyet üyeleri ilk hedef olan 200 ortak sayısını artırarak 300’e çıkarmıştır (*Doğu Gazetesi*, 17 Şubat 1956). Bu arada Cemiyet’te de görev değişikliği yaşanmış ve 1956 yılında yapılan kongrede cemiyetin Trabzon Şubesi Başkanlığına Enver Kölemenoglu, Umumi Kâtipliğe

Yusuf Ziya Yenel, Muhasipliğe İhsan Sabır, Veznedarlığa Mahmut Macit, Azalıklara da Hasan Bingöl, Osman Peker, Enver Tüzünsoy seçilmiştir (*Doğu Gazetesi*, 30 Mart 1956).

Kongre sürecini atlatan Cemiyet hemen Kalkınma Mahallesi’nin kurulması çalışmalarına hız vermiştir. Yapılan çalışmaları denetlemek amacıyla Cemiyet Başkanı Kemal Karadenizli Temmuz ayı ortalarında Trabzon’a gelmiştir. Yaşanan gelişmeler yerel basına şu şekilde yansımıştır(*Doğu Gazetesi*, 24 Temmuz 1956):

Şehrimizde tesis edilmekte bulunan Kalkınma Mahallesi hakkında aldığımız malumata göre; Vilayetin mesken mevzuunu halletmek ve şehrin imarına yardım etmek gayesiyle cemiyetimiz geçen sene Temmuz ayında Trabzon’un ilk yapı kooperatifi olan “Trabzon Kalkınma Cemiyeti Yapı Kooperatifi’ni” kurmuş ve Değirmendere mıntikasında 80 dönüme yakın araziyi satın alarak mülkiyetine geçirmiştir. 200 ortağını bugün arsa sahibi yapan kooperatif ev inşaatına başlamak üzere çalışmalarına devam etmektedir. Bu mıntika Belediye ve Vilayetin yakın alakalarıyla şehir hudutları içine alınmış ve şimdi parselasyonu yapılmakta ve evlerin maliyet hesabı çıkarılmakta ve bankadan para alma muameleleri ikmal edilmektedir. Bu mıntıkada kurulacak olan plaj ve gazinosu olan Kalkınma Mahallesi’ne Trabzonluların gösterdikleri sıcak alaka hala devam etmekte ve 100 asil ortaktan başka 100 Trabzonlu daha ortak kaydedilmiştir. İlk fırsatta bunlar için de arsa temin edilecektir.

Trabzon’u Kalkındırma Cemiyeti’nin öncülüğünde oluşturulan Kalkınma Mahallesi projesi, o yıllarda ev sıkıntısı yaşanan Trabzon’da büyük bir ilgi uyandırmıştır. Zira mahallenin kurulması için para yatıran ve kooperatife üye olan kişilere baktığımızda halkın her tabakasından insanların üye yazıldığı görülmekle birlikte adı daha sonra Türkiye ve Trabzon’un gündemine sıkça gelecek Ali Osman Ulusoy, Orhan Karakullukçu, Nesip Yağmurdereli gibi simaların da bu oluşuma katkı verdikleri görülmüştür.

Kalkınma Mahallesi’nin kuruluşu ile ilgili ortaya atılan bir iddiaya göre mahallenin ortaya çıkışında Akif Saruhan büyük gayret göstermiştir. Trabzon Ticaret Lisesinde Fransızca öğretmenliği yapan Saruhan, amacı ortaklarını ev sahibi yapmak olan bir kooperatif kurulmasına yardımcı olmuş ve bu işin başına geçmiştir. “Kalkınma Kooperatifi” adıyla faaliyete geçen kooperatif için arsa arayan Akif Saruhan, Faika-Necdet Karaali’ye ait arsaya göz dikmiştir. İlk anda arsayı satın alamasa da daha sonra Akif Saruhan’a bu arsa satılmıştır. Kooperatif, pek başarılı olmasa da Akif Saruhan bu arsayı parselleyip satmış ve mahalle işte bu arsa üzerinde kurulmuştur (Aydın, 2011: 25-26)

Kalkınma Mahallesi’nin kurulmasının ardından 1967 yılında aynı mahallede Karadeniz Teknik Üniversitesi Kampüsü de inşa edilmeye başlanmıştır. Böylece adeta bir şantiye görünümüne bürünen mahalleye 1969 yılına gelindiğinde dahi sağlıklı şekilde bir su tesisatı kurulamamıştır. Bu mesele ile ilgili Trabzon Belediyesi’nde yapılan bir toplantıda Kalkınma Mahallesi’nin bundan 10 yıl önce belediye hudutları dâhiline alınmasına rağmen bu mahalleye su verilmediği ifade edilmiştir (*Trabzon Belediye Zabıtları*, 24 Aralık 1969).

Sonuç

Bulunduğu konum itibarıyla Doğu Karadeniz’in en önemli iskelelerinden biri olan Trabzon’un ekonomik durumu 19. yüzyılın sonlarından itibaren kötüleşmeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı’nın ardından eski parlak günlerini kaybeden Trabzon ekonomisini tekrar canlandırmak için Cumhuriyetin ilk yıllarında bazı adımlar atılmıştır. Trabzon-Erzurum demiryolu projesi, modern bir liman tesis edilmesi, balıkyağı ve balık sanayinin kurulması, gibi fikirler bir türlü hayata geçirilememiştir. Neticede günden güne kan kaybeden Trabzon ekonomisini eski günlerine döndürmek isteyen bir grup müteşebbis 1952 yılında Trabzon İlimi Kalkındırma Cemiyeti adıyla bir dernek kurmuşlardır. Söz konusu dernek o dönemin liberal ekonomik anlayışının da tesiri ile Trabzon’un o güne kadar unutulmaya yüz tutan ekonomik ve sosyal birçok sorununa el atmaya çalışmıştır.

Trabzon’u Kalkındırma Cemiyeti’nin kongre ve toplantılarında ortaya atılan fikirlere bakıldığında şehrin genel durumu ile ilgili bazı tespitler yapıldığı görülmüştür. Bu tespitlerde Trabzon halkının üretmekten ziyade tüketmeye alıştığı, futbola aşırı önem verdiği buna karşın diğer hayati meselelere aynı ilgiyi göstermediği, şehrin sorunlarına duyarsız kaldığı gibi eleştiriler getirilmiştir. Bu nedenle kalkınmayı sadece ekonomik manada değil sosyal, kültürel kısacası bir zihniyet devrimi ile gerçekleştireceklerini öne süren Cemiyet üyeleri, gayet iddialı olan bu tezlerini başarıya ulaştırmak için var güçleriyle çalışmıştır.

Trabzon’u Kalkındırma Cemiyeti geride günümüze ulaşan birçok eser bırakmıştır. Cemiyetin çıkardığı kitap, dergi, davetiye, broşür gibi vesikalar bugün tarihçiler için değerli bir belge olarak varlığını sürdürmektedir. Fakat Cemiyetin asıl mirası Trabzon’un bugün en kalabalık semtlerinden biri olan Kalkınma Mahallesi’dir. İçinde Karadeniz Teknik Üniversitesi’nin de bulunduğu bu mahalle Cemiyetin bugüne ulaşan en önemli mirasıdır.

1952 yılında kurulan Trabzon’u Kalkındırma Cemiyeti’nin hızı 1960 müdahalesi ile kesilmiştir. Zira Cemiyet üyelerinin birçoğunun DP’ye yakın kişilerden oluşması, bu

sonucu beraberinde getiren en önemli husus olmuştur. Cemiyetin fesih tarihini tam olarak tespit edemsek de 2000’li yılların başında Trabzon Belediyesi’nde ulaştığımız bir evrakta Trabzon’u Kalkındırma Cemiyeti’nin adına rastlamadık. Bu da Cemiyetin 1960 müdahalesinden sonraki süreçte feshedilmiş olma ihtimalini akla getirmektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri ve Süreli Yayınlar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 71.465.1

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 39.233.11.9

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 65.433.4.

Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, Turkey, Report for the Year 1886 on the Trade of the Vilayet of Erzeroum, London, 1887.

Erzurum Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Çaykara Gazetesi

Doğu Gazetesi

İstikbal Gazetesi

Yeniyol Gazetesi

Trabzon Belediyesi Zabıtları

Araştırma Eserleri

ARSLAN, Zehra, (2011) “Demokrat Parti Döneminde Trabzon 1950-1960”, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Doktora Tezi*, Trabzon.

AYDIN, Ertuğrul, (2011) *Trabzon’un B Kapısı Kalkınma*, İstanbul: Heyemola Yayınları.

BAŞKAYA, Muzaffer, (2014) “Tek Parti İktidarı Döneminde Trabzon Ekonomisi 1923-1950”, *KTÜ SBE Dergisi*, Sayı 7, ss.17-32, Trabzon.

_____, (2015) *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Trabzon’da Ekonomik Hayat (1923-1950)*, Trabzon: Serander Yayınları.

COLLAS, M.B.C. (1861) *La Turquie En 1861*, Paris.

ISSAWI, Charles (1988), “Tebriz-Trabzon Ticareti 1830-1900 Bir Yolun Yükselişi ve Gerileyişi”, *Trabzon 1988*, çev. Kudret Emiroğlu, Sayı 2, Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı.

KAZGAN, Haydar –TOKDEMİR, Ertuğrul, (1997) “Trabzon-Tebriz Yolu”, *Bir Tutkudur Trabzon*, Yay. Haz. İ. Günday Kayaoğlu-Öner Ciravoğlu-Cüneyt Akalın, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

KÜÇÜKÜĞURLU, Murat, (2009) “Türkiye’de Livaların Vilayetlere Dönüştürülmesi”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5(10): 23-50, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

KÜTÜKOĞLU, Mübühâ S. (1988), “XIX Yüzyılda Trabzon Ticareti”, Ondokuz Mayıs Eğitim Fakültesi, *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Tarihi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)*, ss.97-131, Samsun.

LOWRY, Heat ve Feridun EMECEN, (2012) “Trabzon”, *DİA*, ss.296-301, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

ÖKSÜZ, Hikmet (2006), “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanması’nın Karadeniz Limanlarını Bombalaması”, *Uluslararası Trabzon ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu 16-18 Mayıs 2006*, Cilt 1, Yay. Haz: Mithat Kerim Arslan-Hikmet Öksüz-Veysel Usta, ss. 391-398, Trabzon: Türk Ocağı Trabzon Şubesi Yayınları.

TEKİNDAĞ, M.C. Şehabettin (1974), “Trabzon”, *DİA*, XII/1, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

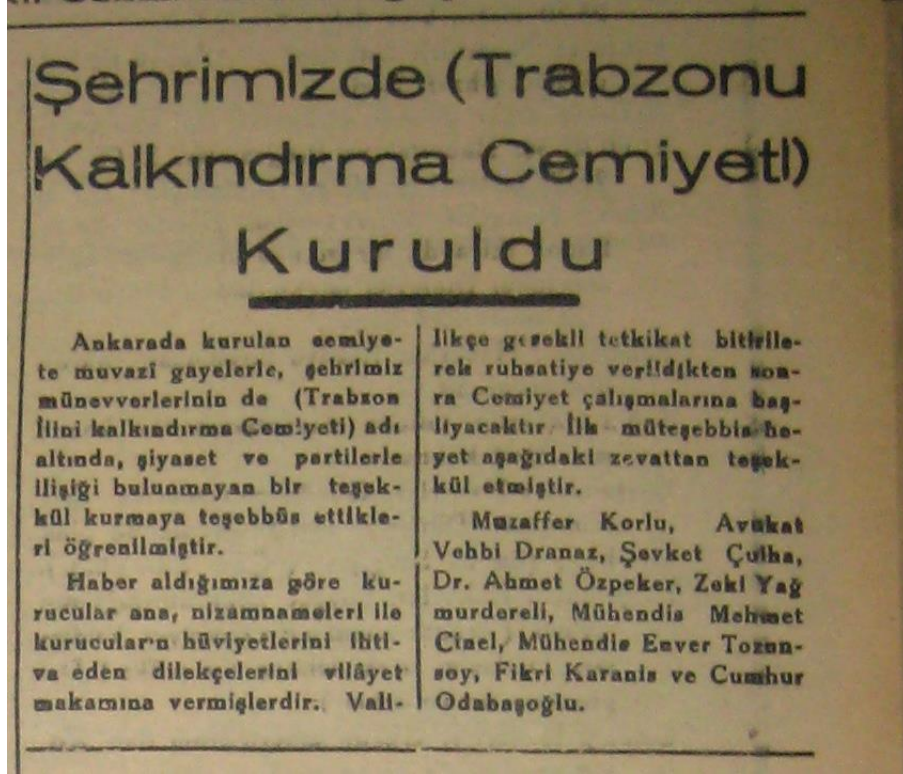
TEZCAN, Mehmet (2002), “İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon’un Yeri”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu 3-5 Mayıs 2001*, Cilt:1, Yay. Haz. Mithat Kerim Arslan-Hikmet Öksüz, ss.71-90, Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.

TOZLU, Selahattin (2002), “Trabzon-Erzurum-Tebriz Yolu (XIX. Yüzyılda Sosyal ve Ekonomik Bakımdan Bir İnceleme)”, *Türkler*, Cilt 14, ss.481-492, , Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

YILMAZ, Özgür, (2009), “Karadeniz’in Uluslararası Ticarete Açılması”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(7): 359-382, Ordu.

Ekler:

Ek 1.Trabzon’u Kalkındırma Cemiyeti’nin Kuruluşu İle İlgili Haber

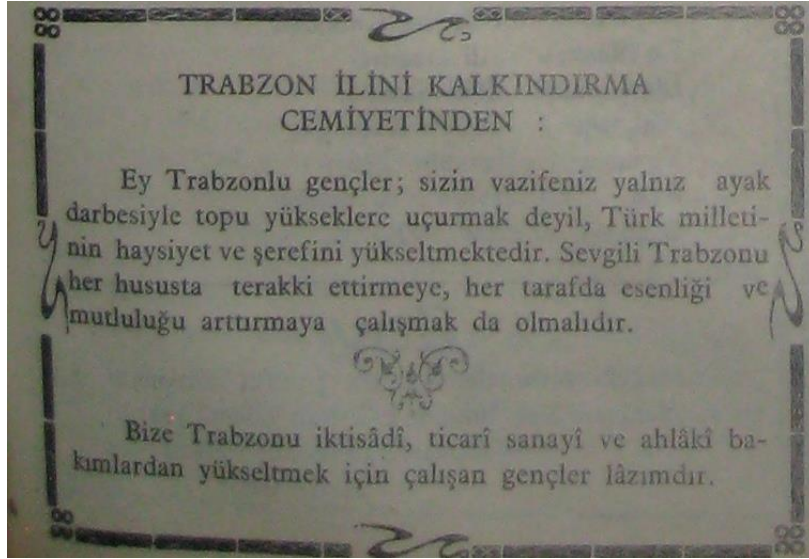
Ek 2. Trabzon İlini Kalkındırma Cemiyeti Üyelerinin Cumhurbaşkanı Bayar'ı Ziyareti

Ek 3: Trabzon İlini Kalkındırma Cemiyeti’nin Kurduğu Kalkınma Mahallesi ile İlgili Bir Haber

Ek 4: Trabzon İlini Kalkındırma Cemiyeti’nin Trabzon Halkına Bir Tebliği

Makale Geliş | Received: 30.09.2019
Makale Kabul | Accepted: 16.10.2019
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.627112

M. Yasin TAŞKESENLİOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum-TÜRKİYE
Ataturk University Faculty of Letters, Department of History, Erzurum TURKEY
ORCID: 0000-0003-2635-829X
ytaskesen@atauni.edu.tr

Akif Paşa'nın Sürgün Mektupları*

Öz

Bu çalışma, XIX. yüzyıl Osmanlı tarihinin önemli devlet adamlarından olan Akif Paşa'nın Edirne ve Bursa'ya sürgün edildikten sonra kaleme almış olduğu mektuplarını konu edinmektedir. Sultan II. Mahmud'un merkez teşkilatında yaptığı düzenlemeler doğrultusunda kurulan Hariciye ve Dahiliye Nezaretleri'nin ilk nazırı olarak tarihteki yerini alan Akif Paşa, bir süre sonra bu itibarlı konumunu kaybetmiştir. Nitekim Sultan Abdülmecid döneminde, 1840 yılında, Edirne'ye sürgün edilen Paşa, yaklaşık iki yıl süren cezasını tamamladıktan sonra ise İstanbul'a dönemeyerek Bursa'da ikamet etmek zorunda bırakılmıştır. Affedilmesi için Saray ve Bâbîâlî nezdinde bir dizi faaliyetlerde bulunan Akif Paşa, mektuplaşmak suretiyle yakınlarıyla münasebetlerini devam ettirmiştir. Yedisi *mahdûmuna* (oğluna), biri *halîlesine* (eşine) başlığıyla yayımlanan mektupların bir kısmı ise diğer yakınlarına yazılmıştır. Bunların büyük bir kısmı Ebuzziya Tefik tarafından *Muharrerât-ı Husûsiye-i Akif Paşa*, birkaçı da torunu Akif Bey tarafından *Eser-i Akif Paşa* adlı eserlerde yayımlanmıştır. Mektuplarda dikkati çeken en önemli husus Paşa'nın halet-i ruhiyesini maharetle ifade etmiş olmasıdır. Bazı ailevi bilgilerin de yer aldığı mektuplarda Paşa'nın Edirne'den Bursa'ya nasıl geçtiği ve buralarda geçirdiği vakit ile ilgili bilgiler mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Akif Paşa, Tanzimat, Sürgün Mektupları.

Letters of Exile by Akif Pasha

Abstract

This study focuses on the letters written by Akif Pasha- one of the most significant statesmen in the 19th century Ottoman history - after being exiled to Edirne and Bursa. Akif Pasha, who took his place in history as the first minister of the Ministry of Foreign Affairs and Internal Affairs established in accordance with the arrangements made by Sultan Mahmud II. in the central organization, lost this prestigious position after a while. As a matter of fact, during the reign of Sultan Abdülmecid, Pasha was exiled to Edirne in 1840. After completing his sentence of approximately two years, he was forced to reside in Bursa. Akif Pasha, who carried out a series of activities before the Palace and Sublime Porte in order to be forgiven, continued his relations with his relatives by correspondence. Seven of the letters were sent to his son and one of the letters were sent to his wife with the titles of *mahdumuna* and *halilesine* respectively, along with some written to other relatives. Most of these were published by Ebuzziya Tefik in *Muharrerât-ı Husûsiye-i Akif Paşa* and some by his grandson Akif Bey in *Eser-i Akif Paşa*. The most notable point in the letters is that the Pasha had skillfully expressed his state of mind. In the letters, which include some familial information, there is information about how Pasha passed from Edirne to Bursa and the time he spent there.

Keywords: Akif Pasha, Tanzimat, Letters of Exile.

* Bu çalışma, 13-14 Aralık 2018 tarihleri arasında düzenlenen V. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde tarafımızdan sunulan "Sürgündeki Bir Paşa'nın Hâl-i Pür-Melâli: Akif Paşa'nın Sürgün Mektupları" adlı sözlü bildirin genişletilmiş tam metnidir.

“Ne çok günahım var imiş.
Bin gün âhım ile bir günahım afv olmadı.”
(Akif Paşa)

Giriş

25 Aralık 1787’de (15 Rebiülevvel 1202) Yozgat’ta doğan Akif Paşa, altı yaşında iken babası ile hacca gitti. Döndükten sonra ilk tahsilini doğduğu yerde yaptı ve akabinde Cebbarzâde Süleyman Bey’in dîvân kâtibi oldu (Akif 1290: 4, 11; İbnülemin 1930: 80). Böylece devlet kapısındaki serencamı başlayan Paşa, Cebbarzâde’nin vefatı üzerine İstanbul’a gitmesi ile de devletin yüksek kademelerindeki hayatına ilk adımı atmış oluyordu. Buradaki amcası sayesinde Dîvân-ı Hümâyûn kalemine girdi. Bir süre sonra Amedî Odası’na geçti. Sultan II. Mahmud’un himmetiyle sırasıyla Amedçi, Beylikçi ve Reisülküttap oldu. Bürokratik reformlar doğrultusunda Reisülküttaplığın Hariciye Nezareti’ne tahvili ile bu kurumun ilk nazırı oldu (Akif 1290: 5). Hariciye Nazırı iken cereyan eden Churchill hadisesi, Paşa’nın gözden düşmesine neden oldu ki Ceride-i Havadis’in kurucusu olan Churchill, Kadıköy’de bir av esnasında Müslüman bir çocuğu yanlışlıkla yaraladığından gözaltına alınmıştı (İpek 1995: 667-669).¹ İngiltere’nin olayı uluslararası boyuta taşınması, bu hapis olayının müsebbibi olarak görülen Paşa’nın sonunu hazırlayan hadiselerin ilkiydi. Bu olay üzerine Paşa, bir yıldır sürdürdüğü Hariciye Nazırlığından 1836 yılında azledildi (Uçman 1989: 261). Bir yıl üç buçuk ay süren inzivasından sonra 1837 yılında (h. 1253) Pertev Paşa’nın yerine Mülkiye Nazırı olarak bu nezaretin adını Dahiliye’ye çevirtip Hariciye gibi Dahiliye Nezareti’nin de ilk nazırı oldu (Akif 1290: 6). Siyaseten rakip gördüğü Pertev Paşa ile mücadelesinin bir sonucu olarak, Churchill olayının da anlatıldığı, Sultan II. Mahmud’a sunduğu *Tabsıra* adlı eserini bu dönemlerde kaleme aldı. Rakibine karşı yaptığı siyasî faaliyetler, Pertev Paşa’nın idam edilmesiyle sonuçlandı. Fakat Pertev Paşa’nın siyaset sahnesinden çekilmesi Paşa’nın kendi ikbâlini temin etmeye yetmedi ki altı buçuk ay kadar sürdürdüğü vazifesinden, Pertev Paşa’nın yakınlarından Rauf Paşa’nın Sadrazam olmasının da etkisiyle (Karaca 2004: 10), 1838 yılının (h. 1254) başında azledildi. Azline, resmî kayıtlarda *illet-i mizâc*ı gerekçe gösterildi (BOA HAT: 470/23003; Kavaz 2005: 17). Bir yıl sonra ise kendisine Kocaeli Mutasarrıflığı, ardından bu görevine ilaveten Hüdavendigâr (Bursa), Bolu, Viranşehir ve Karesi’nin idaresi verildi. Nisan 1840’da (Safer 1256) azledilerek yaklaşık bir ay sonra Edirne’ye sürgün edildi. İki yıl süren bu

¹ Nedim İpek’in zikredilen çalışması, Akif Paşa’nın azledilmesiyle sonuçlanan bu çetrefilli süreç hakkında tafsilatlı bilgiler içermektedir. Ayrıca Akif Paşa, meşhûr eseri *Tabsıra*’da da bu hadiseyi kendi cephesinden izah etmiştir.

sürgünden sonra affedilmesine rağmen İstanbul’a dönüşüne izin verilmedi ve Yozgat ya da Bursa şehirlerinden birisini seçmesi şartıyla yeni bir sürgüne mecbur bırakıldı. Bu sefer de zorunlu tercihini yaptığı Bursa’da altı ay kadar ikamet etmek zorunda kaldı. Akif Paşa sürgünden döndükten sonra yaklaşık iki yıl İstanbul’da kendisine ait konak ve yalıda münzevi bir hayat yaşadı (İbnülemin 1930: 83; Karaca 2004: 11). Bu süre zarfındaki gündelik hayatının nasıl geçtiğine dair doyurucu bilgilere sahip olmadığımız Akif Paşa’nın inziva hayatını Hacca giderek noktalaması, hanesinde -biraz da cebren- geçirdiği sürede maneviyata dönüp dünyadan el-etek çekme süreci yaşadığı zannını kuvvetlendirmektedir. Mısır’a da giden Paşa, İskenderiye’de rahatsızlanarak 12 Mart 1845’te (3 Rebiülevvel 1261) 59 yaşında vefat etti (Akif 1290: 7-8) ve Danyal Peygamber’in kabri civarına defnedildi (Budak 2016: 16). Böylece Tanzimat dönemine damgasını vuracak olan Reşid Paşa’nın siyasî nüfuzu artarken, devletlü kimliğinden ziyade edebî kişiliği ile tanınan Akif Paşa’nın Osmanlı siyasî hayatındaki varlığı da tamamen son buldu.

Akif Paşa’nın Sürgünde Kaleme Aldığı Mektuplar

Edirne ve Bursa’daki sürgünlük döneminde yazdığı mektuplar üzerinden halet-i ruhiyesini irdelleyeceğimiz Akif Paşa’nın tespit edebildiğimiz kadarıyla sürgünde iken yazdığı mektuplar tarih sırasına göre şöyledir.²

Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa adlı eserde:

s.12-13: *Halîlesine*, gurre Rebiülahir 1258.

s.10-12: *Kezâlik* (oğluna), 2 Cemazayilevvel 1258.

s.21-23: *Mahdûmuna* (oğluna), 7 Cemaziyelevvel 1258.

s.13-15: *Mahdûmuna*, 22 Cemaziyelahir 1258.

s.8-10: *Mahdûmuna*, Şaban 1258.

s.4-7: *Mahdûmuna*, Şaban 1258.

s.15-16: *Bursa’dan itlâkını müsterhim mektûbdur*, 9 Ramazan 1258.

s. 16-18: *Kezâ*, 9 Ramazan 1258.

s.18-20: *Haremî Lisânından Vâlîde-i Sultân Abdülmecid Han’a* (tarihsiz).

² Akif Paşa’nın tüm mektupları İbrahim Kavaz tarafından Âkif Paşa Hayatı ve Eserleri adlı eserde değerlendirilmiştir. Burada adı geçen mektuplar ise Paşa’nın sadece sürgünde iken yazdıklarıdır.

s.20-21: *Mahdûmuna* (tarihsiz).

Eser-i Akif Paşa adlı eserde:

s.14-16: *Bir Mektûb ve Kezâ* (s.16) (Bursa’daki 5. ayında Padişah ya da yüksek bir makama gönderilen af talebi)

s.16: *Ulemâ’dan Bir Zat’a Mektûb* (Bursa’daki 4. ayında yazdığı mektup)

s.17: *Akrabasından Bir Zat’a* (Bursa’dan yazdığı mektup ve *Kezâ* başlığıyla devamı (s.17-18) sürgünlüğünün beşinci ayında, Ramazan ayında, Bursa’dan yazıldığı anlaşılmaktadır.)

s.18: *Kezâ* (Aile kitapçısı Esat Efendi’ye Bursa’dan yazdığı mektup)

s.19: *Ehibbâsından Bir Zât’a ve Kezâ* (Önceki mektubun devamı mahiyetinde Bursa’da iken affedilmesi için yardım talep ettiği bir yazı.)

Mektupların Değerlendirilmesi

Sürgün ya da menfa yeri olan Edirne’ye ulaştığını ve burada ikâmeti için kiralanan eve yerleştiğini 18 Mayıs 1840’da Dersaadet’e gönderdiği arıza ile bildiren (BOA DH: 14/669) Akif Paşa’nın sürgün dönemine ait ilk mektubu, eşine yazdığı *Muharrerât-ı Husûsiye* adlı mektuptur (Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa 1301: 12-13). Eşinin gönderdiği mektuba cevap olarak Tekfurdağı’ndan (Tekirdağ) yazdığı bu mektubunda Paşa,³ sürgün hayatından yakınmaktadır. Riyaset zamanlarında iken sürgün edileceğini rüyasında gördüğünü ifade eden Paşa, bu rüyasını başka türlü yorumladığını ve başına böyle bir hadisenin geleceğini aklına dahi getirmedeğini bildirmiştir. “İnsan ne çekerse kendi kusurundan olub cenâb-ı Hakk zulümden münezze ve müteâlî olmağla kimseye diyeceğimiz olmayub kendi eksikliğimizden olduğuna şübhe yokdur” sözleriyle Paşa, bu sürgün hayatından duyduğu elemi, eşine yansıtmayıp metin bir tavır içerisinde olmuştur. Yine de üstü kapalı bir şekilde halini eşine beyan eden Paşa, firkatın verdiği acıyı şu sözlerle yazıya dökmüştür: “ Şu kadar ki Allah bağışlasın siz bir parça çocuklar ile gönlünüzü eğleyib bir saat ağlarsınız bir saat dâhi anlar ile avutabilirsiniz. Ya benim hâlim artık görmeğe muhtâcdır!”. Mektubun devamı ise birtakım tarihi bilgiler içermektedir. Paşa, kendisinin affedilmesi için Said Paşa’nın saraya sunduğu şefaâtnâmesine cevap verildiğini; buna göre İstanbul’a geri dönme isteğinin reddedildiğini, Bursa’ya naklinin uygun görüldüğünü, 5.000 kuruş tahsis edilerek kısa bir

³ Akif Paşa’nın Edirne’de ikâmet ederken mektup yazdığına dair bir kayıda ulaşamadık. Burada söz konusu mektupların yazıldığı yerler Tekirdağ ve Bursa’dır.

zaman sonra Tekfurdağı’ndan Bursa’ya hareket edeceğini bildiriyordu. Görüldüğü üzere Paşa’nın sürgün hayatı resmen nihayete ermiş olsa da fiilen başka bir yerde devam edecekti.

Akif Paşa’nın en fazla mektuplaştığı kişi oğludur. Oğlu veya ailesi tarafından gönderilen mektuplar hakkında bilgimiz olmasa da Paşa’nın gönderdiği mektuplardan hakkında bilgiler edinmek mümkündür. Onun sürgünlük hayatının bir an evvel bitmesi mektupların başlıca konusudur.

Akif Paşa, oğluna gönderdiği bir başka mektupta Tekfurdağı’ndan Bursa’ya nasıl gittiğini anlatmaktadır (Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa 1301: 10-12). Buna göre kendisini Bursa’ya götürmek için beş çifte bir kayık talep edilmesine rağmen daha fazla kalmak istemediği Tekfurdağı’na sefer yapan -ve oğlunun mektuplarını kendisine ulaştırdığı anlaşılan- Ahmet Reis’in kayığı ile yola çıkmışlarsa da sert esen bir poyrazdan dolayı kayıktakilerin tümünü deniz tuttuğu için geri dönmüşlerdi. Ertesi gün kara yolu ile ulaştıkları Büyükçekmece’den biri araba ve hayvanlar, diğeri ise kendileri için 500 kuruşa kiraladıkları saman kayığı ile on dört saatte Bozburun’a, gece kayıkta konaklayıp ertesi gün vardıkları Mudanya’da da bir gece kalarak Bursa’ya ulaşmışlardı. Bu yolculuğu, Abraham adlı birisinden alınarak Ahmet Reis ile gönderilen üç bin kuruş ile yapmıştı.⁴ Bursa’daki ilk günlerinden memnuniyetle bahseden Paşa, hastalıklarının tedavi etmek için sürekli gelip giden tabiplerden de ayrıca memnun kaldığını bildirmiştir.

Eşine yazdığı mektupta sürgünlük hayatının muhasebesini yapan Paşa, oğluna yazdığı mektuplarda da yer yer bu ruh halini yansıtmıştır. Diğer taraftan sürgünlüğüne sebep olan hadiseyi ve Dersaadet’teki siyâsî atmosferi biraz da nedametle şöyle izah etmiştir (Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa 1301: 9-10):

...şimdiye dek cümle hakkında bilâ-sebeb vuku’a gelen iğbirardan (gücendirmeden) kalben rücû’ olunmadıkça tahlisimiz (kurtulmam) müşkilce olacağı ba’zı evliyâ-i kirâm lisânından işidilmiş olduğundan bahisle ba’dezîn herkese mu’âmele-i latife icrâsına azm ve niyet olundukda cenâb-ı Hakk karîben esbâbını halk edeceği beyân olunmuş. İğbirâr fıkrası mâkabline (öncesine) masrûf (sarfedilmiş) ise yani mansıbdâ (görevde) bulunduğumuz zamanda demek ise ibtidâ (ilk) cümleye bilâ-sebeb (sebepsizce) iğbirâr izharına (gücendirmeye) bir me’mûriyet müsaîd ve mütehammil olmadığı der-kâr ve tard-ı def’imizden (sürülmemden) sonra ise iğbirara hiç mecâl olmadığı bedîdâr (açık) olduğundan cümleye bed muâmeleyi i’tirâf doğrusu ısbâtı gibi güç şey ise de iyiliğimizi

⁴Abraham’ın, kendisinden alınan üç bin kuruş karşılığında Paşa’nın oğlundan tahvil alması Paşa’yı kızdırmış ve Abraham’ın bir önceki yılki “zeamet bedelinden verdiği dörder bin kuruş ile istifa olunmuş mudur ki meblağ-ı mezkûr (üç bin kuruş) için tarafınızdan tahvil almış?” diye kızgınlığını belirtmiştir; *Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa*, 6 Cemaziyelevvel 1258 tarihli mektup, s.11-12.

görenler olduysa da beraber olarak kâffe-i vaz‘-ı şerîfin aleyhimizde ittifâk ve ictimâ‘ etmelerinden cümleyi tenfir ve dilgîr etmiş olduğumuz ayân ve hazret-i Hakk hekîm ve âdildir. Bir kuluna nehy cür‘etimiz müddet-i mahkûmemiz münkazîyye olmuş (sona ermiş) iken yine sürünmekte olduğumuza nazaran indallah dahî terbiyeye istihkâkımız nemâyân olmağla nezd-i Hâlık ve mahlûkda her türlü seyyiât (kötülük) ve hatayiâtımızı çaresiz ikrâr ve i‘tirâf ederim. Kaldı ki bir âdem cümleinin keyfince olabildiğini şimdiye dek görmedikse de rabb’ül Âlemin hârik-‘ade-i hilkate dâhi kâdir olmağla bu hakîr ü kesîr’ül-taksîrin cinâyât-ı sâbıkamı afv ve ihsân buyurub bundan böyle dahî ömrüm var ise tehzîb-i ahlâk ile herkesin hoşnûdluğunu istihsâle muvaffak es’ilesini (sorularını) şeb ü rûz (gece ve gündüz) tazarru‘ ve niyâz etmek üzerime vâcibdir.

Akif Paşa’nın *hasm-ı eled ve eşeddim* (kuvvetli ve inatçı düşmanım) olarak tavsif ettiği Mustafa Reşid Paşa hakkındaki görüşleri ise dikkat çekicidir: “...dilediği gibi bizi çiniyib (çiğneyip) ezdiği zamanda âhir uzak mahalle nefy etmek elinde iken o etmeyib Edirne’ye gönderdi. Fakat el-hâletî hâzihi İstanbul’a gelmemiz istenilmediğinden Bursa’da ikâmetimize emr olundu.” (Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa 1301: 22). Mustafa Reşid Paşa’nın Akif Paşa’nın siyasî rakibi olan Pertev Paşa tarafından yetiştirilmesinin, onun Akif Paşa’ya karşı böylesi bir tavır almasında etkili olduğu rivayet edilmektedir (Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa 1301: 22).

Bursa’da maddî imkânsızlıklar sebebiyle üç odalı bir evde ikâmet eden (Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa 1301: 22) Paşa, türlü nedenlerden dolayı bütün gününü tek başına bu evde geçirmekteydi. Bundan dolayıdır ki oğluna şöyle seslenmektedir: “...rica ederim ki artık şu beliyeden (belâdan) beni tahlîs edib âhir vaktimde gönlümü yaparak duâmı almağa himmetiniz ez-derûn me’mûl ve mes’ûl-i acizânemdir oğlum!...” (Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa 1301: 23).

Bursa kaplıcalarından istifade ettiği anlaşılan Akif Paşa, buradaki dördüncü ayında, bu kaplıcalara davet ettiği ve hürmet gösterdiği ulemadan olan bir zatın Bursa’ya gitmemesi üzerine içlenip, bu vesile ile söz konusu zattan istifade ederek ruhî bir rahatlama mahrum kaldığına da üzülmüştü (Akif 1290: 16).

Oğlunun, Akif Paşa’yı Bursa’dan İstanbul’a getirme çabaları arasında Esmâ Sultan ile Rıza Paşa ve Kâmil Bey (Yusuf Kâmil Paşa) gibi bazı devlet adamlarına rica mektupları yazmak fikri de Paşa’nın mektuplarında yer almıştı. Bursa’ya gönderdikleri Ahmet adındaki adamları vasıtasıyla Paşa’nın ismi geçenlere mektup yazmasını telkin etmeleri karşısında karamsar olan Paşa’ya göre bu kişiler, “Bâbîâlî’nin maslahatıdır” diyerek olayı geçiştireceklerdi (Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa 1301: 13-14). Hatta daha önce kendisine yazılan istirhâmâmelere, bunların Akif Paşa’nın kendisi tarafından yazılmadığını gerekçe göstererek kayıtsız kalmıştır. Akif Paşa’ya göre bu kere kendisi bir

yazı kaleme alsın “*Hattı çirkin veya satırları muavvec (eğri-bozuk) imiş*” (Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa 1301: 14) denilerek rağbet edilmeyecekti. Bu yüzden oğlunun teklifine sıcak bakmayan Paşa, sürgünlüğünün bitmesi için kimden rica edilmesi gerekiyorsa ona bizzat kendilerinin yazması gerektiğini beyan etmişti. Paşa’nın saray nezdindeki girişimlerinin ve Padişah’a ulaştırılmasını beklediği mektupların büyük bir kısmının Padişah’a (Sultan Abdülmecid) ulaşmadığı, ancak içine düştüğü durumun bilindiği anlaşılmaktadır (Kavaz 2005: 29). Bu arada 1839 yılında Sultan Abdülmecid’in tahta çıktığını da ifade etmek gerekir. Nitekim Sultan II. Mahmud döneminin devlet adamı olan Akif Paşa’nın taht değişikliği esnasındaki pozisyonu dolayısıyla yeni Padişah ile yakınlık kuramadığı aşikardır. Bütün bu girişimlerine rağmen beş ay kadar Bursa’da ikâmet etmiş ve artık gerek vücut sağlığı gerek de halet-i ruhiyesi günden güne bozulmuştu. Affedilmesi için her türlü vasıtayı kullanmaya gayret eden Paşa, Hasip Paşa’nın şeyhi olduğunu öğrendiği Bursa’daki bir şeyhi aracı yapmış, Hasip Paşa’nın isteğiyle affedilmesi için bir arzuhal dahi gönderilmişti. Dolayısıyla Akif Paşa, Bursa’da kaldığı beşinci ayda çok daha ciddi girişimlerde bulunmaya başlamıştı ki o sıralarda sarayın bir doğum ile şenlenmesi, onun için bir fırsat olmuştu. Nitekim Şehzâde Abdülhamid’in dünyaya gelmesi münasebetiyle bir tarih düşmüş ve bu vesileyle affedilmesini talep etmişti (Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa 1301: 3-4). Bu tarihin saraya ulaştırılması hakkında oğluna gönderdiği mektupta (Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa 1301: 4-7) bazı tembihlerde bulunan Paşa, sürgün hayatında iken Ramazan ayının gelmesinden hayli muzdarip olmuştu. Bir ramazanı daha sürgünde geçirmek istemediği, Paşa’nın diğer mektuplarında da görülmektedir. Öyle ki bir akrabasına ramazan ayında sürgünden kurtulmayanın bir daha bu hayattan kurtulamayacağı mealinde sözler etmişti (Akif 1290: 17). Gittikçe yalnızlaşan Paşa’nın ifadesine göre bir vekil-i harç ile beraber refakatinde üç kişi kalmıştı. Onun yalnızlığı, “tabipler ve cerrahlar da gelmese yalnızlıktan cünûn getirmek” derecesine varmıştı. Öyle ki vaziyetini “Ne çok günahım var imiş. Bin gün âhım ile bir günahım afv olmadı” sözleri ile dile getirmiştir. Paşa’nın gönderdiği tebriknâmelerin dahi Sadaret makamına ulaştırılmamasından dolayı Sultan Abdülhamid’in doğumu münasebetiyle gönderdiği söz konusu *tarihin* saraya iletilmesi için oğlunun gayret sarf etmesini tembihleyecek kadar yönetici zümresiyle münasebetleri zayıflamıştı. Nihayetinde Ramazan ayında bir mektup daha kaleme alan Akif Paşa, affi için adeta yalvaracak düzeye gelmişti (Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa 1301: 15-16).⁵

⁵ Tarihsiz ve Sultan Abdülmecid’in validesine yazdığı mektupta da benzer duygular hakimdir. Bkz. *Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa*, s.18-20; Aynı minvalde ve Mektup başlığıyla bir başka yazı: *Eser-i Âkif Paşa*, s.14-16, mektubun devamı mahiyetindeki “Kezâ” başlıklı yazı: s.16.

Yukarıda vurgulandığı üzere Şehzâde Abdülhamid’in doğumu münasebetiyle Bursa’dan gönderdiği *tarih* sayesinde affedilen Akif Paşa, üç yıla yakın süren menfa hayatından kurtularak kalemde memur olmasıyla başlayan devlet hizmetinde 27 yıl görev yaptığını ifade etmiş, ayrıca hacca gitmek için izin talep etmiştir (Akif 1290: 11). İstanbul’a döndükten bir süre sonra hacca giden Paşa, dönüşte İskenderiye’de rahatsızlanarak vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Sürgün hayatında manevi yönünü kuvvetlendirdiği bariz bir şekilde görülen Akif Paşa, İstanbul’a döndükten sonra Tanzimat sürecinin değiştirdiği şartların sonucu olarak devlet nazarında girişimlerini sonlandırarak belki de maneviyatının da etkisiyle hacca gitmiş ve bir daha İstanbul’a dönmek kendisine nasip olmamıştı. Monografi ve biyografi çalışmalarında üzerinde yeterince durulmayan sürgünlük psikolojisi, Osmanlı monarşik sisteminde bir vaka olarak karşımıza çıkmaktadır. Akif Paşa’nın sürgününde, mektupları vasıtasıyla vakıf olunan bu psikoloji, kişinin sürgünde neler yaşadığına ve ruh haline dair önemli ipuçları sunmaktadır ki İbrahim Kavaz’ın tespitiyle *ferdî bunalım* onun şiirlerine hâkim olan ana düşüncelerden biridir (Kavaz 2005: 29). Türk Edebiyat Tarihi’nde önemli bir yere sahip olan Adem Kasidesi de zannımızca bu psikolojinin ürünüdür. Nitekim Paşa’nın irtihâlinin adeta dibâcesi olan kasidenin son beyiti şöyledir: “Mahv-ı hâk-i reh-i şâhensh-i kevneynim ben / Ne tevellâ-yı vücûd u ne teberrâ-yı adem”.⁶ Sürgün hayatından sonra Hac dönüşü Paşa’nın vefât etmesi bu mısraları daha anlamlı hale getirmektedir. Ali İhsan Kolcu’nun yerinde ifadeleriyle “Şâir felsefenin bahçesinden itikadın bahçesine dönüyor ve dindar bir Müslüman tavrıyla Hz. Peygamber’in yolunun toprağında yok olduğunu söylüyor [...]. Bir bunalım çağına adamı olarak bütün bu feryatlardan, acılardan, iniltilerden, imdat çığlıklarından sonra, içindeki inancın sesini dinleyerek yokluk arayışını nokt alıyor” (Kolcu 2002: 110). Son söz olarak, oğluna ve eşine gönderdiği mektuplar karşılaştırıldığında eşine karşı kullandığı üslûbun daha teskin edici olduğu ve psikolojik durumunu gerçek anlamda yansıtmadığı farkedilen Paşa, devlet erkânına yazdığı mektuplarında ise çok daha resmî bir dil kullanmasına rağmen bütün mektuplarında halini bütün açıklığıyla yansıtmayı maharetle başarmıştı.

⁶ “Ben iki cihan şâhlar şâhının yolunun toprağında yok oldum, ne varlığa yaklaşırım, ne yokluktan uzaklaşırım”. (Ali İhsan Kolcu, *Türk Şiirinde Yokluk Fikri ve Akif Paşa’nın Adem Kasidesi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002, s.109.)

Kaynaklar

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA): Hatt-ı Hümayûn (HAT), 470/23003; *Dâhiliye (DH)*, 14/669.

BUDAK, Ali (2016). *Akif Paşa’nın Gurur ve İsyan Çılgılığı Tabsıra*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Eser-i Âkif Paşa (1290). Hz. Akif, İstanbul.

İbnülemin Mahmut Kemal (1930). *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul: Orhaniye Matbaası.

İPEK, Nedim (1995). “Churchill Vak’ası (1836)”, *Bellekten*, LIX (226): 661-713.

KARACA, Taha Niyazi (2004). *Türk-İngiliz İlişkileri ve Mehmet Akif Paşa’nın Anıları (İbret)*, İstanbul: IQ Yayınları.

KAVAZ, İbrahim (2005). *Âkif Paşa Hayatı ve Eserleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

KOLCU, Ali İhsan (2002). *Türk Şiirinde Yokluk Fikri ve Âkif Paşa’nın Adem Kasidesi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa (1301). Kostantiniyye: Matbaa-i Ebuzziya.

UÇMAN, Abdullah (1989). “Âkif Paşa”, *TDVİA*, (2): 261-262.

MAVİ ATLAS HAKKINDA

Mavi Atlas. Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi (e-ISSN: 2148-5232), kısa adıyla “Mavi Atlas”, elektronik olarak yayımlanan hakemli bir dergidir. Derginin amacı, sosyal/beşerî disiplinler alanındaki tarihî birikimi özümseme, bu minvâlde kuşanılan idrâkî sözü edilen alandaki fiilî meseleleri yeniden düşünmek için işleme ve işletme, böylece de geleceğe doğru akan bir tartışma ortamı ihdâs ederek akademik bir platform oluşturmaktır.

Mavi Atlas, Bahar ve Güz dönemlerinde olmak üzere yılda iki defa yayımlanır. Dergide yayıma kabul edilebilecek eserler esâsen sosyal bilimler alanına dâir olmak zorunda olup iki ana grupta sınıflanır: İlk grupta, sözü edilen alana ait “Araştırma Makalesi” türündeki eserler bulunur. İkinci gruptaki eserler, derginin amaç örgüsüne uygun olan ve rayıçteki konuların irdelendiği “Çeviri”, “Kitap Değerlendirme”, “Tartışma”, “Söyleşi” ve “Konferans/Seminer Metinleri” ile başta Gümüşhane Üniversitesinde gerçekleştirilen alanla ilgili akademik etkinliklerin takdim edildiği “Haberler”den oluşur. Dergide yayıma kabul edilen her iki gruptaki eserler de “Açık Dergi Sistemleri (*Open Journal Systems*)” kurallarına tâbidir.

Mavi Atlas’taki ilgili süreçlerin tamamlandığı tüm makaleler ve basım kararı alan tüm hakemli yazılar “DOI” numarası almaktadır.

Ayrıntılı bilgi için lütfen dergi sitesindeki ilgili listeleri irdeleyin. Her türlü soru için e-posta adresi: “gu.maviatlas@gmail.com”.

ABOUT MAVİ ATLAS

Mavi Atlas (e-ISSN: 2148-5232) is an open access and a peer reviewed journal published on-line with the support of the Faculty of Letters at Gumushane University. The aim of journal is to provide an academic discussion forum streaming toward the future in order to rethink the actual problems of the current age with a deepening on essential problems and solution proposals considered and deliberated intellectually from past to present within the field of social sciences via internalizing historical background.

Mavi Atlas publishes two volumes in a year. Works accepted by the journal is to be in the field of social sciences/humanities, and can be classified in two different groups. The first group includes “Research Articles”. The second group papers includes “Translations”, “Book Reviews”, “Discussions,” “Conversations,” “Seminar Papers,” and “News.” All papers published by *Mavi Atlas* are made freely accessible on-line immediately upon publication, without subscription charges or registration barriers.

All the articles in *Mavi Atlas* that have completed related processes and entitled to be published gets “DOI” number.

For more information, please visit related sections of this site. For all questions, please use our e-mail “gu.maviatlas@gmail.com.”

MAVİ ATLAS: YAYIN İLKELERİ

1. *Mavi Atlas. Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi* (e-ISSN: 2148-5232), Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki kez elektronik ortamda yayımlanır.

2. Dergiye gönderilecek eserler esas olarak sosyal bilimler alanına dâir olmak zorundadır ve iki ana grupta sınıflanır: İlk grupta, sözü edilen alana ait “Araştırma Makalesi” türündeki eserler bulunur. İkinci gruptaki eserler ise derginin amaç örgüsüne uygun olan ve rayıçteki konuların irdelendiği “Çeviri”, “Kitap Değerlendirme”, “Tartışma”, “Söyleşi” ve “Konferans/Seminer Metinleri” ile başta Gümüşhane Üniversitesinde gerçekleştirilen alanla ilgili akademik etkinliklerin takdim edildiği “Haberler”den oluşur.

3. Dergiye Türkçe, İngilizce ve Almanca dillerindeki eserler kabul edilir (Bu husus “Madde 2”de belirtilen birinci grup yazılar için geçerli olup aynı maddede sözü edilen ikinci grup yazıların Türkçe olması mecbûrîdir. Ayrıca bahsi geçen maddede yer alan “Çeviri” türündeki eserler, “Yayın Kurulu”nun görüşüne bağlı olarak hem hedef hem de kaynak dilde basılabilir).

4. Dergiye gönderilen tüm eserler öncelikle muhtevâ, yazım kuralları ve diğer yönlerden “Yayın Kurulu” tarafından incelenir.

4.1. Dergiye gönderilecek “Araştırma Makalesi” eserlerinde sırasıyla Türkçe “Öz” ve “Anahtar Kelimeler” ile İngilizce “Abstract” ve “Keywords” bulunmalıdır (Bu husûs, “Çeviri”, “Kitap Değerlendirme”, “Tartışma”, “Söyleşi”, “Konferans/Seminer Metinleri” ve “Haber” türündeki eserler için zorunlu olarak geçerli değildir).

4.2. Dergiye gönderilecek “Araştırma Makaleleri” daha önce bir başka dergide yayımlanmamış, yayımlanmak üzere gönderilmemiş ya da yayım için kabul edilmemiş olmalıdır.

4.3. Dergide, “Araştırma Makalesi” türündeki eserler için “kör hakemlik” sistemi uygulanır.

4.4. “Yayın İlkeleri”ne uygun olan “Araştırma Makalesi” türündeki eserler en az iki “Hakem” tarafından değerlendirilir. Böyle bir eserin yayıma kabul edilebilmesi için eserin gönderildiği iki “Hakem”in de olumlu raporu gereklidir. Raporlardan birinin olumlu, diğ erinin olumsuz olması durumunda ilgili eser üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemden gelecek rapor doğrultusunda eserin kabul veya reddine “Yayın Kurulu” karar verir.

4.5. “Yayın İlkeleri”ne uygun olan “Çeviri”, “Kitap Değerlendirme”, “Tartışma”, “Söyleşi”, “Konferans/Seminer Metinleri” ve “Haber” türündeki eserlerin yayımlanıp yayımlanmayacağı “Yayın Kurulu”ndan en az iki üyenin raporuna bağlıdır.

4.6. Dergiye gönderilecek “Çeviri” türündeki eserlerin telif haklarıyla ilgili sorunlar daha önceden çeviren(ler) tarafından çözülmüş olmalıdır ve Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bu konuda herhangi bir biçimde taraf değildir.

4.7. Dergiye gönderilen tüm eserlerin, ilgili süreçler tamamlandıktan sonra, olduğu gibi veya kısmen düzeltilerek yayımlanmasına veya aksine “Yayın Kurulu” karar verir ve sonuç, yazar(lar)a bildirilir. Düzeltme istenen eserler, en geç bir ay içinde dergi yönetimine ulaştırılmalıdır.

5. Dergide yayımlanan eserlerin yasal sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir ve eserlerde savunulan fikirler Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin görüşünü yansıtmaz.

6. Yayımlanan eserler için yazar(lar)a telif ücreti ödenmez.

7. Yayımlanan eserlerin telif hakları, ilgili bir beyân olsun-olmasın, *Mavi Atlas* dergisine devredilmiş kabul edilir. Bu husus aynı zamanda, eser sahiplerinin “Tübitak DergiPark” tarafınca belirlenen “Açık Dergi Sistemleri” kurallarını kabul ettiğini de gösterir.

8. Dergide yayımlanan eserlerden kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir.

MAVİ ATLAS: PUBLICATION PRINCIPLES

1. *Mavi Atlas. Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters* (e-ISSN: 2148-5232) is published online twice a year (*Spring and Fall*).

2. The manuscripts sent to the Journal fundamentally have to be related with the field of social sciences and they are categorized into two main groups. First group includes “Research Papers”. The manuscripts in second group consist of “Translation”, “Book Review”, “Discussion”, “Conversation” and “Conference and Seminar Texts” suitable for the aim of Journal and “News” about academic events related with the field primarily in Gümüşhane University.

3. Manuscripts in Turkish, English and German are accepted. (This matter is applied for the manuscripts in first group mentioned in “2nd Matter”. Manuscripts in second group in same matter must be Turkish. Besides, manuscripts of “Translation” category in given matter can be published in both target and source language according to the opinions of “Editorial board”).

4. All manuscripts sent to the Journal are examined by “Editorial Board” in terms of primarily content, writing guidelines and other aspects.

4.1. The manuscripts in the categories of “Research Paper” that are sent to the Journal have to get “Abstract” and “Keywords” in Turkish and English respectively (This matter is not applied to manuscripts in the category of Translation”, “Book Review”, “Discussion”, “Conversation” and “Conference and Seminar Texts” and “News” necessarily).

4.2. The manuscripts in the category of “Research Paper” that are sent to the Journal must be original, unpublished and cannot be submitted simultaneously for publication elsewhere.

4.3. Blind referee system is applied to the manuscripts in the categories of “Research Paper”.

4.4. “Research Papers” those are suitable for “Publication Principles” are evaluated by at least two referees. Favourable reports of two referees are necessary so that such manuscripts can be accepted for publication. In case one of the reports is favourable and the other is unfavourable, relevant manuscript is sent to a third referee. “Editorial Board” decides approval or rejection of manuscript in accordance with report from third referee.

4.5. Whether manuscripts in the form of “Translation”, “Book Review”, “Discussion”, “Conversation”, “Conference and Seminar Papers” and “News” which is complying with “Publication Principles” will be published or not depends on reports of at least two members of “Editorial Board”.

4.6. Copyright problems of “Translation” manuscripts must be resolved by translator(s) and Faculty of Letters of Gümüşhane University is not a party of this matter in some way or another.

4.7. After the process mentioned above is completed, “Editorial Board” decides whether the manuscripts will be published as they are or after partially being edited. Results are sent to author(s). Manuscripts demanded for further revision should be delivered in a month at the latest.

5. Legal liability of manuscripts published in the Journal completely belongs to author(s) and opinions defended do not represent Faculty of Letters of Gümüşhane University.

6. No payments are made to the author(s) for published manuscripts.

7. Copyright of published manuscripts, whether declared or not, is accepted to be transferred to *Mavi Atlas*. This matter also shows that authors accept the rules of *Open Journal Systems*.

8. Citation is allowed provided that reference of journal is given.

MAVİ ATLAS: YAZAR REHBERİ

1. BAŞVURU

Mavi Atlas'a gönderilecek eserler için e-posta adresi: gu.maviatlas@gmail.com.

2. ESER TÜRLERİ

Mavi Atlas'ta yayıma kabul edilebilecek eserler esâsen sosyal/beşerî bilimler alanına dâir olmak zorunda olup iki ana grupta sınıflanır: İlk grupta, sözü edilen alana ait “Araştırma Makalesi” türündeki eserler bulunur. İkinci gruptaki eserler ise derginin amaç örgüsüne uygun olan ve rayiçteki konuların irdelendiği “Çeviri”, “Kitap Değerlendirme”, “Tartışma”, “Söyleşi” ve “Konferans/Seminer Metinleri” ile başta Gümüşhane Üniversitesinde gerçekleştirilen alanla ilgili akademik etkinliklerin takdim edildiği “Haberler”den oluşur.

3. DİL VE ANLATIM

Türkiye Türkçesi ile yazılan makalelerin, yazım kuralları açısından “Türk Dil Kurumu”nun yürürlükteki “Yazım Kılavuzu”na uygun olması gerekir.

4. SAYFA DÜZENİ

Sayfa Yapısı

- Genel sayfa yapısı “A4” formatında, sağ ve soldan “3 cm,” üst ve alt kenarlardan “4 cm” boşluk bırakılarak hazırlanır.

İlk Sayfa

- “Yazar Bilgileri” sağa yaslı şekilde verilmeli ve alt alta gelecek şekilde şu sırayı takip etmelidir: Yazar Ad ve Soyadı, Unvan, Kurum, E-Posta.
- “Başlık” Kelimelerin ilk harfleri büyük, bold stil ve Times New Roman 12 punto olacak şekilde ortalanarak yazılmalıdır.
- “Öz” ortalama 150 kelimedenden oluşmalı ve yazının özünü verecek tarzda hazırlanmalı; biçim, paragraf girintisiz, Times New Roman 10 punto, tek satır aralıklı ve iki yana yaslı olarak hazırlanmalıdır. Özet içinde alıntı, kaynak, şekil, çizelge vb. bulunmamalıdır.
- “Anahtar Kelimeler”, “Öz”ün hemen altında yer almalı ve en az üç, en çok beş tane anahtar kelime verilmeli; biçim, paragraf girintisiz, Times New Roman 10 punto, tek satır aralıklı ve iki yana yaslı olarak hazırlanmalıdır.

Ana Metin

- “Metin” MS Word programında Times New Roman 12 punto karakteriyle, paragraf başı ilk satır, 1.25 satır aralıklı, her paragraftan sonra “6 pt” boşluk bırakılacak ve iki yana yaslanmış olarak hazırlanmalıdır (Transkripsiyonlu metinlerde farklı fontlar kullanılabilir).

Şekiller ve Tablolar

- Tablo ve şekil başlıkları, tablo ve şekillerin üzerinde numaralandırılarak “Times New Roman 11 punto” karakteriyle yazılmalıdır. Tablo içi yazım karakteri “Times New Roman 10 punto” olmalıdır. Hazırlanan tablo ve şekiller belirtilen sayfa boyutlarını aşmadan metin içerisinde yer alacakları bölüme düzgünce yerleştirilmelidir. Her tablo, tablo numarası ve adını içeren bir başlık taşınmalıdır. Gerekğinde tablo ve şekiller, ekler bölümü oluşturularak kaynaklardan önce gelecek şekilde de metne yerleştirilebilir. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar, şekil ve tabloların hemen altında yer almalı, bunların varsa kaynaklarına metin içi atıf kurallarına uygun olarak yer verilmelidir.

Resimler

- Yayına konulacak resimler, profesyonel nitelikte ve JPEG formatında olmalıdır. Ayrıca şekiller ve tablolar için verilen kurallara uyulmalıdır.

5. KAYNAKÇA HAZIRLAMA VE REFERANS VERME

KİTAP (Çeviriler Dahil)

Tek Yazarlı Kitap (Kaynakça Hazırlarken)

- DEMİR, Ömer (2000). *Bilim Felsefesi*, 2. Basım, Ankara: Vadi Yayınları.
- WEST, David (1998). *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, çev. Ahmet Cevizci, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- CARNAP, Rudolf (1995). *The Unity of Science*, trans. by M. Black, Bristol: Thoemmes Press.

Tek Yazarlı Kitap (Referans Verirken)

- Demir 2000: 35

İki Yazarlı Kitap (Kaynakça Hazırlarken)

- KABAAĞAÇ, Sina ve Erdal ALOVA (1999). *Latince-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- MALLORY, J. P. & D. Q. ADAMS (2006). *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, Oxford: Oxford University Press.

İki Yazarlı Kitap (Referans Verirken)

- Kabağaç ve Alova 1999: 77
- Mallory & Adams 2006: 115

Çok Yazarlı Kitap (Kaynakça Hazırlarken)

- GÖKDOĞAN, M. Dosay; TOPDEMİR, Hüseyin Gazi; UNAT, Yavuz ve Remzi DEMİR (2002). *Bilim Tarihi Kılavuzu: Buluşlar ve Yapıtlar*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- KIRK, G. S.; RAVEN, J. E. & M. SCHOFIELD (1983). *The Presocratic Philosophers. A Critical History with a Selection of Texts*, Cambridge: Cambridge University Press.

Çok Yazarlı Kitap (Referans Verirken)

- Gökdoğan vd. 2002: 126
- Kirk et al. 1983: 235

Tüzelkişi Yazarlı Kitap (Kaynakça Hazırlarken)

- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tüzelkişi Yazarlı Kitap (Referans Verirken)

- Türkçe Sözlük: 115

Eski El Yazması (Kaynakça Hazırlarken)

- LEBÎB-İ ÂMİDÎ. *Dîvân-ı Lebîb*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi, No: 382.

Eski El Yazması (Referans Verirken)

- Dîvân-ı Lebîb 382: 15b-16a

KİTAP BÖLÜMÜ (Derleme ve Çeviri Kitap içindeki bölümler, Ansiklopedi Maddesi, Basılmış Bildiri vb. dahil)
Kaynakça Hazırlarken

- KUÇURADİ, Ionna (1999). “Değer, Değerler ve Yazın”, *Sanata Felsefeyle Bakmak*, ss. 92-113, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- CARNAP, Rudolf (2013). “Metafiziğin Dilin Mantıksal Analiziyle Aşılması”, *Viyana Çevresi Üzerine: Felsefede Son Büyük Dönemeç*, derl. & çev. Zeki Özcan, ss. 123-152, Ankara: Birleşik Yayınevi.
- CARNAP, Rudolf (1966). “The Old and the New Logic”, trans. by I. Levi, *Logical Positivism*, ed. A. J. Ayer, pp. 113-146, New York: The Free Press.
- AKKAŞ, Sema Önal (2004). “Francis Bacon”, *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt 2, ed. Ahmet Cevizci, ss. 8-17, İstanbul: Etik Yayınları.
- ALKAN, Necmettin (2014). “Osmanlı'da Modernleşme, Modern Siyasal Düşünceler ve Türk Milliyetçiliği”, *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. M. F. Gökçek, ss. 712-722, Ankara: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

Referans Verirken

- Kuçuradi 1999: 34

MAKALE (Çeviri Makaleler, Derleme Kitap içindeki Makaleler vb. dahil)

Kaynakça Hazırlarken

- FRIEDMAN, Michael (2002). “Kant, Kuhn, and the Rationality of Science”, *Philosophy of Science*, 69(2): 171-190.
- CARNAP, Rudolf (1987). “On Protocol Sentences”, *Nous*, trans. by R. Creath & R. Nollan, 21(4): 457-470.
- HEIDEGGER Martin (2010). “Kant’ın Varlık Tezi”, çev. Özgür Aktok, *Heidegger*, ed. Özgür Aktok ve Metin Bal, ss. 76-107, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Referans Verirken

- Friedman 2002: 181

TEZLER

Kaynakça Hazırlarken

- KOVANLIKAYA, Aliye (2002). A Critical Approach to Kant’s Conception of Experience in View of Leibniz’s Ontology, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Referans Verirken

- Kovanlıkaya 2002: 78

ON-LINE KAYNAKLAR

Kaynakça Hazırlarken

- NİSAN, Fatma (2014). “Entelektüel Sorumluluğu Vicdanda Taşımak”, Erişim Tarihi: 04.02.2014, (<http://haber.gumushane.edu.tr/90/yazarlar/entelektuel-sorumlulugu-vicdanda-tasimak-.html>).

Referans Verirken

- Nisan 2014

MAVİ ATLAS: AUTHOR GUIDELINES

1. SUBMISSION

Submit your manuscripts to the e-mail address of *Mavi Atlas*: “gu.maviatlas@gmail.com.”

2. GENRES

The manuscripts sent to the Journal fundamentally have to be related with the field of social sciences/humanities and they are categorized into two main groups. First group includes “Research Papers”. The manuscripts in second group consist of “Translation”, “Book Review”, “Discussion”, “Conversation” and “Conference and Seminar Texts” suitable for the aim of Journal and “News” about academic events related with the field primarily in Gümüşhane University.

3. LANGUAGE AND EXPRESSION

Papers written in Turkish should be in accordance with “Spelling Dictionary “of “Turkish Language Association”.

4. PAGE LAYOUT

Paper Framework

- General page structure is prepared in A4 format with 3 cm from right and left margin 4 cm from top and bottom margin.

First page

- “Author information” should be aligned to right margin and follow this order one under the other; Name and Surname, Title, Institution, E-Mail.
- “Title” should be written in the centre, the first letter of the words should be written in capital and bold style, Times New Roman 12 type size.
- “Abstract” should consist of an average of 150 words and briefly present the topic. Page format should be as unindent paragraph, Times News Roman 10 type size, one line space and text justified between margins. The abstract should not contain abbreviations or references, chart or figures etc.
- “Key Words” should be under the abstract and include at least 3 and most 5 words. Page format should be as unindent paragraph, Times News Roman 10 type size, one line space and text justified between margins.

Text

- “Text” should be prepared in MS Word programme with Times News Roman 12 type size, first line indented, 1.25 paragraph spacing and 6pt space after each paragraph and it should be justified between margins.
- “Block Quotations” should be prepared with Times News Roman 10 type, unindented paragraph, and one space, 1.2 cm indented from right and left and 12pt space before and after each paragraph and should be justified between margins.

Pictures

- Pictures in publication should be professional and in JPEG format. Also rules for tables and figures should be obeyed.

5. REFERENCES

BOOKS (Including Translations)

Books with One Author (Works Cited)

- DEMİR, Ömer (2000). *Bilim Felsefesi*, 2. Basım, Ankara: Vadi Yayınları.

- WEST, David (1998). *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, çev. Ahmet Cevizci, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- CARNAP, Rudolf (1995). *The Unity of Science*, trans. by M. Black, Bristol: Thoemmes Press.

Books with One Author (Parenthetical Note)

- Demir 2000: 35

Books with Two Authors (Works Cited)

- KABAAĞAÇ, Sina ve Erdal ALOVA (1999). *Latince-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- MALLORY, J. P. & D. Q. ADAMS (2006). *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, Oxford: Oxford University Press.

Books with Two Authors (Parenthetical Note)

- Kabağaç ve Alova 1999: 77
- Mallory & Adams 2006: 115

Books with More Than Three Authors (Works Cited)

- GÖKDOĞAN, M. Dosay; TOPDEMİR, Hüseyin Gazi; UNAT, Yavuz ve Remzi DEMİR (2002). *Bilim Tarihi Kılavuzu: Buluşlar ve Yapıtlar*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- KIRK, G. S.; RAVEN, J. E. & M. SCHOFIELD (1983). *The Presocratic Philosophers. A Critical History with a Selection of Texts*, Cambridge: Cambridge University Press.

Books with More Than Three Authors (Parenthetical Note)

- Gökdoğan vd. 2002: 126
- Kirk et al. 1983: 235

Books of Legal Entity (Works Cited)

- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Books of Legal Entity (Parenthetical Note)

- Türkçe Sözlük: 115

Codex – Handwritten Manuscripts (Works Cited)

- LEBİB-İ ÂMİDÎ. *Divân-ı Lebîb*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi, No: 382.

Codex – Handwritten Manuscripts (Parenthetical Note)

- Divân-ı Lebîb 382: 15b-16a

BOOK CHAPTERS etc.

Works Cited

- KUÇURADİ, İonna (1999). “Değer, Değerler ve Yazın”, *Sanata Felsefeyle Bakmak*, ss. 92-113, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- CARNAP, Rudolf (2013). “Metafiziğin Dilin Mantıksal Analiziyle Aşılması”, *Viyana Çevresi Üzerine: Felsefe Son Büyük Dönemeç*, derl. & çev. Zeki Özcan, ss. 123-152, Ankara: Birleşik Yayınevi.
- CARNAP, Rudolf (1966). “The Old and the New Logic”, trans. by I. Levi, *Logical Positivism*, ed. A. J. Ayer, pp. 113-146, New York: The Free Press.

- AKKAŞ, Sema Önal (2004). “Francis Bacon”, *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt 2, ed. Ahmet Cevizci, ss. 8-17, İstanbul: Etik Yayınları.
- ALKAN, Necmettin (2014). “Osmanlı’da Modernleşme, Modern Siyasal Düşünceler ve Türk Milliyetçiliği”, *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. M. F. Gökçek, ss. 712-722, Ankara: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

Parenthetical Note

- Kuçuradi 1999: 34

ARTICLES (Including Translations etc.)

Works Cited

- FRIEDMAN, Michael (2002). “Kant, Kuhn, and the Rationality of Science”, *Philosophy of Science*, 69(2): 171-190.
- CARNAP, Rudolf (1987). “On Protocol Sentences”, *Nous*, trans. by R. Creath & R. Nollan, 21(4): 457-470.
- HEIDEGGER Martin (2010). “Kant’ın Varlık Tezi”, çev. Özgür Aktok, *Heidegger*, ed. Özgür Aktok ve Metin Bal, ss. 76-107, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Parenthetical Note

- Friedman 2002: 181

THESIS

Works Cited

- KOVANLIKAYA, Aliye (2002). A Critical Approach to Kant’s Conception of Experience in View of Leibniz’s Ontology, (Unpublished PhD Thesis), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Parenthetical Note

- Kovanlıkaya 2002: 78

ON-LINE SOURCES

Works Cited

- NİSAN, Fatma (2014). “Entelektüel Sorumluluğu Vicdanda Taşımak”, Erişim Tarihi: 04.02.2014, (<http://haber.gumushane.edu.tr/90/yazarlar/entelektuel-sorumlulugu-vidanda-tasimak-.html>).

Parenthetical Note

- Nisan 2014